

Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi

Yıl 5 Sayı 1 (Bahar 2020)

VAKANUVIS
International Journal of Historical
Researches

Volume 5 No 1 (Spring 2020)

Sakarya

Mart/ March- 2020

VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi

Yıl 5 Sayı 1 (Bahar 2020)

VAKANÜVİS, uluslararası hakemli bir dergidir. Bahar ve Güz sayıları olmak üzere yılda iki kez yayımlanır. Ayrıca her yıl bir özel sayı yayımlanabilir. Derginin elektronik versiyonuna dergipark.org.tr/vakanuvis adresinden erişilebilir. Dergiye gönderilen makaleler, intihal olaylarının tespiti ve engellenmesi amacıyla Ithenticate intihal tespit programı ile denetlenmektedir.

VAKANUVIS International Journal of Historical Researches

Vol. 5 No. 1 (Spring 2020)

VAKANUVIS is a peer-reviewed bi-annual international academic journal, published as Spring and Fall issues. Also a special issue can be published every year. The electronic version of the journal can be read at dergipark.org.tr/vakanuvis. Author guidelines and editorial policies on submission of manuscripts can be found on the same website. VAKANÜVİS is using Ithenticate plagiarism detection software in order to detect and prevent plagiarism.

Sahibi ve Sorumlusu / Owner

Serkan YAZICI

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Editor-in-Chief

Tufan TURAN

Editör Kurulu

M. Bilal ÇELİK, Serkan YAZICI,
Mustafa SARI, Tufan TURAN, Zeynep İSKEFİYELİ

Kapak Tasarım

Tamer Yazıcı

ISSN 2149-9535

E-ISSN 2636-7777

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER / VAKANUVIS IS INDEXED IN

Central and Eastern European Online Library

Academic Researches Index
Acarindex.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ/ RESEARCH ARTICLES

- 1 Sultan Abdülaziz Dönemi Balkanlar'ına İmgesel Bir Bakış: Balkanlaşma Kavramının Ortaya Çıkışına Dair Bir Önerme Galip Çağ**
An Imaginative Look at the Balkans of the Sultan Abdulaziz Period: A Proposal on the Appearance of the Balkanization Concept
- 18 Beşiktaş 10 No'lu Şer'iyeye Sicili'nin Tanıtımı ve Tasnifi Emine Zeynep Çamlı**
Presentation and Classification of the Beşiktaş Court Register No 10
- 74 Cizye Tahrirlerine Göre Antakya'da Gayrimüslim Cemaatler Haydar Çoruh**
Non-Muslim Communities in Antakya According to Jizya Irritations
- 125 Rusya'daki Bolşevik İhtilalinin Gürcistan'a Yansımaları Yunus Ekici**
Reflections of the Bolshevik Revolution of Russia in Georgia
- 144 Rakka Valisi Hamalızâde Ahmed Paşa'nın Muhallefatı (1745) Bekir Gökpınar**
Muhallefat of Raqqa Governor Hamalızâde Ahmed Pasha (1745)
- 192 Prens Henrique'nin Bojador Burnu'nu Keşfi (1434) ve 22 Ekim 1443 Tarihli Bağış Mektubu Sertuğ Galip İnan**
The Discovery of Cape Bojador (1434) and the Royal Charter, Dated Oct. 22, 1443
- 228 1844-1845 Tarihli Temettuât Defterine Göre Hüdavendigâr Eyâleti Gölpazarı Kasası Kasımlar Köyü'nün Sosyal ve Ekonomik Durumu Ali Karahan**
The Social and Economic Status of Kasımlar Village of Gölpazarı Town of Hüdavendigâr State Based On Temettuât Book Dated 1844-1845

- 252** **Çanakkale Muharebelerinde İngiliz Askeri İstihbarat Raporları**
Mehmet Kıbil
British Military Intelligence Reports in the Gallipoli Campaign
- 321** **L'Organisation de l'Institut Africain du Cancer (radium) en Algérie**
Yamina Medjahed
The Organization of the African Cancer Institute (radium) in Algeria
- 339** **Yıldız Sarayı'nın Yağmalandığı İddiası, Mütareke Dönemindeki Yağma Davası ve Neticesi**
Hasan Ali Polat – Osman Akandere
The Claim that Yildiz Palace Was Looted, the Looting Case in the Armistice Period and its Result
- 390** **İran'ın Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler**
Mohammad Rigiderakhshan
Factors Forming Iran's Foreign Policy Identity
- 411** **Ankara Vilayetinde Yolsuzluk ve Kaçakçılık Üzerine Bazı Tespitler (1908-1918)**
Erciment Sarıay
Some Findings on Corruption and Smuggling in Ankara Province
- 441** **Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman İttifakının İran'a Yönelik Stratejileri ve Faaliyetleri Üzerine Bazı Tespitler**
Ramazan Sonat
Some Findings on the Strategies and Activities of the Turkish-German Alliance Towards Iran During the First World War
- 463** **Некоторые Судждения О Научных И Культурных Достижениях В "Золотом Веке" Истории Исламской Цивилизации**
Vesile Şemşek
Some Considerations on Scientific and Cultural Achievements at the "Golden Age" of Islamic Civilization History

- 478 **Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Galatasaray Tevkifhanesi**
Ahmet Bulut Tamgörgü
Galatasaray Prison in the Last Days of Ottoman Empire

KİTAP TANITIMLARI/ BOOK REVIEWS

- 500 **Kitap Tanıtımı: *Osmanlı Devleti'nde Kölelik: Ticaret, Esaret, Yaşam*, ed. Zübeyde Güneş Yağcı, Fırat Yaşa, Dilek İnan, Tezkire Yayınları, İstanbul 2017.**

Aysel Çelebi

Book Review: Osmanlı Devleti'nde Kölelik: Ticaret, Esaret, Yaşam, ed. Zübeyde Güneş Yağcı, Fırat Yaşa, Dilek İnan, Tezkire Yayınları, İstanbul 2017.

- 506 **Kitap Tanıtımı: İlyas Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015**

Umut Yolsever

Book Review: İlyas Kemaloğlu, Altın Orda ve Rusya, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015

YAYIN KURULU/ EDITORIAL BOARD

Sebahattin Abdurrahman, Dr., Londra Üniversitesi, Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu, Etnik Azınlık Araştırmaları Merkezi, İngiltere.

Mehmet Alpargu, Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi, Türkiye.

David Beamish, Dr., Londra Üniversitesi, Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu, İngiltere.

Taner Bilgin, Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

Krzysztof Boroda, Dr., Białystok Üniversitesi, Tarih ve Siyasi Bilimler Enstitüsü, Polonya.

Ömerül Faruk Bölükbaşı, Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

Fatih Demirel, Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü, Türkiye.

Halim Demiryürek, Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

Irene Strazzeri, Dr., Foggia Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İtalya

İbrahim Şirin, Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

Stefano Taglia, Dr., Çek Bilimler Akademisi, Doğu Araştırmaları Enstitüsü, Çekya.

Michael Talbot, Dr., Greenwich Üniversitesi, Mimarlık, Bilişim ve İnsani Bilimler Fakültesi, Tarih, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bölümü, İngiltere.

Philipp Wirtz, Dr., Londra Üniversitesi, Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu, Tarih Bölümü, İngiltere.

Gültekin Yıldız, Doç. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, Türkiye.

DANIŐMA KURULU/BOARD OF ADVISERS

Refik Arkan, Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

Fatmagül Demirel, Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Türkiye.

Tomas Drobik, Dr., Ostrava Üniversitesi, Fen Fakültesi, Beşeri Coğrafya ve Bölgesel Gelişme Bölümü, Çekya.

Vincent Joly, Prof. Dr., Rennes 2 Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Fransa.

Adrian Jones, Doç. Dr., La Trobe Üniversitesi, Sanat, Sosyal Bilimler ve Ticaret Koleji, Beşeri ve Sosyal Bilimler Birimi, Tarih ve Arkeoloji Bölümü, Avustralya.

Hakan Kırımlı, Prof. Dr., Bilkent Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Türkiye.

Kemalettin Kuzucu, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Bölge Yönetimi Bölümü, Türkiye.

Azmi Özcan, Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

Yücel Öztürk, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

M. Pilar Salomon Cheliz, Prof. Dr., Zaragoza Üniversitesi, Felsefe ve Edebiyat Fakültesi, Modern ve Çağdaş Tarih Bölümü, İspanya

Oleksandr Sereda, Doç. Dr., Ağatangel Kırımlı Ukrayna Milli Bilimler Akademisi, Ukrayna.

Haluk Selvi, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

Enis Şahin, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

İlhan Şahin, Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye.

Ferhat Turanlı, Prof. Dr., Kyiv-Mohila Akademisi Ulusal Üniversitesi, Ukrayna.

İlhami Yurdakul, Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

SAYI HAKEMLERİ/ REVIEWERS FOR THE CURRENT ISSUE

Mahmut AKKOR, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Refik ARIKAN, Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Gürbüz ARSLAN, Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Alper BAŞER, Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Taner BİLGİN, Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Ömerül Faruk Bölükbaşı, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Kerim İlker BULUNUR, Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

İsmail BÜLBÜL, Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Galip ÇAĞ, Dr. Öğr. Üyesi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Gökçen ÇATLI ÖZEN, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Aytekin ÇÖKELEZ, Prof. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü.

Mehmet DAĞLAR, Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Mustafa DEMİR, Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Kurtuluş Demirkol, Doç. Dr., Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü.

Halim DEMİRYÜREK, Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Türkan ERDOĞAN, Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Erkan GÖKSU, Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Zeynep İSKEFİYELİ, Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Nesrin KANBEROĞLU, Dr.

Mesut KARAKULAK, Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Cengiz KARTIN, Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Nuri KAVAK, Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Safiye KIRANLAR, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Abdullah LÜLEÇİ, Dr., Öğr. Üyesi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Sema ORSOY, Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Cihan ORUÇ, Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü.

Murat Özkan, Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Esra ÖZSÜER, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Avrasya Siyasi, Sosyal, Ekonomi ve Kültür Araştırmaları Anabilim Dalı.

Murat ÖZTÜRK, Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Yücel ÖZTÜRK, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Mustafa SARI, Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Müslüme Melis SAVAŞ, Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Funda SELÇUK ŞİRİN, Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

İbrahim SERBESTOĞLU, Doç. Dr. Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

B. Tümen SOMUNCUOĞLU, Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Bilal TUNÇ, Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Vedat TURGUT, Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Hakan TÜRKKAN, Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Esin TÜYLÜ TURAN, Dr.

Dilara USLU, Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Süleyman UYGUN, Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Şenay YANAR, Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Fikrettin YAVUZ, Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Serkan YAZICI, Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Cihan YEMİŞÇİ, Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Behçet Kemal YEŞİLBURSA, Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Bülent YILDIRIM, Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Mustafa Serhan YÜCEL, Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Mevlüt YÜKSEL, Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Sultan Abdülaziz Dönemi Balkanlar'ına İmgesel Bir Bakış: Balkanlaşma Kavramının Ortaya Çıkışına Dair Bir Önerme

Galip Çağ*

(ORCID ID: 0000-0001-8170-6053)

Makale Gönderim Tarihi
24.01.2020

Makale Kabul Tarihi
20.02.2020

Özet

Osmanlı idaresinin özellikle 19. yüzyılda bölgede zayıflaması ile Balkanlar yeniden bir inşa sürecine sokuldu. Yeni kavramlar, yeni sınırlar ve yeni tanımlamalar ile sadece Osmanlı sonrası için değil Osmanlı öncesine dair de yeni bir tarih yazılmaya çalışıldı. Şüphesiz bunda kıta Avrupası'nın Osmanlı geçmişine bağlı ötekileştirmeleri önemli rol oynadı.

19. yüzyıl sonları ile birlikte bahsi geçen yeni inşa süreci kendini iyice belli ederken tüm bu süreç Balkanizasyon adı verilen yeni bir düşünce tarzına evrildi. Tarih, edebiyat, sosyoloji ve diğer birçok bilim dalı bu manipülasyon için seferber edildi. Yeni ürünler kendini belli ettikçe Balkanlar Avrupa'nın ötekisi haline getirildi. Ve bu süreç hiçbir zaman da nihayete ermedi.

Balkanizasyon sürecinin ne zaman başladığı ve kökenleri net bir şekilde belirlenememekle birlikte kabaca 19. yüzyıl ortalarında belirginleşen noktaları olduğu açıktır. Konuya dair batıda giderek artan çalışmalar olmakla birlikte Türkiye'de bu süreç yavaş işlemekte. Bu çalışma da Balkanizasyon'un kökenlerine dair bir öneri niyeti ile kaleme alındı. Sultan Abdülaziz dönemine dair bir değerlendirme ile şekillenecek çalışma ile Balkanizasyon fikrinin ortaya çıkışı aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Abdülaziz, Osmanlı, Balkanizasyon, Avrupa, Balkanlar.

* Dr. Öğr. Üyesi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, galipcag@gmail.com.

An Imaginative Look at the Balkans of the Sultan Abdulaziz Period: A Proposal on the Appearance of the Balkanization Concept

Abstract

With the weakening of the Ottoman administration in the region, the Balkans was re-entered into a building process. With new concepts, new borders and new definitions, a new history was tried to be written not only for the post-Ottoman period but also for the pre-Ottoman period. Undoubtedly, the marginalization of continental Europe on the Ottoman past played an important role.

With the end of the 19th century, the new construction process evolved and the whole process evolved into a new way of thinking called Balkanization. History, literature, sociology and many other disciplines were mobilized for this manipulation. As new products became apparent, the Balkans became the other Europe. And this process has never come to an end.

It is clear that when the Balkanization process began and the origins of which have not been clearly identified, there are points that have become roughly apparent in the mid-19th century. Although studies on the subject in the West increasingly slow process in this process in Turkey. This study was written with the intention of suggesting the origins of Balkanization. The study will be shaped by an evaluation of Sultan Abdülaziz period and the emergence of the idea of Balkanization will be tried to be clarified.

Keywords: Abdülaziz, Ottoman, Balkanization, Europe, Balkans.

Giriş

Son yıllarda Balkanlar'a dair tarihi ve siyasi değerlendirmelerde sıklıkla atıflar yapılan Balkanlaşma (*Balkanizm*) kavramı artık farklı yönleri ile analiz edilen bir olgu. Bilhassa *ötekî*'nin siyasi literatürde sıklıkla dile getirilmeye başlanması ile Avrupa/Batı ve Doğu arasında bir özel alan, bir ıssız ada, bir marjinal saha şeklinde lanse edilen Balkan coğrafyasının durumu bu kavramla iyiden iyiye bir çıkmaza girmiştir. Bugünün dünyası özellikle küreselleşen düzende biraz da modern emperyal bir tavırla bahsi geçen ayırık durumu gidermeye çalışsa da ön yargılar ve saptırılmış olgularla yönlendirilen algıların değişmesi şüphesiz ki kolay olamamaktadır.

Bahsi geçen arızalı durumun giderilmesi, *de facto* durum göz önüne alındığında imkânsız gibi görünse de modernler açısından mühim bir uğraştır. Bu uğraşın en can alıcı noktası; ortaya çıkışı ya da bu çıkışı doğuran şartlardır. Bugüne dek kavramın ortaya çıkışı genel anlamda Balkan Savaşları'nın hemen sonrasına tarihlense de (Carnegie Vakfı Raporu¹'nin da etkisi ile) aslında düşünülenin ötesinde bir süreç gözden kaçmaktadır.

Özellikle Osmanlı idaresinin bölgede sağladığı hâkimiyet ile birlikte coğrafya adeta kendi içine kapatılırken ve o güne dek Avrupa'nın bitim ucu olan alan lanetli bir bölgeye dönüştürüldü. Bu andan itibaren gerek yerel kültür unsurları gerekse de resmi yazın kültürü Türk-İslam-Osmanlı ortak kavramına karşı bir savunma ve buna paralel bir karalama propagandasına başladı. Dolayısıyla Balkanistik algının temel argümanlarının Balkan Savaşları'nın oluşturduğu yeni konjonktürde aranması mevzunun analizinin doğru yapılmasını engeller en azından eksik bırakır durumdadır.

Bu çalışma özellikle, 19. yüzyılın Osmanlı Devleti için en kritik sürecinin hemen öncesinde, 15 yıllık bir periyotta öncelikle Batı medya ve yazın kültüründe Balkanizm'e argüman olacak yaklaşımları inceleyecek, akabinde düşüncenin ortaya çıkışına dair yeni bir tarihlendirmeyi bu döneme eşleyerek ortaya koymaya çalışacaktır.

Sultan Abdülaziz ve Balkan Coğrafyasında Kaynayan Kazan

Sultan Abdülaziz'in iktidar dönemi başa geçtiği ilk andan itibaren oldukça çalkantılı bir seyir izlerken; O bu süreçte hem kişiliği hem de eylemleri ile sadece Osmanlı tarihine değil dünya tarihine de ciddi tesirlerde bulundu. Osmanlı tarihinin III. Selim ile başlayan pratikte en yoğun Batılılaşma sürecinin adeta kilit noktasında, babasının başlattığı süreci oldukça emin şekilde yürüten ağabeyinin yerine 25 Haziran 1861'de geçen Abdülaziz süreci belirli ölçüde devam ettirirken gerek karakter özellikleri gerekse de geleneksel düzenin aksine uygulamaları ile kendine Osmanlı modernleşmesinde farklı yer edindi. Halifeliğin

¹ Raporu dair ayrıntılı bilgi için bkz., Galip Çağ, "Balkan Savaşlarına Uluslararası Bir Bakış: 1914 Carnegie Vakfı Raporu", *I. Uluslar arası Balkan Kongresi 24-26 Eylül 2012*, İstanbul, 2012 ss. 1409-1422.

Osmanlı'ya geçişinden sonra ilk ve son kez Mısır'ı ziyaret eden Abdülaziz'in bu hareketi birçokları tarafında fitri özelliklerinin I. Selim ile eşleşmesinin de önünü açtı². Bunun yanında İslam Dünyası'nın gözünde hanedan yeni bir yükseliş sürecine girdi.

Abdülaziz'in devrinde gerçekleştirdiği bir diğer mühim hareket de Batı Avrupa gezisi oldu şüphesiz. Zira bir Osmanlı padişahının ilk kez gerçekleştirdiği bu ziyaret Avrupa'da mühim bir ses getirirken Batı dünyasının Osmanlı padişahına gösterdiği ilgi de oldukça şaşırtıcıdır. Ancak Abdülaziz'in seyahatine salt bir siyasi gezi, münferit bir hadise şeklinde yaklaşmak seyahati zorunlu kılan saiklerin doğru görülememesine sebep olabileceği gibi seyahate yüklenen manaları da eksik kılacaktır. Bu manada öncelikle Abdülaziz'in tahta geçişinden seyahate çıktığı 1867 yılının 21 Haziran'ına kadar ki sürede Balkanlar'da yaşananlara bakmak ve dahi seyahati bu durumla eşleştirmek doğru bir girişim olacaktır.

Sultan Abdülaziz'in İlk Döneminde (1861-1868) Balkanlar'da Anarşi

19. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'nın güneydoğu ucundaki halkların sakin ve huzurlu hayatları bölge düşünürlerini etkilemeye başlayan çağdaş iki yeni düşünce ile yeniden yapılandırılmaya başlandı: Liberalizm ve romantik nasyonalizm. Barbara Jelavich'e göre bu etkileşimin temelinde Balkan milliyetçilerinin doğa bilimlerinde var olan tabiat kanunlarının benzerlerinin bahsi geçen düşünce modelleri ile siyaset ve devlet yapılarına uygulanabileceğine olan inançları yatıyordu³. Bu durum da bir nevi *sosyal darwinizm* bakışı doğurdu ki bu yüzyılın başında ortaya çıkan ulusçu hareketlerin temelinde yatan algı da bu oldu.

Aslında birbirine zıt olan iki düşünce yapısının; liberalizm ve milliyetçiliğin 19. yüzyılda neşv'ü nema bulduğu ortak nokta açıkça belli idi: Osmanlı ve Habsburg hanedanlıklarının yıkılarak yerlerine

² Bu seyahat ile ilgili olarak bkz., Sümeyra Durak, "Sultan Abdülaziz'in Mısır Seyahatine Dair Bir Kaynak Kitap "Voyage Du Sultan Abdulaziz de Stambul au Caire", *Milli Saraylar Dergisi*, Sayı: 7, İstanbul, 2011, ss. 175-187.

³ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi I*, Çev. İ. Durdu, H. Koç, G. Koç, Küre Yay., İstanbul 2009, s. 195-196.

anayasal ulus devletlerinin kurulması. Bu noktadan bakıldığında Güneydoğu Avrupa'nın modern Batı Avrupa için bir tehdit haline gelişinin mazisini 19. yüzyıl hatta 18. yüzyıl sonlarına çekmek mümkündür.

Bu çalışmanın konusu itibari ile Balkanlar'da ulusçu hareketleri bir bütün olarak ele almaktansa tarihi sınırları göz önüne alarak Abdülaziz dönemine gelmekte fayda vardır. Abdülaziz'in başa geçtiği 1861'e gelindiğinde Balkan coğrafyası kendi üzerinde stratejiler kurmaya çalışan iki önemli devlet ile karşı karşıya idi: Avusturya ve Rusya. Avusturya bu tarihler itibari ile yakın zamanda İtalya ve Almanya'ya karşı kaybettiği Orta ve Güney Avrupa hâkimiyetini yeniden kazanma yolunda hamlelere hazırlanırken diğer yandan da olası bir Balkan toprak bütünlüğüne sebep olduğunda oluşabilecek Slav nüfus birliğinin tehditkâr duruşundan çekiniyordu⁴. Zira bu durumda Rusya'nın, bölgeye karşı girişeceği bir hâkimiyet hareketinde tüm Slavları bir anda etkilemesi olası bir durumdu. Kaldı ki hemen hemen aynı anda patlayan ve devam eden Karadağ, Eflak, Boğdan, Sırp, Girit, Bulgar ve Hersek İsyanları bahsi geçen karmaşanın artık bölge için yeni bir yapılanmayı kaçınılmaz kıldığını, fail ile mefulün ciddi bir girift durum ortaya koyduğunu ispatlamaktadır.

Öte taraftan III. Napolyon'un milli prensip (*le principe de nationalité*)⁵ savunucusu olması ve Balkanlar'daki bağımsızlık hareketlerini desteklemesi de önemlidir. Fransa'nın şark siyaseti 1861 güzünde önemli bir değişime uğradı. Zira önceki yıllarda Fransa Balkanlar'da Osmanlı karşıtı herhangi bir isyan hareketine hep karşı dururken Ekim-Kasım 1861'de Fransa dış işleri bakanı ilk defa Sırbistan, Eflak, Boğdan, Karadağ ve Yunanistan'ın Osmanlı'ya karşı ortak bir harekâtına sempatiyle yaklaşacaklarını ifade etti. Bu dönüşüm şüphesiz ki Balkan halklarının Osmanlı'ya karşı giriştikleri ayrılıkçı eylemlerine destek vermek noktasında idi. Napolyon bu ayaklanmaların kendisinin

⁴ Mithat Aydın, "Osmanlı-Sırp, Karadağ Savaşlarında İngiltere'nin Balkan Politikası", *OTAM*, Sayı:15, Ankara, 2004, s. 141.

⁵ Hukukta birçok manada kullanılmakla birlikte "*burada bir devletin egemenliği altında bulunan bağımsız, uluslararası antlaşmalara dayalı sınırlarla çevrili, üzerinde dil, kültür ve ülkü bakımından birlik oluşturan bir ulusun yaşadığı toprakların tümü*" yerine kullanılmıştır.

İtalya üzerindeki siyasi planlarına yardım edeceğini düşünmekteydi. Böyle bir ayaklanmada Bosna-Hersek Avusturya'ya İtalya ile birleşen Venedik karşılığında bir telafi olarak verilebilirdi. Böylelikle hem Avusturyalı emperyalistler hem de İtalyan milliyetçiler tatmin olacak, kendisi de Avrupa işlerinde başat bir rol üstlenecekti⁶.

1861 ile 1864 yılları arasında gerçekleşen Karadağ İsyanları, Batı Avrupa'nın Doğu Sorunu ve dahi Balkanlar'ın 19. yüzyıl başındaki ilk liberal ve romantik milliyetçi hareketliliği sonrasındaki düzen arayışının mühim bir kırılma noktası oldu. 1856 yılından önce daha Viyana'da (1815) dile getirilmeye başlanan Balkanlar üzerinden yeni bir Avrupa coğrafik düzeni çabası 1856 yılı sonrasında eyleme döküldü ve ilk meyveler bahsi geçen isyanlar vesilesi ile alınmaya başlandı. Yeni düzenlemenin ev sahibi Osmanlı idaresinin içine düştüğü karmaşa onun dahi coğrafyaya bakışını etkilemeye başladı. Dönemin sadrazamlarından Fuad Paşa dahi çağdaşı Marx'ın "etnik süprüntü" dediği bölgeyi "dünya barışını tehdit eden anlamsız devletçikler" şeklinde tanımlamakta bir beis görmedi⁷. Karadağ İsyanları'nın başlangıcı da bu düşüncenin temellerini oluşturacak bir öncülü karşıladı. 1860'da Sırp milliyetçiliğinin babalarından Vuk Karaciç'in, yeni Kral Mihail tarafından Karadağ Prensi Nikola'ya sözde taht değişikliğini tebliğ için gönderilmesi ile birlikte başlayan süreç Sırp-Hersek-Karadağ ortak isyanını da tetikledi⁸. Şimdi Osmanlı topraklarını da içine alan bir alanda mühim bir karmaşa vardı ve bu karmaşanın tam ortasında Avusturya, Fransa ve Rusya duruyordu. Batı ise zaten gözden çıkardığı bu kangrenli uzvunun içine düştüğü durumu politikalarına uygun bir argüman olarak kullanmayı tercih etti ve bölge gittikçe modern Avrupa'nın karanlık bir köşesi haline gelmeye devam etti.

Abdülaziz devrinin belki de en mühim hadisesi dünyanın dengesini büyük ölçüde değiştirecek olan Süveyş Kanalı'nın açılmasıdır. Hidiv

⁶ Selim Arslantaş, "I. Balkan İttifakı (1866-1868)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* Cilt: 52, Sayı: 2 Ankara, 2012, s. 3.

⁷ Erkan Tural, "1861 Hersek İsyanı, 1863 Eyalet Teftişleri ve 1864 Vilayet Nizamnamesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 13, Sayı 2, Nisan 2004, s. 93.

⁸ Ayşe Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, IQ Yay., İstanbul 2011, s. 163.

İsmail Paşa önderliğinde Kanal'ın açılması Mısır ile Osmanlı'nın bağına tamamen koparılan⁹ Ortadoğu'da etkinliğini arttıran İngilizlerin, ana karası ile arasında bulunan Osmanlı'nın akıbetini Balkanlar üzerinden yeniden kurgulaması kadar doğal bir şey yoktu. Ancak Osmanlı Devleti'nin topyekûn ve bir anda çöküşünün hâlihazırda kontrol edilmekte zorlanılan bu bölgede çok daha vahim bir kara deliğe sebep olabileceği kaygısı aceleci davranmayı öteliyordu. Tabii bölgede değişen konjonktür göz önüne alındığında yoğunlaşan oryantalist ilgi de dikkat çekiyordu¹⁰. Özellikle İngiliz ve Fransız seyyahların (Sadler, Palgrave, Philby v.d.) seyahatleri coğrafyanın ne kadar ciddi bir odak olduğunu gösterirken bu seyahatlerin bir kısmının gizli tutulması da Doğu Sorunu'nun Batı Avrupa için ehemmiyetini ortaya koyuyordu¹¹. Bu durumda Osmanlı'yı ortadan kaldırmaktansa küçük parçalara ayırıp bu parçacıkları da mazilerinden uzak bir istikbale aslında var olmayan bir geçmiş örüntüsü ile taşımak makul bir çözüm gibi göründü. Bu da Karadağ olayları ile eş zamanlı diğer ayaklanmaları peşi sıra getirdi.

Kırım Harbi sonrasında Batı'nın Osmanlı toprak bütünlüğünü garanti edişinin üzerinden çok geçmeden peşi sıra patlak veren Balkan isyanları, Paris'te gerçekleşen görüşmelerin ve verilen teminatların ne kadar (samimi!) olduğunu tüm dünyaya gösterdi. Karadağ ile birlikte eşzamanlı olarak başlayan ve 1866'ya kadar devam eden *Memleketeyn* (Eflak-Boğdan) isyanları da bu sürecin etkin hadiselerinden biridir.

1859'da Eflak ve Boğdan reisi seçilen Alexandru İon Cuza daha sonra Abdülaziz ile yaptığı iki görüşme sonunda Memleketeyn Prensi tanındığında¹² problemler büyük ölçüde çözülmüş gibi göründü. Romanya kurulmuş, dahası bu durum bizzat Abdülaziz tarafından da tasdiklenmişti. Castellan'a göre Balkanlar'a kapitalizmin girişi de tam da bu zamanlara tesadüf eder¹³. Zira Paris Anlaşması'nın 1856'da

⁹ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yay., İstanbul 2004, s. 101.

¹⁰ Emine Sarıkoyuncu Değerli, "İngiltere'nin Doğu (Şark) Politikası (1882-1914)", *Akademik Bakış*, Sayı:14, Nisan, Ankara, 2008, s. 3

¹¹ V.V. Barthold, *Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm*, Terc. Kaya Bayraktar, Ayşe Meral, Küre Yay., İstanbul, 2004, s. 223.

¹² Aurel Cecei, "Eflak" maddesi, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1978, s. 188.

¹³ Georges Castellan, *Balkanların Tarihi*, Çev. Ayşegül Yaraman Başbuğu, Milliyet Yay., İstanbul, 1993, s. 354.

Karadeniz'i uluslararası bir ticaret alanı haline getirişi Balkanlar'ı da doğal bir pazar haline getirdi. Bu durumda sadece Ortadoğu gelişmeleri değil bunun yanında bu ticari hamlenin de bölgenin Avrupa için farklı bir noktaya kaymasını kaçınılmaz kıldı. Cuza'nın reisliğinden Carol'un başa geçtiği 1866'ya kadar ki dönemde Romanya'da yaşananlar bölgede arananın Osmanlı sonrası anayasal düzene bağlı yeni yapılar değil emperyalizm eşliğindeki anakaranın "*Osmanlı karanlığında kalan*" bitim ucuna dair yeni bir düzenleme gayreti olduğunu gösterdi.

Sultan Abdülaziz döneminde Sırp meselesi oldukça ciddi bir dönüşümle başladı. Miloş Obrenoviç'in ölümü sonrasında Belgrad Muhafızı Şerif Osman'ın Bab-ı Âli adına tasdik ve tebriği ile Sırp knezi olan Mihail Obrenoviç başa geçtiği andan itibaren ana düşünce olarak Sırpları bağımsızlıklarına kavuşturmayı planladı. Bunun için şüphesiz ki Avrupa'dan destek almalıydı. 1860'da Yovan Marinoviç'i de bu sebeple görevlendirerek Avrupa'ya gönderdi¹⁴. Viyana, Paris, Petersburg ve Berlin'deki temaslarında Marinoviç özellikle Rusya'dan destek görürken diğer devletler halen temkinliydi.

Sırplar bu süreçte kendileri gibi kaynamaya hazır diğer Balkan toplulukları ile de temasa geçtiler. Özellikle Karadağ'dan gördükleri destek ve hemen sonrasında Hersek'te başlayan ayaklanma Osmanlı idaresini ciddi sıkıntıya düşürdü. Bu arada bölgede bulunan Fransız, Rus ve Avusturyalı murahasların isyanları kışkırtıcı tavrı meselenin derinliğini arttırdı. Hatta öyle bir durum ortaya çıktı ki çok da uzak olmayan bir geçmişte Osmanlı uc bölgesi olan Sırp topraklarında "*Türklerle karşı savaşmak bir eğlence yada bir tür açık hava sporu olarak*" görülüyordu¹⁵.

Bu arada ayaklanmaların artması ile birlikte sadece Balkan halklarının imajı tehlikeye girmedi bunun yanında Osmanlı idaresinin Balkanlılara karşı tavırları ile alakalı da bir takım spekülasyonlar ilk kez Batı literatüründe yer buldu. Özellikle isyanların bastırılmasına dair Osmanlı uygulamaları oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatılmaya ve

¹⁴ Özkan, a.g.e., s. 162.

¹⁵ Alan Palmer, *Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu(Bir Çöküşün Tarihi)*, Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, İş Bankası Yay., İstanbul, 2003, s. 141.

resmedilmeye başlandı. Abdülaziz döneminde Osmanlı askerlerinin asilerin baş, burun ve kulaklarını keserek bunları teşhir ettiğini ifade eden, hatta bununla alakalı tasvirler kaleme alanlar az değildi¹⁶.

Sultan Abdülaziz'in döneminin ilk çeyreğinde Balkanlar ve Ortadoğu'da yaşananları Avrupa anakarasının Osmanlı sonrası döneme hazırlandığı şeklinde yorumlamak mümkündür. Zira henüz ABD'nin dahil olmadığı kapitalist düzenin emperyal bir sürece dönüştüğü tam da bu zamanda Karadeniz ve Doğu Akdeniz ticaretinin bir hakimiyet sahası haline gelişi, Osmanlı uc bölgelerinin olduğundan farklı bir düzenle idaresini kaçınılmaz kılıyordu. Bu süreçte Batı dünyası o güne dek Viyana ve Paris'teki görüşmelere bağlı olarak devam ettirdiği statükocu tavrından da Osmanlı aleyhine bir takım tavizler vermeyi çok da mahsurlu görmedi. Olayların bu düzende geliştiği noktada Osmanlı tarihinde bir ilk olarak Sultan Abdülaziz'in Batı Avrupa seyahati gerçekleşti.

Modern Avrupa'da Tipik Bir Türk ya da Osmanlı Büyük Turu¹⁷

Sultan Abdülaziz'in hâkimiyet döneminin ilk beş senesinde Balkanlar'da yaşanan ayrılıkçı hareketler Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'deki gelişmelerle iyice içinden çıkılmaz bir hale geldi. Bu süreçte devletin kendini muhafaza edebilmesi ve dirliğini sağlayabilmesi için bir dizi önlem alması, dahası bu hareketlerin müsebbibi olarak gördüğü Batı dünyası ile ortak bir noktada buluşması kaçınılmazdı. Uzun asırlar boyunca hâkim kılınan *ad hoc* diplomasinin de beraberinde getirdiği alışkanlıklar o güne dek bir padişahın bu tarz konuları bir başka devlet lideri ile aracısız ve kendi topraklarında konuşmasını pek mümkün kılmıyordu. Ancak şartlar oldukça değiştiğinden bahsi geçen uygulamanın kaçınılmaz olduğunu düşünenler de yok değildi.

¹⁶ Bozidar Jezernik, *Vahşi Avrupa, Batı'da Balkan İmajı*, Çev. Haşim Koç, Küre Yay., İstanbul, 2006, s.163.

¹⁷ Palmer, Abdülaziz'in Batı Avrupa Seyahatini Büyük Tur olarak tanımlarken, The Times'ın Abdülaziz için kullandığı tipik bir Türk gibi görünüyordu ifadesini de vurgular; Palmer *a.g.e.*, s. 146.

Aslına bakılırsa Abdülaziz'den önce Sultan Abdülmecid'in Batı Avrupa'ya olan ilgisi de dikkat çekicidir. II. Mahmud devri sonrasında Bab-ı Âli'nin yüzünü Avrupa'dan çevirmeyen, öğrendiği Fransızca sayesinde *Debas* ve *Illustration* gibi gazeteleri takip eden Abdülmecid yabancı elçilerle sık sık görüştü ve müzakerelerde bulundu¹⁸. Fransa'dan *Legion d'honour* nişanını kabul ederken, Fransız elçiliğindeki bir baloya da katılmakta mahsur görmedi.

Abdülmecid döneminin yabancı devlet temsilcilerinin ziyaretleri açısından da dikkat çekici olduğu görülür. Fransa veliahdı III. Napolyon, Avusturya İmparatoru'nun kardeşi Arşidük Maximilien, Belçika Kralı'nın iki oğlu ve İngiltere Kraliçesi'nin oğlu bunlardan bazılarıdır. Bu ziyaretler sırasında Prens Napolyon'un Abdülmecid'e yaptığı Fransa daveti aslında Sultan Abdülaziz'in gerçekleştireceği Batı Avrupa seyahatinin de fikri temelini oluşturacaktır¹⁹.

Abdülmecid'e iletilen bu tekliften 13 yıl sonra Sultan Abdülaziz devrinde büyük bir hareketlilik yaşanıyordu. Bulgarlar ayaklanmış ve yeni bir düzen talepkarı olmuşlarken, son Osmanlı birlikleri Belgrat'ı terk ediyor, bu arada Girit Bunalımı da baş gösteriyordu. Abdülaziz tüm bu karmaşanın çözümünü Osmanlı millet sistemindeki referanslarla kurtulma yolunda ararken 1848 İhtilalleri'nin yıkıcı etkisi yakasını bırakmıyordu. Statükoyu korumak konusunda Rusya'ya göre daha ılımlı olan Avrupa'nın büyük devletlerinin aksine Rusya ısrarla Hıristiyanlık kozunu oynayarak Osmanlı'nın Hıristiyan Ortodoks tebaasını kışkırtmaya devam ediyordu. Bu noktada Sultan Abdülaziz de bir tercih yaparak Âli ve Fuad Paşaların da teşvikleri ile bu seyahate çıkmayı kabul etti.

21 Haziran 1867'de başlayıp 7 Ağustos 1867'de sona eren seyahatin bilhassa Fransa ve İngiltere ayakları dikkat çekicidir. Fransa İmparatoru III. Napolyon'dan, Milletlerarası Paris Sanayi Sergisi'nin açılışı münasebetiyle gelen ilk davet, İngiltere kraliçesinin daveti ile devam etti. Fransa gezisinden hemen sonra Galler Prensi VII. Edward'ın kendisini karşıladığı Londra ziyareti başladı. Burada Kraliçe Victoria ile

¹⁸ Nihat Karaer, *Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati ile Osmanlı ve Batı Kamuoyundaki Yankıları*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003, s. 27.

¹⁹ Karaer, a.g.e., s. 30.

görüştü. Başta tersaneler olmak üzere Londra'nın önemli tarihi ve turistik yerlerini gezen Sultan Abdülaziz on gün sonra Brüksel 'e geçerek kral II. Leopold ile görüştü. Daha sonra Prens Bismarc'ın tavsiyesi üzerine Prusya kralı ve kraliçesi Berlin'e kadar gelerek kendisiyle görüştüler. Aslında Berlin seyahati davetini özürlerini bildirerek kabul edemeyen Sultan Abdülaziz'le görüşülmesini Prens Bismarck Prusya Kralı ve Kraliçesine özellikle tavsiye etti. İstanbul'a dönerken Viyana Garı'nda Avusturya İmparatoru ve Macaristan Kralı tarafından karşılandı. Sonra Budapeşte'ye uğradı ve Vidin yoluyla İstanbul'a döndü²⁰. Seyahate kalabalık bir heyet iştirak ediyordu: Velihaht Murad Efendi (V. Murad), Şehzade Abdülhamid Efendi (II. Abdülhamid), padişahın büyük oğlu Yusuf İzzeddin Efendi, kısa süre sonra şeyhülislam olacak olan Hâce-i Sultan Hasan Fehmi Efendi, eski sadrazam Hâriciye Nâzırı Keçecizade Fuad Paşa, Başmabeynci Hüseyin Cemil Bey, Mabeyn Başkâtibi Mehmed Emin Bey, II. Mabeynci Hâfız Mehmed Bey, müstakbel sadrazam Divân-ı Hümâyün Baş Tercümanı Ârifî Bey, Mabeyn İkinci Kâtibi Halîmî Efendi bunlar arasındadır. Yine Fransa Sefiri Mösyö Boure ve İngiltere Sefareti baş tercümanı da davet sahiplerini temsilen padişahın maiyetinde yer aldılar²¹.

Seyahate nakdi yardım sağlamak, Rusya'ya karşı denge oluşturmak, Balkanlar'daki gelişmelerle alakalı olarak müttefiklerle müzakerelerde bulunmak gibi birçok sebep gösterilirken farklı manalar da yükleyenler yok değildir. Örneğin bu dönemde İstanbul'da yayın yapan *La Turquie* gazetesi bu seyahatin Batı'daki Türk tutuculuğu ve İslam ile modern arasındaki uyumsuzluğuna dair imgesel yanılısamanın giderilmesine katkı sağlayacağını söylüyordu²².

Fuar Komiseri Selahattin Bey tarafından yazılan ve Fransızca olarak aynı yıl Paris'te yayınlanan "*Türkiye 1867 Evrensel Sergisi*" adlı kitapta Selahattin Bey çok daha farklı bir yaklaşımla padişahı 5. Abbasi Halifesi Harun Reşid ile eşler ve İslam medeniyetini Avrupa ile

²⁰ Nejdet Gök, "Mütercim Halîmî Efendi'nin Notları Çerçevesinde Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati Ve Sonuçları (21 Haziran 1867 - 7 Ağustos 1867)", *Tarihin Peşinde*, Sayı: 7, İstanbul, 2012, s. 170.

²¹ Osman Köksal, "Sultan Aziz'in Avrupa Seyahati Dönüşü Münasebetiyle Yapılan Kutlamalar Ve Bir Manzum Tarihçe", *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 4 Sayı: 1 Haziran 2003, s. 119-120.

²² Karaer, a.g.e., s. 46.

bütünleştirmesine vurgu yapar. Kitabın padişaha takdiminde yazdığı mektupta durumu şöyle ifade eder:

“Majesteleri Sultan Abdül Aziz Han Hazretleri

10 asır evvel, Halife Harun Reşit Hazretleri, Batı Medeniyetlerine arkadaşlık ve dostluk duygularının birer ifadesi olarak dünyada bir numara olan Asya ülkeleri sanayilerinin üretimi neticesinde ortaya çıkan ve dünya çapında söz sahibi olan hediyeleri göndermiştir.

Günümüzde, siz, haşmetmahabları bunu çok daha öteye taşıyarak Fransa Kralı'nın davetine bilfiil kendi icablarınız ile içinde bulunduğumuz zamanın en önemli hadiselerinden biri olan ve katılımımızın davetle elzem olduğu; dünya çapında hayrete mucip olan tarihte altı çizili olarak yer alacak emekçilerin katılımı ve rekabeti ile gerçekleşecek ve bizi takip eden uluslara bir emsal teşkil edecek 1867 l'Exposition Universelle'i teşrif edecektir.

Böylesine büyük hadisenin bir hediyesi olarak, biz haşmetmahablarının naciz kulları olarak işbu eser ile bize yüce efendimizin Pay-i tahtın ilerlemesi ve gelişmesi yönünde açtığı yolda yürüme uğruna ortaya koyduğumuz gayretlerin ve sahip olduğumuz yeteneğin ortaya konulması ve 1863 yılında düzenlenen ve aziz Pay-i tahtın gelecek yolunda ortaya koyduğu kilometre taşı olan 1863 Evrensel Sergisi'nden bu yana kaydedilen inkişafın en iyi şekilde dile getirilmesine çalışılmıştır.

Sadık hizmetkârınız ve kulunuz

Salahaddin

1867 İmparatorluk Sergi Komiseri²³”

Değişenler, Dönüşenler ve Abdülaziz Devrinde Balkanizm'e Dönüşen Çıkarlar

Abdülaziz devri, yukarıda da görüldüğü üzere bugüne dek ihmal edilen yönleri ile bir bütün olarak ele alındığında çalışmaya konu olan çerçevede Balkanlar'a dair mühim bir dönüm noktası oldu. 19. yüzyılda Osmanlı lehine tavır alan statükocu Batı Avrupa devletleri Abdülaziz

²³ Bahsi geçen mektup ve kitap için bkz., La Turquie L'exposition Universelle 1867, Exc. Salaheddin Bey, Paris Librairie Hachette, 1867.

devrine rastgelen Kırım Savaşı sonrası düzende bu tavırlarını değiştirdiler. Yakın zamanlarda Avrupa Birliği müşavirliği yapmış olan Alain Servante bu dönemde yaşanan değişimi şöyle izah eder:

“Türk (Balkan) imajı 19. Yüzyıl başında Byron’un izinde romantik Helenizm hayranlığının patlayışıyla Cezayir fethinin sonrasına kadar olumsuzdu; Fransız ve İngilizlerin Ruslara karşı Türkiye’nin tarafını tuttuğu ve Osmanlı İmparatorluğu’ndaki reformların devamını savundukları Kırım Savaşı süresince ise olumlu. Türkiye’nin gerilemesinin, o dönemde Avusturya ve özellikle de emperyalist heveslerin olduğu bilinen Rusya’nın gücüne karşı bir denge unsuru arayışında olan Fransa’nın (ve İngiltere’nin) çıkarlarına ters düştüğü söylenebilir. Türkiye kendini dönüştürdü ve modernleşti.Yüzyılın sonunda Loti ve Claude Farrare’i ve Almanları saymazsak, Türk imajı yine olumsuzdur. Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu’ndaki reformlar, özellikle Balkanlar’daki siyasal evrimi dikkate alırsak, fazla gecikmişti. Batı, dinsel ve ulusal azınlıklara sırtını yaslayarak kendi ilkelerini çiğneyerek çıkarlarına göre davrandı. Yönetmek için böldü.

....

Kendi imgesini gerçek kılan Medusa gibi, Türklerin aynadan yansıyan çarpıtılmış imgesi, değişimlerine ket vurabilir.²⁴”

Abdülaziz döneminde son birkaç yılına damga vuran Bulgar ve Hersek İsyanları sırasında bir çok seyyah Balkanlar’da cirit attı. Zira o güne dek ürkütücü kimliği ile Batı dünyası için bir karabasan bir karanlık orman olan Osmanlı Devleti şimdi bir anarşi yatağı idi ve bu durumu görmeli, dahası öğretmeliydiler. 1875’te tüm Bosna’yı yaya gezen Arthur John Evans kıyıma Bosnalılarla başlar ve kendisine *brat* yani *kardeşim* şeklinde hitap eden bu sarıklı barbarlardan duyduğu rahatsızlığı büyük bir öfke ile belirtir²⁵. Abdülaziz devrinin sonu itibari ile Bosna’ya böyle bakılmaktadır.

Daha da kötüsü Balkan halkları da yavaş yavaş bu bakışa kendilerini alıştırmaya başladılar. Bizzat hükümdarları dahi bu durumla eğlenecek

²⁴ Alain Servante, “Batılıların Gözünde Türk İmajının Geçirdiği Değişimler, Cehennem Teolojisinden Demokrasi Derslerine”, *Dünyada Türk İmgesi*, Çev. Serpil Çağlayan, Yay. Haz. Özlem Kumrular, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s.71

²⁵ Arthur John Evans, *Through Bosnia and the Herzegovina On Foot During The Insurrection, August and September 1875*, Londra, 1877, s. 311-12.

kadar yadsıdı bu durumu. Abdülaziz'in çağdaşı ve dönemin isyanlarında mühim rol oynayan Prens Nikola bir Fransız seyyah ile gerçekleştirdiği sohbette Avrupa'nın gözünde bir mezbahane gibi lanse edilen Karadağ topraklarında gezebilmesini büyük bir cesaret örneği olarak kabul eder ve şu kinayeli konuşmayı yapar:

“(Gülerek) Bilmiyormusunuz; biz çok vahşiyiz, çocuklarımızı dahi yeriz; eğer onları nasıl pişirdiğimizi görmek isterseniz bu akşam saat sekizde yemeğe kalmalısınız.”²⁶

Sonuç

18. yüzyıl sonunda Avrupa'da monarşik düzene karşı büyük bir tehdit olarak ortaya çıkan ulusçu düşünce, anakarada ciddi bir savunma sisteminin doğal olarak gelişmesini de kaçınılmaz kıldı. Bir taraftan mevcut statü korunmaya çalışılırken diğer yandan muhtemel tehditlerin Batı Avrupa'da bir risk oluşturmasına karşı tercih değişikliklerine gidildi. Yüzyılın ilk yarısına kadar restorasyon devri denilen süreçte eskinin muhafazası konusunda birlik içinde olan Avrupalı devletler Kırım Harbi sonrasında Osmanlı'yı kendi salahiyetleri için feda etmekte bir sıkıntı görmediler. Halihazırda karmaşanın, isyanın ve ayrılıkların var olduğu Güneydoğu Avrupa'da daha sistemli ve topyekün bir kaosun hakim olması da tam bu zamana rasgeldi.

II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinin modernleşme adı altında devleti muhafaza hamleleri, Osmanlı topraklarında belirli değişim ve dönüşümü beraberinde getirdi. Ancak aynı dönüşüm Balkan toprakları için çok da etkili olmadı. Zira Batı Osmanlılık, Türklük, Müslümanlık ve Balkanlılık kavramlarını çoktan birbiri ile eşlemiş ve buradan hareketle bölgeyi iyiden iyiye bir anarşi merkezi olarak tanımlamıştı. Abdülaziz'in Avrupa seyahati sırasında yabancı basının Türk imajı üzerinden yaptığı yorumlar ve gidilen her yerde gösterilen ilgi bu imajınasyonun doğrulanması niyetinin yarattığı merak duygusundan öte değildi.

Bugün Balkan kimliği ve Balkanlılık tabirleri Avrupa'da gösterdiği gelişmenin de bir sonucu olarak ulusal akademinin dikkatini çekmeye başlayan bir konu. Ancak henüz olgunlaşmadığından ve kaynakları Batı

²⁶ Jezernik, *a.g.e.*, s. 117.

dillerinden aktarılmadığından doğru bir perspektifle bakıldığını söylemek zor.

Tarih sınırları itibari ile oldukça zor bir disiplin. Zaman zaman araştırmacıların işlerini kolaylaştırmak adına sınırlar daha da belirginleştirilse de bu açıdan sürekli eleştirilen ve tartışılan da bir alan. Balkanizm bu tartışma alanında küçük bir başlık. Bugüne dek sınırları çoğunlukla Balkan Savaşları ile başlatıldığından anlaşılacak konusunda da eksik.

Bu çalışmada, Abdülaziz devrinde Balkanlar'da yaşananların Ortadoğu'da yaşananlarla ilintili oluşuna, bunun Avrupa'da Türk'e, Balkanlar'a, İslam'a bakışta değişim ve dönüşümlerine dair veriler sunuldu. Ortaya konan veriler, Balkanlar'ın Avrupa'nın gözündeki imajinal değişiminin Balkan Savaşları'nın öncesinde aranması gerekliliğini doğurdu. Çalışmalar artıkça şüphesiz ki konu farklı menfezler bulacak ve daha da belirginleşecek. Ancak bugün gelinen noktada Sultan Abdülaziz döneminde Süveyş Kanalı'nın açılışı sonrası değişen jeopolitik etki alanı, Ortadoğu'da değişen dengeler, en azından statükonun korunması adına Osmanlı'ya duyulan ihtiyaca binaen Balkanlar'ı sarsacak hareketliliğin yıkıcı etkileri bu düşüncenin zamansal sınırını yüzyılın hemen ikinci yarısına çekmektedir.

Sonuç itibari ile bu çalışma, Balkanistik düşüncenin temellerinin eldeki veriler ve yaşananlar ışığında Sultan Abdülaziz devri Osmanlı topraklarında yaşananlarda, padişahın Batı Avrupa gezisinde ve dahi Süveyş Kanalı'nın açılmasında görülmesi gerektiğini iddia etmektedir. Buna, bahsi geçen dönemde Karadeniz'in sömürgeci düşüncenin mühim bir sahası haline getirilmesi sonrasında açık pazara dönüşen Balkanlar'ın Osmanlı bağının tamamen koparılması çabasını da eklemek zaruridir.

Bu manada Balkanlar'ın bugün gelinen noktada doğru bir bakışla tahlil edilebilmesi, Avrupa için Balkanlar, Balkanlar için Avrupa'nın ne ifade ettiğinin doğru anlaşılması için Sultan Abdülaziz dönemi Balkanlarının her açıdan iyi değerlendirilmesi ve imgelerin, algıların doğru bir cihete yönlenmesi adına gözler önüne serilmesi önemli bir gerekliliktir.

Kaynakça

- Arslantaş, Selim, "I. Balkan İttifakı (1866-1868)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* Cilt: 52 Sayı: 2 Ankara, 2012, s. 1-14.
- Aydın, Mithat, "Osmanlı-Sırp, Karadağ Savaşlarında İngiltere'nin Balkan Politikası", *OTAM*, Sayı:15, Ankara, 2004, s. 139-163.
- Barthold, V.V., *Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm*, Terc. Kaya Bayraktar, Ayşe Meral, Küre Yay., İstanbul,2004.
- Castellan, Georges, *Balkanların Tarihi*, Çev. Ayşegül Yaraman Başbuğu, Milliyet Yay., İstanbul, 1993.
- Çağ, Galip, "Balkan Savaşlarına Uluslararası Bir Bakış: 1914 Carnegie Vakfı Raporu", *I. Uluslar arası Balkan Kongresi 24-26 Eylül 2012*, Süleyman Şah Üniversitesi., 2012 s. 1409-1422.
- Decei, Aurel, Eflak maddesi, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1978, s. 178-189.
- Değerli, Emine Sarıkoyuncu, "İngiltere'nin Doğu (Şark) Politikası (1882-1914)", *Akademik Bakış*, Sayı:14, Nisan, Ankara, 2008, s. 1-15.
- Durak, Sümeyra, "Sultan Abdülaziz'in Mısır Seyahatine Dair Bir Kaynak Kitap "Voyage Du Sultan Abdulaziz de Stambul au Caire", *Milli Saraylar Dergisi*, Sayı: 7, İstanbul, 2011, s. 175-187.
- Evans, Arthur John, *Through Bosnia and the Herzegovina On Foot During The Insurrection, August and September 1875*, Londra, 1877.
- Gök, Nejdet, "Mütercim Halîmî Efendi'nin Notları Çerçevesinde Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati Ve Sonuçları (21 Haziran 1867 - 7 Ağustos 1867)", *Tarihin Peşinde*, Sayı: 7, İstanbul, 2012, s. 165-188.
- Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi I*, Çev. İ. Durdu, H. Koç, G. Koç, Küre Yay., İstanbul 2009.
- Jezernik, Bozidar, *Vahşi Avrupa, Batı'da Balkan İmajı*, Çev. Haşim Koç, Küre Yay., İstanbul, 2006.
- Karaer, Nihat, *Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati ile Osmanlı ve Batı Kamuoyundaki Yankıları*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.
- Köksal, Osman, "Sultan Aziz'in Avrupa Seyahati Dönüşü Münasebetiyle Yapılan Kutlamalar Ve Bir Manzum Tarihçe", *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 4 Sayı: 1 Haziran, Eskişehir, 2003, s. 117-134.
- Özkan, Ayşe, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, IQ Yay., İstanbul 2011.
- Palmer, Alan, *Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu(Bir Çöküşün Tarihi)*, Çev. Belkis Çorakçı Dişbudak, İş Bankası Yay., İstanbul, 2003.
- Quataert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yay., İstanbul 2004.

Servante, Alain, "Batılıların Gözünde Türk İmajının Geçirdiği Değişimler, Cehennem Teolojisinden Demokrasi Derslerine", Çev. Serpil Çağlayan, *Dünyada Türk İmgesi*, Yay. Haz. Özlem Kumrular, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, ss. 27-85.

Tural, Erkan, "1861 Hersek İsyanı, 1863 Eyalet Teftişleri ve 1864 Vilayet Nizamnâmesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 13 Sayı 2 Nisan 2004, s. 93-123.

Beşiktaş 10 No'lu Şer'iyeye Sicili'nin Tanıtımı ve Tasnifi*

Emine Zeynep Çamlı*

(ORCID ID: 0000-0002-2066-6147)

Makale Gönderim Tarihi

05.11.2019

Makale Kabul Tarihi

10.02.2020

Özet

Osmanlı tarihi çalışmalarında hem birinci el kaynak olması hem de zengin konu çeşitliliğiyle şer'iyeye sicilleri ön plana çıkmaktadır. İçerdiği kayıtlar özelden ait olduğu dönem ve bölgenin gündelik hayatını yansıtırken genelde Osmanlı Devleti'nin idarî, adlî, askerî, iktisadî, sosyo-kültürel mekanizmasına dair bilgiler sunmaktadır. Bu kayıtların değerlendirilmesi çeşitli konularda ve farklı disiplinlerde çalışmaların ortaya çıkmasına fırsat vermektedir. Ayrıca son zamanlarda mikro tarih alanında birçok çalışma için bilgi kaynağı yarattığı da bir gerçektir. Bu vesile ile şer'iyeye sicilleri esas alınarak yapılacak çalışmalara ufak bir katkıda bulunmak ümidiyle 980-983/1572-1575 zaman dilimine ait kayıtları içeren Beşiktaş 10 Numaralı Şer'iyeye Sicili seçilmiştir. Öncelikle sicilin tanıtımı yapılmış daha sonra içerdiği kayıtlar konularına göre tasnif edilerek özetleri çıkarılmıştır. Ortaya çıkan veriler ışığında devrin Beşiktaş kasabesindeki gündelik hayata dair fikir elde etme fırsatı doğmuştur.

Anahtar Kelimeler: Şer'iyeye Sicili, Beşiktaş, Zimmî, Kadı, İstanbul.

Presentation and Classification of the Beşiktaş Court Register No 10

Abstract

In the historical studies of the Ottoman State, both the first hand source and the rich variety of subjects, the Ottoman Şer'iyeye sicilis (court registers) stands out. While the records it contains reflect the period and daily life of the region in particular, it provides information on the administrative judicial military economic socio-cultural mechanism of the Ottoman State in general.

* Bu makale hazırlamakta olduğum yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, eminezeynep@hotmail.com.

The evaluation of these records allows for the emergence of studies on various subjects and in different disciplines. It also a fact that it has recently created a source of information for many studies in the field of micro history. In this respect Beşiktaş no 10, which contains records of 980-983 time period, has been selected in order to make a small contribution to the studies to be conducted on the basis of the Şer'iyeye sicilis. First, the registry was introduced and then the records were classified according to their subjects and summaries were prepared. In the light of the data that emerged, the opportunity to gain insight into everyday life in the town of Beşiktaş was born.

Keywords: Court Registers, Beşiktaş, Dhimmi, Khadi, İstanbul.

Giriş

Kadı, toplum içinde ortaya çıkan ihtilafları, kavgaları çözme, her türlü kargaşayı önleme ve ortadan kaldırarak haklıya hakkını iade edip adaleti tesis etme anlamlarına gelen kazâ fiilinin failidir¹. Bu manası itibariyle kadılık kurumu tarihî seyri içinde aslî görevi olan yargılama fonksiyonunu yerine getirmekle beraber bir takım idarî görevler de üstlenmiştir.² Osmanlı kadısına baktığımızda şer'î ve örfî kurallara dayanarak hüküm veren,³ adlî, mülkî ve beledî yetkilerle donatılmış,⁴ bir yönetici figürü karşımıza çıkmaktadır. Sorumluluk alanı olan kazada ve daha küçük birimlerde tayin edilen nâibleri vasıtasıyla⁵ mahkemeye intikal eden davaları görmekte ve bunları şer'iyeye sicili denen defterlere kaydetmekteydi. Bu defterlerin bir tarafında gündelik hayata dair dava kayıtları yer alırken, diğer tarafında ise merkezden gelen emir ve fermanları⁶ görmek mümkündür. Bu kayıtlar, kadıların geniş sorumluluk alanına paralel olarak çeşitlilik arz etmektedir. Şöyle ki; bugünkü noter hizmeti olarak kefalet, vekâlet, borçlanma, mirasla ilgili meseleler, nikâh, boşanma, vakıfların kontrolü, ordunun sefer güzergahında ihtiyaçlarının karşılanması, beledî hizmetler kapsamında narh tayini,

¹ Fahrettin Atar, *İslâm Adliye Teşkilatı*, Ankara, 1991, s.22.

² İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara, 1994, s.26.

³ M. Âkif Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk Ve Adalet*, İstanbul, 2017, s.35.

⁴ Ortaylı, a.g.e., s.27.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara, 1965, s.117.

⁶ Fethi Gedikli, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyeye Sicilleri", *TALİD*, 3(2005), s.189.

satılan malın gramajının ve kalitesinin kontrolü, asayişin sağlanması, yangın ve tabii afetlerde müdahale etme, esnaf teşkilatının başına şeyhin atanması, toplum huzurunu sağlama amacıyla kuralların tatbiki⁷ gibi konularda olup toplum hayatına dair canlı bir sahne ortaya konmaktadır.

Çalışmamızın konusunu Beşiktaş'a ait 10 numaralı şer'iyeye sicili oluşturmaktadır. İncelediğimiz dönemde Beşiktaş mahkemesi Galata kadılığına bağlı nâiblikti.⁸ Şer'iyeye Sicilleri kataloğuna göre Beşiktaş'a ait toplam 231 adet defter bulunmaktadır. Bu defterlerin en eskisi h.960 tarihli bir zabıt ceridesi, en yenisi ise hüccet ve ilamların yer aldığı h. 1326-1327 tarihli bir hüccet-ilâm defterdir.⁹

Beşiktaş nefsi-i İstanbul'dan olmamakla birlikte fethi takiben Anadolu ve Rumeli'den sürgün edilenlerin ve ortakçı kul olarak savaş esirlerinin yerleştirilmesiyle¹⁰ şenlendirilen bir Boğaziçi köyü olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaman içinde farklı isimlerle anılmasına rağmen Beşiktaş ismini Barbaros Hayreddin Paşa'nın gemilerini bağlamak için diktirilen beş taş direktten aldığı kaynaklarda geçmektedir.¹¹ Sefere çıkacak olan donanmanın Beşiktaş önlerinden hareket etmesi geleneğinden dolayı kıyı kesimleri kaptan paşaların ikametine tahsis edilmiş,¹² özellikle Barbaros Hayreddin Paşa, Sinan Paşa ve Kılıç Ali Paşa'nın burada cami, medrese, hamam, darülkurra ve sıbyan mektebi inşa etmesiyle kaptanı deryâların semti¹³ olarak tam bir yerleşim yeri kimliği kazanmıştır. Ayrıca Anadolu-Rumeli arasında gidip gelen kervanların ve sevk edilecek askerlerin geçiş güzergâhı olan bir iskele olmasıyla da önem taşımaktaydı.¹⁴ Kaynaklarda geçen diğer bir özelliği ise Beşiktaş'ın

⁷ Cahit Baltacı, "Şer'iyeye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi", *Osmanlı Arşivleri Ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, (1985), s.128-129.

⁸ Kerim İlker Bulunur, *Osmanlı Galatası (1453-1600)*, İstanbul, 2014, s.196.

⁹ Ahmet Akgündüz, *Şer'iyeye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, İstanbul, 1988, s.158-159.

¹⁰ Nuri Akbayar, *Dünden Bugüne Beşiktaş*, İstanbul, 1998, s.17.

¹¹ Reşat Ekrem Koçu (ed.), "Beşiktaş", *İA*, 5 (1961), s.2562.

¹² M. Tayyib Gökbilgin, "Boğaziçi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, VI, (1992), s.252.

¹³ Akbayar, a.g.e., s.18.

¹⁴ Gökbilgin, a.g.m., s.253.

bostan ve fundalıklarla kaplı, bahçeler ve mesire yerleriyle dikkatleri üzerine çeken bir konuma sahip olmasıdır.¹⁵

Literatüre baktığımızda Beşiktaş ile ilgili tarih, mimarlık, sanat tarihi ve şehircilik gibi alanlarda hem müstakil hem de Boğaziçi başlığı altında tez, makale ve kitap niteliğinde yapılmış çalışmalara rastlamak mümkündür. Tarih alanında özellikle Nejat Göyünç'ün *Beşiktaş Tarihi*¹⁶ başlıklı bitirme tezi kendisinden sonra yapılacak çalışmalar için kaynak olma özelliğini hala korumaktadır. Beşiktaş Şer'iyye Sicilleri üzerinde yapılan çalışmaları incelediğimizde üç yüksek lisans tezi ile karşılaşmaktayız. Bu tezlerde Beşiktaş'a ait 62, 173, 144 numaraları şer'iyye sicillerinin transkripsiyonu ve değerlendirmesi yapılmıştır. Bu çalışmalar Ramazan Gözen'e ait 62¹⁷ numaralı defter, Mehmet Polat'a ait 173¹⁸ numaralı defter ve Sibel Yeneroğlu'na ait 144¹⁹ numaralı defter olarak karşımıza çıkmaktadır.

980-983/1572-1575 Tarihli 10 Nolu Beşiktaş Şer'iyye Sicili'nin Tanıtımı

Sicilin fizikî özelliklerine baktığımızda 31x10 ebâtında ve ciltli olduğunu arkasına eklenmiş bilgi notundan öğrenmekteyiz. 91 varaktan oluşan sicil, varak esasına göre ve Arapça rakamlarla orijinal olduğunu düşündüğümüz bir numaralandırmaya sahiptir. Ayrıca çalışmamız esnasında sicildeki her bir belgeye varaktaki yerini ifade edecek şekilde numaralandırma yapılmıştır.

10 numaralı Beşiktaş sicili değişik türde toplam 759 adet kaydı içermektedir. Bunlardan 123 tanesi Arapçadır. Bunların içinde 8 adet ferman 1 tane de berât vardır. Defterin büyük bir kısmı hüccetlerden oluşmaktadır.

¹⁵ Koçu (ed.), a.g.m., s.2563.

¹⁶ Nejat Göyünç, *Beşiktaş Tarihi*, Bitirme Tezi, İstanbul 2008 .

¹⁷ Ramazan Gözen, *Beşiktaş Mahkemesi 62 Numaralı Şer'iyye Sicili Defteri*(H.1061-M.1651), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.

¹⁸ Mehmet Polat, *Beşiktaş 173 Numaralı Şer'iyye Sicili Defteri'nin*(H.1300-1301) *İlmî, İctimaî Ve Tarihî Bakımdan Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

¹⁹ Sibel Yeneroğlu, *144 Numaralı (1805/1806-1806/1807 M.)(1220-1221 H.) Beşiktaş Şer'iyye Sicili*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2016.

Şer'ıyye Sicilleri Kataloğu'nda²⁰ bu sicilin kapsadığı yıl aralığı 980-983/1572-1575 olarak verilmekle beraber tasnif sırasında yapılan sicil üzerindeki etiketlemede 981-982/1573-1574 aralığı not düşülmüştür. Bununla birlikte mahkeme defteri h.984 yılına ait dava kayıtlarıyla başlamakta takiben h.980 yılına ait dava kayıtları yer almakta bundan itibaren h.981 ve h.982 yıllarına ait kayıtların genel olarak kronolojik sıra ile birbirini takip ettiği görülmektedir. Belgelerin ait olduğu yılı belirtirken kimi zaman yazıyla kimi zaman da rakamla ifade edilmiştir. Sicilin bir bölümünde günlük takvim esasına göre davalar kaydedilmiş, davanın görülmediği günlere "hâlî" ifadesiyle not düşülmüştür. Yaklaşık 115 belgede tarih kaydı görülmezken bunlardan biri de fermanıdır. Sicilin en eski tarihli belgesi ise 35. varakta bulunan Cemaziyelevvel 972 tarihi düşülmüş bir kefalet kayıdır.

Sicilde naib olduğunu düşündüğümüz iki kişinin isimleri ve göreve başlama tarihleri verilmiştir. Buna göre ilk görevlendirme 4. varakta kayıtlı olup 4 Muharrem 981 tarihli Mustafa b. Hasan el-Bafrevî'ye, diğeri ise 38. varakta tarih olarak sadece evasıt-ı Cemaziye'l-ahir yazılmakla Mustafa b. Süleyman el-Karahisârî'ye ait olduğu görülmektedir.

Sicilde ana yazı karakteri tâlik olmakla birlikte yer yer divanî özellikler göze çarpmaktadır. Farklı yazı karakteri ve tarih düşme sistemi bize kâtip değişikliğini düşündürmektedir. Başlangıçtaki 16 varak boyunca dava kayıtlarının başında davadaki tarafları belirtmek amacıyla "kaziyye" kelimesiyle başlayan bir kalıp kullanılmış bu 76. varaktan sonra da devam etmiştir. Sicil genel olarak temiz ve anlaşılırdır. Toplam olarak 7 adet kayıt kimi mürekkep bulaştığı için okunamamış, kimi yarım bırakılmış, kimi üzeri çizilerek "battal" ifadesi ile belirtilmiştir. Ayrıca bazı kayıtların yanına sad-kef, sad-kef-sin, sad-kef-mim ya da kef-ha harfleri kombinasyonlarının yazıldığı görülürken bazılarında "asker" ifadesi not düşülmüştür.

Bu makalede sicildeki belgeler konularına göre tasnif edilerek tanımları yapılacaktır. Bu tasnifler; alacak-verecek, satış-icâre, kefâlet, cariye-köle, vakıf ve mütevelliler, vekâletle, çarşı-pazar denetimi, sirkat, gasb-saldırma ve hakaret, nikâh-boşanma ve nafaka, tereke, tereke

²⁰ Akgündüz, a.g.e., s.158

taksimi ve vasî tayini, namahremle yakalanma ve sarhoşlukla ilgili kayıtlar, merkezden gelen emir ve fermanlar ile muhtelif kayıtlardır.

Sicildeki Kayıtların Konulara Göre Tasnifi

Alacak-Verecek İle İlgili Kayıtlar

Vr.3b/1 Mehmed b. Musa Reis'in Raziye Hatun'dan alacağını tahsil ettiğine dair Zilhicce 980 tarihli hüccet.

Vr.4b/4 Reis Yazıcı'nın firar etmesiyle Yahya b. Sevindik, Hüseyin b. Hızır ve Ali b. Mustafa'nın gemiden hisselerini almak için Reis'in hasmı Manol b. Sumatyanu'dan kefil olmasını istemelerine dair hüccet.

Vr.6a/1 Beşiktaş'ta Mesih Kethüda b. Abdullah'ın Hüseyin Reis b. Abdullah'a verdiği karz-ı hasen borcunun tespitine dair Muharrem 981 tarihli hüccet.

Vr.7b/2 Kapıcıbaşı Cafer Ağa câbîsi olan Ferhad Bey'in Hani bt. Kara Memi ve Hüseyin b. Şahi'den alacağını tahsil ettiğine dair Muharrem 981 tarihli hüccet.

Vr.8a/3 Dimitri v. Yorgi'nin Müsli v. Manol'e verdiği altmış iki altın borcu istemesine dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.8b/1 Dimitri v. Yorgi'nin Müsli v. Manol'den alacağının tahsilini muhızır Hamza'ya havalesine dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.8b/2 Angeli v. Dimitri'nin Müsli v. Manol'den alacağının tespitine dair hüccet.

Vr.9b/1 Satın aldığı bağ yerinden dolayı Yani v. Yorgi'nin Musa b. Süleyman'a olan borcunu ikrarına dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.14a/2 Subaşı Ramazan ve Ali tarafından vereseşi olmayıp ölen İstemad'ın Vero v. Şemo'dan alacağının tahsiline dair hüccet.

Vr.16a/2 Acemoğlanı taifesinden Mehmed b. Abdullah'ın Dimitri v. Pandezi'ye on sikke altın isnad edip muhızır Hamza'ya havale etmesine dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.16a/3 Pervane b. Abdullah'ın Dimitri v. Pandezi'ye iki sikke altın karşılığı rehin verdiği bir altın halhalı geri almak isteyip Dimitri'nin bunu inkârına dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.16a/4 Pervane b. Abdullah'ın Dimitri v. Pandezi'ye iki altın borcu olduğunu ikrarına dair hüccet.

Vr.16b/1 Dimitri v. Pandezi'nin Pervane b. Abdullah'ı muhızır Pervane'ye havale etmesine dair hüccet.

Vr.17b/3 Beşiktaş sakinlerinden Dimitri v. Pandezi'nin acemoğlanı Mehmed b. Abdullah'a olan borcunu ödediğini şahitlerle ispat etmesine dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.18a/1 Acemoğlanı Mehmed b. Abdullah'ın Dimitri v. Pandezi elinden iki altın aldığına itiraf ettiğine dair hüccet.

Vr.18a/2 Bundan önce Dimitri v. Pandezi'nin acemoğlanı Mehmed b. Abdullah'a vermesi için muhızır Hamza'ya teslim ettiği on altını geri almasına dair hüccet.

Vr.18b/1 Yenimahalle'den Nefise bt. Abdullah'ın Maçka'dan Dimitri v. Pandezi ile aralarında altın halhaldan ve gayrıdan başka niza olmadığına dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.18b/4 Hüseyin b. Süleyman'nın Hacı Mehmed b. Emin'den kırk akçe dışında alacağına kalmadığına dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.19a/2 Manol v. İstemad'ın Yani v. Yorgi'den yüz yirmi akçe alacağını talep etmesine dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.19b/2 Beşiktaş subaşı Ramazan b. Hacı Murad'ın İstemad'ın Dirko v. Şemo'da olan alacağını tahsil ettiğine dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.20a/3 Kiro v. Estamo'nun kethüda İstemad v. Mihal'den alacağına dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.21a/4 Mahmud b. Mehmed'in Andre'ye verdiği iş ve kutnuyu alan Rezo'nun bunu inkârına dair 981 tarihli hüccet.

Vr.21a/5 Nisa bt. Şuca Reis'in Durmuş b. Hamza'ya emanet verdiği esbabını geri istemesine dair hüccet.

Vr.27b/1 Mahmud b. Mehmed'in Rezo v. Estebol'a Andre'nin beş parça işini verip Rezo'nun inkârına dair hüccet.

Vr.28b/4 Ev sahibi Sinanoğlu'nun vekili Simi v. İsak'ın iki sikke altını aldığına ikrarına dair hüccet.

Vr.28b/5 Yani v. İstemadi'nin Börekçi Hâcî'ya dört yüz altmış akçe ve beşyüz akçeden fazla fırın sahibine ödediğine dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.29a/5 Rezo'nun beş parça işi Mahmud'a teslim ettiğine dair hüccet.

Vr.29b/1 Müsli v. Manol'ün Yani v. Dimitri'ye verdiği kuşağıyla altın kınlı bıçağı geri istemesine dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.29b/3 Müsli v. Manol'ün Yani v. Dimitri'ye verdiği altın kınlı bıçak ve kuşaktan sadece bıçağı geri alamadığına dair hüccet.

Vr.30a/2 Yani v. Nikola'nın Yani v. Manol'den altmış üç akçe alacağına dair hüccet.

Vr.30a/4 Dimor v. İsdadi'nin Todori v. Yani'ye bir buçuk ay hizmet edip hakkını alamadığına dair Rebi'ülahir 981 tarihli hüccet.

Vr.30a/5 Dimor v. İsdadi'nin Todori'nin hakkını alamadığına yemin etmesini istemesine dair hüccet.

Vr.30b/5 Tıyye Hatun olarak bilinen Gülnar Hatun'un Hayreddin b. Doğan'a verdiği yedi altından dördünü alamadığına dair Rebi'ülahir 981 tarihli hüccet.

Vr.31a/2 Hayreddin b. Doğan ile Sinan Paşa cariyelerinden Zahide Fatıma Tayesi arasındaki borç-alacak davasına dair Rebi'ülahir 981 tarihli hüccet.

Vr.34b/3 Subaşı Süleyman'ın vekili Mehmed'in kasap İstiko'nun on altın alacağına karşılık Deveöldüren Kosta'nın iki şarap fıçısını aldığı iddiasına dair Cemaziyelevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.34b/4 Kasap İstiko'nun Deveöldüren Kosta'dan alacağı on sikke altını şahidlerle tasdik ettirmesine dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.37b/1 Angeli v. Dimitri'nin Mihal v. Manol'den alacağı dört yüz doksan akçe karşılığında bazı eşyalar aldığına dair hüccet.

Vr.37b/2 Angeli v. Dimitri ve Mihal v. Manol'ün aralarındaki borca dair dava ve niza kalmadığına dair hüccet.

Vr.38b/4 İshak b. İvaz'ın zevcesi Selimşah bt. İskender'e emanet verdiği üç yüz altmış akçeyi istemesine dair hüccet.

Vr.39a/4 İstemad v. Keyni'nin Dimitri v. Yorgi'ye beş sikke filori borç verdiğiine dair hüccet.

Vr.39b/1 Ali b. Yezid'nin Mustafa b. Abdullah'a sekiz yüz akçe borç verdiğiine dair Cemaziyelahir 981 tarihli hüccet.

Vr.41b/1 Rumeli'nden Adrasan köyünden Dimitri v. Mihal'in Kataz kazasının Levendon köyünden Kosta v. Yorgi'ye olan bin yedi yüz akçe borcunu itiraf etmesine dair Şaban 981 tarihli hüccet.

Vr.44a/3 Peremeci İskender b. Abdullah'ın yine İskender Bey b. Abdullah'a borcunu kabulüne dair hüccet.

Vr.45b/1 Mustafa b. Ahmed'in İnönü Sancağı beyi olan Bâlî Bey b. Abdullah'ın Mehmed Bey b. Abdullah Üstad-ı hadika es-sultani'de olan akçesinden borç alıp karşılığında evlerini rehin koyduğuna dair Ramazan 981 tarihli hüccet.

Vr.47b/1 Yeniçeri İbrahim'in Yasemin Hatun'un vakıf akçesinden yüz filori borç aldığına dair hüccet.

Vr.47b/4 Bâlî Çelebi b. Hüseyin'in vekili olduğu Mustafa Bey b. Abdullah adına Havace Mehmed b. Kemal'den aldığı yirmi beş bin akçenin onbeş bini karz kalan on bin akçenin ise şeri muamele üzere borç olduğuna dair hüccet.

Vr.48a/1 Kefe Vilayeti'nde esir olan Mustafa Bey b. Abdullah'ın kurtulması için Urlik b. Hıristiko'nun vekil Bali Çelebi b. Hüseyin'e yirmi bin akçe verdiğiine dair Ramazan 981 tarihli hüccet.

Vr.48b/1 Beşiktaş mahallesinden Murad b. Abdullah'ın verdiği karz-ı hasen karşılığı birbuçuk yıl hizmet etmesi üzere anlaştığı Frencisko'yu bir yıl sonra borçtan kurtardığına dair Ramazan 981 tarihli hüccet.

Vr.49b/3 Beşiktaş Mahallesinden Murad b. Abdullah'ın El-Hâc Keyvan b. Abdullah'a olan borcunun bir kısmını Ortaköy'den Papa Yorgi'ye havale ettiğine dair Şevval 981 tarihli hüccet.

Vr.50b/2 Kurd v. Arsilan'ın hizmetinde çalışan İstefan v. Kazadır'ın hizmeti karşılığı hakkının tamamını alamadığına dair Şevval 981 tarihli hüccet.

Vr.52b/3 Akıntıburnu'ndan Nikola v. Madka'nın Rumili'nde Orfan köyünden Dimitri v. Miha'lden peksimet için verilen miri akçeyi geri istemesine dair Zilka'de 981 tarihli hüccet.

Vr.53b/2 Yani v. İstefan'ın Pulmino v. Kovac'a sattığı bağdan alacağı'nın kalan kısmını tahsiline dair Zilka'de 981 tarihli hüccet.

Vr.54a/2 Hamr emini Nasuh tarafından Yasef b. Abdullah'ın Evrayım b. Yasef nam yahudi'nin miriye olan borcunun bir kısmını demirçelik, demir tel, sünger, kitap ve velense ile karşılayıp kalanı daha sonra ödeyeceğine dair Zilka'de 981 tarihli hüccet.

Vr.54b/4 Akıntıburnu'ndan Tomi'nin Yorgi'ye bir buçuk yıl hizmet etmesinin karşılığı istemesine dair Zilka'de 981 tarihli hüccet.

Vr.55a/3 Ferhad b. Sultan'ın Arsilan v. Dimo'dan alacağı'nın miktarı konusunda anlaşmazlığa

Vr.55a/5 Mehmed Reis b. Memi'nin ölen Hasan Reis'den alacağını muhallefatin kendisine intikal ettiği kardeşi Hüseyin Reis b. Abdullah'dan talebine dair Şevval 981 tarihli hüccet.

Vr.56b/4 Bâli b. Yakub Bey ile babası merhum Yakub'a üç yıl hizmet eden Hüsrev b. Abdullah'ın hizmeti karşılığı alacağı miktarda anlaşamalarına dair Zilka'de 981 tarihli hüccet.

Vr.56b/7 Kalender ile Fernaz Hatun arasındaki esbab davasının halline dair Zilka'de 981 tarihli hüccet.

Vr.57a/1 Nikola v. Kere'nin Nikola v. Yorgi'den altı yüz doksan akçe alacağına hüküm olunduğuna dair 981 tarihli hüccet.

Vr.57b/2 Kirko v. Musko'nun Yakomine bt. Abdullah'da bulunan fistanının avratı tarafından rehin verildiğine dair Zilka'de 981 tarihli hüccet.

Vr.58a/2 Kocaeli sancağı beyi Mehmed Bey'in vekili olan Hızır b. Mehmed'in Macır Ali b. Abdullah'dan kürk kaplı kırmızı çuka bahası karşılığı alacağı'nın olduğuna dair Zilhicce 981 tarihli hüccet.

Vr.58a/3 Ahmed b. Sevindik'in emr-i Şerif ibraz edip alacağı on altı bin akçeden feragat ettiğine dair Zilhicce 981 tarihli hcct.

Vr.59a/5 Ahmed elebi b. Mehmed'in Ahmed b. Mehmed'e kalan borcunun tasdikine dair Zilhicce 981 tarihli hcct.

Vr.59b/2 Subaşı Süleyman b. Abdullah'ın paşmakçı mer ile Himmet b. Hüseyin ve Memi b. Ethem'den kürk satın alıp akçesini ödemeyip onları bir evde hapsedip, aldığı yüz kırk sikke altını namahrem avratlarla yakalandıklarının cerime olarak aldığını Şahitlerle ispatına dair Zilhicce 981 tarihli hcct.

Vr.59b/4 HazerŐah bt. Abdullah'ın Hüdaverdi b. Abdullah'a verdiği karzın Hüdaverdi tarafından inkâr edilmesine dair Zilhicce 981 tarihli hcct.

Vr.60b/2 Hızır b. Abdullah'ın Bali b. Yakub Bey ve mer b. Yakub Bey'den merhum babaları Yakub Bey'e yaptığı hizmetin karşılığını muslihn tarafından belirlenip aldığına ve davadan vazgeçtiğine dair Zilhicce 981 tarihli hcct.

Vr.61a/1 Yakub nam zimminin Saru ile kuyu kazmak üzere anlaŐıp ücretini vermediğine dair Zilhicce 981 tarihli hcct.

Vr.62a/1 Saru v. Tomor'un Mufaki v. KebeŐyeŐ'e verdiği on iki sikke altının tasdikine dair Muharrem 981 tarihli hcct.

Vr.62b/5 Memi Reis b. Abdullah'ın Nikola'nın babası Tirbaki'ye verdiği altınları Nikola'dan tahsil ettiğine dair hcct.

Vr.63b/4 Ferhad b. Abdullah'ın Memi b. Abdullah'a olan borcunu memluklerinin ve peremeci Cafer'in ona ödediği karza mahsup eylesine dair Muharrem 982 tarihli hcct.

Vr.64a/3 Sağri v. Miyalmon nam zimminin Miyalmon v. Nikola'ya verdiği ukayı geri alamayıp muslihn tarafından karar verilen alacağını demediğine dair Muharrem 982 tarihli hcct.

Vr.64a/4 Yusuf b. Mehmed'in kullarını ayartan Salomon b. Yakub'un Yusuf'a olan borcunu ona hizmet ederek ödeyeceğine dair Muharrem 982 tarihli hcct.

Vr.64b/1 Subaşı Süleyman b. Abdullah'ın Salomon b. Yakub'un cerimesin alıp Yusuf eline verdiğiine dair Muharrem 981 tarihli hüccet.

Vr.64b/2 Ahmed b. Mehmed'in Davud b. Mustafa'dan istediği saati Davud'un gönderdiğiinin inkârına dair Muharrem 982 tarihli hüccet.

Vr.65a/2 Yasef Bey tarafından tercüman Yasef b. Arsilan'ın toprak ayartmak üzere anlaştığı Kurd'a ücretinin teslim edildiğine dair Muharrem 982 tarihli hüccet.

Vr.65b/2 Yorgi v. Meho'nun Hırsto v. Yorgi'ye sattığı bağın ücretinin bir kısmını alamadığına dair hüccet.

Vr.65b/3 Zımmi Yorgi v. Meho'ya mahkemeden sonra alacağıının kalan kısmının teslim edildiğine dair hüccet.

Vr.65b/4 Papaz Makaryo v. Yani'nin Manol v. Yani'ye olan borcunu inkâr ettiğine dair hüccet.

Vr.65b/5 Papaz Makaryo'dan hükm olunan akçeyi tahsil için muhızır Ferhad'ın görevlendirildiğine dair Muharrem 982 tarihli hüccet.

Vr.66b/6 Şahhuban'ın hisse-i şeriyesinden geri kalan meblağın vekili Mahmud b. Kalender'e verilmesi için muhızır Ferhad'a teslim olduğuna dair hüccet.

Vr.67b/4 Osman b. Abdullah ve Balaban b. Abdullah'ın Rumeli'de Veli Bey'e teslim üzere İstiko v. Dimitri'den akçe aldıklarının tasdikine dair Safer 982 tarihli hüccet.

Vr.67b/5 Papa v. Yani'nin Yani v. Yorgi'den alacağı miktarın tesbitine dair hüccet.

Vr.67b/7 Kurd b. Arsilan nam zımminin Şemo v. Merdrus nam zımmiye borcunun tasdikine dair Safer 982 tarihli hüccet.

Vr.67b/8 Mukaş b. Yasef tarafından Benhas'ın toprak ayırtmak üzere ücretini verdiği Kurd ve Arsilan'ın işi yapmadıklarına dair hüccet.

Vr.68a/2 Şahhuban bt. Abdullah'ın vekili Mahmud b. Kalender'den hisseyi şer'isini aldığına dair Safer 982 tarihli hüccet.

Vr.68a/6 Emine bt. Abdullah sefere giderken kaldığı odaya Kamer bt. Abdullah'ı koyup döndüğünde haneyi Kamer'den alamadığına dair Safer 982 tarihli hüccet.

Vr.68b/4 Mustafa b. Abdullah'ın İsa b. Mehmed'e bükmeye verdiği ham ipeği eksik aldığına dair hüccet.

Vr.69a/5 Resul b. Avaz'ın Luka v. Papa Yani'ye alacağıının bir kısmını hibe ettiğine dair Safer 982 tarihli hüccet.

Vr.69a/6 Resul'ün Köni v. Yani'nin Resul'e olan borcunu inkâr edip yemin teklif edilip yemin ile hükm olunduğuna dair hüccet.

Vr.69b/5 Mustafa b. Abdullah'ın İsa b. İsa'ya bükmeye verdiği ipekten kanunen altı bin dirhemden altmış dirhem eksik tutulması gereğine dair hüccet.

Vr.69b/6 Mehmed b. Süleyman'ın İskender b. Abdullah ve Mehmed b. Seyyid Ali'ye sattığı bahçe mahsülünden geri kalan alacağını talebine dair hüccet.

Vr.70a/1 Papa Yani'nin sattığı bahçe mahsullerinden yüz akçe alacağı kaldığının taraflarca tasdik edilmesine dair hüccet.

Vr.70b/6 Ramazan nam kimse Beşiktaş subaşıısı iken yedi ay yasakçılık yapan Behram b. Abdullah'ın hizmetinin karşılığını Ramazan'dan talep etmesine dair hüccet.

Vr.70b/7 Behram b. Abdullah'ın alacağıının muhızır Pervane'ye havale olunduğuna dair hüccet.

Vr.70b/8 Tutares v. Köni'nin Beşiktaş kethüdası Zarif'ten alacağıına dair Rebi'ülahir 982 tarihli hüccet.

Vr.71a/4 Tuna v. Tudori'nin İstemad'dan aldığı çuvalların eksik olduğuna dair hüccet.

Vr.71a/7 Yani v. Şeni'nin Yani v. Kosta'dan çalıştığı günlerin karşılığını talep ettiğine dair hüccet.

Vr.71b/3 Hatice Hatun'un vekili Mehmed b. Mahmud'un Hatice'nin Emine bt. Hamza'da olan alacağıına kefil olan Mehmed b. el-Hac Yusuf'dan alacağı tahsil ettiğine dair hüccet.

Vr.73a/5 Karagöz v. Karakaş'ın Eser v. Derhrist'den otuz günlük hizmetin karşılığını istemesine dair hüccet.

Vr.73b/1 Eser v. Dehrist'den Murad v. Yakob'un yirmi günlük iş akçesini istemesine dair Rebi'ülahir 982 tarihli hüccet.

Vr.73b/2 Eser v. Dehrist'in ortakları olan İvad v. Hoşyar ve Murad v. Sergi'den hisselerini almasına hükm olunduğuna dair ilam.

Vr.73b/7 Andriye v. Manol'un Yorgi v. Nikola'ya borç verdiği bin akçeyi geri istemesine dair hüccet.

Vr.74a/1 Andriye'nin Yorgi'den alacağını tahsil ettiğine dair hüccet.

Vr.74b/4 Davud b. Abdullah'ın müvekkili Süleyman b. Abdullah'ın Manol v. Yorgi'den alacağını tahsiline dair hüccet.

Vr.75b/1 Tudori v. Demo'nun Hırsto v. Yani'den bin akçe talebine dair hüccet.

Vr.76b/2 Derviş Çelebi b. Murad Çelebi Efendi'nin Fatıma Hâtun'un kendisine altmış bin akçe borcu olduğuna dair hüccet.

Vr.76b/3 Rahime bt. Ahmed Bey'in vekili Mustafa Bey b. Ahmed Bey'in müvekkilesine Fatıma Hatun bt. Halil Çelebi'nin otuz dört akçe borcu olduğunu ikrarına dair 982 tarihli hüccet.

Vr.76b/4 Ahmed Bey b. Abdullah'a Fatıma Hatun'un yirmi bin akçe borcu olduğuna dair hüccet.

Vr.76b/5 Emine Hatun bt. Mahmud Çelebi'nin vekili Mehmed Çelebi b. İlyas Çelebi'nin müvekkilesine Fatıma Hatun'un on bin akçe borcu olduğuna dair hüccet.

Vr.82a/1 Serem Bey b. Abdullah'ın evini borcu karşılığı kızı Fatıma'ya verdiği dair Cemaziyelahir 982 tarihli hüccet.

Vr.82b/1 Şahzuman nam hatunun Kamer Hatun'a verdiği yirmi arşın bezi Kamer Hatun'dan isteyip gönderildiğine dair Cemaziye'lahir 982 tarihli hüccet.

Vr.87a/5 300 akçenin alındığına dair hüccet.

Vr.87a/6 Emine bt. Muradan'ın Mahmud müezzın'den alacağı iki yüz otuz akçenin senelik otuz akçe muamele-yi şeriyye ile kabul edildiğine dair 982 tarihli hüccet.

Vr.87b/1 Yani Sakızlı'nın Nikola v. Mihal'e altmış yedi sikke flori karşılığı destimal emanet verdiğiine dair Şaban 982 tarihli hüccet.

Vr.87b/5 Ali Çelebi b. Çavuş Mustafa'nın borçlarını ikrarına dair Şaban 982 tarihli hüccet.

Vr.88a/5 El-Hac Hızır b. Mehmed ile Trablus Paşası Mustafa arasındaki alacak davasına dair Şaban 982 tarihli hüccet.

Vr.88b/2 Mihal v. Yorgi'nin Sefer Bey'e olan otuz sikke flori borcunu ikrarına dair Şaban 982 tarihli hüccet.

Vr.88b/3 Besadye nam zimminin Sefer Bey'e olan otuz yedi buçuk flori borcunu ikrarına dair Şaban 982 tarihli hüccet.

Vr.88b/7 Abdülaziz b. Abdullah'ın Cabir Ali'den yirmi sikke flori alacağına karşılık Cabir Ali'nin cezire-i Cerbe'de islah olunduğuna dava ve hüccet ibraz etmesine dair Ramazan 982 tarihli hüccet.

Vr.89b/6 Mahmud b. Ramazan'ın Mercan yetimi Mehmed'e olan borcunu ikrarına dair Ramazan 982 tarihli hüccet.

Vr.91b/3 Şahhuban'ın alacağına karşılık üç bin üç yüz akçelik bir kılıcı almasına dair hüccet.

Satış-İcare İle İlgili Kayıtlar

Vr.1b/2 Kuruçeşme köyünden Evrato bt. Kosta'nın evini kızı Laskarine bt. Oksi'ye satıp ücretini aldığına ve bu satışa Maverdi v. Tudor'un kefil olduğuna dair Zilhicce 984 tarihli hüccet.

Vr.2a/1 Maçka köyünden Kostantin v. Yorgi'nin evinin yarısını Alaeddin Halife evkafı mütevellisi Bâlî Halife ve diğeri yarısını el-Hâc Mehmed'e sattığına ve Dimitri v. Yorgi'ye icâreye verildiğine dair Zilhicce 984 tarihli hüccet.

Vr.2a/2 Maçka köyünden Sema bt. Abdullah'ın evini Kostantin v. Yorgi'ye sattığına dair Zilhicce 982 tarihli hüccet.

Vr.2b/2 Kuruçeşme'den Dimitri v. Kosta'nın evini Salomon nâm Yahudi'ye sattığına dair hüccet.

Vr.2b/4 Maçka'dan Manol v. Dimitri'nin evini Yorgi v. Agust'a sattığına dair Zilhicce 980 tarihli hüccet.

Vr.3a/1 Maçka'dan Yorgi v. Agust'un evini Şeyh Süleyman'a satıp sonra icâreye kabul ettiğine dair 980 tarihli hüccet.

Vr.3a/3 Beşiktaş köyünden el-Hâc Hamza b. Abdullah'ın Cami-i Şerif mahallesindeki evini Kapucu Hasan Bey'e sattığına dair Zilhicce 980 tarihli hüccet.

Vr.3a/4 Yenimahalle sakinlerinden Ahmed b. Abdusselim'in evini Hüseyin b. Abdullah'a sattığına dair Zilhicce 980 tarihli hüccet.

Vr.4a/3 Abdi Çelebi b. Ali'nin Berber Hasan'a sattığı bağına içindeki fındık ağaçları ve diğer yemiş ağaçlarının dahil olduğuna dair Muharrem 981 tarihli hüccet.

Vr.4a/4 Yani v. Nikola'nın bağını Alaeddin mütevellîsi Bâlî Halîfe'ye satıp icâreye kabul ettiğine dair Muharrem 981 tarihli hüccet.

Vr.5a/1 Hüsnâ bt. Receb'in nefs-i İstanbul'daki evini vekili aracılığıyla müderris Recep Efendi'ye sattığına dair Muharrem 981 tarihli hüccet.

Vr.6a/3 ve **Vr.6b/3** Ahmed Bey b. Abdullah es-silahi'nin Otakçıbaşı mahallesindeki evini Bâlî b. Mustafa'ya sattığına dair Muharrem 981 tarihli hüccet.

Vr.8b/4 Ortaköy'de Minofi Andre'nin yetimlerine ait bahçenin vasîleri Yani v. Kosta tarafından satılmasına dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.9a/2 Beşiktaş subaşısı Ramazan b. Hacı Murad ve şeriki Sarı Ali'nin İstiko Kalkancıoğlu'nun Yorgi v. Ağdos'dan aldığı bağ ne şartlarda satın aldığı sorgulamalarına dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.9a/3 Kuruçeşme sakinlerinden Musa b. Süleyman'ın bağını Yani v. Yorgi'ye sattığına dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.10a/2 Maçka köyünden Mehmed b. Mahmud'un bağını Papa Yani v. Besko'ya sattığına dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.13a/2 Beşiktaş Arap mahallesinden Emine Hatun bt. Nasuh Reis'in ev yerini Mehmed Bey b. Abdullah'a sattığına dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.13b/1 Beşiktaş Araplı mahallesinde Ahmed b. Mahmud ve Gülşen Hatun bt. Abdullah'ın mülk-i evlerini Mustafa Çelebi b. Ali'ye sattığına ve mukataaya kabul ettiğine dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.14b/2 Ortaköy sakinlerinden Yamundi v. Kosta'nın bostanının meyvesini Evyenos v. Andri, Kasım b. Abdullah ve Marko'ya satın ücretinin tamamını alamadığına dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.14b/3 Marko'nun bostanının meyvesini alan ortaklardan birisi olduğunu itiraf etmesine dair 981 tarihli hüccet.

Vr.14b/4 Kasım'ın Yamundi'nin narh-ı cariden vermediğini iddia etmesine dair hüccet.

Vr.15a/1 Yamundi'den bostanının meyvesini satın alan Kasım, Marko ve Evyenos'un Yamundi'ye borçlu olduklarını itiraflarına dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.15a/2 Kasım, Marko ve Evyenos'un bostan dışında ağaç meyvelerini de satın aldıklarının Yamundi tarafından tasdikine dair hüccet.

Vr.15a/3 Muhtesip Mahmud'un Ortaköy sakinlerinden Yani v. Kosta, Evyenos ve Marko'ya yabandan gelen odun, soğan, kabak ve bostandan kusurlu olanları sattığına dair hüccet.

Vr.15b/1 Cebecibaşılıktan emekli Mustafa Bey'in börekçi fırınına Hacı Mehmed b. Miray'a kiralamasına dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.16b/3 Beşiktaş sakinlerinden Mustafa b. Abdullah'ın Yahudi Burgazı'ndaki evini Üstad Mehmed'e sattığına dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.16b/4 Yahudi Burgazı sakinlerinden Nikola'nın mezrasını Üstad Mehmed'e sattığına dair hüccet.

Vr.19b/4 Ahmed Bey b. Abdullah es-Sipahi'nin Yorgi v. Yani'ye gemi sandalı satın ücretini aldığına dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.20a/1 Vekil Vasil'in Sara'nın mülkünü Dimitri v. Seryan'a sattığına dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.20a/2 Vekil Vasil'in fundalıkta olan bağı Dimitri'ye sattığına dair hüccet.

Vr.21b/4 Yaralı yeniçeri Hüseyin'in vekili olan Davud b. Abdullah'ın Hüseyin'in bağını Dimitri v. Sedrar'a sattığına dair hüccet.

Vr.22a/3 Tatavla'dan Yani v. Nikola'nın boş arsasını Yorgi v. Arto'ya sattığına dair hüccet.

Vr.22b/1 Kosta v. Manol'un Evrenos v. Andrin'den satın aldığı atın kusurlu çıktığını iddia etmesine dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.22b/2 Kuruçeşme sakinlerinden Yani v. Nikola'nın bahçesini Davud v. Yorgi'ye sattığına dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.24a/1 Bâlî Halîfe b. Mustafa'nın Dimitri v. Pandezî'den Ayazan yakınındaki bağını satın aldığına dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.24a/4 Subaşı Ramazan'ın Sofya bt. Todori'ye zevcinden kalan esbabı sattığına dair hüccet.

Vr. 24b/3 Mercan b. Abdullah'ın evini Kamer Kadın'ın vekili Hâci Hazım b. Abdullah'a satıp icareye kabul etmesine dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.25a/1 İrene bt. Radiko'nun Belgrad'da Bahçeköyü'ndeki çayırını Virişko v. Andriye ve Dimitri v. Yorgi'ye sattığına dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.26b/2 Dilko v. Nikola'nın kayıkçı Murad b. Abdullah'tan aldığı odunların noksan çıkmasına dair hüccet.

Vr.27a/3 Alasonya'dan İstiko v. Arti'nin altı buçuk dönüm yerini Mahmud b. İbrahim'e sattığına dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.28b/1 Beyoğlu mahallesinden Andriye v. Yani el-Neccar'ın Kosta v. Yorgi'den iki bin akçeye aldığı yeri ücretini için iade etmek istemesine dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.28b/2 Andriye'nin Kosta'dan iki bin akçeye keleste alıp geri verdiğiğine dair hüccet.

Vr.28b/3 İlyas v. Davud'un ev kirasında iki altını ev sahibi Sinanoğlu'na vermek üzere Davud b. Yorgi'ye verdiğine dair hüccet.

Vr.29a/2 İsak v. Davud'un Akıntıburnu'ndaki evini Musa v. İlya'ya sattığına dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.30b/4 Tatavla'dan İrene bt. Musli'nin Yakumine bt. Yani'ye fundalık yerdeki bağını sattığına dair Rebi'ülahir 981 tarihli hüccet.

Vr.31b/1 Ortaköyü'nde Andriye'nin yetimlerinin vasîsi olan Kargelu v. Kosta'nın yetimlerin bahçelerini Yani v. Manol'e satmasına dair Rebi'ülahir 981 tarihli hüccet.

Vr.32a/1 Beşiktaş sakinlerinden Sipahi İskender Bey b. Abdullah'ın Mustafa Çavuş fırınıını Petro v. Dede'ye kiraya verdiğine dair Rebi'ülahir 981 tarihli hüccet.

Vr.32a/4 Abide Hâtun bt. Mustafa'nın vekili Cafer Bey b. Abdullah es-silahî'nin müvekkilesinin Beşiktaş Köyü'ndeki bağını Nikola v. Dimitri'ye sattığına dair Rebi'ülahir 981 tarihli hüccet.

Vr.32b/5 Eleni bt. Usta Şenus'un Maçka köyünde olan evini zevcesi Yani v. Dimitri'nin vekili olan Perpeye'ye sattığına dair Cemaziyelevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.33a/1 Yeğeni Eyüp'e vasi olup üç bin akçesini Perpeye'ye verip evi rehin aldığına dair.

Vr.33b/1 Mehmed b. Şemseddin'in Petro v. Dimitri'den üç bin beş yüz akçesini aldığına dair 981 tarihli hüccet.

Vr.34b/1 Yorgi v. Nikola'nın Maçka köyündeki mülkünü Satı Havatun bt. Kasım'a sattığına dair Cemaziyelevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.36a/2 Keyvan v. Andreye'nin Yorgi v. Esferad'a tarla sattığına dair hüccet.

Vr.43a/1 Galata zımmilerinden Todor ve Kastano v. Anton'un Beşikkaya nahiyesine tabi Maçka'daki bağlarını el-Hâc Cafer b. Abdullah'a sattıklarına dair Şaban 981 tarihli hüccet.

Vr.43a/2 Azmaranda bt. Dimitri'nin Berkoz'daki bağının vekili tarafından satıldığına dair Şaban 981 tarihli hüccet.

Vr.53a/3 Beşiktaş mahallelerinden Sinan Paşa mahallesi sakinelerinden Emina'llah bt. Abdurrahman'ın evinin vekili Mustafa Çelebi b. Behlül aracılığıyla Kapudan Ali Paşa'ya satılmasına dair Zilkade 981 tarihli hüccet.

Vr.53b/1 Sinan Paşa Camii müezzini İbrahim b. Havace'nin bağıını Huri nam kızına satışına dair Zilkade 981 tarihli hüccet.

Vr.55a/4 Murad b. Abdullah'ın Mustafa b. Cafer'e kiraya verdiği kayığın dalgaya kapılıp kaybolmasına dair Zilka'de 981 tarihli hüccet.

Vr.58b/3 Mehmed b. Abdullah'ın Beşiktaş Arab mahallesindeki menzilinı zevcesine sattığına dair Zilhicce 981 tarihli hüccet.

Vr.59a/3 Memi Reis b. Abdullah ın Kasım b. Abdullah'tan aldığı oğlanı geri verip akçesini geri almasına hükm olunduğuna dair Zilhicce 981 tarihli hüccet.

Vr.60a/2 Sinan Paşa mahallesinden Üstad Mehmed b. Abdullah'ın vekili Hayrettin b. İsmail tarafından Ekmekçibaşı Mahallesi'nde olan evinin Pervane b. Abdullah'a satışına dair Zilhicce 981 tarihli hüccet.

Vr.61a/2 Hamr emini Yasin Bey tarafından Kosta v. Yorgi'nin bazı zımmilerin hamrın gümrüğünü vermeden bazirganlara sattıklarına dair Zilhicce 981 tarihli hüccet.

Vr.62a/5 Tatavla'da Nikola v. Yani'nin Dimitri v. Yorgi ile müşterek arzındaki hissesini Nikola v. Dimitri'ye sattığına dair Muharrem 982 tarihli hüccet.

Vr.63a/4 Dimitri v. Nikol'un sahibi olduğu boyacılık alatını Mihal v. Yani'ye sattığına dair Muharrem 982 tarihli hüccet.

Vr.68a/7 Emine'nin haneyi icareye tutup bir yıllık kirasın odabaşına verdiğiine dair hüccet.

Vr.72a/4 Zemine bt. Mehmed'in Mehmed b. Mahmud'a bey' eylediği haneyi muvazaa eylediğini söyleyerek satmaktan vazgeçtiğine dair Rebi'ülevvel 982 tarihli hüccet.

Vr.76b/1 Papa Nikola v. Yaya Yakub'un Beşiktaş bağları içinde olan bağıını Mevlana Mehmed b. Veli'ye satışına dair Cemaziyelevvel 982 tarihli hüccet.

Vr.77a/1 Fatıma bt. Halil'in borçlarını ödemek üzere Beşiktaş'da olan bahçesini satışına dair hücctet.

Vr.77b/1 Usta Hayreddin'in Aişe Hatun bt. Hayreddin'e vekilleri aracılığıyla yer satışına dair hücctet.

Vr.77b/2 Usta Hayreddin b. Doğan'ın vekili tarafından yerini Ali b. Mustafa'ya satışına dair hücctet.

Vr.77b/3 Usta Hayreddin'in yerini vekilleri aracılığıyla Gülşen Hatun'a satışına dair hücctet.

Vr.78a/1 Bl'i'nin bağını Mehmed Usta'ya satışına dair Cemaziyelevvel 982 tarihli hücctet.

Vr.78b/4 Beşiktaş köyü'nden Mihal v. Yorgi'nin bağını Gülzar bt. Abdullah'a Gülzar'ın da Sefur Halife b. Abdullah'a sattığına dair hücctet.

Vr.78b/5 Terano v. Manol'un Beşiktaş bağları içinde bulunan bağını Duka'ya sattığına dair hücctet.

Vr.79a/1 Sulayife bt. Zanoz'un vekili aracılığıyla Beşiktaş bağları içindeki bağını Delko v. Nikola'ya satışına dair hücctet.

Vr.79a/2 Akıntıburnu köyü'nden Dimitri v. Yani'nin evinin yarısıyla bahçesinin yarısını Nikola v. Yani'ye sattığına dair Cemaziyelevvel 982 tarihli hücctet.

Vr.79a/3 Papa Yani'nin evini Manol v. Yerd'i'ye sattığına dair Cemaziyelevvel 982 tarihli hücctet.

Vr.79b/1 Dimitri v. Yani'nin Nikola v. Yani'ye geçen ay sattığı evinin yarısının Yani tarafından Papa Nikola v. Papa Yakomi'ye satıldığına dair hücctet.

Vr.79b/3 Ortaköy'den Yani v. Yorgi'nin fevt olan babası Yorgi'den intikal eden hissesini kardeşine satıp muhallefat konusunda kardeşi Nikola'dan alacağının kalmadığına dair hücctet.

Vr.80b/2 Veli b. Satılmış'ın Mustafa b. Cafer ve yoldaş Mehmed b. Beşe'ye iki oğlan sattığına dair hücctet.

Vr.82a/2 Süleyman Subaşı b. Abdullah'ın yerini komşusu Estani'ye bahçe tarafından pencere açmak şartıyla satışına dair hücctet.

Vr.82a/4 İstemad Sarıyar'ın fundalık bağıını Ortaköy'den Manol b. Dimitri'ye sattığına dair hüccet.

Vr.82b/2 Kuruçuşme köyünden Harkoz nam kimsenin arazisini Havace Musa ve Yahudan İsak ve Salamon'a sattığına dair hüccet.

Vr.83b/4 Mehmed Usta'nın bağıındaki dolab yerinin iltizama verilmesine dair hüccet.

Vr.84b/2 Mustafa b. Hasan'ın evini Nurullah b Karaca'ya sattığına dair Cemaziyelahir 982 tarihli hüccet.

Vr.84b/3 Kasım b. Abdullah'ın evini Aişe Hatun bt. El-Hâc Bayram Bey'in vekiline sattığına dair hüccet.

Vr.85b/2 Petro v. Dimitri'nin evini Fatıma bt. Serem Bey'e vekili Serem Bey aracılığıyla sattığına dair hüccet.

Vr.86b/1 Baba Hüsan b. Halil, Ayn ve Aişe bt.Halil'in müşterek evlerini Mustafa Çelebi b. Ali'ye satışına dair Receb 982 tarihli hüccet.

Vr.86b/2 Galata'dan Lakor v. Dimitri'nin evini Manol'e satışına ve icareye kabulüne dair hüccet.

Vr.87b/3 Aleksı v. Andreye'nin kiracısı Yani v. Yorgi'yi vadesi dolduğu için evinden çıkarmasına dair Şaban 982 tarihli hüccet.

Vr.87b/4 Hayyat Mehmed b. Veli ve hayyat Dimitri v. Yorgi'nin Sinan Paşa hamamı yakınındaki dükkânı kaimmakam cabi Hüseyin'den kiraladıklarına dair Şaban 982 tarihli hüccet.

Vr.87b/6 İbrahim b. Sadık el-müezzin'in Berber Hüseyin'in evi canibinden havalesin def etmek ve başka canibde tahta ve taş duvar yapmak üzere iltizam ettiğine dair hüccet.

Vr.88a/2 Dimitri v. Yorgi'nin evini Tudori v. Yorgi'ye satışına dair hüccet.

Vr.88a/3 Dimitri'nin fundalıktaki bağıını üzüm zamanı geliceye kadar Karmeto v. Katudil'e bey' bi'l-vefa ile satışına dair hüccet.

Vr.88a/4 Kuruçuşme'den Layko v. Yorgi'nin evini Toma v. Yorgi'ye satışına dair Şaban 982 tarihli hüccet.

Vr.88b/1 Bayram b. Hasan'ın Veli Reis b. Çırak'a arazi satışına dair hüccet.

Vr.88b/4 Dimitri v. Soraho'nun üç parça bağlarını Abdurrahman'a sattığına dair hüccet.

Vr.88b/5 Tatavla'dan Nikola v. Dimitri'nin bağını Hacı Mustafa'ya sattığına dair Şaban 982 tarihli hüccet.

Vr.88b/6 İskender Bey b. Abdullah'ın bahçesini sattığına dair hüccet.

Vr.89a/4 İskender Bey'in evlerini Behram b. Abdullah'a sattığına dair Ramazan 982 tarihli hüccet.

Vr.89a/5 Mahmud b. Abdullah'ın evlerini Hayyad b. Abdullah'a sattığına dair Ramazan 982 tarihli hüccet.

Vr.89b/4 Zemine Hatun'un evini Mehmed elebi'ye sattığına dair Ramazan 982 tarihli hüccet.

Vr.90a/6 Süleyman b. Abdullah'ın zevcesi Gülaleme Hatun ile ortak evini Kapudan Ali Paşa vekili Sufi Mustafa b. Kasım'a sattığına dair Ramazan 982 tarihli hüccet.

Kefalet ile İlgili Kayıtlar

Vr.2a/3 Mehmed b. Abdullah'ın engel köyünde sakin Dimitri v. Kurd nam zımmiden alacağına kefil olan Manol v. Haymanak ve Frenmişka v.Yani'ye Tudori v. Yorgi'nin kefil olmasına dair hüccet.

Vr.3b/3 Börekçi İbrahim ve Bozacı Sinan'a Hâcı Hasan b. Abdullah'ın kefil olduğuna dair Zilhicce 980 tarihli hüccet.

Vr.5b/3 Nefs-i İstanbul'da Balkapanı'ndan Solak Hüseyin ve Havace Bedreddin b. Ahmed'in Beşiktaş'da avuş Murad Bey'in odalarında kalan Mustafa b. Abdullah'a kefil talebine dair Muharrem 981 tarihli hüccet.

Vr.9b/4 Hüseyin subaşı tarafından vekil olan Sinan Bey'in Beşiktaş subaşları Ramazan Bey ve Ali Bey'in nefislerine kefil talep edip Ramazan Bey'e zevcesi Şahhuban bt. Mehmed'in kefil olmasına dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.10a/1 Şahhuban'ın on beş güne dek kefil olduğuna dair hüccet.

Vr.12b/2 İstiko v. İstemad'ın Kali bt. Yorgi'ye kefil olmasına dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.16b/2 Dimitri v. Pandezi'nin nefsine ve her kaçanda bulunmasına Maçka'dan Yorgi v. Kosta ve Dimitri v. Yani'nin kefil olduğuna dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.18b/3 Havâss-ı Hümâyûn subaşı Hüseyin Bey b. Mustafa'nın nefs-i Beşiktaş sakinlerinden kethüda Vasil'in nefsine ve her kaçanda bulunmasına kefil olduğuna dair hüccet.

Vr.19a/3 Manol'ün Yani v. Yorgi'den yüz yirmi dokuz akçe alacağına Sevenyanus'un kefil olduğuna dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.20b/5 Mahmud'un Niko v. Suduri'ye Andre'nin kefil olup olmadığının sorulması talebine dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.21a/1 Rezo v. Esduler'in Mahmud b. Mehmed ile davasında Mahmud'dan kefil istemesine dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.22b/4 Nikola'nın nefsine Yorgi eşkinci'nin kefil olduğuna dair hüccet.

Vr.24b/2 Subaşı Ramazan b. Hacı Murad'ın Yani v. Simko ve Nikola v. Todori'den kefil istemesine dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.25b/3 Pervane'nin nefsine ve her kaçanda bulunmasına kefil bulunmasına dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.27b/2 Rezo'nun nefsine ve pazartesine kadar bulunmasına Şemo v. İstimad'ın kefil olduğuna dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.28a/2 Kasım'ın Kasım b. Abdullah'a kefil olduğuna dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.29b/7 Kostantin ve Yani'nin birbirlerine kefil olduklarına dair hüccet.

Vr.30a/1 Yaneki'nin nefsine Mesih Bey'in kefil olduğuna dair hüccet.

Vr.32b/3 Bahçivan Yani'nin nefsine ve her kaçanda bulunmasına Sipahi İskender Bey'in kefil olduğuna dair hüccet.

Vr.35a/4 Perviz nam zımminin kasap İstiko'yu bulmaya kefil olmasına dair hüccet.

Vr.35b/3 Manol v. Bergüzar'ın nefesine ve her kaçanda bulunmasına lağımcı Osip v. Hirtaz'ın Mahmud b. Sere'nin ve Yorgi v. Bailya'nın kefil olduğuna ve buna Aydın'ın da kefil olduğuna dair Cemaziyelevvel 972 tarihli hüccet.

Vr.35b/4 Manol v. Yani'nin nefesine Penayer v. Dimitri'nin kefil olduğuna dair hüccet.

Vr.36b/4 Kasım b. Abdullah'ın nefesine ve her kaçanda bulunmasına berber Hasan b. Abdullah'ın kefil olduğuna dair hüccet.

Vr.38a/4 Ramazan subaşının Ribı nam zımmiden kefil talebine dair hüccet.

Vr.38b/1 Havernus v. Andre'ye Yani v. Kosta'nın kefil olduğuna dair Cemaziyelahir 981 tarihli hüccet.

Vr.38b/6 Yorgi v. Rıba'nın nefesine Davud b. Abdullah'ın kefil olduğuna dair hüccet.

Vr.39b/2 Aydın b. Abdi'nin nefesine Karagöz b. Kurd'un kefil olduğuna dair hüccet.

Vr.41a/3 Dimitri v. Agop'un Hırısto v. Yorgi'ye kefil olduğuna dair hüccet.

Vr.41a/4 Kostantin v. Yorgi'nin Yorgi v. Nikola'ya kefil olduğuna dair hüccet.

Vr.41a/6 Dimitri v. Pandezı'nin Deyu v. Nikola'nın nefesine kefil olduğuna dair hüccet.

Vr.42a/5 Zerkis v. Evanos'un Estefan v. Emakziz'in nefesine kefil olmasına dair Şaban 981 tarihli hüccet.

Vr.47b/3 Emine bt. Abdullah'ın kâfirde esir olan zevcını kurtarmak için zevcının vekili olan Bali Çelebi b. Hüseyin'in aldığı borca kefil olduğuna dair Ramazan 981 tarihli hüccet.

Vr.52b/2 Marko v. Nikola ve diğer Marko v. Nikola'nın Ortaköy'den Angelina'nın nefsine ve mahkemeye getirilmesine kefil olduklarına dair Zilka'de 981 tarihli hüccet.

Vr.60a/4 Edirne'de Yıldırım Han Cami haracına amil olan Mehmed b. Nasuh'un defterde kayıtlı olan zimminin kimlik tespiti için Dimitri v. Miha'ın kefil olduğuna dair hüccet.

Vr.64b/3 Hüseyin b. Abdullah'ın nefsine ve mahkemeye getirilmesine Üstad Cengiz Mehmed'in kefil olduğuna dair hüccet.

Vr.66b/5 Deru v. Şemo'ya Beşiktaş kethüdası Zarif v. Dimitri'nin

Dimo v. Miha'e Vasil v. Miha'ın

Yani v. Nikol'e Andriye'nin

Tudori v. İstemad'a ases Pervane'nin

Guni v. Mekeş Kibro v. Davud Kuni v. Yani Petro v. Seko Kosta v. Şerin ve Davud nam zimmilere Kosta v. Davud'un kefil olduğuna dair hüccet.

Vr.67a/2 Kuruçeşme'den Lagure'nin nefsine zevci gelinceye Mehmed b. Abdullah'ın kefil olduğuna dair Safer 982 tarihli hüccet.

Vr.67a/3 Kuruçeşme köyünde berber Derviş'e boyacı İstemad'ın kefil olduğuna dair hüccet.

Vr.67a/5 Andriye'nin nefsine ve zararına boyacı İstemad'ın kefil olduğuna dair Safer 982 tarihli hüccet.

Vr.67a/6 Ortaköy'de Nikola fırınında Engemi ve Dimitri'ye Nikola'nın kefil olduğuna dair hüccet.

Vr.67a/7 Nikola'nın diğer fırınındaki ırgatlar Manol ve Mumal'e Nikola'nın kefil olduğuna dair hüccet.

Vr.67b/3 Akıntıburnun'da Yani fırınında olan ırgatlara Yani'nin kefil olduğuna dair hüccet.

Vr.68a/3 Yani v. Nimko'nun nefsine ve mahkemeye getirilmesine Yorgi v. Yani'nin kefil olduğuna dair hüccet.

Vr.69a/1 İsa b. Mehmed'in nefsine ve malının zararına Cafer b. Abdullah'ın üç güne dek kefil olduğuna dair hüccet.

Vr.69a/2 İstemad v. Dimo'nun nefesine ve mahkemeye getirilmesine Andreye v. Manol'ün kefil olduğuna dair hüccet.

Vr.81a/1 Mustafa b. Hüseyin'in gerektiğinde getirilmesine Burak Çelebi b. Süleyman ve Ali b. Abdullah'ın kefil olduğuna dair Cemaziyelevvel 982 tarihli hüccet.

Cariye-Köle Azadı İle İlgili Kayıtlar

Vr.3b/4 Kaptan Hüseyin'in Bosna asıllı kölesi Mustafa'yı malından azad ettiğine dair Muharrem 981 tarihli hüccet.

Vr.4a/1 Kaptan Mustafa Reis'in kölesi Mustafa'yı müdebber edip öldükten sonra malından azad ettiğine dair Muharrem 980 tarihli hüccet.

Vr.5b/2 Beşiktaş mutasarrıfı Ramazan b. Hacı Murad'ın Akıntıburnu'nda bulduğu cariyenin alametinin yazılmasına dair Muharrem 981 tarihli hüccet.

Vr.6b/1 Beşiktaş subaşı Ramazan b. Hacı Murad'ın Arnavutköy'de deniz kenarında bulduğu cariyenin sahibi Emine bt. Mehmed'e teslimine dair Muharrem 981 tarihli hüccet.

Vr.6b/2 Şahitlerin yerlerinin tesbitine dair hüccet.

Vr.7a/2 Çarla bt. Abdullah'ın kendi değerini ödeyerek sahibi İbrahim b. İlyas tarafından azad edildiğine dair Muharrem 981 tarihli hüccet.

Vr.9b/2 Bölükbaşı demekle maruf Mustafa b. Memi'nin kölesi Memi b. Abdullah'ı müdebber-i mutlak etmesine dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.11a/2 Acemoğlanları tarafından yolda tutulup mahkemeye getirilen Çeşm-i Yakut nam kulun kendisini Ferruh b. Abdullah'ın ayarttığını söylemesine dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.11a/3 Ferruh b. Abdullah'ın Çeşm-i Yakut'un ağasını bildiğine dair hüccet.

Vr.11a/4 Çeşm-i Yakut'un fizikî özelliklerinin kaydına dair hüccet.

Vr.11a/5 Ferruh'a bu oğlanı nerede bulduğunun sorulmasına dair hüccet.

Vr.11b/1 Yakut'a efendisinden kaçarken akçe veya esbab alıp almadığının sorulmasına dair hüccet.

Vr.11b/3 Topçu taifesinden Hızır b. Hasan'ın kölesi İskender b. Abdullah'ı kitabete kestiğine dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.12a/1 Ferruh ve Yakut'un acemoğlanları tarafından mahkemeye getirildikten sonra Ferruh'un kaçıp tekrar yakalandığına dair 981 tarihli hüccet.

Vr.26a/1 Kuyumcu taifesinden İbrahim b. Mustafa'nın bulunan cariyesinin ona ait olduğunun isbatına dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.26a/2 Cariyesini isbat eden İbrahim'in yüz yirmi beş akçe ödemek istemediğine dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.27a/2 Murad Bey b. Abdullah el-Kelari'nin cariyesini belli şartlar altında hür bırakacağına vekili Bâlî Halife'nin ikrarına dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.44a/2 Topçu zümresinden Hızır Bâlî b. Hasan ve kardeşi İlyas'ın babalarının kitabete kestiği kölesi İskender b. Abdullah'ı hürriyetine kavuşturmalarına dair Şaban 981 tarihli hüccet.

Vr.45a/2 Yeniçeri Mahmud b. Piri'nin subaşıya Bilal nam bir kara Arab köle teslim ettiğine dair Ramazan 981 tarihli hüccet.

Vr.46a/1 Subaşı vekili Mahmud'a teslim olunan Bilal nam kara arab kölenin Zal Paşa hazretlerinin didelerinden Veli dideban b. Abdullah'a teslimine dair Ramazan 981 tarihli hüccet.

Vr.52a/1 Beşiktaş subaşısı oğullarından Mustafa b. Abdullah'ın bulunduğu Mercan nam köleyi mahkemeye getirip kölenin sorgulanmasına dair Şevval 981 tarihli hüccet.

Vr.52a/3 Beşiktaş subaşı Süleyman subaşı b. Abdullah'ın bulup getirdiği Yakut nam kölenin sorgulanmasına dair Şevval 981 tarihli hüccet.

Vr.61a/4 İstanbul'da sakin olan Yusuf b. Mehmed'in ibakat eden kölelerine ibakat sebebini sormasına dair Zilhicce 981 tarihli hüccet.

Vr.61a/5 Kaçmış olan Haydar b. Abdullah ve Hüseyin b. Abdullah nam oğlanların subaşıya teslimine dair Zilhicce 981 tarihli hüccet.

Vr.61b/1 Yusuf b. Mehmed'in kaçan memluktünden dolayı Saye v. Saye nam Yahudi ile olan davasına dair Zilhicce 981 tarihli hüccet.

Vr.61b/2 Yusuf b. Mehmed'in kaçan kulların kendisine ait olduğuna şahitler getirmesine dair hüccet.

Vr.62b/1 Yusuf b. Mehmed'in kaçan oğlanlarını evinde bulduğu Yahudilerle daha önceden dükkânın önünde konuştukları iddiasına dair Muharrem 981 tarihli hüccet.

Vr.66b/2 Semişah b. Abdullah adlı arap cariyeinin ölen sahibesi tarafından azad edilmiş olmasına rağmen başkası tarafından satın alındığına dair Safer 982 tarihli hüccet.

Vr.70a/6 Yusuf nam kul ve Dibriz nam cariyeinin yakalanıp Beşiktaş mültezimi Süleyman b. Abdullah'a teslim edildiğine dair hüccet.

Vr.70a/7 Sahibi Markhami v. Yahudi tarafından cariyesi Semha bt. Terhune'nin kitabete kesildiğine dair Rebi'ülevvel 982 tarihli hüccet.

Vr.71a/5 Yakut nam kulun önce Süleyman subaşıya sonra sahibine teslim edildiğine dair hüccet.

Vr.71a/9 Rus asıllı Hüsrev b. Abdullah nam kölenin subaşı Süleyman'a teslimine dair hüccet.

Vr.71b/1 Kölenin sahibinin tespitine dair Rebi'ülevvel 982 tarihli hüccet.

Vr.80a/1 Serem Bey b. Abdullah'ın cariyeleri Mihriban ve Kamer'i azad şartlarına dair Muharrem 980 tarihli hüccet.

Vr.80b/5 Süleyman subaşının bulduğu Raziye bt. Abdullah nam avratın Bursa'dan Terfunoğlu Mustafa'nın cariyesi olup kaçtığına dair Cemaziyelevvel 982 tarihli hüccet.

Vr.81a/3 Mevlana Sinan Çelebi'nin Çerkez asıllı kölesini azad etmesine dair Cemaziyelevvel 982 tarihli hüccet.

Vr.81b/1 Tüfenkçibaşı Ferruh Bey'in vekili Yusuf b. Abdurrahman aracılığıyla Abaza kölesi Ferhad b. Abdullah'ı azad ettiğine dair hüccet.

Vr.86a/1 Ali kethüda'nın kölesi İspanyol Şahendu'yu kitabete kestiğine dair hüccet Receb 982 tarihli hüccet.

Vr.86a/3 Hızır b. Abdullah'ın Süleyman subaşidan satın aldığı Efrenc asıllı oğlanın Mısır'da hür çıkmasına dair Receb 982 tarihli hüccet.

Vr.89a/1 Mekril oğlanının Cafer tarafından tutulup Beşiktaş'ta yava zabiti Memi'ye teslim edildiğine teslimine dair Ramazan 982 tarihli hüccet.

Vr.89a/2 Mekril oğlanının yanında kumbara ile bulunan sekiz yüz on sekiz akçenin müezzin Ramazan'a emanet edildiğine dair Ramazan 981 tarihli hüccet.

Vr.89a/6 Ali Bey b. Abdullah'ın cariyesi Aişe bt. Abdullah'ı hasbeten lillah azad ettiğine dair Ramazan 982 tarihli hüccet.

Vr.89b/3 Yasemin nam hatunun kızı Şemsi 2 akçe nafaka ile Hayreddin Halife'ye verdiği dair hüccet.

Vr.89b/5 El-Hâc Keyvan b. Abdullah'ın memlukü Kasım b. Abdullah'ı azad ettiğine dair Ramazan 982 tarihli hüccet.

Vr.90a/1 Abd-i abıkın Beşiktaş mukataasını tutan Ramazan'a teslimine dair Zilhicce 980 tarihli hüccet.

Vr.90a/2 Rus asıllı Kamile bt. Abdullah nam cariye'nin Beşiktaş subaşı Ramazan'a teslimine dair Receb 981 tarihli hüccet.

Vr.90a/3 Kamile bt. Abdullah nam cariye'nin mevlasının Hâcî Mehmed b. Ali olduğuna dair hüccet.

Vr.91/5 İbak eden kölenin yakalandığına dair hüccet.

Vakıf Ve Mütevellilerle İlgili Kayıtlar

Vr.5a/2 Beşiktaş'tan Mehmed Çelebi b. Yahya Efendi'nin evini Hüsam Bey evkafı mütevellisi Ahmed b. Abdullah'a satıp icareye kabul ettiğine dair Muharrem 981 tarihli hüccet.

Vr.7a/1 Ahmed Bey b. Kasım'ın Beşiktaş'daki hamamını Sinan Paşa evkafı mütevellisi Abdurrahman b. Mustafa'ya bir seneliğine icareye verdiği ve ücretini aldığına dair Muharrem 981 tarihli hüccet.

Vr.8a/2 Sinan Paşa evkafı câbîsi Hüseyin b. Abdullah'ın Hasky'ndeki bostanı Dimitri v. Usta Simoni'ye üç yıllığına icareye verdiğine dair Muharrem 981 tarihli hücçet.

Vr.9a/1 Sinan Paşa evkafına ait Hasky'ndeki bahçe ve evin Yani v. Mihal'e üç yıllığına icareye verilmesine dair Safer 981 tarihli hücçet.

Vr.24b/1 Arnavutköyü'nden Yorgi v. Nikola'nın evini Hatice Hatun evkafı mtevelliisi Maksud b. Abdullah'a satıp sonra icareye kabul ettiğine dair Rebi'levvel 981 tarihli hücçet.

Vr.40a/2 Mustafa elebi vakfı mtevelliisi olan Nasuh b. Abdullah'ın vakfa ait bahçeyi icareye verdiğine dair Receb 981 tarihli hücçet.

Vr.40b/5 Yani v. Nikola'nın bağını Alaeddin Halife b. Mustafa evkafı mtevelliisi Bali Halife b. Mustafa'ya sattıktan sonra bağın Divane Yorgi v. Nikola'ya icareye verildiğine dair Receb 981 tarihli hücçet.

Vr.42b/2 Ahmed b. Abdullah'ın icareye tuttuğu Sinan Paşa vakfına ait odayı emanet verdiği Kamer'den geri istemesine dair şaban 981 tarihli hücçet.

Vr.59a/1 Merhum Hayreddin Paşa vakfı nazır el-hc Hazım b. Abdullah'ın Ahmed b. Abdullah'ın zimmetinde olan vakıf akçesini aldığına dair hücçet.

Vr.60a/5 Sinan evkafından dükkan icareye kabul eden İstefan v. Yorgi'ye dükkanın teslimine dair Zilhicce 981 tarihli hücçet.

Vr.63b/1 Müteveli Fazlullah b. İsa'nın vakfın akçesini kullanan zımmilerden akçelerin birer yıllık muamelesini istediğine dair hücçet.

Vr.63b/2 Sinan Paşa vakfı cabisi Hüseyin Abdullah'ın vakfın akçesini kullanan Dimitri v. Yorgi'den akçenin muamelesin aldığına dair hücçet.

Vr.65a/1 Beşiktaş'da Sinan Paşa vakfına ait hamamın bir sene müddetle aylık ödemelerle mukataa edildiğine dair Muharrem 982 tarihli hücçet.

Vr.66a/5 Sinan Paşa evkafı mtevelliisinin Kasım b. Abdullah'ın sakin olduğu vakıfhaneyi Pervane b. Abdullah'a icareye verdiğine dair Safer 982 tarihli hücçet.

Vr.69b/1 Sinan Paşa vakıf odabaşısı Mehmed b. Mahmud'un Durmuş b. Abdullah'ın kiraladığı odanın senelik kirasını aldığına dair Safer 982 tarihli hüccet.

Vr.69b/2 Sinan Paşa odalarında sakin olan Hüsrev b. Abdullah'ın odasını Abdullah'a icareye verdiğiine dair hüccet.

Vr.70b/3 Ferhad b. Abdullah'ın Sinan Paşa odalarından birini kiraladığına dair hüccet.

Vr.70b/4 Davut Paşa evkafı cabisi kaimmakamı Ferhad b. Abdullah'ın Hani bt. Kara Memi'de vakfin bin akçesi olduğunu ikrarına dair hüccet.

Vr.70b/5 Vakfın bin akçesinin tahsili için Hani bt. Kara Memi'nin muhızır Hamza'ya teslimine dair hüccet.

Vr.73b/3 Todoş v. Ergir'in Sinan Paşa vakfı dükkanını icareye kabul edip altı aylık peşin verdiğiine dair Rebi'ülahir 982 tarihli hüccet.

Vr.78a/3 Subaşı Süleyman evkafı câbîsi Mehmed b. Ali'nin Estani v. Nikola'ya kenif için boş arazi sattığına dair Cemaziyelevvel 982 tarihli hüccet.

Vr.78b/1 Arnavudköyü'nden Neranda Kili'nin evini Sinan Paşa evkafı cabisi Hüseyin b. Abdullah'a sattığına dair Cemaziyelevvel 982 tarihli hüccet.

Vr.78b/2 Arnavudköyü'nden Neranda Kili nam avratın evini merhum Sinan Paşa Evkafı câbîsi Hüseyin'e satıp Hüseyin tarafından tasdik edildiğine dair hüccet.

Vr.81b/2 Nikola v. Yorgi'nin ekmekçi fırınıını Sinan Paşa evkafı câbîsi Hüseyin'e sattıktan sonra icareye kabul ettiğine dair Cemaziyelevel 982 tarihli hüccet.

Vr.82a/3 Ahmed Çelebi b. Kasım'ın evlerini Sinan Paşa evkafı cabisi Hüseyin b. Abdullah'a satıp icareye kabul ettiğine dair hüccet.

Vr.83a/3 Mustafa Çelebi b. Mehmed'in mülkünü vakf ettiğine dair Cemaziyelahir 982 tarihli hüccet.

Vekâlet ile İlgili Kayıtlar

Vr.5b/1 Hüseyn b. Hacı Hasan'ın Hüsna bt. Recep elebi'nin vekili olduğuna dair Muharrem 981 tarihli hüccet.

Vr.16a/1 Pervane b. Abdullah'ın Dimitri Trabzonlu ile olan davasına dahl hususuna muhzır Ferhad'ı vekil ettiğine dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.19b/5 İstanbul'da oturan Sara Hatun bt. Numar'ın alım-satıma Vasil v. İstefan'ı vekil ettiğine dair hüccet.

Vr.21b/3 Yaralı Hüseyn yeniçeri canibinden Davud b. Abdullah'ın vekil olduğunun tasdikine dair hüccet.

Vr.22a/2 Kasım b. Abdullah'ı kızı Emine Hatun'un vekil tayin ettiğine dair hüccet.

Vr.23a/1 Bahş b. Sefer ve Nasuh b. Abdullah'ın beytülmal nazırı Ali Bey'in vekilleri olduğunun tasdikine dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.23a/2 Tatavla'da ölen Minofi Tudori'nin zevcesi Aleksandra'nın Perleşkon'u vekil-i mutlak tayin ettiğine dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.24b/4 Hüma bt. Reis, Aişe Hatun bt. Abdullah, Sultan Hatun bt. Hüseyn ve Emine Hatun bt. Mahmud'un İsa Reis'i vekil tayin ettiklerine dair hüccet.

Vr.25b/1 Hüma bt. Hüseyn ve Sultan bt. Hüseyn'in İsa Reis'i tüm hususlar için vekil ettiklerine dair 981 tarihli hüccet.

Vr.26a/3 Erenidu bt. Yorgi'nin Pervane b. Abdullah'ı vekil ettiğine dair hüccet.

Vr.26a/4 Sinan Paşa zaviyesi şeyhlerinden Musa b. Nebi'nin yine şeyh olan Halil'i davasına, nizaina ve kabzına vekil tayin ettiğine dair hüccet.

Vr.27a/1 Murad b. Abdullah'ın Bali Halife b. Mustafa'yı vekil ettiğine dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.32a/3 Cafer Bey b. Abdullah el-Silah'nin Abide Hatun bt. Mustafa tarafından bey ve şiraya vekil edildiğine dair hüccet.

Vr.32b/4 Müteveffa Yakub Bey'in kayınanası Fatıma bt. Kasım'ın Muslihiddin b. Bayram'ı vekil ettiğine dair hüccet.

Vr.33a/2 Yani v. Dimitri'nin Perpeye'yi vekil ettiğine dair hüccet.

Vr.34b/2 Zahide bt. Murad'ın Mehmed b. Mahmud el-müezzin'i mirası hususunda vekil tayin ettiğine dair Cemaziyelevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.35a/5 Mehmed b. Mahmud'un Tevanoz b. Manol tarafından davasına ve cemi hususuna vekil tayin edildiğine dair hüccet.

Vr.36a/3 Müezzin Mehmed'in vekil olduğu bağı Yani'nin bozduğuna dair hüccet.

Vr.71a/2 Zemine bt. Mehmed'in bey' hususunda Mehmed b. Mahmud'u vekil tayin ettiğine dair hüccet.

Vr.74b/2 Sukarin bt. Dimitri'nin müteveffa zevci Yani v. Nikola'dan intikal eden mirası almak üzere Kosta v. Yani'yi vekil ettiğine dair hüccet.

Vr.80b/1 Mehmed b. Abdullah'ın subaşı Süleyman tarafından vekili tayin edildiğine dair Cemaziyelevvel 982 tarihli hüccet.

Vr.90a/5 Mehmed b. Süleyman'ın Hüseyin b. Mustafa'dan aldığı evin husumeti için vekil istediğine dair Ramazan 982 tarihli hüccet.

Çarşı-Pazar Denetimi İle İlgili Kayıtlar

Vr.10b/1 Beşiktaş iskelesine odun getiren Kosta v. Yorgi Reis'den Hâcı Lacin b. Abdullah'ın aldığı odunun eksik çıkmasına dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.14b/1 Muhtesip Mahmud b. Abdullah'ın Baklacı nam pazarcının yağurdunu vezn etmesine dair Safer tarihli hüccet.

Vr.15b/2 Ortaköy'den muhtesip Yani v. Kosta tarafından diğer Yani v. Kosta'nın sattığı ekmeğin vezninin noksan görülmesine dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.19b/3 Muhtesip Mahmud b. Abdullah'ın Elkesi nam zimmi'nin sattığı ekmeğin vezninin noksan olduğuna dair 981 tarihli hüccet.

Vr.21a/2 Tacettin Halife'nin Mihal v. Nikola'dan aldığı iğdeleri vezn ettirmesine dair hüccet.

Vr.21a/3 Sadık v. Ömer'in Yosef'den aldığı hadratın eksik olduğuna dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.21b/1 Muhtesip Mahmud b. Abdullah'ın Mehmed b. Abdullah'ın Ortaköy'ünden Dimitri adlı pazarcıdan aldığı soğan ve zeytini tarttırıp kaydettirmesine dair hüccet.

Vr.21b/2 Muhtesip Mahmud'un Mehmed b. Abdullah'ın baklacı Nikol'den aldığı zeytini tarttırıp eksik olduğunu kaydettirmesine dair hüccet.

Vr.23b/3 Muhtesip Mahmud'un vekili Ferhad b. Abdullah'ın Sinan Ağa fırınının ekmeğini tarttırmasına dair Rebi'ulevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.24a/3 Muhtesip Mahmud'un Kosta'nın dükkânındaki yoğurdu tarttırıp vezninin eksik çıktığına dair Rebi'ulevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.26b/2 Dilko v. Nikola'nın kayıkçı Murad b. Abdullah'tan aldığı odunların noksan çıkmasına dair hüccet.

Vr.29a/2 Sinan Paşa fırınından alınan ekmeğin içinden yağ ile mum fitili çıktığına dair hüccet.

Vr.32a/2 Muhtesip Mahmud'un Mustafa Çavuş fırınından getirdiği ekmeğin vezn edildiğinde eksik çıktığına dair hüccet.

Vr.32b/2 Mehmed b. Bünyad'ın İshak b. Avz'dan aldığı kavun ve karpuz'un narh-ı şahiden eksik olduğuna dair hüccet.

Vr.40b/3 Sinan Paşa fırınının ekmeğinin beyaz olmayıp beyaz narhına işlendiği için tenbih olduğuna dair hüccet.

Vr.41b/2 Sinan Paşa fırınının kazan ve tasının kalaysız bulunup kalaylanmak tenbih olduğuna dair hüccet.

Vr.41b/3 Mustafa Çavuş fırınının kazanının kalaysız bulunup kalaylanmak tenbih olduğuna dair hüccet.

Vr.41b/4 Tekerlek Mustafa Çelebi fırınının kazanının kalaysız bulunup kalaylanmak tenbih olduğuna dair hüccet.

Vr.41b/5 Pazarbaşı Hüseyin Paşa b. Abdullah'ın dükkânında bulunan ekmeğin narh-ı rûzîden noksan olduğuna dair hüccet.

Vr.45a/4 Muhtesip Mahmud b. Abdullah tarafından Sinan Paşa fırını ekmeçisi Nikola'nın ekmeğinin tartılıp noksan olduğuna dair hüccet.

Vr.50a/1 Beşiktaş muhtesibi Mahmud b. Abdullah tarafından tartılan ekmeççi Nikola ve Yani'nin ekmeğinin noksan çıktığına dair hüccet.

Vr.52a/2 Yakomi v. Yorgi'nin Nikola v. Yorgi'den aldığı peynirin eksik çıkmasına dair Şevval 981 tarihli hüccet.

Vr.56b/5 Narh-ı nân tayinine dair hüccet.

Vr.57a/4 Kuruçeşme'den Saye v. Yuya'nın sattığı zeytin ve David nam zimminin sattığı soğan tartılıp noksanı bulunduğu hüccet.

Vr.57b/4 Maverdi nam zimminin sattığı pırasanın nârh-ı rûzîden noksan olduğuna dair Zilhicce 981 tarihli hüccet.

Vr.59a/4 Muhtesip Mahmud'un Nikola'nın sattığı soğanın tartılıp nârh-ı pâdişâhiden noksan çıktığına dair hüccet.

Vr.62a/2 Tatavla'da Lokmacı demekle bilinen Mihal'in sattığı şarabın,sirkenin ve zeytin yağının noksan olduğuna dair Muharrem 982 tarihli hüccet.

Vr.62a/3 Karye-i mezburda Yaneki'nin sattığı zeytin ve zeytinyağı noksan bulunup müşteri zâyî etmediğine yemin verdiği hüccet.

Vr.66b/3 Sinan Paşa fırınında tartılan beş ekmekten üç akçeliğin noksan olduğuna dair hüccet.

Vr.66b/4 Çavuş fırınında ve Sinan Paşa fırınında tartılan beş ekmeğin noksan çıktığına dair hüccet.

Vr.67a/9 Mustafa Çelebi fırınında tartılan beş ekmeğin noksan çıktığına dair hüccet.

Vr.71a/8 Çavuş, Sinan Paşa ve Mustafa Çelebi fırınlarında tartılan ekmeklerin noksan olduğuna dair hüccet.

Vr.71b/4 Petro v. Nikola'nın sattığı etin noksan olduğuna dair hüccet.

Vr.75b/2 Muhtesip Mahmud tarafından Yakup İlyas'ın sattığı armut sepetinde kanundan ziyade yaprak çıktığının tespitine dair hüccet.

Vr.91b/1 Yani b. Semed'in sattığı frencilenin akçede otuz dirhem noksan olduğuna dair hüccet.

Sirkat İle İlgili Kayıtlar

Vr.3a/2 Hasan b. Abdullah'ın peremeci Cafer'i hırsızlıkla suçlamasına dair Zilhicce 980 tarihli hüccet.

Vr.6a/2 Ortaköy cemaat-i keferesinden Aleksandra'nın evini soymakla suçlanan Küçük Şahin lâkablı Mustafa ve yeniçeriyandan Mahmud'un yargılanmalarına dair Muharrem 981 tarihli hüccet.

Vr.37b/3 Peremeci Mustafa b. Ocakçı ve Hüseyin b. Mehmed'in Derviş'in akçesini çalan Mehmed b. Veli'yi mahkemeye getirmelerine dair hüccet.

Vr.38a/1 Mezbur Mehmed'in Mehmed'i mahkemeye getirmek için subaşıdan akçe aldığına dair hüccet.

Vr.39b/4 Edirnekapısı'nda zaviyedar olan Cafer b. Hayreddin'in çalınan taşını İstimad v. Andre'nin dükkanı önünde bulduğuna dair Cemaziyelahir 981 tarihli hüccet.

Vr.39b/5 Mezbur İstimad v. Andre'nin dükkanı önünde bulunan taşın zaviyedar Cafer b. Hayreddin'e ait olduğuna dair hüccet.

Vr.42b/3 Beşikaya subaşısı Süleyman b. Abdullah'ın Hasan b. Abdullah'ı hırsızlıkla suçlanan Debora'yı saklamakla ithamına dair Şaban 981 tarihli hüccet.

Vr.51b/3 Beşiktaş mahallesinden Gülzar Hatun bt. Abdullah'ın bazı zımmileri sirkat ile suçlamasına dair Muharrem 981 tarihli hüccet.

Vr.56a/1 Şaban b. Gökçe'nin Pervane b. Abdullah'ı hırsızlıkla suçlamasına dair Zilkade 981 tarihli hüccet.

Vr.60a/1 Niko v. Nikolan'un Demo v. Hristo'yu dikilmeye verilen kaftanları çalmakla itham etmesine dair Zilhicce 981 tarihli hüccet.

Vr.68a/1 Tophane subaşı Sinan'a hizmet için gelen Mustafa b. Abdulgani'nin eşya olarak kaybolduğuna dair hüccet.

Vr.83b/1 Danişmend Reis'in sirkat ile suçladığı Sudeşah nam hatun ile davasından vazgeçtiğine dair hüccet.

Gasp-Saldırma ve Hakaret İle İlgili Kayıtlar

Vr.4a/2 Kali nam zimmi ve yeniçeri Mahmud Bey'in acemoğlanı Ahmed'i hırsızlık ve darp ile suçlamalarına dair hüccet.

Vr.7a/3 Azep taifesinden Hasan'ın küfrederek hakaret ettiğine dair hüccet.

Vr.9b/3 Ali v. Selim'in Mahmud b. Abdullah'a "bre bî-namaz" diyerek hakaret ettiğine dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.11b/2 Börekçi Hüseyin'e şeriki Mehmed b. Mahmud tarafından "bre köftehor bargiri" diye hakaret ettiğine dair 981 tarihli hüccet.

Vr.13a/3 Köni v. Yani'nin Luka v. Andreye'yi gasp ve hakaret ettiğine dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.15b/3 Galata'dan Yani v. Komna ve kardeşi Saden'in Beşiktaş Süleymaniye mahallesinde darp ve gasba uğramalarına dair hüccet.

Vr.17a/1 Gasp ve darba uğrayan Galata'dan Yani v. Köni ve Saden'in iddialarının subaşı Ramazan ve muhızır Hamza eşliğinde ispatına dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.17b/2 Dimitri v. Yorgi'nin Zarif tarafından "bre kâfir hırsız" iddiasıyla itham edilmesine dair.

Vr.22b/3 Mustafa b. Hasan'ın Nikola v. Petro'nun boğazın vurduğuna dair hüccet.

Vr.24a/2 Hüseyin b. Abdullah'ın Pervez b. Abdullah'ı dükkânını basıp gasp ile suçlamasına dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.28a/1 Börekçi Hâcı Mehmed 'in karısı döverken Kasım b. Abdullah'ın içeri girip boğazına yapıştığına dair 981 tarihli hüccet.

Vr.29b/5 Yorgi v. Dimitri'nin Yaneki tarafından darp edildiğine dair hüccet.

Vr.29b/6 Yani'nin Yaneki'ye Őehadetine dair hücçet.

Vr.31a/1 Ortaköyü'nden Komlanos nam zimmi'nin Hasan b. Hüseyin tarafından darb edildiğine dair Rebi'ülahir 981 tarihli hücçet.

Vr.35a/2 Aydın'ın Marko v. Puyu'yu kendisini darp etmekle suçlamasına dair hücçet.

Vr.36a/1 Hüsna bt. Abdullah'ın Mehmed b. Abdullah tarafından darp edildiğine dair hücçet.

Vr.38a/2 Dimitri v. Anton'un İbrahim b. Abdullah'ı gasp ile suçlamasına dair hücçet.

Vr.38a/3 İbrahim b. Abdullah'ın Dimitri v. Anton'un çalmasında akçe olmadığını beyanına dair hücçet.

Vr.38a/5 Mustafa b. Sinan'ın Havernus v. Andre'nin gasbına uğradığına dair Cemaziyelahir 981 tarihli hücçet.

Vr.38b/2 Mustafa b. Sinan 'ın Yorgi v. Yani önünde Havernus v. Andre ile davası kalmadığına dair hücçet.

Vr.38b/3 Mustafa b. Sinan'ın şahitler getirmek için Pazartesi'ye kadar süre istemesine dair Cemaziyelahir 981 tarihli hücçet.

Vr.39a/1 Mevali-i izam-ı danişmendi Hamza Çelebi b. Seyfullah'ın yolda gasp ve hakarete uğramasına dair Cemaziyelahir 981 tarihli hücçet.

Vr.52b/1 Beşiktaş subaşısı Süleyman b. Abdullah'ın Arnavutköyü'nden Evirboz v. Yorgi'nin bıçakla yaralanmasında kardeşi Yani'yi suçlamasına dair Zilka'de 981 tarihli hücçet.

Vr.54a/3 Mustafa Çelebi'nin cebecilerden Mehmed ve Ali ve Cafer'i içkili olarak hanımı ve oğluna satışmakla itham etmesine dair Zilka'de 981 tarihli hücçet.

Vr.55a/1 Mihal v. Manol'un Angele v. Dimitri'yi kendisine bıçak ile vurmakla itham etmesine dair Zilka'de 981 tarihli hücçet.

Vr.67b/6 Akıntıburnun'da bıçak ile yaralanan Yuwan v. Abdullah'ı Pervane adlı kulun yaraladığına dair hücçet.

Vr.69b/4 Sinan Paşa odalarında sakin olan topçuluktan mütekaid Mehmed b. Piri'nin odabaşının geçmiş kiralari talebine küfürle karşılık verdiğine dair hüccet.

Vr.70a/5 Ali b. Abdullah'ın Dimitri'nin atının yularını bıçakla kestiğine dair hüccet.

Vr.72b/6 Zarif'in kendisine kıbtî diye hakaret eden Nikola ile davasına dair hüccet.

Boşanma-Nikâh ve Nafaka İle İlgili Kayıtlar

Vr.4b/1 Kamer bt. Abdullah'ın zevci Hasan b. Abdullah ile hulu' ile boşandıklarına dair hüccet.

Vr.7b/1 Yeniçeri taifesinden Mustafa b. Mehmed'in eşi Fatıma bt. Musalli ile anlaşarak talak verdiğine dair Muharrem 981 tarihli hüccet.

Vr.12a/2 Beşiktaş Yenimahalle'de oturan Mustafa'nın zevcesi Kamer'i boşadığına dair hüccet.

Vr.25a/2 Cezayir'e gidecek olan Musa b. Hamza'nın zevcesi nafakasından vazgeçip boşanmak isterse onu boşaması için Evrece'ye vekâlet verdiğine dair hüccet.

Vr.26b/1 Hüsrev b. Abdullah'ın dört yıldır uzak olduğu avratı Hüsna bt. Abdullah 'a ve oğluna nafaka tayin edilmesi için şahitlerin ikrarına dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.32b/1 Kuruçeşme'den Yani v. Yorgi ve Evyanu bt. Yorgi'nin nikâh akdine dair Rebi'ülahir 981 tarihli hüccet.

Vr.33b/2 Mehmed b. Abdullah'ın mutallakası hamile zevcesine nafaka tayinine dair Cemaziyelevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.33b/4 Mehmed b. Abdullah'ın sabık zevcesi hamile Aişe bt. Halil'e tayin edilen nafakaya herikisinin de razı olduğuna dair Cemaziyelevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.34a/5 Cingane zümresinden Evrenos b. Abdullah'ın zevcesi Mihri bt. İskender'i mihrinden vazgeçerse boşayacağına dair Cemaziyelevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.36b/5 Mehmed b. Abdullah'ın ne zaman evlendiğinin tesbitine dair hücchet.

Vr. 40a/4 Ağvet bt. Fırıncı ile zevci Yani v. Yorgi'nin anlaşmalı boşanmalarına dair Receb 981 tarihli hücchet.

Vr.42a/4 Karagöz b. Abdullah'ın İstanbul'a kaçan zevcesi Argeri bt. Yani'yi geri istemesine dair hücchet.

Vr.45b/3 El-Hâc Hamza b. Abdullah'ın evinin eşyalarından bir kısmını Fatıma bt. Abdullah'a temlik ettiğine dair hücchet.

Vr.46a/2 Aışe bt. Abdullah'ın sefere giden zevcinin geri dönmemesi üzerine boşanmak istemesine dair Ramazan 981 tarihli hücchet.

Vr.49a/1 Kuruçeşme'den Dimitri v. Sudro ve Hıristine bt. Mehmed'nin anlaşmalı boşanmasına dair Şevval 981 tarihli hücchet.

Vr.57b/1 Fatıma bt. Abdullah ve Mehmed b. Veli'nin boşanmalarına dair Zilhicce 981 tarihli hücchet.

Vr.55a/2 Ali b. Bayram'ın Mahbube bt. Bayram'ı boşama sebebine dair Zilkade 981 tarihli hücchet.

Vr.75a/2 Peymane bt. Abdullah ve Nazır b. Mehmed'in anlaşmalı boşanmalarına dair Rebi'ülahir 982 tarihli hücchet.

Vr.84a/2 Emine bt. Velidan'ın zevci İbrahim'den boşanmasına dair Cemaziyelahir 982 tarihli hücchet.

Vr.86b/5 Ümmi Hatun bt. Receb ile Haydar b. Abdullah'ın boşanmalarına dair hücchet.

Vr.87a/1 Meryem bt. Haydar 'a nafaka tayinine dair hücchet.

Vr.88a/6 Emine Hatun bt. Ali ile Ali b. Abdullah arasındaki nikâh akdine dair Şaban 982 tarihli hücchet.

Vr.89a/3 Hacca giden babasının ardından kızı Hatice'nin vasisi Zemine bt. Mehmed tarafından evlendirildiğine dair Ramazan 982 tarihli hücchet.

Tereke Taksimi Ve Vasi Tayini İle İlgili Kayıtlar

Vr.2b/3 Ortaköy'de ölen Anton'un muhalledatının taksimine dair 982 tarihli hüccet.

Vr.12b/3 Mervele bt. Dimitri ve Angelina bt. Anton'un miras hususunda anlaşmazlıklarının kalmadığına dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.13a/1 Muhallefat-ı merkum kad mate fi bağçe-yi Tekerlek

Vr.17a/2 Arablı mahallesinde müteveffa Mahmud'da zevcesi Şahhuban bt. Ahmed'in mihr-i müecceli olduğunun ispatına dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.17b/1 Müteveffa Mahmud'un vekili Nurullah ile zevcesi Şahhuban'ın miras hususunda anlaşığına dair hüccet.

Vr.23a/3 Tatavla'dan müteveffa Todori'nin kardeşi oğlu olduğunu iddia eden Kiryaki v. Yani'nin miras talebine dair hüccet.

Vr.23b/1 Müteveffa Todori'nin zevcesi Aleksandra'nın vekili Peraşkon aracılığıyla hisse-i şer'isini talebine dair hüccet.

Vr.27b/3 Donanma-yı Hümayun muharebesinde ölen Hüsam Reis b. Abdullah'ın mirasının pay edilmesine dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.34a/1 Pereşkod bt. Mihal'in muhalledatı.

Vr.34a/2 Müteveffa Pereşkod'un yetimlerine ebelerinin vasi olduğuna dair Cemaziyelevvel 971 tarihli hüccet.

Vr.34a/3 Angelina bt. Kosta'nın muhalledatı.

Vr.34a/4 Müteveffa Angelina'nın yetimlerine babaları Yani v. Yorgi'nin vasi tayin olduğuna dair Cemaziyelevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.36b/2 Müteveffa Andriye'nin küçük oğlu Kosta'ya kardeşi Evrenos'un vası tayin edilmesine dair Cemaziyelevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.36b/3 Andriye v. Andukta'nın muhalledatı

Vr.37a/1 Kavace Andriye'nin oğlu Oparnus'un babasının borcunu ikrarına dair Cemaziyeleahir 981 tarihli hüccet.

Vr.37a/2 Minofi Papayani'nin muhalledatı.

Vr.37a/3 Papayani'nin kızı Mariya'nın babasından mirasını almak üzere zevci Yani'yi vekil tayin ettiğine dair Cemaziyelahir 981 tarihli hüccet.

Vr.39b/3 Vefat eden Aişe bt. Mehmed'in kızı Fatıma bt. Hasan avuş'a nafaka tayinine dair hüccet.

Vr.40b/2 Kamer bt. Kasım'ın metrûkatının varisi olmadığından mirîye alınmasına dair Receb 981 tarihli hüccet.

Vr.41a/2 İbrahim Bey b. Hüseyin'in muhallefatına dair hüccet.

Vr.41b/6 Ölen Sarı Yani'nin metrukâtının beytülmale devrine dair Şaban 981 tarihli hüccet.

Vr.42a/1 Şeravil v. Dimitri'nin muhallefatına dair hüccet.

Vr.42a/2 Şeravil v. Dimitri'nin küçük oğlu Dimitri'ye vasi tayin edilmesine dair Şaban 981 tarihli hüccet.

Vr.47a/3 Fatimâ bt. Recep Reis'in babasından kalan mirası karşılığında kardeşlerinden akçesini aldığına dair Ramazan 981 tarihli hüccet.

Vr.48a/2 Tatavla'da ölen Yorgi v. Lenardo'nun kızkardeşleri tarafından miras yoluyla alınan bağına karşılık borcunun ödeneğine dair Ramazan 981 tarihli hüccet.

Vr.48a/3 Tatavla'da ölen Yorgi'nin kardeşi Laveriye v. Lenardo'ya kalan evin yarısını sattığına dair hüccet.

Vr.49b/2 Marko v. Cani'nin Zağuri v. İstemad'dan tereke bahası alacağı olduğuna dair Şevval 981 tarihli hüccet.

Vr.50b/4 Ortaköy'den merhum Şarubil v. Dimitri'nin miras hususunda oğluna vasi tayin edilmesine dair Şevval 981 tarihli hüccet.

Vr.51a/1 Vasinin üzerine nazır tayin edilen Apostolu v. Dimitri'nin vasinin merhum Şarubil v. Dimitri'ye borcu olduğunu ikrarına dair Şevval 981 tarihli hüccet.

Vr.51b/1 Beşiktaş mahallesinden merhum Hasan Paşa Hazretleri'nin hocası Muslihiddin Efendi b. Üveys'in vasisi olmadığından dolayı muhallefatının mîriye kaldığına dair Şevval 981 tarihli hüccet.

Vr.54b/1 Aişe bt. Mirza ve Dayı bt. Mirza'nın Yasemin bt. Abdullah ile miras konusunda aralarında olan anlaşmazlığa dair Zilka'de 981 tarihli hüccet.

Vr.56a/4 Merhum el-Hac Halil'in yetimesi Hatice'nin vasisi olan Nerişe bt. Mehmed'in Hatice'nin evinde kira vermeden oturduğuna dair Zilka'de 981 tarihli hüccet.

Vr.57b/5 Dimitri v. Estefan'ın muhallefatına dair hüccet.

Vr.57b/6 Dimitri'nin muhallefatının varislerine bölüştürülüp resm-i kısmet alındığına dair Zilhicce 981 tarihli hüccet.

Vr.59b/3 Vefat eden Ramazan Reis'in veresei olmamakla Ahmed Reis b. el-Hâc Mahmud'daki alacağına Beşiktaş amili Süleymana teslimine dair Zilhicce 981 tarihli hüccet.

Vr.61a/3 Fatıma bt. Abdullah'ın müteveffa kızının mihrini Mustafa b. Bali'den aldığına dair Zilhicce 981 tarihli hüccet.

Vr.64a/1 Beşiktaş subaşı Süleyman b. Abdullah'ın veresei olmayan Ramazan b. Şeker'in muhallefatını zapt eyleyip Civanşahi İbrahim b. Abdullah'da kalan alacağını da miri için kabz ettiğine dair Muharrem 982 tarihli hüccet.

Vr.64a/2 Ölen Şahhuban bt. Abdullah'ın terekesinin bölüşülmesine dair Muharrem 982 tarihli hüccet.

Vr.65a/3 Şahhuban Hatun'un yetimine tayin olunan nafakadan kalan beş yıllığın vekili Mahmud b. Kalender tarafından talep edilmesine dair hüccet.

Vr.65a/4 Yani v. Petro'nun kardeşi merhum Sinan b. Petro'dan kalan hissesini kardeşi kızlarına hibe ettiğine dair hüccet.

Vr.65a/5 Merhum'un zevcesi Todora'nın da hissesini hibe ettiğine dair hüccet.

Vr.65a/6 Şahhuban b. Abdullah'a ve yetimine merhum Hasan b. Mustafa terekesinden kalan hisselerinin vekili Mahmud b. Kalender tarafından alındığına dair Muharrem 982 tarihli hüccet.

Vr.65b/7 Şahhuban bt. Abdullah'ın ölen oğlunun hissesi için dokuz yüz akçe aldığına tasdikine dair hüccet.

Vr.70a/2 Beşiktaş köyünde müteveffa Nefise Hatun'un metrûkatının veresei olmadığından miriye devrine dair hüccet.

Vr.73b/5 Katerin bt. Yani'nin vefat eden kızından ve torunundan intikal eden hissesini Yorgi v. Mihal'in vermediğine dair hüccet.

Vr.73b/6 Mihal'in Katerin'i dava edip müteveffa olan zevcinin borcunu ödediği ikrarına dair hüccet.

Vr.74b/3 Yani v. Nikola'nın muhallefatına dair hüccet.

Vr.76a/2 Fevt olan Maverdi nam zimminin çocuklarına anneleri Zatiye'nin vasi tayin edildiğine dair Cemaziyelûlâ 982 tarihli hüccet.

Vr.76a/3 Vasileri olan anneleri Zatiye'nin harab olmuş evlerini satmasına dair Cemaziyelûlâ 982 tarihli hüccet.

Vr.76a/4 Vasi Divane Nerondi v. Yorgi'nin yetime Aleksandra bt. Vartoluma'nın bağlarının tasarrufuna dedesi Dimitri'nin engel olduğuna dair hüccet.

Vr.77a/2 Fevt olan Memi Reis'in yetimleri Ali ve Mehmed'e Pervez b. Abdullah'ın vasi tayin edilmesine dair hüccet.

Vr.78a/2 Kıbrıs muharebesinde ölen Memi Reis'in zevcesi Fatıma Hatun bt. Abdullah'ın çocuklarına vasi tayin edilen Pervez'den mihr-i müeccelini istediğine dair hüccet.

Vr.79b/2 Tatavla'dan Sudasto nam zimmiye'nin muhallefatı konusunda zevci Manoli ve validesi Sariye arasında anlaşmazlık çıktığına dair Cemaziyelûlâ 982 tarihli hüccet.

Vr.80a/2 Fatıma bt. Hazım'a anası Serefraz'dan intikal eden otuz iki bin akçenin vasisi Baba Havace b. Baba Havace tarafından babası Hazım'a sorulmasına dair hüccet.

Vr.80b/4 Hatun talebiyle oğlu Mehmed'e nafaka takdir olunmasına dair Cemaziyelûlâ 982 tarihli hüccet.

Vr.81a/2 Beşiktaş'ta sakin fevt olan Hasan Bey'in varisi olmadığından zevcesinin hissesi ve mihr-i müeccelinden geri kalanın miriye devrine dair Cemaziyelûlâ 982 tarihli hüccet.

Vr.82a/5 Niyaki'nin muhalefatında kayıtlı bağın Beşiktaş mukataasına tasarruf eden Süleyman tarafından başkasına ait olduğu gerekçesiyle Arkondî'ye satılmasına dair Cemaziyelâhir 982 tarihli hüccet.

Vr.82b/3 Yani v. Yorgi'nin muhalefatına dair hüccet.

Vr.82b/4 Rud nam zimminin zevcinden intikal eden mirası aldığına dair Cemaziyelâhir 982 tarihli hüccet.

Vr.82b/5 Rud nam zimminin müteveffa zevcinin borcunun yarısını ödediğine dair hüccet.

Vr.83a/1 Serefrac Hatun'un muhalefatına dair hüccet.

Vr.83a/2 Serefrac Hatun'un hisseyi zevcinden geri kalan malının miriye devrine dair Cemaziyelahir 982 tarihli hüccet.

Vr.88a/7 El-Hac Hayri'nin donanma-yı hümayun ile gidip savaşta şehit olan oğlun Veli'nin terekesini aldığına dair hüccet.

Vr.91b/2 H. 981 senesinde ölen Hamza Bey b. Abdullah'ın muhalefatı.

Namahremle Yakalanma ve Sarhoşlukla İlgili Kayıtlar

Vr.4b/2 Beşiktaş mutasarrıfı Ramazan Bey'in Mehmed kethüda ile namahrem arablar ile avratları hamr içerken yakaladığına dair Muharrem 981 tarihli hüccet.

Vr.12a/3 Subaşı Ramazan b. Hacı Murad'ın sarhoş olduğu için mahkemeye getirdiği Mustafa b. Abdullah'ın şahitler tarafından sarhoş olduğunun tasdikine dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.12a/4 Beşiktaş subaşısı Ramazan'ın Nikola v. Arsilan ve Korid v. Zaharyani'yi Müslüman avratlarla şarap içerken bir köşkte bastığına dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.12b/1 Nikola v. Arsilan ve Korid v. Zaharyani'nin şarap içtiklerini itiraf ettiklerine dair hüccet.

Vr.23b/2 Subaşı Ramazan b. Hacı Murad'ın Musa v. Seca ve İbrahim v. Musa adlı Yahudileri namahrem avratlar ile hamr içerken yakalmasına dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.30a/3 Subaşı Ramazan b. Murad'ın Akıntıburnu'nda Ayn bt. Cafer'i sarhoş yakalmasına dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.30b/1 Ramazan subaşıya Mesih Bey ve Muhzır Pervane'nin ağızında şarap kokusu olup olmadığının sorulmasına dair hüccet.

Vr.30b/2 Ramazan subaşının belli değil diye cevap verdiğine dair hüccet.

Vr.30b/3 Ramazan subaşının bundan akdem de başkalarına da böyle zarafet yaptığına dair hüccet.

Vr.33b/3 Subaşı Süleyman'ın vekili Mehmed b. Abdullah'ın Pervane b. Abdullah'ın sarhoş olduğunu iddia etmesine dair hüccet.

Vr.36b/1 Subaşı Ramazan b. Murad'ın Ramazan b. Mahmud'ı sarhoş bulduğuna dair hüccet.

Vr.38b/5 Mehmed Reis'in gemisinde gümrüğü verilmemiş hamr olduğuna dair Cemaziyelahir 981 tarihli hüccet.

Vr.42a/3 Subaşı Süleyman b. Abdullah tarafından Mustafa b. Abdullah ve diğer Mustafa b. Abdullah'ın ağızlarında içki kokusu olduğuna dair Şaban 981 tarihli hüccet.

Vr.44b/2 Yenimahalle ahalisinin İbrahim b. Ramazan'ın evine kadınlar alıp fisk ü fücür ile suçlamasına dair Şaban 981 tarihli hüccet.

Vr.47a/4 Subaşı Süleyman b. Abdullah'ın Maçka'da birkaç nefer ile namahrem avratların zina kastıyla oturduklarına dair Ramazan 981 tarihli hüccet.

Vr.49b/1 Beşiktaş subaşısı vekili Mehmed b. Ahmed'in Mustafa b. Nasuh ve Mahmud b. Osman'ın ağızlarında rayiha-i hamr olduğuna dair Şevval 981 tarihli hüccet.

Vr.56b/3 Mehmed b. Abdullah'ın ağızında rayihayı hamr olduğuna dair Zilka'de 981 tarihli hüccet.

Vr.59b/2 Subaşı Süleyman b. Abdullah'ın paşmakçı Ömer ile Himmet b. Hüseyin ve Memi b. Edhem'den kürk satın alıp akçesini ödemeyip onları bir evde habs ettiğine dair Zilhicce 981 tarihli hüccet.

Vr.64b/6 Beşiktaş subaşısı Süleyman'ın Cafer b. Abdullah'ı ağzında rayihayı hamr ile itham etmesine dair hüccet.

Vr.67a/1 Kuruçeşme köyünde Yasef'in evinde sakin olan Lagure'nin evine leventleri almakla itham edilmesine dair hüccet.

Vr.72b/1 Akıntıburnu'nda Sofiyani'den evine levendan gelmesinden karye ahalisinin şikâyetçi olduğuna dair Rebi'ülevvel 982 tarihli hüccet.

Vr.72b/3 Beşiktaş subaşısı Süleyman b. Abdullah'ın birbirine namahrem olan Kamer bt. Abdullah ve Hüseyin b. Abdullah'ı zina kastıyla bir döşekte yakaladığına dair hüccet.

Vr.78b/3 Subaşı Süleyman'ın Mihriban bt. Abdullah'ı namahrem ile bulduğuna dair hüccet.

Merkezden gelen Emir ve Fermanlar

Vr.14a/1 Mahrûse-i İstanbul, Galata, Haslar, Silivri, Çorlu kadılıklarına Rumeli'den rençberlik yapmak için gelen zımmîlerin vergilerini vermeyip mîrînin zarara uğratıldığı mültezim Ali'nin divân-ı âli'ye şikayeti üzerine emr-i şerif verilmesine rağmen tekrar miriye ait mahsule el konulduğundan emr-i şerif verilip bahsedilen kadıların buna uymasına dair ferman.

Vr.35b/1 Subaşı-yı kebir tarafından Beşiktaş mukataası mültezimi Ramazan'ın yerine Tophane subaşıdan Kara Süleyman'a verilmesine dair Cemaziyelûlâ 981 tarihli arz.

Vr.85a/1 Haslar kazasına tabi Fındıklıderesi'nde Molla Çelebi pazarı ihtisab ve ihzariye haraçlarını toplamaya Kuloğlu Mehmed'in vazifelendirildiğine dair Cemaziyelevvel 982 tarihli berât.

Vr.87a/3 Galata ve İstanbul hamr öşrü zabıtının İstanbul'a getirilen hamrın bac alınan yere getirilmeden alınıp satıldığını bildirmesi üzerine bunun engellenmesine dair ferman.

Vr.89b/1 Sultan Bayezid evkafından kaza-i haslara tabi Kömürlü köyünde kagirhane ve saray-ı âmire suyolu hizmetinde olup avarız ve

diğer tekâliften muaf kaydolan Yorgi v. Kosta'dan vergi alınmamasına dair Şevval 976 tarihli ferman.

Vr.89b/2 Haslar kazasına tabi Osar köyünde suyolu hizmetinde bulunup avarız ve diğer tekâliften muaf kaydolan Todori v. Yorgi'den vergi alınmamasına dair Rebi'ülevvel 982 tarihli ferman.

Vr.90b/1 İstanbul'daki başçılarının koyun, kuzu ve sığır ve dana başları ve paçaların kasapların kimine az kimine fazla satılıp fakirlerin zarar gördüğü ve kanunu-ı kadime uyulmasını talepleri üzerine Safer 976 tarihli ferman.

Vr.90b/2 İstanbul'da, kazanızda ve haslarda su yolu hizmetine tayin olunan Müslüman ve kâfirlerin hizmeti takip edilerek bazı vergilerin alınmaması emr-i şerifine uyulması hakkında Naturab'ın arzı.

Vr.91a/1 Mahruse-i İstanbul, Galata ve İstanbul Hasları kadılarına Nakşa ve ona bağlı cezirelerden ticaret için gelenlerden yava haracın alınmamasına dair 978 tarihli ferman.

Muhtelif Kayıtlar

Vr.2b/1 Kuruçeşme'den Yani v. Yorgi'nin vekili olduğu Yorgi kalfanın evinden kaybolan bazı esbabların Manol v. Yorgi'nin elinde bulmasına dair Zilhicce 980 tarihli hüccet.

Vr.3b/2 Kuruçeşme'den Kalfa'nın Manol'un elinde bulunan kaftanlarının eşinin rehin verdiğini kabul ettiğine dair Muharrem 980 tarihli hüccet.

Vr.4b/3 Maçka'da Ali b. Gavz ve Ömer Bey b. Abdullah'ın evlerinin önündeki bahçede beyaz bir bargir bulduklarına dair Muharrem 982 tarihli hüccet.

Vr.5b/4 Mehmed Paşa Hazretleri'nin Ortaköy'den Karagöz Dimitri'yi tespit için köy meclisi ile birlikte çağırmasına dair Muharrem 981 tarihli hüccet.

Vr.10b/2 Donanmadan kayıp olan Durmuş'un peremeci alat ve esbabının peremeciler kethüdası Süleyman b. Velî'de bulunup onun da Kasım b. Abdullah'dan satın aldığı söylemesine dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.11a/1 Kasım b. Abdullah'ın Süleyman b. Veli'ye olan âlât ve esbâb bahasından borcunu ikrâr ve i'tirâf etmesine dair hüccet.

Vr.18b/2 Haslar subaşı Hüseyin Bey b. Mustafa'nın kethüda Vasil v. Mihal'den bazı zimmilerden kanuna aykırı akçe alındığının sorgulanmasına dair Safer 981 tarihli hüccet.

Vr.19a/4 Emine bt. Cafer Reis'in evine emanet bırakılan Şirin bt. Abdullah'ın Vasil'in evinde bulunmasına dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.19b/1 Şirin b. Abdullah'ın kendisinin Emine'nin evine emanet konulduğunu söylemesine dair hüccet.

Vr.20b/1 Hayyat Mahmud b. Mehmed'in iş verdiği terzi Rezo'nun kaçması üzerine onu Şemo v. Yani'den sormasına dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.20b/2 Mustafa b. Ferhad'ın Çoban Kosta v. Köni'den ineğinin ufatmış olduğu ayağının tazminini istemesine dair hüccet.

Vr.20b/3 Hayyat Mahmud b. Mehmed'in sorusu üzerine Şemo'nun terzi Rezo'nun yerini bildiğini inkâr etmesine dair hüccet.

Vr.20b/4 Hayyat Mahmud'un Naşi nam zimmiden iş aldığını ikrar etmesine dair hüccet.

Vr.25a/3 Pervane b. Abdullah'ın cezasının bir miktarını çektikten sonra fetva alıp hapisten çıkmak istemesine dair hüccet.

Vr.25b/2 Pervane b. Abdullah'ın cezasını ödemeye kadir olmadığını şahitlerle ispatına dair 981 tarihli hüccet.

Vr.29a/4 Mahmud'un Rezo'ya verdiği işlerin başka işlerle değiştirilmediğine Rezo'nun yemin etmesine dair hüccet.

Vr.29b/2 Yani v. Dimitri'nin Müsli v. Manol'un bıçağı kendi eliyle koyduğunu ikrarına dair Rebi'ülevvel 981 tarihli hüccet.

Vr.29b/4 Mahmud b. Mehmed'in "kande şeyh var ise can hışın softa" dediğine dair Rebi'ülahir 981 tarihli hüccet.

Vr.35a/1 Korucubaşının bağda bulduğu bıçağın Aydın b. Abdullah'a ait olduğunun ikrarına dair hüccet.

Vr.35a/3 Aydın'ın zımmi Marko'nun dediği bağa girdiğine yemin etmesine dair hücctet.

Vr.35a/6 Muntehi bt. Ömer'in müezzin Mehmed b. Mahmud'ı evlatlığa almasına dair hücctet.

Vr.39a/2 Subaşı Ramazan b. Murad ile Aleksandra bt. Nikola'nın aralarında dava kalmadığına dair Cemaziyelahir 981 tarihli hücctet.

Vr.39a/3 Balıkemini naibi Pervane b. Abdullah tarafından Bali b. Piri'nin balık avlarken yakalandığına dair Cemaziyelahir 981 tarihli hücctet.

Vr.40a/1 Hızır Bey'in Akıntıburnu'ndan kasap Yani v. Yorgi'ye boğazlanan hayvanların vergisini neden vermediğini ve kimden izin alarak hayvan boğazladığını sormasına dair Receb 981 tarihli hücctet.

Vr.40a/3 Yorgi v. Dimitri ve Kostantin v. Manol'un gece gezerken subaşı Ramazan tarafından yakalanmalarına dair hücctet.

Vr.40b/1 Hızır b. Abdullah ve Muhyiddin b. Meram'ın aralarında dava ve niza kalmadığına dair Şaban 981 tarihli hücctet.

Vr.41a/1 Keyvan b. Abdullah ve Murad b. Abdullah'ın aralarında dava ve niza kalmadığına dair Receb 981 tarihli hücctet.

Vr.41a/5 Mustafa b. Abdullah'ın Mısır'da vefat ettiğine şehadet edilmesine dair hücctet.

Vr.42b/4 Emine bt. Sinan'ın kaybettiği bileziklerin bulunmasına dair Şaban 981 tarihli hücctet.

Vr.46b/3 Subaşı vekili olan Mehmed'in kâfir Siyade b. Yani'nin Müslüman kıyafeti giyip amacının Müslüman olmak olduğunu ikrar etmesine dair Ramazan 981 tarihli hücctet.

Vr.49a/3 İstimo v. Kostantin'in Müslüman olduğuna dair Şevval 981 tarihli hücctet.

Vr.51a/2 Beşiktaş mahallesinden Ferhad b. Abdullah'ın Hasan Paşa'nın öldüğü gün türbesinde kaybolan ferace için Mehmed b. Abdullah'ı itham ettiğine dair Şevval 981 tarihli hücctet.

Vr.54b/2 Akıntıburnu'nda balık mahsülüne iltizam emini olan Buli v. Tuka'nın Yani v. Yuri'yi balık avlamakla suçlamasına dair Zilka'de 981 tarihli hüccet.

Vr.54b/3 Yani v. Yuri'nin ikrarıyla Buli v. Tuka'ya iki yüz elli akçe ödemesine hükm olunduğuna dair Zilka'de 981 tarihli ilâm.

Vr.55b/1 Hüsrev b. Abdullah'ın dövdüğü hanımının Nasuh b. Abdullah'ın evine kaçıp Hüsrev'in peşinden gelip izinsiz Nasuh'un evine girdiğine dair Zilka'de 981 tarihli hüccet.

Vr.56a/2 Kaliçeciler kethüdası Mehmed b. İskender'in kaliçeci Saden v. Yani'yi işinin ehli olmamakla suçlamasına dair Zilka'de 981 tarihli hüccet.

Vr.56a/5 Yani v. Yuri ve Buli v. Tuka'nın balık kesiminde olan anlaşmazlıklarının giderildiğine dair Zilka'de 981 tarihli hüccet.

Vr.56b/2 Hüsrev b. Abdullah'ın evi içinde başmakçı alatından başka esbabı olmadığını beyanına dair hüccet.

Vr.58a/1 Akıntıburnun'dan zevcesi Suman bt. Abdullah tarafından vekil olan Mehmed b. Abdullah'ın Yorgi v. Baru ile olan davasının hallolduğuna dair hüccet.

Vr.59a/2 Gaib olan Nasuh b. Abdullah'ın Hüseyin b. Abdullah'da kalan doru bargirinin miriye devri için subaşıya teslimine dair Zilhicce 981 tarihli hüccet.

Vr.60a/3 Edirne'de Yıldırım Han Camii haracına amil olan Mehmed b. Nasuh'un haraç talep ettiği zımminin kimliğini tespiti dair Zilhicce 981 tarihli hüccet.

Vr.61b/5 Beşiktaş Camii müezzini olan Kurt b. Aydın'ın İskender b. Abdullah'ı mülkünün ortasından geçen yolu kapatmakla suçlamasına dair hüccet.

Vr.63a/1 Nasuh b. Abdullah'ın sahibi olduğu bahçenin önceki sahibinin toprak kazmakla komşusu Meryem bt. Abdullah'ın mülküne zarar verdiği dair hüccet.

Vr.64b/5 Hamza b. Hasan'ın Yorgi v. Manol'den üç buçuk günlük iş talep edip Yorgi'nin inkâr etmesine dair Muharrem 982 tarihli hüccet.

Vr.67b/1 Mahmud b. Yusuf'un Mehmed b. Hasan'nın evinde sakin olan oğlu Resul'ü istediğine dair hüccet.

Vr.67b/2 Gümrük emini tarafından Şaban Reis'in Duka v. Yani'nin beş kalem inciri gümrükten kaçırap Karadeniz'e götürdüğü iddiasına dair Safer 982 tarihli hüccet.

Vr.68a/4 Tahire bt. Hasan'ın Sitti bt. Kasım'ın satın aldığı bahçede şuf'a hakkı olduğuna dair 982 tarihli hüccet.

Vr.68a/5 Tahire bt. Hasan'ın ve Sitti bt. Kasım'ın bahçe duvarının kendisine zararından dolayı davalı olduklarına dair hüccet.

Vr.68b/1 Trabzon beylerbeyine tabi sipahi Ali'nin Elbor v. Nikola'nın Sultan Bayezid Han imareti evkafına kaydolup ispenç ödemediğini ikrarına dair hüccet.

Vr.70a/3 Emine bt. Abdullah'ın Mercan bt. Abdullah'a verdiği bezin zayı olmasına dair hüccet.

Vr.70a/4 Trabzon'da Sadun v. Yani'nin sakin olduğu köy sipahisine ispenç borcu olduğu ve sipahinin kim olduğunun tespitine dair 982 tarihli hüccet.

Vr.70b/1 Yani v. Nikola'nın zevcesini hısmı Yuna v. Demi'ye emanet koyduğuna dair Rebi'ülevvel 982 tarihli hüccet.

Vr.73b/2 Eser'in şeriklerinden kazandıkları akçeden payını alamadığına dair hüccet.

Vr.73b/4 Mihal v. Yani'nin Beşiktaş Hadımpınarı denen yerdeki bağının bir kısmını Yani v. Tudori'nin kendi yerine karıştırdığını şikâyetine dair hüccet.

Vr.74a/5 Hüsrev b. Abdullah'ın oğlu Mehmed'i Pervane b. Yusuf'a hastalığını tedavi için verdiği ve tedavide vefat ederse Pervane'den talebi olmayacağını ikrarına dair hüccet.

Vr.74b/6 Yani v. Tudori'nin Yorgi v. Kosta'dan üç yıl önce satın aldığı arazisine hane bina ettiği için Yorgi'nin yolu kullanmasına izin vermemesine dair hüccet.

Vr.75b/4 Etmekçi mahallesi mescidi imamı ve müezzini fevt olduğundan müezzin tayin edilmesine dair Cemaziyelevvel 982 tarihli hüccet.

Vr.81b/3 Şaban b. Hamdi ve Mehmed b. Mustafa'nın Rumeli'de harami tarafından katil edilip definlerine şahit olduğuna dair hüccet.

Vr.83b/3 Ekmekçinin bulunduğu dair. Hüccet.

Vr.84a/1 Aişe Hatun bt. Abdullah'ın işine mani olduğu subaşığı dava etmesine dair Cemaziyelahir 982 tarihli hüccet.

Vr.84a/3 Nikola v. Andreye'nin kaybolan fiçılarını bulmasına dair hüccet.

Vr.86a/2 İsak nam yahudinin komşu Tuka'dan haremi hassına nazar ettiğinden şikâyetçi olduğuna dair Receb 982 tarihli hüccet.

Vr.87a/3 İstanbul'a gelen hamrın kaçak satılmasına dair hüccet.

Vr.87a/4 Topçu Hüseyin'in Pervez b. Abdullah'tan aldığı kaftanın lekeli çıktığına dair hüccet.

Vr.87a/5 Üçyüz akçeyi aldığını ikrarına dair hüccet.

Vr.87b/7 Sefer Yani'nin Hardon evi yakınlarındaki havalesini def etmeyi kabul ettiğine dair.

Vr.88a/1 Yusuf b. Abdullah'ın dört yıl dört ay hizmet ve haftalık kırk akçe vermek üzere Mehmed b. Abdullah ile anlaşığına dair Şaban 982 tarihli hüccet.

Vr.90a/4 Suyolu hizmetinde bulunan karyenin vergiden muaf olduğuna dair Cemaziye'l-ahir 982 tarihli hüccet.

Vr.91b/4 İbâkat eden kölenin bulunup teslim edilmesine dair hüccet.

Sonuç

Beşiktaş, çalışmamızın konusu olan 10 nolu şer'iyeye sicili'ndeki belgelerden hareketle döneminde "Beşiktaş" ve "Beşikkaya" isimleriyle anılan kasaba, nahiye ve köy ölçeğinde ifade edilen bir yerleşim birimi olarak karşımıza çıkmaktadır. İstanbul'un fethini takiben farklı yerlerden nüfus aktarılmaya başlanmış takip eden dönemlerde de bu devam

etmiştir. Sicilin kapsadığı dönem itibariyle Müslüman ve gayrimüslim nüfusun özellikle Rum, Ermeni, Yahudi tebâ ile çingene zümresinin beraber yaşadığı anlaşılmaktadır. Özellikle II. Süleyman döneminde kaptan paşaların yerleşmesi ve halkın hizmetine yönelik yapılar inşa ettirmeleri ile bir şenlendirme gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür.

Sicilde yer alan kayıtların yarıya yakınında zimmilerin davacı, davalı ya da şahit olarak yer aldığını görmekteyiz. Buradan onların davalarını kayıt altına almak amacıyla mahkemeye başvurmayı tercih ettiklerini söylemek mümkündür.

Sicilin büyük bir bölümünü alacak-verecek ve alım-satım kategorilerine giren davalar oluşturmaktadır. Alacak-verecek davaları genellikle borç hukukuna dairdir. Şahitler huzurunda borç karşılığı olarak bir eşyanın rehin verilmesi ya da kefil gösterilmesiyle gerçekleştiği görülmektedir. Alım-satım konusunda zimmilerin kendi aralarındaki dava kayıtları azımsanmayacak sayıda olup, ağırlıklı olarak bağ, bahçe gibi gayrimenkulün satışını kapsamaktadır. Buna karşılık Müslümanların kendi aralarındaki satış muameleleri ise çoğunlukla ev satışı olarak kayıtlara yansımaktadır.

Kaynaklarda 16. yüzyılda Beşiktaş'ın Rumeli-Anadolu güzergâhını takip eden kervanlar için bir durak olduğu ve esir pazarlarının kurulduğu bilgisi geçmektedir. Sicilde sahibinden kaçan kölelerin burada yakalanmasına dair kayıtlar bize Beşiktaş'ın bir geçiş noktası olabileceği fikrini düşündürmektedir.

Kadiya yüklenen beledî sorumluluklar kapsamında muhtesibin gerçekleştirdiği çarşı-pazar denetimleri ile ilgili belgeler de sicilde yer almaktadır. Çoğunluğu ölçü ve tartı konusunda olmakla beraber, narh tayini ve ürünün kalitesinin kontrolüne de rastlanmaktadır. Özellikle ekmek ve ekmek fırınları denetiminin sıkı tutulduğunu söylemek de mümkündür.

Ayrıca sicilde küfür ve hakaret kasıtlı ifadeler de yer almakta olup dönemin sözlü kültürünü aksettirmesi bakımından kayda değer gözükmektedir.

Miras hukukuna dair olan kayıtlar çok çeşitli veriler barındırırken aynı zamanda o döneme dair yapılan savaşlar hakkında da bilgi sunmaktadır.

Bununla birlikte nispeten uzak bölgelerde kişilerin vefat etmesi az da olsa çeşitli sebeplerle kişilerin seyahat ettiklerini ortaya koymaktadır.

Sicildeki başka bir kayıt ise bize balık avlamanın da belirli kurallarının olduğunu kesilen cezalar üzerinden söylemektedir. Kişinin gerçek kimliğinin tespiti ile ilgili bir belgeye baktığımızda ise vergi ödemekten kaçmanın muhtemel bir yolu olarak ismini değiştirmeyi denediğini görmek mümkündür.

Sonuç olarak; Beşiktaş 10 numaralı şer'iyeye sicilinin çeşitli konulara ait dava kayıtlarıyla kapsadığı dönemin toplum hayatını aksettirdiğini görmekteyiz. Bu niteliğiyle farklı disiplinlerde yapılacak çalışmalar yanında, şehir tarihi ve mikro tarih çalışmalarına da olanak sunmaktadır.

Kaynakça

- Akgündüz, Ahmet, *Şer'iyeye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, İstanbul 1988.
- Akbayar, Nuri, *Dünden Bugüne Beşiktaş*, İstanbul 1988.
- Atar, Fahrettin, *İslâm Adliye Teşkilatı*, Ankara 1991.
- Aydın, M. Âkif, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*, İstanbul 2017.
- Baltacı, Cahit, “Şer'iyeye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi”, *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, (1985), s.128-129.
- Bulunur, K. İlker, *Osmanlı Galatası (1453-1600)*, İstanbul 2014.
- Gedikli, Fethi, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynakları Olarak Şer'iyeye Sicilleri”, *Talid*, (2005), s.189.
- Gökbilgin, M. Tayyib, “Boğaziçi”, *DİA*, VI, (1992), s.252.
- Göyünç, Nejat, *Beşiktaş Tarihi*, Bitirme Tezi, İstanbul 1948.
- Gözen, Ramazan, *Beşiktaş Mahkemesi 62 Numaralı Şer'iyeye Sicili Defteri (H.1061-M.1651)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.
- Koçu, Reşat Ekrem (ed.), “Beşiktaş”, *İ.A*, V (1961), s. 2562.
- Ortaylı, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Ankara 1994.
- Polat, Mehmet, *Beşiktaş 173 Numaralı Şer'iyeye Sicili Defteri'nin (H.1300-1301)İlmî, İctimaî ve Tarihî Bakımdan Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1965.
- Yeneroğlu, Sibel, *144 Numaralı (1805-1806/1806-1807 M.) (1220-1221 H.) Beşiktaş Şer'iyeye Sicili*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2016.

Cizye Tahrirlerine Göre Antakya'da Gayrimüslim Cemaatler

Haydar Çoruh*

(ORCID ID: 0000-0002-7632-9721)

Makale Gönderim Tarihi

15.12.2019

Makale Kabul Tarihi

10.02.2020

Özet

Ulusçuluk ve milliyetçilik kavramlarının geliştiği Batı dünyasında devletler nüfus hareketlerine büyük önem verirken, Osmanlı Devleti bu potansiyeli daha ziyade vergiler ve askerlik mesleğini yapacak olan mükellefler açısından değerlendirmekteydi. Bu durum nüfus sayımlarını vergilendirilebilen hane reisi ve askerliğe elverişli erkeklerin sayılmasıyla sınırlandırmıştır. Bu da imparatorluk çapında bir nüfus sayımı problemiyle karşı karşıya kalınmasına sebep olmuştur.

Antakya açısından meseleye bakıldığında durum pek de farklı değildir. Araştırmacılar çok çeşitli unsurlardan oluşan gayrimüslimler ile Müslüman ahalinin bir arada yaşadığı bu şehirde yaşayan nüfus kitlelerinin nasıl bir dönüşüme sahip olduğunu ortaya koymak gerektiğinde büyük problemlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu problemlerden kaynaklanan veri eksiklikleri vergi mükellefi erkek nüfustan ziyade çocuk ve kadın nüfusun hangi şartlarda azalıp çoğaldığını belirlemeye imkân vermemektedir.

Antakya ve çevresine ait 1694, 1842, 1843, 1844 ve 1846 tarihli ve en azından belirli bir döneme ait nüfus istatistikleri oluşturabilecek bir dizi tahrir bulunmaktadır. Bu tahrirler nüfus istatistiklerinin oluşturulmasında kullanılacak veri eksikliklerini az da olsa giderebilir niteliktedir. Bunlardan 1842 tarihli hariç diğerleri üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu defterlerden 1694 tarihli defterin dışında kalan 1842, 1843, 1844, 1846 tahrirleri hemen hemen aynı düzene sahip olmakla beraber, verilerden bazılarında zaman içerisinde değişkenlikler yaşandığı gözlemlenmektedir.

* Doç. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, haydarcoruh@hotmail.com.

Bu makalede, yukarıda tarih sıralamasına göre verilen beş defterin karşılaştırmalı analizi yapılmıştır. Antakya, Süveydiye, Cebel-i Akra ve Kuseyr nahiyelerine ait vergi mükelleflerine ait nüfus, cizye ve mesleklerle ilgili değişkenlikler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Cizye, Gayrimüslim, Nüfus, Osmanlı, Tahrir.

Non-Muslim Communities in Antakya According to Jizya Irritations

Abstract

In the Western world, where the concepts of nationalism and nationalism developed, states attached great importance to population movements, while the Ottoman Empire evaluated this potential in terms of taxpayers who would do their duty and military service. This limited the censuses to the number of household heads who could be taxed and the number of men suitable for military service. This led to an empire-wide census problem.

From Antakya point of view, the situation is not very different. Researchers face big problems when it is necessary to reveal how the masses of the population living in this city, where the non-Muslims and the Muslim community live together. Data deficiencies resulting from these problems do not allow us to determine the conditions under which the child and female population declines and multiplies rather than the taxpayer male population.

There are a number of destructions of Antakya and its surroundings that can produce population statistics of at least a certain period, dated 1694, 1842, 1843, 1844 and 1846. These destructions can overcome the shortcomings of the data to be used in the creation of population statistics. No studies have been carried out on any of these except 1842. Although the annotations of 1842, 1843, 1844, 1846, which are out of the book dated 1694, have almost the same order, some of the data have been observed to change over time.

In this article, comparative analysis of the five books given according to the date order was made. The variations related to the population, capacity and occupation of taxpayers of Antakya, Suveydiye, Cebel-i Akra and Kuseyr sub-districts were emphasized.

Keywords: Jizya, Non-Muslim, Population, Ottoman, Tahrir.

Giriş

Günümüzde Hatay olarak bilinen Antakya ve çevresinden oluşan tarihsel bölge Akdeniz'in doğusundadır. Deniz ile kara arasında yaklaşık 22 km bulunmaktadır. Denizden yüksekliği 80 m olan şehir kuzeyde Nur Dağları ve güneyde Kel Dağı arasında kalan ve Amik Ovası'nın da yer aldığı bir vadiyi kapsamaktadır¹.

Antakya şehri, tarihin her devrinde önemli bir nüfusa sahip olmuştur. Bu nüfus genel olarak Akdeniz, Ortadoğu, Afrika ve Anadolu kıtalarından gelen göçler ile sürekli olarak beslenmiştir. Şehir Hıristiyanlığın ilk merkezi olan St. Pierre kilisesine sahip olması sebebiyle özellikle Avrupa kökenli hacıların bir durağı olmuş ve tarih boyunca güçlü Haçlı orduları tarafından istila edilmiş, zaman zaman bu istilalar sebebiyle nüfusunun büyük bir bölümünü kaybetmiştir.

Antakya, 1516 yılında Osmanlı Devleti'nin fethi sonrasında önce sancak statüsüyle Şam'a, ardından da kaza statüsüyle Halep Sancağı'na dâhil edilmiştir. 1581 yılından itibaren kaza idaresi olarak teşkilatlandırılan Antakya Kuseyr, Altunözü, Cebel-i Akra, Süveydiye ve Şuğur nahiyeleriyle birleştirilmiştir². 1526 yılından itibaren Halep şehrinin bir parçası haline getirilmiştir³. XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar aynı şekilde devam eden bu teşkilat, aynı tarihlerde Ordu nahiyesiyle birleştirilmiştir⁴. Yaklaşık 400 yıl Osmanlılar tarafından yönetilen bu şehir her türlü istila ve katliamlardan korunarak, nüfus bakımından da desteklenmiştir. Osmanlılar fethettikleri bölgelerde kurdukları nizam genellikle o beldede var olan ve İslâmiyet şartları içerisinde göze batmayan kanun ve nizamların muhafazası şeklindeydi. Yönetimin kalıcı

¹ Yücel Dinç, *Antakya (Hatay) Şehir Coğrafyası*, (Yüksek Lisans Tezi, MKÜ, SEB), Hatay 2015, s. 1.

² Enver Çakar, "16. Yüzyılda Antakya Vakıfları (1550 Tarihli Evkaf Defterine Göre)", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 43, Haziran 2015, s. 10; Ahmet Gündüz, *XVI. Yüzyılda Antakya Kazası (1550-1584)*, Antakya 2009, s. 48 vd; Abdülkadir Gül, "XVI. Yüzyılda Antakya Kazası'nın Demografik Yapısı", *Turkish Studies*, c. 4/3, Bahar 2009, s. 1027.

³ Çakar, *a.g.m.*, s. 10; Gül, *a.g.m.*, s. 1028.

⁴ Merkez Kazası Antakya, Süveydiye Nahiyesi, Cebel-i Akra, Kuseyr Nahiyesi, Altınözü Nahiyesi, Ordu Nahiyesi ve bunlara bağlı köy ve mezralardan oluşmaktadır (Jülide Akyüz, "19. Yüzyılda Antakya-İskenderun Bölgesinde Nüfus Hareketliliği", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 18, Sayı: 2, s. 380; Adem Kara, *19. Yüzyılda Bir Osmanlı Şehri Antakya*, IQ Yayınları., İstanbul, 2005, s. 23).

olmasını sağlamak amacıyla da fetih bölgelerinde ekonomik refahı sağlamak amacıyla da genelde vergi muafiyetine gidilirdi. Oysaki bölgeden çıkarılmış olan istilacılar bu düzenin tam tersini, işgal edilen beldenin bir daha başlarını kaldıramamalarını sağlamak amacıyla öncelikle sömürülmesine ve sonrasında bağımlı kılınmasına özen gösterilirdi⁵.

Osmanlı Devleti'nin, yabancı istilacılara karşı kullandığı bu silah zaman içerisinde unutulmuş, kaybedilen ticaret yollarıyla zayıflayan imparatorluk fakirleşince ağır vergiler toplumu yavaş yavaş hamilerinden uzaklaştırmaya başlamıştır. Yüzyıllar içerisinde kurulmuş olan refah kardeşliği, istilacı zihniyetlerin dinsel söylemlerle ekmeye başladıkları ayrılığa yönelik nifak tohumları, Papa'nın ve Fransa'nın desteğindeki misyonerler tarafından beslenmiştir. Misyonerlerin dinsel söylemler açısından benzerlikler taşıyan Antakya'nın Hıristiyanlarını XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlıya tamamen yabancılaştırmıştır. Nihayetinde Antakya'da kurulmuş olan Müslim ve gayrimüslim refah toplumu hızlı bir şekilde yerini kaosa, dini ve ırki ayrışmalara bırakmıştır. Bu da Antakya Hıristiyanlarını ya Misyonerlere biat ettirmiş veya saldırılar karşısında çaresiz kalanları kendilerini daha güvende hissedecekleri bölgelere göç etmesine ve yüzyıllardır varlığını devam ettiren kültür unsurlarının şehri terk etmesine sebep olmuştur⁶. Buna rağmen şehir üç semavi dinin merkezi olma özelliğini her dönemde korumuştur. Yahudilikle başlayan ve paganizmi silip süpüren Hıristiyanlık yerini büyük oranda Müslümanlığa terk ettiği 630'lu yıllarda Araplar gibi, 1516'daki fetih sonrasında Osmanlılar da her iki dinin şehirdeki varlığını ve izlerini en yüksek düzeyde korumayı vazife edinmişlerdir.

1694 ve 1842-1846 yılları arasında vücuda getirilmiş bir dizi tahrir defterinden elde edilen verileri kullanarak oluşturulan bu makalede bazı özel hususlara dikkat çekmek amacıyla, "Tahrir Defterleri"nde kullanılan bazı terimler mümkün mertebe orijinal şekliyle verilmeye çalışılmıştır. Şahıs ve yer adları, ölçü birimleri, cizye ile ilgili terimler ve topluluk ifadeleri gibi önem arz eden hususlar mümkün mertebe her tahrirde

⁵ Gertrude Bell, *Review of The Civil Administration Mesopotamia*, Dublin 1920, s. 74 vd.

⁶ Haydar Çoruh, *Arap ve Rum Matranların İktidar Mücadelesi Sürecinde Antakya Ortodoks Kilisesi*, Kriter Yayınları, İstanbul 2019, s. 1-19.

aynı şekilde kullanılmaları ve araştırmacıların benzerliklerden faydalanarak terimler hakkında bir fikir edinebilmelerini sağlamak amacıyla bu ifadeler tırnak içinde (" ") verilmiş ve sadeleştirmeye gidilmemiştir.

Cizye Tahrirlerinin Nüfusun Tespitinde Veri Olarak Kullanımı

Nüfus defterleri ve cizye evrakı gibi malzemeler demografi çalışmalarında birbirini tamamlayan unsurları oluşturur. İmparatorluk düzeyine erişmiş olan devletlerde birbirinden farklı topluluklar arasında dinsel, ırksal ve mezhepsel ayrımlar bir arada yaşamanın formülü olmuştur. XIX. Yüzyıl öncesinde toplumlar arasındaki en belirgin farklılığı din oluştururken, yüzyılın başlarında gerçekleşen Fransız İhtilâli'nin toplumlara aşladığı milliyetçi söylemler, din faktörünün yerini giderek ırki temellere dayanan milliyet kavramının almasına sebep olmuştur.

Bir İslâm devleti olan Osmanlı Devleti'nde de din XIX. yüzyıla kadar tebaanın en belirgin ve ayırt edici göstergesi olmuştur. Selefleri gibi aynı geleneğe bağlı olması sebebiyle vergi toplama işleri İslâm dininin geliştirdiği zimmi hukuka dayandırılmıştır. Bu sistem zamanla "Millet Sistemi" denilen yeni bir kavramı ortaya çıkarmıştır⁷. Gayrimüslim tebaaya ait verilerle ilgili kaynakların/nüfus vs. defterlerin yetersiz olduğu durumlarda araştırmacılar zimmi hukuk çerçevesinde gayrimüslimlerden alınan vergilere ait verileri içeren ve adına cizye evrakı denilen belgeleri kullanılmışlardır.

Bu bakımdan cizye evrakının nasıl ve ne zaman nüfus verileri haline gelmiş olduğunu izah edebilmek için bu belgeleri ortaya çıkaran tahrirler hakkında biraz bilgi verilmesi Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu demografik yani nüfus bilimi anlayışının daha iyi kavranmasına yardımcı olacaktır.

Zimmi hukukunun bir parçası olan gayrimüslim cemaat yılda bir defa alınan ve adına cizye denilen bir vergiyi ödemek zorundaydı. Osmanlı Devleti, ilk İslâm toplumlarında uygulanan bu sistemi biraz daha yumuşatmak suretiyle farklılaştırmış, hatta kişiye, aileye veya gruplara

⁷ Bkz. Cevdet Küçük, "Osmanlı Devleti'nde "Millet Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. IV, (Edit: Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 208- 216; Cevdet Küçük, "Osmanlılarda "Millet Sistemi" ve Tanzimat", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1007- 1024.

göre yeni modeller oluşturarak ödenmesinde kolaylıklar sağlamıştır. Cizye, Osmanlı hukuk sistemi içerisinde bir taraftan dini bir mesele olmaya devam etmiş, diğer taraftan da önemli bir gelir kaynağı olması hasebiyle maliye kalemleri tarafından sıkı takip edilmiştir⁸.

Cizye vergisi, İslâm hukuku çerçevesinde ele aldığından toplanma şekline büyük bir kıymet atfedilmekteydi. Bu kıymetin bir diğer vechesi ise verginin hazine kalemleri arasında giderek artan bir oranda vazgeçilmez bir gelir kaynağı haline gelmesiydi. Fiskal bir anlayışla yani karlılık oranının mümkün mertebe belirli bir düzeyin altına indirmemeye özen gösteren Osmanlı maliyesi, cizye vergisinin hazine için kazandığı bu önem sebebiyle gayrimüslim vatandaşların Müslüman olmaya özendirilmesini tavsiye etmemiştir⁹.

Osmanlı Devleti, hazinenin ihtiyaç duyduğu gelirin bir kısmını oluşturan cizye miktarlarında piyasa şartlarını dikkate alarak zaman zaman değişikliğe gitmiştir. Bu değişikliklerin en önemlisi 1691 yılında yapılan iyileştirmedir¹⁰. Bu iyileştirme sayesinde uzun yıllardır hiçbir değişime uğramayan cizye tahsili 1691'de ilk defa yeni bir düzenlemeye tabi tutulmuş ve vergiye tabi olan ve olmayanların ayırımına gidilmiştir.

⁸ İsmail Özcoşar-Hüseyin Haşimi Güneş, "Osmanlı Devleti'nde Cizye Ve 19. Yüzyıla Ait Bir Cizye Defteri: Cizre Sancağı'nın Cizye Defteri (Cizye Defter Numarası:375)", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 15, 2006, s. 160.

⁹ Özcoşar-Güneş, *a.g.m.*, s. 160. Emevi döneminde cizye vergisinin hazine için önemi hakkında bkz. Ali Köse, "İhtidâ", *DİA*, c. 21, s. 556. Cizye vergisi gayrimüslimlerin her birinden alınmakla beraber bu tahsilatın belirli şartları vardı. Buna göre verginin tahsil edileceği kişinin akil balığ olmasına, sağlam olmasına ve iş ve güç sahibi olmasına, en azından 300 akçe tutarında bir gelirin olmasına dikkat edilirdi. Kadınlardan, çocuklardan, amelmande olanlardan ve mal ve mülk sahibi olmayan müderrislerden alınmazdı. Bir görev karşılığı vergi muafiyeti olan zümrelerden de cizye alınmadığı bilinmektedir. Bunlar arasında voynuklar ve martalosların yanı sıra Eflak ve Buğdan gibi zümreler de bulunmaktaydı (Özcoşar-Güneş, *a.g.m.*, s. 161). Ayrıca ihtidâ hakkında bkz. Cengiz Kartın, "Türk - Ermeni İlişkilerindeki Hoşgörü İklimi Çerçevesinde İhtida Hareketleri", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler (I. Uluslararası Ermeni Sempozyumu)*, Kayseri, 1-4 September 2007, c. 1, ss. 521-534.

¹⁰ Bu iyileştirmeye göre yapılan yeni düzenleme hakkında bkz. Halil İnalıcık, "Cizye", *DİA*, c. VIII, İstanbul 1993, s. 47. Cizyenin tahsili ve uygulamada yeni değişiklikler hakkında bkz. Burak Kocaoğlu, "Osmanlı'da Cizye Vergisi ve İtfaiye Çalışmaları", *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 10, Ekim 2016, s. 158.

Bu yoklama sonrasında cizye mükelleflerinin ellerine verilen belgeler sayesinde vergi toplama usulü kontrol altına alınmıştır¹¹.

Osmanlı Devleti, sosyal bir devlet anlayışının bir gereği olarak, Müslüman ve gayrimüslim tebaayı birbirinden farklı addetmiş ve yapılan nüfus tahrirlerinde her iki toplumu ayrı ayrı defterlere kaydetmişti. Bu kayıtlar tutulurken önce nüfus yazılmış daha sonra da bu nüfusa vergi tahrir edilmiştir. Bu kayıt sisteminde Müslümanların vergileri ile gayrimüslimlerin vergileri ayrı ayrı cetvellerde gösterilmiştir. Bu sebeple XIX. Yüzyılda başlatılan modern nüfus sayımlarına kadar Müslim ve gayrimüslim tebaanın vergileri için ayrı evraklar oluşturulmuştur. Bu sistem avarız, nüzul, cizye ve esame gibi birbirinden farklı evrakların ortaya çıkışını hazırlamıştır. XIX. Yüzyılda modern nüfus sayımlarına yönelik evraklar hazırlanırken Müslim ve gayrimüslim tebaanın vergileri Temettü defterleri örneğinde olduğu gibi hane bölümünde gösterilirken, cizye söz konusu olduğunda gayrimüslimler için kişiye özel ayrı evrak düzenlenmeye devam edilmiştir. Düzenlenen bu evrak gayrimüslimlere ait bu verginin cinsini ve miktarını gösteren evrak olarak literatüre girmiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere nüfus verilerinin yeterli olmadığı dönemler için veya nüfus verilerine yönelik karşılaştırmalar yapabilmek için kullanılan bu evrak, XIX. Yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren 1842, 1843, 1844, 1846 Antakya'ya ait defterlerde olduğu gibi nüfus defterleriyle birleştirilmiştir.

Modern manada yapılmış nüfus sayımları dışında, sadece cizye miktarlarının kaydedildiği defterlere çok az rastlanmaktadır. Bu tür defterlerde mükelleflerin yer aldığı sütünün üst tarafında hane numarası, vergi-i mahsusası, öşür bedeli ve cizye bedeli gibi verilere yer verilmiştir¹².

¹¹ İnalçık, *a.g.mad.*, s. 46. Cizye ilk dönemlerde hane başına alınan bir vergiyken, 1691 reformu sonrasında hane sistemi terk edilerek belirli bir yaşa gelen tüm yetişkin erkek nüfustan tahsil edilmeye başlandı. Bu itibarla vergi mükelleflerine kâğıt veya varak denilen bir belge verilmek suretiyle bu belgenin yoklamaları yapılmaya devam edilmiştir (Güven Dinç, "Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Antalya Gayrimüslimleri", *Mediterranean Journal of Humanities*, c. VII/2, Antalya 2017, s. 161.

¹² Zülfiye Koçak, "H. 1102 (M. 1690-1691) Tarihli Diyarbekir Eyaleti Cizye Defterinin Tanıtımı Ve Tahlili", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 37, Sayı: 63, 2018, s. 221, dipnot: 6-7.

Nüfus Tahrirleri

Cizye vergisi hakkında verilen bu kısa bilgiye ilave olarak nüfus tahrirleri hakkında da bazı bilgilerin hatırlatılmasında fayda vardır. Nüfus ve demografi çalışmalarında, klasik Osmanlı dönemine ait veriler büyük oranda Tapu Tahrir Defterleri'nden derlemiştir¹³.

XVII. yüzyılın başlarından itibaren yeni fetihlerin yapılamaması, tapu tahrirlerinin sona ermesine ve sonraki dönemlerde tahrirlerin genellikle eski yani atik defterler üzerinden yapılmasına sebep olmuştur. Bu da Osmanlı Devleti'nde meydana gelen büyük demografik değişimlere rağmen nüfus verilerinin sürdürülebilir bir şekilde denetim altına alınmasını engellemiştir¹⁴.

XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'da yaşanan gelişmeler ve yeni icat bilimsel yöntemler, nüfus biliminde modern usullerin kullanılmasını sağlamıştır. İmparatorluklardan milli devletlere geçiş sürecinde her devlet kendi öz topraklarında kendi kimliğini oluşturabilmek amacıyla nüfus verilerini saptamak ve en doğru biçimde kaydedebilmek için kadın, erkek, çocuk ve yaşlı ayrımına gitmeksizin nüfuslarını bireyi esas alarak tespit ve kaydetmeye başlamışlardır. Bu sayede toplumda aksayan yönleri teşhis ve tedavi etme imkânına sahip oldukları gibi, bireyin ihtiyacı olan eğitim, sağlık ve diğer sosyal imkânları daha hızlı bir şekilde hazırlamaya muvaffak olmuşlardır. Bu yeni sistemle köyden şehre göçü kontrol altına alarak, şehirlerde aşırı nüfus

¹³ Tapu Tahrir defterleri hakkında kısa bir açıklama için Bkz. Zeki Arıkan, "Tapu-Tahrir Defterleri Yayınıyla İlgili Bir Tasarı", *Osmanlı Araştırmaları*, c. XIII, İstanbul 1993, s. 69-74. Ayrıca şu kaynaklara da bakılabilir: *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri* (haz. Ömer Lutfi Barkan – Enver Meriçli), Ankara 1988, s. 1-144; Feridun M. Emecen, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri, 28-29 Mayıs 1990: Bildiriler*, İstanbul 1991, s. 149-155; Erhan Afyoncu, "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1/1, İstanbul 2003, s. 267-286; Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 22 (1991), s. 429-439.

¹⁴ Özcan Tatar, "Elazığ Tapu Müdürlüğü'ndeki Tapu Kayıt Defterlerinin Harput Tarihi Açısından Önemi", *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, Elazığ 23-25 Mayıs 2013*, Elazığ 2013, s. 587-588.

yığılmalarını engelledikleri gibi, köylerdeki yaşamı daha yaşanılır kılabacak çözümler de üretebilmişlerdir¹⁵.

Osmanlı Devleti ise yüzyılın başlarından itibaren Avrupa ile kurduğu yeni ilişkiler çerçevesinde Lale Devri'ni yaşarken bu yeni politikanın pek farkında olamamış, hatta ülke nüfusunu ortaya koymak yerine vergi ve asker meselesini dert edinerek, topraklarındaki insan kaynaklarının nasıl şekillendiği konusunda herhangi bir çaba gösterememiştir. Bu da ülke yönetiminde ortaya çıkan boşlukların organize edilmesini sağlayacak olan nüfus biliminin gelişmesini ve sağlıklı verilerin oluşturulmasını engellemiştir. Bununla beraber yüzyılın sonuna doğru Avrupa'daki bu yeni düzen, imparatorlukları parçalanmanın ve dağılmanın eşğine getirince Osmanlı devlet yöneticileri ülke kaynaklarını dış güçlerden korumak ve daha verimli hale getirebilmek için bir takım tedbirler almak istemişlerdi. Bu tedbirlerin başında askeri sistemi güçlendirmek ve bu sistemi besleyen kaynakları daha verimli kılabilmek için bir dizi ıslah faaliyeti başlatmak olmuştur. Bu ıslah yapılırken insan faktörü öne çıkarılmakla beraber, insan kitleleri öncelikle hazine ve orduyu besleyecek şekilde yeni bir değerlendirilmeye tabi tutulmuştur¹⁶.

¹⁵ İbrahim Serbestoğlu 19. Yüzyılda özellikle Avrupa'da gelişen nüfus ve toplum ilişkisini şu ifadelerle ortaya koymaktadır "... Sanayileşme, kapitalizm ve kentleşme süreçleriyle birlikte insanlar fabrikalara ve kentlere akın etmiştir. Kentin yeni sakinleri bir arada yaşamak için kurallar oluşturmak ve gelenekler yaratmak zorundaydılar. Bu gelenek modern anlamda "toplum" denilen birlikteliği ortaya çıkartmıştır. Doğal olarak toplumun davranış ve ilkelerini inceleyen sosyoloji bilimi de bu dönemin ve sürecin ürünüdür. Tüm bu nüfus hareketleri ve değişimlerinin sonucu olarak 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletlerin nüfuslarını tam olarak tespit etmek amacıyla harekete geçtikleri görülmektedir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren ise nüfus hakkında çalışmalar artmıştır. Yani 19. yüzyıl "demografi çağı"dır. Devletler nüfuslarını tam olarak tespit etmenin çabası içindedirler..." (İ. Serbestoğlu, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus Algısının Değişimi Ve Nüfusu Arttırma Çabasında Müfettişlerin Rolü", *Balikesir University The Journal of Social Sciences Institute*, Volume: 17, Number: 31, June 2014, s. 259-261) ifadesini kullanarak Avrupa'da nüfus ile ilgili değişen fikri gelişmeye dikkat çekmiştir.

¹⁶ Nüfus sayımı meselesi Sultan II. Mahmud'a arz edildiğinde padişahın fikri acil olarak kurmak istediği ordunun kaynaklarını oluşturmaya yönelik olmuştur. Bu hususta "...İzmit kadısı Hüsameddin'in tavsiyesi üzerine Sadaret Kaimakamı, padişaha sayımda nüfusun yaşa göre sınıflandırılarak kaydedilmesini teklif etmişti. Teklife göre sekiz yaşın altındaki erkekler asgar (en küçük), sekiz-on beş yaş arasındakiler sagir (küçük), on beş ile kırk yaş arasındakiler şabb-i emred (sakalsız), kırk- altmış yaş arasındakiler sinn-i vusta (orta yaş) ve altmış yaş üstündekiler pir (yaşlı) olarak sınıflandırılıyordu. Yeni bir

Her islahat döneminde öncelik yoklamalara ve sayımlara verilerek, ordu ve hazineyi destekleyecek iyi bir vergi sistemi kurulmaya çalışılmıştır. Bunun için de bütün imparatorluk çapında genel nüfus ve emlak sayımları yapılması için klasik dönemden biraz daha farklı bir tahrir geleneği kurgulanmıştır. Buna göre nüfus sayımları kişisel verilerin tamamını içerecek şekilde yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemede nüfus, vergi, emlak ve ticari kazançlar ayrı cetvellerde gösterilmiştir. Vergi mükellefiyetinin yanı sıra eskisinden farklı olarak bir hanede bulunan erkek, çocuk ve yaşlı ayırt edilmeksizin bütün aile fertleri tahrire tabi tutulmuştur. Bu tavır değişikliği çağdaş Avrupa ülkelerinden yaklaşık yarım asır sonra Osmanlı Devleti'nde modern nüfus sayımlarının yapılmasını sağlamıştır. Ancak bu nüfus sayımlarının, Batı ile uyum sağlamaya yönelik atılan adımların yoğunlaştığı 1830'lu yıllara rastlaması dikkat çekicidir¹⁷. Bu husus dönemin önemli mütefekkirlerinden biri olan Vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi tarafından dahi tam olarak idrak edilememiştir. Ahmet Lütfi Efendi sayımı, imparatorluğun erkek nüfusunun tespiti ve mali kaynakların yeniden belirlenmesi amacıyla yapıldığı şeklinde yorumlamıştır¹⁸.

Osmanlı Devleti'nin değişen dünya düzenine ayak uydurması için bir taraftan sultanlar, diğer taraftan bürokrasi büyük çaba harcamaktaydı. Ancak bu iki kurumu maksatta aynı düşünceleri paylaşıyor olsalar da nüfus sayımlarının uygulamalarıyla ilgi farklı düşünceleri olduğu anlaşılmaktadır. Meseleye daha modern bir açıdan bakan İznik

düzenleme teklifine karşılık Sultan II. Mahmud, sayımın dikkat ve itina gerektiren bir konu olduğuna vurgu yaparak, eski usulle yapılması talimatını vermişti. Yani nüfusu yaş gruplarına ayırmaksızın askerlik hizmetine uygun olanlarla vergi mükelleflerinin belirlenmesine yönelik sayım yapılmasını yeterli görmüştü." (Serbestoğlu, *a.g.m.*, s. 260).

¹⁷ Enver Z. Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı (1831)*, Ankara 1943, s.12. 1831 nüfus sayımı aslında 1826 Yeniçeriliğin kaldırılması sebebiyle askerlik yapabilecek nüfusu ortaya çıkarmak amacıyla başlatılmıştı. Ancak 1828-1829 Osmanlı Rus savaşı nedeniyle askıya alınmış, 1830-1831 yılları arasında icra edilmişti. Sayım sırasında Müslim ve gayrimüslimler için ayrı defterler tutulmuştur. Şahısların yerli ve yabancılik durumları da defterlerde ayrı sütunlarda gösterilmiştir (Mehmet Güneş, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", *Akademik Bakış*, c. 8, Sayı: 15, Kış 2014, s. 226; Muhammed Sarı, Muttalip Şimşek, "1841 Tarihli Nüfus Defterine Göre Söke'de Rumların Nüfus Yapısı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 9, Sayı: 44, Haziran 2016, s. 485).

¹⁸ Ahmet Lütfi Efendi, *Tarih-i Lütfi*, c. III, Dersaadet 1292, s.143-144.

Kaymakamı Hüsamet'tin'in karşısında daha gelenekçi olan Sultan II. Mahmud'un direnişinin kırılmamış olması sayımların modernleştirilmesini engellediği gibi, vergilendirmenin de eski usullere göre yapılmasıyla ilgili yeni bir düzenlemeye de gidilmesi mümkün olmamıştır. Sultan II. Mahmud meseleye adaleti teminde zengin ile fakirin farklı imkânları olduğu gerçeğinden hareket ederek, vergilendirilmelerinin de farklı bir şekilde yapılması gereği üzerinde dururken ve hatta direnirken, bürokrasi vergilendirmenin tek düze olmasının hazine için daha faydalı ve daha kazançlı olacağı üzerinde duruyordu. Ancak bu iki görüş zamanın koşullarında Sultan II. Mahmud'un konumu sebebiyle birbirinin alternatifi olamayınca, hem nüfus sayımı ve hem de vergi meselesi çok az nispette modern, buna karşılık çok fazla gelenekçi ve eski usule uygun olarak yapılmıştır. Hatta İznik Kaymakamı oluşturduğu cetveli Sultan'a sunmakla beraber, tezkeresine yazdığı şu husus, o tarihte modern usullerin Osmanlı maliyesinde pek de anlaşılmadığını ortaya koyması açısından manidar olsa gerek. Cetveli kastederek "kimse bundan bir şey anlamayacaktır." Kaymakam Paşa'nın bu tavrı dahi uygulamayı düşündüğü metodun ve modern bir tarzda yapılması için uğraştığı sayım şeklinin, padişahın onayını alamamasından sıkıntı duyduğunu ortaya koymak için yeterli olsa gerek. Hatta Sultan II. Mahmud'un sayım konusunda yeni fikir ve tecrübelerle zaman kaybetmeyi değil, aksine var olan bir sistemle en kısa zamanda ihtiyaç duyduğu insan kitlelerinin ve mali imkânların ortaya çıkarılmasını istediği, "hiçbir memurun usul-i sabıkadan ayrılmaması" yönündeki tembihatından anlaşılmalıdır¹⁹.

Sultanın direnişine ve sahadaki uygulamaları eski şekliyle sürdürmeye çalışmasına rağmen 1831 Modern Nüfus Sayımı, imparatorluk sisteminde bir zihniyet değişimi getirdiği yadsınamaz. Devlet o zamana kadar öncelikle vergi mükelleflerini sistemin bir parçası olarak kabul ederken, geri kalan fertleri ise bu mükelleflerin vesayetine dâhil etmekteydi. 1831 nüfus sayımından başlatılarak yapılan diğer bütün sayımlarda devlet toplumun bütün fertlerini tek tek ve gelirlerine göre (temettü) vergilendirme yoluna gitmiştir. Bu durum kişi hak ve hürriyetlerinin önemine vurgu yapılmasına ve bundan asla taviz

¹⁹ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 56 vd.

verilemeyeceğine dair ilk düzenlemelere zemin hazırlamıştır. Tanzimat Fermanı bu değişimin yazılı bir belgesi olarak ortaya çıkmış olup klasik döneme ait toplumcu anlayıştan yavaş yavaş bireyi ön plana alan yeni bir anlayışa geçişin belgesi olmuştur. Öyle ki 1829'da başlayan bu değişim süreci 1853 yılına kadar aynı düzende devam etti. Kazalar nüfus sayımının köşe taşı olarak nitelendirilmişti. Bu sebeple kazalarda nüfus memurları bütün doğum, ölüm ve göç meselelerini yıl için de birkaç defa merkeze bildirmekte ve nüfus verileri bu bildirimlere göre yenilenmekteydi²⁰.

Nüfus verileri konusunda oldukça fazla yol kat etmiş olan Osmanlı yöneticileri bu yeni döneme gelinceye kadar ekonomik ve sosyal kaynakları oluşturmayı başarmışlardı. Modern nüfus sayımına paralel olarak yapılan emlak tahrirleri ve cizye tahrirleri devletin ihtiyaç duyduğu insan kaynaklarının nereden ve ne şekilde temin edileceği hususunda lazım olan verilerin toplanmasını sağladığı gibi, bu veriler kullanılarak vergilerin verimliliği artırılmaya çalışılmıştır²¹.

Resmi açıklamalara bakıldığında sayımın, mal değerlerindeki değişimi, toprakların el değiştirmesinden kaynaklanan yeni gelir kalemlerini, derbent gibi muafiyetlerin ortadan kalkmasıyla yolların ve köprülerin bakımı karşılığında vergilendirilmeyen kişi ve grupların eşit vergi sistemiyle yeniden yapılandırılması, askeri hizmete uygun

²⁰ Karpat, *a.g.e.*, s. 58.

²¹ Adem Kara, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya'da Yerleşme Ve Nüfus", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* (OTAM), Sayı: 17, Ankara 2005, s. 6-7. Adnan Çimen, Osmanlı Devleti'nin 1831 sayımının en önemli sebebi olarak Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sonrasında kurulan yeni ordunun asker ihtiyacını karşılayacak tespitleri yapmak ve vergi tahsilinde var olan aksaklıkları düzeltmek ve cizyenin yeniden tayinini sağlamak şeklinde ifade eder (Adnan Çimen, "Sayım, Kayıt Düzeni Ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 14/3, Ankara 2012, s. 194). Mahir Aydın 1831 nüfus sayımının Müslim ve gayrimüslim nüfusu ortaya çıkarmayı, II. Mahmud döneminde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılıp yeni bir ordu kurulması ve askere alınabilecek Müslim erkek nüfusu ile ülkedeki nüfus değişkenlikleri sebebiyle cizyede meydana gelen değişim görmek amacıyla yapıldığını ifade eder (Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", Sultan II. Mahmud ve Reform Semineri, 28-30 Haziran 1989, İstanbul 1990, s. 83; İsmail Kıvrım, "Nüfus Ceride Defterlerine Göre 19. Yüzyılın Ortalarında Giresun'un Nüfus Yapısı", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt 10, Sayı 10, 2011, s. 54).

Müslüman sınıfların tespiti, yeni teşkil edilecek askeri sınıfların ve ordunun teşhizini sağlayacak cizye gelirlerinin eksiklerinin giderilerek yeniden fiyatlandırılmasıyla ortaya çıkacak yeni gelir kalemlerinin temini gibi özel beklentilerle yapıldığı anlaşılmaktadır²².

Ancak bu konuda atılan adımlar bazen beklentilerin tam tersi sonuçlar doğurabilmiştir. Bu yeni döneme rağmen eski zihniyetten kurtulma imkânının olmadığı kısa bir süre sonra anlaşılmıştır. Gelenekçi zihniyet ile modern zihniyetin sahada bir çatışma ortamı hazırlaması, fermanın taşrada anlaşılmasını engellemiştir. Bunda fermanın yeni vergiler getireceği endişesi etkili olmuştur. Bu endişeler imparatorluğun önemli kentlerinde isyanların çıkmasına sebep olmuştur. Erzurum, Van ve Trabzon bölgelerinde Tanzimat uygulamalarına karşı bölgesel isyanlar çıkmıştır. Bu isyanlar söz konusu bölgelerde yeni muhtar yönetimlerin doğmasına sebep olmuştur. Bu yeni zümrelerden her biri el altında bulundurdukları güçler sayesinde devlet içinde devlet gibi hareket ederek, sahip oldukları insan kaynaklarını arzu ettikleri siyasi mücadelelerin birer parçası haline getirebilmişlerdir²³. Osmanlı Devleti kısa bir süre içerisinde bu isyanları bastırarak gerekli önlemleri almış ve asayişini temin edebilmiştir. Yaklaşık beş yıllık bir zaman zarfında ülkenin hemen her bölgesinde Tanzimat yasaları uygulanabilir hale getirilmiştir. Osmanlı Devleti Tanzimat yasalarının uygulanmasını ve yerleşmesini temin edebilmek ve ordunun ıslahını ve toparlanmasını sağlayacak masrafları karşılamak üzere ayrı bir hazine oluşturmaya karar vermiştir. Bu kararı uygulayabilmek için de hazineye aktarılacak gelirlerin kaynağını teşkil edecek nüfus ve vergi tahrirlerinin yapılması için bir takım önlemler alınmıştır.

²² Karpat, *a.g.e.*, s. 58.

²³ Klasik dönem vergi sisteminin ortaya çıkardığı çıkar gruplarının Tanzimat sonrasında ortadan kaldırılmasına yönelik reaksiyonlar hakkında bkz. Halil İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Bellekten*, c. 28, Sayı: 112, Ankara 1964, s. 632vd. Bu hanedanlardan biri olup henüz üzerinde belirli bir çalışma yapılmamış olan Cennet-zâdeler Erzurum'da (Bkz. Haydar Çoruh, *Temettüat Defterlerine Göre Erzurum Şehri (1845)*, Hatay 2018), Bedirhan Bey Van'da (Bkz. Cabir Doğan, *Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802-1869)*, (Doktora Tezi, AKÜ, SBE), Afyonkarahisar 2010) ve nihayet Tuzcuoğulları Trabzon ve havalisinde (Bkz. Münir Aktepe, "Tuzcu-oğulları İsyanı", *Tarih Dergisi*, c. 3, Sayı: 5-6, İstanbul 1953, s. 21-52).

Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar daha ziyade vergi içerikli sayımlar yapmaya özen gösterirken, bu fermana göre şekillenen yeni toplum düzeninin ortaya çıkardığı problemlerin üstesinden gelebilmek için daha farklı bir nüfus tespit sistemine gidilmesi gerektiğinin bilincine varmıştır. Bu tarihe kadar hane reisinin öne çıkarıldığı sayım sistemi terk edilmiştir. Bu durum özellikle 1890 sonrası yapılan sayımlara yansımıştır ve hane reisi olmasalar da imparatorluğun büyük bir bölümünde kadınlar, çocuklar ve yaşlılar da sayımın bir parçası yapılmıştır²⁴. Bu itibarla kadınlar ilk defa 1893 tarihli nüfus sayımında sayılmıştır²⁵.

Osmanlı nüfus kayıtları, Tanzimat sonrasında öncakilere nazaran Müslümanlar açısından olduğu kadar Hıristiyanlar açısından da önemli veriler sunmaktadır. Devlet eliyle yapılan nüfus sayımlarında gündemi vergi ve askerlik meselelerinin oluşturması, nüfusun özellikle kadın ve çocuklarla ilgili kısımlarında veri kayıplarına sebep olmuştur. Aynı şeyi Hıristiyan nüfusun sayımında da görmek mümkündür. Ancak Hıristiyan nüfusun kendi dini kurum ve kuruluşları tarafından da sayılıyor olması bu kitleye ait kadın ve çocuklarla ilgili kayıtlara ulaşmayı mümkün kılabilmektedir. Hıristiyan nüfusun tetkikindeki verimliliğin bir diğer sebebi de cizye vergisinin özellikle son dönemde devlet hazinesinde önemli bir yer tutmaya başlamasıdır. Buradan gelir kaybına uğramak istemeyen devletin yanı sıra Hıristiyan liderlerin de kendi cemaatlerini daha fazla göstermek adına bu tür kayıtları daha titiz tuttukları söylenebilir²⁶.

Antakya Kazası Cizye Tahrirleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan nüfus sayımlarına ait 20 bin defter arasından Antakya'ya ait defterler tetkik edildiğinde defterlerin daha ziyade nüfus yoklama defterleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu defterler arasında yoğun olmasa da ardışık tarihlerde tutulmuş olan cizye defterlerinin varlığı da dikkat çekmektedir. 1694, 1842, 1843, 1844, 1846 yıllarına ait cizye defterlerinin yanı sıra 1848'de de bir sayım yapıldığına dair belgeler mevcuttur. Cizye tahririnin bu şekilde bir yıllık

²⁴ M. Güneş, *a.g.m.*, s. 228.

²⁵ M. Güneş, *a.g.m.*, s. 228.

²⁶ Dinç, *a.g.m.*, s. 161.

ara ile yapılması olağanüstü bir duruma işaret etmektedir ki, Tanzimat uygulamaları bu olağanüstü dönemi oluşturmaktadır. Oysaki cizye tahrirlerinin her üç yılda bir yapıldığı ve bu uygulamaya da “nev-yâfte yılı” adı verildiği bilinmektedir. Bu uygulamada genel bir teftiş yapılarak mükellefiyeti düşmüş olan ölülerin öncelikle hesaptan düşüldüğü anlaşılmaktadır. Akabinde gözden kaçıp deftere işlenmeyen ve mükellefiyet kazananların kaydı (nev-yafte) hususlarını içerirdi²⁷.

Kara, 11-20 Safer (07 Ocak 1849) tarihli bir belgeden elde ettiği bilgilere dayanarak imparatorluk çapında yapılan sayım sonrasında sıranın Arabistan ve havalisine geldiğini belirterek, Antakya'nın Arabistan Ordusu'na bağlı Halep sancağı ile tahrir edilmiş olabileceğini ileri sürmektedir²⁸. XIX. Yüzyılın ikinci yarısında ise 1867 yılında yapılmış bir başka nüfus sayımından Cevdet Paşa bahsetmektedir. Paşa, idari ve askeri düzenlemelerden daha iyi sonuç alabilmek adına söz konusu yılda Müslüman ve gayrimüslim nüfus hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu nüfus sayımında Antakya kazasında 8.775 hane Müslüman, 1.129 hane de gayrimüslim bulunduğunu ifade etmektedir²⁹.

XIX. yüzyıla ait nüfus ve cizye defterlerinde vergi mükellefleri hakkında verilen bilgiler arasında en önemli husus, mükellefin yaptığı ticari, sınai veya mesleki işin yanı sıra hangi sınıf cizyeye tabi olduğunun belirtilmiş olmasıdır.

1694 Tarihli Cizye Tahriri

Defterin Durumu

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Ali Cizye Muhasebesi (D.CMH), nr. 120/26681 tasnifine kayıtlı defter ikisi boş olmak üzere toplam 20 sayfadan oluşmaktadır. 1694/1106 tarihli bu defterin kapak kısmında “harir-i be-ma'rifetü'l-fakrû'l-istihâk-ı te'âla Muhammed Said e's-sâfi Bîkrâs ma'a İskenderun” ibaresi yer almaktadır. Yani tahriri yapan kişinin Muhammed Said olduğu ifade edilmektedir. Defter iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm Antakya ve çevresini, ikinci bölüm ise Beylan kazasındaki gayrimüslimlerin cizyelerini ihtiva etmektedir. Defterin ilk

²⁷ Zülfiye Koçak, *a.g.m.*, s. 224.

²⁸ Kara, , “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya'da Yerleşme Ve Nüfus”, s. 7.

²⁹ Adem Tutar, “Osmanlı Döneminde Antakya'nın Nüfusu ve Dini Yapısı (1860-1921)”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5, Elazığ 2000, s. 71.

bölümünün ilk sayfasında “bin yüz altı senesinin kefereleri cizyesi beyânıdır.” denilmektedir. Bu bölümün devamında “karye-i Suriye zimmileri (s.2)”, “Cünte kefereleri (s. 39)”, “Keseb kefereleri (s.3)”, “Ordu kefereleri (s. 4)”, “Hacı Habiblü kefereleri (s. 4)”, “Yoğunoğluk kefereleri (s. 5)”, “Zeytuniye kefereleri (s. 6)” ve “Kâbusiye kefereleri (s. 6)”nden bahsedilmektedir.

Defterin devamında Antakya ve bağlı mahalleler yer almaktadır. Bu mahalleler nefsi Antakya, Günlük, Mukbil, Mahsen, Sarı Mahmud, Kantara, Dut, Habibü'n-Neccar, Dört Ayak, Sofilar, Cami-i Kebir, Şenbek (s. 8-11)'dir. Defterin bu ilk bölümünün son kısmında ise Antakya'daki “Ermeni keferesi (s. 12)” ve “Yahudi keferesi (s. 13)”ne ait verilere yer verilmiştir. Bu kısmın devamında ise “Antakya'da işleyen perakende zimmiler (s. 14)”, “Gelip geçen kefereler cizyeleri (s. 15)” yer almaktadır. Defterin ikinci bölümünde Beylan kazasına bağlı mahallelerdeki gayrimüslimlere ait cizyeler verilmiştir. Ancak Beylan kazasının tahriri konumuz dışında kaldığından bir fikir vermesi amacıyla bu bilgiler dipnotta zikredilecektir³⁰.

Defterin son kısmında bazı eksikliklerin olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır. Antakya ve çevresinde yer alan mahalle ve nahiyelerin yer aldığı ilk bölümünün ikinci sayfasında “Karye-i Cünte kefereleri” kaydedilmiştir. Bu kısımda bir önceki sayfada olduğu gibi bir mizana yer verilmemiştir.

1694 Tarihli Cizye Tahririne Göre Antakya ve Çevresinde Nüfus

1691 tarihli cizye reformunun hemen akabinde 1694 tarihinde yapılan bu cizye tahriri Antakya ve çevresinde devletin hâkimiyetine işaret etmektedir. Sonraki yıllarda gerek nüfus ve vergi sayımları gerekse cizye tahrirleri bölge insanı arasında isyanlara veya itirazlara sebep olurken, bu tahrir sebebiyle söz konusu yıllarda bölgede herhangi bir olumsuz olayın cereyan etmemiş olması önemli bir veridir. Ancak bu tarihten kısa bir süre sonra bölgeye gelen Cizvit ve Kapuçin tarikatları

³⁰ Defterin ikinci bölümünü oluşturan Beylan kazasına ait cizye defterinde üç ayrı mahallede tahrir yapılmıştır. Kilise mahallesinde bulunan gayrimüslimlere ait cizyedarlar 130 kişi (BOA, D.CMH, nr. 120/26681, s. 16-17), Barrak (Bakras olabilir) mahallesinde ise 45 kişi (BOA, D.CMH, nr. 120/26681, s. 17-18), Hammare mahallesinde ise 115 cizye mükellefi tespit edilebilmektedir (BOA, D.CMH, nr. 120/26681, s. 18-19).

gayrimüslimleri devlet aleyhinde kullanarak bölgede karışıklıklara ve huzursuzluklara sebep olmuşlardır³¹.

1694 tarihli defter incelendiğinde vergi mükelleflerinin açık bir şekilde kişi üzerinden tahrire tabi tutulduğu görülebilmektedir. Cünte karyesinde 25, Keseb karyesinde 30³², Ordu karyesinde 10, Hacı Habıblü karyesinde 50³³, Yoğunluk karyesinde 48³⁴, Zeytuniye karyesinde 32 ve Kâbusiye karyesinde 40³⁵ olmak üzere toplam 235 kişi cizye mükellefi tespit edilmiştir. Defterin devamında “nefs-i Antakya’ya bağlı mahallelerden Kastal’da 75, Günlük’te 21, Mukbil’de 6, Mahsen’de 8, Sarı Mahmud’da 9, Kantara’da 6, Tut’da 5, Cebel-i Neccar’da 15, Dört Ayak’ta 5, Sofilü’da 23, Cami-i Kebir’de 8 ve Şenbek’te ise 9 olmak üzere toplam 190 kişi cizye mükellefi vardı³⁶.

Antakya şehrinde bulunan Ermeni taifesinin 40 ve Yahudilerin ise 36 olmak üzere toplam 76 kişi cizye evrakı olduğu tespit edilmiştir³⁷.

“Nefs-i Antakya’ya gelip giden zimmilerde 60 kişiydi. Bazı kayıtlarda cizye mükelleflerinin nereden geldikleri de belirtilmiştir. Buna göre Antakya’ya gelip gidenlerden 11’inin “Acem” yani İranlı olduğu anlaşılmaktadır³⁸.

Osmanlı Devleti’nde İranlı tüccardan cizye alınması eski bir gelenektir. İran’dan Osmanlı topraklarına gelen tacirlerin çoğunlukla Ermeni olması bu uygulamanın yüzyıllarca devam etmesine sebep olmuştur³⁹. Dikkat çeken bir husus ise incelenen defterlerden 1842 ve sonrası cizye tahrirlerinde kişinin mesleğine atıfta bulunulurken, 1694 cizye tahririnde meslekleri belirtilmemiş ve sadece kişinin eşkâline yer verilmiştir. Diğer taraftan 1694 tarihli cizye tahririnde dikkat çeken bir diğer eksiklik mükelleflerin ödemekle yükümlü oldukları cizye

³¹ Haydar Çoruh, “Melkit Patrikliğinin Kuruluşu Ve Osmanlı Devleti, Papalık Ve Fransa İle İlişkileri (1853-1919)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 39, İstanbul 2018, s. 84 vd.

³² BOA, D.CMH, nr. 120/26681, s. 3.

³³ BOA, D.CMH, nr. 120/26681, s. 4.

³⁴ BOA, D.CMH, nr. 120/26681, s. 5.

³⁵ BOA, D.CMH, nr. 120/26681, s. 6.

³⁶ BOA, D.CMH, nr. 120/26681, s. 8-11.

³⁷ BOA, D.CMH, nr. 120/26681, s. 12-13.

³⁸ BOA, D.CMH, nr. 120/26681, s. 14-15.

³⁹ İnalçık, *a.g.mad.*, s. 47.

miktarlarına atıf yapılmamış olmasıdır. Defterin hiçbir aşamasında a'lâ, evsât ve ednâ cinsinden bir meblağa tesadüf edilememiştir. Sadece defterin ikinci sayfasının sonunda "...eski sarı tezkere adet: 37 olup sene-i cedid ... verildi: 23, toplam 60 verildi" şeklinde tam olarak okunamamakla beraber küçük bir icmâl verilmiştir⁴⁰. Ancak defterin tamamı incelendiğinde bu icmâlin diğer sayfalarda tekrarlanmadığı görülmektedir ki, bu da defterin bir başka defterden düşmüş bir parça olabileceği intibasını uyandırmaktadır.

Kaynaklar cizye tahrirlerinin esasında 1694'den sonra 1696, 1743, 1804, 1816, 1824, 1827, 1829 ve 1834 yıllarında peyderpey yapıldığı bilgisini vermektedir⁴¹. Ancak bu genel geçer durum Antakya için söz konusu değildir. Antakya 1694-1842 yılları arasında Halep Sancağı'nın bir parçası olduğundan cizye tahrirlerinde müstakil bir tahrire rastlanamamıştır. Bunun sebebi olarak söz konusu tarihlerde Antakya'nın Halep'e bağlı bir kaza olması gösterilebilir.

1842 Tarihli Cizye Tahriri

1842 yılına ait ML.VRD.CMH, nr. 138'de tasnif edilmiş olan defter Kara tarafından yayınlanmıştır. Bu sebeple burada sadece defterin durumu hakkında bilgi verilecek ve defterde yer alan icmâlle dikkat çekilecektir⁴².

Defterin Durumu

Otuz bir sayfadan oluşan defter "bin iki yüz elli sekiz senesi itibariyle derûn-i Antakya ve karyelerinde vâkı' cizye defteridir. Ber-vech-i atîyü'z-zikr dermeyân olunur" şeklindeki bir girişten sonra "an-taifetü'r-Rum bâ-Antakya" ifadesiyle genel bir cetvel oluşturulmuştur. 1842 tarihinden sonra 1843, 1844, 1846 tarihli defterler düzenlenmiştir. 1842 tarihli defter diğerleriyle aynı düzene sahiptir. Defterdeki genel cetvel a'lâ, evsât, ednâ, nâm, veled, şöhet, san'at, mütemekkin, sinin, boy,

⁴⁰BOA, D.CMH, nr. 120/26681, s. 2.

⁴¹ İnalçık, *a.g.mad.*, s. 47. 1691'den sonra yapılan cizye reformlarının Kıbrıs üzerinden tetkiki hakkında bkz. Haydar Çoruh, *Osmanlı'da Değişim Rüzgârları (Azınlıkların Yükselişi)*, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, No: 45, Hatay 2013, s. 50 vd.

⁴² Adem Kara, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya (1800-1850)*, (Doktora Tezi, A.Ü., SBE), Ankara 2004, s. 27 vd; aynı müellif, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya'da Yerleşme ve Nüfus", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi) Dergisi*, Sayı: 17, Ankara 2005, ss. 1-14.

sakal, bıyık, göz ve kişi numarası gibi özellikleri kaydedecek şekilde düzenlenmiştir. 1694 tarihli cizye defterinde verilen kişi ifadesinin bu ve sonraki defterlerde numara şeklinde verilmiş olması da ayrı ve yeni bir özellik olarak dikkat çekmektedir.

Tablo 1. 1842 Tarihli Tahrire Göre Antakya ve Tabii Karyelerden Elde Edilen Cizye Gelirleri (İcmâl)

Antakya Yerleşim Yerleri	Kişi/Kişi	A'lâ	Evsât	Ednâ	Toplam Vergi
Derun-i Antakya					
Taife-i Rum	246	15	130	101	6.315
Taife-i Ermeni	35		19	16	810
Taife-i Yahudi	44	1	24	18	1.050
Nahiye-i Kuseyr tabii Karye-i Suriye	83		66	15	2.205
Nahiye-i Kuseyr tabii Karye-i Cünte	72		54	18	1.890
Nahiye-i Akra tabii Karye-i Ordu	63		43	20	1.590
Nahiye-i Akra tabii Karye-i Keseb	262		202	60	6.960
Nahiye-i Süveydiye tabii Karye-i Zeytuniye	325	2	214	109	8.235
Nahiye-i Süveydiye tabii Karye-i Kabusiye	81	1	59	21	2.145
Nahiye-i Süveydiye tabii Karye-i Yoğunluk	303		231	72	8.010
Nahiye-i Süveydiye tabii Karye-i Hacı Habiblu	213		172	40	5.790
Toplam	1.727	19	1.214	490	45.000

1842 Tarihli Cizye Tahrine Göre Antakya ve Çevresinde Nüfus

Tablo 1. de görüldüğü üzere defterin bu ilk bölümünde Antakya'daki Rum taifesine ait toplam 246 hanede 15 a'lâ, 130 evsât, 101 ednâ vergi mükellefi olduğu ve bu mükelleflerden 6.315 kuruş cizye tahsil edildiği tespit edilebilmektedir⁴³. Defterin devamında Antakya'daki Yahudilere yer verilmiştir. Bunlar arasında a'lâ sınıfından herhangi bir mükellefe tesadüf edilmemektedir. Yahudilerin toplamı 44 kişidir. 24 evsât ve 18

⁴³ BOA, ML. VRD. CMH, nr. 138, s. 1-5.

ednâ vergi mükellefinden 1.050 kuruş tahsil edilmiştir⁴⁴. Antakya'da 35 Ermeni cizyedâr bulunmaktaydı. Bunların 19'u evsât ve 16'sı ise ednâ olup, bunlardan 810 kuruş cizye alınmaktaydı⁴⁵.

Defterin yedinci sayfasından sonra karyelere (köy) yer verilmiştir. Kuseyr nahiyesine bağlı Suri karyesinde etnik kökeni belirtilmemiş toplam 60 evsât ve 15 ednâ vergi mükellefi bulunmaktaydı. Bu mükelleflerin Halep hazinesine gönderdikleri vergi 2.205 kuruş idi⁴⁶. Kuseyr nahiyesine bağlı Cünthe karyesinde ikamet eden 72 kişiden 54'ü evsât ve 18'i ednâ vergi mükellefiydi. Bunlardan 1.840 kuruş cizye tahsil edilmiştir⁴⁷.

Cebel-i Akra (merkez Antakya'nın güneyindeki bazı köyler, Altınözü ve Yayladağı köylerinden bazıları⁴⁸)'ya bağlı Ordu karyesinde ise 63 kişi kaydedilmiştir. Bu mükelleflerden 43'ü evsât ve 20'si ise ednâ idi⁴⁹. Aynı nahiyenin Keseb karyesinde ise 262 kişi mükellef bulunmaktaydı. Bu mükelleflerden 202'si evsât ve 60'ı ise ednâydı. Bu mükelleflerin hazineye gönderdiği meblağ ise 6.960 kuruştur⁵⁰. Süveydiye nahiyesi Zeytuniye karyesinde bulunan 325 kişinin 1'i a'lâ, 214'ü evsât ve 104'ü ednâ sınıftandı. Bu mükelleflerin hazineye gönderdiği vergi miktarı ise 8.235 kuruştur⁵¹. Süveydiye nahiyesi Kabusiye karyesinde ise 81 kişiden 1'i a'lâ, 59'u evsât ve 21'i ednâ idi. Bu mükelleflerin hazineye ödediği toplam vergi miktarı ise 2.145 kuruştur⁵². Süveydiye nahiyesi Yoğunluk karyesindeki 303 kişiden 231'i evsât ve 72'si ednâ idi. Bu vergi mükellefleri hazneye 8.010 kuruş ödeme yapmıştır⁵³. Süveydiye nahiyesi Hacı Habıblü karyesindeki 213 vergi mükellefinden 173'ü evsât ve 40'ı ise ednâ sınıftan olup Halep hazinesine 5.790 kuruş vergi verdikleri tespit edilmiştir⁵⁴.

⁴⁴ BOA, ML. VRD. CMH, nr. 138, s. 5-6.

⁴⁵ BOA, ML. VRD. CMH, nr. 138, s. 6-7.

⁴⁶ BOA, ML. VRD. CMH, nr. 138, s. 7-8.

⁴⁷ BOA, ML. VRD. CMH, nr. 138, s. 8-9.

⁴⁸ Kara, *a.g.t.*, s. 11.

⁴⁹ BOA, ML. VRD. CMH, nr. 138, s. 10.

⁵⁰ BOA, ML. VRD. CMH, nr. 138, s. 11-15.

⁵¹ BOA, ML. VRD. CMH, nr. 138, s. 15-20.

⁵² BOA, ML. VRD. CMH, nr. 138, s. 21-22.

⁵³ BOA, ML. VRD. CMH, nr. 138, s. 22-27.

⁵⁴ BOA, ML. VRD. CMH, nr. 138, s. 27-30.

1842 tarihli cizye defterine göre Antakya ve tabi nahiyelerde toplam 1.727 hanede 19 a'lâ, 1.214 evsât ve 490 kişi de ednâ cizye vergisi veren vergi mükellefi bulunmaktadır. Bu vergi mükelleflerini Ö. L. Barkan'ın ortalama hane sayısı 5⁵⁵ ile çarptığımızda Antakya'daki gayrimüslim nüfusun 8.635 kişi olduğunu söylemek mümkündür.

1843 Tarihli Cizye Tahriri

1843 Tarihli Defterlerin Durumu

9 Zilhicce 1259/31 Aralık 1843 tarihli ve BOA, ML.VRD.CMH, nr. 215/02-3'te kayıtlı defter sadece dört sayfadan ibarettir. Ancak yapılan inceleme sonucunda bu defter ile BOA, MAD df. 20525 numaralı defterin aynı deftere ait iki ayrı parça olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla esas defter BOA, MAD df. 20525 numaralı defterdir. Bu defterin eksik olan 1.-3. sayfaları ve 31. Sayfası 4 ayrı sayfadan bir defter oluşturularak BOA, ML.VRD.CMH, nr. 215/02-3 adı altında tasniflenmiş olduğu tespit edilmiştir. Bu defterin birinci sayfasında "1259 senesine mahsuben Antakya ve havi olduğu kuların emval-i cziye-i şeriyye defteridir. Bervech-i ati zikr olunur."⁵⁶ ifadesi yer almaktadır. Defterin düzeni 1694/1106 tarihli defterden oldukça farklıdır. Cetvel şeklinde düzenlenmiş olan defter, "Nefs-i Antakya taife-i Rum" ibaresiyle başlamaktadır.

a) 1843 Tarihli Cizye Tahririne Göre Antakya ve Tabii Mahallerde Meslekler

1830'da ilk modern nüfus sayımının yapılması, nüfus sayım sisteminde yeni gelişmelerin olmasını sağlamıştır. Nüfus defterleri bu tarihe kadar Tapu Tahrir sistemiyle işlenirken bundan sonra cetveller düzenlenmeye başlanmıştır. Bu kapsamda yapılan 1840 ve sonrası nüfus tahrirlerinin de bu cetvellere uygun olarak yapıldığını söylemek mümkündür. Tahrirde öncelik hane sahibinin hangi cemaate mensup olduğunu belirlemeye verilmiştir. Mükellefin ödeyeceği vergi miktarı, eşkâli ve hane numarasının işlendiği cetveller XIX. yüzyıl boyunca hemen hemen aynı niteliklere sahip olmuştur.

⁵⁵ 5 rakamı için Bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, Sayı: X, 1953, s. 1-26.

⁵⁶ BOA, ML.VRD.CMH, nr. 215/02-3, s. 2.

Tablo 2'de görüleceği üzere birbirinden kopmuş olan iki defterden oluşan 1843 cizye tahririnden çürümüş yerlerindeki bilgilere ulaşılamamakla beraber toplam 64 çeşit sanattan en az birine tabi 1.525 meslek erbâbi tespit edilmiştir. Bu mesleklerin en yoğun olduğu yerler Süveydiye'ye bağlı Hacı Habiblü, Yoğunluk, Zeytuniye ve Cebel-i Akra'ya bağlı Keseb karyesidir. Bu karyelerde bulunan sanatkârlar arasında en fazla çulha/çulfa (121 kişi), çiftçi (373 kişi) ve fail (526 kişi)'e rastlanmaktadır. Bunların dışında 30-50 kişi arasında yer alan meslek erbâbi abacı, bazergân, çerççi, köşker/kefişker, mimar ve terzidir. Meslek grupları arasında 10-30 kişi civarında olanlar arasında ise aciz, attâr, avatlı, huddâm, kalaycı, kazancı, kuyumcu, neccâr ve semerci yer almaktadır. Diğer meslek dallarının tamamı ise 1-10 kişi arasındadır.

Antakya, Süveydiye, Cebel-i Akra ve Kuseyr beldelerindeki karyelerdeki vergi mükelleflerinin tabi oldukları meslek dalları yoğunluk açısından incelendiğinde en fazla meslek erbâbının 261 kişi ile Süveydiye'ye bağlı Yoğunluk karyesinde olduğu söylenebilir. Bu karyedeki nüfusun (311 kişi) yaklaşık %80'inin bir mesleğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Yoğunluk açısından bu beldeyi 257 kişi ile Antakya'da ikamet eden Rum taifesi, 238 kişi ile Süveydiye nahiyesi Zeytuniye karyesi, 235 kişi ile Cebel-i Akra'ya tabi Keseb karyesi ve 188 kişi ile Süveydiye nahiyesi Hacı Habiblü karyesi takip etmektedir. Bunların dışında kalan Antakya Ermeni taifesi, Yahudi taifesi, Cebel-i Akra Ordu karyesi ise 30-50 kişi arasında yoğunluğa sahiptir. Süveydiye Kabusiye karyesi, Kuseyr Cünte karyesi ve Suriye karyeleri ise 60 ve 60'tan fazla yoğunluktadır.

Tablo 2. 1843 Tarihli MAD. 20525 ve ML.VRD.CMH, 215 nolu Defterlere Göre Antakya ve Çevresinde Meslekler (Hane)

Mahalleler	Antakya Rum Taifesi	Antakya Ermeni Taifesi	Antakya Yahudi Taifesi	Süveydiye Nahiyesi Hacı Habiblü Karyesi	Süveydiye Nahiyesi Yoğunluk Karyesi	Cebel-i Akra Keseb Karyesi	Süveydiye Nahiyesi Zeytuniye Karyesi	Süveydiye Nahiyesi Kabusiye	Cebel-i Akra Ordu Karyesi	Kuseyr Nahiyesi Cünte Karyesi	Kuseyr Nahiyesi Suriye Karyesi	Mürür-i Ubür Eden	Toplam
Abacı	29	2					6		3				40
Aciz					2		11	1					14
Attar	9		19										28
Avatlı	3	3		2	1	1	2	5			3	1	21
Azab							1		1				2

Bahri												1	1
Bakkal	5	1											6
Balatçı					1								1
Basmacı		4											4
Baytar	5						1						6
Bazergan	22		13										35
Berber		1					4		1		1		7
Boyacı	1			1	1	2	1		1				7
Büyücü				1									1
Culfa							2						2
Çerçi	6		10			1				1		14	32
Çiftçi				38	77	132	21	47	1	38	19		373
Çoban										1	2		3
Çulha	1	1		2	1	53	20		3	6	36		123
Değirmenc					1								1
Eskici	2					3				1			6
Fail	9	3		139	168	30	145	12		18	2		526
Halife	1												1
Hallaç							3		1		1		5
Hancı		1											1
Harami							1						1
Hayik											1		1
Havvat					1		1	1					3
Hekim									1				1
Huddam	3						6					3	12
İhtiyar					1								1
Kalaycı	7	6				2			1				16
Kalıpçı		2					2		3				7
Kalyoncu												2	2
Kapıcı	1												1
Kattan	1												1
Katip										1			1
Kazmacı					2								2
Kazancı	2	2			3	1							8
Kazzaz	12												12
Kefişker						10	1		21		1	1	34
Kınacı	1												1
Köhne				3	1		2			1			1
Kuyumcu	15	10										1	26
Kürkçü	2												2
Mekkari							3			1		1	5
Meşinci									1				1
Mimar	51						1		1	1	1		55
Mübeyyiz				1									1

Naalband	1						1						2
Necc ar	14		4										18
Odabaşı		1											1
Rai					1		5						6
Sabi'				1									1
Saraydar	3												3
Semerci	10												10
Serpefil		1											1
Sibağ									2				2
Simsar	1												1
Tarakçı	2												2
Terzi	33												33
Tuzcu	1												1
Tütüncü	4												4
Zummar							1						1
Toplam	257	38	46	188	261	23	23	66	41	69	67	24	1.525

b) 1843 Tarihli Cizye Tahririne Göre Yerleşim Yerlerinden Elde Edilen Gelirler

1843 tarihli cizye tahririne göre Antakya mahallelerinden elde edilen cizye gelirinin çoğunluğu 267 kişi ile Rumlara aittir. Bunu 46 kişi ile Yahudiler, 38 kişi ile Ermeniler takip etmektedir. Bu üç taifenin hazineye gönderdiği cizye miktarı 8.535 kuruştur. Süveydiye nahiyesi Zeytuniye karyesinden 8.130 kuruş cizye geliri tedarik edilmiştir. Diğerleri sırasıyla Yoğunluk karyesinden 8.085 kuruş, Hacı Habıblü karyesinden 5.790 kuruş ve Kabusiye karyesinden ise 2.025 kuruş cizye geliri elde edilmiştir. Cebel-i Akra nahiyesine Keseb ve Ordu karyelerinden ise 8.340 kuruş gelir elde edilirken Kuseyri nahiyesi Suriye ve Cünte karyelerinden ise 4.065 kuruş vergi tahsil edilmiştir (Bkz. Tablo 3).

1843 yılında Antakya'ya 24 kişi gelip gitmiştir. Bu yabancılar 510 kuruş cizye vergisi öderlerken, bölgeye 1 adet de evsât cizye mükellefinin geldiği belirlenmiştir. Bundan tahsil edilen 30 kuruşluk vergi ile bu dört nahiyeden Halep hazinesine gönderilen vergi 45.510 kuruş olmuştur (Bkz. Tablo 3).

Tablo 3. 1843 Tarihli Tahrire Göre Cizye Gelirleri (İcmâl)

Yerleşim Yerleri	Kişi/Kişi	A'lâ 60 Krş.	Evsât 30 Krş.	Ednâ 15 Krş.	Toplam Evrak Bedeli
Derûn-i Antakya					
Taife-i Rum	267	15	127	125	6.585
Taife-i Ermeni	38		18	20	840
Taife-i Yahudi	46	2	22	22	1.110
Karye-i Suriye	81		66	15	2.205
Karye-i Cünte	71		53	18	1.860
Karye-i Ordu	55		37	18	1.380
Karye-i Keseb	264		200	64	6.960
Karye-i Zeytuniye	327		215	112	8.130
Karye-i Kabusiye	78		57	21	2.025
Karye-i Yoğunluk	311		228	83	8.085
Karye-i Hacı Habiblu	214		172	42	5.790
Toplam					44.970
Yabancı Zuhurat	24		10	14	510
Toplam	1.776	17	1.205	554	45.480
Defa Yabancı Zuhurat					30
Genel Toplam	1.776	17	1.205	554	45.510

c) 1843 Tarihli Cizye Tahririne Göre Mahallelerde Kayıtlı Vergi mükellefleri

1843 yılında Antakya, Süveydiye, Cebel-i Akra ve Kuseyr nahiyelerinde 1.751 vergi mükelleften cizye tahrir edildiği tespit edilmiştir⁵⁷. Bunların cizye evrakına göre tasnifi yapıldığında Tablo 4'deki gibi bir durum söz konusudur. Tabloda da görüleceği üzere a'lâ cizye evrakına sahip mükellef sayısı sadece 16'dır. Bu mükellefler Antakya'daki Rum (14 kişi) ve Yahudi (2 kişi) taifelerine mensuptur. Cizye tahririnin geneline bir göz atıldığında evsât cizye kâğıtlarının çoğunluğu teşkil ettiği tespit edilebilmektedir (Bkz. Tablo 4).

⁵⁷ Antakya'ya gelip gidenler ve sonradan tespit edilen 1 hane evsât cizye mükellefi bu toplamın dışındadır.

Tablo 4. 1843 Tarihli Tahrire Göre Mahallelerdeki Vergi mükelleflerinin Cizyeleri

Mahalleler	Antakya Rum Taifesi			Antakya Yahudi Taifesi			Antakya Ermeni Taifesi			Toplam Nefer/Kişi
	A'lâ	Evsât	Ednâ	A'lâ	Evsât	Ednâ	A'lâ	Evsât	Ednâ	
Cünthe		41	38							79
Dört Ayak							4	7		11
Dut Dibi			1		7	5		2	2	17
Günlük		2	1			6				9
Kantara	1	6	15	2	4	5				33
Kapu Bölüğü					7			2	2	11
Kastal		14	28							42
Kılıççı Sofilar								1		1
Koca Abdi					2	2				4
Mahsen	7	21	10			1				39
Mukbil	1	1								2
Ömer Ağa								1		1
Rikabiye							2	2		4
Sarı Mahmud	4	35	15							54
Sofilar			5				4	2		11
Şenbek	1	2	1		1	3				8
Tabi-i Sofilar							4	3		7
Toplam Kişi	14	122	114	2	21	22	18	20	333	

1843 tarihli tahrir defterinde sayfalardaki çürümelerden kaynaklı problemlerden dolayı nüfus verilerinin bir kısmı okunamaz durumdadır. Bu sebeple nüfus miktarları karşılaştırıldığında 1842 tarihli tahrirden daha farklı sonuçlar elde edilmiştir. Tablo 4 incelendiğinde Antakya'nın toplam 20 mahallesinde sadece 14 kişi a'lâ cizye evrakına sahiptir. Bu mükellefler Kantara, Mahsen, Mukbil, Sarı Mahmud ve Şenbek mahallelerinde yaşayan Rum taifesine aittir. Bunların dışında Cünthe, Günlük, Kantara, Kastal, Mahsen, Mukbil, Sarı Mahmud ve Şenbek

mahallelerinde 122 evsât evrak tespit edilmiştir. Cünthe, Dut Dibi, Günlük, Kantara, Kastal, Mahsen, Sarı Mahmud, Sofilar ile Şenbek mahallelerinde ise 114 ednâ Rum mükellef bulunmaktaydı.

Antakya mahallelerindeki Yahudilerden sadece 2 kişi a'lâ cizye evrakına sahipti. Bunlar Kantara mahallesinde yaşamaktaydılar. 21 evsât evrak sahibi Yahudi ise Dut Dibi, Kantara, Kapu Bölüğü, Koca Abdi ve Şenbek mahallelerinde ikamet etmekteydi. Ermeniler ise sadece evsât ve ednâ evraka sahiptirler. Evsât evrak sahipleri Dört Ayak, Dut Dibi, Kapu Bölüğü, Rikabiye, Sofilar ve Tabii Sofilar'da ikamet etmekte olup 38 kişiydiler. Defterdeki çürüklere rağmen bu mahallelerde yaşayan evrak sayısı 333 kişi olarak tespit edilmiştir. Oysaki 1842 tarihli tahrirde toplam 355 evsat evrak olduğu dikkate alındığında, çürük kısımda tespit edilemeyen sadece 22 cizye mükellefinin olduğunu söylemek mümkündür. Bu sonuçtan hareket edilirse söz konusu mahallerde 1842 ve 1843'te hemen hemen aynı nüfusun olduğu ileri sürülebilir (bkz. Tablo 4).

Buna göre 1843 tarihinde Antakya'da bulunan toplam gayrimüslim hane sayısı meslekler üzerinden ele alındığında 1.525 hane olduğu söylenebilir. Bu haneler Ö. Lütfi Barkan'ın hane sayısı dikkate alındığında 1843 tarihinde Antakya ve bağlı nahiyelerde 7.625 kişi gayrimüslim yaşadığı düşünülmektedir. Bu durumda 1842 ile 1843 tarihli tahrirler arasında yaklaşık 1.010 kişi nüfus farkı bulunmaktadır ki, buna göre 1843 tarihinde görülen bu düşüşün, bir sene içinde herhangi bir nedenle nüfusta meydana gelmiş bir düşüşten değil, defterdeki çürüklerden tespit edilemeyen verilerden kaynaklandığını, buna mukabil en fazla 20-30 civarında bir nüfus farklılığının olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

1844 Tarihli Tahrire Göre Antakya ve Tabii Nahiye ve Karyelerdeki Cizye Mükellefleri

1844 Tarihli Cizye Defterinin Durumu

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Dâhiliye, nr. 186/9275'da kayıtlı defterin baş tarafında tahririn hangi tarihte yapıldığına ve hangi birimleri kapsadığına dair bir bilgi notunun olmadığı dikkat çekmektedir. Defterin icmâl kısmına 1844 tarihi düşülmüş olması, defterin bu tarihte tutulmuş olduğunu ve tahririn de bu tarihlerde yapılmış olduğu

izlenimini vermektedir. Defter “Antakya”, “Süveydiye”, “Cebel-i Akra” ve “Nahiye-i Kuseyr”, “Mürûr ü Ubûr Eden Garib” bölümleri ile “İcmâl” olmak üzere toplam 31+1 boş sayfadır. Defterin detayına bakıldığında Antakya bölümünde “Rum”, “Yahudi” ve “Ermeni” taifeleri, Süveydiye bölümünde “Hacı Habiblû”, “Yoğunluk”, “Kabusiyeye” ve “Zeytuniye” karyeleri, Cebel-i Akra’da ise “Keseb” ve “Ordu” karyeleri, Nahiye-i Kuseyr’de ise “Cünteye” ve “Suriye” karyeleri yer almaktadır. İcmal olarak verilen son bölümde ise bütün bu yerleşim yerlerine ait verilerin toplamı hakkında bilgiler verilmiştir⁵⁸.

Defterin son kısmında kısa bir icmâl ve defterin hangi maksatla düzenlendiğini izah eden 8 satırlık bir açıklama mevcuttur. Bu açıklamada Muharrem 1260 senesinde yapılan tahrir sonucunda Antakya ve nahiyelerinde 17 adet a'lâ, 1.206 adet evsât ve 554 adet ednâ cizye evrak mükellefi bulunduğu ifade edilmektedir. Bu tahrirde merkezden gönderilen memur dışında bölgenin kocabaşısı da yer almıştır. Söz konusu tarihte Antakya'ya dışarıdan gelip gidenlerin tahriri de yapılmıştır. Tahrir sonrasında ayrıca 2 adet a'lâ ve 2 adet evsât cizye evrakı tespit edilmiştir. Tahrire tabi tutulan bütün vergi mükelleflerinden toplamda 45.330 kuruş tahsil edilmiş ve tayin edilen katibe de 500 kuruş verilmiştir. Kalan kısım ise Halep hazinesine gönderilmiştir. Bununla beraber tahsilatın tam olarak bitirilemediği anlaşılmaktadır. Yukarıda bahsi geçen 2 adet a'lâ ve 2 adet evsât cizye evrakı ise elden hazineye teslim edilmiştir⁵⁹.

1844 Tarihli Cizye Tahririne Göre Kişi Başına Düşen Cizye Geliri

Defterin düzenine bakıldığında 1842, 1843 tahrirlerinde olduğu gibi veriler kuruş cinsinden girilmiştir. Defterde yer alan mükelleflerin tamamı gayrimüslimdir. Tahsil edilen vergi “a'lâ”, “evsât” ve “ednâ” olarak yazılmıştır. Defterde mükelleflerin kişisel özelliklerine de yer verilmiştir. Mükellefin adı, şöhreti, sanatı, oturduğu mahalle, yaşı, sakal, bıyık ve göz renkleri ve son olarak da hane numarası cetvellere işlenmiştir.

⁵⁸ BOA, Cevdet Dâhiliye, nr. 186/9275, Muharrem 1260/Ocak 1844.

⁵⁹ Defterin sonunda 15 adet tasdik mührü bulunmaktadır (BOA, Cevdet Dâhiliye, nr. 186/9275, s. 31).

Antakya, her ne kadar mahallelere bölünmüş olsa da cemaatler Rum, Ermeni ve Yahudi olarak üç ayrı bölümde tahrir tabi tutulmuştur. Antakya Rum cemaatine ait vergi mükellefleri toplam 274 kişidir. Bunlardan 13'ü a'lâ (60 kuruş), 121'i evsât (30 kuruş) ve 140'ı ise ednâ (15 kuruş) olarak nitelendirilmiştir. Antakya Rum taifesinin söz konusu yıl devlete ödemiş olduğu toplam cizye bedeli 6.510 kuruş olarak kayıtlara geçmiştir⁶⁰. Defterde yer alan Antakya Yahudilerine ait cizye evrakı toplam 2 adet a'lâ, 22 adet evsât ve 24 adet ednâ'dır. Bu evraktan devlete intikal eden vergi 1.140 kuruştur⁶¹. Antakya'daki Ermeniler ise 37 kişidir. Bunların 17'si evsât, 19'u ise ednâ'dır. Bu cizye evrakından hazineye intikal eden vergi miktarı ise 810 kuruştur (Bkz. Tablo 5)⁶².

Tablo 5. 1844 Tarihinde Kişi Başına Düşen Cizye Evrak Bedeli

Yerleşim Yerleri	Kişi	Cizye Evrakı			Toplam Krş.
		A'lâ 60 Krş. Adet	Evsât 30 Krş. Adet	Ednâ 15 Krş. Adet	
Antakya Rum Taifesi	274	13	121	140	6510
Antakya Yahudi Taifesi	48	2	22	24	1140
Antakya Ermeni Taifesi	37		18	19	810
Süveydiye Nahiyesi Hacı Habıblü Karyesi	216		167	49	5745
Süveydiye Nahiyesi Yoğunluk Karyesi	306		228	87	8145
Süveydiye Nahiyesi Kabusiye	77		57	20	2015
Süveydiye Nahiyesi Zeytuniye Karyesi	315		216	99	7965
Cebel-i Akra Keseb Karyesi	265		205	60	7050
Cebel-i Akra Ordu Karyesi	49		37	12	1275
Kuseyr Nahiyesi Cünte Karyesi	75		59	15	1990
Kuseyr Nahiyesi Suriye Karyesi	83		69	14	2280
Mürûr ü Ubûr Eden	20		13	7	405
Toplam	1765	15	1212	546	45330

Süveydiye nahiyesi Hacı Habıblü karyesinde bulunan gayrimüslimler hakkında Rum, Ermeni veya Yahudi şeklinde herhangi bir etnik kimlik

⁶⁰ BOA, Cevdet Dâhiliye, nr. 186/9275, s. 1-5.

⁶¹ BOA, Cevdet Dâhiliye, nr. 186/9275, s. 5-6.

⁶² BOA, Cevdet Dâhiliye, nr. 186/9275, s. 6-7.

belirtilmemiştir. Hacı Habıblü karyesindeki cizyegüzârlar 216 kişidir. Bu mükellefler 167 evsât ve 49 ednâ evraka sahiptir. Bu evraktan hazineye intikal eden vergi miktarı 5.745 kuruştur⁶³. Süveydiye nahiyesine bağlı Yoğunluk karyesinde bulunan gayrimüslim tebaa ise 306 kişidir. Bunlardan 228'i evsât ve 87'si ise ednâ'dır. Yoğunluk'taki cizye evrakından hazineye 8.145 kuruş intikal etmiştir⁶⁴.

Süveydiye nahiyesi Kabusiyeh karyesinde ikamet eden 77 mükelleften 57'si evsât, 20'si ise ednâ sınıfa dâhildi. Bu mükelleflerden Halep hazinesine intikal eden vergi miktarı 2.015 kuruştur⁶⁵. Yine aynı nahiyeye bağlı Zeytuniye karyesinde meskûn 315 vergi mükellefinden 216'sı evsât, 99'u ednâ olup bu evraktan hazineye intikal eden vergi miktarı ise 7.965 kuruştur⁶⁶.

Cebel-i Akra'ya tabi karyelerden Keseb'de 265 cizyedar bulunmaktadır. Bu mükelleflere ait cizye evrakının 205'i evsât ve 60'ı ednâ'dır. Bu mükelleflerden hazineye intikal eden vergi miktarı 7.050 kuruştur⁶⁷. Cebel-i Akra'ya bağlı Ordu'da ise 49 vergi mükellefi vardı. Bunların 37'si evsât, 12'si ednâ sınıfa mensuptu. Bu iki sınıftan hazineye intikal eden vergi miktarı da 1.275 kuruştur⁶⁸.

Kuseyr nahiyesine ait iki ayrı karye tespit edilmiştir. Cünthe karyesinde toplam 75 cizyedar vardı. Bu evrakın 59'u evsât, 15'i ednâ idi. Bu evraktan hazineye intikal eden meblağ ise 1.990 kuruştur⁶⁹. Kuseyr nahiyesine ait diğer karye Suriye olup, bu karyedeki vergi mükellefleri toplam 83 kişidir. Bunların 69'u evsât, 14'ü ednâ'dır. Bu evraktan hazineye intikal eden meblağ is 2.280 kuruştur⁷⁰.

1844 yılında Antakya'ya "mürûr ü ubûr eden/gelip ve geçen" gayrimüslimlerin toplamı 20 kişi olup bunlardan 13'ü evsât, 7'si ednâ evraklıdır. Bunlardan hazineye intikal eden vergi miktarı 405 kuruştur⁷¹.

⁶³ BOA, Cevdet Dâhiliye, nr. 186/9275, s. 7-11.

⁶⁴ BOA, Cevdet Dâhiliye, nr. 186/9275, s. 11-16.

⁶⁵ BOA, Cevdet Dâhiliye, nr. 186/9275, s. 16-17.

⁶⁶ BOA, Cevdet Dâhiliye, nr. 186/9275, s. 17-22.

⁶⁷ BOA, Cevdet Dâhiliye, nr. 186/9275, s. 22-27.

⁶⁸ BOA, Cevdet Dâhiliye, nr. 186/9275, s. 27-28.

⁶⁹ BOA, Cevdet Dâhiliye, nr. 186/9275, s. 28-30.

⁷⁰ BOA, Cevdet Dâhiliye, nr. 186/9275, s. 30-31.

⁷¹ BOA, Cevdet Dâhiliye, nr. 186/9275, s. 31.

1844 tarihli bu nüfus ve cizye defterinden Halep hazinesine intikal eden vergi miktarı toplam 45.330 kuruştur. Bu tahririn yapılması için kâtime ödenen miktar ise 500 kuruştur. Bu meblağ ile tahrire harcanan toplam bedel ise 45.830 kuruştur⁷².

1844 Tarihli Cizye Tahririne Göre Meslek Sahipleri

1844 tarihli nüfus ve cizye defterine göre Antakya'da 72 çeşit meslek dalına tesadüf edilmektedir. Bu meslek dallarının mahallelere göre dağılımına bakıldığında, Antakya'daki 274 Rum'dan 273'ü hakkında, 48 Yahudi'den 46'sı hakkında ve 37 Ermeni'den ise 35'i hakkında bir meslekte çalıştığı kaydına tesadüf edilmektedir (bkz. Tablo 2).

Süveydiye Nahiyesi'ne bağlı Hacı Habıblü, Yoğunluk, Kabusiye ve Zeytuniye karyelerinde bulunan meslek dalları hakkında da geniş malumat edinilebilmektedir. Bu karyelerden 216 vergi mükellefine sahip olan Hacı Habıblü karyesinde 214 vergi mükellefinin bir mesleğe dâhil olduğu belirtilmiştir. 306 vergi mükellefinin ikamet ettiği Yoğunluk karyesinin tamamı bir meslek sahibi olduğu anlaşılmaktadır. 77 kişi mükellefe sahip Kabusiye karyesinde bulunan mükelleflerden 76'sı bir meslek sahibi idi. Süveydiye nahiyesine bağlı 315 mükellefin bulunduğu Zeytuniye karyesindeki nüfusun ise 311'i bir meslek sahibi idi (bkz. Tablo 2).

Tablo 6. 1844 Tarihli Cizye Defterine Göre Meslekler (Kişi/Kişi)

Mahalleler	Antakya Rum Taifesi											TOPLAM
	Antakya Yahudi Taifesi	Antakya Ermeni Taifesi	Süveydiye Nahiyesi Hacı Habıblü Karyesi	Süveydiye Nahiyesi Yoğunluk Karyesi	Süveydiye Nahiyesi Kabusiye	Süveydiye Nahiyesi Zeytuniye Karyesi	Cebel-i Akra Keseb Karyesi	Cebel-i Akra Ordu Karyesi	Kuseyr Nahiyesi Cünte Karyesi	Kuseyr Nahiyesi Suri Karyesi	Mürür ü Ubür Eden	
Abacı	28	2	2					2	1			34
Abid	1											2
Aciz						1				3		4
Attar	9	16										25
Avatlı	1		8	1	1		2			1		14
Bakkal	4											4
Basmacı		3										3
Bavtar	5											5
Bazergan	24	17										41
Berber						2		1	1			4

⁷² BOA, Cevdet Dâhiliye, nr. 186/9275, s. 31.

Boyacı	4		1	2				1				8		
Canbaz					1							1		
Cebelü				1								1		
Cakıcı					1		1					2		
Cerci	5	10	1	1	2		3				3	25		
Ciftçi				1	6		1			28		36		
Coban							1			1		2		
Culfacı			2		1		1	1				5		
Düdükcü				1								1		
Eskici	1											1		
Fail	12		6	195	290	74	294	259	1	34	20	7	1192	
Fasal					1								1	
Gemici												5	5	
Halife										2	5		7	
Hallac			1						1	2			4	
Hattab									1				1	
Havik	2										47		49	
Havvat						1	1				1		3	
Kahva				1			2			1	1		5	
Kalavcı	8		4										12	
Kantara	1												1	
Kapıcı	1												1	
Kasap	1												1	
Kastal	1												1	
Katırcı				1									1	
Kattan	1		1										2	
Katip	1				1					1			3	
Kazancı	15												15	
Keşker ⁷³	1							2	23				26	
Kılınççı	1		1	1					6				1	10
Kınacı	1											2	3	
Kızılcin					1								1	
Kuvumcu	10		9										19	
Kürkcü	2												2	
Mevhaneci	1												1	
Mikvas								1					1	
Mimar	58								1	1	1		61	
Mübevviz	2		1										3	
Münir	2												2	
Naalband	3												3	
Nail										1			1	
Tüccar	8	2											10	
Odabaşı			3										2	
Rai ⁷⁴											1		1	
Sarraf	1												1	
Semerci	14								2				16	
Sevak					1					1	2		4	
Sıvacı								1					1	
Sibağ							2	1	2				5	
Simsar	2												2	
Tarablik-i bahri											1		1	
Tarakçı	1												1	
Terzi	36												36	
Teymürcü ⁷⁵		1											1	

⁷³ Keşker/Köşger: Ayakkabı imalatçısı.

⁷⁴ Rai: Çoban, gözetleyici.

⁷⁵ Teymürcü: Demirci.

Tütüncü	5												5
Yazıcı										1			1
Toplam	273	46	35	214	306	76	311	265	41	75	84	18	1743

Tablo 6'dan da görüleceği üzere 1844 yılında Antakya ve bağlı beldelerde toplam 72 çeşit meslek bulunmaktadır. Bu mesleklerin dağılımına bakıldığında Cebel-i Akra'ya bağlı Keseb ve Ordu karyelerinden 265 mükellefin olduğu Keseb'de nüfusun tamamının bir meslek edinmiş olduğu tespit edilebilmektedir. Aynı şekilde 49 mükellefin olduğu Ordu karyesinde de 41 kişinin bir meslek sahibi olduğu anlaşılmaktadır (bkz. Tablo 6).

Kuseyr Nahiyesi'ne bağlı Cünthe ve Suri(ye) karyelerinden 75 kişinin olduğu Cünthe karyesindeki mükelleflerin tamamı bir mesleğe tabiyken, 83 mükellefin ikamet ettiği Suriye karyesindeki mükelleflerden her birinin bir meslek sahibi olduğu tespit edilebilmektedir(bkz. Tablo 6).

Son olarak Antakya ve çevresinde ikamet etmemekle beraber geçici olarak şehirde bulunan "mürûr ve ubûr edenler/yani gelip geçen yaklaşık 20 kişi bulunmaktaydı. Bunlardan 18'inin bir meslek sahibi olduğu ifade edilmiştir(bkz. Tablo 6).

Bütün bu kayıtlar esas alındığında Antakya ve çevresinde bulunan ve 1844 yılında sayıma tabi tutulan Antakya ve diğer üç nahiyedeki toplam gayrimüslim nüfus 1.765 kişi olarak tespit edilmiştir. Bunlardan 1.743'ü Tablo 6'da belirtilen 72 meslekten en az bir tanesinde faaldi.

1844 Tarihli Cizye Tahririne Göre Vergi Mükellefleri

1844 tarihinde gerçekleştirilen cizye tahririnde Antakya'nın toplam 16 mahallesinde yaşayan gayrimüslim vergi mükellefleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu mahallelerden Cünthe'de 69 Rum, Dört Ayak'ta 13 Ermeni, Dut Dibi'nde 8 Yahudi ve 6 Ermeni vergi mükellefi bulunmaktaydı. Günlük denilen mahallede 7 Rum ve 5 Yahudi'nin vergi mükellefi olduğu tespit edilebilmektedir. Han mahallesinde ise sadece 1 Yahudi esnaf vardı. Kantara mahallesinde 22 Rum ve 19 Yahudi, Kastal'da 53 Rum, Koca Abdi'de 10 Yahudi, Lakbise'de 1 Ermeni, Mahsen'de 36 Rum, 3 Yahudi ve Mukbil'de ise sadece 3 Rum vergi mükellefi vardı. Rikabiye mahallesinde ise 1 Ermeni vergi mükellefi bulunmakta olup, Saha mahallesinde de 1 Ermeni vergi mükellefine rastlanılmıştır. Vergi mükellefleri açısından en kalabalık mahalle 75 mükellef ile Sarı Mahmud

mahallesi idi. Sofilar mahallesinde sadece 14 Ermeni mükellef varken, Şenbek mahallesinde 7 Rum ve 1 Ermeni bulunmaktaydı (bkz. Tablo 8).

1844 nüfus ve cizye defterinde yer alan Süveydiye, Cebel-i Akra ve Kuseyr nahiyelerindeki gayrimüslimlere ait veriler incelendiğinde Süveydiye Hacı Habiblü karyesinde 216, Yoğunluk karyesinde 315, Kabusiye karyesinde 77 ve Zeytuniye karyesinde ise 315 vergi mükellefi tespit edilmiştir. Cebel-i Akra Keseb karyesinde 265, Ordu karyesinde ise 61; Kuseyr nahiyesi Cünthe karyesinde 74, Suri karyesinde ise 83 vergi mükellefi tespit edilmiştir. 1844 yılında Antakya'nın mahallelerine ve söz konusu nahiyelere gelen ve giden gayrimüslimler 20 kişi idi. Sayım sonucunda bütün bu birimlerde bulunan vergi mükellefi sayısı toplam 1.781 kişi olarak tespit edilmiştir (bkz. Tablo 8).

Tablo 8. 1844 Cizye Defterine Göre Antakya Mahallelerindeki Vergi Mükellefleri

Mahalle	Rum Kişi	Yahudi Kişi	Ermeni Kişi	TOPLAM
Cüneyne (Cünthe) (Cünthe)	69			69
Dört Avak			13	13
Dut Dibi		8	6	14
Günlük	7	5		12
Han		1		1
Kantara	22	19		41
Kastal	53			53
Koca Abdi		10		10
Lakbise			1	1
Mahsen	36	3		39
Mukbil	3			3
Rikabive			1	1
Saha			1	1
Sarı Mahmud	75			75
Sofilar			14	14
Senbek	7	1		8
Toplam	272	47	36	355

1844 tarihli cizye tahririne göre Antakya ve nahiyelerinde toplam 1.781 cizye mükellefinin bulunduğu tespit edilebilmektedir. Bu mükelleflerin her biri bir hane olarak düşünüldüğünde her hane 5 kişi

farz edilirse, Antakya ve nahiyelerinde toplam 8.905 gayrimüslimin olduğu söylenebilir. Bu durumda 1842'den 1844 yılına kadar söz konusu yerlerde gayrimüslim nüfusun yaklaşık 270 kişi kadar artmış olduğunu söylemek mümkündür.

1846 Tarihli Cizye Tahririne Göre Antakya ve Çevresinde Nüfus ve Yerleşim

Defterin Durumu

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliye Nezareti Varidat Muhasebesi tasnifinde bulunan cizye defterleri arasına kaydedilmiş olan bu defter (ML.VRD.CMH.d, nr. 573) kırk dört sayfadır. Defterin ilk sayfası "Antakya" başlığına ayrılmış olup, ikinci sayfada her defterde olması gereken ve defterin ne amaçla tutulduğunu gösteren başlık kısmı mevcuttur. Bu kısımda "1262 senesi Muharremi'ne mahsuben Antakya Kazası'nda kâffe-i re'âyânın cizye defteridir. Ber-vech-i ati beyân olunur." ibaresi yer almaktadır. Defter bu aşamadan sonra daha önceki defterlerde olan düzen içerisinde devam etmektedir. Defterin veri akışı "icmâl", a'lâ, evsât, ednâ, nâm, veled, şöhet, sanat, mahalle, sin, boy, sakal, bıyık, göz ve numara şeklindedir.

Defter, diğer defterlerde olduğu gibi önce Antakya mahallelerinde meskûn olan taife-i Rum ile başlasa da farklı olarak her cizye kalemi ayrı bir kategoride (Örneğin: Rum taifesi, a'lâ, esât ve ednâ başlıkları altında ayrı yerlerde) verilerek, farklı bir kayıt sistemi oluşturulmuştur.

Buna mukabil önceki defterlerde bütün cizye kalemleri alt alta aynı düzenin devamı şeklinde verilirken, bu tahrirde yeni bir düzen tercih edilmiştir.

Defterin ilk dokuz sayfası bu şekilde düzenlenirken, dokuz ve onuncu sayfalar Antakya mahallelerinde bulunan "Taife-i Yahudi"ye yer verilmiştir. On birinci ve on ikinci sayfalar "Taife-i Ermeniyân"a tahsis edilmiştir. On üçüncü sayfada Antakya'ya gelip-giden "gurebâ ve reâya" tahrir edilmiştir. Aynı sayfanın sonundan on beşinci sayfaya kadar Suriye karyesindeki evsât haneler ve on beşinci sayfada ednâ haneler kayıtlıdır. On altıncı ve on yedinci sayfa sonuna kadar Antakya'ya tabi olan Cünte karyesine ait veriler bulunur. On sekizinci sayfada Antakya'ya tabi olan Ordu karyesindeki taife-i Rum; on dokuzuncu ve yirmi beşinci sayfalarda taife-i Ermeniyân'ın meskûn olduğu Antakya'ya tabi Keseb karyesi

kaydedilmiştir. Aynı düzen içerisinde yirmi beşinci sayfadan başlatılarak otuz birinci sayfaya kadar Antakya'nın Zeytuniye karyesindeki Rum ahaliye ait veriler sıralanır. Otuz ikinci ve otuz üçüncü sayfalar arasında Antakya'ya tabi Kabusiye karyesinde bulunan Ermenilere; otuz üçüncü ve kırkıncı sayfalar arası ise Antakya'ya tabi Yoğunluk karyesine ait Ermeni taifesine ayrılmıştır. Defterin kırkıncı sayfasından kırk üçüncü sayfasına kadar ise Hacı Habiblü karyesindeki Ermenilerin cizye evrakı kayıtlıdır.

1846 tarihli bu defterin sonunda detayı olmayan bir icmâl verilerek a'lâ, evsât ve ednâ cizye evrakı miktarları belirtilir. Bu açıklamanın altında ise toplam cizye bedeli ve kâtibe ödenen meblağ yer almaktadır. Defterin kırk dördüncü sayfasında yer alan bu bilgilerin sonunda yapılan açıklamada; 1262 senesi Muharremi'nin başlangıcından, sonuna kadar Antakya'nın merkezinde ve köylerinde oturan reaya ile gelip geçen garip ve gurebanın tabi oldukları cizye evrakının 16 adet a'lâ, 1.135 adet evsât ve 728 adet ednâ oldukları belirtilmektedir. Bu evrakın tahririnde kocabaşının yanı sıra merkezden gönderilen bir memur da yer almıştır. Toplam tahsil edilen bedel 45.930 kuruşu bulmuştur. Cizye memuru ve katibine beş yüz kuruş yevmiye verilmek üzere Halep hazinesine toplam kırk beş bin dört yüz otuz kuruş teslim edilmiştir (27 Zilkade 1262)⁷⁶. Defterin hemen sonunda 14 adet imza/mühür yer almaktadır⁷⁷.

Burada dikkat çeken husus 1844 tahririnde Süveydiye, Cebel-i Akra ve Kuseyr nahiyelerine bağlı olan köylerin tamamının 1846 tarihinde Antakya kazasına tabi kılınmış olmasıdır. Adem Kara tarafından yayınlanmış olan 1258/1842 tarihli (ML.CMH, nr. 138, s. 1-31) defter ile 1844 tarihli defter aynı kayıt düzenine sahiptir⁷⁸.

Kişi Başına Düşen Cizye Evrakı

Tablo 9'da da görüleceği üzere 1846 tahririnde Antakya, Süveydiye, Cebel-i Akra ve Kuseyr nahiyelerinde toplam cizyegüzâr sayısı 1.683 olarak verilmiştir. Bütün bu vergi mükelleflerinden elde edilen cizye geliri 45.840 kuruştur. Tahrir bitmiş olmasına rağmen sonradan 1 adet a'lâ ve 1 adet evsât cizye evrakının elden hazineye teslim edildiği kaydedilmiştir. Bu meblağ ile toplam vergi geliri 45.930 kuruş olmuştur.

⁷⁶ BOA, ML.VRD.CMH.d, nr. 573, s.44.

⁷⁷ BOA, ML.VRD.CMH.d, nr. 573, s. 44.

⁷⁸ Kara, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya'da Yerleşme ve Nüfus", s. 1-14.

Ancak bu meblağın 500 kuruşu tahriri kaydeden katibe verilmiş olduğundan Halep hazinesine gönderilen vergi miktarı sadece 45.430 kuruş olmuştur (bkz. Tablo 9).

1846 tahririnde Rum, Yahudi ve Ermeniler hem mahalle ve hem de karye olarak gösterilmiştir. Oysaki önceki tahrirlerde sadece Antakya mahallelerine ait cemaatler ismen açıkça belirtilmişti. Bu tahrirde ise bütün yerleşim birimlerindeki cemaatlere ait isimler verilerek tahririn yapıldığı görülmektedir. Buna göre nefsi-i Antakya'da yani Antakya'nın merkezinde Rum, Yahudi ve Ermeni olarak 389 kişi kaydedilmiş ve bunlardan toplam 8.820 kuruş cizye tahsil edilmiştir. Hacı Habiblü karyesindeki 204 Ermeni'den tahsil edilen cizye miktarı 5.310 kuruştur. Yoğunluk karyesindeki 327 Ermeni'den alınan toplam vergi ise 8.250 kuruş idi. Kabusiye karyesinde ise 72 Ermeni vardı ve bunlardan alınan vergi ise 1.830 kuruş idi. Zeytuniye karyesindeki 312 Rum'dan ise 7.710 kuruş vergi tahsil edilmiştir. Keseb karyesinde ikamet eden 292 Ermeni vergi mükellefinin ödediği vergi miktarı ise 7.365 kuruştur.

Ordu karyesinde yaşayan 40 Rum'dan 930 kuruş; Cünte karyesindeki 78 Rum'dan 1.935 kuruş; Suriye karyesindeki 96 Rum'dan ise 2415 kuruş cizye alınmıştır. Bu durumda 1846 tahririnde bir mahalle ve dört karyede ikamet eden 836 Rum'un hazineye ödediği toplam cizye vergisi 20.085 kuruştur. Antakya ve çevresinde Yahudiler sadece şehir merkezinde ikamet etmekteydiler. 38 kişiden oluşan Yahudilerin hazineye gönderdiği cizye miktarı ise 780 kuruştur. Ermeniler ise bir mahalle ve dört karyede toplam 939 kişi kaydedilmiştir. Bu mükelleflerin hazineye göndermiş olduğu vergi miktarı ise 23.700 kuruş olmuştur (bkz. Tablo 9).

Tablo 9. 1846 Tarihli Tahrire Göre Kişi Başına Düşen Cizye Evrak Bedeli

Yerleşim Yerleri	Kişi Sayısı	A'lâ Adet	60 Krş.	Evsât Adet	30 Krş.	Ednâ Adet	15 Krş.	Toplam Krş.
Antakya Rum Taifesi	307	14	840	124	3720	169	2535	7.095
Antakya Yahudi Taifesi	38			14	420	24	360	780

Antakya Ermeni Taifesi	44			19	570	25	375	945
Hacı Habiblü Karyesi Taife-i Ermeni	Verilmemiş			150	4500	54	810	5.310
Yoğunoluk Karyesi Taife-i Ermeni	327			223	6690	104	1560	8.250
Kabusiyе Karyesi Taife-i Ermeni	72			50	1500	22	330	1.830
Zeytuniye Karyesi Taife-i Rum	312			202	6060	110	1650	7.710
Keseb Karyesi Taife-i Ermeni	292			199	5970	93	1395	7.365
Ordu Karyesi Taife-i Rum	40			22	660	18	270	930
Cünte Karyesi Taife-i Rum	78			51	1530	27	405	1.935
Suriye Karyesi Taife-i Rum	96			65	1950	31	465	2.415
Mürür ü Ubür Eden	67	1	60	15	450	51	765	1.275
Toplam	1.683	15	900	1.134	34.020	728	10.920	45.840
Defter Toplamı: 45.930 500 Katibe verilen Kalan: 45.430		15+1 Noksan	960	1134+1	34.050	728	10.920	45.430

1846 tahriri meslekler açısından incelendiğinde ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Tahrir sistemi içerisinde yerleşim yerlerinde 67 çeşit meslek sahibinin olduğu tespit edilebilmektedir. Bu tespit yapılırken defterin çürümüş olan kısımlarından kaynaklanan eksikliklerin olduğunu da unutmamak gerekmektedir. Defterden tespiti yapılabilen yerlerde toplamda 1.809 kişinin varlığı ve bunların her birinin en az bir mesleği ifa ettiği tespit edilebilmektedir.

Yerleşim yerleri dikkate alınarak ifade etmek gerekirse; Antakya merkezinde Rum (283 kişi), Yahudi (38 kişi) ve Ermeniler (43 kişi) olmak üzere toplamda 364 meslek erbâbı yaşamaktaydı. Bu meslek erbâbı arasında çoğunluğu abacı esnafı (51 kişi), mimarlar (49 kişi), kazzaz (21 kişi), terziler (20 kişi) ve fail yani her hangi bir işte çalışanlar (19 kişi) oluşturmaktaydı. Diğer meslek erbâbı ise attar (11 kişi), baytar (10 kişi), çerçi (12 kişi), kalaycı (14 kişi), neccar (10 kişi) ve semerci (15 kişi) şeklinde dağılım göstermekteydi. Bunların dışında başka meslek erbâbı olduğu da söylenebilir (bkz. Tablo 10).

Şehirde fazla bir yekûn tutmayan Yahudi taifesi arasında attar esnafı (15 kişi) en yoğun meslek olup bu meslek erbâbını 11 kişi ile çerçi ve neccar sınıfı takip etmekteydi. Ermeniler arasında ise 12 kişi ile kuyumculuğun yaygın bir meslek olduğu gözlenmiştir(bkz. Tablo 10).

Karyelerdeki meslek erbâbı arasında Ermenilerin oldukça faal oldukları gözlenmektedir. Sadece Ermeni nüfusun yaşamakta olduğu Hacı Habıblü (204 kişi), Yoğunluk (326 kişi), Kabusiye (72 kişi) ve Keseb (309 kişi) karyelerindeki nüfusun hemen tamamı bir işle meşgul idi. Bu nüfusun dahil olduğu meslek dalları arasında en yaygını her hangi bir işte çalışan “fail” grubudur (bkz. Tablo 9-10). Rum taifesinin yerleşik olduğu karyeler arasında Zeytuniye (309 kişi), Ordu (38 kişi), Cunte (78 kişi) ve Suriye (95 kişi) bulunmakta olup, bu karyelerde toplam 530 kişi tahrir edilmiştir. Rum taifesi içerisinde de en yoğun meslek erbâbını fail sınıfının oluşturmaktaydı (bkz. Tablo 9-10). Bölgeye gelip giden (mürûr ve ubûr) sınıfın (68 kişi) içerisinde ise yoğun olarak çerçilerin bulunduğunu söyleyebiliriz (bkz. Tablo 9-10).

Tablo 10. 1846 Tarihli Tahrire Göre Meslekler

Mahalleler	Antakya Rum Taifesi	Antakya Yahudi Taifesi	Antakya Ermeni Taifesi	Antakya Hacı Habibli Karvesi	Antakya Yoğurtçuluk Karvesi	Antakya Kabuşiye Karvesi	Antakya Zeytuniye Karvesi	Antakya Keseb Karvesi	Antakya Ordu Karvesi	Antakya Cünte Karvesi	Antakya Suri Karvesi	Mürür ve Ubür Eden	TOPLAM
Abacı	51					3			3				57
Aciz				1	3		5	7	5	2	1		24
Attar	11	15											26
Avatlı						2	2						4
Bahri												5	5
Bakkal	3												3
Balçı												2	2
Balıkçı												1	1
Basmacı			5	1									6
Baytar	10											2	12
Bazergan	4												4
Bederli								1					1
Berber			1				1		1		1	1	5
Bıçakçı	1												1
Boyacı	3								2			3	8
Çerçi	12	11		2			5	1		6		29	66
Çercis	1												1
Çiftçi						3	9		2	23	4		41
Çoban						1		1		3			5
Çulfacı	1		1	7	1		13	10		7	52		92
Değirmenci								2					2
Eskici	1						1				3		5
Fail	19		6	186	316	66	253	211	2	28	2	5	1.094
Gemici												1	1
Hallaç					1		2		1	1	1		6
Hamal			1									1	2
Hancı			2										2
Hattab									1				1
Hayik	1			1							24		26
Havvat								1		1	1		3
Huddam	6	1					1	1				2	11
İcir												1	1
İhtiyar				1									1
İnci		1											1
Kahveci			2									1	3
Kalaycı	14		1				2	1	4				22
Kasar			1										1
Kattan	1												1
Katip	1			1						1			3
Kayıkcı				1								1	2
Kazancı	2		2		1			1					6

Kazzaz	21												21
Köşker						5	10	14			1		30
Kılınççı			8										8
Köhne									1	1			2
Kuyumcu	8		12									1	21
Kürkçü	2												2
Mekkececi									1			2	3
Merbi			1	1									2
Mellah	1												1
Mimar	49					3			1	2			55
Mübeyyiz	2												2
Naalband	1												1
Neccar	10	11										6	27
Rencber					2								2
Saatçi												1	1
Semerci	15							2					17
Sevak							7		1	2			10
Sibağ	1			2	1		2	1				2	9
Simsar	5						1						6
Solak									1	1			3
Tahhan										1			1
Tarakçı	2												2
Terzi	20												20
Tornacı						1							1
Tütüncü	4												4
Vekil					1								1
Toplam	283	39	43	204	326	72	309	255	38	78	95	67	1.809

Bütün bu meslek erbâbı arasında cizye evraklarına göre nasıl bir dağılımın var olduğuna dikkat çekmek gerekirse; a'lâ evrakın sadece merkezde bulunan meslek erbâbına ait olduğunu söylemek mümkündür. Bu meslek erbâbından Antakya Rum taifesi içerisinde a'lâ evraka sahip neccar (10 kişi), attar (2 kişi) ve kuyumcu (1 kişi)'den oluşan toplam 13 vergi mükellefi bulunmaktadır. Diğer meslek erbâbı arasında en yoğun sınıfın evsât ve ednâ sınıfları olduğu söylenebilir.

Günlük mahallesinde Rumlar (8 kişi) ve Yahudiler (8 kişi) birlikte yaşamaktadır. Bu vergi mükelleflerinden Rumlar 5 evsât ve 3 ednâ; Yahudilerin ise tamamı ednâ kaydedilmiştir. 30 kişiden oluşan Kantara mahallesinde ise 19 Rum ve 11 Yahudi vardı. Rumların 9'u evsât, 10'u ednâ'dır. Yahudilerin ise 4'ü evsât, 7'si ednâ'dır. Kastal mahallesinde ise sadece Rum olarak 15 evsât vergi mükellefi ikamet etmektedir. Kocaabdi mahallesindeki 4 Yahudiden üçü evsât, biri ednâ evraka

sahiptir. Mahsen mahallesindeki Rumlar ile Ermeniler bir arada yaşamaktadır. Rumlar arasında altı a'lâ, 20 evsât ve 18 ednâ vergi mükellefi bulunurken, Ermeni taifesi arasında ise 1 evsât ve 2 ednâ vergi mükellefi vardı. 3 kişiden oluşan Mukbil mahallesinde 1 a'lâ ve iki ednâ Rum; yine sadece Rumların yaşamakta olduğu Sarı mahallesinde ise 17 ednâ, Sarı Mahmud mahallesinde ise 5 a'lâ, 31 evsât ve 25 ednâ vergi mükellefi bulunmaktaydı(bkz. Tablo 11).

Sofular mahallesinde ve Tabi-i Sofular mahallesinde sadece Ermeniler vardı. Birincisinde 4 adet evsât ve 2 ednâ mükellefe karşılık ikincisinde 1 evsât ve 1 ednâ mükellef bulunuyordu. Şenbek mahallesinde ise sadece Rumlar olup, bunlardan biri a'lâ, dördü evsât ve üçü ednâ cizye evrakına sahipti(bkz. Tablo 11).

Tablo 11. 1846 Tarihli Tahrire Göre Antakya Mahallelerindeki Vergi Mükellefleri

Mahalleler	Antakya Rum Taifesi			Antakya Yahudi Taifesi			Antakya Ermeni Taifesi			Toplam Hane
	A'lâ	Evsât	Ednâ	A'lâ	Evsât	Ednâ	A'lâ	Evsât	Ednâ	
Cünte	1	34	42							77
Dört Ayak								2	17	19
Dut					2	5		7		14
Dut Dibi				1	3			1		5
Günlük		5	3						8	16
Kantara		9	10		4	7				30
Kastal		15								15
Koca Abdi					3	1				4
Mahsen	6	20	18		1	2				47
Mukbil	1		2							3
Sarı			17							17
Sarı Mahmud	5	31	25							61
Sofilar					4	2				6
Tabi-i Sofilar								1	1	2
Şenbek	1	4	3							8
Tabii					3	4				7
Urc					1					1
Toplam	14	118	120	1	21	21		11	26	332

1846 tahririne göre Antakya'ya 18 ayrı yerden “mürûr ü ubûr” eden yani gelip gidenlerin olduğu tespit edilebilmektedir. Bu yerlerin bir kısmı Antakya'ya bağlıyken, kalanlar büyük oranda Antakya dışındandı. Gelip gidenlerden 16'sı evsât evrak sahibi iken, 50 kişi de ednâ evraklıydı. Söz konusu kişiler arasından Halep'ten gelenler dokuz kişidir. Bunların altısı evsât, üçü ednâ evraka sahiptir. Elbistan'dan gelen 1 kişi ise evsât evraklıydı. Kürtli'den gelenler ise sadece 1 kişidir ve bunun evrakı ise evsâttir. Arapgir'den gelen 4 kişiden biri evsât, üçü ednâ evraka sahiptir. Zahle'den ise 2 kişi gelmiştir. Biri evsât diğeri ednâ evraklıdır. İdlib'ten ise 3 ednâ, Kilis'ten 1 ednâ, Tarsus'tan 2 ednâ, Tire'den 1 ednâ, Urfa'dan 4 ednâ, Trablus'tan 15 ednâ, Zeytun'dan 4 ednâ, Beylan'dan 3 ednâ ve Mısır'dan 1 ednâ evrak sahibinin gelmiş olduğu anlaşılmaktadır (bkz. Tablo 12).

Bunların dışında Yoğunuluk karyesinden bir evsât, Sarı Mahmud mahallesinden bir ednâ, Zeytuniye karyesinden ise iki ednâ evrak sahibi Antakya'ya gelmiştir (bkz. Tablo 12). 1846 tarihli tahrire göre Antakya'ya gelip gidenlerin toplamı 66 kişi olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 12. 1846 Tarihli Tahrire Göre Antakya'ya Gelip Giden Vergi Mükellefleri

Antakya'ya Gelenlerin Tabi Oldukları Yerler	Gelip Giden	Toplam
Halebli	9	9
Yoğunuluk	1	1
Kürtli	11	11
Elbistan	1	1
Aragir	4	4
Sarı Mahmud	1	1
Zahle	2	2
İdlib	3	3
Kilisli	1	1
Tarsus	2	2
Tireli	1	1
Urfalı	4	4
Trablus	15	15
Zeytun	4	4
Beylan	3	3
Zeytuniye	2	2
Sipah	1	1
Mısır	1	1
Toplam	66	66

1846 tarihli tahrir defterine göre Antakya ve tabi nahiyelerde bulunan vergi mükellefleri 1683 kişi iken toplam meslek erbâbı 1809 kişi olarak tespit edilebilmektedir. Buna göre vergi mükelleflerinin her biri bir hane sayılması halinde söz konusu tarihte Antakya ve nahiyelerinde 8.415 kişi, meslek erbabının her biri bir hane olarak farz edildiğinde Antakya ve nahiyelerinde toplam 9.045 kişi bulunduğu söylenebilir. Bu durumda 1842 tahririnde vergi mükellefleri hane olarak kabul edildiğinden iki tahrir arasında 220 kişi 1846 tahririnde düşüş olduğu görülürken, 1846 dönemindeki meslek erbabının her biri bir hane kabul edildiğinde 1846 dönemi lehine 410 kişilik nüfus artışı olduğu söylenebilir.

Bütün bu tahrir dönemlerinde vergi mükellefleri Antakya ve nahiyelerindeki nüfus için belirleyici bir faktör olmadığı açıkça görülmektedir. Bunun en önemli sebebi tahrirlerdeki eksiklikler ve hane miktarlarının tamamında verilmemiş olmasıdır. Bu sebeple nüfus artışları açısından daha doğru bir fikir edinilebilmesi için icmallerde verilen ve toplam cizye vergisini gösteren rakamlardan hareket etmek daha doğru olacaktır. Bu itibarla 1842 tarihinde Halep hazinesine giden vergi miktarı katibe ödenen 500 kuruş dahil olmak üzere 45.000 kuruş olduğu dikkate alındığında, aynı usul ile Halep hazinesine giden vergi miktarı 1843'te 45.510 kuruş, 1844'te 45.330 ve 1846'da 45.930 kuruştur. Bütün bu vergileri dikkate aldığımızı 45.000 üzerinden tahrir tarihlerine göre nüfustaki artışlar ve düşüşler daha kolay tespit edilebilir. Buna göre 1842'de nüfus 45.000 kuruş üzerinden stabil (%100) kabul edilirse, Antakya ve nahiyelerindeki gayrimüslim nüfus artışı 1843'te 1,13, 1844'te 0,73 ve 1846'da ise 2,06 oranında olmuştur denilebilir. Bu durumda 1846'da gelir düşmemiş aksine %2 oranında artmış olduğuna göre hane karşılığı olarak meslek erbabı miktarının alınmasının daha doğru olacağı sonucuna varılabilir.

Sonuç

Cizye tahrirleri gayrimüslimlerin ödemekle yükümlü oldukları bir çeşit kafa vergisi olmanın dışında, nüfus, nüfusun çeşitliliği, nüfus içerisinde yer alan kişi ve kurumların nitelik ve nicelikleri, kişilere ait eşkâl, yaş ve cinsiyetin yanı sıra sahip oldukları meslekler ve bu mesleklere ait gelirler gibi önemli verileri de içerir.

Osmanlı Devleti de bu tahrirleri yaparken şüphesiz bütün bu verilerin elde edilmesine özen göstermiştir. Soyadı kanunun olmadığı bir zamanda insanları birbirinden ayırt etmek için, bir taraftan mükellefiyet esaslarını oluşturan bu tahrirleri yaparak kişilerin ayrıştırmasını sağlamakta, diğer taraftan nüfusun diğer milletlerle olan kıyaslamalarını yapabilmekteydi.

Osmanlıların fiskal bir anlayışla yani karlılığı düşürmemek amacıyla cizye tahrirlerini uzun zaman önce genele yayarak toplanmaktaydı. Bu uygulamaya göre vergiler doğrudan bir gruptan veya köyden, beldeden ya da topluluktan alınmaya başlanmıştır. Ferdi teşebbüsün öne çıkmaya başladığı XIX. Yüzyılda bu anlayış tamamen terk edilerek bütün bir milletin fert fert sayılmasına ve vergilerin kişi başına diğer bir deyişle kişinin yıllık belirli bir kazancı üzerinden alınmasına dair yeni bir sisteme geçilmiştir.

Bu yeni anlayış, cizye tahrirlerinin nüfus tahrirleri gibi doğrudan ferde yönelmesine ve en az nüfus tahrirleri kadar mükemmel ve düzenli tutulmuş defterlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemde kaybedilen topraklar ve halklar sebebiyle hazinenin müzayakaya uğraması, cizye gelirini önemsemeye başlanmasına ve hazinenin başlıca kaynaklarından biri haline gelmesine sebep olmuştur. Bu da cizye tahrirlerinin daha ciddi yapılmasına ve kaynakların verimli hale getirilmesine sebep olmuştur. Gayrimüslimler için hem kurumsal hem de dinsel bir veri niteliğini taşıyan bu tahrirler, cizyenin iki koldan yani hem devlet eliyle hem de kilise eliyle birbirini tekzip etmeyecek şekilde yapılmasını sağlamış, bu da verilerin sağlamlasının yapılabilmesi için iki ayrı kaynağın oluşmasını temin etmiştir.

Osmanlı Devleti, yukarıda da bahsedildiği gibi meseleye nüfusu artırmak veya azaltmak açısından değil, bir gelir kapısı haline gelen cizye mükellefi sayısını düşürmemek adına bu tahrirleri yapmaya devam etmekteydi. Ancak Antakya ve çevresinde meydana gelen nüfus hareketleri bu atikleri işe yaramaz hale getirdiğinden, tahrirlerin her yıl tekrarlandığı görülmektedir.

Antakya ve çevresine ait olup 1691 cizye reformu ile 1839 Tanzimat dönemi arasında sadece 1694 cizye tahriri mevcutken, Tanzimat uygulamalarına bağlı olarak 1842, 1843, 1844, 1846 tarihlerine ait

olmak üzere neredeyse her yıl yeni bir tahrir yapıldığını veya mevcut bir önceki tahririn üzerinden yeni bir tahsil yapılmış olduğu söylenebilir. Bu tahrirler Antakya merkez alınmak suretiyle Süveydiye, Cebel-i Akra ve Kuseyr olmak üzere bir merkez ve üç nahiyede yapılmıştır. 1694 cizye tahriri hariç tutulduğunda Tanzimat ve sonrası cizye tahrirleri Osmanlı Devleti açısından yapılacak reformlara harcanmak üzere geliştirilmeye çalışılan bir kaynak arayışı olarak değerlendirilebilir. Bu söylemi tahrirlerin her yıl ve ardışık olarak yapılmasıyla alakalandırabiliriz. Antakya, Süveydiye, Cebel-i Akra ve Kuseyr'den oluşan dört yerleşim biriminde gerçekleştirilen cizye tahrirlerinin 1842-1846 yılları arasında fazla bir farklılık göstermiyor olmasına rağmen, devletin tahrirleri bu şekilde ardışık tarihlerde yapıyor olması cizye vergisinin önemine işaret etmektedir.

Genel olarak vergi ve nüfus tahrirlerinin Tanzimat öncesinde ve sonrasında önemli değişkenlikler arz ediyor olması modern sayım düzenine geçilmiş olmasıyla ve hazinenin gelir kayıplarına göstermiş olduğu tepkiyle izah edilebilir. Gelir kayıplarının maliyede meydana getirdiği büyük dalgalanmaları en aza indirmek isteyen devlet 1694 tarihindekinden çok farklı bir yol izleyerek, neredeyse nüfus tahrirlerine benzer bir usul takip ederek cizye tahrirlerinde kişiler ve eşkâlleri dışında kişinin adı, mesleği, şöhreti, yaşı, göz rengi ve sıra numarası gibi bilgilere de yer vermiştir. Tablo 13'te de görüleceği üzere Antakya ve çevresinde yapılan cizye vergilerinde 1694 sonrasında hızlı bir yükselme meydana gelmiştir. Bu bölgeye yönelik gayrimüslim nüfus akını, bu artışın en önemli sebeplerinden biridir. 1842 sonrasında durağan bir hal aldığı anlaşılan bu nüfusu, 1694'e göre üç kat artmıştır. Bu da bölgenin Tanzimat ve sonrasında iyi yönetildiğine veya bölgeye bilinçli bir nüfus akışının olduğuna işaret etmektedir. Bununla beraber 1842-1846 cizye tahrirleri nüfus kadar gelir oranlarında da fazla bir değişme uğramamıştır. Buna mukabil hazine için taşıdığı öneme rağmen Osmanlı Devleti cizye gelirlerini reayayı rencide eden bir soygun vasıtası da yapmamıştır.

Tablo 13. 1694-1846 Yılları Arasında Cizye Tahrir Sonuçları

Tarih	Kişi	Meslek Çeşidi	Toplam Kuruş
1694	561		
1842	1.727		45.000
1843	1.751	64	45.510
1844	1.781	72	45.330
1846	1.809	67	45.430

Bu husus Tablo 13'te de açıkça görülmektedir. 1842-1846 yılları arasında sayısal veriler incelendiğinde gayrimüslim nüfusu yıl itibariyle 30 kişi civarında bir artış göstermektedir. Buna rağmen cizye vergi oranının çok az bir değişkenlik gösterdiği açıkça görülmektedir. Yani sabit bir miktar üzerinden tahsil edilen bir meblağın mevcudiyeti dikkati çekmektedir.

1842 yılı cizye tahriri sonucunda Antakya ve çevresinde 1.727 kişinin cizye vergi mükellefi olduğu tespit edilmiştir. Tahrirlerin sonuçları açısından bir değerlendirme yapıldığında 1842 ile 1843 yılları arasında 24 kişi, 1843-1844 arasında 30 kişi, 1844-1846 tahrirleri arasında ise 28 kişiden kaynaklı bir meblağ artışı olduğu görülmektedir.

Yine Tablo 13'te mesleklere ait veriler değerlendirildiğinde, 1842-1846 yılları arasında mükelleflerin durumunda çok fazla bir değişim yaşanmadığı görülmektedir. En fazla mesleğin bulunduğu 1843 ile 1844 arasında 8 adet, 1844 ile 1846 arasında ise 5 adet meslek farkı tespit edilebilmektedir.

Sonuç olarak denilebilir ki, yukarıdaki beş cizye tahririnde 1694 tahriri hariç diğer 1842, 1843, 1844 ve 1846 tahrirleri aralarında ne nüfus açısından ne de gelirdeki fazlalıklar açısından önemli bir değişkenlik yoktur. Bunun sebebi, Osmanlı Devleti'nin bütün gelir kayıplarına rağmen devlet içerisinde terör estirerek yeni gelir kapıları açmadığı gibi, var olan gelir kapılarını da geliştirmek adına zamlarla bir soygun ve zülüm aracı haline getirmemiş olmasıdır.

Buna karşılık Avrupalı devletler işgal ettikleri bölgelerde Osmanlı Devleti'nin uyguladığı vergi düzeninin tam tersine kişi, sanat ve araziyi

adeta sömürürcesine vergiler yüklemek suretiyle toplumu ezmeyi tercih etmişlerdi.

Tahrirlerin tamamı söz konusu edildiğinde ortaya çıkan önemli sonuçlardan biri, 1694 sayımı hariç tutulacak olursa, 1842-1846 tarihli sayımların tamamında Antakya ve nahiyelerinde 65-80 civarında esnaf ve sanatkârın varlığıdır. Esnaf ve sanatkârın bu kadar çeşitli olması şehrin genelinde canlı bir ticari hayatın varlığıyla izah edilebilir. Diğer bir sonuç ise bu esnafın genel olarak deri, kumaş ve kösele sanatında uzmanlaşmış bir kadroya sahip olmasıdır. Bunu şehirdeki esnafın özellikle bu alanda yoğunlaşmış olmasından anlaşılmaktadır.

Esnafın uzmanlaştığı bu alanların varlığına rağmen şehirde fail denilen ve her işi yapan kişilerin çokluğu dikkat çekmektedir. 1843 tarihli tahrirde nüfusun 1/3'ünü, 1844'te nüfusun 2/3'sini ve 1846'da ise nüfusun 1/2'sinden fazlasını teşkil eden failler ise bu canlı ticari hayata mukabil, nüfusun büyük bir kısmının belirli bir mesleğe sahip olmadığına bir göstergesi sayılabilir. Bu durum Antakya'nın doğudan gelen ticaret yolları üzerinde bulunan bir şehir olmasına rağmen nüfusun büyük kısmının kırsal kesimde bulunmasından kaynaklı işsizlik oranının yüksekliğiyle açıklanabilir.

Sonuç olarak denilebilir ki, Antakya ve nahiyeleri 1694 cizye tahriri hariç tutulduğunda 1842-1846 yılları arasında cizye ve nüfus açısından giderek artan bir oranda devlet hazinesini desteklemiş olmakla beraber, nüfusun gözle görülür bir artış kaydetmemiş olduğu söylenebilir. Bu durum özellikle 1720'li yıllarda bölgede yaşanmış olan dinsel ve mezhepsel depresyonların şehir ve civar bölgelerden gayrimüslim nüfusun büyük oranda göçerek daha güvenli bölgelere gitmesiyle ilişkilendirilebilir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları (Nüfus ve Cizye Defterleri)

BOA, Cevdet Dâhiliye, nr. 186/9275, s. 1-31

BOA, D.CMH, nr. 120/26681, s. 1-17

BOA, ML. VRD. CMH, nr. 138, s. 1-31.

BOA, ML.VRD.CMH, nr. 215/02-3.

BOA, ML.VRD.CMH.d, nr. 573.

Kitap ve Makaleler

Afyoncu, Erhan, "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1/1, İstanbul 2003, s. 267-286.

Ahmet Lütfi Efendi, *Tarih-i Lütfi*, c. III, Dersaadet 1292.

Aktepe, Münir, "Tuzcu-oğulları İsyanı", *Tarih Dergisi*, c. 3, Sayı: 5-6, İstanbul 1953, s. 21-52.

Akyüz, Jülide, "19. Yüzyılda Antakya-İskenderun Bölgesinde Nüfus Hareketliliği", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 18, Sayı: 2, s. 379-401.

Arıkan, Zeki, "Tapu-Tahrir Defterleri Yayınıyla İlgili Bir Tasarı", *Osmanlı Araştırmaları*, c. XIII, İstanbul 1993, s. 69-74.

Aydın, Mahir, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *SultanII. Mahmud ve Reform Semineri*, 28-30 Haziran 1989, İstanbul 1990, s. 81-106.

Barkan, Ömer Lütfi, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, Sayı: X, 1953, s. 1-26.

Bell, Gertrude, *Review of The Civil Administration Mesopotamia*, Dublin 1920.

Çakar, Enver, "16. Yüzyılda Antakya Vakıfları (1550 Tarihli Evkaf Defterine Göre)", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 43, Haziran 2015, s. 9-39.

Çimen, Adnan, "Sayım, Kayıt Düzeni Ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 14/3, Ankara 2012, s. 183-216.

Çoruh, Haydar *Osmanlı'da Değişim Rüzgârları (Azınlıkların Yükselişi)*, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, No: 45, Hatay 2013.

Çoruh, Haydar, "Melkit Patrikliğinin Kuruluşu Ve Osmanlı Devleti, Papalık Ve Fransa İle İlişkileri (1853-1919)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 39, İstanbul 2018, s. 83-126.

Çoruh, Haydar, *Arap ve Rum Matranların İktidar Mücadelesi Sürecinde Antakya Ortodoks Kilisesi*, Kriter Yayınları, İstanbul 2019.

Çoruh, Haydar, *Temettüat Defterlerine Göre Erzurum Şehri (1845)*, Hatay 2018.

Dinç, Güven, "Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Antalya Gayrimüslimleri", *Mediterranean Journal of Humanities*, c. VII, Sayı: 2 (2017), s. 159-181.

Dinç, Yücel, *Antakya (Hatay) Şehir Coğrafyası*, (Yüksek Lisans Tezi, MKÜ, SEB), Hatay 2015.

Doğan, Cabir, *Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802-1869)*, (Doktora Tezi, AKÜ, SBE), Afyonkarahisar 2010.

Emecen, Feridun M., "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri*, 28-29 Mayıs 1990: *Bildiriler*, İstanbul 1991, s. 149-155.

Gül, Abdülkadir, "XVI. Yüzyılda Antakya Kazası'nın Demografik Yapısı", *Turkish Studies*, c. 4/3, Bahar 2009, s. 1024-1066.

Gündüz, Ahmet, *XVI. Yüzyılda Antakya Kazası (1550-1584)*, Antakya 2009.

Güneş, Mehmet, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", *Akademik Bakış*, c. 8, Sayı: 15, Kış 2014, s. 221-240.

Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri (haz. Ömer Lutfi Barkan – Enver Meriçli), Ankara 1988, s. 1-144.

İnalçık, Halil "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Belleten*, c. 28, Sayı: 112, Ankara 1964, s. 623-690.

İnalçık, Halil, "Cizye", *DİA*, c. VIII, İstanbul 1993, s. 45-48.

Kara, Adem, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya'da Yerleşme ve Nüfus", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi) Dergisi*, Sayı: 17, Ankara 2005, ss. 1-14.

Kara, Adem, *19. Yüzyılda Bir Osmanlı Şehri Antakya*, IQ Yayınları, İstanbul, 2005.

Kara, Adem, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya (1800-1850)*, (Doktora Tezi, A.Ü., SBE), Ankara 2004.

Karal, Enver Z., *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı (1831)*, Ankara 1943.

Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

Kartın, Cengiz, "Türk - Ermeni İlişkilerindeki Hoşgörü İklimi Çerçevesinde İhtida Hareketleri", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler (I. Uluslararası Ermeni Sempozyumu)*, Kayseri, 1-4 September 2007, c. 1, ss. 521-534.

Kıvrım, İsmail, "Nüfus Ceride Defterlerine Göre 19. Yüzyılın Ortalarında Giresun'un Nüfus Yapısı", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt 10, Sayı 10, 2011, s. 53-70.

Kocaoğlu, Burak, "Osmanlı'da Cizye Vergisi ve İtfaiye Çalışmaları", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 10, Ekim 2016, s. 155-167.

Koçak, Zülfiye, "H. 1102 (M. 1690-1691) Tarihli Diyarbekir Eyaleti Cizye Defterinin Tanıtımı Ve Tahlili", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 37, Sayı: 63, 2018, s. 219-265.

Köse, Ali, "İhtidâ", *DİA*, c. 21, s. 554-558

Küçük, Cevdet, "Osmanlı Devleti'nde "Millet Sistemi" ", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. IV, (Edit: Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 208- 216.

Küçük, Cevdet, "Osmanlılarda "Millet Sistemi" ve Tanzimat", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1007- 1024.

Öz, Mehmet, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 22 (1991), s. 429-439.

Özcoşar, İsmail -Hüseyin Haşimi Güneş, "Osmanlı Devleti'nde Cizye Ve 19. Yüzyıla Ait Bir Cizye Defteri: Cizre Sancağı'nın Cizye Defteri (Cizye Defter Numarası:375)", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 15, 2006, s. 159-179.

Sarı, Muhammed, Muttalip Şimşek, "1841 Tarihli Nüfus Defterine Göre Söke'de Rumların Nüfus Yapısı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cil: 9, Sayı: 44, Haziran 2016, s. 484-495.

Serbestoğlu, İbrahim "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde nüfus Algısının Değişimi Ve Nüfusu Arttırma Çabasında Müfettişlerin Rolü", *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute*, Volume: 17, Number: 31, June 2014, s. 255-275.

Tatar, Özcan, "Elazığ Tapu Müdürlüğü'ndeki Tapu Kayıt Defterlerinin Harput Tarihi Açısından Önemi", *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, Elazığ 23-25 Mayıs 2013*, Elazığ 2013, s. 587-596.

Tutar, Adem, "Osmanlı Döneminde Antakya'nın Nüfusu ve Dini Yapısı (1860-1921)", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5, Elazığ 2000, s. 71-79.

Rusya'daki Bolşevik İhtilalinin Gürcistan'a Yansımaları *

Yunus Ekici*

(ORCID ID: 0000-0001-6300-6555)

Makale Gönderim Tarihi

13.01.2020

Makale Kabul Tarihi

25.02.2020

Özet

Bu makalede Rusya'da ortaya çıkan ve Rusya dışındaki milletlere de yansıyan Bolşevik ihtilalinin Gürcistan'daki etkileri üzerinde durulmuştur. İhtilal sonrası Güney Kafkasya ülkesi olan Gürcistan'ın içinde yer aldığı siyasi oluşum olan Transkafkasya Komiserliği ve bu komiserliğin çalışmaları irdelenmiştir. İhtilalin başladığı 1917 yılı Rusya açısından birçok deneyimlerin yaşandığı ve ülkenin siyasi durumunda önemli farklılıklara sebep olduğu bir yıl olmuştur. Bolşeviklerin 7 Kasım 1917'de yönetimi ele geçirmeleri, Güney Kafkasya'daki milletleri (Gürcü, Ermeni ve Azerbaycan Türkleri) kendi kaderlerini tayin etmeleri açısından heyecanlandırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çarlık, Bolşevik, İhtilal, Lenin, Kafkasya.

Reflections of the Bolshevik Revolution of Russia in Georgia

Abstract

This article focuses on the effects of the Bolshevik revolution in Georgia that appeared in Russia and reflected on nations other than Russia. The work of the Transcaucasian Commissariat, which is the political formation of Georgia, which was the South Caucasus country after the revolution, and the work of this commissariat were examined. The Year 1917, when the revolution began, was a year in which many experiences were experienced for Russia and caused significant differences in the political situation of the country. The Bolsheviks takeover on November 7 1917 excited the nations in the South Caucasus (Georgian, Armenian and Azerbaijani Turks) to determine their own destiny.

Keywords: Tsarist, Bolshevik, Revolution, Lenin, Caucasus.

* Bu makale, Yunus Ekici'nin Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2017 yılında tamamlanan "II. Dünya Savaşından Bağımsızlığına Kadar Gürcistan (1939-1991)" başlıklı yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Kadirli Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, yunusekici@osmaniye.edu.tr.

Giriş

Şubat 1917'de Rusya'daki Çarlığın yıkılması ile birlikte ortaya çıkan milliyetler meselesi, hem geçici hükümetin hem de mevcut iktidarı devirmek için her türlü çözüme başvuran Bolşeviklerin karşısına bütün azameti ile çıkmıştı. Çarlığın ortadan kalkması sadece esaret altındaki Rus köylüsü için değil bütün azınlık milletler için rahatlatıcı ve ümit dolu bir devir açıyordu.¹ İmparatorluk içinde yer alan birbirinden farklı politik düşünceler Çarlık rejimiyle mücadele ederek onu yıpratmaya başlamış, 1917 Şubat (Mart) ihtilalinde ise başarı sağlamıştı. 27 Şubat (12 Mart) 1917'de Petrograd'da ekmek bulma sıkıntısı nedeniyle başlayan ayaklanma hareketi, halk toplulukları arasına askeri birliklerin de katılmasıyla tam anlamıyla bir ihtilale dönüşmüştür. Aynı gün Rus Devlet Duması (Parlamento) içinde yer alan İlerici Blok, Geçici Devlet Duma'sı Komitesi'ni oluşturarak iktidara hâkim olmuştur. Yine aynı gün Amele ve Asker Mümessilleri Şurası meydana getirildi. Sovyet yetkilileri ve Duma temsilcileri arasında yapılan iki günlük müzakerelerden sonra 14 Mart'ta liberal bir geçici hükümetin kurulmasına ve Çar'ın istifasına karar kılınmıştır. Bu durum şüphesiz ülkede ihtilalin ciddi anlamda sinyallerini veriyordu.²

Petrograd Şurası ilk başlarda hükümet olmak istememiştir. Bunun sebebi kısmen liderlerinin o döneme kadar Rusya'nın sosyalist devrim için değil yalnızca burjuva devrimi için hazırlanmış olduğu görüşüne inanmış olmaları kısmen de kendilerini hükümet kuracak yeterlilikte görmemiş olamamalarındandı.³

1917 yılı başlarından itibaren Rus halkı, ağırlaşan ekonomik koşullar yüzünden açlık ve sefalet içinde kıvranıyordu. Ülkenin büyük bölümünde ciddi bir gerginlik başlamıştı. Kornilov isyanı halkın geçici hükümete olan güvenini yitirmişti. Siyasiler iktidar savaşı verirken, halk ekonomik sıkıntılarla boğuşuyordu. Ülkede üretim bitme aşamasına geldiğinden büyük fabrika sahipleri işçileri işten çıkarıyordu. 1917'nin

¹ Fahir Armaoğlu, "Bolşevik İhtilali ve "Self Determination" Prensipleri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:17, Sayı:2, Ankara, 1962, s.235.

² Yunus Ekici, "Bolşevik İhtilalinin Ortaya Çıkması ve Sebepleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:27, Sayı:1, Elâzığ, 2017, s.265.

³ Edward Hallett Carr, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923, Cilt I* (Çeviren: Orhan Suda), İstanbul, 1989, s.75-76.

Mart ve Kasım aylarında 800 fabrika kapanma noktasına gelince 170 bin işçi işinden olmuştur. İşçilerin sermayeye karşı olan düşüncelerini bilen fabrika sahipleri kendi yöntemleriyle işçilerden intikam almayı planlıyorlardı. Mayıs-Ağustos ayları arasında tüm malların fiyatları iki kat artmış, ülke büyük bir ekonomik kriz içine girmiştir. Petrograd dâhil Moskova ve ülkenin diğer vilayetlerinde ekme sıkıntısı başlamıştı. Rusya'da buğday sorunu olmamasına rağmen büyük sermaye sahipleri fiyatları yükseltmek için ülkede yapay ekme kıtlığı meydana getirmişlerdir.⁴

Devletin birçok bakımdan hâlâ Orta çağın gereksinimlerine göre hareket etmesi halkı bir yanda yoksulluk diğer yanda cehalete sürüklemişti. Yıkılmaya yüz tutmuş bir iktidarın hükmü altındaki bu uçsuz bucaksız ülkenin kendisi zaten uçsuz bucaksız bir köhnelik şekline dönüşmüştü. Öyle ki, Rusya'nın hemen her yanında görülen eski dünyanın izleri burada, yeni bir dünyanın tomurcuklarıyla hemen her yanda çatışıyordu. Devletin başında modaya ayak uyduramamış, aciz bir monarşinin varlığı ve içinin boşluğunu, yer yer çatlamış bir dış yüzün göz kamaştırıcılığı ile örtmeye çabalıyordu.⁵

Uzun süren savaşlar, savaşan bütün devletleri ve çok sayıda tarafsız ülkeyi tüketimlerini kontrol altına almaya yönlendirmiştir. Ekme karnesi yeniden ortaya çıkmış ve günlük yaşantının bir parçası haline gelmiştir. Rusya da yaşanabilecek sıkıntıların dışında kalmayarak o da ekme karnesi uygulamasına katılmıştır. Tüketimi düzenlemenin klasik bir örneği olan ekme karnesinin tek görevi mevcut ekmeği herkesle paylaşırabilmektir.⁶

Savaşla geçen dört yıllık zaman sürecinde Rus halkı yorgun ve bitkin düşmüştü. Her şeyden önce askerler savaş alanlarından evlerine dönmek istiyorlardı. Lenin'in deyimıyla, "askerler yorgun, askerler

⁴ Ramin Sadıkov, "Şubat Devriminden Sonra Rusya'da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimi'ne Giden Yol", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:29, Sayı:48, Ankara, 2010, s.108.

⁵ Marcel Liebman, *Rus Devrimi Bolşevik Zaferinin Kökenleri, Aşamaları ve Anlamı*, İstanbul, 2017, s.15.

⁶ Vladimir İliç Lenin, *Yaklaşan Felaket ve Kurtulma Çareleri* (Çev.: Mehmet Korkmaz), Ankara, 1990, s.41.

yalınayak, askerler aç, askerler savaşmak istemiyor”du.⁷ Hem Çarist gelenek hem de Lenin’in parti organizasyon anlayışı merkezcilikten yanaydı.⁸ O kadar ki Rus yönetimi altında ezilen halkların ıstırap ve hoşnutsuzluğu da sınırsız hale gelmiştir. 1917 devrimi Bolşevik tarihinin en gizemli politikaları parti finansmanları üzerineydi.⁹

Bolşevik İhtilalinin Çıkmasına Zemin Hazırlayan Faktörler

Rusya’nın I. Dünya Savaşı’na dahil olması Rusya’daki ihtilalin en büyük sebebidir. İhtilalin çıkmasıyla beraber Rusya’da koşullar değişmiş ve Rus ordusunun Kafkas Cephesinde savaşmasına olanak kalmamıştır. Dolayısıyla Rusya’da ortaya çıkan ihtilalin en büyük etkisi Kafkas Cephesi’nde hissedilmiştir. Bu sıralarda Türk ordusu Şubat 1917’de kritik bir durumda bulunuyordu. İhtilalin ortaya çıkmasına kadar büyük bir askerî harekât yapılmamıştır.¹⁰

1917 yılı başlarında Rusya’da özellikle büyükşehirlerde yiyecek sıkıntısı başlamıştır. Rus ordusunda şikâyetler baş gösterince savaş bıkkınlığı başlamış ve savaş uzadıkça asker kaçağı da artmıştı. Rusya’da özellikle 1917 yılına doğru asker kaçağı sayısının bir buçuk milyona ulaştığı bilinmektedir.¹¹ Bolşevik İhtilalinin kaderini etkileyen en önemli gelişme Şubat 26-27’sinde Petrograd Garnizonundan birkaç birliğin halka ateş etmeyi reddederek devrime katılmaları olmuştur.¹²

Rusya’da Çar yönetiminin devrilmesiyle Rus Kafkas Orduları Komutanı Grandük Nikola görevinden alınmış, yerine General Yudenîç atanmıştır. Yudenîç orduda disiplini sağlamak için çok uğraşmışsa da başarılı olamamıştır. İhtilalci olmayan Yudenîç bu görevinde daha fazla kalamamış Haziran 1917’de istifa ederek yerine General Prjevalski getirilmiştir. Orduda artan iltica ve firarlar devam ederek Aralık 1917’ye gelindiğinde Kafkas Cephesi’ndeki Rus askerlerinin iki yüz bini firar

⁷ Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, (Çev.: Sermet Yalçın), İstanbul, 1998, s.10.

⁸ John Lawrence, *A History Of Russia*, New York, 1978, s.250.

⁹ Richard Pipes, *The Russian Revolution*, Newyork, 1991, s.369.

¹⁰ Nurcan Yavuz, “Erzincan Mütarekesinin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:17, Sayı:28, Ankara, 1995, s.207.

¹¹ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara,1993, s.424.

¹² Alexander Rabinowitch, *Devrime Doğru Petrograd Bolşevikleri ve 1917 Temmuz Ayaklanması*, İstanbul, 2014, s.28-29.

etmiş, cephede sadece kırk bin asker kalmıştı.¹³ Bu sıralarda Kafkasya'daki cephelerde savaşan Rus askerleri, zaman zaman siperlerin üzerine "Biz artık boğazları istemiyoruz" gibi yazılar yazarak savaşın bir an önce sona ermesini istemişlerdir.¹⁴

Bolşevik ihtilalinin temel sebeplerinin yanında Sovyet devrimini kolaylaştıran yakın sebepler de bulunmaktaydı. Her şeyden evvel 1917 tarihine gelindiğinde Rusya'daki mali sistem Fransız devrimi öncesi olduğu gibi yok olmuş durumdaydı. Vergi sistemi adaletsiz bir durum almış, savaş masrafları sadece erimekte olan altın rezervleri ve dış borçlarla yürütülmekteydi. 1904-1905'te meydana gelen Japon savaşı bu şekilde karşılanmış, 1905 devrimi de büyük şiddet kullanılarak Fransa'dan alınan büyük borçlarla bastırılabilmişti. Bunlara ilaveten Çarlık sistemi toprak sorununda bir çözüm üretememişti. İkinci neden olarak Rusya'da devlet kurulduktan sonra demokratikleşmenin gerçekleşmemesidir.¹⁵

8 Mart 1917 tarihinde Petrograd'da ekmek kıtlığı nedeniyle bir sokak gösterisi şeklinde başlayan hareket kısa zamanda büyüyerek 15-16 Mart gecesi Romanov Hanedanının son hükümdarı ikinci Nikola'nın Pskov karargâhında tahtından çekilmesiyle sonuçlanmıştır.¹⁶

1917 baharından sonra Rusya'da esen sosyalist devrim havası yaz boyunca güçlenmiş, başarısız ilk denemeye Lenin'in önderliğinde Ekim'de amacına ulaşarak Bolşevikleri ihtilalle iktidara getirmiştir. 20. yüzyıl dünyasına her yönüyle etki edecek olan bu gelişme, savaşan taraflar üzerinde önemli tesirler bırakmıştır. Özellikle Çarlık Rusya'sının müttefikleri olan İngiltere, Orta Doğu'daki varlığının ciddi tehdit altına girdiğini hissederek ihtilalden rahatsız olmuştur.¹⁷

¹³ Nasır Yüceer, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı, Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması*, Ankara, 2002, s.13.

¹⁴ Mediha Akarslan, "1920-1921 Yıllarında Rusya Hariciye Komiserliği ile Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Arasında Kurulan İletişim", *TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt:4, Sayı:16, Ankara, 1995, s.469.

¹⁵ Oral Sander, *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)* Ankara, 2008, s.389-390.

¹⁶ Rıfki Salim Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)* İstanbul, 1946, s.50.

¹⁷ Kaya Tuncer Çağlayan, *İngiliz Belgelerine Göre İngiltere ve Osmanlı Devleti Arasında Ayrı Barış Girişimleri (1917-1918)*, Samsun, 2003, s.57.

25 Ekim 1917'de Bolşevikler Rusya'da yönetimi ele geçirdikten sonra barış taarruzuna girişmişler ve Almanya ile müzakere yapmak için müracaat etmişlerdir. Almanya da Batı Cephesi'ndeki İngiliz ve Fransız kuvvetlerine son darbeyi indirmek ve böylece harbi kazanmak amacıyla Rusya ile hemen barışmak istiyordu.¹⁸ İngiltere ve müttefikleri, Bolşeviklerin barış çağrısını cephelerde ortaya çıkaracağı sonuçlar sebebiyle itilaf devletlerinin savaş uğraşlarına karşı doğrudan bir darbe olarak nitelendirdiler.¹⁹

Savaş ve kıtlıktan dolayı zayıflamış bir memlekette Lenin, stratejik bir geri çekilmeyi ya da yeni bir ekonomik politikayı uygulamaya sokmuştur. Köylülere tasarruf nisabı sistemi yerine, tarımsal ürün fazlasının yaklaşık yarısını aynı vergi olarak ödeme zorunluluğunun getirilmesi kabul edilmiştir.²⁰

Bu süreçlerde Rus siyasetçiler içişlerinde reforma gittiler.²¹ Reforma karşı olanlar Lenin'in savaşı ne pahasına olursa olsun bitirme kararlılığını tartışıyordu.²² Hâlbuki Lenin, Bolşeviklere ve komünistlere, bununla ilgili daha detaylı açıklama yapmanın gereksiz olduğunu düşünüyordu.²³ Özellikle Rusya'daki Bolşevik partileri diğer rakiplerine göre daha sert bir politika izlemişlerdir.²⁴

İhtilalden sonra Rusya savaşa son vererek Rus Halkları Beyannamesi'yle farklı milletlere egemenliklerini elde etme imkânı vermiş oluyordu. Rusya'da yaşamını sürdüren Türk ve İslâm milletler ne Çarlık Rus politikasından ne de geçici hükümetin uygulamalarından

¹⁸ Ahmet Ender Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Ankara, 1998, s.15.

¹⁹ Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, İstanbul, 1998, s.10.

²⁰ Jean-Marie Chauvier, *SSCB: Ekonomik ve Siyasi Gelişmeler (1917-1988)*, İstanbul, 1990, s.25-26.

²¹ Charles J. Halperin, *The Mongol Impact On Medieval Russian History, Russia And The Golden Horde*, Bloomington, 1985, s.44.

²² Melvin C. Wren, *The Course Of Russian History*, Newyork, 1989, s.434.

²³ Vladimir İliç Lenin, *Lenin's Final Fight: Speeches And writings, 1922-23*, Newyork, 1995, s.196.

²⁴ David Mackenzie-Michael W. Curran, *A History Of Russia, The Soviet Union, And Beyond*, Grensboro, 2001, s.528.

memnun değillerdi.²⁵ Fakat verilen vaatten sonra elleri boş kalan Müslümanların Bolşeviklere güvenmek ve umut bağlamaktan başka yolları görünmüyordu.²⁶

Rus ihtilalinde, Rusya'da yaşayan milletlerin kendi geleceğine hâkim ve sahip olması esası kabul edildiği için gerek milli mevcudiyetlerini muhafaza etmek ve gerekse Ruslar tarafından terk edilen Osmanlı arazisini elde tutmak amacıyla Kafkas uluslarından bilhassa Ermeniler ve Gürcüler, Rus ordusundan geriye kalanlardan birer küçük ordu oluşturmuşlardır. Bunların içinde Ermeni çeteleri de vardı.²⁷

Rus ihtilalcileri içerisinde Gürcüler ve Ermeniler önemli yer teşkil ediyorlardı. Rus Menşeviklerinin önderleri arasında Gürcüler başı çekiyordu. Gürcüler arasında Menşeviklerin teşkilatı çok güçlü idi ve Dumaya seçilen vekiller sadece Gürcü değil aksine bütün Rus milletlerden oluşan önemli kişilerdi. Bu sebeple Tseretelli ve Gegeçkori, Duma'da Rus sosyalistlerinin ya da Menşeviklerinin en bilinen kişileri sıfatıyla kürsüye çıkmış ve Çarlık idaresini eleştirmişlerdir.²⁸

Çarlık Rusya'nın 1917'de çökmesi, Güney Kafkasya'ya kısa süre zarfında bağımsızlık getirmiştir.²⁹1917'deki Şubat Devrimi sadece Ekim Devrimi'ne zemin hazırlayan bir devrim olarak tarihte yer edinmiştir.³⁰

Bolşevik İhtilali Sonrasında Gürcistan'daki Siyasi Gelişmeler

Bolşeviklerin Rusya'da 7 Kasım 1917'de yönetimi ele geçirmeleri sonrası Kafkasya'daki halklarda (Gürcü, Ermeni ve Azerbaycan Türkleri) kendi kaderlerini tayin etmek amacıyla harekete geçmişlerdir. Gürcü Menşeviklerin önderliğinde 28 Kasım 1917 tarihinde Maverayı Kafkas Komiserliği'nin teşkili ilan edilmiştir.³¹ Komiserlik her şeye rağmen

²⁵ Aygün Attar, "Birinci Cihan Savaşı ve Sonrası Türkiye'nin Kafkasya Politikası", *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, Sunulmayan Bildiriler, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar (24-26 Ekim 2001- İstanbul)*, Ankara, 2003, s.1.

²⁶ Jean Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık* (Çev: Lale Arslan), İstanbul, 2001, s.416.

²⁷ Rüştü Türker, *Birinci Dünya Harbi'nde Bakü Yollarında 5'nci Kafkas Tümeni*, Ankara, 2006, s.3.

²⁸ Kurat, *a.g.e.*, s.458.

²⁹ Elnur Cemilli, *ABD'nin Güney Kafkasya Politikası*, İstanbul, 2007, s.22.

³⁰ Isaac Deutscher, *The Unfinished Revolution Russia 1917-1967*, London, 1967, s.7.

³¹ Mustafa Pamuk, *Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dün'ü-Bugün'ü-Yarın'ı*, İstanbul, 1995, s.11-12.

kendisini Rusya'nın bir parçası olarak belirtmiştir.³² Bu komiserlik Gürcülerin, Ermenilerin ve Azerbaycan Türklerinin temsilcilerinden oluşan bir nevi federasyondan ibaretti. Mahalli organlar federatif bir sistemle merkezi Tiflis olmak üzere bir hükümet organı oluşturmuşlardı.³³

Transkafkasya Komiserliği olarak da bilinen Zakavkom, üç Gürcü, üç Azerbaycan Türkü, üç Ermeni ve iki Rus'tan meydana geliyordu. Menşevik bir Gürcü olan Gegeçkori Komiserliğin başkanlığına aynı zamanda da dışişleri ve çalışma komiserliğine getirilmiştir.³⁴

Mavera-yı Kafkas Komiserliği, Petrograd'daki Sovyet Hükümeti'ni tanımadığını belirtmekle birlikte bölgenin Rusya ile bağlarını tamamen koparmamıştı. Oysa komiserlik Bolşevik idaresinin uzun süre devam etmeyeceği fikriyle yakında toplanacak olan Rusya Kurucular Meclisi'nde ülkeyle ilgili bütün meselelerin demokratik yollarla halledileceği umudunu taşıyordu.³⁵

15 Aralık 1917'den sonra mütareke anlaşmalarının imzalanmasıyla Rus cephelelerinde çatışmalar sona ermiştir.³⁶ Kızıl Ordu ile birlikte ellerindeki bütün güçleri kullanan Bolşevikler 1917-1918 kışında hükümeti tamamen kontrolleri altına aldılar.³⁷

Kafkas Cephesi'nde anlaşma koşullarını sağlamak için Erzincan'da bir araya gelen Türk ve Rus heyetleri ilk toplantılarını 15 Aralık'ta yapmışlardır. Bu sıralarda taraflar birbirine isteklerini bildirmiş, özellikle Rus heyeti, Türk istekleri hakkında Rus Kafkas ordusu kumandanlığının görüşünü alarak tekrar toplanmak üzere dağılmıştır.³⁸ Yeni yönetim ilk iş olarak savaştan çekilmek için muhataplarına anlaşma teklifinde bulunarak Çarlık döneminde imzalanan gizli anlaşmaların tümünü ifşa

³² Gökdemir, *a.g.e.*, s.18.

³³ Pamuk, *a.g.e.*, s.11-12

³⁴ Gökay, *a.g.e.*, s.24.

³⁵ Abdullah Saydam, *Kafkasya'da Bağımsızlık Mücadeleleri ve Türkiye*, Trabzon, 1993, s.81.

³⁶ Nasır Yüceer, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı, Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması 1918*, Ankara, 2002, s.15.

³⁷ George Vernadsky, *Rusya Tarihi* (Çev: Doğukan Mızrak-Egemen Ç. Mızrak), İstanbul, 2009, s.364.

³⁸ Serpil Sürmeli, *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Ankara, 2001, s.28.

etmiştir.³⁹ Anlaşma henüz sona ermeden Rus askerlerinin bazıları ellerindeki silahlarını bırakıp cepheden ayrılarak evlerinin yolunu tutmuşlardır. Yaşanan bu gelişmeler bilhassa müttefik devletlere derin bir nefes aldirmiştir.⁴⁰

Erzincan Mütarekesi 18 Aralık 1917 tarihinde imzalanmıştır.⁴¹ Mütareke, Petrograd'daki Sovyet hükümeti ile değil Tiflis'teki Transkafkasya Komiserliği ve Kafkas Cephesi Rus Ordusu Komutanlığı adına imzalanmıştır. Osmanlı bu mütarekeyi imzalararken, Transkafkasya Komiserliğini de resmen bir hükümet olarak tanımıştır.⁴² Erzincan Mütarekesi aynı zamanda Maveray-yı Kafkas Hükümeti (Transkafkasya Komiserliği) tarafından imzalatılan ilk uluslararası antlaşma olduğundan dolayı da ayrı bir öneme sahiptir.⁴³ Ayrıca bu antlaşma Osmanlı Devleti ile Rusya arasında üç yıldır devam eden savaşı da sona erdirmiştir.⁴⁴ Erzincan Mütarekesi'yle Osmanlılar, Transkafkasya siyasal hayatına etkin rol olarak girmişlerdir.⁴⁵

22 Aralık 1917'de Osmanlı, Almanya ve Rusya heyetleri arasında Brest Litovsk barış müzakereleri başlamıştır. Alman heyetine Doğu Orduları Kumandanı General Max Hoofmann, Osmanlı heyetine Berlin Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa, Rus heyetine de Adolph Joffe başkanlık etmiştir.⁴⁶

Brest Litovsk'taki Türk heyeti iki taraflı bir politika sergilemiştir. Birincisi Sovyet Hükümeti ile kendileri için bölgedeki hedeflerine yasal zemin sağlayacak bir anlaşma yapmak ikincisi ise Maveray-yı Kafkasya'ya

³⁹ Durmuş Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1*, Ankara, 2004, s.106.

⁴⁰ Sina Akşin-Cemil Koçak, *Türkiye Tarihi 4.Cilt, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul, 2000, s.61.

⁴¹ Yuluğ Tekin Kurat, "1878-1919 Arasında Türk Rus İlişkileri", *TİTE Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:16, Sayı:27, Ankara, 1992, s.140.

⁴² Sürmeli, *a.g.e.*, s.29.

⁴³ Gela Guniava, *Türk-Rus İlişkileri ve Gürcistan XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007, s.55.

⁴⁴ Mustafa Sarı, "Misak-ı Milli'den İlk Taviz: Batum", *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl:23, Sayı:93, Ankara, Ocak-Şubat 2017, s.1231.

⁴⁵ Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905-1920* (Türkçesi: Nuray Mert), İstanbul, 1988, s.163.

⁴⁶ Sürmeli, *a.g.e.*, s.30-31.

yönelik isteklerde bulunan Bolşeviklerin Alman taleplerini kabul etmesini beklemek olmuştur.⁴⁷

Ermeni şiddet ve baskıları karşısında ne askeri komutanlara ne de Brest Litovsk'taki delegelere yapılan protestolar sonuç vermemiştir. Özellikle Rusya'nın tepkisizliği karşısında Vehip Paşa, Enver Paşa'ya ilettiği beyanatında Ermeni mezalimi engellenemediği takdirde askeri tedbirlere başvurulmasının son derece gerekli olduğunu bildirmiştir.⁴⁸

Bolşeviklerin 5-18 Ocak 1918 yılında Petrograd'da toplanan Kurucular Meclisi'ni zorla dağıtmaları üzerine bu yolda beliren bütün ümitler boşa çıkmıştır. Bununla birlikte Maveray-yı Kafkas Komiserliği yine de kendisinin Rusya'nın bir unsuru olduğu görüşünü muhafaza etmiştir. Fakat merkezdeki Sovyet hükümeti ile ilişkilerini koparmıştır. Ayrıca Kurucular Meclisi'ne seçilmiş olan vekillerden oluşan bir Diyet Meclisi (Seym)⁴⁹ oluşturmuşlardır. Bu meclis, Maveray-yı Kafkas Komiserliği'nin en yüksek yasama organı olmuştur. Komiserlik Seym'de alınan kararları yerine getirmekle sorumluydu. Gerek komiserlik ve gerek Seym de Gürcüler lider pozisyonunda idiler. Hem komiserliğin hem de Seym'in başkanları Gürcülerden oluşuyordu.⁵⁰ Bu sebep ileride Güney Kafkasyalılar için bağımsızlık hareketini başlatacaktır.⁵¹

Türk taleplerini içeren talimatlar Brest Litovsk'ta bulunan Hakkı Paşa'ya bildirilmiş ve kendisine gerekli açıklamalar yapılmıştır. Buna

⁴⁷ Gökay, *a.g.e.*, s.21.

⁴⁸ Nurcan Yavuz, "Doğu Anadolu'daki Ermeni Mezaliminin Brest Litovsk Barış Görüşmelerine Protestosu", *TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt:4, Sayı:15, Ankara, 1995, s.402-403.

⁴⁹ Seym: Maverayı Kafkas Milletlerinin temsil edildiği parlamento mahiyetinde bir Diyet meclisidir. Tüm Rusya Kurucu Meclisi için aday listesi olarak değerlendirildi. Seym on siyasi partiye mensup temsilcilerden oluşuyordu. Menşevikler, Kadetler, Sosyal Demokratlar, Taşnaklar, Sosyal-Federalistler, Ulusal-Demokratlar, Musavatçılar, İttihatçılar, Müslüman Sosyalistler ve Himmetçiler. Otuzar sandalyeye sahip olan Menşevikler ve Musavatçılar Seym'deki en büyük gruplardı. Taşnak'ın 27 sandalyesi vardı. Diğer partiler önemsiz sayıda üyeye sahipti. (Gökdemir, *a.g.e.*, s.18, Gökay, *a.g.e.*, s.24.

⁵⁰ Kurat, *a.g.e.*, s.462-463.

⁵¹ Cem Kumuk, *Kafkasya Aydınlik Günlerini Arıyor (Neredesin Prometheus)* İstanbul, 2004, s.2.

rağmen 27 Şubat 1918'de müzakerelere tekrar başlanılmıştır.⁵² 28 Şubat günü Bolşevik Hükümeti, Brest Litovsk barışını imzalamayı kabul etmişve 3 Mart 1918 tarihinde imzalanmıştır.⁵³ İmzalanan bu antlaşmaya göre; Rus ordusu Doğu Anadolu'dan en fazla 6 ile 8 hafta içinde çekilecek ve yine Rus ordusu hakim olduğu yerlerde -Türk birlikleri gelinceye kadar asayişini sağlayacak, Ermeni çeteleri silahsızlandırılıp dağıtılacak, Kars, Ardahan ve Batum derhal boşaltılacak ve bölgenin geleceğini komşu devletler ve özellikle Türkiye ile anlaşarak yerli halk tayin edecektir.⁵⁴ Bu durum Doğu Cephesi'nde Millî Mücadele için uygun şartlar hazırlamış ve dolaylı da olsa karşılıklı iş birliği zemini meydana getirmiştir.⁵⁵

3 Mart 1918'de imzalanan Brest Litovsk Antlaşması, Türk ordusuna Kafkaslarda ilerlemeleri için diplomatik açıdan uygun yasal bir zemin sağlamıştır. Türk ordusunun Suriye, Mezopotamya ve Avrupa cephelerinde yenilmelerine rağmen Brest Litovsk'taki Türk heyeti önemli başarılar sağlamıştır.⁵⁶ Brest Litovsk Antlaşması imzalandığı sıralarda Güney Kafkasya'da Maveraya Kafkasya Hükümeti ismiyle bir devlet kurulmuştur. Trabzon'da bu devletin temsilcileriyle yapılan konferansta Kars, Ardahan ve Batum'un yapılacak bir referandum neticesinde Osmanlı Devleti'ne dâhil edilmesi kabul edilmiştir.⁵⁷

Enver Paşa her şeye rağmen Maveraya Kafkas Hükümeti ile ilişki kurmak istemiş ancak onu bir devlet olarak tanımak istememiştir. Çünkü Rusların Kafkasya'ya egemenlik kurmalarına engel olmak istemiştir. Osmanlı Hükümeti, Erzincan Mütarekesi'ni imzalayarak zaten komiserliği bir hükümet olarak kabul edip onu tanımış olduğunu göstermiştir. Fakat bunlarla yetinmeyen Osmanlı Ordusu Başkomutan

⁵² Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet ilişkileri Ekim Devriminden "Millî Mücadeleye"*, İstanbul, 1979, s.20.

⁵³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkilâbı Tarihi Cilt III, Kısım 4*, Ankara, 1983, s.177.

⁵⁴ Halil Bal, "Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı:5, İstanbul, 2004, s.35-36.

⁵⁵ Bayram Kodaman, "Bolşevik İhtilali ve Türkiye" *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:25, Isparta, Mayıs 2012, s.66.

⁵⁶ Gökay, a.g.e., s.21.

⁵⁷ Zehra Arslan, "Moskova Antlaşması Sonrası Batum'da Rus ve Gürcülerin Yaptıkları Düzenlemeler (1921-1925)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı:8, Trabzon, 2010, s.113.

vekili ve Harbiye Nazırı Maveraya-yı Kafkas Hükümeti'nin İttifak devletleri ile Rusya arasında devam eden barış görüşmelerine katılmasını arzulamıştır.⁵⁸

Türk ordusunun harekâta geçmesi ile telaşlanan Maveraya-yı Kafkasya Seym'i Türkler ile barış müzakerelerinin bir an önce başlamasını istemiş ve karşılıklı heyetler 14 Mart-14 Nisan 1918 tarihleri arasında Trabzon'da görüşmüşlerdir.⁵⁹ Konferans'ta birçok karar alınmışsa da genel itibari ile başarılı olunamamıştır.⁶⁰

11 Mayıs 1918'de başlayan Batum Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin taleplerinde değişiklikler olmuştur. Osmanlı Adliye Nazırı Halil Bey'in başkanlık ettiği Türk heyeti, Elviye-i Selase'nin yanı sıra Gürcistan'da Müslümanların yoğun olduğu Ahıska ve Ahılkelek'i istemiş, bunlara ilave olarak Kafkas demiryollarının kontrolünü de talep etmişlerdir.⁶¹

Türkiye temsilcileri bir yandan konferansa iştirak ederken diğer yandan da Kafkasya ve Türk dünyasının farklı bölgelerinden Batum'a gelen temsilciler ile görüşmekteydiler.⁶² Gürcüler ve Ermeniler ise Kafkasya'daki Türk baskılarına karşı Almanya ile yakın temas kurmak istemişlerdir. Almanlar da bunu kendi çıkarları için uygun bulduklarından, başta Gürcüler olmak üzere Ermenilerin de hamisi olmak istemişlerdir. Oysa ne Batum ile Tiflis ne de Erivan'ın Almanya için herhangi bir önemi yoktu. Almanlar için asıl mesele Bakü petroleri idi ve bu petrolerin yalnızca Türklerin kontrolü altına girmesine razı olmayacaklardı.⁶³

⁵⁸ Enis Şahin, *Türkiye ve Maverayı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, Ankara, 2002, s.206-207.

⁵⁹ Çağatay Benhür, "Türk Birlikleri'nin Azerbaycan'ı Tahliye Etmesi" (1918) *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:21, Konya, 2009, s.25.

⁶⁰ Muhittin Gül, "Türk-Gürcü İlişkileri ve Türkiye Gürcüleri", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, Cilt:11, No:1, Sakarya, 2009, s.93.

⁶¹ Çağlayan, a.g.m., s.414.

⁶² Selma Yel, "Azerbaycan Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunda Türkiye'nin Yardımları İlhak Amacına mı Yönelikti?". *TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt:6, Sayı:24, Ankara, 1999-2003, s.566-567.

⁶³ Selami Kılıç, "Ermeni Propagandaları ve Alman İmparatorluğu'nun Ermeni Politikası Alman Arşiv Belgeleri Açısından 1917-1918", *TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt:5, Sayı:19, Ankara, 1997, s.289.

Azerbaycan Türkleri, Türkiye için siyasi ve tarihi açıdan büyük bir önem taşımasına rağmen Türkiye'nin Bakü'ye olan ilgisi sadece petrolle sınırlı kalmamıştır. Azeriler, gittikçe yoğunlaşan Ermeni baskı ve şiddetleri karşısında Türkleri bir kurtarıcı olarak görmüşler ve onların Bakü'ye girmelerini sabırsızlıkla beklemişlerdir.⁶⁴

Gürcistan'ın Maverayı Kafkas Komiserliği'nden çekilmesiyle Seym, Transkafkasya Cumhuriyetini feshetme kararı almıştır. Bu birliğin sona ermesi aynı zamanda Güney Kafkasya milletlerinin bağımsız cumhuriyetler şeklinde ayrılmaları yolundaki geçiş sürecinin sona erdiğinin göstergesiydi.⁶⁵ Birlik yalnızca beş hafta hüküm sürmüştü ve üç ülke ayrı ayrı bağımsızlıklarını kazanmışlardır.⁶⁶ 22 Nisan 1918'de ilan ettikleri bağımsızlıklarını 26 Mayıs 1918 tarihinde Transkafkasya Seym'inin aldığı kararlarla Transkafkasya Federasyonu'nu fesh etmiştir.⁶⁷ Federasyonun dağılmasıyla bölgede Türk-Alman güç mücadelesi başlamıştır.⁶⁸

Brest-Litovsk Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra; 26 Mayıs 1918'de Gürcistan ve Ermenistan, 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan ettiler. Gürcistan'ın başkenti Tiflis, Ermenistan'ın başkenti ise Erivan olarak ilan edildi. Normal olarak Azerbaycan'ın başkenti Bakü olacaktı fakat Bakü 18 Mart 1918'den itibaren "Kızıkların" kontrolü altına girince Gence, Azerbaycan'ın geçici başkenti olarak ilan edilmiştir.⁶⁹

Türkler, asırlarca Ermenileri kendilerinden ayrı tutmamış ve onlara yüksek makamları layık görerek müsamahanın büyük örneğini sergilemişlerdir. Ermeniler ise bu müsamahanın karşılığını, Türklerin

⁶⁴ Selami Kılıç, "1917-1918'de Kafkasya'daki Bazı Siyasi ve Askeri Gelişmelerin Işığı Altında, Bağımsızlık Yolundaki Gürcistan ve Berlin Gücü Komitesinin Bu Konudaki Çalışmaları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, Erzurum, 1996, s.47.

⁶⁵ Swietochowski, *a.g.e.*, s.172.

⁶⁶ Ersan Bocutoğlu-Kenan Çelik, *Orta Asya ve Kafkasya'daki Durum ve Avrupa Güvenliği*, Trabzon, 1998, s.26.

⁶⁷ Benhür, *a.g.m.*, s.25-26.

⁶⁸ Gül, *a.g.m.*, s.94.

⁶⁹ Yavuz Özgüldür, "1918-1922 Dönemi Kafkasya'daki Siyasi Gelişmeler ve Türkiye", *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II (Sunulmayan Bildiriler) XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar (24-26 Ekim 2001- İstanbul)*. Ankara, 2003, s.79-80.

zayıf ve kritik durumlarında ayaklanarak ve düşmanlarıyla iş birliği yaparak ödemeye çalışmışlardır.⁷⁰ Bundan dolayı Ermenilerin yaptıklarına karşılık gerekli olan bütün tedbirler alınmış ve uygulanmıştır.⁷¹

1919 yılı Bolşevikler için felaket ve musibetlerle dolu bir yıl olarak geçmiştir. Fakat merkezini Moskova'ya nakletmiş olan Bolşevik liderleri 1920 senesini üst üste kazanılmış zaferlerle kapatmışlardır.⁷²

TBMM'nin 23 Eylül 1921'de Yunanlıları Sakarya Meydan Muharebesi'nde mağlup etmesinden sonra Türkiye ile Sovyetlerin kontrolündeki Güney Kafkasya ülkeleri olan Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve SSCB arasında Kars'ta konferans düzenlenmiştir. Ulusların kardeşliği ve her ulusun kendi geleceğini tayin etmesi ilkelerine dayanan bu konferans neticesinde 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması imzalanmıştır.⁷³

30 Aralık 1922 yılında kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) Stalin'in öngördüğü gibi dört devletten oluşmaktaydı. Bu dört devlet: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Beyaz Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ı kapsayan Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti.⁷⁴

Sonuç

Gürcistan, Rusya'da meydana gelen Bolşevik İhtilali'nin ilk safhası boyunca Rusya'nın hegemonyasındaki milletler aynı kaderi paylaşmış ve tüm varlığını Rus ihtilalci cephesinin korunması için harcamıştır. İhtilalin ilk günlerinde bütün Rusya'yı etkileyebilecek fikir akımlarına sadık kalmıştır. Özellikle Kafkas Cephesi'nin düşmesi Gürcistan için Bolşevik İhtilalinin en acı sonucu olmuştur. Bu yeni dönem ile birlikte Gürcistan'ın

⁷⁰ Abdurrahman Küçük, "Belgelerin Işığında Türk-Ermeni Münasebetlerine Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:1, Ankara, 1989, s.259.

⁷¹ Cemal Avcı, "Millî Mücadele Döneminde Türk- Ermeni ve Gürcü İlişkileri", *TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt:4, Sayı:13, Ankara, 1994, s.1.

⁷² *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1956.

⁷³ Samet Mansuroğlu, *Güney Kafkasya'dan Türkiye'ye Göçler (1914-1938)*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2015, s.51.

⁷⁴ İbrahim Hasanov, *SSCB Dönemi Rus Milliyetçiliği (1917-1985)* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2013, s.54.

siyasi hayatına büyük beklentiler, büyük umutlar ve büyük korkular girmiş ve her siyasi teşebbüste Gürcistan, bu duyguları aynı yoğunlukta yaşamıştır. Bilhassa Batum Konferansı öncesi Kafkas politikasını şekillendiren yegâne müttefiki Türkiye'yi Kafkasya'da tek güç olarak bırakmak istemeyen Almanya Gürcistan'ın imdadına yetişmiştir. Almanya Bakü petroleri, Gürcistan'ın zengin madenleri ve kaynaklarıyla ilgilenirken Kafkas yollarının geçiş noktasında bulunan Gürcistan'ı tampon bir devlet olarak kullanmayı amaç edinmiş ve böylece Türk ordularını Kafkasya'ya geçişleri sırasında engellemeyi düşünüyordu. Bunun için de Gürcistan'ı himaye edip bağımsızlığının sağlanmasını gerçekleştirmeyi ümit etmekteydi.

Bolşevik ihtilali gerçekleşikten sonra Gürcistan da diğer Kafkas cumhuriyetleri gibi Rusya idaresinden ayrılmıştır. Fakat Bolşevik Sovyet yönetimi güçlendikten sonra Kafkasya'daki küçük devletleri birer birer ele geçirerek buralarda yandaş Bolşevik yönetimler meydana getirmiştir. Kurulan bu yeni cumhuriyetlerin bağımsızlığı Transkafkasya cumhuriyetinin bağımsızlığı kadar bile sürmemiştir.

Bolşevik İhtilali'nin Transkafkasya'daki en önemli tesirlerinin başında bölgenin Rusya'dan ayrılma sürecine girmesi olmuştur. Bölgede bulunan üç toplum; Gürcüler, Ermeniler ve Azeriler Moskova'daki Bolşevik rejimini tanımamışlar ve akabinde 23 Şubat 1918'de merkezi Tiflis olan fiili bir federal hükümet kurmuşlardı. Bu hükümet her ne kadar bağımsızlığını ilan etmese de Osmanlı Devleti ile 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi'ni imzalamış ayrıca 14 Mart-14 Nisan 1918 tarihlerinde Trabzon'da yapılan barış müzakerelerine iştirak etmekle bağımsız bir devletin hükümeti gibi hareket etmiştir.

Transkafkasya Federasyonu'nun girişimi ile yine aynı amaçlı ve Gürcü ağırlıklı olarak 11 Mayıs-4 Haziran 1918 tarihlerinde Batum Konferansı toplanmıştır. Bu konferansa Almanlar, Kafkas politikaları gereği olarak ilgi göstermişler ve Gürcülerin bağımsızlığına yardımcı olarak kendilerine çıkarlar sağlamayı planlamışlardır. Hatta bu politika Berlin'de toplanan bir uzmanlar komitesinde belirlenmiştir. Batum Konferansı ile Alman-Gürcü yakınlaşması sağlanmış ve Gürcistan'ın bağımsızlığına giden yol açılmıştır. Almanlar bu yardım karşılığında bölgede birtakım avantajlar elde etmişlerdir. Bu arada bazı bölgelerin de Osmanlı Devleti'nde kalması sağlanmıştır.

Kafkasya’da yeni kurulan Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan Cumhuriyetleri’nin kurulduğu coğrafyayı kendi sınırlarının bir parçası olarak gören Bolşevik Rusya, adı geçen devletlerin bağımsızlığını resmen tanımamıştı. Bununla beraber ilerleyen süreçte Rusya’daki iç savaştan dolayı oluşan yeni cumhuriyetlere müdahale etme imkânına da sahip değildi. Bundan dolayı Kafkasya’da meydana gelen olaylara geçici olarak sessiz kalıyor ve daha çok diplomatik ve askeri çabalarını kullanmaya çalışıyordu.

Kaynakça

AKARSLAN, Mediha, “1920-1921 Yıllarında Rusya Hariciye Komiserliği ile Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Arasında Kurulan İletişim”, *TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt:4, Sayı:16, Ankara, 1995

AKŞİN, Sina- KOÇAK, Cemil, *Türkiye Tarihi 4. Cilt, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul, 2000

ARMAOĞLU, Fahir, “Bolşevik İhtilali ve "Self Determination" Prensibi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:17, Sayı:2, Ankara, 1962

ARSLAN, Zehra, “Moskova Antlaşması Sonrası Batum’da Rus ve Gürcülerin Yaptıkları Düzenlemeler (1921-1925)”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı:8, Trabzon, 2010

ATTAR, Aygün, “Birinci Cihan Savaşı ve Sonrası Türkiye’nin Kafkasya Politikası”, *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, Sunulmayan Bildiriler, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar (24-26 Ekim 2001- İstanbul)*, Ankara, 2003

AVCI, Cemal, “Millî Mücadele Döneminde Türk- Ermeni ve Gürcü İlişkileri”, *TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt:4, Sayı:13, Ankara, 1994

BAL Halil, “Brest-Litovsk Antlaşması’ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı:5, İstanbul, 2004

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi Cilt III, Kısım 4*, Ankara, 1983

BENHÜR, Çağatay, “Türk Birlikleri’nin Azerbaycan’ı Tahliye Etmesi” (1918) *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:21, Konya, 2009

BOCUTOĞLU, Ersan – ÇELİK, Kenan, *Orta Asya ve Kafkasya’daki Durum ve Avrupa Güvenliği*, Trabzon, 1998

BURÇAK, Rıfki Salim, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)* İstanbul, 1946

CARR, Edward Hallett, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923, Cilt I* (Çeviren: Orhan Suda), İstanbul, 1989

CEMİLLİ, Elnur, *ABD'nin Güney Kafkasya Politikası*, İstanbul, 2007

CHAUVIER, Jean-Marie, *SSCB: Ekonomik ve Siyasi Gelişmeler (1917-1988)*, İstanbul, 1990

Cumhuriyet, 21.07.1956

ÇAĞLAYAN, K. Tuncer, "İngiliz Belgelerine Göre Transkafkasya'da Osmanlı-Alman Rekabeti", *XIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara, 4-8 Ekim 1999

ÇAĞLAYAN, Kaya Tuncer, *İngiliz Belgelerine Göre İngiltere ve Osmanlı Devleti Arasında Ayrı Barış Girişimleri (1917-1918)*, Samsun, 2003

DEUTSCHER, İsaac, *The Unfinished Revolution Russia 1917-1967*, London, 1967

EKİCİ, Yunus, "Bolşevik İhtilalinin Ortaya Çıkması ve Sebepleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:27, Sayı:1, Elâzığ, 2017

GÖKAY, Bülent, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, İstanbul, 1998

GÖKDEMİR, Ahmet Ender, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Ankara, 1998

GUNİAVA, Gela, *Türk-Rus İlişkileri ve Gürcistan XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007

GÜL, Muhittin, "Türk-Gürcü İlişkileri ve Türkiye Gürcüleri", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, Cilt:11, No:1, Sakarya, 2009

HALPERİN, Charles J., *The Mongol Impact On Medieval Russian History, Russia And The Golden Horde*, Bloomington, 1985

HASANOV, İbrahim, *SSCB Dönemi Rus Milliyetçiliği (1917-1985)* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2013

KILIÇ, Selami, "1917-1918'de Kafkasya'daki Bazı Siyasi ve Askeri Gelişmelerin Işığı Altında, Bağımsızlık Yolundaki Gürcistan ve Berlin Gücü Komitesinin Bu Konudaki Çalışmaları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, Erzurum, 1996

KILIÇ, Selami, "Ermeni Propagandaları ve Alman İmparatorluğu'nun Ermeni Politikası Alman Arşiv Belgeleri Açısından 1917-1918", *TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt:5, Sayı:19, Ankara, 1997

KODAMAN, Bayram, "Bolşevik İhtilali ve Türkiye" *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:25, Isparta, Mayıs 2012

KUMUK, Cem, *Kafkasya Aydınlik Günlerini Arıyor (Neredesin Prometheus)* İstanbul, 2004

KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi*, Ankara, 1993

KURAT, Yuluğ Tekin, "1878-1919 Arasında Türk Rus İlişkileri", *TİTE Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:16, Sayı:27, Ankara, 1992

KÜÇÜK, Abdurrahman, "Belgelerin Işığında Türk-Ermeni Münasebetlerine Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:1, Ankara, 1989

LAWRENCE, John, *A History Of Russia*, Newyork, 1978

LENİN, Vladimir İliç, *Lenin's Final Fight: Speeches And writings, 1922-23*, Edited by: George Fyson, Newyork, 1995

LENİN, Vladimir İliç, *Yaklaşan Felaket ve Kurtulma Çareleri* (Çev.: Mehmet Korkmaz), Ankara, 1990

LİEBMAN, Marcel, *Rus Devrimi Bolşevik Zaferinin Kökenleri, Aşamaları ve Anlamı*, İstanbul, 2017

MACKENZİE, David- CURRAN, Michael W., *A History Of Russia, The Soviet Union, And Beyond*, Grensboro, 2001

MANSUROĞLU, Samet, *Güney Kafkasya'dan Türkiye'ye Göçler (1914-1938)*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2015

ÖZGÜLDÜR, Yavuz, "1918-1922 Dönemi Kafkasya'daki Siyasi Gelişmeler ve Türkiye", *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II (Sunulmayan Bildiriler) XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar (24-26 Ekim 2001- İstanbul)*. Ankara, 2003

PAMUK, Mustafa, *Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dün'ü-Bugün'ü-Yarın'ı*, İstanbul, 1995

PİPES, Richard, *The Russian Revolution*, Newyork, 1991

RABINOWİTCH, Alexander, *Devrime Doğru Petrograd Bolşevikleri ve 1917 Temmuz Ayaklanması*, İstanbul, 2014

ROUX, Jean Paul, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık* (Çev.: Lale Arslan), İstanbul, 2001

SADIKOV, Ramin, "Şubat Devriminden Sonra Rusya'da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimi'ne Giden Yol", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:29, Sayı:48, Ankara, 2010

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)* Ankara, 2008

SARI, Mustafa, "Misak-ı Millî 'den İlk Taviz: Batum", *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl:23, Sayı:93, Ankara, Ocak-Şubat 2017

SAYDAM, Abdullah, *Kafkasya'da Bağımsızlık Mücadeleleri ve Türkiye*, Trabzon, 1993

SÜRMEİ, Serpil, *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Ankara, 2001

SWİETOCHOWSKI, Tadeusz, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905-1920* (Türkçesi: Nuray Mert), İstanbul, 1988

ŞAHİN, Enis, *Türkiye ve Maverayı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, Ankara, 2002

TÜRKER, Rüştü, *Birinci Dünya Harbi'nde Bakü Yollarında 5'nci Kafkas Tümeni*, Ankara, 2006

VERNADSKY, George, *Rusya Tarihi* (Çev.: Doğukan Mızrak-Egemen Ç. Mızrak), İstanbul, 2009

WREN, Melvin C., *The Course Of Russian History*, Newyork, 1989

YALÇIN, Durmuş, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1*, Ankara, 2004

YAVUZ, Nurcan, "Doğu Anadolu'daki Ermeni Mezaliminin Brest Litovsk Barış Görüşmelerine Protestosu", *TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt:4, Sayı:15, Ankara, 1995

YAVUZ, Nurcan, "Erzincan Mütarekesinin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:17, Sayı:28, Ankara, 1995

YEL, Selma, "Azerbaycan Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunda Türkiye'nin Yardımları İlhak Amacına mı Yönelikti?". *TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt:6, Sayı:24, Ankara, 1999-2003

YERASİMOS, Stefanos, *Türk-Sovyet ilişkileri Ekim Devriminden "Millî Mücadeleye"*, İstanbul, 1979

YÜCEER, Nasır, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı, Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması 1918*, Ankara, 2002.

Rakka Valisi Hamalızâde Ahmed Paşa'nın Muhallefatı (1745)

Bekir Gökpinar*

(ORCID ID: 0000-0003-1017-6037)

Makale Gönderim Tarihi

24.02.2020

Makale Kabul Tarihi

06.03.2020

Özet

Hamalızâde Ahmed Paşa, 1731-1745 yılları arasında muhtelif aralıklarla Rakka valisi olarak görev yapmıştır. Burada görev yaptığı yıllarda çok geniş bir sınır boyunca Osmanlı-İran mücadelesi devam etmekteydi. Zaman zaman İran güçleri tarafından işgale uğrayan şehirlerin kurtarılması için bölgesel seferler düzenlenmişti. Bunun için sınır bölgelerine yakın vilayetlerden askeri sevkiyatlar yapılmaktaydı. Bu kapsamda Ahmed Paşa daha çok Bağdat, Musul, Kerkük, Erzurum ve Kars gibi şehirlerde görev yapmıştır. Rakka valiliği sırasında kendisi ve mahiyetinde bulunan kimselerin ahaliye karşı çok sert uygulamalar yaptıkları, bundan dolayı da hayatının son döneminde görev yeri olan Ruha'ya dönemediği bilinmektedir. Devlete karşı yaptığı yararlı hizmetlerin aksine halk üzerindeki baskı ve zulmü dolayısıyla görevden alınmış ve Rodos adasına sürgün edilmesine karar verilmiştir. Ancak etrafında çok kalabalık gruplar olduğu halde Kilis'ten hareke edip Mersin'de vefat etmiştir. Ahmed Paşa vefatı ile birlikte hatırı sayılır miktarda muhallefatı olduğu tespit edilmişti. Öncelikle Mersin'de bulunan, sonra Ruha'da bulunan eşya, emval ve hayvanları kaydedilip satılmıştır.

Hamalızâde Ahmed Paşa'nın Rakka valiliği, doğu sınırında yaptığı faaliyetler ve nihayet vefatı ile birlikte muhallefatının zabt edilerek tespiti ve satış süreci başta Osmanlı Arşivindeki defter ve belgeler yanında dönemin kroniklerinden istifade edilerek incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hamalızâde Ahmed Paşa, Rakka, muhallefat, Ruha, Halep.

* Dr., bgokpinar@gmail.com.

Muhallefat of Raqqa Governor Hamalızâde Ahmed Pasha (1745)

Abstract

Hamalızâde Ahmed Pasha served as the governor of Raqqa at several intervals between 1731 and 1745. During the years he served there, the Ottoman-Iran struggle continued along a wide border. From time to time, regional campaigns were organized to save the cities occupied by Iranian forces. For this reason, military shipments were made from the provinces close to the border regions. In this context, Ahmed Pasha mostly worked in cities such as Baghdad, Mosul, Kirkuk, Erzurum and Kars. It is known that during the Raqqah Governorate, he and his attendants performed very severe implementations against the people, and therefore could not return to Ruha, which was his post in the last period of his life. Although he had useful services for state, he was dismissed from his post because of his oppression and persecution against local community, and it was decided to be exiled to Rhodes Island. However, although there were very crowded groups around him, he died while he was going to Marj Dabiq from Kilis. It was determined that he had a considerable amount of inheritance (muhallefat) with the death of Ahmed Pasha. Primarily the goods, assets and animals found in Marj Dabiq and then in Ruha were listed and sold.

With Hamalızâde Ahmed Pasha's governorship, activities on the eastern border, and finally his death, detection of his inheritance by recording and sales process were examined by taking advantage of the chronicles of the period, along with the registries and documents in the Ottoman State Archives.

Keywords: Hamalızâde Ahmed Pasha, Raqqa, muhallefat, Ruha, Aleppo.

Giriş

Rakka Valisi Ahmed Paşa, Osmanlı bürokrasisi içinde ilk görev yeri olarak Bağdat Valisi Ahmed Paşa'nın kethüdası olarak karşımıza çıkmaktadır. 1731 yılında İran'ın eline geçen Kirmanşah ve Hemedan seferine Bağdat Valisi Ahmed Paşa serasker tayin edilmiştir. Ahmed Paşa, Kirmanşah yakınlarında Tahmasp güçleri ile yapılan savaşta galip gelmiş ve önemli miktarda mühimmat ele geçirilmiştir. Bu savaş sonucunda Kirmanşah'ın feth edilirken Hemedan kendiğilinden teslim olmuştu. Bu seferde padişah I. Mahmud, Bağdat Valisi Ahmed Paşa'yı

hatt-ı hümayun, sorguç ve hilat ile taltif etmiştir.¹ Ayrıca söz konusu sefer sırasında seraskerin kethüdası olarak bulunan Ahmed Paşa'ya da üç tuğ ile birlikte vezirlik ihsan olunmuştur. Ahmed Paşa, bundan sonra "Hamalioğlu" diye şöhreti yayılmıştır. Bir müddet sonra da beylerbeyi ünvanı almıştır.²

Bağdad Valisi Ahmed Paşa tarafından kethüdası Ahmed Paşa'nın bu seferde olan gayretleri padişaha arz edilmiştir. Bunun üzerine kethüda Ahmed Paşa'ya vezirlik yanında 3.000 nefer ile birlikte Hemedan kalesi muhafazasına gitmesi şartıyla Rakka eyaleti valiliğine tayin edilmiştir (Ekim 1731).³ 1145 (1732-33) yılında Basra Valisi Abdurrahman Paşa'nın vefatı üzerine bu defa buraya vali olarak görevlendirilmiş ancak bu görevde kısa süre kalabilmiş, 1146 (1733-34)' te azl edilmiştir.⁴

1147 (1734-35) yılında tekrar Rakka valisi olmuş, 1735-36 yılındaki İran seferlerinde seraskerin maiyyetinde memur olarak görev yapmıştır. İran seferi sırasında Nadir Han ile Arpaçay yakınlarında Bogaverd civarında yapılan savaşta Şark Seraskeri Abdullah Paşa şehit düşmüştür. Bunun üzerine ordu üzerine yeni serasker tayin olununcaya kadar serasker vekili olarak tayin edilmiştir. Osmanlı ordusunun Kars civarına çekilmesi ile birlikte burada da seraskerlik görevini sürdürmüştür.⁵

¹ Şemdâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi *Mür'it-Tevârih*, I, Haz. Münir Aktepe, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976, s. 25.

² *Mür'it-Tevârih*, I, s. 25; Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*, Yay. Haz. Nuri Akbayar, C.I, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 211; Kethüda, Osmanlı Devlet teşkilatı içinde XV.yüzyıldan itibaren devlet işlerii yürütmekte olan yardımcı anlamında kullanılmaktadır. XVI. yüzyıldan itibaren ise beylerbeyi ve valilerin yanında birden fazla kethüda bulunurdu. Seçimi tamamen valilere ait olup, işlerinde başarılı olanlar daha üst memuriyetlere tayin edilirdi. Mehmet Canatar, "Kethüdâ", *DİA*, C. 25, Ankara 2002, s. 332-333.

³ "Vezîrim Ahmed Paşa edâmallahü te'alâ iclâlehûnün iltimâsı üzere avâtıf-ı aliyye-i mülûkânemden rütbe-i vâlâ-yı vezâret ile hasedetü'l-vüzerâ olan Rakka eyâleti sana tevcih ve ihsânım...", Mehmed Günay, *Ruha Valisi Hamalızâde Ahmed Paşa'nın Vekâyî'i (1156-1158)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994, s. 78; Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi, Sâmî ve Şâkir Tarihleriyle Birlikte 1730-1744, (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, Haz. Mesut Aydın, Kitabevi, İstanbul 2007, s. 115.

⁴ *Subhî Tarihi*, s. 173-174; Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*, C.I, s. 211.

⁵ "Halâ Rakka Vâlisi olan Vezîr Ahmed Paşa'ya hüküm ki; Abdullah Paşa'nın vefatından sonra ta'yîn olacak ser-askerim o câniblere varıncaya dek tîz elden sen ki vezîr-i müşârun-ileyhsin. Senin serasker vekîli olman fermânım olmaktan nâşî sen ber-vech-i

Ancak ordu üzerine yeni seraskerin tayini ile birlikte yanında memurluğa devam etmiş, 11 Nisan 1736 tarihinde Rakka'ya dönme talebinde bulunmuştur. Ahmed Paşa'nın bu talebi uygun görülerek esas görev mahalli olan Rakka'ya dönmüştür.⁶ Nitekim 18 Ekim 1736 tarihinde Rakka eyaleti valilik makamında olduğu, 1737 yılı başından itibaren ise "mâlikâne"⁷ usulü ile aynı görevin kendisine tevcih edildiği görülmektedir. Ahmed Paşa, Rakka eyaletini "mâlikâne" usulü ile 1738 ve 1739 yıllarında da tasarruf etmeye devam etmiştir.⁸

1738 yılında Aydın'da babasının mal varlığının devlet tarafından el koyulması, kız kardeşinin Osmanlı sarayına gönderilmesi ve İzmir'in ticari cazibesinin etkisi ile⁹ ortaya çıkan ve civar bölgelerde isyan halinde olan Sarıbeyoğlu eşkiyası üzerine Yekçeşm Ahmed Paşa, Hamalızâde Ahmed Paşa ile birlikte gönderilmiştir. Honaz kalesini alıp yerleşmiş olan Sarıbeyoğlu, Ahmed Paşa'lar tarafından kuşatılmıştır. Ancak Sarıbeyoğlu yanındaki adamlarla birlikte bir gece aniden çıkıp kaleyi kuşatan

muhrer serasker vekili nasb...", İlker Külbilge, *141 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1148)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2002, s. 162-163; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, Ankara 1978, s. 229-230; Mehmed Süreyya, *Sicillî Osmanî*, C.1, s. 211.

⁶ "...lâkin za'f hâline binâ'en mansıbına avd ve rica'ata ordu-yu hümâyûnum tarafından me'zûn olmakla..." Külbilge, *a.g.t.*, s. 296-297.

⁷ Malikane usulü, Osmanlı'da ilk defa 1695 yılında uygulanmaya başlamıştır. Malikane; iltizam sisteminin aksine mukataaların taliplerine "kayd-ı hayat" yani ömür boyu verilmesidir. Bu sistem uzun süren savaşlar sebebiyle maliyenin nakit sıkıntısını çözmek amacıyla uygulamaya başlanmıştır. Bazı eyaletler vali, muhasıl, defterdar ve voyvodaların iltizamlarında bulunmakta, Rakka da bunlardan biriydi. Malikane sisteminde devlete olan ödemeler yıllık 4 taksit halinde yapılırdı. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1985, s. 129-135; Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 19-26; Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 154-169.

⁸ Ruus Defteri kayıtlarında 1736-1739 yılları arasında Rakka Valisi Kethüda Ahmed Paşa olarak geçmektedir. Bağdat Valisi Ahmed Paşa'nın kethüdalığını yapmasından dolayı bu isimle anıldığı tahmin edilmektedir. Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı, Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ 1997, s. 156.

⁹ Hakan Karagöz, "Bir Alman Kaynağının İzlenimlerine Göre Sarıbeyoğlu İsyanının Batı Anadolu'daki Etkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Kemal Göde Armağan Sayısı*, Isparta 2013, s. 197-198.

orduyu mağlup etmiş, eşyalarını da zabt etmiştir.¹⁰ Ertesi yıl Sarıbeyoğlu eşkiyası üzerine Hamalızâde Ahmed Paşa serasker olarak tayin olunmuştur. Bu defa Sarıbeyoğlu, mukavemet edemeyerek firar etmiş, Sarayköy yakınlarında Alaşehirli Ömer Ağa arkasından yetişerek birkaç adamıyla birlikte yakalayıp başını kesmiş ve böylelikle bu gaile ortadan kaldırılmıştır (1739).¹¹

Rakka Valisi Ahmed Paşa, tekrar Kars seraskerliğine tayin edilmiş, bu görevi ifa için 25 Şubat 1743'te Erzurum'a ulaşmıştır. Burada bir müddet kaldıktan sonra Erzurum'da bulunan askerle birlikte 19 Aralık 1743 tarihinde Kars'a intikal etmiştir.¹² Rakka Valisi Hamalızâde Ahmed Paşa 1744 yılında Kars seraskeri iken bir müddeten beri devam eden hastalığı aniden nüks ederek ilerlemiş, hemen hemen bütün vücuduna yayılmış ve kronik hale gelmiştir. Bu durum paşanın emrindeki askeri sevk ve idare konusunda zaafiyetine sebep olmuş, bundan dolayı da bu görevinden azl edilerek Erzurum muhafazasına memur olmuştur. Kars sınır mıntıkası olduğu için burada çok miktarda asker bulunmakta olup, bunların maişeti ve sevki konusunun mühim olduğu bilinmektedir. Bunun üzerine yerine Sayda eyaletinin eski mutasarrıfı eski sadrazam Ahmed Paşa tayin olunmuştur (20 Muharrem 1157/5 Mart 1744).¹³

Bir müddetten beri "mâlikâne" yoluyla Rakka valisi olan Hamalızâde Ahmed Paşa, Erzurum ve Kars tarafındaki görevlerinden ayrılarak 1 Mart 1745'te esas görev mahalline dönmek üzere Erzurum'dan hareket ederek Arapkir üzerinden yola çıkmıştı. Artık hem hastalığının ve yaşının ilerlemesi hem de esas görev mahalli olmasından dolayı bundan sonra Rakka'ya dönerek burada ikamet etme niyetinde idi. Ancak Ahmed Paşa'nın Rakka'ya dönüş haberinin alınması üzerine daha yolda iken

¹⁰ *Mür'it-Tevârih*, I, s. 85.

¹¹ *Mür'it-Tevârih*, I, s. 89; *Subhî Târîhi*, s. 529; Mehmet Yaşar Ertaş, "XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Eşkiyası: Sarıbeyoğlu Mustafa", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler*, (6-8 Eylül 2006), C. I, Denizli 2007, s. 409-411.

¹² Günay, *a.g.t.*, s. 5.

¹³ "Cânib-i mezbûr seraskeri olan Rakka vâlisi vezîr Ahmed Paşa'nın bir müddetten beri mizâcına tarî olan ilel ve eskâm idâre-i umûr-ı ser-askerîde adem-i kudret ve liyâkatına mûcib...", *AE. SMHD*. nr. 21171; *Mür'it-Tevârih*, I, s. 112; İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi (Osmanlı Tarihi, 1157-1165/1744-1752)*, Haz. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, s. 21; Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*, C.I, s. 211.

Ruha'da bazı kargaşalıklar çıkmaya başlamıştır. Aslında bunlar geçmişte yaptığı haksız uygulamalara karşı ahalinin tepkisi idi.¹⁴ Hamalızâde Ahmed Paşa'nın ahaliye zulm ettiği, zorla mal ve eşyalarını aldığı, insanlara çok ızdırap çektirdiği, rüşvet aldığı ve merhametsiz bir cibilliyete sahip olduğu bilinmekteydi. Nitekim Rakka'ya daha gelmeden etrafında topladığı 10 bin kadar adamı ile ahalden zorla mal ve eşya almaya başlamıştı. Damadı Süleyman da Ruha mütesellimi olarak "salyâne" tarikiyle üç yılda ahalden 29 bin kese akçe fazla parayı zorla toplamıştı. Rakka ahali Ahmed Paşa'nın zulmünden korkarak toplanıp onun öncelikle şehre girmesine mani olmuşlardır. Akabinden Ahmed Paşa'nın zor kullanarak ve rüşvet olarak aldığı paraların hüccetleri ile birlikte ahalden birkaç kişiyi bu durumu arz etmek üzere İstanbul'a göndermişlerdi. İstanbul'da Ahmed Paşa'nın ahaliye yaptığı haksız tavır ve uygulamaları izah etmişler, artık ahali ve fukaranın buna tahammülleri kalmadığını belirtmişlerdir. Artık buradaki ahaliyi yeniden cesaretlendirip güçlendirmek için başka bir vali tayin edilmesini talep etmişlerdir. Devlet ahalinin talebini dikkate alarak Rumeli valisi olup, bazı sefer işleri için Sivas'ta bulunan Pirî Mustafa Paşa'yı Rakka'ya vali tayin etmiştir. Ahmed Paşa'nın yaptığı zulümler sebebiyle tuğlarının alınarak azl edilip tedip amacıyla Rodos'a sürgün edilmesi hususunda Mirahur-ı Evvel şehriyari Hasan Paşazade Abdullah Bey vasıtasıyla ferman gönderilmiştir (24 Safer 1157/28 Mart 1745).¹⁵

Ahmed Paşa'nın Rakka'ya dönmesi uygun görülmeyle görevinden azl edilmiş ve etrafında toplanan kalabalıkla birlikte Halep tarafından geçmekte iken mübaşir kendisine söz konusu hatt-ı hümayunu tebliğ etmiştir. Ahmed Paşa, Mirahur-ı Evveli bir müddet yanında gezdirmiş, kendisine tebliğ edilen emri her ne kadar itaat eder gibi gözükse de yanındaki kalabalık adamlarıyla birlikte Halep'e geçmiş, oradan da Kilis üzerinden Mercidâbık'a ulaşmıştır. Özellikle yanındaki leventler paşanın yanından ayrılmayarak "biz paşamızı vermeyiz" diyerek mübaşire karşı koymuşlardır. Ahmed Paşa, bunun üzerine mülayim ve mutedil hareket ederek olayı büyütmemeye çalışmış, diğer taraftan "Levendâtın hâli

¹⁴ Günay, a.g.t, s. 13-17.

¹⁵ "Bir müddetten berü Rakka vâlisi olup nice mezâlîm ve te'addiyâtı bu def'a ahâlî taraflarından arz ı i'lâm ve ve cevri ve ezâsının re'âyâ ve berâyâ üzerlerinden ref' ve izâlesi istirhâm olunduğuna binâ'en...", C.DH. nr. 7698; Günay, a.g.t, s. 20-22; İzzî Tarihi, s. 98-100.

böyledir. Bunlara adâb-ı münâzara üzere kelâm-ı ifhâm olunmaz” diyerek de mübaşiri korkutarak uzaklaştırmaya çalışmış, ancak kendisi de itaat dairesine girmeyerek bildiği yolda ilerlemeye devam etmiştir. Bu durumun İstanbul’a arz edilmesi üzerine padişah “Çok görmüşüz zevâlini gaddâr olanların” diyerek paşanın artık ortadan kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir. Mübaşir yeni fermanı kendisine tebliğ için yola çıkmış ve bu arada Hamalızâde Ahmed Paşa’da ordusu ile birlikte Halep yakınlarında bulunan Mercidabık’ta iken eceli ile vefat etmiştir (20 Cemâziyelevvel 1158/20 Haziran 1745).¹⁶ Cenazesi buradan alınarak Halep’e götürülmüş ve Şeyh Ebu Bekir Vefâi türbesine defn edilmiştir.¹⁷

1.Rakka Valisi Ahmed Paşa’nın Muhallefatının Müsaderesi

Osmanlı Devleti’nde XV. yüzyıldan başlayarak XIX. yüzyıla kadar sadrazamlar başta olmak üzere katli edilen, azlı edilen veya eceliyle ölen devlet ricalinin muhallefatı miri için müsadere edilmiştir. Böylelikle kul sistemi içinden gelen devlet ricali ölümüne kadar zengin bir hayat yaşamakta ve devletin bütün imkanlarından faydalanmakta ancak öldükleri zaman bütün emval, eşya ve servetine el konularak imparatorluk içinde herhangi bir aristokratik ve feodal oluşumlara müsaade edilmemiştir.¹⁸ Müsadere işlemleri için merkezden bir mübaşir gönderilir, o mahallin kadısının da işlemleri mübaşir ile birlikte yapması istenirdi. Ölen kişinin muhallefatı önce zabt edilir, sonra sayım işlemlerine başlanırdı. Akabinden müsadereye konu emval, emlak ve eşyanın defteri hazırlanırdı. Muhallefatın kimi mahallinde müzayede usulü ile satılır, kimi İstanbul’a gönderilirdi. Mübaşirden başka dellâl ve katip de bulunurdu. Bunların temel görevi muhallefatı noksansız olarak sayım yaparak yazmak ve satış işlemlerini yapmaktır.¹⁹ Bu minval üzere Rakka Valisi Hamalızâde Ahmed Paşa’nın azlı edilip Rodos’a sürgün kararı ile birlikte bunu tebliğ ve aynı zamanda eşya, emlak ve hayvanlarının zabtı için Mirahur-ı Evvel Abdullah Bey tayin edilmişti. Bu esnada Ahmed

¹⁶ Ahmed Paşa’nın ölümüyle ilgili mirahurun tabip vasıtasıyla zehir verdiği rivayeti de yer almaktadır. *Mür’it-Tevârih*, I, s. 116; *İzzî Tarihi*, s. 101-102; Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*, C.I, s. 211.

¹⁷ Günay, *a.g.t.*, s. 33.

¹⁸ Mehmet Ali Ünal, “Osmanlı İmparatorluğunda Müsadere”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 49 (Ağustos 1987), s. 100-101.

¹⁹ Cahit Telci, “Osmanlı Devletinde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXII, S. 2 (Aralık 2007), s. 150-153.

Paşa Kilis'ten hareket ederek Mercidâbık'a gelmiş ve burada ordusu ile birlikte bir müddet ikamet etmek arzusunda idi. Ancak Ahmed Paşa 25 Haziran 1745 (25 Cemâziyelevvel 1158) tarihinde burada eceli ile vefat etmişti. Bu defa azl ile değil vefat ile birlikte Ahmed Paşa'nın muhallefatının müsadere süreci başlamıştır. Muhallefatının müsaderesi iki adımda gerçekleştirilmiştir. İlk etapta Mirahur-ı Evvel Abdullah Bey, Ahmed Paşa'nın ordusu yanında bulunan eşya, emlak ve hayvanlarını müsadere edip zabt etmiştir. Söz konusu muhallefata konu olan eşya öncelikle Halep'e nakl edilmiş, burada icab edenler satılmış bir kısmı ise satılmayarak bırakılmıştır.²⁰ Daha sonra ise Rakka eyaletinin Paşa sancağı olan Ruha'da olan muhallefatı müsadere edilmiştir. Nitekim Ruha'da bulunan muhallefatı ise halefi olan Rakka Valisi Mustafa Paşa'nın nezaretinde müsadere edilip sayımı yapılmış ve defteri hazırlanmıştır. Bilahare bunlar Dergah-ı Ali Kapıcıbaşılardan Hasan Ağa tarafından Halep'e nakl edilmiş ve burada Mirahur-ı Evvel Abdullah Efendi'ye teslim edilmiştir.²¹

Ahmed Paşa'nın muhallefatının satışı konusunda Mirahur-ı Evvel Abdullah Bey'e yetki verilmişti. Bununla birlikte satışla ilgili bazı önemli hususlara dikkat edilmesi gerektiği hatırlatılmıştır. Öncelikle başta emlak ve akarı olmak üzere emval ve eşyasının Ruha'da değeri üzerinden satılması konusunda tenbihat yapılmıştır. Çünkü muhallefatın değerinde satılmaması durumunda beytülmalın zararına sebep olacaktı. Ruha'da satılamayanların ise Halep'e gönderilerek burada "müzâyede" usulü ile satılması istenmişti. Zira Halep öteden beri ulu bir şehir olmakla birlikte tüccar ve servet sahiplerinin çok olduğu bir mahal olup muhallefatın rayici üzerinden satılması ihtimali kuvvetli idi. Ancak Ruha ve Halep'te rayic değerini bulamayan emval ve eşyanın ise İstanbul'a gönderilerek burada satışının yapılması emredilmişti. Böylelikle Abdullah Paşa'nın muhallefatının alelade satışına izin verilmemiş, piyasa fiyatı üzerinden satılması konusunda hassasiyet gösterilmiştir.²²

²⁰ "Kilis'den hareket ve Merc-i dâbık nâm mahalle gelüp ordu ile bir müddet ikâmet ve Mâh-ı Cemâziye'l-Evvel'in yirmi beşinci günü hulûl-ı ecel-i müsemâsiyla âzim-i dâr-ı bekâ olduğundan...", D.BŞM.d. nr. 2838, s. 2 (1 Receb 1158/30 Temmuz 1745); AE. SMHD-I. nr. 926.

²¹ D.BŞM.MHF.d. nr. 12567, s. 2 (20 Şaban 1158/17 Eylül 1745).

²² "Haleb sevâd-ı a'zâm ve bâzergân ve tüccâr ve erbâb-ı servet vesâ'ir yatağı bir mahal olduğundan...", AE. SMHD-I. nr. 10683 (20 Cemâziye'l-âhir 1158/20 Temmuz 1745); "...

2.Hamalizâde Ahmed Paşa'nın Muhallefatı

Muhallefat ölen veya öldürülen kişilerin geride bıraktıkları her türlü emval, eşya ve paralarıdır. Bu kimi zaman tereke veya terîke olarak da kullanılmaktadır. Sözlükte de “geriye kalan, geride bırakılan” anlamındadır.²³ Ahmed Paşa'nın muhallefatı ile ilgili Osmanlı Arşivinde iki defter bulunmaktadır. Bunlar; Başmuhasebe Kalemî Defterleri tasnifinde yer alan 2838 ve yine Başmuhasebe Kalemî Muhallefat Defterleri tasnifinde yer alan 12567 numaralı defterlerdir. 2838 numaralı defterde Ahmed Paşa'nın Mercidabık'ta vefatı sırasında yanında bulunan emval, eşya ve hayvanları, 12567 numaralı defterde ise Ruha'da bulunan emval, eşya, akarı ve hayvanları kaydedilmiştir. Zira Ahmed Paşa'nın Mercidabık'ta ordu yanında ve Ruha'da emlak, eşya, akarı ve hayvanları bulunmaktaydı. Bu nedenle her iki mahalde ayrı ayrı zabt, tahrir ve satış işlemleri yapılmıştır. Ahmed Paşa'nın Mercidabık'da ordusu yanında iken müsadere edilen muhallefatından 443.550 kuruş 5 akçe gelir elde edilmiş, bu meblağdan 352.595 kuruş muhtelif yerlere sarf edilmiş ve 90.955 kuruş 5 akçe hazineye kalmıştır. Ruha'da bulunan muhallefatın satışından ise 220.132 kuruş gelir elde edilmiş ve 210.033 kuruş muhtelif kalemlere masraf yapılmış, 10.099 kuruş ise hazineye gönderilmiştir. Böylelikle Ahmed Paşa'nın muhallefatının tamamının satışıyla 663.682 kuruş 5 akçe gelir elde edilmiş ve bunun % 85'i olan 562.628 kuruşu muhtelif masraflar için harcanmış, % 15'ine tekabül eden 101.054 kuruş 5 akçe ise hazineye kalmıştır.

2.1.Mercidabık'da müsadere edilen muhallefatı

Hamalizâde Ahmed Paşa, Mercidabık'da kalabalık kapı halkı ile birlikte bulunduğu sırada vefat ettiğinden Mirahur-ı Evvel Abdullah Bey tarafından zabt olunup tahrir edildikten sonra satılmak üzere Halep'e nakl olunan muhallefatı önemli bir yekün teşkil etmektedir. Ahmed Paşa'nın ordusu yanında bulunan muhallefatı 2838 numaralı

zıkr olunan emlâk ve akardan Ruha'da ve ba'dehû Haleb'de müzâyede olunup eğer bahâları değerine bâliğ olmaz ise Âsitane-i Sa'adet'te fûrûht olunmaları münâsib idiğün...”, AE. SMHD-I. nr. 14288, (26 Cemâziye'l-âhir 1158/26 Temmuz 1745).

²³ Tahsin Özcan, “Muhallefat”, *DİA*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2005, s. 406; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 564.

Başmuhasebe Defterinde, ordu yanında 621 kalem, Antep'te Battal Ağa'ya emanet edilen 82 kalem, Damadı Süleyman'ın yanında 33 kalem ve hazinedarı Selim'in yanında 72 kalem olmak üzere 808 kalem olarak listelenmiştir. Bazı eşyaların bir kısmı gruplar halinde de verilmiştir. Listeye göz attığımızda muhallefatın yük ve binek hayvanları ve bunlara ait binit takımları, silahlar, ev ve mutfak eşyaları, kumaşlar, giyim kuşam eşyası, kitaplar ve kölelerden oluştuğu görülmektedir.

Yük ve binek hayvanlarından atlarda kullanılan binit takımları temelde örtü olarak kesme ve haşe, binmek için eyer, raht, başlık, reşme, üzengi ve silah olarak da topuz ve gaddareden oluşmaktadır.²⁴ Ahmed Paşa'nın yük ve binek hayvanları takımları arasında çok sayıda reşme²⁵ ile birlikte kemer takımının mevcudiyeti dikkati çekmektedir. Bunların çoğunluğunu da gümüşten imal edilmiş büyük takımlar oluşturmakta, bir miktar küçük ve ince gümüş takımlar da mevcuttur. Hayvanın eğeri üzerine örtülen kesme²⁶ ve haşelerin²⁷ çok çeşitleri vardır. Bunlar yeşil, kırmızı, laciverd kadifeli olduğu gibi kırmızı, siyah, mor, beyaz kumaşlar üzerinde gümüş kabaralı "müsta'mel" kesmeler olup, çoğunluğu işlemelidir. Yine bunlardan bir kısmı eski olduğu gibi Leh işi, Şam ve İstanbul menşeli "dibâ"²⁸ denilen ipek kumaştan yapılmıştır. Yine eğer ile at sırtı arasına konulan ve gümüşten imal edilmiş "haşe" denilen örtü de önemli sayıda mevcuttur. Binek hayvanları için mevcut olan üzengilerin çoğunluğu da gümüşten yapılmıştır. Binek hayvanları takımları arasında yer alan gaddâre (pala) ve topuzların da çoğunluğu gümüşten yapılmıştır. Bu gaddâreler içinde padişah, sadrazam ve vali gibi önemli devlet adamlarının atlarını

²⁴ Emine Dingec, "18. Yüzyılın İkinci Yarısında Saray Atlarının Binit Takımları", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 12, Sayı: 20 (2011/1), s. 5.

²⁵ Reşme; atın alını ve burnu üzerine sallandırılan, üstünde gümüş veya altın yaldızlı süslemeler takılmış zincir. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. 3, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2006, s. 2578.

²⁶ At eğerlerinin üstüne örtülen örtüdür. Pakalın, *a.g.e*, C.II, s. 249.

²⁷ Haşe ve gâşiye aynı anlamdadır. Sırma şeritli ve sahibinin servet derecesine göre süslemeli eyer örtüsü. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2011, s. 262.

²⁸ Çiçek nakışları ile dokunmuş çok kıymetli ipekli bir kumaş türüdür. Bazen çiçekleri ipekleri arasına altın tellerde de yerleştirilirdi. Acem, Frengi, Venedik dibası gibi çok çeşitleri vardı. Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara 1969, s. 89.

koruyan görevlilere ait gaddâreler de olup, tamamı kemerle birlikte gümüşten yapılmıştır.

Ev eşyaları ve mutfak malzemeleri muhallefat içinde 239 kalem olarak yer almaktadır. Bunlar arasında büyük ve küçük çok sayıda tepsi, fincan, şamdanlar, şamdan sofraları, ibrikler, leğenler, tütsülük, kılabdân (tel karşımı ip), sürahiler, su tasları, matara, nargile takımları, tuzluklar, çok çeşitli kaşık takımları önemli yer tutmaktadır. Bunların önemli kısmı bakır, porselen ve gümüşten yapılmış olup az miktarda altın eşya da mevcuttur. Nitekim 6'sı gümüş, 11'i büyük ve küçük sade ve yıldızlı olmak üzere 17 tepsi, 4'ü gümüş, 25'i bakır olmak üzere 29 muhtelif maksatlı leğen, 10 porselen fincan, çoğunluğu porselen 40 kase, 72'si porselen, 10'u hatâyî, 20'si bakır, 24'ü gümüş olmak üzere 126 tabak, 12'si bakır ve 4'ü gümüş olmak üzere 16 ibrik, 3'ü gümüş 5 kahve ibriği, gümüş ve pirinçten imal edilmiş 24 şamdan ve bunlara ait gümüş süslemeli 4 şamdan sofrası mevcuttu. Ev eşyalarından minder, kilim, seccade ve yasdık da önemli yer tutmaktadır. Toplam 48 kilim olup, bunlardan 26'sı küçük, 2'si Bağdadî ve 19'u ise köhnedir. Yine toplamda 25 minder mevcut olup, 16'ü köhne kumaş, 5'i işlemeli kumaş ve 3'ü sade kumaştan yapılmıştır. Seccadeler kumaşları ve menşeleri bakımından çok farklıdır. Toplam 13 seccadeden Banaluka ve Uşak menşeli olanlar yanında kimi halı ve kimi işlemeli modelleri mevcut olup içlerinde bir kısmı da köhne olarak ayrılmıştır. Yasdıklar ise sade kadife, köhne, cedîd, Bursa menşeli ve süslemeli çeşitleri olup, toplam 72 adettir. Bunlardan 21'i koltukları ile birlikte olduğu belirtilmiştir. Bunlara ilave olarak yatak, yatak örtüsü, tütün tablası ve kesesi, hoşaf tepsisi, kahve askısı, makremesi, şeker kutusu, sahan, yağlık, yemeni, havlu, yemek peşkiri, tesbih gibi çok sayıda eşyalar mevcuttu.

Muhallefat arasında sayıca önemli miktarda giyim eşyası ve kumaşlar yer almaktadır. Giyim eşyaları arasında da kürk ve kürk çeşitleri öne çıkmaktadır. Bunları yapıldığı hayvan çeşitlerine göre ele alırsak; vaşak, samur, karsak, kakum, sincap, beyaz tilki başta gelmektedir. Özellikle vaşak, tilki ve karsak nâfesi kürkleri tercih edilmiştir. Kürklerde kullanılan kaplama kumaşlar ise mor, limonî, fıstıkî, yeşil, sarı, mavi, turuncu, gümüş renkli ve bir kısmı da ipeklidir. Kürkleri aba, kontuş, ferâce, biniş, boğaz, cübbe ve beden giysisi şeklindedir. Yine üst elbise olarak ipekli kerrake, çok çeşitleri olan kaftan, farklı kumaşlardan imal edilmiş

binışler önemli yer tutmaktadır. Bunlardan başka yağmurluk, entari, sarık, kuşak, hamam takımları, çizme, ayakkabı, mest vb. giyim kuşam çeşitleri vardır. Kumaşlar ise keten, pamuk ve ipek olup, bunlar genelde Orta Doğu ve Hindistan menşelidir. Çoğunluğu Şam, Halep, Acem, Hindistan'da yapılmıştır. Muhallefat arasında çok sayıda kumaş ve kumaş çeşitliliği mevcuttur. Osmanlı ülkesinde görülen ve dokunan her türlü kıymetli kumaşın defterde varlığı dikkat çekmektedir. Başta kemhâ, hatâi, atlas, şâli, hâre, kenevir, dârâyî, zerbeft olmak üzere çok miktarda kumaş çeşitleri kayıtlıdır. Listede miktarı belirtilen 1.106 zira, 33 top ve 131 taka (top) kumaş mevcuttur. Bunlara ilave olarak Ahmed Paşa'nın giyim eşyaları ve kumaşları arasında don, uçkur, sarık, gömlek, hilat abası ve ihram vardır.

Mercidabık'da mevcut olan muhallefat arasında silahın çok az olduğu dikkat çekmektedir. Silah olarak sade ve gümüş 9 adet tabanca mevcut iken bunların kılıflarının ise çoğunluğu gümüş ve sırmalıdır. Bunun dışında 4 adet tüfekçi kalkanı ve 2 adet gümüş kılıç bulunmaktadır.

Ahmed Paşa'ya ait kitaplar ise daha çok dini ve tarihi mahiyettedir. Söz konusu kitaplar arasında Mushaf, Raşid Târihi, Divan-ı Nabî, Gayetü'l-Beyân me'a Havassü'l-Kur'an, Ravzatü'l-Evliyâ me'a Fıkh-ı Ekber, Divânü'l-Hâfiz, Ali Kârî, Târih-i Peçevî yer almaktadır.

Muhallefat arasında yük ve binek hayvanlarının sayısının fazlalığı da dikkat çekmektedir. Bunun Ahmed Paşa'nın Erzurum'dan bölgeye yeni dönmesi ve henüz hareket halinde olmasından kaynaklandığı tahmin edilebilir. Yük ve binek hayvanları olarak deve, katır, at, beygir olmak üzere 389 baş hayvan mevcuttur. Bunlar arasında 132 baş deve, 250 baş katır dışında doru at, kır at mevcut olup, birkaç tane de beygir vardır.

Ahmed Paşa'nın biri Gürcü olmak üzeri diğerlerinin milliyeti belirtilmeyen 15 kölesi vardı. Son olarak Ahmed Paşa'nın Azez'de mevcut 452 kantar pamuk kazağı da damadı Süleyman tarafından teslim edilmiştir. Söz konusu pamuk kazağının kantarı 15 akçeden satılmış ve 6.780 akçe gelir elde edilmiştir.

Ahmed Paşa'nın Mercidabık'ta vefat ettiği sırada yanında bulunan 621 kalem muhallefatın satışından 86.543 kuruş 40 akçe gelir elde edilmiştir.

Ahmed Paşa diğer bir grup eşyasını da Kilis tarafına gelirken Antep'te Seyyid Muhammed Battal Ağa'ya emanet etmiştir. Söz konusu eşyalar da Silahşor-ı Hassa Musa Ağa tarafından zabt edilerek sayılmış ve Halep'e nakl edilerek satılmıştır. Bunlar toplamda 69 kalem eşyadır. Genel olarak porselen ve gümüşten yapılmış tepsi, tabak, ibrik, sahan, gergeden boynuzundan kase, bakırdan leğen, pirinç şamdan gibi günlük kullanılan eşyalar vardır. Bunun dışında sade, sırmalı ve gümüşten eğerler, bir miktar İngiliz ve Fransız menşeli kumaş, eski ve yeni kilimler, zırh takımları, ok ve yay takımları yanında şişhane, kaval ve balık dişi kundaklı tüfekler bulunmaktaydı. Bunların satışından da 6.459,5 kuruş gelir elde edilmiştir.

Yine Ahmed Paşa'nın damadı Süleyman'ın Ruha'da olan mütesellimi ahali tarafından tazyike maruz kalmıştır. Bunun üzerine mütesellim firar ederek Süleyman'ın dairesine gelmiştir ki burada bulunan eşya da zabt edilerek satılmıştır. Süleyman'ın yanında bulunan eşya 33 kalem olarak listelenmiştir. Söz konusu eşyalar içinde zinciri ile birlikte gümüş kemer takımı, eğer, gaddâre, topuz, üzenği, muhtelif kesme, yine muhtelif kürk çeşitleri, kaftan, donluk kumaşlar, gömlek, sarık, yasdık, kilim, seccade, şamdan, ibrik yer almaktadır. Bunların dışında 3 tabanca, gümüş kılıç, gümüş tabanca kılıfları yanında 29 deve ve 16 katır mevcuttu. Bunların da satışından 4.766 kuruş gelir elde edilmiştir.

Ahmed Paşa'nın hazinedarı Selim'in yanında olan eşyalar da müsadere edilerek satılmıştır. Hazinedar Selim'in yanında olan eşya ise 72 kalemden mürekkeptir. Bunlar içinde yük ve binek hayvanları takımları olarak zincirleriyle birlikte gümüş kemer takımı, gümüş kaplama demir üzenği, kadife eğer, gümüş gaddâre, Şam, Leh ve Bağdat menşeli kesme ve haşeler yer almaktadır. Giyim eşyaları olarak yağmurluk, şalvar, gömlek, kuşak, sarık , peştamal dışında çok sayıda muhtelif kürk bulunmaktadır. Bunlar arasında sansar biniş kürk, fıstıkî sofa kaplı sincap kürk, laciverd kumaşa kaplı boğaz kürk, kırmızı kumaşa kaplı nâfe kürk, yeşil kumaşa kaplı kontuş kürk, siyah sof kerrâke, kakum kürk yer almaktadır. Yine Hazinedar Selim'in yanında kumaşlar da vardı. Acem kutnî, geylanî kutnî, Halep menşeli keremsut ve kutnî ve keremsutu bunlardan bazıları olarak sıralanabilir. Bunların dışında biri Gürcü asıllı 5 köle olduğu satış listesinden anlaşılmaktadır. Yük ve binek hayvanı olarak iki yağız at, birer doru ve kır at dışında 21 deve ve 17 katır

bulunmaktaydı. Hazine dar Selim'in yanında bulunan muhaleffatın satışından ise 5.929, 5 kuruş gelir elde edilmiştir.

Ahmed Paşa'nın vefatından sonra bazı mahallerde ve kişilerde bir miktar daha nakit parası ortaya çıkmıştır. Bunlar da müsadere edilerek zabt edilmiştir. Bunlardan ilki vefatı esnasında hazinesinde olup Mercidabık'ta sayıma dahil edilen ve leventlerin ulufeleri için baş ağasının aldığı 8.700 kuruştur. Diğeri ise oğulları Ömer ve Abdullah Bey'in adlarına sened olarak yazılan Halep tüccarından Emiroğlu El-Hac Abdülkadir'den tahsili gerçekleştirilen 20.000 kuruştur. Son olarak da eski Halep muhassılı Ahmed Paşa'da olan 3.000 kuruş alacağıdır ki bunların toplamı da 31.700 kuruşa tekabül etmektedir.

Bunun dışında yine Ruha'da Yağ Safa denilen mahalde sakin Saatçi Eyüp'ün hanesinde zuhur eden bir miktar daha nakit vardı. Bunlar Mustafa Paşa'nın huzurunda sayılmış ve mirî için el konularak Halep'e gönderilmiştir. Bunlar arasında zer-i mahbûb (altın para), zincirli, tuğralı, fındık ve Venedik altınlarıdır ki toplam 107.781 kuruş 1 akçedir. Hanesinde zuhur eden akçeden vakıf icaratından olmak üzere derya yıldız, zincirli ve fındık altınların miktarı ise 112.329 kuruş 80 akçedir. Yine Ahmed Paşa'nın hanesinde zuhur eden ancak Saatçi Eyüp'ün kendi malı olarak iddia ettiği zer-i mahbûb ise 2.774 kuruş 90 akçeye tekabül etmektedir. Söz konusu nakitler toplamı ise 122.886 kuruş 10 akçedir.

Ahmed Paşa'nın damadı Halep'te haps edilmiş ve muhallefat ile ilgili burada sorgulanmıştır. Bu sorgulama sonucunda Ahmed Paşa'nın Ruha'da olan hanesinde iki mahalde daha nakitlerinin gömülü olduğu ortaya çıkmıştır. Söz konusu nakitler Rakka Valisi Mustafa Paşa tarafından mirî için el konulup Halep'e gönderilmiştir. Bunlarında miktarı 187.856 kuruş 85 akçedir.

Tablo-1: Ahmed Paşa'nın Mercidabık'ta olan muhaleffatının satış ve masraf icmalı²⁹

Mercidabık'taki muhaleffattan elde edilen gelir	Hasılat
Ahmed Paşa'nın ordusundaki muhaleffatın satışı	93.003 kuruş

²⁹ D.BŞM.d. nr. 2838, s. 8-10.

Damad'ı Süleyman yanındaki eşyanın satışı	4.766,5 kuruş
Hazinedarı Selim'in yanındaki eşyanın satışı	5.929 kuruş
Ara toplam	103.699 kuruş
Katip ve dellâliye masrafı	2.592 kuruş
Toplam hasılat	101.107 kuruş 1 rubu'
Bazı mahallerde ortaya çıkan nakit ve akçeler	
Ahmed Paşa'nın hazinesinden baş ağasının aldığı akçe	8.700 kuruş
Oğullarının Emiroğlu El-Hac Abdülkadir'den alacağı	20.000 kuruş
Halep muhassılının borcu	3.000 kuruş
Ara toplam	31.700 kuruş
Ruha'da Saatçi Eyüp'ün hanesinde ortaya çıkan altınlar	
Muhtelif zincirli, tuğralı, fındık ve Venedik altını	107.781 kuruş 80 akçe
Hane-i mezburda vakıf gelirlerinden oluşan muhtelif altın	112.329 kuruş 80 akçe
Hane-i mezburda Eyüp'ün kendisinin olduğunu iddia ettiği altın	2.774 kuruş 90 akçe
Ara toplam	122.886 kuruş 10 akçe
Ruha'da iki mahalde gömülü bulunan altın	187.856 kuruş 85 akçe
Genel Toplam	443.550 kuruş 5 akçe
Mercidabık'taki muhallefattan yapılan masraflar	Masraf miktarı
Ahmed Paşa'nın kapısında olan askere verilen ulûfe	40.472 kuruş
Asker taifesinin reislerine elden verilen akçe	9.500 kuruş
Techiz, tekfin, iskat-ı salat vb. masraflar	553 kuruş
Deve ve katırların satışı yapıncaya kadar olan masrafları	2.070 kuruş

Kars ve Van askeri hazinesine gönderilen akçe	300.000 kuruş
Genel Toplam	352.595 kuruş
Bakiye	90.955 kuruş 5 akçe

Sonuç olarak Ahmed Paşa'nın satılan eşyası, zuhur eden alacakları ve nakitleri toplamı 443.550 kuruş 5 akçe olarak gerçekleşmiştir. Ahmed Paşa'nın eşya satışı, alacak ve nakitlerinden elde edilen gelirlerin büyük kısmı bazı masraflar için sarf edilmiştir. Öncelikle Ahmed Paşa'nın kapısında olan levent, tüfekçi, baratalı, beşli piyade, kara kullukçu, enderun hizmetlilerine 40.472 kuruş verilmiştir. Yine söz konusu askerlerin reislerine 9.500 kuruş elden verilmiştir. Ahmed Paşa'nın techiz, tekfin, iskat-ı salat, kabir ve sadaka masrafları olarak 553 kuruş harcanmıştır. Yine deve ve katırları rayic fiyattan satılması için 45 gün bekletilmiş ve bu süre içinde bunlar için 2.070 kuruş masrafları olmuştur. Bunlardan başka esas büyük masraf Kars ve Van'da bulunan ordu için yapılmıştır. Söz konusu bölgede bulunan ordu için 300.000 kuruş gönderilmiştir. Böylelikle Ahmed Paşa'nın muhallefat gelirlerinden 352.595 kuruş masraf edilmiş ve 90.955 kuruş 5 akçe hazineye kalmıştır.³⁰

2.2.Hamalızâde Ahmed Paşa'nın Ruha'da Müsadere Edilen Muhallefatı

Hamalızâde Ahmed Paşa'nın Rakka eyaletinin paşa sancağı olan Ruha (Urfa)'da olan muhallefatı³¹ 17 Eylül 1745 (20 Şaban 1158) tarihinde satışı yapılmıştır. Söz konusu muhallefat Rakka Valisi Mustafa Paşa tarafından mirî için zabt edilerek sayım yaptırılmış, Dergah-ı ali kapıcıbaşılarından Hasan Ağa tarafından Halep'e nakl edilmiştir. Burada ise rayiç üzere satılması için Abdullah Efendi'ye teslim edilmiştir. Hamalızâde Ahmed Paşa'nın Ruha'da tahrir olunup zabt edilen ve daha sonra Halep'e nakl olunan muhallefatı D.BŞM.MHF.d. 12567 numaralı defterde teferruatlı şekilde kaydedilmiştir. Söz konusu defterde Ahmed Paşa'ya ait toplam 499 kalem muhallefat kaydedilmiştir. Bunlardan 222'si Ahmed Paşa'nın Ruha'da zabt olunan eşyası, 17'si Damadı Süleyman'ın ve Hazinesarı Selim'in yanlarında olan eşya ve 102'i ise

³⁰ D.BŞM.d. nr. 2838, s. 2-10 (25 Receb 1158/28 Ağustos 1745).

³¹ Orhan Kılıç, *a.g.e.*, s. 61.

Damadı Süleyman'ın Ruha'da yanında olup Halep'e götürülüp satılan eşyalar, 158'i ise yine Ruha'da hazinedarı Selim'in yanında olup Halep'te satılan eşyalardan oluşmaktadır.

Ruha'daki muhallefatın tamamı ele alındığında ev eşyası ve günlük kullanım malzemeleri 178 kalem ile çoğunluğu oluşturmaktadır. Bunlar içinde tepsi, sini, ibrik, leğen, tas, kahve takımı, nargile takımı, maşraba, yemek sehpa, tütün tablası, tabak yanında şamdan sofrası, buhurdan ve kılâpdânların önmeli kısmının gümüş, az bir kısmın da porselen olduğu görülmektedir. Muhallefat arasında muhtelif yasdık çok önemli yer tutmaktadır. Bu minvalde köhne ve müstâmel Bursa yasdık 40 çift, köhne işlemeli Bursa yasdığı 15 çift, cedîd Bursa yasdığı 12 çift, köhne döşeme kadife yasdık 32 çift, müstâmel kadife yasdık 21 çift, işlemeli kadife yasdık 7 çift, işlemeli müstâmel yasdık 4 çift ve köhne yalın yasdık ise 3 çift olmak üzere 144 çift yasdık mevcuttur. Köhne işlemeli seccade, ipek ve keçe yanında 2 halı, 5 kumaş, 4 köhne Mardin ve Kars seccadesi olmak üzere 14 muhtelif seccade vardır. Yine çok sayıda halı ve kilim vardır. Bunlar arasında yapım yerlerine göre, Uşak, Bağdat, Tükmen halı ve kilimleri mevcut olup bunlar arasında parlak yapısı olan barak kilimi çoğunluktadır. Toplam 117 kilimden 88'i barak kilimdir. Bir diğer ev aşyası ise minderdir. Bunların sayısı 67 olup, içlerinde Londra, Mardin yanında işlemeli, çoğunluğu kumaş kaplama olup eskidir. Ev eşyaları içinde yorgan, yorgan yüzü, perde, havlu, fener, tütün kesesi, şamdan, sofrası, peşkir, berber takımı, tarak gibi bir çok malzeme mevcuttur.

Ahmed Paşa'nın Ruha'daki muhallefatı arasında kumaş önemli yer tutmaktadır. Kumaş miktarı belirtmek için adet dışında taka, zira ve top kullanılmıştır. Toplam 93 kalem kumaş olup, miktarı belirtilenler ise 59 taka, 1328 zira ve 378 toptur. Kumaş satışından 4.279 kuruş elde edilmiştir. Kumaşın hemen hemen her çişidi mevcut olup, keten, dibâ, elvan, atlas, kemhâ, dârâyî, kutnî, keremsut, hâre, şâlî, çitâre, hatâyî, zerbeft, canfes başlıcalardır. Menşelerine göre Bağdat, Halep, Mardin, Trabzon, Fransız, Londra, Hindi, Acem, Diyarbekir, Keşan ve Şam kumaşları bulunmaktadır. Pamuklu, ipekli, ketenli olmalarının yanında sade ve sırmalıdır.

Giyim eşyaları da 87 kalem olarak listelenmiş ve 4.084,5 kuruşa satılmıştır. Bunlar arasında gömlek, kuşak, sarık, kerrake, ferâce, kaftan, dülbend, şal, entari, aba, peştamal, hamam takımı, kemer takımı, çizme,

ayakkabı, mest, biniş, kürk vb. giyim kuşam eşyaları yer almaktadır. Bunlardan kürk hem çeşitlilik hem de sayı bakımından dikkat çekmektedir. Söz konusu kürkler genelde samur, tilki, karsak, vaşak, sincap, kakum gibi hayvanlardan yapılmış olup, yeşil, kırmızı, neftî, sarı, angurî, gül penbe, mavi ve gümüşî renkli kumaşlara kaplıdır.

Yük ve binek hayvanları ve bunlara ait binit takımları da mevcuttur. Yük ve binek hayvanı olarak 14 deve dışında katır, at, kısarak ve taylar 31 tane olup bunların tamamı ise yaşlılık, sakat veya küçük olmasından dolayı kullanıma uygun değildir. Binit takımları ise kemer takımı, üzengi, kesme, haşe, nal, mih, tapkur, dizgin, eğer, topuz ve gaddâreden oluşmaktadır. Kemer takımı ve üzengilerin tamamına yakını gümüştür. Kesmeler Bağdat, Mardin menşeli olup, muhtelif kumaş ve renklerden yapılmıştır.

Bir diğer kalem ise silah ve bunlara ait mühimmattır. Bunlar arasında 118 kurada, 10 kaval, 18 sarma ve 11'i normal olmak üzere 85 tüfek, 2 çift piştov, 13 kılıç olup bunlardan biri altın diğerleri gümüşten yapılmıştır. Ayrıca 32 gümüş gaddâre, 24 topuz yanında, bıçak, balta, hançer ve bunlara ait muhafaza kapları yer almaktadır.

Muhallefat arasında 24 cild kitap mevcut olup, bunların çoğunluğunu mushaf ve köhne kitaplar oluşturmaktadır. Yine 8 cariye ve 34 köle olup, bunların 15'i Gürcü kökenlidir.

Ahmed Paşa'ya ait gayr-i menkuller de bulunmaktadır. Bunlar 31 dükkan, 2 değirmen, bir arsa, bir bahçe ve bir büyük evdir. Yine mücevherat ve süs eşyası kapsamında altın bilezik, kuşak ve saatleri mevcuttur.

Ahmed Paşa'nın Ruha'da olan muhallefat satışından ise 220.132 kuruş hasılat olmuştur. Söz konusu hasılatın 199.066 kuruşu Bağdat kalesinde mevcut yeniçerilere maaş, kumaş ücreti, cebecilere ve doğancıllara et ücreti olarak gönderilmiştir. Kalan 10.934 kuruş ise bazı borçları, dellaliye ücreti, bazı eşyaların İskenderun iskelesine nakliye ücreti vb. masraflar için harcanmıştır. Böylelikle Ahmed Paşa'nın Ruha'da olan muhallefatından yapılan harcamalar sonucu 10.099 kuruş kalmıştır (20 Şaban 1158/17 Eylül 1745).³²

³² D.BŞM.MHF.d. nr. 12567, s. 1-7.

Tablo-2:Ahmed Paşa'nın Ruha'da olan muhallefatının satış ve masraf icmalı³³

Ahmed Paşa'nın Ruha'daki muhallefatından satış	Hasılat (kuruş)
Ahmed Paşa'nın Ruha'daki eşya ücreti	20.803 kuruş 1 rubu'
Ruha'dan hazinesinden gelen nakit	11.137,5 kuruş
Ruha-Halep-İstanbul'da satılan muhallefat	90.955 kuruş
Damadı Süleyman'ın nukûd ve eşyası	65.509 kuruş
Hazinedarı Selim'in nukûd ve eşyası	31.726,5 kuruş 1 rubu'
Toplam	220.132 kuruş
Ahmed Paşa'nın Ruha'daki muhallefatından yapılan masraflar	Meblağ
Bağdat kalesinde bulunan yeniçerileri mevacibi	185.236 kuruş
Bağdad kalesinde bulunan yeniçerilerin çuha ücreti	9.232,5 kuruş
Bağdat kalesinde bulunan cebecilerin lahm ücreti	1.457 kuruş
Bağdat kalesinde bulunan doğancıların lahm ücreti	1.797,5 kuruş
Bağdat kalesinde bulunan top arabacılarının lahm ücreti	1.363,5 kuruş 15 para
Antep'te El-Hac Ahmed Ağa'ya olan borcu	4.000 kuruş
Davudzâde Mustafa Efendi'nin vasisi Mustafa Efendi'ye olan borcu	432,5 kuruş
Es-Seyyid Mustafa Efendi'ye olan borcu	5.000 kuruş
Damadı ve hazinedarının eşyasının Ruha'dan Halep'e nakliye ücreti	366,5 kuruş 1 rubu'
İskenderun iskelesine eşya nakliye ücreti	325,5 kuruş
Dellâliye ücreti	861 kuruş 1 rubu'
Toplam	210.033 kuruş
Kalan	10.099 kuruş

³³ D.BŞM.MHF.d. nr. 12567, s. 4-7.

Ahmed Paşa'nın Ruha'da olan muhallefatını ihtiva eden 12567 numaralı defter ekte verilmiştir. Söz konusu defterde paşanın eşya, hayvan, silah, kumaş, köle vs. listeleri ve bunların satışından elde edilen hasılat mufassal ve icmal olarak yer almaktadır. Diğer taraftan söz konusu muhallefat satışından elde edilen gelirlerin harcama kalemleri de mevcuttur (EK-1).

3.Sonuç

Hamalızâde Ahmed Paşa, XVIII. yüzyılın ilk yarısında uzun süren Osmanlı-İran savaşları döneminde muhtelif aralıklarla Rakka valiliği yapmıştır. 1731-1745 yılları arasındaki Rakka valiliği esnasında bazen İran'a karşı sınır bölgelerinde ve bazen bazı eşkiya gruplarının tenkili için Anadolu'da görevlendirilmiştir. Bağdat Seraskeri Ahmed Paşa'nın Kirmanşah ve Hemedan taraflarına düzenlediği seferlerde paşanın kethüdası olarak görev almış, bundan sonra Hemedan, Musul, Kerkük, Bağdat ve Erzurum'da muhafızlıklarda bulunmuştur. İran Seraskeri Abdullah Paşa'nın Kars yakınlarında şehit düşmesi ile kısa süre bu görevi vekaleten yürütmüştür. 1738 yılında Aydın taraflarında ortaya çıkıp Denizli-Manisa taraflarında geniş bir alanda eşkiyalık yapan Sarıbeyoğlu Mustafa'nın ortadan kaldırılmasında aktif rol almıştır. Valilik yıllarının son dönemlerinde İran savaşları için yine Erzurum ve Kars taraflarında görev almıştır.

1744 yılında Kars seraskeri iken hem yaşının ilerlemiş olması hem de ortaya çıkan hastalıklarının ilerlemesi üzerine bu görevinden ayrılıp Erzurum'a geçmiştir. Daha sonra Rakka'ya dönme talebinde bulunmuştur. Bu talebi kabul görmüş ancak valilik yıllarında ahaliye karşı son derece gaddar davranması, vergi tahsilinde zulme varan uygulamaları sebebiyle Rakka halkı onun buraya dönmesine mani olmuştur. Hatta ahalden seçilen birkaç kişi İstanbul'a giderek Ahmed Paşa'nın halka yaptığı haksız uygulamaları delilleriyle birlikte izah etmişler ve onun Rakka'ya vali olarak dönmesini istemediklerini beyan etmişlerdir. Osmanlı yönetimi bu şikayeti yerinde bulmuş olmalı ki Ahmed Paşa'nın valilik görevinden azl edilerek Rodos'a sürülmesi konusunda ferman göndermiştir. Ancak Ahmed Paşa etrafında topladığı 10 binden fazla adamı ile Kilis ve Antep taraflarına geçmiş, tebliğ edilen görevi kabul konusunda merkezi hükümeti oyalama yolunu seçmiştir.

Etrafındaki kalabalık gruplarla birlikte her an için bir isyan çıkma ihtimali de mevcuttu. Osmanlı yönetimi yeni bir ferman çıkarmış ancak bu ferman daha tebliği edilemeden Mercidabık'da eceli ile vefat etmiştir.

Ahmed Paşa'nın muhallefati incelendiğinde çok fazla servet biriktirdiği görülmektedir. Bir vali olarak menkul ve gayr-i menkullerinin dikkat çekecek kadar fazla olmasının iki sebebi olmalıdır. Bunlardan biri her ne kadar bazı fasılalar da olsa uzun süre aynı yerde valilik yapması temel etken olmalıdır. Osmanlı eyalet yöneticilerinin sık sık görev yerlerinin değiştiği bilinen bir durumdur. Diğer bir sebep ise Rakka valiliğini "*ber-vech-i mâlikâne*" suretiyle tasarruf etmesidir. XVIII. yüzyılda malikane usulünde müzayede sistemi olduğu için devlete taahhüt edilen meblağın çok daha fazlası ahalden toplanmaktaydı. Zaten belgelerde gördüğümüz kadarıyla kendisi de vergi konusunda gaddar, ceberrut ve zulme varan acımasız uygulamaları sebebiyle az edilmiştir.

Ahmed Paşa, edindiği servetle rahat ve zengin bir hayat sürmesi muhtemeldir. Muhallefati arasında yer alan kıymetli ipekli yerli ve yabancı kumaşlar Osmanlı'da en önemli zenginlik kaynaklarından biridir. Ev eşyaları, mutfak malzemeleri ve silahlarında porselen, bakır, gümüş ve hatta altının varlığı ihtişamlı bir hayatın göstergesidir. Yine giyim kuşam eşyalarında özellikle ipekli, kürklü giyisiler de çok önemlidir. Damadı ve hazinedarı tarafından farklı yerlerde saklanan ve ortaya çıkarılan gerek eşya ve gerek altınların varlığı ayrı bir konudur. Yine kapı halkının fazlalığından olmalıdır ki yük ve binek hayvanları da oldukça çoktur. Gayr-i menkulleri içinde yer alan dükkan, ev, arsa, değirmen ve bahçe bulunmaktadır. Bunlar arasında dükkan sayısı da valinin edindiği servetin boyutlarını anlamak için yeterli fikir vermektedir.

Kaynakça**Osmanlı Arşivi**

Bab-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM.d.), nr. 2838.

Bab-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi Muhallefat Defterleri (DBŞM.MHF.d.), nr. 12567.

Ali Emiri, Sultan Mahmud I (AE. SMHD.), nr. 926, 10683, 14288, 21171.

Cevdet, Dahiliye (C.DH.), nr. 7698.

Kitap, Araştırma, İnceleme

Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. 3, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2006.

Canatar, Mehmet, "Kethüdâ", *DİA*, C. 25, Ankara 2002, s. 332-333.

Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul 2003

Dingeç, Emine, "18. Yüzyılın İkinci Yarısında Saray Atlarının Binit Takımları", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 12, Sayı: 20 (2011/1), s. 1-20.

Günay, Mehmet, *Ruha Valisi Hamalızâde Ahmed Paşa'nın Vekâyi'i (1156-1158)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.

Ertaş, Mehmet Yaşar, "XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Eşkiyası: Sarıbeyoğlu Mustafa", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler*, (6-8 Eylül 2006), C. I, Denizli 2007.

İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi (Osmanlı Tarihi, 1157-1165/1744-1752)*, Haz. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.

Karagöz, Hakan, "Bir Alman Kaynağının İzlenimlerine Göre Sarıbeyoğlu İsyanının Batı Anadolu'daki Etkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Kemal Göde Armağan Sayısı*, Isparta 2013, s. 197-198.

Kılıç, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı, Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ 1997.

Koçu, Reşat Ekrem, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara 1969.

Külbilge, İlker, *141 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1148)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2002.

Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*, Yay. Haz. Nuri Akbayar, C.I, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Özcan, Tahsin, "Muhallefat", *DİA*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2005, s. 406-407.

Özvar, Erol, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi, İstanbul 2003.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.

Şemdâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi *Mür'it-Tevârih*, I, Haz. Münir Aktepe, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976.

Tabakoğlu, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1985.

Telci, Cahit, "Osmanlı Devletinde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXII, S. 2 (Aralık 2007), s. 145-166.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, Ankara 1978.

Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2011.

Ünal, Mehmet Ali, "Osmanlı İmparatorluğunda Müsâdere", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.49 (Ağustos 1987), s. 95-110.

Vak'ânüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi, Sâmi ve Şâkir Tarihleriyle Birlikte 1730-1744*, (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin), Haz. Mesut Aydınar, Kitabevi, İstanbul 2007.

EKLER:**Hamalizâde Ahmed Paşa'nın Muhallefatı (D.BŞM.MHF.d. 12567)**

Sâbıkâ Rakka Vâlisi müteveffâ Ahmed Paşa'nın Ruha'da olup hala Rakka vâlisi vezîr-i mükerrem devletlü Mustafa Paşa hazretlerinin ma'rifetleri ve ma'rifet-i şer'le yine Ruha'da tahrîr ve defter ve mahûmen hıfz olunan emvâl ve eşyâ ve nukûd ve emlâki müceddeden yine vezîr-i müşârun ileyh hazretlerinin ma'rifetleri ve ma'rifet-i şer'le mahallinde tahrîr ve defter ve mahtûm defteri ile emvâl ve eşyâ-ı merkûme dergâh-ı alî kapucubaşlarından izzetlü Hasan Ağa mübâşeretiyle Haleb'e nakl ve müteveffâ-yı müşârun ileyhın bâ-hıfz-ı hümayûn şevket-makrûn emvâl ve eşyâ ve devâbb ve mevâsisi ve nukûd ve akarının cânib-i mîrî için zabt ve fûrûhtuna me'mûr mîrahûr-ı evvel Hazret-i cihândârî sa'adetlü Abdullah Efendi hazretlerine teslim olunması için emr-i âlî-şân şerefbahş sudûr eylediğinden emr ü fermân buyrulduğu üzere kapucubaşı mûmâ-ileyh Hasan Ağa vezîr-i müşârun-ileyh hazretlerinin ma'rifetleri ve ma'rifet-i şer'le Ruha'da tahrîr ve defter edüp mûmzî ve mahtûm defteriyle Haleb'e getirüp müşârun-ileyh hazretlerine teslim ve mîr-i müşârun-ileyh hazretleri Haleb'de ma'rifet-i şer' ve cümle ma'rifetiyle fûrûht eyledikleri emvâl ve eşyânın defteridir ki ber-vech-i âtî zikr olunur. Tahrîren fi'l-yevmi'l-ısrîn fi şehri-Şa'bân es-senetü semânin ve hamsîn ve mi'ete ve elf (20 Ş. 1158/17 Eylül 1745).

S.No	Muhallefât	Adet/ Miktar	Kıymet (akçe)
1	Mushaf-ı Şerîf Cild	1 cild	41
2	Def'a Mushaf-ı Şerîf	1 cild	28
3	Sîm kemer raht me'a reşme	1	290
4	Def'a sîm kemer raht me'a reşme	1	283
5	Def'a sîm kemer raht me'a reşme	1	255
6	Def'a sîm kemer raht	1	245
7	Def'a sîm kemer raht me'a reşme	1	195

8	Sîm vasat kemer raht	3	366,5
9	Sîm ince haydarî raht	2	175
10	Sîm sağır çapkun haydarî raht	1	55
11	Yaldızlı ince çapkun rahtı	2	124
12	Beyaz çapkun rahtı	3	213
13	İnce kemer raht	1	65
14	Göbeği sîm Haleb şeriti raht	3	75
15	Haydarî sağır kısarak raht	3	167
16	Sîm çapkun rikâbî	1	136,5
17	Sîm rikâb	1 çift	150
18	Sîm sağır matara	1	65
19	Def'a sîm rikâb	1	159
20	Def'a sîm rikâb	1	185
21	Def'a sîm rikâb	1	175
22	Def'a sîm rikâb	1	161
23	Haydarî sağır kısarak rahtı	3	174
24	Sîm kebîr iskemle	1	440
25	Sîm sağır iskemle	1	93
26	Sîm kebîr ta'am iskemlesi	1	1024
27	Sîm askı	1	95
28	Sîm leğen me'a ibrik	1	138
29	Def'a sîm leğen me'a ibrik	1	193
30	Def'a sîm leğen me'a ibrik	1	152
31	Sîm sağır leğen me'a ibrik	1	118
32	Def'a sîm rikâb	1	171
33	Sîm kebîr şamdan	1	136
34	Sîm sağır buhurdân 2 adet, kılabdân 2 adet		117
35	Sîm sağır kahve ibriği	2	31
36	Sîm nargile siperi 6, sîm tas kapağı 3		122
37	Fağfûrî kılabdân	2	2,5
38	Sîm sağır buhurdân	1	32
39	Sîm sağır çift işi kalemdân devât	1	52
40	Sîm kılıç bağı 2, yakı bağı 1,		29
41	Sîmlüce duhân tablası	3	15

42	Sîm sağır devât	1	52,5
43	Sîm hançer me'a bıçak	1	26,4
44	Sîm sağır tas kapağı	1	9,5
45	Sîmlü debbûs	1	54
46	Def'a sîmlü debbûs	5	91
47	Def'a sîmlü debbûs	6	111
48	Bulâd debbûs	3	11
49	Sîmlüce gaddâre	11	155
50	Demir külünk	3	15,5
51	Sîmlüce kurâda kılıç	9	68
52	Sîmlüce balta	1	16
53	Sîmlü satır hançeri	4	60
54	(yırtık)		90
55	Altunluca kılıç	1	190
56	Karabina	1	5
57	Sîmlüce vezne	2	25,5
58	Sîm sağır kahve ibriği	1	14
59	Sîm sağır maşraba	1	66
60	Kurâda sîm saat	2	32
61	Def'a sîm devât	1	55,5
62	Sîmlüce debbûs	3	41
63	Sîmlüce gaddâre	11	12,5
64	Kemayâr sîm tabl-baz	1	15
65	Sîm sağır mum sofrası	1	36
66	Köhne haşe	2	8
67	Köhne Şam gömleği	1	5
68	Köhne bayrak	1	2
69	Meles ton	12	15,5
70	Köhne Mardin seccâdesi	1	3
71	Keten top	1	7
72	Sîm zerbeft	23 parça	275
73	Beyaz kemhâ parça	1	10,5
74	Müsta'mel Mardin abdest peşkiri	2	12
75	Köhne yalın yasdık	3	6
76	Elvân kadife fî 3 akçe	15	45

77	Müsta'mel su dibâsı	1 parça	16
78	Mısır mahremesi	4	4 akçe 1 rubu'
79	Meles gömlek	28	75
80	Şam keremsûtu taka	5	25
81	Halebî kutnî parça	1	3
82	Keten parça	3	11
83	Köhne kuşak	1	8
84	Hama kuşağı	4	31
85	Evrenşahî	1 top	11
86	Sancak bayrağı	4	25
87	Halep sandalı parça 9, bürüncük kadife parça 2		45
88	Fitilli bez 2, (.....) halı 1, evrenşahî parça 3,		33
89	Kaba çuka donluk	2	15 akçe 1 rubu'
90	Elvân Fransız çukası donluk	18	181
91	Köhne piştov	2 çift	13
92	Oyma ağaç devât	1	12
93	Fitilli parça 2, evrenşahî parça 1, sâde çiçekli parça 1		35
94	Peştamal 1 adet, sarık örtüsü 1, köhne Mardin peşkiri 1 adet		15
95	Çiçekli dülbend 1 adet, akçe kesesi 1 adet		15
96	Bir miktar mercan		3
97	Sîm çelenk 1, ağaç tesbîh 1 adet, Bir miktar sırma düğme		15 akçe 1 rubu'
98	Köhne beštahta saat	1	10
99	Sîm sağır kuşak 1, nühâs mikras 2		6,5
100	Elvân harîr 9 deste, dülbent 1 parça, dizgin 1 adet		10
101	Şerbetî 1 parça, kuşak kolanı 1, bir miktar harcî		12

102	Müsta'mel sakal tarağı	11	27
103	Müsta'mel kadife yasdık	21 çift	
104	Mutallâ kadife yasdık	7 çift	175,5
105	Mutallâ müsta'mel yasdık	4 çift	45
106	Sahîr köhne ipek halı	1	13,5
107	Mutallâ Haleb hatâyisi donluk, 13 zira, fi 50 para	91	113,5 akçe 1 rubu'
108	Haleb hâresi donluk 2, Lahorî şâl 1 adet		18,5
109	Elvân şâlî sof donluk	9	133
110	Gezi keremsût	2 taka	14
111	Ruka' -ı muhtelif	1 cild	1,5
112	Alaca sandal 2 parça, Hatâyi 3 parça, Halebî bildâr 1 taka		23,5
113	Çitâre	1 taka	9
114	Çit yorgan yüzü	1	3
115	Halebî yeşimi	1 taka	2
116	Müteârif destâr	5 taka	22
117	Yeşil kenevir donluk 1, çenber 1 parça		16
118	Telli hatâyî parça, 18 zira fi 110 para	112	308
119	Kerrâke harcî 2, sîm künde 1, sîm çalma 1		19
120	Sîmlüce billur kılabdân	1	5
121	Kaneviz	1 parça	6,5
122	Def'a Halebî hatâyisi donluk	7	57,5
123	Def'a kanaviz	1 parça	4
124	İğneli kalemdân	1	9
125	Pirinç şamdân	1	2,5
126	Mutallâ müsta'mel Bursa yasdık 7 adet, Bâlin 2 çift		135
127	Sâde kadife 1 top, keten 2 top		35
128	Elvân Halebî hâre	1 parça	73
129	Alaca kutnî 4 parça, müsta'mel Acem futası 2 adet		18

130	Meles gömlek 21, don 48		91
131	Müteârif destar	44 taka	172
132	Vasat çakmaklı destar	52 taka	415,5
133	Sâde havlu	19	15,5
134	Peştamal	3	8,5
135	Beyaz evrengşahî 1 top ve 1 parça		10
136	Yeşil hâre parça	1	3
137	Yağlık 11 adet, tütün kesesi 9		56,5
138	Müsta'mel şerbet mahramesi 2 adet ve sandal parçası 1		4
139	Kemhâ 1 parça, sandal 5 parça		22
140	Acem zerbefti 1 parça, Şalî donluk 1		23
141	İşleme ve sâde yağlık 74, üstlük 2 adet	1	95
142	İşleme ve sâde uçkur	13	87
143	Köhne sarık örtüsü	2	10
144	Halebî camfes	1 top	12
145	Telli kamçı 2 adet, dürbün 1 adet		5,5
146	Kahverengi kadife 1 parça, Haşelik keten 2 parça		33
147	Halebî keremsüt	2 taka	9,5
148	Köhne mutallâ Bursa yasdık 8 çift, bâlin 5 çift		98
149	Müsta'mel sâde kadife yasdık	2 çift	105
150	Bağdâdî darâyî donluk 7, Haleb merresi donluk 9		60
151	Köhne Mardin mak'adı	2	33
152	Köhne çit mak'ad	11	10,5
153	Köhne basma mak'ad	3	18
154	Köhne Mardin ve Kars seccâdesi	3	14,5
155	Köhne bâlin 2 çift, köhne yasdık 2 çift		9
156	Kırmızı çuka donluk	1	11
157	Köhne basma çuka mak'ad	2	8

158	Licam	2	1
159	Yeşil Lahorî şâl	1	7
160	Köhne işleme şâl kuşak	1	29
161	İşleme berber takımı	1	25
162	Kemberbend kuşak	5	101,5
163	Beyaz kerrâkelik sof donluk 1, sandal parçaları 3 adet		26,5
164	Fağfûrî kılabdân	1	1 akçe 1 rubu
165	Müsta'mel Mardin peşkiri 1 adet ve bir miktar kürk hurdesi		15
166	Müsta'mel kuşak hoşab 2 deste, ta'am 2 deste		11
167	Kaba Trabzon bezi	1 top	41
168	Müsta'mel yıldızlı leğen ve ibrik	1	5,5
169	Dizgin 4 adet, tabkur 4 adet		11
170	Kırmızı çuka	2 zira	5
171	Köhne kütüp ve re'sâil ve inşâ	16	8
172	Simlüce köhne vezne	1	6
173	Müsta'mel işleme (yırtık)		63
174	Çuka at gömleği 1 adet, Kırmızı Bursa kesme 1 adet		46
175	Köhne astarsız çuka kesme	1	55
176	Köhne kırmızı kesme	1	70
177	Köhne çuka bârgîr kesmesi	1	42
178	Köhne çukaya kaplı beyaz tilki boğazı köhne kürk	1	63
179	Fransız dâne	8	11
180	Cedîd tilki nâfesi kürk	2 tahta	42
181	Müsta'mel Bursa yasdık	15 çift	85
182	Köhne barak kilimi	28	44
183	Müsta'mel orta halı	2	82
184	Def'a müsta'mel halı	3	42
185	Def'a köhne barak kilim vezne	14	21 akçe 1 rubu'

186	Köhne câcim 1 adet, pencere ve kapu perdesi 2		7,5
187	Müsta'mel köhne çuka mak'ad 1 ve basma orta 1		41
188	Köhne kebîr ve sağîr çuka mak'ad	18	112
189	Mak'adlık şayak parça	4	32
190	Yeşil çuka köhne mak'ad	4	15
191	Köhne sûzenî mak'ad sadr	4	23
192	Köhne basma çuka orta	1	18
193	Köhne tahtrevân ortası	1	15
194	Halı seccâde 2, köhne seccâde 2 adet		38
195	Köhne çuka seccâde 2 adet ve Acem nemdî seccâde 1 adet		18
196	Köhne ihrâm	1	12
197	Köhne basma çuka barata 1 adet, köhne basma çuka yasdık 1 adet		5,5
198	Köhne çuka kapu perdesi 3 adet, köhne çuka mak'ad 3 adet ve nemedî seccâde 1 adet		25
199	Barak kilimi 22 adet, seyishâne kilimi 4 adet		61
200	Köhne câcim 1 adet, kilim 5 adet		17,5
201	Kırmızı Diyarbekir bezi	150 top	160
202	Ayntâb köhne eğer	1	5
203	Simlüce köhne eğer	1	23,5
204	Köhne kapu perdesi	5	4
205	Fağfûrî köhne buhurdân 1 adet, Frengi kilid 7 adet		3,5
206	Sağîr Hindî çekmece	1	27,5
207	Hindî sağîr beštahta devât	2	33
208	Sarma tüfenk	18	24
209	Çizme	4 çift	4
210	Çit sadr şiltesi	4	11

211	Bir miktar sîm kabara		15
212	Kurâda tüfenk	64	111
213	Trabzon keteni	33 top	194,5
214	Def'a kurâda tüfenk	54	75
215	Köhne ve çürük çadırlar		100
216	Cevâri	6 re's	900
217	Gürcü gulâm	2 re's	300
218	Uşâkî müsta'mel halıçe	3	35
219	Medrese kurbunda vaki' dükkân	16 bâb	
220	Hâric şehirde harâbe değirmen	2	
221	Halilü'r-rahmân kurbunda (.....) dükkân	15 bâb	
222	Arsa-i hale kıt'a	1	

Kıymet 850 kuruş

Akar-i mezkûr emr ü fermân buyrulduğu üzere Medîne-i Ruha'da ve ba'dehû Haleb'de müzâyede olduktan sonra ba'de inkitâu'r-rağbet müteveffâ-yı müşârun ileyhın kerîmesi Rahme Hanım üzerinde karâr-dâde ve fûrûht olunmuştur.

Müteveffâ-yı müşârun ileyhın damadı Süleyman'ın ve hazînedârı Selim'in eşyâlarından hâlâ Rakka vâlisi vezîr-i mükerrem devletlü Mustafa Paşa hazretleri kendüleri için alıkoyup kapucubaşı mumâ-ileyh yediyle bahâların gönderdiği eşyânın defteridir ki vech-i âtî zikr olunur.

S.No	Muhallefât	Adet/Miktar	Kıymet (Akçe)
1	Nal ve mih kem	1200	240
2	Müsta'mel Bağdâdî kilim	5	75
3	Köhne çuka mak'ad	5	15
4	Köhne döşeme kadife yasdık	30 çift	60
5	Kurâda evânî nühâs	515,5 kıyye	430
6	Fağfûrî kâse ve tabak		150
7	Gürcü gulâm fî 90 akçe	12 re's	1080
8	Def'a gulâm fî 80 akçe	14 re's	1120
9	Fransız çukası fî 210 akçe (Damad Süleyman'ındır)	56 zir'a	130,5

10	Larca çuka fî 200 akçe (bu dahi)	144 zir'a	240
11	Londra çuka Fî 150 akçe (bu dahi)	128 zir'a	160
12	Yeşimi top fî 150 akçe (bu dahi)	50	62,5
13	Darâyî top 17,5 adet fî 12 akçe (bu dahi)	581,5 zir'a	58
14	Halebî camfes top 5 adet fî 100 akçe (bu dahi)	199,5 zir'a	166 akçe 1 rubu'
15	Halebî keremsût fî 500 akçe (bu dahi)	11 taka	45,5
16	Zırh (Hazînedâr Selim'in)	2	45
17	Kolçak	1	2,5

Müteveffâ-yı müşârun ileyhin fûrûht olunan eşyâsı bahâsıdır.

Yekûn. 20.803 kuruş 1 rubu'. Yalnız yirmi bin sekiz yüz üç kuruş bir rubu'dur.

(4) Müteveffâ-yı müşârun ileyhin Ruha'da hazînesinde mevcûd bulunup hâlâ Rakka vâlisi devletlü Mustafa Paşa hazretlerinin ma'rifetiyle ve ma'rifet-i şer'le mumâ-ileyhe kapucubaşının ahz ve kabz ve götürüp mîr-i müşârun iley hazretlerine teslim eylediği nükûdudur.

Fındık ve zer-i mahbûb ve zincirli ve tuğralı altunları : 10.025,5 kuruş.

Zolata

: 500 kuruş

Para ve beyaz akmişe(?)

: 612 kuruş.

Yekûn(Urfa'dan gelen nukûd): 11.137,5 kuruş. Yalnız onbirbin yüz otuz yedi buçuk kuruştur.

Müteveffâ-yı müşârun ileyhin Damadı Süleyman'ın ve hazînedârı Selim'in Merc-i dâbık nâm mahalde ordusunda mevcûd bulunup Medîne-i Haleb'e nakl ve ma'rifet-i şer'le fûrûht olunan emvâl ve eşyâ ve devâbb ve müvâşileri bahâlarından ve Ruha'da vesâ'ir mahallerden zuhûr eden nukûdlardan olmak üzere mukaddemâ devlet-i aliyeye gönderdiği mümzî ve mahtûm fûrûht defteri mücebince ba'de'l-masârîf

ve'l-ihracât mîr-i müşârun ileyh hazretlerinde bâkî kalan akçedir. 90.900 kuruş. Yalnız doksan bin dokuz yüz kuruştur.

Müteveffâ-yı müşârun ileyhın nukûdu ve fûrûht olunan eşyâ bahâsı.

Cem'a yekûn. 122.895,5 kuruş 1 rubu. Yalnız yüz yirmi iki bin sekiz yüz doksan beş buçuk kuruş bir rubudur.

Müteveffâ-yı müşârun ileyhın damadı Süleymân'ın Ruha'da olup yine kapucubaşı mumâ-ileyh hâlâ Rakka vâlisi vezîr-i mükerrerem müşârun ileyh hazretlerinin ma'rifetleri ve ma'rifet-i şer'le Ruha'da tahrîr ve defter ve mumzî ve mahtûm defteriyle Haleb'e getürüp sa'âdetlü mîr-i müşârun ileyh hazretlerine teslîm ve mîr-i müşârun ileyh hazretleri Haleb'de ma'rifet-i şer' ve cümle ma'rifetiyle fûrûht eyledikleri emvâl ve eşyâsının defteridir ki zikr olunur.

S.No	Muhallefât	Adet/ Miktar	Kıymet (Akçe)
1	Altun halhâl	1	245
2	Altun bilezik	1	155
3	Altun sağîr kuşak	1	160
4	Altunluca sağîr (.....)	1	28
5	Çuka seccâde 1 adet, Bağdâdî haşe 1 adet		12
6	Sîmlü kılıç	1	32
7	Lahorî şâl	1	8
8	Köhne keremsût kaftân	4	21
9	Köhne kutnî kaftân	2	12
10	Nühâs buhurdân	1	3
11	Köhne bildâr entari	5	22
12	Köhne Mardin haşe 1, halı seccâde 1		18
13	Köhne Londra mak'ad	2	11
14	Şâlî sof 4 top, çakşırılık 3 adet		65
15	Mevcli sof donluk 2, Lahorî şâl 1 adet		240
16	Kerrâke harcî 2, (.....) halı 3, poturdar 4 adet		60
17	Haleb bildârı 1 taka, Frengi camfes 11 taka		75
18	Telli Halebî hatâyî donluk	2	24
19	Şam keremsûtı	6 taka	36
20	(yırtık)		

21	Musul bezi	1 top	5
22	Kerrâke harcî	1	4
23	Beyaz bez donluk	1	6,5
24	Bir miktar kesme sacağı ve bükme elvân ibrişim		46
25	Kemayâr sîm rikâb	3 çift	210
26	Müteârif destâr	24 taka	96
27	Keten 1 top, köhne seccâde 1 adet		8,5
28	Köhne kahve peşkiri 8 adet, Bağdâdî köhne aba 2		39
29	Köhne kesme	3	66
30	Halebî kutnî	2 taka	10
31	Köhne sûzenî mak'ad	1	5
32	Köhne kaneviz aba	1	5
33	Elvân Fransız çuka donluk 5, çakşırılık 1 adet		55
34	Müsta'mel yedek örtüsü 1 adet, Mardin köhne mak'adi 1 adet		12
35	Köhne haşe 2 adet, kesme 3, bayrak 1 adet		38
36	Mısır mahramesi 1 adet, keten 9 top, Mardin kutası 1		55
37	Köhne kemerbend şâl	2	21
38	Köhne Mardin kesmesi	3	41
39	Yağlık	15	11
40	Sîmlüce hançer 2, bıçak 1		28
41	Al fes 9, ağaç tesbîh 2, sakal tarağı 2		14,5
42	Sîm sağır kuşak 3 parça, bazübend 1		18
43	Acem zerbefti cebken 1 adet, Mardin peştamal 5 adet		25
44	Kalemkârî hilt 3, beyaz Halebî kuşak 1		15
45	Köhne Bağdat ve Mardin kesmesi 3 adet, köhne haşe 2 adet, Mevc yemenî 1 top		75
46	Haleb merresi	3	9
47	Müsta'mel çâr ve kemerbend ve köhne şâl	16	210

48	Şâlî sof donluk	3	45
49	Mardin peşkiri	4	21,5
50	İşleme sâde havlu 14, beyaz mahreme 4		58
51	Çakmaklı destar 18 taka, Mütearaf destar 1		162
52	Meles gömlek 12, don 12, uçkur 18		65
53	Yağlık me'a yemeni 3, tütün kesesi 3		53
54	Tesbîh harcî	1	2
55	Üstlük 1 adet, dülbend 2 parça		12
56	Çizme ve mest pâbuç	11 çift	12
57	Sağır kemer raht	1	130
58	Beyaz peçeli kemer raht	1	136
59	Yaldızlı sîm debbûs	1	18
60	Köhne çuka biniş	1	6
61	Sîm bayrak topu	1	8,5
62	Londra kaba aba 17 adet, kaneviz aba 4 adet		28
63	Köhne zerbeft kesme 1, pencere perdesi 1		18
64	Bağdâdî ve barak kilimi	2	22
65	Sîm sağır buhur dân 1, sîm kılabdân 1, sîm buhur dân siperi 1		48
66	Londra çuka donluk	3	22
67	Simlüce eğer 1 adet, Ayntâb eğeri 4		55
68	Simlü gaddâre		31
69	Sîm zarf 11, kahve ibriği 1		18
70	Def'a fes 17, dizgin 1 adet		18 akçe 1 rubu'
71	Yeşil çukaya kaplı köhne karsak kürk	1	24
72	Neftî çukaya kaplı köhne nâfe kürk	1	24
73	Çukaya kaplı köhne kakum kürk	1	18
74	Sarı çukaya kaplı köhne karsak kürk	1	18
75	Köhne sincâb beden kürk	1	12
76	Şâle kaplı köhne sincâb kürk	1	18
77	Yavru kakum	3 tahta	85

78	Kırmızı şâlî biniş 2 adet, köhne ihram, 1 adet		26
79	Anadolu nâfesi tahta	2	21
80	Elvân fransız çukası	12 zira	31
81	Köhne keremsûta kaplu semûr bacesi beden kürk	1	68
82	Angurî çukaya kaplu semmûr köhne kontuş kürk	1	95
83	Gül penbe çukaya kaplu köhne semmûr bâcesi biniş kürk	1	54
84	Kırmızı çukaya kaplu köhne mak'ad	3	12 akçe 1 rubu'
85	Kırmızı çukaya kaplu köhne beyaz tilki kontuş kürk	1	62
86	Köhne kürk 1 adet, köhne sof kerrâke 1 adet		22
87	Köhne şâl biniş	3	18
88	Köhne sâye çuka 2 zira, köhne ihrâm 2 adet		18
89	Köhne Bağdâdî aba	2	10
90	Köhne sof seccâde 1 adet, halı seccâde 1, çuka seccâde 5 adet		35
91	Köhne şayak mak'ad 3 adet, köhne yasdık 13 çift		48,5
92	Sîm sağır çapkun rahtı	1	57
93	İşleme köhne kesme 1 adet, köhne kadife at gömleği 1 adet		28
94	Köhne fener	1	1,5
95	Sîm sağır bıçak	1	11
96	Fağfûrî tabak 5, kâse 1, fincân 10 adet		11
97	Kahve	372 kıyye	744
98	Deve mehâr	14	950
99	Amelmande katır	14	372
100	Amelmande at ve kısarak ve beygir	14	230

101	Dahiliye ve hariciye kebîr hânesi *	1 bâb	
102	Karapınar nâm mahalde bahçe	1	1000

*Mezkûr hâne ve bahçe emr ü fermân buyrulduğu üzere Medîne-i Ruha'da ve ba'dehû Haleb'de müzâyede olduktan sonra ba'de inkitâ'r-rağabat müteveffâ-yı müşârûn ileyhın hemşiresi Elif hanım üzerinde karâr-dâde ve fûrûht olunmuştur.

Merkûm Süleyman'ın fûruht olunan eşyâ bahâsıdır.

Yekûn 7.290,5 kuruş. Yalnız yedi bin iki yüz doksan buçuk kuruştur.

Merkûm damad Süleymân'ın Urfa'dan mumâ-ileyh kapucubaşı Hasan Ağa yediyle gelen nükûdudur.

Bezistan kethüdâsı Molla Halil yedinde çuka akçesi :1.728 kuruş

Kuyumcubaşıda olan akçesi :426 kuruş

Hort oğlunda olan akçesi :200 kuruş

Yekûn :2.354 kuruş. Yalnız iki

bin üç yüz elli dört kuruştur.

Mezkûr damad Süleyman'ın Bağdâdi'l-aslû's-seyyîd Yunûs'dan matlûbu olan 100.000 kuruştan bî'd-def'ât kendüye teslim eyledikten gayri sahhû'l-bâki zimmetinde kalup emr ü fermân buyrulduğu üzere mîr-i müşârûn ileyh hazretleri cânib-i mîrî için tahsîl ve kabz eylediği akçedir. 55.765 kuruş. Yalnız elli beş bin sekiz yüz altmış beş kuruştur.

Merkûm Süleyman'ın fûrûht olunan eşyâ bahâsı ve nükûdu.

Yekûn: 65.509 kuruş. Yalnız altmış beş bin beş yüz dokuz kuruştur.

Müteveffâ-yı müşârûn ileyhın hazînedârı Selim'in Ruha'da olup yine kapucubaşı mûmâ-ileyh hâlâ Rakka vâlisi vezîr-i mükerrerem devletlü Mustafa Paşa hazretlerinin ma'rifetleri ve ma'rifet-i şer'le Ruha'da tahrîr ve defter ve mumzî ve mahtûm defteriyle Haleb'e getürüp sa'âdetlü mîr-i müşârûn ileyh hazrelerine teslim ve mîr-i müşârûn ileyh hazretleri ma'rifet-i şer'le fûrûht eyledikleri emvâl ve eşyâsının defteridir ki ber-vech-i âtî müferdâtiyla zikr olunur.

S.No	Muhallefât	Adet/ Miktar	Kıymet(Akçe)
1	Mushaf-ı Şerîf	3 cild	36
2	En'am-i Şerîf	1 cild	2,5
3	Muhammediye	1	5

4	Mecmû'a	1	1,5
5	Karsak nâfesi kürk	5 tahta	85
6	Lahorî şâle kaplu köhne semûr bâcesi beden kürk	1	75
7	Mâi çukaya kaplu cild kafa kontuş kürk	1	86
8	Kırmızı keremsûta kaplu köhne vaşak beden kürk	1	45
9	Bâdzehr çukaya kaplu köhne vaşak kürk	1	65
10	Mor çukaya kaplu köhne ser sincâb kürk	1	66
11	Sincâb kürk parça	1	8
12	Kırmızı keremsûta kaplu köhne kakum cübbe kürk	1	45
13	Fransız çukası donluk	2	22
14	Köhne sâye yağmurluk 2, başlık 1 adet		66
15	Sof kerrâke 1 adet, silâh abası, 1 adet		25
16	Sîm sağır buhurdân 4 adet, kılabdân 3		175
17	Sîm hamâ'il 1 adet, maşraba 1 adet, kahve ibriği 1		58
18	Sîm tabak 1 adet, zarf 1 adet, tütün tablası 2		22
19	Sîm reşme 1 adet, debbûs 1 adet		35
20	Tabkur 1 adet, dizgin 2 adet, maric 5 adet		5
21	Sağırca zümrüd taşı	2	3,5
22	Kerrâke harcî 1 adet, bıçak harcî 1 adet, sadef kaşık 1		11
23	Sîm ince kemer raht me'a reşme	1	65
24	Yaldızlı sağır kemer raht me'a reşme	1	86
25	Simlü debbûs	6	95

26	Yaldızlı Acem baltası	1	42
27	Sîm ince kısarak rahtı	1	48
28	Sîm sağır haydarî raht me'a reşme	1	62
29	Siyâh kabzalı gaddâre 2 adet, sîm haydarisi sâde başlık 1 adet		35
30	Sâde kın gaddâre 1 adet, piştov çift	2	32
31	Simlüce piştov kubûrî	1	12
32	Çıfıt işi sağır piştov kubûrî 1 adet, küçük piştov kubûrî 1 adet		35
33	Anber 1 parça fi 3,5 dirhem	15,5 miskâl	50,5
34	Sîm kabaralıçe mum sofrası	2	48
35	Telli Acem zerbefti	1 parça	3
36	Beyaz simlüce kılıç 1 adet, Dımışkî kılıç 1 adet		35
37	Simlü kılıç bendi	1	16
38	Sîmlüce Aydın bıçağı	1	26
39	Sadefli ayna	1	8
40	Bağdâdî sâde kadife	12 çift	84
41	Cedîd Bursa yasdık	12 çift	200
42	Köhen Bursa ve Mardin yasdığı	19 çift	28
43	Deve keçesi 15 adet, çuval 10 adet, sâde halı 1		18
44	Köhne halı 1 adet, at çulu 2 adet		13
45	Uşâkî ve Türkmen kilimi	10	30
46	Köhne câcim 1 adet, köhne harar 2 adet		3,5
47	Kaval tüfenk	10	95
48	Müsta'mel orta halı 1 adet, barak kilimi 15		32
49	Acem zerbefti	28 parça	225
50	Acem kutnî	4 taka	18
51	Müsta'mel Mardin peşkiri 2 adet, Trabzon bezi 4 top		28

52	Şâli sof donluk 8, çakşırılık 6 adet		135
53	Acem kuşağı 2 adet, Lahorî şâl 3		41,5
54	Kesme saçağı	3	15
55	Köhne işleme hamam rahtı 1 adet, işleme havlu 7 adet, şerbet mahremesi 2		28
56	Köhne sûzenî mak'ad	5	18
57	Sîmlüce şamdân sofrası	1	15
58	Güderi dizgin	2	1,5
59	Bağdâdî aba 1 adet, kemhâ 1 adet	3 parça	25
60	Acem dibâsı		
61	Müsta'mel Mardin peşkiri 2 adet, kahve kutusu 3 adet		18
62	Sağır ayna 1 adet, peştamal 1 adet, Bağdâdî kaneviz 5 adet		13
63	Lezgi vezne 1, sîm çelenk 1 adet		7,5
64	Sîm hançer 1 adet, bıçak 3 adet, Şam bıçağı 1 adet		22
65	Nîm zerbefti	216	
66	Mardinkârî köhne haşe 3, Bağdadî aba 3		55
67	Maric 1 adet, tabkur 1 adet, eldiven 3		6
68	Sahan bezi	3 top	16
69	Hilâli	1 top	8
70	Halebî keremsût 2 taka, yeşimi çitâre 1 adet		21
71	Bendî destâr 1 taka, müteârif destâr 3 taka		50
72	Halebî yeşimi	1 taka	2,5
73	Halep alacası 1 taka, sarık örtüsü 1 adet		10
74	Gezi keremsût	1 taka	7
75	Sîm sağır leğen me'a ibrik	1	122

76	İnce zencîr kısrak rahtı me'â başlık	1	41
77	Basmalı altun saat	1	50
78	Zarfsız ferâde Sâde altun saat	3	120
79	Köhne bağa saat	1	3
80	Sîm zarf 2, tesbîh 2 adet, sakal zarfı 4		10
81	Bir miktar öd		5
82	Taşeyn(?) sîm yüzük 4 adet, köhne hançer bıçak kösteği 3 adet		41
83	Mardinkârî peştemal 1 adet futa	1	10
84	Siyâh puşî hamam rahtı	1	13
85	Çît yorgan yüzü	1	12,5
86	Bursa yasdık 6 çift, Bağdâî yasdık 5 çift		66 akçe 1 rubu'
87	Hamam rahtı 1, işleme uçkur 2, işleme havlu 4		15
88	Mardin tütün kesesi 1 adet, yağlık 19 adet		27,5
89	Meles gömlek 18 adet, don 28 adet		48
90	Bez parçası	2	5
91	İşleme köhne kesme	2	68
92	İşleme köhne Acem digdigi	1	11
93	Müsta'mel şâl kuşâk	11	128
94	Karsak nâfesi	2 tahta	35
95	Şâli donluk 1 adet, çakşırılık 3 adet, çuka donluk 1 adet		31
96	Halep keremsûti	2 taka	8,5
97	Kakum taklîdî biniş kürk	1	7
98	Gümüşi keremsûta kaplu semûr bâcesi biniş kürk	1	42
99	Göz çukaya kaplu semûr bâcesi köhne kontuş kürk	1	108

100	Kırmızı keremsûta kaplı köhne semûr bâcesi beden kürk	1	51
101	Köhne Bursa yasdık 6 çift, minder gılaflı 1 adet		25
102	Keşan kutnîsi 4, Mardin kutnîsi 2		21
103	Sof donluk	1	16
104	Beyaz ince haydarî raht	1	42,5
105	İnce yıldızlı haydarî raht	1	48
106	Bir miktar şerbet		6
107	Yavru kakum	2 tahta	45
108	Çıfıt işi sağır buhurdân 1, kılabdân 1 adet		62
109	Köhne sûzenî seccâde	1	18
110	Meles gömlek 8 adet, don 8 adet, şerbet mahremesi 2 adet		34,5
111	Sarık örtüsü 2 adet, kahve kutusu 1 adet, tütün kesesi 2 adet		28
112	Kumaş parçaları 3 adet, befçe 3 adet, üstlük 2 adet		11
113	Köhne dibâ mak'ad	1	12,5
114	Destar cevzî	1	21
115	Köhne nühâs fener	1	2,5
116	Yıldızlı ince kemer raht me'a başlık	2	163
117	Haydarî raht	1	32
118	Sîm sağır şamdan 2 adet, sîm zarf 5 adet, ma'den şamdan 1 adet		50
119	Sîm sağır buhurdân 1 adet, kılabdân 1 adet, kahve ibriği 1		53
120	Sîm sağır kahve tepsisi	1	18
121	Sâde Bağdâdî yasdık	18 çift	95,5
122	Köhne dibâ aba	3	32
123	Köhne dibâ haşe	2	10,5
124	Mızrak demiri	1	1

125	Aynalı iskemle 1 adet, köhne iskemle sofrası 1 adet		16
126	Sakızı tütün kesesi	5	15
127	Sîm tas 6 adet, zarf 28 adet		75
128	Sağır altun zarf	1	16
129	Sîm buhurdân 1 adet, kılabdân 1 adet, kahve ibriği 4 adet		72
130	Sîm kahve tepsisi 2, sermerdân 1 adet		33
131	Yeşim kabzalı hançer	1	150
132	Çerkes bıçağı	3	2,5
133	İncilüce saat kesesi 1, peşkir kese 1 adet		28
134	İncilüce tarak gılaflı	1	12
135	İşleme gılaf 2, kaşık 4 deste		10
136	Çakı ve misvak gılaflı 3, saat kesesi 1		8
137	Süleymânî kabza	1	3
138	Sîm saat	1	16
139	Kerrâke beftesi	8	11,5
140	Bağa sağır çekmece (yırtık)		
141	Köhne Acem keçesi	2	6 akçe 1 rubu'
142	Uşakî kilim 3 adet, köhne ihrâm 4 adet		31
143	Sağır pirinç şamdan	11	22
144	Nühâs mikras	2	1
145	Karâda vezne	1	1,5
146	Pirinç iskemle 2 adet, nühâs ferrâş 1 adet		11
147	Büllur kâse 1 adet, büllür kılabdân 1		5
148	Gülbe şeker tabağı 25 adet, bakır kahve ibriği 1 adet		12
149	Sîm zarf	6	13

150	Müsta'mel sağır kilim 1 adet, seccâde 1 adet		21
151	Tüfenk	11	77
152	Gürcü gulâm benam Yusuf	1 re's	115
153	Def'a gulâm benâm-ı Rüstem	1 re's	105
154	Def'a gulâm benâm Veli	1 re's	95
155	Def'a gulâm benâm Sâlih	1 re's	90
156	Def'a gulâm benâm Kâsım	1 re's	85
157	Nâ-bâliğa câriye	2 re's	300
158	Amelmande tay ve kısarak	3	4

Hazînedâr-ı merkûmun fûrûht olunan eşyâsı bahâsı.

Yekûn:6.350 kuruş 1 rubu'. Yalnız altı bin üç yüz elli kuruş bir rubu'dur.

Hazînedâr-ı merkûmun Ruha'da bulunup hâlâ Rakka vâlisi vezîr-i müşârun-ileyh hazretlerinin ma'rifetleri ve ma'rifet-i şer'le kapucubaşı mûmâ ileyhın ahz ve kabz ve getürüp mîr-i müşârun ileyh hazretlerine teslîm eylediği nukûdudur.

Zer-mahbûb ve zincirli altun 1.191,5 adet 3.276,5 kuruş Yalnız üçbin iki yüz yetmiş altı buçuk kuruştur. Meblağ-ı mezbûr hazîne kâtibinin hânesinde zuhûr eden sandığıında çıkmıştır.	Arpa kâtibi Mehmed Fazlı Efendi nâm kimesnede olan emânet nukûdu 8.500 kuruş. Yalnız sekiz bin beş yüz kuruştur.	Hazînedâr-ı merkûmun Molla Hüseyin yediyle koyun akçesi 600 kuruş. Yalnız altı yüz kuruştur.
Hazînedâr-ı merkûmun Bağdâdi'l-aslû's-seyyîd Yunus'dan matlûbu olup mîr-i müşârun ileyh hazretlerinin cânib-i mîrî için tahsîl ve kabz eylediği akçedir.	Yine hazînedâr-ı merkûmun Bağdâdi'l-asl el-Hac Mehmed Hâşim nâm kimesneden matlûbu olup mîr-i müşârun ileyh hazretleri cânib-i mîrî için tahsîl ve kabz eylediği akçedir.	

10.000 kuruş. Yalnız on bin kuruştur.	3.000 kuruş. Yalnız üç bin kuruştur.
---------------------------------------	--------------------------------------

Hazinedar-ı merkûmun nukûdu.

Yekûn:35.376,5 kuruş. Yalnız otuz beş bin üç yüz yetmiş altı buçuk kuruştur.

Hazînedâr-ı merkûmun fûruht olunan eşyâ bahâsı ve nukûdu.

Cem'a Yekûn:31.726,5 kuruş 1 rubu'. Yalnız otuz bir bin yedi yüz yirmi altı buçuk kuruş bir rubu'dur.

Müteveffâ-yı müşârun ileyhın damadı Süleyman'ın ve hazînedârı Selim'in fûruht olunan eşyâları bahâsı ve nukûdları.

Cemî'u'l-cem'î yekûn:

Müteveffâ-yı müşârun ileyhın nukûd ve eşyâ bahâsı: 122.895,5 kuruş 1 rubu'

Damad Süleyman'ın nukûd ve eşyâ bahâsı : 65.509,5 kuruş

Hazînedâr Selim'in nukûd ve eşyâ bahâsı : 31.726,5 kuruş 1 rubu'

: 220.132 kuruş.

Min haysü'l-mecmu' yalnız iki yüz yirmi bin yüz otuz iki kuruştur.

El-masârıf ve ihracât. Minhâ.

<p>Bir kıt'a sebab-i tahrîr hükmü mûcebince mevâcib-i yeniçeriyân-ı dergâh-ı alî ve muhâfaza-i kal'a-i Bağdad. Fî 1 Receb sene 1157. 185.236 kuruş 16 para.</p> <p>Meblağ-ı mezkûr tamâmen salyâneci Ahmed Çavuş Ağa'ya teslim ve sebab-i tahrîri ahz olunmuştur.</p>	<p>Bir kıt'a sebab-i tahrîr hükmü mûcebince çuka bahası yeniçeriyân-ı dergâh-ı alî der-muhâfaza-i kal'a-i Bağdad fî 1 Receb sene 1157. 9.232,5 kuruş.</p> <p>Mezkûr Ahmed Çavuş Ağa'ya teslim ve sebab-i tahrîri ahz olunmuştur.</p>	<p>Bir kıt'a sebab-i tahrîr hükmü mûcebince lahm-ı bahâ-i cebeciyân-ı dergâh-o alî der-muhâfaza-i kal'a-i Bağdad fî 1 Receb sene 1157. 1.457 kuruş.</p> <p>Tamâmen salyâneci İsmâil Çavuş'a teslim ve sebab-i tahrîri ahz olunmuştur.</p>
---	--	---

<p>Bir kıt'a sebep-i tahrîr hükmü mûcebince lahm-i bahâ –i doğancıyân-ı dergâh-ı ali der-muhâfaza-i kal'a-i Bağdad. Fî 1 Receb senen 1157. 1.797,5 kuruş. Tamâmen salyâneci Ahmed Çavuş'a teslim ve sebep-i tahrîri ahz olunmuştur.</p>	<p>Bir kıt'a sebep-i tahrîr hükmü mûcebince lahm-i bahâ-i top-i arabacıyân-ı dergâh-ı ali der-muhâfaza-i kal'a-i Bağdad. Vâcib sene 1157. 1.363,5 kuruş 15 para. Tamâmen salyâneci Mustafa Çavuş'a teslim ve sebep-i tahrîri ahz olunmuştur.</p>	<p>Müteveffâ-yı müşârun ileyh Kilis'e gelür iken Ayntâb'da El-Hac Ahmed Ağa yedinden ber-mûceb-i temessük istikrâz ve üzerine sarf ettirdiği sebebi ile fevtinden sonra beyân edüp emvâl ve eşyâsından olmak üzere ber-mûceb-i hüccet-i şer'îyye mîr-i müşârun ileyh hazretleri yedinden ahz eylediği akçedir. 4.000 kuruş.</p>
<p>Müteveffâ-yı müşârun ileyhın tebâbet hizmetinde iken fevt olan davudzâde Mustafa Efendi'nin muhallefâtı bahâsından olmak üzere vasîsi Mehmed Efendi yedinden müteveffâ-yı müşârun ileyh hayâtında istikrâz ve umûruna sarf etmekle fevtinden sonra vasi-i mezbûr beyân edüp Müteveffâ-yı müşârun ileyhın emvâl ve eşyâsı bahâsından olmak üzere ber-mûceb-i hüccet-i şer'îyye mîr-i müşârun ileyh hazretleri yedinden ahz eylediği akçedir. 432,5 kuruş.</p>	<p>Müteveffâ-yı müşârun ileyh hâl-i hayâtında Es-Seyyid Mustafa'nın yedinden istikrâz ve umûruna sarf etmekle vefâtından sonra emvâl ve eşyâsı bahâsından olmak üzere mîr-i müşârun ileyh hazretleri mûmâ ileyh Mustafa Bey'e edâ eylediği akçedir. 5.000 kuruş.</p>	
<p>Müteveffâ-yı müşârun ileyhın damadı Süleyman'ın ve hazînedârı Selim'in Ruha'da</p>	<p>Müteveffâ-yı müşârun ileyhın ibkâ olunan emvâl ve eşyâsı emr ü fermân buyrulduğu üzere</p>	<p>Sâlifü'z-zikr fürûht olunan eşyâdan ber-mûceb-i mu'tâd dellâliye ve kâtip. 861 kuruş 1 rubu'.</p>

<p>bulunan emvâl ve eşyâsı haleb'e nakl olundukta kapucubaşı Hasan Ağa yediyle ücret-i mekkâri be masârif-i sâ'ire ber-mûceb-i defter mumzî ve mahtûm. 366,5 kuruş 1 rubu.</p>	<p>İskenderun iskelesine nakl olundukta ücret-i mekkâri ve masârif-i sâ'ire 325,5 kuruş.</p>	
--	--	--

El-Masârif ve'l-ihracât

Yekûn 210.033 kuruş. Yalnız ikiyüz on bin otuz üç kuruştur.

Müşârun ileyh hazretlerinin taht-ı yedlerinde ba'de'l-masraf ve'l-ihracât bâki kalan akçedir.

El-bâki 10.099 kuruş. Yalnız on bin doksan dokuz kuruştur.

Hurire hezâ't-defter be-ma'rifeti'l-fakîr ileyhe azze şa'nühû.
Mustafa el-kâdî bi-medîneti Halebü'-Şehbâ.

Prens Henrique'nin Bojador Burnu'nu Keşfi (1434) ve 22 Ekim 1443 Tarihli Bağış Mektubu

Sertuğ Galip İnan*

(ORCID ID: 0000-0003-0475-0100)

Makale Gönderim Tarihi

13.02.2020

Makale Kabul Tarihi

09.03.2020

Özet

Haçlı Seferleri Avrupa tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Zira VIII. asırdan itibaren İslam fetihlerine maruz kalan Batı Hıristiyan dünyası bu seferler sayesinde yeni diyarlarla tanışmış ve zihinlerde hayal edilen Doğu'nun gerçekliklerini görmeye başlamışlardır. Haçlılar bu süreçte İslam diyarlarında türlü Latin devletler kurmuşlar, ancak hiçbir zaman kalıcı olamamışlardır. Gerçi, dönemin lüks mallarının nereden geldiklerini yine bu dönemde daha yakından öğrenebilmişlerdi. Bu zenginliklere ulaşma arzusu bazı münferit Avrupalıları alternatif yollar bulmaya sevk etmiştir. Örneğin, XIII. asırdan itibaren Afrika'yı Atlantik'ten dolaşma teşebbüslerine şahit olundu. Ne var ki, bu teşebbüslerin hiçbiri amacına ulaşamadı. XV. asrın ikinci çeyreğinde ise oldukça sıradışı bir hadise yaşandı. Prens Henrique'nin teşebbüsleriyle Portekizliler Bojador Burnu'na ulaştılar. Bu çalışmada Avrupalıların zihinlerinde geçilemez diye bilinen bu burnun geçilmesi ve ardından gelen maddî kazanımları güvence altına almak için Prens Henrique'nin kraliyetten talep ettiği 22 Ekim 1443 tarihli bağış mektubu ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Haçlı Seferleri, Afrika, Atlantik, Prens Henrique, Bojador Burnu.

The Discovery of Cape Bojador (1434) and the Royal Charter, Dated Oct. 22, 1443

Abstract

The Crusades had played a very important role in the history of Europe. Western Christianity could expand to the new lands and see the realities of the

* Doktora Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, sginann@gmail.com.

imagined East. After the first crusade, a number of Latin states were created in Islamic regions, but never remained persistent there. Christians, however, came to know the possible sources of luxury goods during this period. So, the desire to reach to those sources had moved few European individuals to search any alternative sea route. For example, at the end of the 13th century, one can see some fruitless attempts to find an Atlantic sea-way by sailing around Africa. Yet, a rather extraordinary event took place in the second quarter of the 15th century. With Prince Henry's incentives, his men could arrive at Cape Bojador. This study aims to deal with Henry's efforts to pass the aforesaid cape, and a royal charter, dated Oct. 22, 1443, ensuring the profits coming from it in the future.

Keywords: Crusades, Africa, Atlantic, Prince Henry, Cape Bojador.

Giriş

Portekizliler Batı Hıristiyanlık aleminin bilinmeyen dünyalara açılmasına öncülük eden milletlerden olmuştur. Afrika'nın Atlantik sahili boyunca gerçekleştirdikleri keşif faaliyetleri Avrupalıları yeni diyarlarla tanıştırmıştır. İlk başlarda dar bir alanla sınırlı kalmış olan keşif araştırmaları giderek bu sahil boyunca genişletilmişti. Gönderilen gemiler ve denizciler sayesinde Kuzey Afrikalı Müslümanlarla meskun kuşağın güneyinde uzanan topraklara ve o topraklarda yaşayan insan topluluklarına dair güvenilir ve ilk elden bilgiler Portekiz'e ulaşmıştır. Bu bilgiler aynı zamanda antik çağ coğrafyacılarının bilinen dünyanın ötesiyile ilgili yazdıklarının giderek değişmesini ve genel-geçer kabul edilen görüşlerinin yıkılmasını da beraberinde getirmiştir. Böylece Afrika'nın bilinmeyen denizleri ve diyarları Avrupalıların çizdikleri haritalarda yer almaya başlıyordu.

Portekiz XIII. asrın ortalarında yeniden fetih (*reconquista*)* dönemini sonlandırmış olsa da, güçlü komşusu Kastilya Krallığı'yla bir süre daha sınır problemleri yaşamaya devam etmiştir. Ara ara yaşanan bu problemler iki devlet arasında 1411'de yapılan barış antlaşmasıyla sona

* Yeniden Fetih (*Reconquista*), VIII. asrın başlarında İber yarımadasını hâkimiyetleri altına alan Müslümanlara karşı yerli Hıristiyan unsurların yarımada'nın kuzeybatısında başlattıkları ve daha sonra bütün yarımada'ya yayılarak asırlarca süren direniş için kullanılan tabirdir. Bu dönem Portekiz için XIII. asrın ortalarında sona ererken, Kastilya ve Aragon krallıkları için XV. asrın sonlarına kadar devam etmiştir.

erdi. Bu barış antlaşması Portekiz'in gözünü dışarıya çevirmesine imkân tanıdı. Portekizli idarecilerin uzun süre hazırlığını yaptığı ilk denizaşırı seferin hedefi Fas'ın Akdeniz'deki bir liman şehri olan Sebte oldu. 1415 yazında ele geçirilen Sebte, Portekizlilerin XV. asrın başlarındaki denizaşırı kazanımlarının ilk adımını oluşturdu. Bu aşamadan sonraki denizaşırı faaliyetler ilk başlarda Atlantik adalarına uzandıktan sonra Afrika'nın batı sahillerinden güneye doğru devam ettirildi.

İlk keşif denemelerinin en başarılı sonucu günümüzde Batı Sahra sahilinde yer alan Bojador Burnu'na ulaşmak olmuştur. Bu başarının mimarı olan Prens Henrique bu burnun ötesindeki ticareti kendi tekeline almak için kraliyetten imtiyaz talebinde bulunmuştur. Onun bu talebi üzerine verilen 22 Ekim 1443 tarihli bağış mektubu Henrique'nin ilk amaçlarını göstermesi bakımından önemlidir. Bu çalışmanın birinci bölümünde Portekizlilerin Bojador Burnu'na ulaşmaları ve bu burnun ötesinde uzanan topraklara yönelik 1434-1436 yılları arasındaki keşif faaliyetleri anlatılacaktır. Bu faaliyetler kraliyetin XV. asır baş-kronikçilerinden (*cronista-mor*) Gomes Eannes de Azurara'nın Gine kroniği çerçevesinde aktarılacaktır. Ancak Azurara'nın Gine kroniğinin bir nüshasını kullanmış olan XVI. asrın Portekizli tarihçisi João de Barros'un *Ásia* adlı kroniğinde konuyla ilgili bilgilere de ara ara başvurulacaktır. İkinci bölümde ise sözü edilen belgedeki bilgiler kapsamında Henrique'nin Bojador Burnu ve ötesine dair hedef ve çıkarları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Diğer taraftan şunu belirtmek gerekli olmaktadır ki, bu çalışmada, ele aldığımız kraliyet belgesinin Henrique'ye verilmesine vesile olan 1441 ile 1443 seneleri arasındaki olayların ayrıntılı hikâyesi anlatılmayacaktır. Ancak bunun yerine, Henrique'nin bu yıllar arasındaki faaliyetlerinin sözü edilen bağış mektubuna nasıl yansıdığı ele alınacaktır. Zira bu belge, Henrique'nin hem Bojador'un geçilmesinden önceki ve sonraki faaliyetlerini hem de 1441'den sonra gelmeye başlayan kazanımlara yönelik almak istediği tedbirleri bir bütün olarak göstermektedir.

I

Bojador Burnu'nun keşfi, Portekizlilerin XV. ve XVI. asırlarda gerçekleştirdikleri denizaşırı faaliyetlerinde çok önemli bir yer tutmuştur. Bu coğrafi çıkıntının geçilmesi sadece Afrika Atlantiki'ndeki keşiflerin yolunu açmakla kalmamış, aynı zamanda Avrupalıların

zihinlerindeki psikolojik engeli de ortadan kaldırmıştır. Bu engelin kalkması başta Portekizlileri, sonra da bazı münferit Avrupalı denizcileri keşiflere aktif bir şekilde katılmaları ve onları devam ettirmeleri noktasında cesaretlendirmiştir.

O dönemde ve daha sonra yazılan Portekizce kroniklere ve kraliyet belgelerine göre, Bojador Burnu'nun keşfine ön ayak olan birikim ve tecrübenin 1420'lerden itibaren Kanarya ve Madeira adaları ile Fas üçgenine gönderilen gemiler ve denizciler sayesinde edinilmiş olduğunu görmek mümkündür.

Portekizlilerin denizaşırı toprakları keşif ve kolonileştirme faaliyetleri Prens Henrique'nin inisiyatifiyle başlamıştır. Portekiz kralı I. João'nun üçüncü oğlu olan Henrique¹, Sebte seferinden çok sonra yazılan kronikler okunduğunda, şehrin alınmasında oldukça önemli hamleler gerçekleştirmişe benziyor. Daha yirmi yaşında bir delikanlı olarak bu kuşatmada sergilediği meziyetler onda gelecekte "imansızlara" karşı mücadelede ve ardından da gerçekleştireceği keşiflerde insan gücü organize edebilme izlenimi uyandırmış olmalıdır². Yeniden fetih döneminde ülkelerindeki Müslümanlara karşı birkaç asır boyunca

¹ Portekizlilerin denizcilik tarihindeki en önemli figürlerden biri olan Prens Henrique'ye dair kaleme alınmış araştırma eserlerinden bazıları şunlardır: Richard Henry Major, *The Life of Prince Henry of Portugal, surnamed the Navigator*, Londra, 1868, Londra; Charles Raymond Beazley, *Prince Henry the Navigator: The Hero of Portugal and of Modern Discovery*, New York, 1894; Joaquim Pedro de Oliveira Martins, *Os Filhos de João I*, Lizbon, 1891; Edgar Prestage, *The Portuguese Pioneers*, Londra, 1933; Peter Russell, *Prince Henry "Navigator", A Life*, Yale University Press, 2001. Russell'in eseri Prens Henrique ve onun faaliyetlerini bilimsel bir yaklaşımla ve tarih metodolojisi içinde ele alırken, Major, Beazley ve Oliveira Martins'in eserleri ise, yazıldıkları yüzyılın şartları da gözardı edilmemesi kaydıyla, Prens Henrique'yle ilgili kaleme alınmış muasır kroniklere sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır; Ivana Elbl, "Man of His Time (and Peers): A New Look at Henry the Navigator", *Luso-Brazilian Review*, C. 28, No. 2, Kış, 1991, ss. 73-89. Elbl'in çalışması, Prens Henrique'nin ölümünün beş yüzüncü senesine binaen oluşturulan 15 ciltlik *Monumenta Henricina* (bundan sonra *MH*) adlı külliyatta toplanan belgelere dayanılarak hazırlanmıştır.

² Çünkü Sebte'nin ele geçirilmesinden hemen sonra, Henrique, hayatının büyük bölümünde üstleneceği bir vazife talep etti ve Sebte'nin lojistik ve müdafaa ihtiyaçlarını idare etmekle görevlendirildi. Elbl, "a.g.m", s. 74; Buna dair belge için bkz. 18.02.1416 tarihli 116 no.lu belge, *MH*, C. 2 (1411-1421), ss. 240-241. Aynı zamanda Prens Henrique'ye verilmiş olan bu beratta Portekiz kralının ünvanları arasına "Sebte'nin efendisi" ibaresi de eklenmiş oluyordu.

mücadeleler vermiş olan Portekizliler için “imansızlar” tabiri sadece Hıristiyanlığın asıl düşmanları olan Müslümanları değil, aynı zamanda henüz Hıristiyan hâkimiyetine girmemiş olan bilinmeyen diyarlardaki öteki “dinsizleri” de içine alıyordu.

Portekizliler Sebte'nin ele geçirilmesinden hemen sonra Fas'ta Müslümanlara karşı savaşı sürdürmeyi tercih etmediler. Bu tercih yayılmanın başka topraklara kaymasını zorunlu kıldı³. Üstelik, Haçlı seferi tasarıları başka bir platformda da yürütülebilirdi. “İmansız” ancak uysal adalıların Hıristiyanlığa kazandırılması gayesi ilk keşif faaliyetlerinin gerekçelerinden biri oldu⁴. Bu minvalde, Henrique dönemi keşiflerinin ilk hedefini Porto Santo ve Madeira gibi Atlantik'teki adalar oluşturdu. Onun nezdinde adalara yönelik keşif araştırmaları 1419'de başladı ve bunu bir süre sonra iskân ve zirâi faaliyetler izledi⁵. Ticarî kazanımlar arttıkça, iskân faaliyetleri sistematik bir plan içinde uygulanmaya devam edildi.

Adalara yapılan keşif yolculukları Portekiz'e sadece maddî kazançların akmasını sağlıyordu. Keşifler ilk başlarda dar bir alanla

³ John Horace Parry, *The Age of Reconnaissance*, The New American Library, 1963, ss. 34-35. Aynı zamanda, Ceneviz, Katalan, Venedik gibi Hıristiyan tüccarlar ile Müslüman unsurların ticaret denegesine uzun zamandır yön verdiği Akdeniz Portekiz için yeterince cazip olmuyordu. Her halükârda, Portekiz'in kaderini belirleyen asıl unsurun yer aldığı coğrafya olduğunu söylersek yanılmış olmayız. Bundan başka, Portekizliler Fas kıyılarında daha kârlı gördükleri korsanlık faaliyetlerini tek başına servet edinme kaynağı olarak benimsemeyi yeterli bulmuyorlardı; Gerçi Portekizliler Atlantik keşiflerine devam ettiği XV. asırda da Akdeniz'e olan ilgilerini tamamen koparmamışlardır. Jacques Heers, "L'expansion Maritime Portugaise à la fin du Moyen Âge: la Méditerranée", *Revista da Faculdade de Letras*, 2e série, XXII, Lisbonne, 1956, ss. 84-100.

⁴ Charles-Martial de Witte, "Les Bulles Pontificales et L'expansion Portugaise au XVe siècle (III)", *Revue d'Histoire Ecclesiastique*, Sayı 51, 1954, ss. 428-429.

⁵ Bu adalar aslında muhtemel bir Kastilya işgaline karşı Portekizlilerce işgal edilmişti. Ancak kolonileştirme faaliyetlerinin sonucunda kereste ve şeker gibi ticarî ürünlerin ekonomik kazanç olarak gelmesi adalarda sistemli bir iskân politikasını da berebarinde getiriyordu. Eric Axelson, "Prince Henry the Navigator and the Discovery of the Sea Route to India", *The Geographical Journal*, C. 127, No. 2, 1961, s. 147; Portekizlilerin adalara yönelik ilgisi Kastilyalıların 1417'de Porto Santo adasına yaptıkları ani bir sefer neticesinde olmuştur. 1419'da ve 1420'de Portekizliler Madeira ve Porto Santo'ya iki sefer gönderdiler ve böylece denizasını genişleme başlamış oldu. António Henrique Rodrigo de Oliveira Marques, *History of Portugal, From Lusitania to Empire*, C. 1, Columbia Uni. Press, 1972, s. 148.

sınırlı kalmış olsa da, gidip-gelen gemiler Atlantik'in doğusundaki seyrüsefer şartlarının tanınmasını da ister istemez beraberinde getiriyordu. Bu şartların tanınması, rüzgâr ve akıntılarla mücadele bakımından, Afrika'nın Atlantik kıyısı boyunca ileride yapılacak keşifler için kolaylık sağlayabiliyordu.

İlk denizaşırı kazanımlar ve onların iktisadî getirileri arttıkça, hikâyeleri de o nispette tarihyazıcılığında yer edinmeye başlıyordu. Portekizlilerin XV. asrın ortalarına kadar Afrika'nın batı sahilleri boyunca güneye yaptıkları keşif faaliyetleri dönemin Portekizli kronik yazarı Gomes Eannes de Azurara'nın muasır Gine kroniğinde⁶ ayrıntısıyla kaleme alınmıştır. Azurara, hamisi ve aynı zamanda keşiflerin öncüsü ve asırlar sonra "denizci" lakabıyla anılacak olan Prens Henrique'den sitayişle bahsederken şu sözleri aktarır:

"Çünkü [Prens Henrique] Kanarya adaları ile Bojador denilen burnun ötesinde uzanan toprakları tanımaya hevesliydi, çünkü o zamana kadar, sözü edilen burnun ötesinde uzanan diyarların niteliği, ne yazıyla aktarılmış halde, ne de insanların hafızalarında, biliniyordu."⁷

XVI. asrın Portekizli tarihçisi João de Barros da Azurara'yı takip ederek Prens Henrique'nin Bajador Burnu'nun ötesinde uzanan toprakları bilme isteğini benzer ifadelerle tekrarlamaktadır:

"Ancak ara ara gidip gelen gemiler altmış lig mesafedeki Chaunar burnunun ilerisinde bulunan Bojador Burnu'nun ötesini

⁶ Gomes Eannes de Azurara, *Chronica do Descobrimento e Conquista de Guiné*, yay. haz. João Pedro Aillaud, Paris, 1841; Azurara'nın Gine Kroniği'nin 2 cilt halindeki İngilizce tercümesi için bkz. Gomes Eannes de Azurara, *The Chronicle of the Discovery and Conquest of Guinea*, çev. Charles Raymond Beazley, Edgar Prestage, 2 Cilt, Hakluyt Society, Londra, 1896. Bu çalışmada Portekizce versiyonuna müracaat edilmiştir. Şunu belirtmek gerekli olmaktadır ki, Azurara'nın Gine kroniğinin keşif faaliyetlerini 1448 senesinde sonlandırmış olması onun sonraki keşifleri kroniğin ikinci bir cildinde aktaracağını düşündürmektedir. Zira, Azurara keşifleri kaldığı yerden yazacağına dair gerçekleşmeyen niyetini bizatihi beyan etmektedir. Bkz. Gine kroniğinin İngilizce tercümesindeki önsöz kısmı.

⁷ *E porque elle tiinha voontade de saber a terra que hya allem das ilhas de Canarya, e de huüm cabo, que se chama de Bojador, porque a ataa aquelle tempo, nem per scriptura, nem per memoria de nhuüs homeês, nunca foi sabudo determinadamente a callidade da terra que hya a allem do dicto cabo.* Azurara, *Chronica do Descobrimento*, s. 44.

keşfedememişlerdi: [Chaunar burnunda] durup, oradan öteye yolculuk gerçekleştirmeye cesaret edemiyorlardı.

Dolayısıyla Prens [Henrique] aynı amaç için koşturan pek çoklarının teyit ettiği bu bilgiye sahip olduktan sonra onca arzuladığı bu işi tatbik etmeye koyuldu⁸."

Azurara ve Barros'un bu ifadeleri, Prens Henrique'nin, o döneme kadar herhangi bir Avrupalının gidemediği veyahut gidip de dönemediği Bojador Burnu'nun ötesindeki diyarları bilme arzusunu mübalağalı bir şekilde yansıtmaktadır. Meseleyi bu şekilde aktarmakta çok da haksız sayılmayabilirler. Henrique'nin çabaları, geçmişteki münferit teşebbüslerin aksine, başarıyla sonuçlanıyor ve gelecek vaat edebiliyordu. Bu yüzden, yapılan yolculuklar sayesinde somut ve kârlı kazançlar Portekiz'e istikrarlı bir şekilde ulaştıkça, kroniklere yansıyan resmî anlatım tarzları da o kadar abartılı olabiliyordu.

Yine de, şunu belirtmek gerekli olmaktadır ki, Henrique'nin ağabeyi ve kraliyet naipliği yapmış olan Prens Pedro'nun, 1449'da yaşanan iç savaşta muhalif bir figür olarak hayatını kaybetmesiyle, "meşum" ve "lanetli" hatırası onun keşiflerdeki rolünün unutulmasına veya kasıtlı olarak göz ardı edilmesine neden olan faktörler arasında yer almaktadır. Bu durum aynı zamanda keşiflerle ilgili tarihyazcılığını da etkilemiş olmalıdır⁹. Dolayısıyla, bir süre sonra kaleme alınacak kroniklerde

⁸ *Mas os nauíós ã daquella vez e doutras foram e viéram, nam descobrirã mais que ate o cabo Bajodar: que sera avãte de cabo de Nam, obra d'sesenta legoas e aly parauã todos, sem aulgũu de ousar de cometer a passagem delle...*

Pois tendo o Infante esta informação aprovada per muitos que cõcorriam en hũma mesma cousa, começou a poer execçam esta obra que tãto desejava. João de Barros, *Ásia, Dos Feitos que os Portugueses Fizeram no Descobrimto e Conquista dos Mares e Terras do Oriente*, yay. haz. António Baião, C. 1, Coimbra, 1932, s. 13. Türkçe metindeki Chaunar Burnu denilen bu coğrafi yapı Bojador Burnu'nun yaklaşık 300 km. kuzeyinde, Fas'ın sahil şehirlerinden Sidi Ifni ile Tarfaya arasında yer almaktadır. Kadim zamanda bu burun "Cap Non" veya "cabo de Nam", yani geçilemez burun olarak tarif edilmiştir.

⁹ Alfredo Pinheiro Marques, "The Portuguese Prince Pedro's Purchase of the Fra Mauro Map from Venice", *The Globe*, S. 48, 1999, s. 2; Azurara'nın Gine kroniği Portekizlilerin keşiflerini 1448 senesine kadar getirir ve burada sonlandırır. Bu demek oluyor ki, Azurara kroniğini Prens Pedro'nun siyasî bir muhalif olarak 1449'daki iç savaşta öldürülmesinden hemen sonra yazmaya başlamış ve 1450'lerin başlarında, muhtemelen 1453'te, tamamlamış olmalıdır. Portekizli kronik yazarı aynı zamanda Afonso Cerveira'nın bugün kayıp olan kroniğinden yararlanmış olduğunu da bizatihi itiraf eder. Newitt'e göre, Cerveira'nın bu kroniği Prens Pedro'nun keşiflerdeki rolünü anlatan bir

Henrique denizaşırı yolculukların finanse ve teşvik edilmesinde rakipsiz bir lider figür olarak yansıtılmıştır.

Kroniklerde ön plana çıkarılan Henrique'nin zihninde servet edinme ve bilme hırslarının oluşmasını sağlayan ve onu Afrika'nın batı sahillerini araştırmaya sevk eden faktörler, bu meselede ilk olmadığını göstermesi bakımından¹⁰, yine tüccar kökenli münferit Avrupalı denizcilerde aranabilir. Kanaryalar, Madeira (Madeira, Porto Santo, Deserta) ve hatta Azorlar gibi Atlantik'teki takımadalar XIV. asrın ilk çeyreğinden itibaren zaten bazı Avrupalı müteşebbislerin odak noktası haline gelmeye başlamıştı¹¹. 1383-1385 İhtilali'nden sonra Portekiz'in idaresini üstlenmiş olan Avis hanedanının mensupları, XV. asrın ilerleyen yıllarında Atlantik keşiflerini doğrudan tekellerine alarak, Portekizlilerin deniz aşırı keşif ve yolculuklarına yeni bir ivme ve gelişme kazandırmıştır. Ancak, Portekiz devletinin kurucu Burgonya hanedanının son hükümdarlarının dönemlerinde müteşebbis İtalyanların, ve özellikle de Cenevizlilerin, Portekizlilerin gelecekteki deniz aşırı yayılmalarında önemli katkıları olduklarını ve bir vizyon oluşturduklarını belirtmek gerekir. Cenevizli Pesanha'lar XIII. asrın başlarından itibaren Portekiz

kronik olabilir. Üstelik Newitt, Pedro'nun 1449'daki ölümüyle Cerveira'nın kroniğinin "kayıbı" arasında muhtemel bir ilişkinin olabileceğini ve Azurara'nın, kendisinin de mensubu olduğu İsa Tarikatı'nın lideri olan Henrique'yi başat bir figür olarak yansıttığı Gine kroniğini iç savaştan sonra oluşan siyasî ortamda yazmış olabileceğini de ima etmektedir. Malyn Newitt, "Prince Henry and the Origins of Portuguese Expansion", *The Portuguese Colonial Empire*, ed. Malyn Newitt, 1986, ss. 11-12.

¹⁰ Henrique, Cebelitarık Boğazı'nın ötesinde Atlantik'in uzak köşelerinde bulunabilecek ada veya toprak parçalarına ilgi gösteren tek İberya'lı prens olmamıştır. Aragon krallığını idare eden Katalan kraliyet ailesi henüz on dördüncü yüzyılın sonlarında Avrupa dışındaki dünyaya karşı bir ilgi besliyorlardı. IV. Pedro ve I. Juan gibi Aragon kralları ve prensleri, bu amaçla, sadece dünya haritaları ve bilenen seyyahların anlatılarını değil, aynı zamanda okyanus seyrüseferleriyle ilgili yazılmış risale ve haritacılarla kılavuzların kullandığı aletleri toplayıp, üzerinde çalışmışlardır. Russell, *a.g.e.*, s. 82.

¹¹ Bu takım adalarla ilgili bilgiler Batı Hıristiyanlık alemi tarafından bazı münferit İtalyan müteşebbislerin Afrika Atlantik'ine yapmış oldukları yolculuklarla ve onların bu yolculuklarının XIV. asır portolan haritalarında tasvir edilmesiyle nispeten daha belirgin ve güvenilir bir şekilde bilinir hale geliyordu. Üstelik adalara yapmış oldukları yolculuklar da Afrika Atlantik'indeki Kanarya ve Madeira ve hatta kıta Avrupasına daha uzak mesafedeki Azorlar gibi takımadalarının konumları hakkında daha emin bilgilerin edinilmesine de vesile oluyordu. Bkz. Beazley, *The Dawn of Modern*, ss. 411-422.

kraliyet donanmasında hizmet vermişlerdir¹². Onların, Portekizlilerin hizmetindeyken gerçekleştirdikleri denizcilik faaliyetleri arasında Kanarya Adalarının yeniden keşfi de yer almaktadır. Bu yüzden, Atlantik'in doğusundaki adaların bilinmeye başlandığı ilk deniz yolculuklarını İtalyanlara ve onların haleflerine atfetmek çok da yanlış olmaz¹³. Ülkesindeki yabancıların başlattığı, ancak kesintiye uğramış bu keşif faaliyetleri, bu kez etrafındaki adalarını organize etmek suretiyle, Henrique'nin sayesinde yeni bir ivme ve istikamet kazanıyordu.

Prens Henrique'nin, XV. asır kroniklerinde övgüyle bahsedildiği başarılı hamleleri sayesinde ele geçirilen Sebte'nin idaresini üstlenmesi beklenebilirdi. Ne var ki, şehrin idaresi yaşlı bir Portekizli valiye verildi. Portekizliler orada küçük bir garnizon bıraktıktan sonra ülkelerine

¹² Portekiz kraliyetinde hizmet vermek amacıyla bazı İtalyan müteşebbislerin XIV. asrın başları gibi çok erken tarihlerdeki faaliyetleri hakkında bkz. Charles Verlinden, "Lanzarotto Malocello et la Découverte Portugaise des Canaries", *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, C. 36/4, 1958", ss. 1173-1209; ayrıca bkz. Beazley, *The Dawn of Modern*, ss. 423-424; Bir örnek vermek gerekirse, Portekiz kralı Dinis'in saltanatının (1279-1325) sonlarına doğru Cenevizli Manuel Pesanha komutasındaki bir grup denizci kraliyet donanmasında görev almak için Portekiz'e gelmiştir. Kral, 1 Şubat 1317'de Pesanha ile anlaşma yapmış ve bu anlaşmaya göre ona birtakım imtiyazlar bahşetmiştir. Portekiz krallarına biat ettikleri sürece bu imtiyazlar babadan oğula tevarüs edecekti. Manuel Pesanha'yı kraliyet donanmasında amirallik makamına getiren bu imtiyazlara dair belgeler ilk olarak Luigi Tommaso Belgrano tarafından neşredilmiştir. Bu belgelere göre, Manuel Pesanha yapacağı hizmetleri sayesinde kendisine Lizbon'da bir arazi tahsis edilecek ve ilk başta senelik 3 bin Portekiz *librası* alacaktı. Karşılığında ise emrinde deniz işlerinde mahir yirmi denizci bulunduracak ve denizlerde ele geçirdiklerinden beşte birini kraliyete verecekti. Bkz. Luigi Tommaso Belgrano, "Documenti e Genealogia dei Pessagno Ammiragli del Portogallo", *Atti della Società Ligure di Storia Patria*, C. XV, Genova, 1881, ss. 253-276; ayrıca Pesanha'ya verilen bir başka imtiyaz için bkz. Carta de doaço, feita por el-rei D. Dinis a Micer Manuel Pessanha, 30 Eylül 1319 tarihidir, *As Gavetas da Torre do Tombo*, C. 2 (Gav.3-12), ss. 54-56. Bu bağış mektubuna göre, Portekiz kralı Dinis, Manuel Pesanha'ya Lizbon yakınlarındaki Algés mıntikasını vermektedir; Verlinden, "a.g.m.", ss. 1180-1183.

¹³ Belçikalı ortaçağ tarihçisi Charles Verlinden, Kanarya adalarının keşfinin 1320 senesinden önce olmadığını, ancak 1339 senesinden sonrasına da tarihlendirilemeyeceğini eklendikten sonra, bu keşfin Cenevizli Lanzarotto (Lancelotto) Malocello'nun eseri olduğunu ve Portekiz kraliyeti altında gerçekleştirildiğini dile getirmektedir. Verlinden, "a.g.m.", ss. 1180; Portekizli tarihçi Oliveira Marques, Avrupa kartografisi tarihinde ilk kez olması bakımından, 1339 tarihli meşhur Katalan portolan haritasında Kanarya adalarının grup halinde doğru bir şekilde gösterildiğini belirtmektedir. Oliveira Marques, *a.g.e.*, C. 1, s. 145.

döndüler¹⁴. Ancak, Faslı Müslümanlar 1419'da Sebte'yi Portekizlilerden geri almak için şehri kuşattılar. Prens Henrique'nin komutasında gönderilen yardımcı bir filo sayesinde şehir düşmekten kurtuldu. Prens, bu başarıdan aldığı cesaretle Cebelitarık'a ani bir saldırının yapılması teklifi kraliyet tarafından geri çevrildi. Dahası, Portekizliler Sebte'yi ele geçirmiş olsalar da Kuzey Afrika'ya yönelik yayılmacı fetih politikası uzun süreliğine askıya alınıyordu¹⁵. Yine de, bu şehir Henrique'nin kuzeybatı Afrika'nın hinterlandında yer alan topraklar hakkında bilgiler edinmesinde rol oynamıştır. Dolayısıyla, Fas'a karşı haçlı seferi fırsatları geri teptiğinden, Henrique 1420'ler ile 1430'ların başları arasında gemilerini hem adalara hem de muhtemelen Afrika'nın Atlantik sahillerine göndermeye başladı. Bu aşamadan itibaren ilk yıllar oldukça kısır geçti ve keşif faaliyetleri dar bir alanla sınırlı kaldı¹⁶.

Portekizlilerin XV. asrın ilk yarısındaki denizasırı keşifler tarihindeki başarılarından biri olan Bojador Burnu'na ulaşmak Prens Henrique'nin en önemli gayelerinden olmuştur. Çünkü Portekiz kralı V. Afonso'nun 22 Ekim 1443 tarihli kraliyet belgesine¹⁷ bakılacak olursa, Henrique'nin bu burun hakkında güvenilir bilgiler edininceye kadar ısrarla birtakım

¹⁴ Gerçi Portekiz kralı, Sebte'nin muhafazası için bıraktığı garnizonun komutanı olan D. Pedro de Menezes'e fetih politikasına devam etmek üzere ertesi yılın Mart ayında şehre yeniden döneceğini ima ediyordu. bkz. *MH*, C. 2 (1411-1421), ss. 216'daki bu bilgi Azurara'nın *Chronica do conde D. Pedro de Menezes* kroniğinden alıntılanmıştır.

¹⁵ Elbl, a.g.e., s. 75.

¹⁶ Axelson, "a.g.m.", s. 147. Axelson, Bojador'un geçilmesine yönelik çabaların 1422'de başladığını belirtmektedir. Başarıya uzun yıllar sonra ulaşılmışının ana nedenleri arasında, Magalhães Godinho ve Taylor gibi yazarlara dayanarak, Müslüman gemilere yönelik korsan faaliyetlerinin daha kârlı olmasını ve hâkim rüzgârlarla baş edilme zorluğunu göstermektedir.

¹⁷ Portekizlilerin Bojador Burnu'na ulaşmasından yaklaşık on yıl sonrasında ait olan bu belgede Prens Henrique'nin ulaşılan bölgeyle ilgili tatmin edici bilgiler öğreninceye kadar, 1434'ten önce tam on dört kez gemiler göndermiş olduğuna dair çok önemli bir atıf yapılmaktadır: "[Henrique] *mandou la bem xiiij (14) vezes, atees que soube parte da dita terra*". Mektubun tam metni için bkz. *Alguns Documentos do Archivo Nacional da Torre do Tombo acerca das navegações e conquistas portuguesas*. Lizbon, 1892, ss. 8-9; Ancak *Monumenta Henricina* adlı külliyyatın 8. cildindeki aynı belgede ise onun 1434'ten önce 14 değil de, 15 kez (*xiiij vezes*) gemiler göndermiş olduğu gösterilmektedir. Bu belge için bkz. *MH*, C. 8 (1443-1445), 62 numaralı belge, s. 107, yay. haz. Comissão Executiva das Comemorações do V Centenário da Morte do Infante D. Henrique, Coimbra, 1967; Aynı zamanda bkz. bu çalışmanın Ekler kısmı.

teşebbüslerde bulunmuş olduğu görülmektedir¹⁸. Gelecekte Afrika Atlantik'inde Henrique'nin tekelinde¹⁹ yapılacak olan Portekiz seyrüseferleriyle ilgili belgeler dışında, bu konuda tek muasır kaynak olan Azurara'nın Gine kroniği Prens Henrique'nin Bojador Burnu'nu geçme arzusunda etkili olmuş olan birkaç gerekçe²⁰ sıralamaktadır. Bu gerçeklere bakıldığında, Henrique'nin en büyük isteği o zamana kadar Batı Afrika sahili boyunca güneye doğru gidilmiş en uç noktanın ötesinin seyrüsefere elverişli olduğunu ispatlamaktı. Kronikteki anlatıya göre, Fas Atlantik'i ile Madeira ve Kanarya Adaları arasında deniz yolculukları gerçekleştirmiş olan Müslüman ve Hıristiyan denizciler bu coğrafi çıkıntının güneyine gitmeye cesaret edememişlerdi. Bu durumun nedeni kadim geleneğin dayattığı efsane ve hurafelerin zihinlerde oluşturduğu endişe ve korku olmuştur²¹. Bu yüzden, Henrique'nin Bojador Burnu'na seyrüsefer tecrübesi olan denizcileri göndermekten yana olmaması amacının başarıya ulaşmasını sağlayabilirdi. Zira, gemilerinde görev yapacak profesyonel kaptanlar duydukları hurafelerin tesirinde kalabilir

¹⁸Sözü edilen kraliyet beratındaki bilgilere paralel olarak, Azurara Gine kroniğinde Prens Henrique'nin Bojador Burnu'nun 1434'te geçilmesinden önceki on iki sene boyunca, her yıl olmak üzere, o diyarlara, hiç de küçümsenmeyecek masraflarla, gemiler göndermek suretiyle, mütemadiyen bu işle meşgul olmuş olduğunu dile getirmektedir. Azurara, *Chronica do Descobrimento*, s. 53.

¹⁹ Prens Pedro'nun Atlantik keşiflerinin büyük bölümüne katılımı olmuş olsa da Henrique'ye bahsedilen 22 Ekim 1443 ve 25 Şubat 1449 tarihli kraliyet beratları onun Fas'ın Atlantik denizlerinde bir "tekel" oluşturduğunu göstermektedir. Fas'ın Safi şehrinin hemen kuzeyindeki Cantim Burnu ile Bojador Burnu arasında kalan bölgenin ticaretini Henrique'ye bağışlayan 25 Şubat 1449 tarihli bir başka kraliyet beratının tam metni için bkz. *MH*, C. 10 (1449-1451), 6 numaralı belge, ss. 11-12; *Alguns Documentos do Archivo*, s. 13; Russell, *a.g.e.*, ss. 218-219.

²⁰Azurara, Prens Henrique'nin Sebte'nin alınışından sonra gemilerini "imansızlara" karşı daima hazır bulundurmaya devam etmiş olduğunu ve aynı zamanda Kanarya Adaları ve Bojador Burnu'nun ötesinde uzanan toprakları bilmek istediğini aktarmak suretiyle, bu arzusunu teşvik eden iktisadî, siyasî ve dinî olmak üzere meşrulaştırıcı altı gerekçe sıralamaktadır. Azurara, *Chronica do Descobrimento*, ss. 44-49.

²¹Azurara, Prens Henrique'nin harekete geçmesindeki gerekçeleri sıraladıktan sonra, onun Bojador Burnu'nu geçmek için gemiler ve insan gücü organize etmeye başladığını anlatmakta, ancak kadim zamandan beri yaygın olan rivayetlerden dolayı o zamana kadar böyle bir teşebbüse cesaret edebilecek kimseler bulamadığına değinmektedir. Bu rivayetleri, nesilden nesile, İspanyol denizcilerin abartmış olduklarını da belirtmektedir. Azurara, *Chronica do Descobrimento*, ss. 50-51; Barros, *a.g.e.*, C. 1, s. 20.

ve hedeflenen planın suya düşmesine neden olabiliyorlardı²². Dolayısıyla Henrique denizci olmayan, ancak kendi seçtiği adamları göndermeyi uygun görmüştü. Neticede, başarısız geçen on senelik bir dönemden sonra, hizmetinde bulunanlardan Gil Eannes adlı bir adamını, ona "barca" türü bir gemi tahsis ederek, bu işle vazifelendirdi²³. Ne var ki, 1433'teki ilk yolculuğu bir netice vermedi²⁴.

1434'te ise, Henrique, Gil Eannes'i bir önceki sene varmış olduğu noktanın daha ötesine gitmesine ikna edebildi ve eğer bu kez de oraya ulaşmayı beceremediği takdirde, bu işin peşini bırakacağını da ekliyordu²⁵. Gil Eannes efendisinin sözlerinden cesaret alarak o yıl Bojador Burnu'nu ilk kez geçebilen Portekizli oldu. Karşılaştığı manzara, oraya kadar daha önce yelken açmış bir denizcinin aşına olduğu seyrüsefer şartlarından hiç de farklı değildi. İnsan veya yerleşim yerine dair herhangi bir izle karşılaşmamış olsa da, başarılı geçen yolculuğuyla ilgili getirdiği iyi haberler en azından Prens Henrique'nin eskilerin yerleşik olumsuz görüşünü çürüten öngörüsünü haklı çıkarıyordu²⁶.

²²Azurara, Henrique'nin erdemlerini ön plana çıkarırken, vaktiyle Afrika Atlantik'inin araştırılmasında kendisine layıkıyla hizmet etmiş adamlarına karşı, başarılı olmasalar da, daima alçak gönüllü davrandığını ve kırıcı olmadığını belirtmektedir. Azurara, *Chronica do Descobrimento*, s. 56.

²³ *E finalmente, depois de doze annos, fez o iffante armar hũa barcha, daqual deu a capitanya a huõ Gil Eannes, seu scudeiro*. On iki senenin sonunda Bojador Burnu'nu geçmiş olan küçük geminin kaptanı profesyonel gemi kaptanı veya bir kılavuz değildi. Gil Eannes, Prens Henrique'nin yakınındaki bir hizmetkârı (*seu scudeiro*) idi. Bkz. Azurara, *Chronica do Descobrimento ...*, s. 56; Russell, *a.g.e.*, ss. 109-110.

²⁴ İlk etapta Gil Eannes, kendisinden önceki denizcilerin kat ettiği güzergâhı izleyip, Kanarya Adalarına gitti ve bir an korkuya kapıldığından oradan sadece bazı esirlerle Portekiz'e döndü. Bkz. Azurara, *Chronica do Descobrimento*, s. 57. *O qual seguindo a vyagem dos outros, tocado daquelle meesmo temor, nom chegou mais que a as ilhas de Canarya, donde trouxe certos cativos*; Luís Filipe Fereire Reis Thomaz, *De Ceuta a Timor*, 2. Baskı, Lizbon, 1998, s. 90.

²⁵ Azurara, *Chronica do Descobrimento*, s. 57.

²⁶ Azurara, *Chronica do Descobrimento*, s. 58; XVI. yüzyılın Portekizli kronik müellifi João de Barros, Prens Henrique'nin Gine topraklarını keşfetme kararını ön yargı sahiplerine kabul ettirmek için on iki sene uğraşmış olduğunu nakletmektedir. Bkz. Barros, *a.g.e.*, C. 1, s. 20. Şüphesiz Barros ve bir diğer kronik yazarı Pacheco Pereira bu bilgiyi Prens Henrique dönemi keşif faaliyetlerini aktarmış olan Azurara'nın Gine kroniğinin bir nüshasından almışlardır. Örneğin, Barros Portekizlilerin Afrika Atlantik'indeki keşiflerle ilgili bilgileri Azurara'dan almış olduğunu *Ásia* adlı eserinin birinci cildinin birinci kitabında s. 18'de bizatihi itiraf ediyor; Azurara'nın Gine kroniğini 1837'nin başlarında

Fas'ın güneyinde uzanan sahilleri tanımak için sarf edilen uzun soluklu çabaların ilk meyvesi böylece alınmış oldu²⁷.

Paris Millî Kütüphanesinde ilk olarak bulmuş olan Jean-Ferdinand Denis İberyalı halkların şövalyelik hikâyelerini anlattığı eserinin ikinci cildinde Azurara'ya değinmiştir. Bkz. Jean-Ferdinand Denis, *Chroniques chevaleresques de l'Espagne et du Portugal*, C. 2, Paris, 1839, ss. 51-53; Barros ve Pacheco Pereira'nın kroniklerinde Portekizlilerin Gine sahillerindeki keşif faaliyetlerinin anlatıldığı kısımlara dikkat edildiğinde her ikisinin Azurara'ya ait Gine kroniğinin muhtemelen farklı nüshalarından beslenmiş oldukları görülmektedir. Bu konuya, Azurara'nın Gine kroniğinin Münih'te bulunan bir başka nüshası hakkında yazan Mees dikkat çekmiştir. João de Barros'un Henrique dönemi keşif faaliyetleriyle ilgili beslendiği kaynaklar için bkz. Jules Mees, "Les Manuscrits de la Chronica do Descobrimento de Guiné par Gomes Eannes de Azurara et les Sources de João de Barros", *Revista Portuguesa Colonial e Marítima*, C. 9, no. 50, 1901, ss. 57-58. Üstelik, Mees, João de Barros'un, Azurara'nın eserinde bulamadığı bilgileri Duarte Pacheco'nun *Esmeraldo* eserinden tamamlamış olsa da, bunu dile getirmediğini belirtir; ayrıca bkz. Paul Edward Hedley Hair, "The Early Sources on Guinea", *History in Africa*, C. 21, 1994, s. 89-91.

²⁷ O döneme kadar Afrika'nın Atlantik sahili boyunca en uzak noktaya gidilmiş olduğu dikkate alındığında, Prens Henrique'nin etrafında bulunan insanların Bojador Burnu'nun ötesine dair gelen olumlu haberlerden etkilenecekleri düşünülebilirdi. Ancak, 1415'te ele geçirilmiş olan Sebte'nin idaresinin kraliyete yüklemiş olduğu maddî külfet, Henrique'nin deniz aşırı teşebbüslerinin zaman kaybına neden olabileceği yönünde başlangıçta bir ilgisizliği beraberinde getirmiştir. Russell, *a.g.e.*, s. 110; Gerçi João de Barros, Bojador Burnu'nun geçilmesinin Henrique'nin ağabeyi Portekiz kralı Duarte'yi çok memnun etmiş olduğunu, hatta buna bağlı olarak 26 Ekim 1433 tarihli bir kraliyet beratıyla Madeira, Porto Santo ve Deserta adalarının ruhanî salahiyetlerini Prens Henrique'nin de idarecisi olduğu İsa Tarikatı'na vermiş olduğunu ifade etmektedir. Üstelik sözü edilen adaları da ömür boyu Prens Henrique'ye bahşediyordu. Barros, *a.g.e.*, C. 1, ss. 22-23; Barros bu kraliyet belgesinin tarihiyle ilgili yanlış olsa gerek. Oysa ki bu bağış belgesinin tarihi 26 Eylül 1433'tür. Metnin içeriğine bakıldığında, bu belgenin Bojador Burnu'nun geçilmesinde gösterilen başarıdan dolayı verildiğine dair herhangi bir ima da bulunmamaktadır. Bağış belgesi için bkz. *MH*, C. 4 (1431-1434), 82 numaralı belge, ss. 269-270; aynı belge için bkz. *Alguns Documentos do Archivo*, s. 2. Gerçi bu esere derç edilmiş aynı tarihli iki belge bulunmaktadır. İlki adaların gelirlerini Prens Henrique'ye, ikincisi ise ruhanî salahiyetleri Henrique'nin idarecisi olduğu İsa Tarikatı'na bahşediyordu; Ayrıca bkz. Mees, "a.g.m.", ss. 60-61. Mees, bu konuda tek bir ihtimal sunmaktadır: bu beratın verilmiş tarihi ile sebebi Barros'u Bojador'a 1433'te ulaşıldığı hususunda yanılmıştır. Henrique'ye kraliyet tarafından verilen bu berat herhangi bir özel maksatla verilmiş olabilir ve Barros da bu özel maksadı Bojador'un geçilmesinden başka bir şeye bağlamamış olsa gerek. Üstelik Gine kroniğinin şimdiye kadar bilinen bütün elyazmalarının Bojador Burnu'nun geçilmesini 1434 yılına yerleştirdiklerini de ilave etmektedir; XVI. asrın bir diğer Portekizli tarihçisi Damião de Góis de aynı hataya düşmüşse benziyor. Prens João (geleceğin Portekiz kralı II. João)'ya

Henrique, Bojador Burnu hakkında doğrudan olumlu bilgiler aldıktan sonra, Gil Eannes'i ve onunla birlikte Afonso Gonçalves Baldaia adlı bir başka kişiyi bu kez "barinel" türü bir gemiyle yeniden Bojador Burnu'na gönderdi. Bu kez bu burnun elli *lig*²⁸ ötesine kadar gittiler. Orada yerleşim yerinden ziyade insan ve deve izleriyle karşılaştılar ve muhtemelen aldıkları talimata göre başka herhangi bir şey yapmadan Portekiz'e döndüler²⁹.

atfen kaleme almış olduğu kroniğinde, Prens Henrique'nin Afrika sahili boyunca yaptığı keşiflere özetle değinirken, Gil Eannes'in Bojador Burnu'na ilk olarak ulaşma tarihini 1433 yılı olarak verir. Damião de Góis, *Chronica do Serenissimo Principe D. João*, Coimbra, 1790, s. 15; Çok ilginçtir ki, Azurara'nın Gine kroniğinin bir nüshasını kullanmış olan, ancak bundan hiç bahsetmeyen Duarte Pacheco Pereira ise Bojador'a, doğru olarak, 1434'te ulaşıldığını dile getirmektedir. Duarte Pacheco Pereira, *Esmeraldo de Situ Orbis*, yay. haz. Raphael Eduardo de Azevedo Basto, Edição Commemorativa da Descoberta da America por Christovão Colombo, 1. Kitap, 22. Bölüm, s. 39; İngiliz tarihçi Charles Raymond Beazley, aslında, kral Duarte'nin sözü edilen adaları Bojador Burnu'nun keşfinden bir süre önce Prens Henrique'ye bağışlayan bu beratının onu bu Burnu'nun geçilmesinde cesaretlendirdiğini aktarır. Ancak Beazley bir noktada yanılmaktadır: Prens Henrique'nin bir diğer ağabeyi olan Prens Pedro'nun Avrupa seyahatlerinden Lizbon'a dönüşte getirdiği 1428 tarihli bir Dünya Haritasının (*Mappa Mundi*) Afrika sahil şeridinin Bojador Burnu'na doğru yavaş, ama istikrarlı bir şekilde kat edilmesinde önemli bir katkısının olduğunu belirtir. Beazley, *Prince Henry the Navigator*, ss. 168-169 ve 173; Ancak, Prens Pedro'nun Portekiz keşiflerinde ve Hindistan'a ulaşma tasarısının oluşmasında oldukça önemli katkıları olduğunu ifade eden Alfredo Pinheiro Marques ise böyle bir haritanın Portekiz'e hiç gelmediğini savunur. Pinheiro Marques, "a.g.m.", ss. 7-8; Beazley'i bu hükmünde yanıltan husus, XVI. asrın Portekizli tarihçisi António Galvão'nun *Tratado dos Descobrimentos* adlı eserinde ilginç bir biçimde Macellan Boğazı ile Ümit Burnu'nun gösterildiğini iddia ettiği bir dünya haritasının 1428'de Avrupa seyahatinden Portekiz'e dönüşte Prens Pedro tarafından getirilmiş olduğuna dair paragraf olmalıdır. Bkz. António Galvão, *Tratados dos Descobrimentos*, Lizbon, 1989, ss. 30-31; Genel olarak söylemek gerekirse, Gomes Eannes de Azurara'nın Gine'nin fethi ve keşfi kroniği 1837'de bulununcaya kadar, Portekizlilerin Bojador Burnu'na ulaştığı tarih konusunda bir görüş birliği olmamıştır. Yine de bu karmaşanın en önemli müsebbibi söz edilen 22 Ekim 1443 tarihli bağış mektubudur. Çünkü bu mektupta Bojador'un hangi tarihte geçildiği belirtilmemektedir.

²⁸ Dönemin Avrupa'sında kullanılan "lig" tabiri bir mesafe ölçü birimidir. Ülkeden ülkeye değişiklik arz etse de, ortalama olarak 5,5 kilometreye karşılık gelmektedir.

²⁹ Azurara, *Chronica do Descobrimento*, s. 59; Barros, *a.g.e.*, C. 1, s. 23. Barros'a göre, Portekizliler, Gil Eannes ve Baldaia'nın ulaştıkları bu noktaya bol miktarda balık bulunduğundan *Angra dos Ruivos* ismini vermişlerdir; Góis, *a.g.e.*, s. 15; Yer isimleriyle ilgili olarak bkz. *The Nautical Gazetteer; or, Dictionary of Maritime geography*, Kısım I, Ekim, 1847, Londra, s. 18.

Gil Eannes ve Afonso Gonçalves Baldaia'nın getirdiği zayıf bilgiler Prens Henrique'yi bölgenin araştırılması için daha etkili hamleler gerçekleştirmeye zorladı. Hatta Azurara'ya göre, Prens Henrique, Baldaia'ya "madem ki insan ve deve izleri bulduğunuzu söylüyorsunuz" derken civarda yerleşim yerlerinin çok da uzak olmadığını düşünüyordu; belki de bu insanlar mallarıyla mesafeler kat edip, gemilerin yüklemeye yapabilmek için güvenle demirleyebileceği bazı limanlara gelmiş olan insanlar olabilirdi. Böylece, sadece Afonso Gonçalves Baldaia'yı yine aynı "barinel" türü gemiyle gidebileceği kadar uzağa gitmesi için görevlendirdi. Henrique'nin Baldaia'yı göndermesindeki amacı, bölgede yaşayan insanlar varsa, aralarından birinden o diyarlara dair daha güvenilir ve somut bilgiler toplamak idi³⁰.

Afonso Baldaia, yolculuğu için hazırlanan gemiyle yola çıktı ve Gil Eannes'le daha önce vardığı en son yerin yetmiş *lig* kadar ötesine gitti. Ulaştığı nokta meşhur Bojador Burnu'ndan yüz yirmi *lig* kadar uzaktaydı. Baldaia orada nehir girişine benzeyen coğrafi bir girintiyle karşılaştı³¹. Burada demirlemek için müsait yerler bulunuyordu. İçeriye doğru sekiz *lig* kadar gitti ve orada demirledi. Afonso Baldaia bu yolculukta beraberinde iki at getirmişti. Bölgenin tanınması için araştırmak amacıyla iki Portekizli genci, yanlarında kendilerini savunacak kadar hafif silahlardan başka bir şey olmadan, nehir boyunca iç kesimlere bu atlarla gönderdi³².

Şimdiye kadar hiçbir Portekizlinin girmedığı bu nehir boyunca yedi *lig* kadar ilerleyen bu iki genç bir süre sonra on yedi kişilik bir grup yerliyle karşılaştı ve yanlarında kendilerini savunacak kadar silahları olmayan bu gruba saldırdılar. Karşılarında kendilerine benzemeyen bu iki genci gören yerliler, panik halinde kayaların ardına saklanarak, dövüşmeye başladılar. Akşam saatlerine kadar süren çatışmada iki gençten biri yaralandı. Bunun üzerine gece boyunca kendilerini karaya bırakan

³⁰ Azurara, *Chronica do Descobrimento*, s. 60.

³¹ Burası günümüzde Batı Sahra sahilinde yer alan Vâdiyyû'z-zeheb (الذهب وادي) denilen yerdir. Bu Arapça tabir "altın vadisi" anlamına gelmektedir. İlk Portekizli kâşifler bu yere altın nehir manasına gelen "Rio do Ouro" ismini vermişlerdir. Çünkü burayı Nil nehrinin batı kolunun denize dökülen ağzı zannetmişlerdir. Ancak içeriye doğru kat ettiklerinde buranın bir nehre ilgisinin olmadığını anlamışlardır.

³² Azurara, *Chronica do Descobrimento*, s. 61.

gemiye ulaşmaya koyuldular³³. Portekizli iki gencin gemiye ulaşmasından sonra, hava aydınlanır aydınlanmaz, Afonso Gonçaves Baldaia bir tekne hazırlatıp, içine kendisi ve birkaç adamıyla bindi ve sözü edilen iki gencin karşılaştığı grubu bulup, bazılarını ele geçirmek amacıyla bu nehir boyunca ilerlediler. Ne var ki yerlilerden kimseyle karşılaşamadılar. Sadece çatışmadan sonra yerlilerin orada bıraktıkları birkaç parça eşya buldular ve bunları geldikleri tekneye yüklediler. Afonso Baldaia daha fazla ilerlemenin mantıklı olmadığını düşündüğünden geri döndü. Nehrin girişinde çok sayıda ayı balığı gördüğünden, adamlarına bu hayvanlardan olabildiğince fazla sayıda öldürülmesini emretti. Öldürülen ayı balıklarının derileri gemiye yüklendi³⁴. Baldaia son olarak karaya çıktıkları yerde elle tutulur bir şey bulamadığından, daha açık ifadeyle bölgedeki yerlilerden biriyle karşılaşmadığından, daha güneyle ilerlemeye karar verdi.

Efendisi Prens Henrique'nin talebini yerine getirmek üzere, ele geçirilecek bir yerliyle karşılaşınca kadar bulunduğu en son noktadan elli³⁵ *lig* kadar sahil boyunca seyretti. Ulaştığı kayalık yer uzaktan bakıldığında bir kadirgayı andırmasından dolayı buraya *Punta Galha* (veya *Porto de Gallee, Kadırga Kayalığı*) ismi verildi. Bu noktada karaya çıktıktan sonra, ağaç kabuklarından çok iyi örülmüş balık ağlarından başka bir şey bulamadılar. 1436'da, Afonso Baldaia çıktığı yolculuktan

³³ Azurara ve Barros, yabancı diyarlarda gösterdikleri cesaretlerinden dolayı bu iki Portekizli gençten sitayişle bahsetmektedir. Hatta Azurara daha sonra şahsen tanıyacağı bu iki gençten birinin isminin Hector Homem, diğerininin de Diogo Lopes de Almeida olduğunu belirtmektedir. Azurara, *Chronica do Descobrimento*, ss. 62-63; Barros, *a.g.e.*, C. 1, s. 24.

³⁴ Azurara, *Chronica do Descobrimento*, ss. 63-64; Barros, *a.g.e.*, C. 1, ss. 24-25. João de Barros, Portekizlilerin Afrikalı yerlilerle ilk kez olarak temasa geçtiği bu yerin ismini *Angra dos Cavalos* olarak vermektedir. Portekizce'deki *cavalo* kelimesi at manasına gelmektedir. Böyle bir isimlendirme, muhtemelen, nehrin içlerini araştırmak üzere gönderilmiş olan o iki gencin atlarla karaya çıkmış olmalarıyla ilişkilendirilebilir.

³⁵ Bu bilgiyi sadece Azurara verirken, Barros ise Afonso Baldaia'nın son noktadan itibaren güneyle doğru kat ettiği mesafe hakkında bir bilgi vermez. Barros, *a.g.e.*, C. 1, s. 25.

iaşenin azalmasından dolayı Portekiz'e dönerken, yanında bölgeyle ilgili bilgi alabilecek ne bir esir ne de herhangi bir şey götürüldü³⁶.

Prens Henrique'nin ulaşmak için uzun süre uğraştığı Bojador Burnu ve ötesine yapılan yolculukların ilk safhası bu şekilde son bulmuştur³⁷. Lizbon'daki siyasî aktörlerin, Afrika Atlantik'i boyunca ilerlemek yerine, Fas'a yönelik genişleme üzerinde ısrar etmeleriyle keşiflere bir süreliğine ara veriliyordu³⁸.

II

Bojador Burnu'nun geçilmesi, sadece, kroniklerin vurguladığı ve insanlar üzerinde olumsuz baskılar oluşturduğu iddia edilen efsane ve hurafeleri ortadan kaldırmadı. Aynı zamanda zenginliği uzun zamandır Batı Hıristiyan dünyasının merakını celbeden ve bu merakı tatmin etmek için zaman zaman Avrupalı tüccar ve din adamlarının kara yoluyla

³⁶ Azurara, *Chronica do Descobrimento*, ss. 64-65; Barros, *a.g.e.*, C. 1, s. 25; Afonso Baldaia'ya, yine de, Prens Henrique'nin talebiyle Porto'da kraliyet vergi tahsildarlığı makamı tevdi edildi. Russell, *a.g.e.*, s. 133.

³⁷ Portekizliler nezdinde Batı Hıristiyanlık alemi, Müslümanların veya "imansızlar" diye tanımlanan bir dünyanın oluşturduğu sınırın güneyine, bu kez deniz yoluyla, sarkma konusunda ilk hamleyi başarıyla gerçekleştirmiş oluyordu. İleride karşılaşılabilecek yerliler bütün olarak Müslüman değillerdi. Dolayısıyla, onlarla ilişki kurmak ve onları Hıristiyan yapabilmek daha kolay olabilirdi. Beazley, *Prince Henry the Navigator*, s. 175; Major, *a.g.e.*, ss. 180-181; Azurara 1440'ların başlarından itibaren Portekiz'e getirilen kölelerin durumuna yer verdiği Gine kroniğinin 26. bölümde s. 136'da şöyle demektedir: "[Getirilen] esirler diğer "imansızlara (Müslümanları kastediyor)" nazaran Hıristiyanlığı benimsemeye diretmiyorlardı".

³⁸ Portekiz kralı I. João, 1415'te ele geçirdiği Sebte'yle yetinmeyip, Fas'lı Müslümanlara karşı sefer düzenlemeyi hiç aklından çıkarmıyordu. Ancak 1433'teki ölümüyle, bu vazifeyi tahta varis olan oğlu Duarte üstlenecekti. Çünkü böyle bir sefer, babasının oğullarına bir vasiyeti idi. Yeni Portekiz kralı Duarte bu sefere haçlı seferi özelliği kazandırmak için derhal papa IV. Eugênio'ya başvurdu. Papa, Portekiz kralının talebine binaen, 8 Eylül 1436 tarihli *Rex regum* başlıklı bir haçlı seferi fermanı bahşetti. Aslına bakılırsa bu ferman papa V. Martino'nun 1418'de vermiş olduğu aynı başlıklı fermanının kopyası idi ve fermana sadece bu kez yeni kralın ismi yazılıyordu. Bkz. Charles-Martial de Witte, "Les Bulles Pontificales et L'expansion Portugaise au XVe siècle (I)", *Revue d'Histoire Ecclesiastique*, S. 48, 1953", ss. 699-700; Şunu belirtmek ilginç olmaktadır ki, deniz aşırı keşiflere bir süreliğine ara verilip, dikkatlerin Fas krallığına çekilmesinde ısrarcı olan özellikle Prens Henrique olmuştur. Portekizli kronik yazarı Rui de Pina, Henrique'nin Tanrı'ya hizmet temelindeki bu ısrarını dile getirmektedir. Bkz. Rui de Pina, *Chronica d'el-Rei D. Duarte*, yay. haz. Gabriel Pereira, Lizbon, 1901, ss. 56-58.

gitmek zorunda kaldıkları Asya'ya, şimdilik küresel çapta olmasa da, gelecekte alternatif bir deniz yolunun temellerinin atılmasını da sağladı.

Ele aldığımız 22 Ekim 1443 tarihli bağış mektubu Henrique'nin çabalarını ve amaçlarını göstermesi bakımından ilk kraliyet belgesi olmaktadır. Bu belgedeki bilgiler, Prens Henrique'nin, 1437'deki Tanca Seferi'nden yaklaşık dört sene sonra kaldığı yerden devam ettirdiği keşiflerinin bu kez maddî kazanımlar getirmeye başladığını göstermektedir. Öyle ki, bu kadar kısa bir sürede Bojador Burnu'nun ötesinden gelmekte olan iktisadî kazanımlar Prens Henrique'yi bir tedbir almaya zorlamış oluyordu. Zira bu burun 1434'te geçilmiş olsa da, henüz somut bir getirisi olmamıştı. 1440'ların hemen başlarından itibaren şartlar artık değişmeye başlıyordu.

Prens Henrique'nin adamlarının, geçilemez olarak iddia edilen Bojador Burnu'na ulaşması o döneme kadar yaygın olan psikolojik engeli her halükârda ortadan kaldırdı. Azurara'nın Gine kroniğinde dile getirdiği korkunç rivayetler, gerçekleştirilen denizasırlı yolculukların sadece İber yarımadası ile Kanarya Adaları arasında sınırlı kalmalarına neden olmuşa benziyor. Ele aldığımız belgenin ilk satırlarında Henrique'nin uzun zamandır Bojador'a ulaşma çabasının olduğunu ima eden ifadeler dikkate alınacak olursa, bu korkunç rivayetlerin, diğer insanların aksine, Henrique'nin zihninde böyle bir psikolojik engel oluşturmadığı izlenimini vermektedir.

Yine de, bu bilgiler karşısında ihtiyatlı olmak gerekirse, o zamana kadar Bojador burnu olduğuna inanılan bir burnun hemen karşısındaki Kanarya Adalarına yolculuklar düzenli yapılıyorken, Henrique'nin Bojador'a ulaşmasını geciktirecek şekilde, seyrüsefer şartlarının bu adaların bulunduğu enlemin güneyinde müsait olmadığına dair hikâyenin nasıl ortaya çıktığı sorusu da akla gelebiliyor. Muhtemelen bu durumun Azurara'nın kroniğinden ziyade sözü edilen kraliyet belgesiyle ilgili olduğu düşünülebilir. Çünkü Azurara Gine kroniğini bu belgenin verildiği tarihten yaklaşık yedi sene sonra yazmaya başlamıştır. Bu yüzden de Bojador Burnu'nun keşif hikâyesini belgenin ilk satırlarına uygun bir kurguya göre sunmuş olmalıdır³⁹. Buradan hareketle,

³⁹ Russell, Azurara'nın "on iki senelik başarısızlık" hikâyesini nereden aldığı konusunun hâlâ belirsiz olduğunu dile getirmektedir. Eğer Prens Henrique'nin Afrika keşiflerine

Henrique, keşiflerinin kazanımları arttıkça, gemilerle adamlarını gönderdiği bölgenin tekeli kendine almak için, 1434'e kadar o topraklarda on seneden fazla bir zaman diliminde keşif araştırmaları yapmış olduğu durumunun almayı başardığı imtiyaz belgesinde gösterilmesini istemiş benziyor. Zira, 1450'lerin ortalarına doğru Portekiz'e gelmiş olan Venedikli Alvise Ca' da Mosto, Prens Henrique'nin himayesinde ticarî ve keşif amaçlı olmak üzere Gine sularına iki kez yelken açtı. Ülkesine döndükten sonra kaleme aldığı *Navigazioni* adlı seyahatnamesinde, ilginç bir biçimde, Henrique'nin Bojador'a en azından on iki sene boyunca gemilerini göndermiş olduğuna dair bir ifade kullanmamaktadır⁴⁰. Bu sebeple, Henrique'nin emrindeki denizcilerin o döneme kadar Kanarya adalarının güneyine, kroniklere göre, korkunç rivayetlerden ve olumsuz seyrüsefer şartlarından dolayı mı geçemedikleri yoksa Fas sahillerindeki korsanlığın daha kârlı olmasından dolayı mı geçmek istemedikleri düşündürücü olmaktadır. Acaba, belgede ima edildiği üzere, Fas'ın güneyindeki diyarları tanımak için verilen uğraşlar korsanlık faaliyetleriyle beraber mi götürülmüştür? Azurara'nın "imansızlara" karşı daima insangücü örgütleyen bir Henrique figürü inşa ettiği versiyona bakılacak olursa, on iki senelik bir gecikmenin nedeninde, seyrüsefer şartlarından ziyade, zamanında bu gemilerin Fas sahillerine korsanlık amacıyla da gönderilmiş olması ihtimali ağır basmaktadır⁴¹.

Onun bilinmeyen ve hiçkimsenin gitmeye cesaret edemediği diyarlara korsanlık faaliyetleri dışında gemiler göndermekte ısrarcı olmasını başka faktörler de etkilemiş olmalıdır. Prens Henrique'ye dair kıymetli bir biyografik eser kaleme almış olan Peter Russell böyle bir psikolojik engelin onda olmadığını ifade ederken bazı argümanlar öne sürmektedir. Henrique'nin okuduğu bazı kitapların rivayetler

1420'lerin ilk senelerinde başladığı varsayılırsa, bu hikâyenin, kronik yazarının böylesine meşakkatli bir işin üstesinden gelmeye azmetmiş bir figür oluşturma kaygısından kaynaklabileceğini ileri sürmektedir. Üstelik, kronik yazarının bu burnun birtakım efsanelerden dolayı şimdiye kadar geçilememiş olduğuna dair bir hikâye inşa etmeye çalıştığını ve Henrique'nin gönderdiği adamların bu problemlili coğrafi çıkıntıya yanasmaya çalışırken bocaladıkları sırada yerleşmiş korkuları körükleyecek herhangi bir zorluk görmediklerini dile getirir. Russell, *a.g.e.*, s. 127.

⁴⁰ Russell, *a.g.e.*, s., s. 127.

⁴¹ Vitorino Magalhães Godinho, *A Expansão Quatrocentista Portuguesa, problemas das origens e da linha de evolução*, Lisbon, 1944, s. 78.

probleminin ortadan kalkmasına zemin hazırladığını ifade etmektedir. Bu görüşünü, dönemin bilinen dünyasının fizikî ve siyasî coğrafyasını anlatan *Libro del conocimiento del mundo* adlı anonim ve kurgusal eseri Henrique'nin okumasına bağlamaktadır⁴². Gerçekten de, XIV. yüzyıl anonim bir İspanyol'un bilinen dünya üzerindeki yolcularını anlatan bu eseri Bojador Burnu'na dair bilgiler de vermektedir. Bu anonim seyyah, insanların ve şehirlerin olmadığı Batı Sahra'nın Atlantik'e sınır bazı yerlerine yolculuk yapmıştı. Bojador Burnu'nu, Gine hükümdarının hakimiyeti altında ve siyahî insanların yaşadığı bir yer olarak tasvir etmiştir. Bundan başka, bu burnun Henrique'nin ilgilendiği Kanarya Adalarına 110 mil uzaklıkta olduğunu ve oradan Kanarya Adaları'na yelkenli bir gemiyle sıkıntısız bir şekilde geçip, sırayla hepsini gezdiğini de anlatmaktadır⁴³. Bu anonim İspanyol'un eserinden başka, 1402'de Kanarya Adalarına Jean de Béthencourt'un⁴⁴ önderliğinde bir grup Fransız'ın gerçekleştirdiği deniz seferlerini ve bu adaların bir süre sonra kolonileştirilmesini anlatan *The Canarian*⁴⁵ adlı kronik de Prens Henrique'nin ilgisini çekmiş olmalıdır. Bu kronik, Kanaryaların keşfi ve kolonileştirilmesini anlatmasının yanında, Henrique'nin ilgisini çekecek şekilde, Bojador Burnu'na dair bazı bilgiler de içermektedir⁴⁶. Bu

⁴² Russell, *a.g.e.*, s., s. 113; Yazarı belli olmayan bu kitap için bkz. *El Libro del Conocimiento de Todos Los Reinos (The Book of Knowledge of All Kingdoms)*, Anonim, çev. ve yay. haz. Nancy F. Marino, 1999.

⁴³ *El Libro del conocimiento*, ss. 49, 51; Russel, Henrique'nin bu eseri okumasını Kanarya Adalarına olan ilgisiyle ilişkilendirmektedir. Russell, *a.g.e.*, s. 113; Jaime Cortesão, XIV. asrın ortalarında anonim Fransisken bir İspanyol tarafından kaleme alınmış olan bu eserin Prens Henrique'nin deniz aşırı planlarına dair kıymetli bilgiler içerdiğini ve onun baş ucu kitabı olduğunu belirtmektedir. Bkz. Jaime Cortesão, *A Expansão dos Portugueses no Período Henriquino*, obras completas de Jaime Cortesão V, Livros Horizonte, 1975, ss. 109-110.

⁴⁴ Cortesão, aynı zamanda, Prens Henrique'den önce, Kastilyalıların desteğiyle 1402'den 1406'ya kadar Kanarya Adalarının kolonileştirilmesine başlamış olan Jean de Béthencourt ve Gadifier de La Salle'in de bu anonim İspanyol'un eserinin bir nüshasını elde etmeye çalıştıklarını da aktarır. Bkz. Cortesão, *a.g.e.*, s. 111.

⁴⁵ Pierre Bontier ve Jean le Verrier'nin *The Canarian, or Book of the Conquest and Conversion of the Canarians in the year 1402* adlı kroniği, çev. ve yay. hazırlayan Richard Henry Major, Cambridge University Digital Press, 2010.

⁴⁶ *The Canarian, or Book of the Conquest*, ss. 96-100. Jean Béthencourt'un Kanarya Adalarının karşısındaki Afrika sahilinde uzanan limanları ve geçişlerini bilmek amacıyla, bir keşifin o diyarlara yapmış olduğu yolculukları kaleme aldığı kitaptan edinilen bölümler bu kroniğe de eklenmiştir. Bu keşif, Jaime Cortesão'nun çalışmasında *Libro del*

kroniklerin Bojador Burnu'yla ilgili kadim felaket senaryoları içermemiş olması, en azından, Henrique'nin zihnindeki engeli ortadan kaldırmış olabileceği söylenebilir.

22 Ekim 1443 tarihli belge, Henrique'nin nihaî amacının, Afrika'yı Hint deniziyle birleştiren en güney ucu bularak oradan Habeşistan'ın efsanevi Rahip kralı Yohannes'e ulaşmak olduğuna dair bir şey ima etmemektedir. Onun Atlantik sahillerinde keşif faaliyetlerine devam ettiği dönemde, Türkler de Balkanlarda süratle ilerlemeye devam ediyorlardı. Böyle bir zamanda Avrupa'nın yardımına güçlü bir müttefik karşılık verebilirdi. Ancak Rahip kral Yohannes'in ülkesinin konumu Müslümanlarla meskun bölgenin güneyinde yer alıyordu⁴⁷. Dolayısıyla Prens Henrique bu aşamada sahneye çıkıp, Atlantik'in Afrika sahillerini takip ederek bu amacı başarabilirdi⁴⁸. Peki, Henrique nasıl oluyor da

Conoscimiento adlı kitabın müellifi olarak işaret ettiği anonim bir Fransisken İspanyol olmalıdır.

⁴⁷ Doğu'nun efsanevi Hıristiyan hükümdarıyla ilgili ilk haberlerin Avrupa'da duyulması XII. asrın ortalarına kadar gitmektedir. 1144'ün sonlarında, yaklaşık bir ay süren kuşatmadan sonra Urfa Kontluğu Zengî hanedanının kurucusu olan I. İmâdüddin Zengî tarafından ele geçirildi. Bu haberin Vatikan'a iletilmesi gerekiyordu. Görev, Cebele piskoposu Hugue'e verildi. Sözü edilen piskopos bu haberi Papa IV. Eugênio'ya ancak 1145'in sonbaharında ulaştırdı. O sırada papanın maiyetinde sadece Urfa'nın düştüğü haberinden değil aynı zamanda başka bir haberden de oldukça etkilenmiş olan Otto von Freising adında Alman bir vekâyinâme yazarı bulunmaktaydı. Bu başka habere göre, İran'ın doğusunda yaşayan ve "dinsizlere" karşı savaş halinde olan Hıristiyan bir hükümdar bulunmaktaymış. Bu hükümdarın adı Nestûrî mezhebine mensup Yohannes imiş. Dolayısıyla efsanevi rahip hükümdar Yohannes'in Avrupalı vekâyinamelere ilk yansımaları bu şekilde olmuştur. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. 2, Türk Tarih Kurumu, 3. Baskı, Ankara, 2008, s. 205.

⁴⁸ Prens Henrique'nin Rahip kral Yohannes ve Hindistan'a ulaşma arzusunun hangi dönemde oluştuğunu söylemek mümkün olmamaktadır. Axelson, Henrique'nin vasiyetlerinden birine dayanarak onun ömründe üç şeyi hedeflediğini belirtmektedir: bilinmeyen denizler ve ülkeler hakkında bilgi temin etmek, "imansızların" ruhlarını selamete erdirmek ve ticareti geliştirmek. Bu sonuncu hedefinde başarıya ulaşmış olduğu söylenebilir. Yine de, Axelson, keşiflerin büyük bölümünün kraliyet naibi olan ağabeyi Prens Pedro'nun inisiyatifıyla gerçekleştirilmiş olmasından dolayı, Henrique'nin başarılarının abartılmaması gerektiğini de aktarmaktadır. Üstelik Henrique'nin Hindistan'a ulaşma tasarısının olmadığını, daha ziyade Habeşistan'ı hedeflediğini eklemektedir. Axelson, "a.g.m.", ss. 148-149; Jaime Cortesão da Henrique'nin Habeşistan hedefinin olduğu konusunda Axelson'a katılır. Ancak Henrique'nin keşiflerdeki çabalarının hakkını korumaya çalışır. Zira, Gomes Eannes de Azurara'nın muasır Gine kroniği, yukarıda da belirtildiği üzere, Prens Henrique'nin talimatlarıyla

sözü edilen Rahip kralla iletişimin Atlantik'ten alternatif bir deniz yoluyla kurulabileceğinden bu kadar emin olabiliyordu? Henrique gördüğü haritalardan ve okuduğu *Libro del Conoscimiento* adlı kitaptan Bojador Burnu'nun biraz güneyinde bulunan bir noktada doğuya doğru kıvrılan bir körfezin Afrika sahilinin güneye doğru olan devamlılığını kesmekte ve kıtayı ikiye ayırmaktadır⁴⁹. Böylece bu körfezden itibaren on beş gün boyunca yelken açtıktan sonra, Rahip kral Yohannes'in ülkesinin sınırlarına yakın bir yerde karaya çıkılabiliirdi. İşte bu ihtimal, Henrique'nin Afrika Atlantik'indeki bütün keşif planlarını yönlendirmiş olmalıdır. Afrika'nın doğusunda, Rahip kralın hükmettiği ve kuzeydeki Müslümanlarla sürekli savaş halinde olan çok sayıda siyahî Hıristiyan'ın bulunduğu doğruysa, o zaman Akdeniz dünyasının stratejik ve siyasî haritası Hıristiyanların lehine değişebilirdi. Henrique'nin Atlantik'ten Habeşistan'a bir güzergâhın bulunduğu ve Portekiz ile Rahip kral arasındaki muhtemel bir askerî ittifaka dair inancı boş şey olabilirdi, ancak İslam'a karşı haçlı seferi mevzu bahis olunca, onun bu yöndeki

yapılan deniz aşırı keşifleri 1448 senesine kadar getirdiğinden, Henrique'nin o tarihten öldüğü 1460 senesi kadar gerçekleştirdiği keşiflerin tahlilinde ve onun efsanevî Rahip kral Yohannes'e dair gerçek niyetlerinin tespitinde zorluk yaşandığını ifade eder. Yine de, Cortesão bu problemin üzerindeki sis perdesini Pedro de Azevedo'nun yayınladığı kısa bir çalışmada Henrique'nin Rahip kral Yohannes'le ilişkisiyle ilgili bir paragrafın kaldırabileceğini aktarır. Cortesão, *a.g.e.*, ss. 171-172; Pedro de Azevedo'nun, Gonçalo Pacheco'ya ait 1 Mayıs 1456 tarihli ayrıntılı ve uzun raporundan Rahip kral Yohannes'in 1452'de Portekiz'e gelmiş olan bir elçisine iade olarak verilen istihkakla ilgili yayınladığı paragraf şöyledir: *Item deu çento e noventa e cinco reaes (yüz doksan beş real) e quarenta alqueires de trigo (kırk kile un) e vinte e cinco almudes de vinho (yirmi beş almude şarap) e sessenta e quatro soas a Jorge Enbaçador de Preste Joham que lhe mandamos dar pera mantimento de hũ mes por quamto o mandamos ao duque de Bergonha*, Carta de Quitação de Gonçalo Pacheco, thesoureiro de Ceuta, 1 Mayıs 1456 tarihli belge, *Documentos das Chancelarias Reais Anteriores a 1531*, yay. haz. Pedro de Azevedo, C. 2, 1934, s. 357; ayrıca bkz. Pedro de Azevedo, "Um Embaixador Abissinio em Portugal em 1452", *Boletim da Segunda Classe da Academia das Ciências de Lisboa*, C. 13, 1921, s. 526; Dolayısıyla bu alıntı Henrique'nin veya Portekiz kraliyetinin Rahip kral Yohannes'e dair somut niyetlerinin en azından 1450'lerin başlarında mevcut olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

⁴⁹ *El Libro del Conoscimiento*, s. 59. Anonim müellif, herhalde Senegal açıklarındaki *Insula Gropis* adalarından sonra Afrika'nın batı sahil şeridinin doğuya doğru kıvrıldığını ve böylece Hint denizine giden yolun açık olduğunu tasvir etmektedir.

hayalini herhangi bir şeyin engellemesine müsaade eden bir adam olamazdı⁵⁰.

Portekizlilerin ilk kez karşılaştıkları Bojador Burnu'nun coğrafi yapısının farklı olduğu anlaşılmıştır. Bu burun, o döneme kadar çizilen haritalarda "Bojador Burnu" olarak gösterilen çıkıntı ile benzerlik arz etmiyordu. Prens Henrique'den bir süre önce, 1401'de, bir grup Avrupalı, Kanarya Adaları ile Fas'ın Atlantik sahili arasındaki boğazı geçip, "Bugeder" ismini verdikleri bir buruna ayak basmış olduklarını iddia etmiştir. Onların bu yanılması, ayak bastıkları çıkıntının coğrafi olarak çok keskin ve tehlikeli bir yapısı olmasından dolayı, bu burnu efsanelerde geçen burunla ilişkilendirilmiş olmalarından kaynaklanmıştır⁵¹. Dahası, Fas'ın Atlantik sahili Sahra içinden geçen transit ticaret rotalarının sınırı olduğundan, Hıristiyan gemilerinin bu rotalara sızmalarını engellemek için bölgedeki Müslümanların birtakım efsane ve hurafeler üretmesi de bu yanlış algının oluşmasına ayrıca neden olmuştur⁵². Öte yandan, Fas'lı Müslümanların Portekiz seyrüseferlerine mani olmakta veya onlardan çok önceleri güneye deniz aşırı yolculuklar gerçekleştirmekte etkisiz kaldıkları da görülebilmektedir. Onlara göre, Sahra sahili boyunca gemiler

⁵⁰ Henrique'nin nihaî amacının, Afrika'nın Hint Okyanusuna bakan en güney ucundan doğuya doğru dönmek suretiyle, Atlantik'ten Asya'ya yeni bir deniz rotası açmaktan başka bir şey olmadığını görmek için dönemin haritalarında "Hintliler" ve "Hindistan" gibi ibarelere bakmak yeterli olabilir. Elbette ki, buradaki problem "Hintliler" ve "Hindistan" gibi tabirlerin Henrique'nin zamanında taşıdığı farklı anlamlarının yanlış anlaşılması kadar Afrika'nın batı sahilinin tasvirinin yapılmasındaki yanlışlıktır. Henrique dönemindeki belgelerde geçen "Hindistan" aslında Afrika'nın kuzey doğusuna karşılık gelmekteydi. Rahip kral Yohannes'in efsanevi Hıristiyan krallığının varsayılan konumu on dördüncü yüzyılda Avrupalı haritacılar tarafından Asya'dan Afrika'ya aktarılmıştı. Burası, Afrika kıtasının Nil'in doğusunda ve Mısır'ın güneyinde uzanan bölgesinin haritacılar tarafından "India Tertia (Habeşistan)" olarak bilinmekteydi. Dolayısıyla, Henrique dönemi belgeler "Hindistan"dan bahsettiklerinde, aslında Afrika'nın kuzey doğusundaki Rahip kral Yohannes'in siyahî Hıristiyan tebaaları kastediliyordu. On beşinci asırda Avrupalılar, Prens Henrique'nin ittifak kurmayı planladığı Rahip kral Yohannes'in imparatorluğundan düzenli olarak Hindistanlılar diye bahsetmekteydi. XIV ve XV. yüzyıl haritacılarının gözünde, görünüşe göre, Rahip kral Yohannes'in insan gücü ve servet kaynağı hayli abartılmış olmalıdır. Russell, *a.g.e.*, ss. 121-125.

⁵¹ Russell *a.g.e.*, s. 111.

⁵² Beazley, *Prince Henry the Navigator*, ss. 170-171. Kadim insanların Karanlık Deniz diye adlandırdığı Atlantik'e dair hurafe ve efsanelerin merkezi yine Kara Kıta dedikleri Afrika olmuştur.

göndermek pek de kârlı olmayabiliyordu. Çünkü Afrika'nın doğusundan başlayıp Sahra içlerinden geçen kara ticaret yollarıyla çok daha değerli mallar Fas'a ulaşabiliyordu. Bu yüzden eski zamanlardan beri yerleşik ve düzenli bir şekilde işleyen ticaret trafiği Müslümanların dikkatini daha riskli ve ne olacağı belirsiz alanlardan daima uzak tutmuşur⁵³.

O zamana kadar çizilmiş dünya haritaları üzerinde çalışan Prens Henrique'nin Bojador Burnu'nun güneyinde uzanan bölgelerin gerçek coğrafi özellikleriyle ilgili dişe dokunur bilgiler temin edemediğini görülmektedir. Elimizdeki kraliyet belgesi de bu konuya değinmektedir. Zira, beratta belirtildiği üzere, dönemin haritacıları bu burnun ve ötesine uzanan bölgenin suretini *sadece kendi tasavvurlarına (senom a prazer dos homens...)* göre tasvir etmişlerdi⁵⁴. Henrique bu problemi ortadan kaldırmak için derhal *sözü edilen toprağın bir deniz haritasının çizilmesini emretmiştir* ([Henrique] *mandou d ela fazer carta de marear*).

Fas'ın güneyindeki kıyıların çizimi dönemin haritalarında problemlili bir durum teşkil etmiş olsa da, Afrika kıtasının iç kesimleri mevzu bahis olduğunda durum bütünüyle farklılık arz etmektedir. XIV. yüzyıl kadar erken dönemdeki haritacılar yaptıkları haritaların kenarlarına Sahra ve onun güneyinde uzanan topraklarla ilgili ufak bilgi kırıntıları serpiştirmişlerdi⁵⁵. Avrupalıların merakını uyandıran husus ise uzun

⁵³ Russell, *a.g.e.*, ss. 129-130.

⁵⁴ Bojador Burnu'nun coğrafi konumu sonraki dönemdeki metinlerde de hatalı olarak belirtilebiliyordu. Bartolomeu Dias'ın Ümit Burnu'nu keşfettiği 1487-88 tarihli yolculuğundan Portekiz'e dönüşü sırasında Gine Körfezi sularında araştırma yaparken karşılaştığı ünlü kozmograf Duarte Pacheco Pereira (1460-1533) 1508 ile 1509 yılları arasında kaleme aldığı *Esmeraldo* adlı eserinde Bojador Burnu'nun enlem derecesini, asıl konumundan bir derece daha kuzeyde göstermek suretiyle, 27° 10' olarak vermektedir. Pacheco Pereira, *a.g.e.*, 1. Kitap, 22. Bölüm, s. 39. "*Em ladeza do circulo equinocial contra ho pollo artico vinte & sete graaos & dez minutos (ekvator hattından kuzey kutbuna doğru yirmi yedi derece on dakika)*".

⁵⁵ Bu bilgi kırıntılarının kaynağı, 11. asırdan itibaren Kuzey Afrika'yla ticarî ilişkiler sürdüren Cenevizli ve Pisalı gibi İtalyan menşeiili unsurlar ile Aragonluların Berberî krallıklarla iyi münasebetler tesis edip, Afrika'nın içlerine nüfuz etme çabalarına kadar gidebilir. Örneğin XIII. asrın hemen başlarında İtalyan ve Provanslı tüccarlar, Tunus ve Fas'a hükmeden mahallî hanedanlarla dostane ilişkiler kurmak suretiyle, Sahra ticaretiyle ilgili bilgiler edinmeye başlamışlardır. Cenevizliler özellikle Tunus ve Bicye gibi yerlerde ticarî ilişkiler geliştirmenin yanı sıra oralarda konsolosluk da ihdas etmişlerdir. Buna daha sonra Aragonlular da ekleniyordu. Louis de Mas-Latrie, *Traités*

zamandan beri bir şekilde ticarî ilişkiler kurdukları Kuzey Afrika'daki Müslüman devletlerin ötesinde uzanan toprakların neye benzediğini öğrenmekti. Avrupalılar Şark'ın mallarını Mısır ve Suriye'den olduğu kadar Sahra içinden geçen güzergahların Akdeniz'de bulunduğu limanlardan da satın alabiliyorlardı. Bu mallar arasında insanoğlunun değerini her zaman takdir ettiği altın Avrupalıların Afrika'nın iç kesimlerini bilme arzusunun temelini teşkil ediyordu⁵⁶. Bu ilgi geç orta çağlarda çizilen haritalara da yansımıştır. İtalyan ve Mayorkalı harita yapımcılar Afrika'nın iç kesimlerini tasvir etmeye ve Sahra bölgesinin siyasî ve iktisadî özelliklerini yansıtmaya çalışmışlardır. Bu haritaların çoğu, 1415'teki Sebte seferinden sonra Afrika'nın batı sahili ve içleriyle ilgilenmeye başlayan Prens Henrique'nin elinden geçmiştir⁵⁷. Haritalardaki kıymetli bilgiler Sahra'dan geçen transit ticaret yollarının yönlerini ve nerede son bulduklarını gösterdiğinden, Bojador burnuna ulaşmak iç kesimlerdeki ticaret merkezleriyle temas kurma fırsatı sunabiliyordu. Ancak bu haritalar iç kesimlerle ilgili bilgiler vermiş olsa da, en sağlıklı haberler oradan getirilecek esirlerin sayesinde mümkün olabilirdi. Keşiflerin yeniden başladığı 1441 senesi ile beratın verildiği 1443 senesine kadar Portekiz'e en az otuz sekiz esirin getirilmiş olması

de Paix et de Commerce entre les Chrétiens et les Arabes de l'Afrique Septentrionale au Moyen Âge, Paris, 1866, ss. 64-65, 75-76; Vitorino Magalhães Godinho, *Os Descobrimentos e a Economia Mundial*, C. 1, Editorial Presença, 1991, s. 68; Russell, *a.g.e.*, s. 117.

⁵⁶Amerika'nın keşfinden önce Avrupa ve Kuzey Afrika'daki para dolaşımına iki bölge yön veriyordu. Almanya'nın güneyi olan Bohemya, Macaristan ve Tirol'da gümüş ve bakır üretilirken, altın ise Sudan'da çıkarılıyordu. Gümüşü çeken Mağrip'te altın çok ucuzken, Kuzey Avrupa'da ise tam tersineydi. Magalhães Godinho, *Os Descobrimentos e a Economia*, C. 1, s. 65.

⁵⁷ Bu haritalardan 1320 yılı kadar en erken tarihli İtalyan Giovanni de Carignano'ya aittir. İçerdiği bilgiler Cenevizli bir tüccar tanığından elde edilmiştir. Bu harita Sahra içinden geçen deve kervanlarının güzergâhlarını göstermektedir. Altın ticaretine dair bilgilerin olduğu Carignano'nun haritası, harita yapımında bir ekol teşkil edecek olan Mayorka'daki haritacılar tarafından da temel alınmıştır. Mayorkalı meşhur haritacı Jaime Ferrer Rio do Ouro (Altın Nehir)'ya ulaşmak için 1346'da denizden yola çıkmıştır. Akıbeti belli olmasa da yaptığı yolculuk Mayorkalı haritacılar tarafından 1375'ten sonra kayda geçirilmiştir. Mayorkalı Abraham Cresques'in haritası 1375'te tamamlanıp, Ferrer'in yolculuğunu da göstermiştir. Son olarak, bir başka Mayorkalı haritacı olan Mecia de Viladestes'in 1413 tarihli haritası Batı Afrika ve Sahra hakkında daha fazla bilgi içermektedir Bkz. Cortesão, *a.g.e.*, ss. 57-58; Magalhães Godinho, *Os Descobrimentos e a Economia*, C. 1, s. 68.

Henrique'nin Sahra ticareti hakkında yalnızca haritalardaki bilgilerle yetinmemiş olduğunun göstergesi olmalıdır. Çünkü Azurara'nın Gine kroniği de Henrique'nin gemileriyle gönderdiği adamlarına Bojador Burnu'nun ötesinde yaşayan yerlilerden en azından birkaç tanesini ülkeye getirmeleri talimatını mütemediyen vermiş olduğunu kaydetmektedir⁵⁸.

Henrique'nin Fas'ın Atlantik sahilinden güneye doğru ilerleme çabası bölgeye dair coğrafi bilgiler ve köleler temin etmekle sınırlı kalmamalıydı. Azurara'ya göre, tıpkı Sebte'nin fethinde Tanrı'ya ve dine hizmetin en önemli meşrulaştırıcı sebep olarak görülmesi gibi, Bojador'dan sonraki Atlantik keşiflerinin de aynı amaca hizmet etmesi en çok arzu edilen gaye olmalıydı. Öyle ki, Portekiz kralı I. João, oğullarının Sebte'ye karşı sefer teklifine, bunun Hıristiyanlığa hizmet edip etmeyeceğini öğrenene kadar, bir cevap vermemişti. Eğer keşfedilecek yerlere karşı haçlı seferi ve oraların Hıristiyanlaştırılması gayelerinin Henrique'nin deniz aşırı faaliyetlerinde ağır basması gerekiyorsa, Azurara'nın *Gine Kroniği* bu görevi bir kez daha yerine getirmektedir. Zira o, Henrique'nin Afrika'nın bilinmeyen yerlerine dair merakının kökenini asırlardır süren Müslüman Hıristiyan çatışmasının bir yansıması olarak göstermektedir. Örneğin, kroniğinde, talimli Portekizlilerin, Rio do Ouro ile Beyaz Burun arasında yaşayan Sahra sahilinin sakinlerine karşı gerçekleştirdikleri bazı askerî harekâtları, bir haçlı seferi havasında, ayrıntılı ve coşkulu bir biçimde anlatmaktadır⁵⁹.

⁵⁸ Major, *a.g.e.*, ss. 180-181; Üstelik Azurara, ne kadar kârlı olursa olsun, Antão Gonçalves'in o diyarlardan esirler getirmek için Prens Henrique'den izin istemesini, kazanç sağlamaktan ziyade, efendisi Henrique'nin o toprakları bilme arzusunu karşılamaya bağlamaktadır. Azurara (1841), *Chronica do Descobrimento*, s. 94; Russell, *a.g.e.*, s. 131.

⁵⁹Azurara Gine Kroniği'nin 55 ve 56. bölümlerinde Gine sahili yakınlarında fırtınaya yakalanan Alvaro Vasques ve adamlarının daha güneye gidemediklerinden orada mahsur kalışlarını ve bundan dolayı, kaptanlardan Mafaldo'nun ateşli konuşmasıyla adamlarını cesaretlendirerek, Portekizlilerin, mızraklarından başka silahları olmayan (*empero nom com outras armas senom lanças*) yerlilerle yaşadıkları küçük bir çatışmayı dikkat çekici bir biçimde hikâye etmektedir. Azurara, *Chronica do Descobrimento*, ss. 212-220; 1450'lerde Prens Henrique'nin hizmetinde Sahra çölünün Atlantik sahillerine denizden seyahat etmiş olan Venedikli denizci Ca da Mosto *Navegações* adlı eserinin 20. bölümünde siyahî yerlilerin silahlarından bahsederken, Avrupalılarınkiyle kıyaslanmayacak kadar iptidai tarzda olduklarını aktarmaktadır. Alvise Ca da Mosto, "As navegações de Luiz de Cadamosto a que se ajuntou a viagem de Pedro de Cintra, capitão

Ona göre, Henrique'nin asıl maksadı yeniden fetih dönemi ile Sebte seferinden beri dinin en büyük düşmanları olan Kuzey Afrika Müslümanlarını arkadan kuşatmaktı. İktisadî kaygılar ise ikinci planda yer almaktaydı⁶⁰. Azurara'nın olayları bu şekilde naklediş tarzının nedeni, açıkça, dinin ve şövalyelik ruhunun hâkim olduğu bir dönemden dolayı idi. Keşif faaliyetlerini iktisadî kazanımlara ağırlık vererek anlatmak, özellikle de kroniğin yazıldığı sırada, hamisi olan Henrique'nin şövalyelik ruhuna ve dindarlığına zarar verebilirdi. Azurara'nın Gine kroniğine derç ettiği bir papalık fermanı, onun olayları tasvir ettiği tarza hizmet ediyordu. Henrique, kendi gemi ve adamlarının Atlantik ve Gine sularındaki varlıklarını teminat altına almak ve bu sulara izinsiz girişlerin önüne geçmek üzere dünyevi bir taleple Vatikan'a müracaat etti. Azurara'ya göre, bu talep, gemilerin gönderildiği Sahra sahillerinin "imansız" sakinleriyle savaşarak hayatlarını feda edecekleri Kutsal Kilise'den dinî bir ihstanda bulunmasını istemeye yönelik olmalıydı⁶¹.

portuguez", *Collecção de Notícias para a História e Geografia*, C. 2, numara 1-2 içinde, 1812, ss. 28-29; Cadamosto'nun seyahatnamesinin İngilizce versiyonları için bkz. Robert Kerr, *A General History and Collection of Voyages and Travels*, C. 2, 1811, ss. 200-262; "The Voyages of Cadamosto", *The Voyages of Cadamosto and Other Documents on Western Africa in the Second Half of the Fifteenth Century* içinde, çev. ve yay. haz. Gerald Roe Crone, Londra, 1937, ss. 1-84; Azurara, pek çok fırsatta, bu tarz çatışmalarda kendilerinin ön plana çıkmış oldukları düşünülen müferrit hizmetkârların savaş alanlarında gösterdikleri gözü peklikleriyle şövalye yapıldıklarını anlatmaktadır. Russell, *a.g.e.*, s. 198.

⁶⁰ Azurara, Sebte'de Müslümanlara karşı verilen savaştan sonra bölgede herhangi bir Hıristiyan prens ile karşılaşmadığını ve dolayısıyla Henrique'nin müttefik olarak Hıristiyan bir prensin daha uzaklarda bulunup bulunmadığını öğrenmek istediğini aktarmaktadır. Ayrıca Henrique'nin bir başka arzusu ise Hıristiyanlığı yayıp, putperest ve imansızların ruhlarını kurtarmak idi. Bunların dışında bölgede Hıristiyan nüfusun olup olmadığını öğrenip, eğer varsa, onlarla ticareti geliştirmeyi düşünmesi de işin iktisadî yönünü ima etmektedir, zira *cujo trafego trazerya grande provetyo aos naturaes (bölge ticareti bizimkilerle büyük kazançlar getirebilir)*. Azurara, *Chronico do Descobrimeto*, s. 46.

⁶¹ Azurara *Gine Kroniği*'nin 15. bölümünde s. 89'da Henrique'nin papaya iletlediği talebinin, dünyevî yönünden hiç bahsetmeyerek, gemileriyle Sahra sahillerine gönderdiği adamların yerlilerle savaşmaları durumunda, ruhlarının mutlak kurtuluşa ermesi (*pera salvacom das almas daquelles, que nos trabalhos desta conquista fezessem sua fim*) için gerekli af belgesini istemeye yönelik olduğunu ifade etmektedir. Papa'nın, Henrique'nin talebine binaen verdiği ve aynı zamanda kroniğine de eklediği bu fermanla Afrika yerlileriyle savaşacakların bütün günahları için mutlak af bahşediliyordu (... *concedemos*

Öyle de oldu. Papa IV. Eugênio'nun 19 Aralık 1442 tarihli *Illius qui se pro divini* fermanı, bir haçlı seferi fermanı olmasa da⁶², İsa Tarikatı'nın "imansızlara" karşı gerçekleştireceği askerî seferlere katılacak olan herkese sadece mutlak af bahşediyordu. Dolayısıyla, bu fermanın, görüldüğü üzere, Henrique'nin Afrika'nın Atlantik sahillerindeki keşiflerine yönelik dünyevî kaygısıyla bir ilgisi oluyordu.

Diğer taraftan bakıldığında, Henrique, papanın sadece manevi bir destek vermek amacıyla bahşettiği bu fermanın yaklaşık bir sene sonra, yine Gine sularındaki faaliyetlerini teminat altına almak üzere kraliyete başvurdu. Kraliyet naibi Prens Pedro'dan almayı başardığı 22 Ekim 1443 tarihli bağış berati, belki de Azurara'yı hayal kırıklığına uğratan şekilde, Henrique'nin sadece dünyevî taleplerini gözetiyordu⁶³. Kraliyet beratında belirtildiği üzere, Henrique'nin izni ve rızasıyla Bojador Burnu'nun ötesine gidecek gemilerin getirdikleri mallar üzerinden beşte bir ve onda bir payın ona tahsis edilmesi maddî kaygıların gözetildiğinin göstergesi olmuştur. Örneğin, bu beratın verilmesinden iki sene sonra, 1445'te, Antão Gonçaves, Gine topraklarıyla ilgili bilgi toplamak için yedi ay boyunca yerlilerin arasında kalmış olan João Fernandes'i Portekiz'e getirmek üzere Prens Henrique'den izin almıştır. Gonçaves, João Fernandes'i aldıktan sonra Beyaz Burun'da durdu ve buradan yaklaşık altmış esirle Portekiz'e döndü. O sırada Viseu şehrinde bulunan Prens Henrique gelen esirlerden beşte bir payını almak üzere adamlarını göndermiştir⁶⁴. Sonraki yıllarda Henrique'den izin alarak Afrika Atlantik'inde güneye

e outorgamos comprida perdoança de todos seus pecados, dos quaaes de coraçom sejam contritos, e per boca confessados). Azurara, *Chronico do Descobrimeto*, s. 91.

⁶² Charles-Martial de Witte, bu fermanın, muhteviyatına rağmen, bir Haçlı Seferi fermanı olmadığını, daha ziyade Henrique'nin teşebbüslerine verilmiş manevî bir takviye olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Charles-Martial de Witte, "Les Bulles Pontificales et L'expansion Portugaise au XVe siècle (II)", *Revue d'Histoire Ecclesiastique*, S. 49, 1954, s. 442.

⁶³ Gerçekten de, küçük yaştaki Portekiz kralı V. Afonso adına, amcası Henrique'ye Batı Afrika sularındaki tekeli için kraliyet naibi Pedro tarafından sözü edilen bağış mektubunun başlarında "...o Jfante Dom Anrique meu muyto prezado e amado tyo, entendendo que fasia serviço a noso Senhor Deus e a nós... (benim pek kıymetli ve sevgili amcam Prens Dom Henrique, Rabbimize ve bize hizmet edeceğine düşünerek...)" ifadesi geçse de, bu beratta verilmiş amacının haçlı seferi veya dinî bir gerekçe olduğuna dair bir ima yer almamaktadır. Zaten "Tanrı'ya hizmet" ifadesi o dönem için mutad bir ifadeydi.

⁶⁴ Major, *a.g.e.*, ss. 195-196.

doğru yolculuğa çıkanlar getirdikleri esirlerden ve mallardan ona pay vermeye devam etmişlerdir⁶⁵.

Sonuç

Bojador Burnu'nun 1434'te geçilmesi Portekizlilerin gelecekteki deniz aşırı faaliyetleri için umut verici oldu ve Henrique dönemi keşiflerinin ilk önemli safhasını oluşturdu. Aynı zamanda, Avrupalı denizcileri, sebepleri ne olursa olsun, o zamana kadar geçilemez diye iddia edilen zorlu bir coğrafi çıkıntının geçilmesi konusunda cesaretlendirmiştir. Zira, ilk defa bir Avrupalı, sınırları eski çağlardan beri belirlenmiş bir kuşağın güneyine yapılan deniz yolculuğundan sağ salim dönebilmıştır.

Portekizce kroniklerdeki anlatım tarzları ve bu bağış belgesindeki ifadeler kimsenin geçemediği bir burnu geçmek için bütün enerjisini harcamış olan bir Henrique figürü vermeye çalışmış olabilirler. Yine de, onun Bojador Burnu'na ulaşmak için gösterdiği çaba görmezden gelinmemelidir. En azından ele aldığımız bağış belgesi, bu burnun keşfinden önceki yolcuların istikametini ve amacını açıkça belirtmese de, bir manzara ortaya koymaktadır: Henrique'nin bu iş için gerekli şartları zaman içinde oluşturmuştur. Üstelik, Portekiz'e gelip, burada altı sene kalmış olan Venedikli Ca' da Mosto'nun seyahatnamesi Henrique'nin temellerini attığı Gine ticaretini canlı bir şekilde tasvir etmektedir.

Henrique'nin Afrika'nın batı sahillerine gönderdiği adamlarına oradan esirler getirmeleri talimatı vermiştir. Bu durum onun pratikte bölgeyi bilme arzusunu tatmin etmekle ilgiliydi. Ama aynı zamanda onun esirler üzerinde ısrar etmesi bölgeye dair bilgi almada kendi adamlarından ziyade yerlilere bel bağlaması anlamına geliyordu. Çünkü göndereceği adamların görecekleri sadece sahil şeridiyle sınırlı oluyordu. İç kesimlerle ilgili bilgilerin temininde yerliler Henrique'nin gözünde her zaman biçilmiş kaftan oluyordu.

Üstelik, bu esirler önce Portekiz'de ve sonra da Avrupa pazarında kazanç kaynağı olabiliyordu. Henrique'nin şahsen gitmediği Batı Sahra ve Gine sahillerine onun izniyle yolculuk gerçekleştirenler getirdikleri

⁶⁵ Damião de Góis, *Chronica do Serenissimo Principe*, ss. 16-19.

mallardan ona bir miktar pay vermekle yükümlü oluyordu. Bu durum, onun Portekiz sarayında nüfuzlu olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Öyle ki, Henrique'nin yıldızı ağabeyi Duarte'nin 1433'te Portekiz tahtına oturmasıyla parlamıştır. Ağabeyinin ona aynı yıl Madeira takımadalarını bahşetmesi denizaşırı keşiflerdeki cesaretini arttırmıştır. Onun bu parlak konumu diğer ağabeyi Prens Pedro'nun kraliyet naipliği yaptığı dönemde (1439-1449) de devam etmiştir.

Kaynakça

Yayınlanmış Arşiv Kaynakları

Alguns Documentos do Archivo Nacional da Torre do Tombo ácerca das navegações e conquistas portuguesas, Lizbon, 1892.

As Gavetas da Torre de Tombo, 12 Cilt, Dijital Basım, Centro de Estudos Históricos Ultramarinos, Lizbon, 1960-1977.

BELGRANO, Luigi Tommaso, "Documenti e genealogia dei Pessagno ammiragli del Portogallo", *Atti della Società ligure di storia patria*, Genova, C. XV, 1881, ss. 241-316.

Documentos das Chancelarias Reais Anteriores a 1531 relativos a Marrocos, yay. haz. Pedro de Azevedo, 2 Cilt, Lizbon, 1934.

Monumenta Henricina, 15 Cilt, yay. haz. Comissão Executiva das Comemorações do V Centenário da Morte do Infante D. Henrique, Coimbra, 1960-1974.

Kronikler

AZURARA, Gomes Eannes de, *Chronica do Descobrimento e Conquista de Guiné*, yay. haz. João Pedro Aillaud, Paris, 1841.

AZURARA, Gomes Eannes de, *The Chronicle of the Discovery and Conquest of Guinea*, çev. Charles Raymond Beazley, Edgar Prestage, 2 Cilt, Hakluyt Society, Londra, 1896.

BARROS, João de, *Ásia, Dos Feitos que os Portugueses Fizeram no Descobrimento e Conquista dos Mares e Terras do Oriente*, yay. haz. António Baião, 4 Cilt, Coimbra, 1932.

BONTIER, Pierre, LE VERRIER, Jean, *The Canarian, or Book of the Conquest and Conversion of the Canarians in the year 1402*, çev. ve yay. haz. Richard Henry Major, Cambridge University Digital Press, 2010.

CADAMOSTO, Alvise de, *As navegações de Luiz de Cadamosto a que se juntou a viagem de Pedro de Cintra, capitão português, Collecção de Notícias para a História e Geografia*, C. 2, numara 1-2 içinde, 1812.

El Libro del conocimiento de todos los reinos (The Book of Knowledge of All Kingdoms), Anonim, çev. ve yay. haz. Nancy F. Marino, Arizona, 1999.

GALVÃO, António, *Tratados dos Descobrimentos*, Lizbon, 1989.

GÓIS, Damião de, *Chronica do Serenissimo Principe D. João*, Coimbra, 1790.

PACHECHO PEREIRA, Duarte, *Esmeraldo de Situ Orbis*, yay. haz. Raphael Eduardo de Azevedo Basto, Edição Commemorativa da Descoberta da America por Christovão Colombo, 1892.

PINA, Rui de, *Chronica d'el-Rei D. Duarte*, yay. haz. Gabriel Pereira, Lizbon, 1901.

"The Voyages of Cadamosto", *The Voyages of Cadamosto and Other Documents on Western Africa in the Second Half of the Fifteenth Century* içinde, çev. ve yay. haz. Gerald Roe Crone, Londra, 1937.

Araştırma Eserleri

AXELSON, Eric, "Prince Henry the Navigator and the Discovery of the Sea Route to India", *The Geographical Journal*, C. 127, No. 2, 1961, ss. 145-155.

AZEVEDO, Pedro de, "Um Embaixador Abissinio em Portugal em 1452", *Boletim da Segunda Classe da Academia das Ciências de Lisboa*, C. 13, 1921, ss. 525-526.

BEAZLEY, Charles Raymond, *Prince Henry the Navigator: The Hero of Portugal and of Modern Discovery*, New York, 1894.

BEAZLEY, Charles Raymond, *The Dawn of Modern Geography*, 3 Cilt, Oxford, 1906.

CORTESÃO, Jaime, *A Expansão dos Portugueses no Período Henriquino*, obras completas de Jaime Cortesão V, Livros Horizonte, 1975.

DENIS, Jean-Ferdinand, *Chroniques chevaleresques de l'Espagne et du Portugal*, 2 Cilt, Paris, 1839.

ELBL, Ivana, "Man of His Time (and Peers): A New Look at Henry the Navigator", *Luso-Brazilian Review*, C. 28, No. 2, Kiş, 1991, ss. 73-89.

FERREIRA REIS THOMAZ, Luís Filipe, *De Ceuta a Timor*, 2. Baskı, Lizbon, 1998.

HEDLEY HAIR, Paul Edward, "The Early Sources on Guinea", *History in Africa*, C. 21, 1994, ss. 87-126.

HEERS, Jacques, "L'expansion maritime portugaise à la fin du Moyen Âge: la Méditerranée", *Revista da Faculdade de Letras*, 2e série, XXII, Lisbonne, 1956, ss. 84-112.

KERR, Robert, *A General History and Collection of Voyages and Travels*, 17 Cilt, Londra, 1811-1816.

MAGALHÃES GODINHO, Vitorino, *A Expansão Quatrocentista Portuguesa, problemas das origens e da linha de evolução*, Lisbon, 1944.

MAGALHÃES GODINHO, Vitorino, *Os Descobrimentos e a Economia Mundial*, 4 Cilt, Editorial Presença, 1991.

MAJOR, Richard Henry, *The Life of Prince Henry of Portugal, surnamed the Navigator*, Londra, 1868.

MAS-LATRIE, Louis de, *Traité de Paix et de Commerce entre les Chrétiens et les Arabes de l'Afrique Septentrionale au Moyen Âge*, Paris, 1866.

MEES, Jules, "Les Manuscrits de la Chronica do Descobrimento de Guiné par Gomes Eannes de Azurara et les Sources de João de Barros", *Revista Portuguesa Colonial e Marítima*, C. 9, no. 50, 1901, ss. 50-62.

NEWITT, Malyn, "Prince Henry and the Origins of Portuguese Expansion", *The Portuguese Colonial Empire*, ed. Malyn Newitt, 1986, ss. 9-35.

OLIVEIRA MARQUES, António Henrique Rodrigo de, *History of Portugal, From Lusitania to Empire*, 2 Cilt, Columbia Uni. Press, 1972.

OLIVEIRA MARTINS, Joaquim Pedro de, *Os Filhos de João I*, Lizbon, 1891.

PARRY, John Horace, *The Age of Reconnaissance*, The New American Library, 1963.

PINHEIRO MARQUES, Alfredo, "The Portuguese Prince Pedro's Purchase of the Fra Mauro Map from Venice", *The Globe*, S. 48, 1999, ss. 1-34.

PRESTAGE, Edgar, *The Portuguese Pioneers*, Londra, 1933.

RUNCIMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 3 Cilt, Türk Tarih Kurumu, 3. Baskı, Ankara, 2008.

RUSSELL, Peter, *Prince Henry "Navigator", A Life*, Yale University Press, 2001.

The Nautical Gazetteer; or, Dictionary of Maritime geography, Kısım I, Ekim, Londra, 1847.

VERLINDEN, Charles, "Lanzarotto Malocello et la découverte portugaise des Canaries", *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, C. 36/4, 1958, ss. 1173-1209.

WITTE, Charles-Martial de, "Les Bulles Pontificales et L'expansion Portugaise au XVe siècle (I)", *Revue d'Histoire Ecclesiastique*, Sayı 48, 1953, ss. 683-718.

WITTE, Charles-Martial de, "Les Bulles Pontificales et L'expansion Portugaise au XVe siècle (II)", *Revue d'Histoire Ecclesiastique*, Sayı 49, 1954, ss. 438-461.

WITTE, Charles-Martial de, "Les Bulles Pontificales et L'expansion Portugaise au XVe siècle (III)", *Revue d'Histoire Ecclesiastique*, Sayı 51, 1954, ss. 413-453.

EKLER

Prens Henrique'ye verilen 22 Ekim 1443 Tarihli Bağış Mektubunun Portekizce Nüshasıdır⁶⁶

Integra

Dom Afonso etc. A quantos esta carta virem fazemos saber como o Jfante Dom Anrique meu muyto prezado e amado tyo, entendendo que fazia serviço a noso Senhor Deus e a nós, se meteo a mandar seus navjos a saber parte da terra que era alem do cabo de Bojador, porque atee entam nom avja njngem na cristendade que d ello soubeso parte, nem sabiam se avia la poboraçam ou nom, nem directamente nas cartas de marear nem mapa mundo nem estavam debuxadas senom a prazer dos homens que as faziam des o dito cabo de Bojador por dhiante; e, por ser cousa duvjosa e os homes se nom atreverem de jr, mandou la bem xiiij (14) vezes, atees que soube parte da dita terra, e lhe trouxeram de la per duas vezes huns xxxviiij (38) mouros presos, e mandou d ela fazer carta de marear; e nos dise que sua vontade era de mandar seus navjos mais adhiante saber parte da dita terra, e que nos pedia por merçee que lhe desemos nosa carta, que nehuum nom fosse aquelas terras sem seu mandado e liçença asy pera gerra como pera mercadorias, e que d aqueles a que elle asy mandase ou dese liçença lhes desemos o direito do quinto ou dixima do que de la trouxesem, segundo a nos pertencesse. E porquanto nos somos certo de suso escripto, e da grande despesa que feita teem e entende de fazer, defendemos que em vida do dito meu tyo nemgem nom pase alem do dito cabo do Bojador sem seu mandado e liçença; e os que passarem nos praz que percam, pera o dito Jfante meu tyo, o navjo ou navjos em que asy la forem, e todo o que de la trouxerem. E mandamos ao noso corregedor da corte e a todas as nossas justiças, que asy o comprem, sem alguma duvjda nem embargo que a elle ponham; e, fazendo o contrario, sejam certos que tornaremos a ello, como aos que nom comprem noso mandado. E por lhe darmos ajuda ao que asi tem compeçado, e por lhe quereremos fazer graça e merçee, teemos por bem e lhe damos d aqui em dhiante, emquanto nosa merce far, o quinto e dixima do que asy de la trouxerem os ditos navjos que ell la mandar ou per sua liçença forem. E porem maadamos aos almoxarifes das nossas alfandegas que comprem e guardem esta nosa carta, segundo em ela per nos he mandado, e leixem aver e recadar os ditos direitos a quem o dito Jfante Dom Anrique mandar; unde al nom façades. Dada em a vila de Penela xxij (22) dias d Outubro per autoridade do senhor Jfante Dom Pedro Regente etc. Afonso Anes a faz, anno do Senhor de mñll quatrocentos quarenta e tres.

⁶⁶ Belge için bkz. *Alguns Documentos do Archivo Nacional da Torre do Tombo ácerca das navegações e conquistas portuguesas*, Lizbon, 1892, ss. 8-9.

Sözü Edilen Belgenin Tercümesidir.

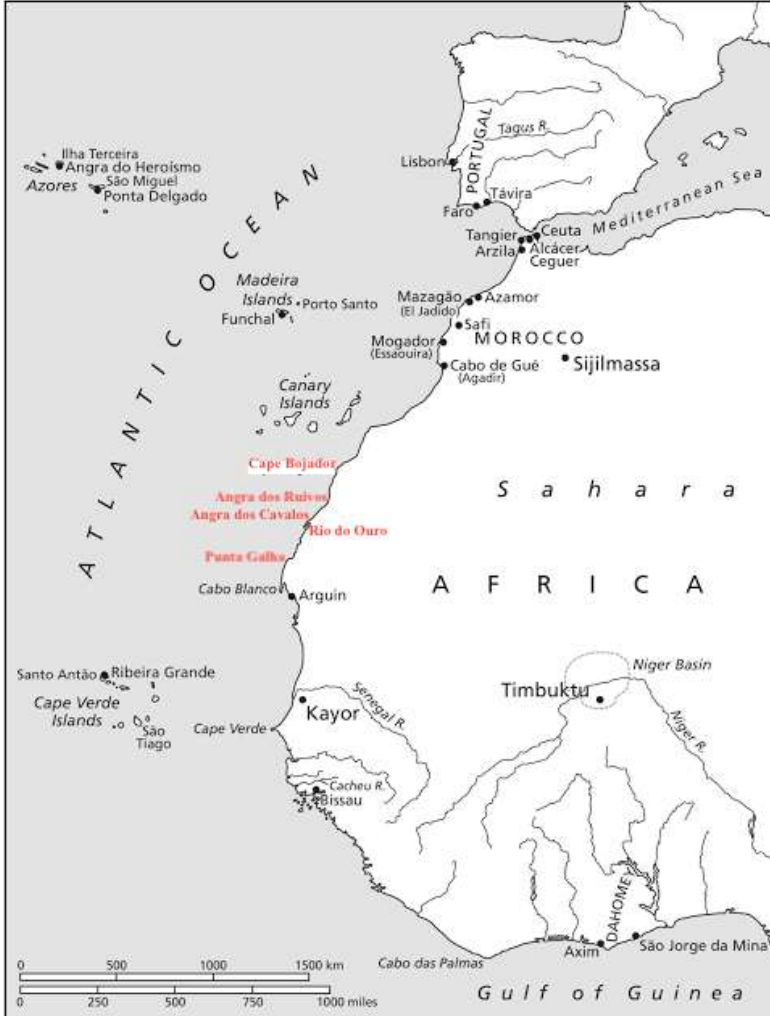
Dom Afonso⁶⁷,

İşbu mektubun muhataplarına bildiririz ki, benim pek kıymetli ve sevgili amcam Prens Dom Henrique, Rabbimize ve bize hizmet edeceğini düşünerek, **Bojador Burnu'nun ötesine uzanan toprakları araştırmak amacıyla gemilerini göndermiştir. Çünkü, o zamana kadar, Hıristiyanlık aleminde o topraklardan haberdar olan hiçkimse yoktu, [hatta] orada bir yerleşim yerinin olup olmadığını da bilmiyorlardı.** Bunun yanı sıra, **sözü edilen Bojador Burnu'nun ötesinin [haritalarını] çizmiş olan insanların [gelişigüzel] tasavvurları dışında,** o yer ne deniz haritalarında ne de dünya haritasında doğru bir şekilde çizilmişti; ve bu meselenin belirsiz olmasından ve insanların oraya gitmeye cesaret edememelerinden dolayı, **[Henrique], sözü edilen toprakları öğreninceye kadar, o diyarlara mütemadiyen xiiij (14) kez [gemiler] göndermiştir,** ve ona, o topraklardan, iki kez olmak üzere, yaklaşık **xxxiiij (38) yerli esir** getirmişlerdir, ve **o toprakların deniz haritasının çizilmesini de emretmiştir;** ve bize beyan ettiği üzere, onun arzusu, o toprakları araştırmak için daha öteye gemiler göndermek idi, ve bizden, kendisine bir mektup bahşetmemizi talep ediyordu. Bundan maksadı, ister savaş ister ticarî amaçlı olsun, **onun rızası ve izni olmaksızın hiç kimsenin o diyarlara gitmemesi, ve ayrıca [bizatihi] onun göndereceği veya [o diyarlara gitmeleri için yine onun] izin vereceği kimselerin [o diyarlardan] getirecekleri [mallardan], ona, bize ait olan beşte bir veya onda bir vergi vermemiz yönündeydi.** Yukarıda yazılanları ve [onun bu uğurda] yaptığı ve yapmaya devam ettiği devasa masrafları bildiğimizden, şunu beyan ederiz ki, **adı geçen amcam yaşadığı sürece, onun izni ve rızası olmaksızın, hiçkimse sözü edilen Bojador Burnu'ndan öteye geçmeyecek; ve geçecek olanlar ise, oraya gidecek olan gemi veya gemileri ve oradan getirecekleri her şeyi adı geçen amcam lehine kaybedeceklerdir.** Ve saray makamlarımıza (*corregedor da corte*) ve bütün hâkimlerimize buyurduk ki, bu mektuba, hâlel getirmeksizin, riayet etsinler; ve aksi halde hareket edeceklere, bizim

⁶⁷ Portekiz kralı V. Afonso (d.1432- ö.1481)'dur. Ancak Portekiz tahtına çok küçük yaşta oturduğundan, kraliyet işleri naip sıfatıyla diğer amcası Prens Pedro tarafından yürütülmüştür. Metindeki köşeli parantezler, içeriğe uygun olacak şekilde, tarafımdan eklenmiştir.

emrimize riayet etmeyenlere olduğu gibi, muamele edilecektir. Bu işe başlamış olan ona yardımcı olmak için, ve [aynı şekilde] ona ihsan ve inayette bulunmak istediğimizden, uygun gördük ve şu andan itibaren olmak üzere, ihsanımız meriyette kaldığı sürece, **o diyarlara göndereceği veya onun izniyle gidecek olan sözü edilen gemilerin o diyarlardan getireceklerinden ona beşte bir ve onda bir vergi veriyoruz.** Ve yine de bizim gümrük memurlarımıza (*almoxarifes das nossas alfandegas*) buyurduk ki bizim mektubumuza, muhteviyatında emrettiğimiz üzere, riayet etsinler ve onu gözetsinler, ve sözü edilen Prens Dom Henrique'nin göndereceği kişiye sözü edilen vergileri toplamasına ve tahsil etmesine izin versinler. Ekim ayının 22'sinde Kraliyet Naibi Prens Dom Pedro'nun salahiyetiyle Penela şehrinde verilmiştir. Afomso Anes bu belgeyi Efendimiz [İsa Mesih'in doğumunun] bin dört yüz kırk üçüncü senesinde düzenlemiştir.

**Aşağıda kırmızı renkte gösterilen yerler Gil Eannes ve Afonso
Gonçalves Baldaia'nın 1434-1436 yılları arasında Batı Sahra sahilleri
boyunca uğradıkları yerlerdir.**

1844-1845 Tarihli Temettuât Defterine Göre Hüdavendigâr Eyâleti Gölpaazarı Kazası Kasımlar Köyü'nün Sosyal ve Ekonomik Durumu

Ali Karahan*

(ORCID ID: 0000-0002-9147-4599)

Makale Gönderim Tarihi
28.01.2020

Makale Kabul Tarihi
20.02.2020

Özet

Bu çalışmada, 1844-1845 tarihli ve 8044 numaralı *Temettuât Defterindeki* verilere dayanılarak Kasımlar Köyü'nün sosyal, ekonomik ve demografik durumu hakkında bazı değerlendirmeler yapıldı. Osmanlı Devleti'nin 1844-1845'teki idarî taksimatına göre Hüdavendigâr Eyâleti dâhilindeki Gölpaazarı Kazası'na bağlı bir yerleşim yeri olan Kasımlar Köyü'nde 93 adet vergi mükellefi hane ikamet etmekteydi ve bunların içerisinde gayrimüslim herhangi bir kişi bulunmamaktaydı. Bu dönemde Kasımlar Köyü'ndeki haneler tarım ve hayvancılıktan elde ettikleri gelirlerle geçimlerini sağlıyorlardı. Zirâat yapmaya elverişli ekili arazilerde buğday, arpa, pamuk, burçak, üzüm gibi meyve ve tahıl ürünleri üretiliyordu. Ekilebilir arazilerin önemli bir bölümünde ise ipek böcekçiliği yapılıyordu. Ayrıca et, süt, güç ve diğer özelliklerinden istifade etmek için büyükbaş, küçükbaş, yük ve binek hayvanları yetiştiriliyordu.

Anahtar Kelimeler: Kasımlar Köyü, Gölpaazarı Kazası, Temettûat, Hüdavendigâr Eyâleti

Abstract

The Social and Economic Status of Kasımlar Village of Gölpaazarı Town of Hüdavendigâr State Based On Temettuât Book Dated 1844-1845

In this study, some evaluations were made about the social, economic, and demographic situation of Kasımlar village based on data in the *Temettuât* book of numbered 8044 and dated 1844-1845. According to the administrative division of the Ottoman State in 1844-1845, 93 taxpayers were living in the

* Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, alikarahan46@gmail.com.

village of Kasımlar, which is a settlement of the Gölpazarı town within Hüdavendigâr province and there is no non-Muslim person among them. In this period, households in Kasımlar village obtained their living by earning income from agriculture and animal husbandry. Fruit and cereal products such as wheat, barley, cotton, vetch, grape were produced on arable lands suitable for agriculture. Silk beetle was carried out on a significant part of the arable lands. In addition, cattle, ovine, pack and mount animals were raised to take advantage of meat, milk, power and other features.

Keywords: Kasımlar Village, Gölpazarı Town, Temettuât, Hüdavendigâr Province

Giriş

Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla başlayan süreçte yapılan reformlarla hemen her alanda değişim ve dönüşüm yaşadı. Bu dönemde malî yapıdaki aksaklıkların ve ahali nezdinde adaletsizliklerin başlıca nedenlerinden biri olarak görülen vergilendirme usulüyle ilgili de önemli düzenlemelerin hayata geçirilmesi kararlaştırıldı. Uygulanacak bu yeni düzenlemelerle birlikte daha evvel ahalden toplanan örfî vergiler kaldırılarak yerine senelik kazanç üzerinden hesaplanan “*temettü*” veya diğer adıyla “*an cemâatin*”¹ vergisi ikame olunacaktı. Bu düşünce doğrultusunda 1840 ve 1844-1845'te tahrirler yapılarak hane reislerinin adı, şöhreti, arazileri, hayvanları; tüccar ile esnafın da senelik gelirleri hakkında verilerin kaydedildiği “*Temettuât Defterleri*” tanzim edildi.² Osmanlı Arşivi'nde Kamil Kepeci ve Maliyeden Müdevver

¹ Tanzimat döneminde mükelleflerin senelik kazançları üzerinden hesaplanarak daha evvel toplanan örfî vergilerin yerine tek tip olarak ikame edilen “*temettü*” veya “*an cemâatin*” vergisinin sonraki senelerde geçirdiği safahat hakkında bkz. M. Zeki Pakalın, “*Temettü' Vergisi*”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 453-455.

² Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları, II, Ankara 1999, s. 441-442; Tefik Güran, “19. Yüzyıl Temettüat Tahrirleri”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Der. Halil İnalçık-Şevket Pamuk, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, s. 76; Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisâdî Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, *Belleten*, LIX/238, Ankara 1999, s. 395-396; Said Öztürk, “*Temettuat Tahrirleri*”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4-5, İstanbul 2000, s. 545-547; Nuri Adıyeke, “*Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri*”,

Defterler serisi içerisinde yer alan *Temettuât Defterleri*, 1988 senesinde “*ML.VRD.TMT.d (Maliye Nezareti Varidat Muhasebesi Temettuât Defterleri)*” koduyla analitik envanter sistemine göre tasnif edildi ve 17.747 adeti kataloglanarak araştırmacıların hizmetine sunuldu. Defterlerin büyük kısmı 1844-1845’te yapılan tahrirlere aittir. Ayrıca, az sayıda olmakla birlikte 1840’ta gerçekleştirilen ilk tahrirlere ait defterler de mevcuttur.³

Bu çalışmada, günümüzde Bilecik Vilâyeti Gölpazarı Kazası’na bağlı Kasımlar Köyü’nün sosyal, ekonomik ve demografik durumu hakkında 1844-1845’te yapılan tahrirlerle ilgili verilerden istifade edilerek bazı değerlendirmeler yapılacaktır. Kasımlar Köyü, coğrafya bakımından Bilecik’in doğusunda; Gölpazarı’nın güneyinde ve Söğüt’ün kuzeyinde konumlanmıştır. Mesafe olarak ise Bilecik’e 33, Gölpazarı’na 12 ve Söğüt’e 42 km uzaklıktadır. 1844-1845 tahrirleri esnasında da yine Hüdavendigâr Eyâleti dâhilindeki Gölpazarı Kazası’na⁴ tâbi bir yerleşim yeri olan Kasımlar Köyü’nün müstakil bir adet *Temettuât Defteri* bulunmaktadır. Osmanlı Arşivi’nde 8044 numarada kayıtlı bu defter, 18x50 cm ebadındadır ve yazılı kısmı 49 sayfadır. Köyde ikamet eden hane reisleri ile ilgili bilgilerin kaydı defterin ikinci sayfasından itibaren başlamaktadır. Her sayfada ortalama 4 hane reisine ait veriler yer almaktadır. Defter “*Hüdâvendigâr Eyâleti’ne mülhak kazâlardan*

Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 11, Ankara 2000, s. 779-780.

³ Osmanlı Devleti’nin o dönemki şartları dolayısıyla ülkenin tamamında tahrirler gerçekleştirilememiştir. Bu münasebetle 1988’de tasnif edilerek kataloglanan 17.747 adet *Temettuât Defteri* Ankara, Aydın, Bolu, Cezâyir-i Bahr-ı Sefid, Edirne, Erzurum, Hüdavendigâr, Konya, Niş, Rumeli, Selânik, Silistre, Sivas, Üsküb ve Vidin eyâletlerine aittir. Ayrıntılar için bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Haz. Yusuf İhsan Genç vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, s. 248-249.

⁴ Gölpazarı’nın idarî durumuna dair resmî arşiv kayıtları XV. yüzyılın sonlarına dek gitmektedir. Bu dönemde Gölpazarı’nın Hüdavendigâr Sancağı’na bağlı 28 kadar nahiyeden biri olduğu görülmektedir (Feridun Emecen, “Hüdâvendigâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVIII, s. 285). Osmanlı Devleti’nde vergi mükellefleri ve bunların mal varlıklarına dair verilerin kaydedildiği 1487, 1530 ve 1575 senelerine ait Hüdavendigâr Sancağı *Tahrir Defterlerine* göre Gölpazarı nahiyesinin kırsaldaki köyleriyle birlikte toplam nüfusu ise sırasıyla 1.060, 1.240 ve 2.493 kişidir (Vedat Turęut, *Bilecik Bölgesi Örneğinde 16. Yüzyılda Vakıflar ve Şehirleşme*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya 2011, s. 157, 158, 212-230).

Gölpazarı Kazâsı kurâlarından Kasımlar karyesinde mukim ahâlinin emlâk ve arâzî ve temettu'âtlarını mübeyyin defteridir" ibaresiyle başlamaktadır ve hanelerin 1844'te devlete ödedikleri vergi-yi mahsusalar ile tahrirler neticesinde tespit edilen senelik kazançlarının genel toplamlarıyla bitmektedir. Ayrıca, defterin yazılı son sayfasında Kasımlar Köyü'nün birinci ve ikinci muhtarı ile imamının mühürleri de bulunmaktadır.⁵

1- Nüfusu ve Hane Reislerinin Meslekî Yapılanması

Şahıs Adları ve Sıfatları

1844-1845 temettuât tahrirlerinin yapıldığı esnada Kasımlar Köyü'nde toplam 93 adet hane bulunmaktadır.⁶ Demografi çalışmalarında hanelerdeki⁷ kişiler için genel kabul gören 5 rakamı⁸ ile 93 çarpıldığında Kasımlar Köyü'nün 465 civarında nüfusa sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu nüfusun içerisinde herhangi bir gayrimüslime tesadüf edilmemiştir. Diğer taraftan, aynı dönemde Hüdavendigâr Eyâleti'nin Bilecik Kazası'ndaki 27 adet köyün takribî nüfusu 11.450

⁵ Kasımlar Köyü'ne ait *Temettuât Defteri*'nin yazılı birinci ve son sayfası için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maliye Varidat Muhasebesi Temettuât Defterleri (ML. VRD. TMT. d.), nr. 8044, s. 2, 50.

⁶ Defterde vergi mükelleflerinin sayısı 97 kişi olarak kaydedilmiştir. Bunun nedeni 1, 61 ve 88 numaralı hanelerde fazladan 4 adet vergi mükellefinin ikamet etmesidir. Çalışmada hane reislerinin dışında vergiye tâbi bu 4 kişi, şahıs adları ve sıfatları ile mesleki yapılanmanın izah edildiği kısımlarda bireysel, diğer yerlerde ise ait oldukları hane içerisinde değerlendirilmiştir.

⁷ Osmanlı Devleti'nde XV-XVI. yüzyıllarda hane, vergiye tâbi bir birim olarak değerlendirilmekteydi ve çekirdek veya büyük aileye karşılık gelmemekteydi. Ancak bu durumun XIX. yüzyılda değiştiği ve hanenin vergi yükümlüsü bir birimden ziyade sosyolojik olarak çekirdek ya da büyük aileyi ifade ettiği belirtilmektedir (Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 44-45).

⁸ Demografi çalışmalarında hanelerdeki kişi sayısını hesaplamak için çoğunlukla kullanılan 5 rakamı Ömer Lütfi Barkan'a aittir ("*Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi*", *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul 1953, s. 12). Buna mukabil Nejat Göyünç hanelerdeki kişi sayısını hesaplamada 4,17 rakamının kullanılması gerektiği kanaatindedir ("*Hâne Deyimi Hakkında*", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 32, İstanbul 1979, s. 345). Göyünç'ün hane kişi sayısı için verdiği 4,17 rakamı ile 93 çarpıldığında Kasımlar Köyü'nün nüfusu 387 civarında çıkmaktadır. İki katsayıyla hesaplanıp elde edilen sonuçlar birbirinden çıkarıldığında ise nüfus farkının 78 olduğu görülmektedir.

kişidir.⁹ Köylerdeki mevcut 11.450 kişi 27'ye bölündüğünde ortalama nüfus 424 olmaktadır. Hüdavendigâr Eyâleti'nin bir başka kazası Söğüt'teki 15 adet köyde ise nüfusun 6.030 civarında olduğu görülmektedir.¹⁰ 6.030 rakamı 15'e bölündüğünde de ortalama nüfus 402 olarak elde edilmektedir. Bu durumda Kasımlar'daki 465 kişilik nüfusun Bilecik ve Söğüt kırsalındaki köylerin ortalamalarından daha fazla olduğunu belirtmek mümkündür.

Temettuât Defterlerinde vergi mükellefi kişilerin adları ve ikamet ettikleri hanelerin numaraları açıkça kaydedilmiştir. Bu çerçevede Kasımlar Köyü'ne ait defterde hane reisleri genellikle "*Sarioğlan oğlu Mehmed bin Hüseyin*", "*Serdar oğlu Mehmed bin Osman*", "*Ömer oğlu İbrahim bin Halil*" şeklinde aile ve baba adlarıyla birlikte verilmişlerdir. Hane reislerinden bazılarının da sosyal statüleri, lakapları ve fizikî açıdan öne çıkan özellikleriyle tanımlandıkları görülmektedir. Mesela "*el-Hac Emin*", "*Hacı Abdullah*", "*Molla Ali*", "*Molla Osman*", "*Kara Mustafa*" ve "*Eğriboyun*" gibi adları bu gruba dâhil etmek mümkündür. Defterdeki hane reislerinin adları ile ilgili tanımlayıcı bilgiler üzerinden çıkarılabilecek bir başka husus ise Kasımlar Köyü'nde ikamet eden vergi mükelleflerinin çoğunluğunun birbirleriyle akrabalık ilişkisine sahip olduklarıdır. Nitekim aile adlarından bazıları bir kısım vergi mükellefiyle birlikte kaydedilmiştir. Bu duruma örnek vermek gerekirse 78/1, 79/1, 80/1, 88/1 ve 88/3 numaralı hanelerde kayıtlı vergi mükelleflerinden "*Aygır oğlu Kara Mustafa bin Latif*", "*Aygır oğlu Muhammed bin Latif*", "*Aygır oğlu Molla Ali bin Latif*", "*Aygır oğlu Yusuf bin Latif*" ile "*Aygır oğlu Hasan bin Latif*"'in kardeş; 87/1, 89/1 ve 41/1 numaralardaki "*Hasancık oğlu Hacı Abdullah bin Hasan*", "*Hasancık oğlu Halil bin Hacı Abdullah*" ile "*Hasancık oğlu Ali bin Halil*"'in üç kuşak sırasıyla dede, oğul ve torun; 4/1, 20/1 ve 21/1 numaralardaki "*Çil Hasan oğlu İlyas bin Hasan*", "*Çil Hasan oğlu Mustafa bin İbrahim*" ile "*Çil Hasan oğlu Hüseyin bin Ali*"'nin de aynı aileye mensup oldukları anlaşılmaktadır. Köydeki vergi mükelleflerinin adları içerisinde en sık rastlanılanları ise 10'ar adetle Ali ve İbrahim'dir. Bunları sırasıyla Hüseyin, Hasan,

⁹ Said Öztürk, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996, s. 52-53.

¹⁰ İsmail Gökçe, *1844-45 Yılı Temettuât Sayımlarına Göre Söğüt ve Kırsalının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2017, s. 12-13.

Mustafa, Mehmed ve Halil takip etmektedir. En az rastlanılan adlar da Yusuf, Abdullah, Musa, Veli, Süleyman ve Eyüb'dür. Köydeki vergi mükelleflerinin adları incelendiğinde genellikle dinî kökenli oldukları görülmektedir.¹¹

Tablo 1. Kasımlar Köyü'nde İkamet Eden Hane Reisleri ve Ailelerinin Adları

Hacı oğlu Hacı Hasan bin Hacı Abdullah	Hacı oğlu Ahmed bin Hacı Hasan	Himmet oğlu Mustafa bin Ali
Koca Ali oğlu Ali bin Mehmed	Çil Hasan oğlu İlyas bin Hasan	Pirli oğlu Hasan bin Halil
Kethüdanın İsmail bin Ömer	Hasancık oğlu Hacı Ahmed bin Hasan	Sarıoğlan oğlu Mustafa bin Ali
Ali oğlu İsmail bin Ali	Himmet oğlu İbrahim bin Emin	Karacanın Mehmed bin Ömer
Himmet oğlu Mehmed bin Himmet	Himmet oğlu Ahmed bin Himmet	Minnet oğlu Kara Hüseyin bin Ali
Hacı Süleyman'ın İdris bin Süleyman	Barutcu oğlu Hasan bin Halil	Çavuş oğlu Mehmed bin Ömer
Hasancık oğlu Berber İsmail bin Hüseyin	Ömer oğlu İbrahim bin Halil	Çil Hasan oğlu Hüseyin bin Ali
Çil Hasan oğlu Mustafa bin İbrahim	Üçdirem (?) oğlu Halil bin İbrahim	Kara Ali oğlu Berber Ali bin Halil
Cihan oğlu İdris bin İbrahim	Cihan oğlu Mustafa bin Emin	Bodur oğlu Halil bin Ali
Hüseyini oğlu Hasan bin Mehmed	Serdar oğlu Mehmed bin Osman	Taranık oğlu İbrahim bin Mustafa
Barutcu oğlu İbrahim bin Ömer	Bodur oğlu İlyas bin Ali	Sarı oğlu İsmail bin Mustafa
Bodur oğlu Emin bin Ahmed	Gevrek oğlu Muhammed bin Halil	Cihan oğlu Osman bin Ömer
Derviş oğlu Hasan bin Ali	Sarıoğlan oğlu Mehmed bin Hüseyin	Devecinin oğlu Hasan bin Muhammed

¹¹ Kasımlar Köyü'nde ikamet eden hane reisleri ve ailelerinin adları için bkz. Tablo 1.

Çalık oğlu Muhammed bin Ahmed	Manda oğlu Hüseyin bin Eyüb	Hasancık oğlu Ali bin Halil
Devecinin Ali bin Mehmed	Çavuş oğlu Ömer bin Ali	Minnet oğlu Emin bin Memiş
Kırk oğlu Eyüb bin İbrahim	Halil oğlu İbrahim bin Ahmed	Çakır oğlu Mehmed bin Halil
Hasancık oğlu İbrahim bin Ali	Bakir oğlu Molla Hüseyin bin Bekir	Bekir oğlu Mustafa bin Bekir
Çavuş Bekir oğlu Ahmed bin Bekir	Nebi oğlu Ahmed bin Nebi	Çolak oğlu İbrahim bin Bekir
Celil oğlu Ali bin Abdullah	Karaoğlan oğlu Hüseyin bin Muhammed	Karaoğlan oğlu İbrahim bin Mehmed
Karaoğlan oğlu Hasan bin Muhammed	Ömer Bey oğlu Osman bin Ömer	Devresi (?) oğlu Devresi bin Mehmed
Nebi oğlu Mustafa bin Emin	Hacı Süleyman oğlu Mustafa bin Mehmed	Hacı Süleyman oğlu Süleyman bin Mehmed
Hacı Süleyman'ın Ali bin Muhammed	Koca Muhammed oğlu Muhammed bin Devresi (?)	Çelik oğlu Musa bin Mustafa
Minaz (?) oğlu Halil bin Mehmed	Berber Ömer oğlu Ömer bin Hüseyin	Bursalı oğlu Halil bin Ahmed
Çoban oğlu Ali bin İbrahim	Hacı oğlu Hüseyin bin Ali	Ali oğlu İbrahim bin Ali
Pirli oğlu Muhammed bin İbrahim	Pirli oğlu Veli bin Veli	Hodal oğlu İbrahim bin Satılmış
Kocabaş el-Hac Emin bin Hasan	Hodal oğlu Hüseyin bin Satılmış	Derviş oğlu Hüseyin bin Ali
Kocabaş oğlu Ali bin Hüseyin	Kocabaş oğlu Yusuf bin Hüseyin	Aygır oğlu Kara Mustafa bin Latif
Aygır oğlu Muhammed bin Latif	Aygır oğlu Molla Ali bin Latif	Kıraç Molla Osman bin İsmail

Çoban oğlu Hüseyin bin Mustafa	Hüseyini oğlu Emin bin Muhammed	Eğriboyun bin Rüstem
Derviş oğlu Ahmed bin Mustafa	Kocabaş oğlu Mehmed Ali bin Muhammed	Hasancık oğlu Hacı Abdullah bin Hasan
Aygır oğlu Yusuf bin Latif	Aygır oğlu Hasan bin Latif	Hasancık oğlu Halil bin Hacı Abdullah
Ömer oğlu Halil bin Latif	Gülumbeli oğlu Ali bin Abdullah	Abdullah bin Halil
Yeni Hasan oğlu Halil bin Hasan		

Hane Reislerinin Meslekleri

Temettuât Defteri incelendiğinde 1844 senesi itibarıyla Kasımlar Köyü'ndeki vergi mükelleflerinin 4 farklı meslekle meşgul oldukları anlaşılmaktadır. Bunlardan zirâatla 59, amelelikle 34, berberlikle 1 ve nalbantlıkla 1 kişi uğraşmaktadır. 2 kişinin de mesleği belirtilmemiştir. Mesleklerin oransal dağılımı ise %60,84 zirâat, %35 amele, %1,05 berber, %1,05 nalbant şeklindedir. Defterde meslekleri belirtilmeyenlerden biri Hacı oğlu Hacı Hasan bin Hacı Abdullah ve diğeri Kırk oğlu Eyüb bin İbrahim'dir. 1/1 numaralı hanede ikamet eden ve senelik geliri 1.810 kuruş olarak belirtilen Hacı Hasan'ın mesleğinin neden kaydedilmediğine dair bir malumat bulunmamaktadır. Buna karşılık 45/2 numaralı hanede ikamet eden Eyüb ile ilgili "*Merkumun sâkin olduğu hânesinden başkaca bir şeysi olmayub ameleliğe dahi kudreti olmayarak şunun bunun îânesiyle geçinmekte olduğu*" şeklinde bir not düşülerek herhangi bir işle uğraşmadığı açıklanmıştır.¹²

Bu verilerden anlaşılacağı üzere Kasımlar Köyü'ndeki vergi mükelleflerinin ekseriyeti zirâat ve muhtemelen onunla bağlantılı amelelik işi yapmaktadır. Bu durum köydeki sosyal ve ekonomik yapıyı belirleyen faktörün ziraî faaliyetler olduğunu göstermektedir.

¹² Kasımlar Köyü'nde ikamet eden hane reislerinin meslekî yapılanması hakkında bkz. Tablo 2.

Tablo 2. Kasımlar Köyü'nde İkamet Eden Hane Reislerinin Meslekî Yapılanması

Meslek Adı	Meslek Sahibi Vergi Mükellefi Sayısı	Mesleğin Temsil Edilme Oranı (%)
Zirâat	59	60,84
Amele	34	35
Berber	1	1,05
Nalbant	1	1,05
Mesleği Belirtilmeyenler	2	2,06
Toplam	97	100

2- Zirâat

Temettuât Defterlerinde tahriri yapılan yerleşim yerlerinde ikamet eden hane reislerinin tasarrufundaki arazilerin mahiyeti ve ürettikleri ürünler hakkında önemli veriler bulunmaktadır. Bu veriler hane reislerinin işledikleri ve nadasa bıraktıkları arazilerin miktarları, hangi tür ürünün ekimi ve üretimiyle meşgul oldukları gibi hususlarda bazı değerlendirmeler yapmayı mümkün kılmaktadır. Kasımlar Köyü'ne ait defter incelendiğinde 1844'te ziraî üretim yapmaya elverişli arazi miktarının toplam 1.249,35 dönüm olduğu anlaşılmaktadır. Bu 1.249,35 dönüm arazinin 934'üne hububat ve pamuk ekildiği, 28'inin nadasa bırakıldığı, 120,125'inin bağ ve 167,225'inin de ipek böcekçiliği için harir bahçesi (dutluk) olarak kullanıldığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle arazinin %74,76'sına hububat ve pamuk ekimi yapıldığı, %2,24'ünün nadasa bırakıldığı, %9,6'sınının bağ ve %13,4'ünün harir bahçesi şeklinde değerlendirildiği ortaya çıkmaktadır. Hane başına 10,04'ü hububat ve pamuk ekilen, 0,3'ü nadasa bırakılan, 1,79'u harir bahçesi ve 1,29'u bağ olmak üzere toplam 13,42 dönüm arazi düşmektedir. Hanelerden 91'i bu arazi türlerinden dönümleri değişmekle birlikte en az birine sahiptir. Buna karşılık 45/2 ile 60/1 numaralı hanelerde ikamet eden Kırk oğlu Eyüb bin İbrahim ve Nebi oğlu Mustafa bin Emin'in zirâat yapabilecekleri herhangi bir arazisi bulunmamaktadır.¹³ Bu dönemde Hüdavendigâr Eyaleti'ne bağlı Bilecik Kazası kırsalındaki köylerde ise arazilerin

¹³ Kasımlar Köyü'nde ikamet eden hane reislerinin tasarrufundaki arazilerin dağılımı için bkz. Tablo 3.

%36,03'üne hububat ve tarla ürünleri ekildiği, %36,56'sının nadasa bırakıldığı, %20,04'ünün harir bahçesi ve %6,35'inin bağ olduğu görülmektedir. Hane başına ortalama 6,09 hububat ve tarla ürünleri ekili, 6,17 nadasa bırakılan, 3,3 harir bahçesi ve 1,07 bağ olmak üzere toplam 16,63 dönüm arazi düşmektedir.¹⁴

Tablo 3. Kasımlar Köyü'ndeki Hane Reislerinin Tasarrufundaki Arazilerin Dağılımı

Arazi Türü	Miktar (Dönüm)	Oranı (%)	Hane Başına Düşen Miktar (Dönüm)
Hububat ve Pamuk Ekili Tarla	934	74,76	10,04
Nadas Tarla	28	2,24	0,3
Harir Bahçesi (Dutluk)	167,225	13,4	1,79
Bağ	120,125	9,6	1,29
Toplam	1.249,35	100	13,42

XX. yüzyıl başlarındaki tarım istatistiklerinde Osmanlı Devleti'ndeki arazilerin büyüklüklerine göre sınıflandırıldıkları bilinmektedir. Bu istatistiklerde ailelerin tasarruflarında olup ettikleri ve nadasa bıraktıkları araziler mülkiyet özelliklerine bakılmaksızın üç gruba ayrılmıştır. Arazilerden yüzölçümleri 10 dönümden az olanlar küçük, 10-50 dönüm arasındakiler orta ve 50 dönümün üzerindeki de büyük işletmeler şeklinde değerlendirilmiştir.¹⁵ Bu çerçevede Kasımlar Köyü'ndeki hububat ve pamuk ekilen, nadasa bırakılan, harir bahçesi ve bağ şeklinde kullanılan toplam 1.249,35 dönüm arazi sınıflandırıldığında 93 haneden 4'ünün büyük, 44'ünün orta ve 42'sinin küçük boy tarım işletmesine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Hanelerden 3'ünün ise ekim yapabileceği veya nadasa bırakabileceği herhangi bir arazisi

¹⁴ Öztürk, *a.g.e.*, s. 122, 138, 140-141, 143-144, 150.

¹⁵ Tefik Güran, "Osmanlı Tarım Ekonomisi, 1840-1910", *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 91.

bulunmamaktadır.¹⁶ Oransal olarak hesaplandığında hanelerden %4,3'ünün büyük, %47,3'ünün orta ve %45,1'inin küçük boy tarım işletmesine sahip oldukları görülmektedir. Ekim yapmak ve nadasa bırakmak üzere herhangi bir arazisi bulunmayan hanelerin oranı da % 3,3'tür. Diğer taraftan, arazi miktarlarına göre bir değerlendirme yapıldığında Kasımlar Köyü'ndeki toprakların %19,61'inin büyük, %64,83'ünün orta ve %15,56'sının küçük boy tarım işletmelerinin elinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, hanelere ortalama olarak büyük boy işletmede 61,25, orta boy işletmede 18,4 ve küçük boy işletmede de 4,62 dönüm arazi düştüğü görülmektedir.¹⁷

Tablo 4. Kasımlar Köyü'ndeki Tarım İşletmelerinin Dağılımı

İşletme Türü	Arazi Miktarı (Dönüm)	Hane Sayısı	Hanelerin Oranı (%)	İşletme Başına Düşen Ortalama Arazi Miktarı (Dönüm)	İşletmenin Elindeki Arazinin Oranı (%)
Büyük Boy Tarım İşletmesi	245	4	4,3	61,25	19,61
Orta Boy Tarım İşletmesi	810	44	47,3	18,4	64,83
Küçük Boy Tarım İşletmesi	194,34	42	45,1	4,62	15,56
Ekili ve Nadas Araziye	-	3	3,3	-	-

¹⁶ 63/1 numaralı hanede ikamet eden Çelik oğlu Musa bin Mustafa'nın dört arazi türünden sadece harir bahçesi bulunmaktadır. Defterde bu harir bahçesinin hasılatı kaydedilmekle birlikte dönümü verilmemiştir. Bundan dolayı Çelik oğlu Musa bin Mustafa'nın hanesi "Ekili ve Nadas Araziye Sahip Olmayanlar" grubu içerisinde değerlendirilmiştir. Bkz. BOA, ML. VRD. TMT. d., nr. 8044, s. 34.

¹⁷ Kasımlar Köyü'ndeki tarım işletmeleri hakkında bkz. Tablo 4.

Sahip Olmayanlar					
Toplam	1.249,35	93	100	84,27	100

Kasımlar Köyü'nde zirâat yapmaya müsait ekilebilir arazilerde buğday, arpa, burçak gibi tahıl ürünleri, pamuk ve üzüm yetiştirildiği görülmektedir. Yukarıda zikredildiği üzere, ekilebilir arazilerin önemli bir bölümü ise ipek böcekçiliği için harir bahçesi olarak ayrılmıştır. Defterde pamuk ve üzümün ne kadar üretildiklerine dair düzenli veri bulunmamaktadır. Bundan dolayı üretilen tahıl ürünleri ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır. Defter incelendiğinde Kasımlar Köyü'ndeki 93 haneden 78'inin (%83,9) tahıl üretimiyle uğraştığı görülmektedir. 1844 senesi itibarıyla üretilen toplam 3.005 kile¹⁸ (74.609,9 kg) tahılın 2.270 (58.239,12 kg)'i buğday, 730 (16.242,5 kg)'u arpa ve 5 (128,28 kg)'i burçaktır. Oransal bakımından tahıl üretiminin %75,54'ünün buğday, %24,29'unun arpa ve %0,17'sinin burçak olduğu anlaşılmaktadır. Hane başına ortalama 24,40 (626 kg) buğday, 7,84 (174,44 kg) arpa ve 0,053 (1,35 kg) burçak olmak üzere toplam 32,293 kile (801,79 kg) civarında tahıl düşmektedir.¹⁹

Bu verilerden de anlaşılacağı üzere, tahıl ürünleri içerisinde en fazla üretilen insanların temel besin maddelerinden birisi olan buğdaydır. XIX. yüzyılda bölgeye göre değişmekle birlikte Osmanlı Devleti'nde buğday tüketiminin kişi başı 190-235 kg arasında değiştiği ifade edilmektedir.²⁰ Temettuât tahrirlerinin yapıldığı 1845 senesi itibarıyla Kasımlar

¹⁸ Osmanlı Devleti'nde 1841 senesinden itibaren resmî İstanbul kilesi buğdayda 25,656 kg (20 okka) ve arpada 22,25 kg (17,35 okka) olarak işlem görmekteydi (Walther Hinz, "İslâm'da Ölçü Sistemleri", *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, Çev. Acar Sevim, 5, İstanbul 1989, s. 51). Bu çalışmada arpa 22,25 kg ve diğer tahıl ürünleri ise 25,656 kg üzerinden hesaplanmıştır.

¹⁹ Defterde hane reislerinin 1844 senesi itibarıyla ne tür tahıl ürettikleri ve ürünlerin kile cinsinden ne kadarını oşür vergisi olarak devlete verdikleri ve bunların o günkü şartlarda rayiç karşılıkları kaydedilmiştir. Dolayısıyla defterin bu kısmındaki rakamlar 10'la çarpıldığında hane reislerinin her bir üründen veya toplam ne kadar kile tahıl üretimi gerçekleştirdikleri tahminî olarak hesaplanabilmektedir (Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 406). Hanelerin tahıl üretiminin hesaplanmasında bu yol izlenmiştir. Kasımlar Köyü'nde hane reislerinin ürettikleri tahılın dağılımı için bkz. Tablo 5.

²⁰ Güran, "Osmanlı Tarım Ekonomisi", s. 104.

Köyü'nün tahminî nüfusu ise 465 kişidir. Köydeki kişilerin tamamının buğday unu ile beslendikleri varsayılırsa senelik tüketim en az 88.350 kg olmaktadır. Üretilen toplam (58.239,12 kg) buğdayın yaklaşık beşte birinin (11.647,8 kg) sonraki sene için tohum olarak ayrılacağı da düşünüldüğünde²¹ 41.758,7 kg üretim açığı ortaya çıkmaktadır. Bu durumda Kasımlar Köyü'nün ihtiyacının tamamını karşılayacak kadar buğday üretimi gerçekleştiremediğini ve eksik kalan miktarı dışarıdan tedarik etmek zorunda olduğunu belirtmek mümkündür.

Tablo 5. Kasımlar Köyü'nde Hane Reislerinin Ürettikleri Tahılın Dağılımı

Ürün Çeşidi	Miktar (Kile)	Oranı (%)	Hane Başına Düşen Miktar (Kile)
Buğday	2.270	75,54	24,40
Arpa	730	24,29	7,84
Burçak	5	0,17	0,053
Toplam	3.005	100	32,293

3- Hayvancılık

Osmanlı Devleti'nin kırsal bölgelerindeki hayvan yetiştiriciliği geleneksel tarımın tamamlayıcı parçalarından birisidir. Bu bölgelerde hayvanlar çekim ve yük taşımada güçlerinden yararlanmak ve peynir, yağ, süt, et, deri, yün, gübre gibi ihtiyaçları karşılamak için yetiştirilmişlerdir.²² Kasımlar Köyü'nde ikamet eden hanelerin de genellikle bu amaçlarla hayvancılık yaptıkları tahmin edilebilir. Defter incelendiğinde 1844 senesi itibarıyla Kasımlar Köyü'ndeki hayvansal varlığın toplam 500 adet olduğu görülmektedir. Hanelerden 73 (%78,5)'ü en az bir hayvana sahiptir. Buna karşılık 20 adet (%21,5) hanenin herhangi bir hayvanı bulunmamaktadır. Hayvansal varlığın 180 (%36)'i büyükbaş, 248 (%49,6)'i küçükbaş ve 72 (%14,4)'si yük-binek

²¹ Nurgül Bozkurt, "1844-1845 Tarihli Temettüat Defterine Göre Kütahya Sancağı Dazkırı Kazası Evciler Köyü'nün Sosyal ve Ekonomik Yapısı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV/19, (2011), s. 149.

²² Güran, "Osmanlı Tarım Ekonomisi", s. 121.

grubuna girmektedir. Hanelerden 65'i büyükbaş, 3'ü küçükbaş ve 64'ü yük-binek hayvanlarına sahiptir ve hane başına sırasıyla ortalama 2,76, 82,66 ve 1,12 olmak üzere toplam 86,54 baş hayvan düşmektedir.²³

Tablo 6. Kasımlar Köyü'nde Hane Reislerinin Sahip Oldukları Hayvan Çeşitleri

Hayvan Çeşidi	Hayvan Sayısı	Oranı (%)	Hayvan Sahibi Hane Sayısı	Hane Başına Düşen Hayvan (Baş)
Büyükbaş	180	36	65	2,76
Küçükbaş	248	49,6	3	82,66
Yük ve Binek	72	14,4	64	1,12
Toplam	500	100	132	86,54

Büyükbaş Hayvancılık

Defter incelendiğinde Kasımlar Köyü'ndeki hane reislerinin büyükbaş hayvan olarak inek, öküz, düğe (düve) ve dana besledikleri görülmektedir. 180 adet büyükbaş hayvandan 108 (%60)'i öküz, 31 (%17,22)'i sağmal inek, 14 (%7,78)'ü dana, 13 (%7,22)'ü yoz inek, 11 (%6,11)'i düğe (düve) ve 3 (%1,67)'ü yoz dügedir. Hanelerden 58'i öküz, 31'i sağmal inek, 14'ü dana, 13'ü yoz inek, 11'i düğe ve 3'ü yoz düğe sahibidir. Hane başına ortalama 1,86 öküz ve 1'er sağmal inek, dana, yoz inek, düğe ve yoz düğe olmak üzere toplam 6,86 baş hayvan düşmektedir.²⁴

Osmanlı Devleti'nde zirâatla uğraşanların çift sürmede modern araçlardan yeteri düzeyde yararlanma imkânı bulamadıkları ve bunun yerine başta öküz olmak üzere at ve katır kullandıkları bilinmektedir. Ancak öküzler eğimli ve dik topraklarda çift sürmek için verimlilikleri ve senelik beslenme giderlerinin at veya katırlara oranla az olması

²³ Kasımlar Köyü'nde hane reislerinin sahip oldukları hayvan çeşitleri için bkz. Tablo 6.

²⁴ Kasımlar Köyü'nde hane reislerinin sahip oldukları büyükbaş hayvan çeşitleri için bkz. Tablo 7.

nedeniyle daha fazla tercih edilmişlerdir.²⁵ Bu durum Kasımlar Köyü'nde büyükbaş hayvan olarak 108 adetle en fazla öküz beslenmesiyle de teyit edilmektedir. Ancak öküz sahibi hanelere ortalama 1,86 baş hayvan düşmektedir. Dolayısıyla bu hanelerden bazılarının çift sürme işinde yeterli miktarda öküze sahip olmadıklarını belirtmek mümkündür.

Tablo 7. Kasımlar Köyü'nde Hane Reislerinin Sahip Oldukları Büyükbaş Hayvan Çeşitleri

Hayvan Çeşidi	Hayvan Sayısı	Oranı (%)	Hayvan Sahibi Hane Sayısı	Hane Başına Düşen Hayvan (Baş)
Sağmal İnek	31	17,22	31	1
Yoz İnek	13	7,22	13	1
Öküz	108	60	58	1,86
Düğe	11	6,11	11	1
Yoz Düğe	3	1,67	3	1
Dana	14	7,78	14	1
Toplam	180	100	130	6,86

Küçükbaş Hayvancılık

Ziraî faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde doğrudan bir katkısı bulunmayan küçükbaş hayvanlar, daha çok hanelerin et, süt, yağ, deri ve yün ihtiyaçlarını karşılamaları için yetiştirilmişlerdir. Defterdeki verilere göre 1844 senesi itibarıyla Kasımlar Köyü'nde küçükbaş hayvan olarak sağmal koyun, yoz koyun, kuzu, sağmal keçi, oğlak ve yoz keçi beslendiği görülmektedir. Bunların 106 (%42,75)'sı sağmal keçi, 51 (%20,56)'i oğlak, 45 (%18,14)'i yoz keçi, 21 (%8,46)'i sağmal koyun, 15 (% 6,05)'i kuzu ve 10 (% 4,04)'ü yoz koyun olmak üzere toplam 248 baştır. Hanelerden 3'ü sağmal keçi, 2'si oğlak, 2'si yoz keçi, 3'ü sağmal koyun, 3'ü kuzu ve 1'i yoz koyuna sahiptir. Hanelere ortalama 35,3

²⁵ Güran, "Osmanlı Tarım Ekonomisi", s. 97.

sağmal keçi, 22,5 oğlak ile yoz keçi, 10 yoz koyun, 7 sağmal koyun ve 5 kuzu olmak üzere toplam 102,3 adet küçükbaş hayvan düşmektedir.²⁶

XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nde senede ortalama olarak bir koyundan 0,95 kg yün, bir tiftik keçisinden 1,9 kg tiftik ve bir kıl keçisinden de 0,375 kg kıl elde edilmekteydi. Defterlerde 1844 senesi itibarıyla Kasımlar Köyü'nde mevcut 151 keçi, kıl veya tiftik gibi tür ayırımı olmadan kaydedildiğinden üretime dair bir değerlendirmede bulunmak mümkün değildir. Bununla birlikte 31 adet sağmal ve yoz koyundan 29,45 kg kadar bir yün alındığı tahmin edilebilir. Bu durumda sağmal ve yoz koyun sahibi 4 adet hanenin her birine 7,36 kg yün düşmektedir. Hanelerin ürettikleri bu yünü yatak, minder yapmada; eğirip iplik haline getirdikten sonra kazak ve çorap örmede yahut tezgahlarında halı, kilim, heybe ve tahıl çuvalı dokumada kullandıkları belirtilebilir.²⁷

Tablo 8. Kasımlar Köyü'nde Hane Reislerinin Sahip Oldukları Küçükbaş Hayvan Çeşitleri

Hayvan Çeşidi	Hayvan Sayısı	Oranı (%)	Hayvan Sahibi Hane Sayısı	Hane Başına Düşen Hayvan (Baş)
Sağmal Koyun	21	8,46	3	7
Yoz Koyun	10	4,04	1	10
Kuzu	15	6,05	3	5
Sağmal Keçi	106	42,75	3	35,3
Yoz Keçi	45	18,14	2	22,5
Oğlak	51	20,56	2	25,5
Toplam	248	100	14	102,3

²⁶ Kasımlar Köyü'nde hane reislerinin sahip oldukları küçükbaş hayvanlar için bkz. Tablo 8.

²⁷ Bozkurt, *a.g.m.*, s. 150.

Süt ve Süt Ürünleri Üretimi

Sağılabilir büyük ve küçükbaş hayvanların ürettikleri en değerli ürünlerden birisi süttür. Süt ve ondan yapılan diğer ürünler protein, karbonhidrat, yağ, mineral ve vitamin açısından zengin içeriğe sahiptirler. Bu özelliklerinden dolayı süt ve süt ürünlerinin kırsal bölgelerde yoğun şekilde tüketildikleri ve ihtiyaçtan fazla olanlarının da pazarda satılarak hanelere ek gelir sağladıkları belirtilebilir. Büyükbaş hayvanlardan inek ve mandaların günlük sabah ve akşam iki defa olmak üzere on; küçükbaş hayvanlardan koyun beş ve keçi altı ay boyunca sağılmaktaydı. XX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde bölgesine ve hayvanın cinsine göre farklılıklar bulunmakla birlikte senede inek 192-770 L ve koyun 35-72 L civarında süt vermekteydi.²⁸

Bu verilerin ortalamaları kullanılarak hesaplama yapıldığında sağılabilir 158 adet büyük ve küçükbaş hayvan bulunan Kasımlar Köyü'nde 1844 senesinde 21.705,5 L civarında süt üretimi gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bunun 14.911 L'si ineklerden, 5.671 L'si keçilerden ve 1.123,5 L'si de koyunlardan elde edilmiştir. Hane başına senelik ineklerden 160,33 L, keçilerden 60,97 L ve koyunlardan 12,08 L olmak üzere toplam 233,38 L süt düşmektedir. Hanelere günlük ise 0,63 L süt düşmektedir; bunun 0,44 L'sini inekler, 0,16 L'sini keçiler ve 0,033 L'sini de koyunlar sağlamışlardır. Büyük ve küçükbaş sağılabilir hayvan sahibi haneler içerisinde bir değerlendirme yapıldığında ise senelik ve günlük düşen süt miktarları değişmektedir. Bu durumda hane başına senelik 403 L'si ineklerden, 153,27 L'si keçilerden, 30,36 L'si koyunlardan olmak üzere toplam 586,63 L süt düşmektedir. Hanelere günlük düşen süt miktarı 15,85 L'dir; bunun 10,89 L'sini inekler, 4,14 L'sini keçiler ve 0,82 L'sini de koyunlar karşılamışlardır.²⁹

Diğer taraftan, üretilen süttten bir kısmının yağ, peynir, yoğurt gibi ürünlerin yapımında değerlendirildiği muhakkaktır. Kasımlar Köyü'ndeki hanelerin senelik üretilen süttten ne kadarını bu tür ürünlerin yapımında kullandıklarını kesin rakamlarla ifade etmek güçtür. Ancak ortalama 1 kg yağın 20 L ve 1 kg peynirin de 5,5 L süttten elde edileceği

²⁸ Güran, "Osmanlı Tarım Ekonomisi", s. 126.

²⁹ Kasımlar Köyü'nde hane reislerinin süt üretimi için bkz. Tablo 9.

düşünüldüğünde³⁰ 1844 senesinde üretilen toplam 21.705,5 L sütle 1.085,2 kg yağ veya 3.946,4 kg peynir yapılabileceğini belirtmek mümkündür.

Tablo 9. Kasımlar Köyü'nde Hane Reislerinin Süt Üretimi

Hayvan Çeşidi	Hayvan Sayısı	Senelik Süt Üretimi (L)	Senelik Hane Başına Düşen Süt (L)	Günlük Hane Başına Düşen Süt (L)
Sağmal İnek	31	14.911	160,33	0,44
Sağmal Koyun	106	1.123,5	12,08	0,033
Sağmal Keçi	21	5.671	60,97	0,16
Toplam	158	21.705,5	233,38	0,63

Yük ve Binek Hayvanları

Kasımlar Köyü'ndeki hane reislerinin merkep (eşek), katır ve beygir (at) gibi yük-binek grubuna dâhil hayvanlar da yetiştirdikleri görülmektedir. Defter incelendiğinde 1844 senesi itibarıyla 38 (%52,78)'i merkep, 24 (%33,33)'ü katır ve 10 (%13,89)'u beygir olmak üzere toplam 72 baş yük-binek hayvanı bulunmaktadır. Hanelerden 37'si merkep, 23'ü katır ve 10'u katır sahibidir. Hanelere ortalama 1,02 merkep, 1,04 katır ve 1 beygir olmak üzere toplam 3,06 baş yük ve binek hayvanı düşmektedir.³¹

³⁰ Güran, "Osmanlı Tarım Ekonomisi", s. 126.

³¹ Kasımlar Köyü'nde hane reislerinin sahip oldukları yük ve binek hayvanları hakkında bkz. Tablo 10.

Tablo 10. Kasımlar Köyü'nde Hane Reislerinin Sahip Oldukları Yük ve Binek Hayvanı Çeşitleri

Hayvan Çeşidi	Hayvan Sayısı	Oranı (%)	Hayvan Sahibi Hane Sayısı	Hane Başına Düşen Hayvan (Baş)
Merkep	38	52,78	37	1,02
Katır	24	33,33	23	1,04
Beygir	10	13,89	10	1
Toplam	72	100	70	3,06

4- Gelirler ve Vergilendirme

Temettuât Defterlerinde tahriri yapılan yerleşim yerinde ikamet eden vergi mükellefi hane reislerinin gelir kalemleri, miktarları ve senelik toplamaları kaydedilmiştir. Bu kayıt usulünün Kasımlar Köyü'ne ait defterde de herhangi bir değişiklik olmadan sürdürüldüğü görülmektedir. Defter incelendiğinde Kasımlar Köyü'ndeki hane reislerinin gelirlerini tarım, hayvancılık ve diğer işlerden elde ettikleri anlaşılmaktadır. Bunlardan tarım, ekili tarlalar, harir bahçeleri, üzüm bağlarını; hayvancılık, sağmal inek, koyun, keçi ile yoz koyun ve keçiyi; diğer grubu ise değirmenlerden elde edilen gelirleri kapsamaktadır. Değirmenler 1/1 ile 89/1 numaralı hanelerde ikamet eden Hacı oğlu Hacı Hasan bin Hacı Abdullah ve Hasancık oğlu Halil bin Hacı Abdullah aittir; her birinin senelik kazançları 1.500'er kuruştur. Ayrıca, 60/1 numaralı hanede ikamet eden Nebi oğlu Mustafa bin Emin'in senelik geliri defterde herhangi bir ayırım yapılmadan 200 kuruş olarak kaydedildiğinden diğer grubu içerisinde değerlendirilmiştir. 1844 senesi itibarıyla Kasımlar Köyü'ndeki hane reisleri 63.652,25'i tarım, 1.124'ü hayvancılık ve 3.200'ü diğer grubundan olmak üzere toplam 67.976,25 kuruş kazanç sağlamışlardır. Bunların oransal dağılımı da %93,639 tarım, %1,654 hayvancılık ve %4,707 diğer gelirler şeklindedir. Hane başına

684,43'ü tarım, 12,08'i hayvancılık ve 34,40'ı diğer gelirlerden olmak üzere toplam 730,91 kuruş düşmektedir.³²

Tablo 11. Kasımlar Köyü'nde Hane Reislerinin Gelirlerinin Dağılımı

Gelir Grubu	Miktarı (Kuruş)	Oranı (%)	Hane Başına Düşen Gelir Miktarı (Kuruş)
Tarım	63.652,25	93,639	684,43
Hayvancılık	1.124	1,654	12,08
Diğer Gelirler	3.200	4,707	34,40
Toplam	67.976,25	100	730,91

Kasımlar Köyü'ndeki hane reislerinin izah edilen bu kazançları karşılığında devlete iki kalem altında vergi vermeleri gerekmektedir. Bunlardan biri üretilen ziraî ürünlerden 1/10 oranında alınan öşür, diğeri ise 1840'tan itibaren daha evvelki örfî vergilerin yerine tek tip olarak ikame edilmesi kararlaştırılan ve mükelleflerin senelik gelirleri üzerinden hesaplanarak toplanan temettü veya *vergi-yi mahsusaydı*. Defterdeki veriler incelendiğinde 1844 senesinde Kasımlar Köyü'ndeki hane reisleri 6.436,75'i öşür ve 14.839'u *vergi-yi mahsusaydı*³³ olmak üzere devlete toplam 21.275,75 kuruş vergi ödemişlerdir. Bu vergi miktarı hane reislerinin 1844 senesinde elde ettikleri 67.976,25 kuruşluk toplam kazancın oransal olarak %31,3'üne karşılık gelmektedir. Hane reislerinin devlete ödedikleri öşürü, ekili tarım arazilerinde üretilen ürünlerden, meyveden, ipek böcekçiliğinden ve hayvanlardan alınanlar olmak üzere

³² Kasımlar Köyü'nde hane reislerinin 1844 senesinde elde ettikleri gelirlerin dağılımı için bkz. Tablo 11. Bu dönemde Bilecik Kazası'ndaki köylerde ise hanelerin toplam gelirleri içerisinde tarımın %91,42 ve hayvancılığın %1,52'lik bir orana sahip olduğu görülmektedir (Öztürk, a.g.e., s. 111).

³³ Defterin son sayfasında kaydedilen *vergi-yi mahsusaydı* toplam miktarı 14.819 kuruştur. Ancak defterin içerisindeki her bir hanenin ödediği *vergi-yi mahsusaydı* toplandığında 14.839 çıkmaktadır. Dolayısıyla defterin son sayfasında ve içlerinde kaydedilen *vergi-yi mahsusaydı*ların genel toplamları arasında 20 kuruşluk bir fark çıkmaktadır. Çalışmada, defterin içerisindeki her bir hanenin ödediği *vergi-yi mahsusaydı*ların toplanmasıyla elde edilen 14.839 kuruş kullanılmıştır.

birçok alt kaleme ayırmak mümkündür. Devletin 1844 senesinde topladığı 6.436,75 kuruş öşürün bu alt kalemlere dağılımı ise ekili tarım arazilerinde üretilen ürünlerden 3.740 (%58,103), meyveden 451,5 (%7,015), ipek böcekçiliğinden 2.190,5 (%34,031) ve hayvanlardan 54,75 (%0,851) şeklindedir. Hane başına ekili tarım arazilerinde üretilen ürünlerden 40,193, meyveden 4,85, ipek böcekçiliğinden 23,55 ve hayvanlardan 0,58 olmak üzere toplam 69,173 kuruş öşür düşmektedir.³⁴

Tablo 12. Kasımlar Köyü'nde Hane Reislerinin Verdikleri Öşür Vergisinin Dağılımı

Vergi Türü	Vergi Miktarı (Kuruş)	Vergiye Ödeyen Hane Sayısı	Oranı (%)	Hane Başına Düşen Ortalama Vergi Miktarı
Ekili (Tarla) Tarım Öşrü				
Buğday	3.090	77	48	33,22
Arpa	584	46	9,08	6,27
Burçak	4	2	0,062	0,043
Hububat Öşrü Toplamı	3.678		57,142	39,533
Pamuk	62	12	0,961	0,66
Ekili (Tarla) Tarım Öşrü Toplamı	3.740		58,103	40,193
Meyve Öşrü				

³⁴ Kasımlar Köyü'ndeki hane reislerinin 1844 senesinde devlete ödedikleri öşür vergisinin dağılımı hakkında bkz. Tablo 12. Bu dönemde Hüdavendigâr Eyâleti dâhilindeki Bilecik Kazası'na bağlı köylerde hane reisleri ortalama 184,67'si vergi-yi mahsusa ve 145,79'u öşür olmak üzere toplam 330,46 kuruş vergi ödemişlerdir (Öztürk, *a.g.e.*, s. 191, 195). Kasımlar Köyü'ndeki hane reislerinin vergi yükü toplamı ise 228,723 kuruştur.

Üzüm	451,5	84	7,015	4,85
Meyve Öşrü Toplamı	451,5		7,015	4,85
Harir Öşrü	2.190,5	88	34,031	23,55
Hayvan Öşrü				
Adet-i Ağnam	54,75	3	0,851	0,58
Hayvan Öşrü Toplamı	54,75		0,851	0,58
Toplam Öşür Miktarı	6.436,75		100	69,173

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin 1844-1845'teki idarî taksimatına göre Kasımlar Köyü, Hüdavendigâr Eyâleti dâhilindeki Gölpazarı Kazası'na bağlı bir yerleşim yeri idi. Köyde takribî 465 kişi ikamet etmekteydi ve bu nüfusun içerisinde herhangi bir gayrimüslim bulunmamaktaydı. Vergi mükellefi hanelerin geçimleri ise genel olarak tarım ve hayvancılığa dayanmaktaydı. 1844 senesinde hane reisleri 63.652,25'i tarım, 1.124'ü hayvancılık ve 3.200'ü diğer grubundan olmak üzere toplam 67.976,25 kuruş kazanç sağlamışlardı. Bu kazançtan hanelerin her birine ortalama 730,91 kuruş düşmüştü.

Kasımlar Köyü'nde, zirâî üretim yapmaya elverişli toplam 1.249,35 dönüm arazi yer almaktaydı. 1844 senesi itibarıyla bu 1.249,35 dönüm arazinin 934 (%74,76)'üne hububat ve pamuk ekimi yapılmış, 28 (%2,24)'i nadas bırakılmış, 167,225 (%13,4)'i harir bahçesi ve 120,125 (%9,6)'i bağ olarak değerlendirilmişti. Hububat ekimi yapılmış 917 dönüm arazide 2.270 (58.239,12 kg)'i buğday, 730 (16.242,5 kg)'u arpa ve 5 (128,28 kg)'i burçak olmak üzere toplam 3.005 kile (74.609,9 kg) tahıl üretimi gerçekleştirilmişti. Hane başına 10,04'ü hububat ve pamuk ekimi yapılmış, 0,3'ü nadasa bırakılmış, 1,79'u harir bahçesi ve 1,29'u bağ olmak üzere toplam 13,42 dönüm arazi düşmekteydi. Hanelerden 91'i dört arazi türünden dönümleri değişmekle birlikte en az birine sahipti. Buna karşılık iki adet hanenin zirâat yapabilecekleri herhangi bir arazisi bulunmamaktaydı.

1844'te Kasımlar Köyü'nde hayvansal varlık ise toplam 500 adetti ve hanelerden 73 (%78,5)'ü en az bir hayvana sahipti. Bununla birlikte 20 adet (%21,5) hanenin herhangi bir hayvanı bulunmamaktaydı. Hayvansal varlığın 180 (%36)'i büyükbaş, 248 (%49,6)'i küçükbaş ve 72 (%14,4)'si yük-binek grubuna girmektedir. Hanelerden 65'i büyükbaş, 3'ü küçükbaş ve 64'ü yük-binek hayvanlarına sahipti ve hane başına sırasıyla ortalama 2,76, 82,66 ve 1,12 olmak üzere toplam 86,54 baş hayvan düşmekteydi. Sağılan 158 adet büyük ve küçükbaş hayvandan toplam 21.705,5 L civarında süt üretilmişti. Bunun 14.911 L'si ineklerden, 5.671 L'si keçilerden ve 1.123,5 L'si de koyunlardan elde edilmişti. Hane başına senelik ineklerden 160,33 L, keçilerden 60,97 L ve koyunlardan 12,08 L olmak üzere toplam 233,38 L süt düşmekteydi.

Kasımlar Köyü'ndeki haneler kazançları karşılığında devlete öşür ve *vergi-yi mahsusa* adlarında iki tür vergi ödemişlerdi. Devlet hanelerden 1844'te toplam 21.275,75 kuruş vergi toplamıştı; bu meblağın da 6.436,75'i öşür ve 14.838'u *vergi-yi mahsusaydı*. Bu vergi miktarı hane reislerinin 67.976,25 kuruşluk toplam kazançlarının oransal olarak %31,3'üne tekabül etmekteydi. Hane başına ise 69,173'ü öşür ve 159,55'ü *vergi-yi mahsusa* olmak üzere toplam 228,723 kuruş vergi düşmüştü.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**

- Maliye Varidat Muhasebesi Temettuat Defterleri (*ML. VRD. TMT. d.*), nr. 8044.

Tezler

GÖKÇE, İsmail, *1844-45 Yılı Temettuat Sayımlarına Göre Söğüt ve Kırsalının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2017.

TURĞUT, Vedat, *Bilecik Bölgesi Örneğinde 16. Yüzyılda Vakıflar ve Şehirleşme*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya 2011.

Sözlük, Kitap ve Makaleler

ADIYEKE, Nuri, "Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11, Ankara 2000, s. 769-825.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul 1953, s. 1-25.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Haz. Yusuf İhsan Genç vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.

BOZKURT, Nurgül, "1844-1845 Tarihli Temettuat Defterine Göre Kütahya Sancağı Dazkırı Kazası Evciler Köyü'nün Sosyal ve Ekonomik Yapısı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV/19, (2011), s. 138-156.

EMECEN, Feridun, "Hudâvendigâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVIII, s. 285-286.

GÖYÜNÇ, Nejat, "Hâne Deyimi Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 32, İstanbul 1979, s. 331-348.

GÜRAN, Tevfik, "Osmanlı Tarım Ekonomisi, 1840-1910", *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

GÜRAN, Tevfik, "19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Der. Halil İnalçık-Şevket Pamuk, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, s. 73-94.

HINZ, Walther, "İslâm'da Ölçü Sistemleri", *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, Çev. Acar Sevim, 5, İstanbul 1989, s. 1-82.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 44-45.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Osmanlı Sosyal ve İktisadî Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Bellekten*, LIX/238, Ankara 1999, s.395-412.

ÖZTÜRK, Said, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996.

ÖZTÜRK, Said, "Temettuat Tahrirleri", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4-5, İstanbul 2000, s.537-591.

PAKALIN, M. Zeki, "Temettü' Vergisi", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 453-455.

SAYIN, Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları, II, Ankara 1999.

Çanakkale Muharebelerinde İngiliz Askeri İstihbarat Raporları*

Mehmet Kıbil*

(ORCID ID: 0000-0002-4529-5215)

Makale Gönderim Tarihi

10.12.2019

Makale Kabul Tarihi

30.01.2020

Özet

Tarihte bilinen en eski istihbarat birimlerinden olan İngiliz Gizli Servisi, I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı topraklarında yoğun şekilde istihbarat faaliyetlerinde bulunmuş ve savaş boyunca askeri, siyasi, ekonomik ve coğrafi bilgiler elde ederek bunları raporlar halinde ilgili makamlara sunmuştur.

Çanakkale Muharebeleri başlamadan önce ve muharebeler devam ederken İngiliz Askeri İstihbaratı, Türk ordusunun genel durumu, birliklerin pozisyonları, bu birliklerin nitelikleri ve nicelikleri ve Gelibolu Yarımadası'nın coğrafi özellikleri gibi pek çok konuyla ilgili çok sayıda detaylı rapor hazırlamıştır. Bu askeri istihbarat raporlarının içeriği sadece Çanakkale Muharebeleri ile sınırlı kalmamış, Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde yaşanan hadiselerle ilgili bilgiler de ayrıntılarıyla verilmiştir. Özellikle başkent İstanbul'da yaşanan toplumsal, ekonomik ve siyasi gelişmeler yakından takip edilmiştir. İstihbarat bilgilerinin İstanbul, İzmir, Suriye gibi önemli merkezlerde bulunan ajanlar, buralarda yaşayan Avrupalılar ve özellikle İstanbul ve Gelibolu çevresinde yaşamış azınlıklar tarafından verildiği anlaşılmaktadır. Diğer önemli istihbarat kaynağı da Türk esir ve kaçakların ifadeleridir.

Genel olarak bakıldığında bu istihbarat raporları, kimin verdiğine göre değişmekle birlikte çeşitli yanlış bilgiler içerse de, raporların önemli bir kısmı son derece önemli ve işe yarar bilgiler vermektedir. Türkiye'de daha önce bu konuda akademik bir çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla, Türkiye'de tamamı ilk

* Bu makale, Yeditepe Üniversitesi II. Uluslararası Türk Kültürü ve Tarihi Sempozyumunda (01 – 02 Kasım 2018) sunulan bildirisinin genişletilmesi suretiyle hazırlanmıştır.

* Doktora Öğrencisi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, mehmetkibil@hotmail.com.

kez bu makalede yayınlanacak olan askeri istihbarat raporlarının savaşın gidişatına olan etkisi ve bu bilgilerin Türk tarafıyla karşılaştırılarak incelenmesi muharebelerin daha iyi anlaşılması açısından önem arz eder.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Savaşı, Askeri İstihbarat, I. Dünya Savaşı, Gelibolu, İstihbarat faaliyetleri.

British Military Intelligence Reports in the Gallipoli Campaign

Abstract

British Intelligence Service, one of the oldest intelligence service known in the history, has extensively engaged in intelligence activities in the Ottoman State during the World War I and collected military, political, economic and geographical information and reported them to the government offices.

Prior to and during the course of Gallipoli Campaign, British Military Intelligence prepared numerous detailed reports about general status of Turkish army, locations of the troops, their quantities and qualities, geographical features of the Gallipoli Peninsula. Such military intelligence reports were not only about the Gallipoli Campaign but also provided detailed information about the incidents in several regions of Ottoman Empire. It closely followed up the social, economic and political developments, especially in Istanbul, the capital. It is understood that intelligence was received from the agents in important centers such as Istanbul, Izmir, Syria, European living in such places and minorities, residing around Istanbul and Gallipoli. Another important intelligence source is the statements of Turkish prisoners and deserters.

In general terms, while such intelligence reports contained false information, depending on the intelligence source, the significant majority of the reports were considerably important and useful. There are no academic studies on this subject before in Turkey. The effect of British military intelligence reports on the course of the campaign and comparing such information with Turkish side are important for better understanding of the battles.

Keywords: Gallipoli Campaign, Military Intelligence, First World War, Gallipoli, Intelligence activities

Giriş

I. Dünya Savaşı başlamadan kısa bir süre önce 1909 yılında kurulan İngiliz Gizli Servisi ilk resmi toplantısını 4 Ekim 1909 tarihinde Savaş Bakanlığında gerçekleştirmiştir. Oluşturulan bu Gizli İstihbarat Servisi temel işleyiş açısından ikiye ayrılmaktadır: iç istihbarat ve dış istihbarat. 1915-1916 yılları arasında ise Savaş Bakanlığı yeniden yapılandırılarak “Askeri İstihbarat Direktörlüğü” kurulmuştur. İngiliz istihbaratı ilerleyen yıllarda ihtiyaca göre çeşitli yapısal değişimler göstermeye devam etmiştir. İngiliz askeri istihbaratı I. Dünya Savaşı boyunca Almanya’dan A.B.D’ye, Rusya’dan Osmanlı Devleti’ne kadar oldukça geniş bir alanda faaliyet göstermiştir.

İngilizler, Çanakkale Muharebeleri başlamadan hemen önce ve muharebeler sırasında çeşitli kaynaklardan farklı türde çok sayıda istihbarat topladılar. Savaştan önce istihbarat raporları daha çok açık kaynaklara ve raporlara dayanırken, savaşın başlamasıyla bilgiler sahadaki ajanlar ve gizli gözlemler ile toplanmaya başlandı. 1914 sonuna doğru Çanakkale önlerinde askeri hareketlilik artarken İngiliz istihbaratı bölgede çalışmalarını yoğunlaştırdı. 1915 Şubat ayından itibaren ise bölgedeki Türk birlikleri ve askeri faaliyetleri hakkında önemli bilgiler toplanmaya başlandı. Bunun için Atina’da casusluk ve karşı casusluk bürosu kuruldu. Ajanlar daha çok Rumlar, Giritliler, Ermeniler, Araplar ve hoşnutsuz bazı Türklere seçiliyordu. Seçilen adamlardan bazıları Türk hükümetine karşı isyan eden ve gerçekten itilaf Devletleri yanlısı olanlardı. Bazılarının da Türklere karşı geçmişten gelen bazı hesapları vardı. Azınlıklardan seçilen ajanların çoğunluğu bunu para için yapmaktaydılar ve karşı tarafın daha yüksek teklif verme ve saf değiştirme ihtimaline karşı sürekli kontrol edilmeleri gerekiyordu.¹ İşe alınan bazı Anadolu Rumları bir insani yardım kuruluşu vasıtasıyla ajan olarak Türkiye’de çalışmaya başlamışlardı.² Ajanlar vasıtasıyla toplanan bilgilerin çoğu Atina’da toplanıp analiz edilerek Gelibolu’da savaşan birliklere istihbarat raporları olarak yollanıyordu. Diğer yandan sadece Çanakkale ile ilgili değil, Osmanlı coğrafyasında yaşanan önemli gelişmeler hakkında da hemen her

¹ John Presland, *Deedes Bey-A Study of Sir Wyndham Deedes 1883-1923*, London 1942, s.193.

² Keith Jeffery, *MI6-The History of the Secret Intelligence Service 1909-1919*, England 2010, s.140.

yerden casuslar vasıtasıyla oldukça geniş çapta bilginin bu raporlara girdiği görülmektedir.

Hazırlanan raporların içeriğine bakıldığında, istihbarat bilgilerini genel olarak iki başlık altında toplamak gerekir. Bu başlıklardan ilki, Osmanlı coğrafyası ve I. Dünya Savaşı'nın gidişatı hakkında neredeyse her konuda tutulan "*Genel İstihbarat Raporları*" ve ikinci başlık olarak "*Çanakkale Muharebeleri Hakkında İstihbarat Raporları*"dır.

Genel İstihbarat Raporları

Bu raporların gerçekten çok geniş bir bilgi yelpazesini içinde barındırdığı görülmektedir. Kendi içinde de üç gruba ayırabileceğimiz bu raporların içeriği öncelikle Türk ordusunun genel durumu, niceliği ve niteliği, konuşlanmaları ve ordunun genel yapısı ile ilgilidir. İkinci olarak, Osmanlı coğrafyasında yaşanan günlük siyasi, toplumsal ve ekonomik olaylar, gelişmeler ve ihtiyaçlar yakından takip edilerek izlenmiştir. Son olarak I. Dünya Savaşı'nın genel gidişatı, diğer ülkelerin içinde bulunduğu durum üzerine çeşitli bilgilerin analiz edilerek raporlandığı görülmektedir.

Genel İstihbarat Raporlarında Askeri Gelişmelerle İlgili Bilgiler

29. Tümen'in Mayıs 1915 tarihli istihbarat raporunda "*Türk Ordusunun Organizasyonu*" başlığı atıldıktan sonra ayrıntılı bilgiler maddeler halinde verilmektedir. Belgenin ilk paragrafında "Osmanlı ordusu 1914 yılındaki seferberlikten kısa bir süre önce, Balkan Savaşı hadiselerinin gerektirdiği değişikliklere uygun olarak yeniden örgütlendi" denildikten sonra birliklerin sayısının azaltıldığı, redif birliklerinin kaldırıldığı ve barış zamanında alayların iki aktif bir yedek taburdan oluşturulduğu yazılmıştır. Aynı raporun devamında ise ülkenin dört ordu bölgesine ayrılarak (İstanbul-Erzincan-Bağdat-Şam) bu orduların toplam 13 Kolordu, 2 Bağımsız Tümen olmak üzere organize edildiği, kolorduların da üç veya iki tümendenden oluşturulduğu belirtildikten sonra, her ordu grubunun bölgesinde olan birliklerin hangi kolordu ve tümenlerden oluştuğu sıralanmıştır.³ Türk ordu teşkilatı ile ilgili verilen bu istihbarat raporunun tamamının doğru

³ The National Archives (TNA), War Office (W.O.) 95/4305, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 July-1916 Feb., September 1915, Appendix-4.

bilgilerden oluştuğu görülmektedir. Alman Islah Heyeti'nin kurulmasından sonra 14 Şubat 1913 tarihinde Teşkilat-ı Umumiye-i Askeriye Nizamnamesi yayınlanarak kara ordusu dört ordu müfettişliği, bir bağımsız kolordu ve iki bağımsız tümeden oluşturulmuştur. Yine bu raporda doğru olarak belirtildiği gibi, ordu merkezleri İstanbul (1. Ordu), Şam (2. Ordu), Erzincan (3. Ordu), Bağdat (4. Ordu) şehirlerinde olacak şekilde kurulmuştur. Bunların yanında Yemen'de bağımsız bir kolordu ve 21. (Asir) Tümeni ile 22. (Hicaz) tümenleri de bulunmaktadır.⁴ Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na bu yapılanma ile girmiştir.

Türk ordusu ile ilgili istihbarat raporları sadece ordunun organizasyonu ile kalmamıştır. Savaşın çeşitli aşamalarında birliklerin hangi bölgede oldukları, hangi tarihlerde nereden nereye kaydırıldıklarına dair son derece ayrıntılı haritalar ve krokilerle desteklenmiş ve bunlar pek çok birliğin istihbarat bültenine girmiştir. Örneğin, 1 Nisan⁵, 20 Nisan⁶ ve 28 Mayıs 1915⁷ tarihli krokilerde Türk tümenleri aktif ve yedek olarak kategorize edildikten sonra, Gelibolu'dan Suriye'ye, Erzurum'dan Irak'a kadar nerelerde konuşlandırıldıkları ayrıntılı şekilde çizilmiştir. 1 Eylül 1915⁸ tarihli haritada ise "*Türk Kafkas Ordusu*" başlığı atılarak, Doğu Anadolu'da bulunan ordunun Ruslarla olan karşılıklı hatları ve birliklerin hangi bölgede oldukları belirtilmiştir. Bütün bu harita ve krokilerin yanında, Türk birliklerinin nereden nereye hangi tarihlerde kaydırıldıkları da raporlara günü gününe geçirilmiştir.

16-17 Mayıs 1915 tarihli istihbarat raporunda ise 30 Nisan 1915'te İstanbul'dan Afyon'a bir tümenin yola çıktığı, 3 Mayıs 1915'te Şam'dan bir trenin kuzeye doğru hareket ettiği ve muhtemelen içindeki birlikleri İstanbul veya Çanakkale'ye götürdüğü bilgisi yer almaktadır. Yine 14

⁴ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, C.III, Kısım: 6, Kitap: 1, Ankara 1971, s. 199.

⁵ TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, April 1915, Appendix-5.

⁶ TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, April 1915, Appendix-9.

⁷ TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, May 1915, Appendix-34.

⁸ TNA, W.O. 95/4305, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 July-1916 Feb., September 1915, Appendix-6.

Mayıs tarihinde altı ulaşım aracından oluşan konvoyun İstanbul'dan Çanakkale'ye doğru hareket ettiği ve bu konvoyun içinde 1. Kolorduya ait tümenlerin muhtelif alaylarının olduğu belirtilmektedir.⁹

Akdeniz Seferi Kuvvetleri genel karargâhının, 6 Ağustos'ta Anafartalar'a çıkarma yapacak olan 9. Kolordu'ya gönderdiği 24 Temmuz 1915 tarihli raporda da Suriye bölgesindeki Türk birlikleri ve savunma hatları hakkında 240, İzmir bölgesindeki Türk birlikleri hakkında ise 40 sayfa istihbarat raporunun gönderildiği görülmektedir.¹⁰ Bu raporlar, Suriye ve İzmir'deki Türk savunması hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler içermektedir.

İstihbarat Raporlarında Sosyal ve Ekonomik Gelişmelerle İlgili Veriler

Osmanlı coğrafyasında yaşanan günlük siyasi, toplumsal ve ekonomik gelişmeler de istihbarat raporlarının içeriğinde önemli yer kaplamaktadır. Bu konular hakkında oldukça enteresan ve geniş bilgiler toplanmıştır.

29. Tümen'e ait 26 Mayıs 1915 tarihli altı sayfalık son derece ayrıntılı istihbarat bülteninin son üç sayfası, Türkiye'de savaş döneminde şiddetle ihtiyaç duyulan çeşitli malzemeler ve bu malzemelerin temini hakkındaki bilgileri içermektedir. "*Türk İhtiyaçları*" başlığının altında; "Raporlardan açıkça görülüyor ki, İstanbul'daki Türkler, deniz ticaretinin sona ermesiyle ortaya çıkan arz sıkıntısının giderek artacağını düşünüyor. İstanbul tedariklerinin çoğunu Marmara'dan aldığı için, denizaltı tehdidi nedeniyle fiyatlar ciddi bir şekilde arttı" notu düşüldükten sonra, başlıklar halinde temel ihtiyaçların temini hakkında bilgiler verilmektedir. Bu raporda Anadolu'daki tek önemli kömür madenin Zonguldak'ta olduğu ve burada etkili olan Rus donanması sebebiyle her 2-3 günde bir kömür taşıyan gemi batırıldığı belirtildikten sonra, ülkede tahılın bol miktarda olduğu ve iyi hasat yapıldığına değinilmiştir.

⁹ TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, May 1915, Appendix-15.

¹⁰ TNA, W.O. 95/4276, 9 CORPS, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 June - Sept., 24 July 1915.

İhtiyaç duyulan bir başka hammadde olan petrolün Romanya'dan temin edildiği ancak fiyatlar çok yükseldiği için petrol temininde de sıkıntı yaşandığı bu rapora girmiştir. Devamında ise Türkiye'ye petrolün şimdiye kadar İtalyan gemileriyle (Rus filosundan kaçarak) Köstence'den Karadeniz'e getirildiği, bazen de Romanya'dan karayolu ile getirildiği söylenmiştir. "Altın" başlığında ise, Almanların Türklere düzenli olarak altın gönderdiği ve Osmanlı Bankası'nın Konya'ya bir buçuk milyon altın yolladığı, önemli bir miktarın da gönderim için hazır olduğu belirtilmiştir. Altın haricinde, yapılan hesaplara göre ise Almanların Türklere her ay 25 milyon mark verdiği tahmin edilmiştir.

Bu başlıkların altına ise İstanbul ve İzmir'de erzak fiyatlarının "frank" para birimi cinsinden ücretleri tablo şekilde konulmuştur:

Et	1,20	Pirinç (1 okka)	1,60
Ekmek	0,45	Peynir	2,40
Yumurta (1 adet)	0,5	Mum (kandil)	0,40
Şeker (1 okka) ¹¹	1,40	Limon	0,15
Kahve (1 okka)	2,50	Portakal	0,30
Soğan (1 okka)	0,50	Un (1 torba)	0,30
Patates (1 okka)	1,20		

Tablo 1: İzmir Erzak Fiyatları (Fiyatlar Frank para birimi cinsindedir)¹²

Verilen tabloya göre İzmir'de fiyatlar bu şekildeyken İstanbul'da rakamlar daha fazla gösterilmektedir. Savaş sebebiyle ülkenin her yerinde fiyatların arttığı bilinen bir hadisedir. I. Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti ekonomik olarak hazır değildi. Devlet, uzun yıllardır aldığı dış borçlarla bir şekilde ayakta kalmaya çalışırken, Balkan Savaşı'nda yaşanan büyük bozgun ekonomiyi daha da kötüleştirmiştir. I. Dünya Savaşı'na girilirken bu savaşın çok uzun süreli olmayacağı hesap edilmiş fakat beklentilerin aksine savaş, dört yıl sürmüştür. Ekonomik şartlar son derece kötüyken dört yıl sürecek bir

¹¹ 1 okka= 1.282 kg.

¹² TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, May 1915, Appendix-30.

savaş devletin altından hiçbir şekilde kalkamayacağı bir yük demektir. 1918'e gelindiğinde toprak kayıplarının yanında, ülkenin beşeri ve ekonomi kaynakları da tam olarak tükenmişti.

Boğazların kapatılması ve Çanakkale Boğazı'ndan geçmeyi başararak Marmara'ya giren İtilaf denizaltılarının yarattığı tehdit yüzünden ticaret sekteye uğramış ve dışarıdan ithal edilen ve son derece gerekli olan şeker, un ve gaz gibi ürünlerin fiyatları ciddi şekilde artmıştır. Unun çuvalı, 90 kuruştan 140 kuruşa, kısa bir süre sonra da 300 kuruşa kadar çıkmıştır.¹³ Aynı şekilde çay, 1914 yılında 60 kuruşken 1915'te 120 kuruşa, 1918 yılında ise 500 kuruşa çıkmıştır. Kahvenin fiyatı ise 1914'te 12 kuruşken 1918'de 800 kuruşa fırlamıştır.¹⁴ Enflasyon ve hayat pahalılığı, savaş uzadıkça kendisini daha çok belli etmiş ve fiyatlar yukarı çıkmaya devam etmiştir. Karaborsa yaygınlaşmış ve varlıklı aileler bile büyük zorluklar çekmiştir. Halkın en çok tükettiği gıda olan ekmek konusunda sıkıntı yaşanmaması için savaş boyunca İstanbul'da belediye un dağıtımı yapmış ve bunu yaparken de fırınların olduğu mahallelerin nüfus miktarı esas alınmıştır. Alınan tedbirlere rağmen ekmek bir dönem karneyle dağıtılmıştır.¹⁵ İstanbul'da halkın yaşadığı bu ekonomik sıkıntılar şüphesiz şehirdeki İngiliz ajanları tarafından rahatlıkla gözlenmiş ve rapor edilmiştir.

28 Mayıs tarihli bir başka istihbarat bülteninde ise "*İstanbul'da Vaziyet*" başlığı atıldıktan sonra, şehirde kömür, gaz ve elektrik sıkıntısı yaşandığı, Boğaz hattındaki vapurların sadece yarısının çalıştığı, demiryollarının ise sadece birkaç haftalık tedariki kaldığından bahsedilmektedir. Gerçekten de İstanbul'da ulaşım konusunda sıkıntı yaşanmasının bir sebebi de kömür yokluğudur. Su, elektrik, tramvay ve vapur hizmetleri için günde ortalama 1200 ton kömür gerekmektedir. Kömür eksikliği yüzünden trenler ve diğer nakliye vasıtaları düzgün bir şekilde çalışmamış ve zahire nakledilememiştir. Savaş sırasında

¹³ Lokman Erdemir, "I. Dünya Harbi'nin İstanbul'da Sosyal Hayata Etkisi", *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti*, İstanbul,2015, s.307.

¹⁴ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi*, Ankara,1994,s.31.

¹⁵ Alev Gözcü, "I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32 (2016-Bahar), s.144.

olağandışı koşullar sebebiyle Şirket-i Hayriye önemli sıkıntılar yaşamıştır. Kömür tedariki güçleştikçe şirketin durumu da kötüleşmiştir.¹⁶

Raporun devamında ise toplumsal hayata dair enteresan bilgiler mevcut. İstanbul'da yaşayan Müslüman ve Hristiyanların gergin olduğu, Ermenilerin hükümete karşı bir komplo tasarladıkları ancak ihanete uğrayarak çok miktarda Ermeni'nin yakalanarak asıldığına dair bilgiler verildikten sonra, Alman Büyükelçiliğinin Boğaz'ın geçilme ihtimaline karşı Eskişehir'e taşınma hazırlığı içinde olduğu belirtilmektedir.¹⁷ İstihbarat bültenlerine yansıyan bir başka önemli konu da Osmanlı coğrafyasında yaşanan siyasi olayların incelenmesidir. Ülkenin dört bir yanından siyasi gelişmelerin verildiği 22 Mayıs 1915 tarihli bültende, Van bölgesindeki Ermeniler ile yaşanan hadiseler üzerinde durularak ve şu tespit yapılmıştır: "Van'daki Ermeni isyanı doğrulanmıştır. Belirtilerin Türklerin isyanı bastırdığı fakat Ermeni katliamını teşvik ettikleri yönündedir."

Bültenin devamında ise Suriye-Mısır-Arap Yarımadası ekseninde yaşanan gelişmeler hakkında istihbarat bilgileri sıralanmıştır. "Mısır'dan gelen raporlar ve hadiseler Türklerin Kanal harekâtını iptal ettiğini gösteriyor" dendiikten sonra yerel şeyhlerin (dördü hariç) İngiliz dostu olduğu, Yemen'de "Zaranik" kabilesi şeyhinin mektup yazarak Türklere karşı birlikte savaşmayı teklif ettiği belirtilmiştir. İngilizlerin 1915 yılından itibaren Arap coğrafyasında çok ciddi istihbarat çalışmaları içinde bulunduğu göz önüne alındığında, bu bölgelerden gelen istihbarat akışının sağlam temellere oturduğunu söylemek mümkün. Zira raporun ilk kısmında Türklerin Kanal harekâtını (Gelibolu'ya yapılan çıkarmalardan sonra) ertelediği ve El-Ariş'ten 500 kişi hariç bütün garnizonun kuzeye kaydırıldığı isabetli olarak raporlara girmiştir.¹⁸ Bunun yanında Türklerin Suriye ve Mezopotamya'dan Gelibolu'ya kuvvet kaydırıp kaydırmadığının tespiti için yoğun

¹⁶ Büşra Karataşer, "Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Döneminde İstanbul'un İşesi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Haziran 2014 3/2, s. 105.

¹⁷ TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, May 1915, Appendix-32.

¹⁸ TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, May 1915, Appendix-23.

istihbarat çalışmaları yapılmıştır. İstihbarat subaylarından Aubrey Herbert, Mısır'a çektiği telgrafta Suriye'deki Türk birlikleri hakkında bilgi talep ederken şu cümlelerle mesajını bitirmiştir: "Çanakkale'ye doğru herhangi bir kuvvetin gönderilip gönderilmediği ya da gönderilen birlik varsa bunların muhtemel geliş tarihini tespit etmek son derece önemlidir."¹⁹

Arap bölgelerinde yaşayan aşiretler, kabileler ve bunların reisleri hakkında İngilizlerin ayrıntılı istihbarat raporları tuttuğu bilinmektedir. 1915 başında sahadaki ajanlar ile bölgesel ofisler arasındaki koordinasyon eksikliğinden şikâyet edilse de, 1916 yılında kurulan Arap Bürosu sayesinde İngilizlerin bölgedeki istihbarat faaliyetleri oldukça artmış ve Osmanlı Devleti'ne karşı Arap İsyanı başlatılmıştır.²⁰

Bir başka belgede ise Baron von Oppenheim'in²¹ Halep'te etkili olduğu ve Kleber²² suikastını överek Hristiyanların öldürülmesini teşvik ettiği belirtilmiştir. Eylül 1915 tarihli bir istihbarat bülteninde ise istihbaratın kaynağı son zamanlarda İstanbul ve Suriye'de bulunan bir Avrupalıya dayandırılarak, özellikle İstanbul'da yaşanan gelişmeler hakkında bir rapor hazırlandığını görülmektedir. Bu rapora göre, Türk hükümetinin her şeyin iyi olduğu izlenimini yaratmak için elinden gelen gayreti gösterdiği fakat eğitilmiş Türklerin genellikle hükümete karşı olduğu belirtilmektedir. "Alman Etkisi" başlığında ise İstanbul'daki Alman nüfusu ve gücü hakkında çarpıcı ve abartılı ifadeler yer almaktadır. İstanbul'un sanki Alman istilasına uğradığından söz

¹⁹ Peter Chasseaud-Peter Doyle, *Grasping Gallipoli, Terrain, Maps and Failure at the Dardanelles 1915*, England 2005, s.118.

²⁰ Sait Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları 1914-1918*, Ankara 2017, s.63.

²¹ İyi derecede Arapça bilen Alman arkeolog von Oppenheim Almanya Dışişleri Bakanlığına bağlı olarak "Şark İstihbarat Birimi"nin kuruluşunu sağladıktan sonra Nisan 1915'te İstanbul'a gelerek bu birime bağlı olarak "Haber/Bilgi" şubesini kurmuştur. Arap bölgelerinde propaganda ve istihbarat faaliyetleri yürütmüştür. Kadir Kon, "Almanya'nın İslam Stratejisi Mimarlarından Max Von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu", *Tarih Dergisi*, Sayı 53, (2011 / 1), s.240.

²² Napolyon'un Mısır'ı işgal etme sürecinde yanında en güvendiği generallerden olan Kleber daha sonra Fransa adına Mısır'da tek yetkili konumuna gelmiş ve 20 Mart 1800 tarihinde Heliopolis'te sadrazam komutasındaki Osmanlı ordusunu mağlup etmiştir. Fakat 14 Haziran 1800 tarihinde Halep'li bir genç tarafından öldürülmüştür. Kamil Koçak, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, (2008-II), s. 161-162.

edilirken, eğitimli Türklerin ifadelerine göre, İstanbul'a 300.000 Alman gelirse (böyle bir söylenti vardır) bunların bir daha şehri terk etmeyecekleri ve eğer Türkler esir veya köle olarsa Almanları değil İngiliz veya Fransızları tercih edecekleri ifade edilmiştir. Haber kaynağı Avrupalının verdiği bilgilere göre İstanbul'dan çok sayıda Türk ve Alman subayın cepheye gittiği, şehirde eğitimli asker kalmadığı ve her yerin acemi askerlerle dolu olduğu, ayrıca 45 yaşına kadar herkesin askere çağrıldığı belirtilmiştir.

Raporun en sonunda ise İngiliz esirlerinin durumu hakkında bir madde açılarak, ABD konsolosluğundan alınan bilgiye göre Türklerin esirleri öldürdüğüne dair bir kanıt bulunmadığı, Afyon'a gönderilen esirlerin durumunun iyi olduğu ve ABD elçiliğinden bir görevlinin bölgeye gitmesiyle şartların iyileştirildiği bilgisi verilmiştir.²³ Türklerin eline düşen İngiliz yaralı ve esirlerin durumu üzerinde İngiltere'de önemle durulmuştur. O tarihlerde tarafsız olan ABD Büyükelçiliğinden Hoffman Philip, 11 Ağustos 1915'te Afyonkarahisar'daki savaş esirlerini beşinci kez ziyaret etmiş ve esirler hakkında İngiltere'ye bilgi vermiştir.²⁴ Afyon'daki şartlar ilk başlarda kötü olsa da, imkânlar çerçevesinde savaşın son yıllarına doğru şartların daha iyiye gittiği İngiliz raporlarına girmiştir. Bu raporlarda 1915-1916 yıllarında esir kampları hakkında olumsuz ifadeler göze çarparken 1918'e gelindiğinde ise olumlu ifadelerin çoğaldığı görülmektedir. Zira şartların iyiye gittiği ve esirlerin makul bir esaret hayatı yaşadıkları burada tutulan İngilizlerin mektuplarına ve günlüklerine de yansımıştır. Esirlerin büyük kısmı yazdıkları mektuplarda kendilerini iyi hissettiklerini ve Afyon'un güzel bir yer olduğu belirtmiştir. Uzun süren savaşın zorlu şartları göz önüne alındığında Osmanlı Devleti'nin esirlere elinden geldiği kadar iyi baktığı söylenebilir. Bu husus İngiliz raporlarına da yansımıştır.²⁵ Esir kamplarındaki şartların eldeki imkânlar ölçüsünde geliştirilmeye çalışıldığı Hollanda'nın İstanbul Büyükelçiliğinde görevli olup Afyon'a İngiliz esirlerinin durumunu gözlemek için gönderilen

²³ TNA, W.O. 95/4305, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 July-1916 Feb., September 1915, Appendix-7.

²⁴ Feyza Kurnaz Şahin, "İngiliz Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı Yıllarında Afyonkarahisar Üsera Garnizonu'ndaki İngiliz Esirler", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2016, s.1260.

²⁵ a.g.m, s.1302.

2 görevlinin raporlarından da anlaşılmaktadır. Savaşın sonlarına doğru 1917 ve 1918 yıllarında tutulan bu raporlar İngiltere'ye gönderilmiştir. Genel itibarıyla Afyonkarahisar kampıyla ilgili eksiklikler dile getirilmiş, ancak bunun yanında esirlerin genel durumunun iyi olduğu, Afyonkarahisar Üsera Garnizonu'nda esirlere sağlanan şartların gayet muntazam görüldüğü, Osmanlı yöneticilerinin kampın şartlarını iyileştirmek hususunda gayret gösterdiği vurgulanmıştır. Keza Osmanlı Devleti'nin savaş mağduru olan esirlere karşı yaklaşımının uluslararası anlaşmalara uygun olduğu, yeni düzenlemelerle esirlerin yaşantılarının daha sağlıklı koşullara ulaştırıldığı altı çizilmiştir.²⁶

29. Tümen'in Ekim ayındaki bir başka istihbarat bülteninde ise Mezopotamya bölgesinde yaşananlar, özellikle 26-28 Ekim 1915 tarihinde gerçekleştirilen Kut'ül Amare bölgesindeki çarpışmalar hakkında ayrıntılı bilgiler verildiği görülmektedir. Raporda bahsedilen muharebe I. Kut'ül Amare muharebesidir. General Townshend komutasındaki İngilizler, Nureddin Bey komutasında Kut'ül Amare'yi savunan Türk kuvvetlerine taarruza kalkmış, şiddetli İngiliz taarruzu neticesinde eldeki mevcut birliklerle bölgenin savunulamayacağını anlayan Nureddin Bey düzenli bir ricat hareketiyle Selman-ı Pak bölgesine çekilmiştir. İngiliz ordusunun takibinden kurtularak Kut'ül Amare'ye 150 km. mesafedeki Selman-ı Pak'a toplu bir halde gelmesi hakikaten askeri bir başarıdır.²⁷ Nitekim istihbarat bülteninin sonunda, Türklerin çarpışarak başarılı şekilde geri çekilmesi hakkında şunlar söylenmektedir: "Türkler dikkatli ve bilimsel bir şekilde planlanmış ve modern prensiplere göre hazırlanmış bir pozisyonda büyük bir azim ile savaştılar"²⁸

İstanbul'daki genel vaziyete dair yazılan istihbarat raporlarında ağırlıklı olarak öne çıkan konulardan biri de, Çanakkale Muharebeleri başladıktan sonra İstanbul'a akın akın getirilen Türk yaralılarıdır. Yaralılar konusunun neredeyse her istihbarat bülteninde yer aldığı

²⁶ Feyza Kurnaz Şahin, "I. Dünya Savaşı Yıllarında İki Felemenk Temsilcinin Afyonkarahisar Üsera Garnizonu Hakkındaki İzlenimleri: Dirk Johannes Van Bommel ve Dr. Emile Ernest Menten Raporları", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl: 14, Bahar: 2016, Sayı: 20, s.59.

²⁷ Muzaffer Albayrak-Vahdettin Engin, *Kutulamare Zaferi 1916*, İstanbul 2017, s.80.

²⁸ TNA, W.O. 95/4305, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 July-1916 Feb., October 1915, Appendix-11.

göze çarpmaktadır. Buradaki amaç, İstanbul ve çevre bölgelere sevk edilen yaralıların sayısının hesaplanarak, Çanakkale’de savaşıyan Türk birliklerinin tahmini zayıyatını öğrenmektir. Yaralı sayısı raporlarda genellikle abartılı olarak hesaplanmakla birlikte, İstanbul’da bunları yerleştirecek mekân sıkıntısı ile birlikte sağlık personeli sıkıntısı çekildiği, okulların, hatta özel mülklerin bile yaralılarla dolup taşıdığı bilgisi hemen her istihbarat raporunda yer almaktadır.

26 Mayıs 1915 tarihli istihbarat bülteninde, 2 Mayıs-12 Mayıs tarihleri arasında sadece İstanbul’a getirilen yaralı sayısı 23.000 olarak verildikten sonra, ciddi miktarda yaralının da gemilerde Marmara’nın çeşitli limanlarında bekletildiği belirtilmiştir. Başka bir raporda ise, İstanbul’a 20 Mayıs’a kadar toplam 35.000 yaralı getirildiğinin hesaplandığı, Çanakkale’de savaşın ilk sekiz gününde 20.000 Türkün yaralandığı bilgisi eklenmiştir. İzmit ve Erdek’te bu dönemde 10.000 yaralı olduğu, toplam (ölü ve yaralı) zayıyatın ise 70.000 kadar olduğu belirtilmektedir.²⁹ Savaşın ilerleyen aşamalarında da istihbarat bültenlerine tahmini Türk yaralı sayısı sürekli girmiştir. Türk kaynaklarına baktığımızda yaralı konusu ile ilgili en açıklayıcı bilgileri Dr. General Kemal Özbay’ın verdiği görülmektedir. *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri* adlı eserinde, 25 Nisan-1 Temmuz 1915 tarihleri arasında Akbaş ve Akdere hastaneleri aracılığıyla toplam 56.394 yaralı ve 2358 hastanın, Temmuz-Ağustos 1915 aylarında ise 30.463 yaralı, 13.701 hastanın tahliye edildiğini belirtmektedir.³⁰ Sonbahar aylarında ise bu sayı 12.416 yaralı, 15.735 hasta ve 15.255 olmak üzere toplam 43.406’ya çıkmıştır.

Muharebeler başladıktan sonra gerçekten de İstanbul’a on binlerce yaralı getirilmiş ve bunların bakımı için şehirde neredeyse seferberlik ilan edilmiştir. Aslında bu durum Türk yetkililer tarafından tahmin edilmiş ve muharebeler başlamadan önce İstanbul’da çok sayıda okul (askeri okullar hariç) hastaneye çevrilmiş ve hastalar için binden fazla

²⁹ TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, 26 May 1915.

³⁰ Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri I-II*, İstanbul 1976, C.I, s.233-234.

yatak kapasitesi olan yeni yerler hazırlanmıştır.³¹ Muharebelerin başlamasıyla ordu ve Kızılay'ın yardımları ile (Balkan savaşında olduğu gibi) resmi-özel okul ve kurumların hastane haline getirilmesine devam edilmiştir.³² Çok sayıda sultani hastaneye dönüştürülerek hizmet vermeye başlamıştır. Sağlık Dairesi istatistik şubesinde Dr. Rifki Bey'in verdiği rakamlara göre 1916 sonuna kadar İstanbul'daki 47 hastanede 124.343 yaralı, 247.906 hasta tedavi görmüştür.³³

Tabi ki İstanbul'a gönderilen yaralılar ve hastane sıkıntısı İngilizlerin gözünden kaçmamış ve istihbarat raporlarına olduğu gibi yansımıştır. İstihbarat bültenlerinde okulların, hatta evlerin hastaneye çevrildiği belirtildikten sonra, uzman doktor ve ilaç sıkıntısı çekildiği, hükümetin hasta ve yaralıların tedavisinde medikal ihtiyaçları karşılamakta oldukça zorlandığı yazmaktadır. İngiliz İstihbaratına göre, Zografyon Rum Lisesi, Zapyon Lisesi ve Rum-Hellen Koleji gibi azınlık okulları da hastaneye çevrilmiştir. Zapyon Lisesi başöğretmeninin verdiği bilgiye göre, okulda yerleri temizlemek için bile zaman olmadığı, yatak çarşaflarının yanı sıra, bazı kız öğrencilerin iç çamaşırlarının alınarak bandaj yapmak için ayrıldığı belirtilmektedir.³⁴

Çanakkale Muharebeleri Hakkında İstihbarat Raporları

Hiç kuşku yok ki istihbarat raporlarının çok önemli bir bölümü muharebeler hakkında verilen bilgilerden oluşmaktadır. Bu istihbarat raporlarını iki ana başlık altında incelemek doğru olacaktır. Öncelikle değerlendirilmesi gereken raporlar, kuşkusuz, çıkarmalar başlamadan önce bölgenin coğrafi özellikleri hakkında, yani arazinin avantajları-dezavantajları, koylar, bitki örtüsü, ulaşım imkânları, yollar, su kaynakları vs. gibi pek çok konu hakkında tutulan ayrıntılı istihbarat raporlarıdır. Daha sonra ise Çanakkale Boğazı bölgesinde bulunan Türk birliklerinin hangi noktalarda bulunduğu, hangi kıyıların daha güçlü, hangi kıyıların daha zayıf savunulduğu, Türk askeri birliklerinin niteliği, yedek kuvvetleri ve sayısı hakkında hazırlanan istihbarat raporları

³¹ Mustafa Selçuk, *Çanakkale Seferberliği, Savaş, Eğitim, Cephe Gerisi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s.108.

³² Özbay, a.g.e, c.I, s.233.

³³ a.g.e, c.I, s.238.

³⁴ TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, May 1915, Appendix-30.

önem teşkil eder. Muharebeler başladıktan sonra ise raporların içeriği değişmiştir. Gelibolu'ya çıkarma yapıldıktan sonra, Akdeniz Seferi Kuvvetleri Genel Karargâhında çalışan İstihbarat birimi kendi içinde "I-a" ve "I-b" bölümleri olarak ikiye ayrılmıştır. Bunlardan ilki Türkler hakkında bilgi toplamak için çalışırken, ikincisi Türklerin İngilizler hakkında bilgi toplamasını önlemek (karşı istihbarat) için çalışmalarını sürdürmüştür.³⁵ I-a ve I-b birimleri daima Atina'daki büro ile temas halinde olmuştur. Bu birimler, muharebeler bütün şiddetiyle devam ederken Türk ordusu hakkında genel bilgilerin toplandığı, yani İtilaf Kuvvetleri karşısında hangi Türk birliklerinin olduğu, Türk komuta kademesinin kimlerden oluştuğu, Türklerin zayıatları, moral-motivasyonu ve Türk savunmasına dair istihbarat raporları hazırlamıştır.

Son olarak, muharebeler devam ederken İngilizlere esir düşen veya firar eden Türk askerlerinin verdiği ifadelerden elde edilen bilgilerle hazırlanan ayrıntılı raporlar da oldukça dikkat çekici niteliktedir.

Muharebeler Başlamadan Önce Yapılan İstihbarat Çalışmaları

Bilindiği gibi Çanakkale Boğazı dünyada üstüne en çok çalışılan en stratejik ve önemli suyollarından biriydi. Rusya'yı Akdeniz'den uzak tutmakla ilgilenen İngilizler, ellerine geçen her fırsatta Çanakkale Boğazı ve Gelibolu Yarımadası ile ilgili gözlemler ve çalışmalar yapmışlardır.

19. Yüzyılda Çanakkale Boğazı'ndaki ilk düşmanca faaliyet I. Dünya Savaşı'ndan 107 yıl önce, 1807 yılında Amiral Duckworth komutasındaki İngiliz donanmasının Boğaz'ı geçmesiyle başlamıştır. Donanma, İstanbul önlerine gelmiş fakat yanında kara birliği olmadığı için İstanbul üzerinde herhangi bir etki yapamayarak geri dönmüştür. İngilizler, 20. Yüzyılın başlarında da Çanakkale Boğaz'ı hakkında çeşitli raporlar hazırlanmış ve bu raporlarda Boğaz'ı zorlayarak geçmenin çok tehlikeli olduğu sonucuna varmışlardır. 1906 yılında yapılan en kapsamlı ve ayrıntılı araştırma sonucu Savaş Bakanlığına sunulan

³⁵ Genel karargâhta İstihbarat birimi İngilizcede istihbarat anlamına gelen "Intelligence" kelimesinin ilk harfi olan "(I)" harfi ile anılmıştır. Diğer birimlere verilen harfler ise şöyledir: Operasyonlar (O), İdari işler (A), Levazım (Q). Compton Mackenzie, *Gallipoli Memories*, New York 1930, s.44.

raporun son cümlesinde şöyle denmektedir: “Görülen riskler nedeniyle genelkurmay bu harekâta girişilmesini tavsiyeye hazır değildir.”³⁶

1915’e gelindiğinde ise Çanakkale’ye harekât yapılmadan önce bu harekâtın sadece denizden mi yoksa kara-deniz kuvvetlerinin müşterek operasyonu ile mi yapılacağı İngiltere’de masaya yatırılmıştır. Fakat yapılacak olan harekâta kara ordusundan yeterli miktarda birlik ayırlamayacağı tespit edilmiş ve Çanakkale Boğazı’nı sadece savaş gemileriyle geçmeye çalışma planı üzerinde mutabakat sağlanmıştır.³⁷ Amirallik Birinci Lordu Winston Churchill’in ısrarlı girişimleri sonucu, 13 Ocak 1915’teki Savaş Konseyi’nde Çanakkale Boğazı’nı sadece denizden zorlama planı kabul edilmiştir. Fakat daha sonra Çanakkale’deki Türk savunmasını analiz eden 15 Şubat 1915 tarihli Amirallik raporuna göre, Türk tabyaları ve kıyı savunmalarını işgal edip bölgeyi güvence altına almak için askeri birliklerin de harekâta katılması şiddetle tavsiye edilmiş, bunun üzerine 16 Şubat’ta yapılan kabine toplantısında, kara kuvvetlerinin de hazırlanmasına karar verilmiştir.³⁸ Bölgeye gönderilecek askeri birliklerin asıl görevi karaya çıkarak bir işgal hareketine girişmek değil, ufak çıkarma grupları halinde kıyılardaki Türk tabyaları ve sahillerin güvenliğini sağlamaktan ibaretti. Bilindiği gibi, İngilizler, 18 Mart 1915 tarihinde filonun Çanakkale Boğazı’nı geçme teşebbüsünün büyük bir başarısızlıkla sonuçlanmasıyla, kara ordusunun devreye girmesi gerektiğine karar verdiler. Karaya büyük çapta birlikler çıkarılmadan sadece gemilerle Çanakkale’nin geçilemeyeceği çok net ve acı şekilde anlaşılmıştı. Bundan sonra bütün dikkatler ordunun hızlı bir şekilde karaya başarılı bir çıkarma yapmasına odaklanacaktı.

Aslında Çanakkale Boğazı ve çevresi İngilizlerin yabancı olduğu bir bölge değildi. 1799’da Napolyon’un Mısır’a saldırması üzerine İstanbul’a gelen “İngiliz Askeri Misyonu” Çanakkale Boğazı’nı çevreleyen kaleleri, bataryaları, savunma hatları ve cephanelikleri incelemek için bölgeye gönderilmiş ve hazırlanan rapora göre Boğaz

³⁶ Nigel Steel, Peter Hart, *Gelibolu Yenilginin Destanı*, Çev: Mehmet Harmancı, İstanbul 2005, s.19.

³⁷ Figen Atabey, *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi*, Ankara 2014, s.46.

³⁸ Mehmet Kıbil, *Çıkarmadan Tahliyeye Arıburnu Anafartalar Muharebeleri*, İstanbul 2017, s.3.

savunmasının tamamen yetersiz olduğunu tespit etmişlerdir.³⁹ İngilizler böylece İstanbul ve Çanakkale boğazlarının askerî durumu ve savunması hakkında birinci elden bilgilere sahip olmuştur.⁴⁰ Kuşkusuz 1799'da hazırlanan rapordaki savunma tertibatı ile 1915'teki şartlar aynı değildir fakat bu ziyaret esnasında İngiliz subaylarının bölgenin coğrafi konumunu ve özelliklerini yakından inceleme fırsatını buldukları da gerçektir. İngilizlerin bölgedeki faaliyetleri bu tarihten itibaren artarak devam etmiştir.

Daha sonra Kırım Savaşı'nda Türklerle birlikte Ruslara karşı savaşan İngiliz ve Fransızlar, Karadeniz'e giden deniz yolunu güvenceye almak için Gelibolu Yarımadası ve Çanakkale bölgesinde konuşlanmışlardır. İngilizler bu savaş esnasında da yaptıkları keşif ve incelemelere dayanan orta ölçekli bir harita da dahil olmak üzere çok sayıda stratejik, taktik ve topografik istihbarat bilgisine sahip olmuşlardır. Hatta kuzeyden gelecek bir Rus tehdidine karşı Gelibolu Yarımadası'nı savunmak için Bolayır'a bir savunma hattı planı tasarlamışlardır.⁴¹

1876 yılına gelindiğinde ise Osmanlı-Rus harbi esnasında istihkâm subayları Yarbay Home ve Yüzbaşı Fraser, İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından İstanbul'a yollanmışlar ve bu subaylar Gelibolu'ya batıdan gelecek bir saldırıya karşı savunma tertibatı ve filonun Çanakkale Boğazı'ndan rahatça geçebilmesi için Yarımadayı tutma planları hazırlamışlardır. Bu çerçevede Savaş Bakanlığına verilmek üzere "çok gizli" ibaresiyle içinde Gelibolu Yarımadası ile alakalı çok sayıda harita ve plan olan bir kitapçık hazırlanıp bastırılmıştır. Kitapçığın ismi "*İstanbul ve Türkiye'deki diğer bölgelerin savunması ve ayrıca Rumeli'deki güzergâhlara ilişkin raporlar ve bildirimler*" dir.⁴² Daha sonra Genelkurmay başkanlığı yapacak olan Feldmareşal Sir William Robertson da Gelibolu Yarımadası'nı ele geçirme ile ilgili planların

³⁹ William Wittman, *Travels in Turkey, Asia-Minor, Syria and Across the Desert into Egypt during the Years 1799, 1800 and 1801*, Londra 1803, s. 56-57.

⁴⁰ Fatih Yeşil, "İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasî ve Askerî Anatomisi", *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedide III. Selim ve Dönemi*, Ed. Seyfi Kenan, İstanbul 2010, s. 414.

⁴¹ Chasseaud-Doyle, a.g.e., 50.

⁴² a.g.e., s.51-52.

1914'ten çok önceye, İstanbul'un neredeyse Rusların eline düşmek üzere olduğu 1878 yılına kadar uzandığını belirtmektedir.⁴³

1906 yılındaki Çanakkale Boğaz'ı ile ilgili ayrıntılı raporu yazan ekipte olan ve 1915'te İngiliz ordusunda kritik görevler üstlenen General Callwell, o dönemde bölge ile ilgili nasıl bilgi toplandığını şöyle anlatmaktadır:

“O zamanlar Askeri Operasyonlar Müdürlüğünün strateji bölümünden ben sorumluydum ve askeri çizgide neler yapabileceğimizi düşünürken, Çanakkale Boğazı'na sahip olmak için önümüze çıkabilecek problemleri araştırmıştım. Dahası birkaç yıl önce, Boğazdan geçerken bir geceyi Çanakkale'de geçirdim. Araziyi yapısı, mevcut top bataryaları ve diğer önemli hususlar hakkında çok önemli notlar aldım.”⁴⁴

1908'de II. Meşrutiyetin ilanından sonra donanma ile ilgili islah çalışmaları işinin İngilizlere verilmesi kararlaştırılmış ve bu amaçla İngiltere'den Amiral Gamble, Limpus ve Williams adlı üç amiral görevlendirilmiştir.⁴⁵ Bu tarihten itibaren donanmada İngiliz subay ve teknikerlerinin ağırlığı git gide artmıştır. Hatta Amiral Limpus başkanlığındaki İngiliz deniz heyeti, I. Dünya Savaşı başlayıp Osmanlı Devleti seferberlik ilan ettikten sonraki dönemde dahi, son ana kadar henüz İstanbul'dan ayrılmamış durumdaydılar. Dolayısıyla 1909-1914 yılları arasında Osmanlı Bahriyesinde görev yapan İngiliz amiral ve askerlerinin Çanakkale Boğazı'nın savunma tertibatıyla ilgili ayrıntılı bilgi sahibi oldukları da çok açıktır.⁴⁶ 1908'de Donanma İstihbaratı ve 1909'da Savaş Bakanlığı Gelibolu Yarımadası'nda uygun çıkarma noktalarını rapor haline getirmiştir. Bu tarihten sonra da bölge hakkında bilgi akışı sağlanmış ve düzenli olarak güncellemeler yapılmıştır.

Bütün bu bilgiler ışığında açıkça görülüyor ki Çanakkale bölgesi ve Gelibolu Yarımadası'nın temel coğrafi özellikleri ve savunma tertibatı İngilizlerin yabancı olduğu veya hiç bilmediği bir konu değildir.

⁴³ William Robertson, *Soldiers and Statesmen 1914-1918.*, Vol. 1, London 1926, s.77.

⁴⁴ Charles Edward Callwell, *Experiences of a Dug-Out 1914-1918*, London 1920, s.87.

⁴⁵ Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, İstanbul 1983, c.III, s.224.

⁴⁶ Atabey, a.g.e, s.56.

Dolayısıyla, 1915 yılında Çanakkale-Gelibolu bölgesinin coğrafi özellikleri ile ilgili askeri istihbarat raporlarına giren bilgilerin çoğu doğru şekilde saptanmıştır. Bu raporlar Akdeniz Seferi Kuvvetleri genel karargâhında toplanmış ve Yarımada'ya çıkacak olan tümenlere istihbarat bültenleri ve günlükleri olarak yollanmıştır.

Örneğin, “*Gelibolu Yarımadası’ndaki Köyler, Yollar ve Su Kaynakları*” başlıklı son derece ayrıntılı bilgilerin verildiği istihbarat bülteninde ilk olarak Rum köyleri ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Buna göre Saroz Körfezi tarafındaki dört köy zikredildikten sonra iç tarafta kalan Kirte [Alçıtepe] ve Maydos [Eceabat] köylerinde yaşayanların zorunlu göç ettirildiği ve bu köylerin Türk askerleriyle doldurulduğu belirtilmektedir. Bu köylerde yaşayan sivil halk savaş başlamadan önce hem güvenlik amaçlı hem de casusluk faaliyetlerine karşı tahliye edilmiştir. İkinci başlıkta ise yarımada'da mevcut “*yollar*” ile ilgili ayrıntılı bilgiler göze çarpmaktadır. Gelibolu-Maydos yolunun en son 1914’te onarıldığı ve ağır topçunun geçebileceği hale getirildiği, bu güzergâhta Hanouk Bey [?] çiftliği karşısından geçen yolda üç adet çeşme olduğu ve su sıkıntısı olmadığı belirtilmiştir. Yine Maydos’tan Tayfurköy, Turşunköy, Küçük Anafarta, Bigalı’ya kadar bütün köylerin yol ve su durumları ile birbirlerine olan mesafeleri belirtildikten sonra, Gelibolu-Maydos arasında Kilye-Bigalı-Yalova gibi pek çok köyü içine alan üçüncü bir yoldan da bahsedilmiştir. Diğer önemli yol başlıklarında Gelibolu-Yeniköy, Gelibolu-Bolayır arasında olan ana yol ve alternatif yollar ile bu yolların birbirlerine olan mesafeleri (arada kalan köylerin birbirlerine mesafeleri dahil) sıralanmıştır. Bütün bu bahsedilen yollar üzerindeki stratejik noktalar, yolların durumu, çeşmeler, hangi büyüklükte birliğin hangi iklim şartlarında ne kadar sürede bu yolları aşabileceği gibi son derece ayrıntılı bilgiler de raporun içinde yer almaktadır.

“*Su kaynakları*” başlığında da yarımada'da bulunan çeşme ve kuyular hakkında bilgiler verilirken, özellikle su kuyularından kaçınılması gerektiği, Türklerin muhtemelen kuyuları Balkan Savaşı’nda olduğu gibi zehirleyebilecekleri belirtilmiştir. Raporun en son sayfasında genel değerlendirme bölümünde ise bölgenin coğrafyası ile ilgili önemli bilgiler mevcuttur. Yarımada'nın yüksek kesimlerinde orman olmadığı, çalı çırpıların boyunun 1 ile 1,5 metreyi civarında

olduğu tespit edildikten sonra, arazinin çoğunun ekili olduğu ve süvariler için yem sorunu yaşanmayacağı belirtilmiştir.⁴⁷

Gelibolu Yarımadası ile ilgili hazırlanan istihbarat raporlarının en önemli haber kaynağı daha önce buradaki köy ve ilçelerde yaşayan fakat I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Yunanistan (Yunan adaları) ve Avrupa'ya göç ettirilen Rum ve Ermeni göçmenlerdir. Örneğin, 29 Mayıs 1915 tarihinde Kirte'den göçen bir Rum'un verdiği bilgilere göre, taze su kaynakları, köyler ve kasabalar arasında mevcut yollar ile arazi yapısı hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlanmıştır. Benzer konularda pek çok Rum göçmenin ifadeleri çeşitli raporlara girmiştir. Ayrıca Boğaz Muharebesinin olduğu 18 Mart 1915 tarihinde, Filo Komutanı Amiral De Robeck'in Hamilton'a gönderdiği gizli bir mesajdan da Rumlardan önemli istihbarat desteği alındığı görülmektedir. Bu mesajda Atina'daki İngiliz temsilcisinden alınan bilgilere göre; Rusya'nın eski Çanakkale konsolos yardımcısının Atina'da olduğu ve Atina loncasından kayıkçıların Gelibolu'da rehberlik yapmak için eski kaçaklardan faydalanabileceği teklifi yaptığını belirtmiş ve mesajın devamında Hamilton'a bunları hizmete almak isteyip istemediği sorulmuştur.⁴⁸

Bölgeyi iyi bilen ve Türkçe konuşan Rum göçmenler İngilizler için değerliydi ve Gelibolu'da bunların verdikleri her çeşit bilgiden ve rehberliklerinden savaş boyunca faydalanıldı. Örneğin Ağustos ayında başlayan, İngilizlerin Sarıbayır Harekâtı dedikleri Conkbayırı-Kocaçimentepe hattını ele geçirme operasyonunda, gece karanlığında son derece sarp arazide ilerleyen birliklerin başında Rum rehberler⁴⁹ vardı. Aralarından bazıları bölgede doğup büyüdüğü için Gelibolu bölgesini gerçekten çok iyi bilmekteydiler. Bu Rumlardan biri olan Athanasios Ballas'ın, 16 Nisan tarihinde verdiği çok değerli bilgiler rapor halinde genel karargâha gönderilmiş ve kayıtlara girmiştir. Raporda Athanasios Ballas için not olarak "Bu adam Yarımada'yı çok iyi biliyor" ifadesi de yer almıştır. 18 Nisan tarihinde Anzak kolordusuna

⁴⁷ TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, April 1915, Appendix-8.

⁴⁸ TNA, W.O. 95/4263, MEF General Headquarters: Branches and Services, General Staff 1915 Feb. - Apr., March 1915, Appendix-10.

⁴⁹ Bu harekât çalışırken sık sık kaybolmuşlar ve harekât planının oldukça gerisine düşmüşlerdir.

gönderilen iki Rum rehber için ise “Türklerden yoğun şekilde nefret etmelerine rağmen hiç güvenilir değiller” denmektedir.⁵⁰

Rumlardan sadece rehberlik için faydalanılmamıştır. İngiliz istihbarat subaylarının yanında çalıştırılarak ele geçirilen Türk esirlerin sorgulanması esnasında da tercümanlık hizmetinde bulunmuşlardır.⁵¹ Fakat belgelerin içeriğine bakıldığında bazı yerli Rumlara hiçbir zaman tam olarak güvenilmediği anlaşılmaktadır.⁵² Örneğin, 10. Tümen 30. Tugaya tercüman olarak gönderilen Cristo Farvalas isimli Rumun, meşru görevlerini aksattığı ve güven vermediği gerekçesiyle kolordudan değiştirilmesi ve bir daha tümene gönderilmemesi istenmiştir.⁵³

Osmanlı yöneticileri de buralarda yaşayan azınlıkların casusluk faaliyetlerinin farkındaydı ve bunlara karşı çeşitli tedbirler almışlardı. Konu, hazırlanan raporlarla üst makamlara iletilmekteydi ve bunun neticesinde Çanakkale’de bazı yabancı konsolosluklar kapatılmış, Gelibolu Yarımadası’ndaki Rum köyleri boşaltılmış ve Çanakkale’deki azınlıkların (sağlık problemleri haricinde) yurt dışına çıkmaları, yurt dışındakilerin de yurtiçine girişleri engellenmiştir.⁵⁴ Bu tedbirlere

⁵⁰ Chasseaud, Doyle, a.g.e., s.117-118.

⁵¹ Herbert, a.g.e, s.124-125.

⁵² Gelibolu’daki İngiliz istihbarat subaylarının günlüklerine baktığımızda Rumlardan sadece rehberlik ve tercümanlık işlerinden faydalanılmadığı görülmektedir. İstihbarat subayı Compton Mackenzie günlüğünde aktardığına göre, Bozcaada’da yaşayan Rumlar para karşılığı Boğaz’ın girişindeki Kumkale bölgesine çıkarak casusluk faaliyetlerinde bulunmuş, İngilizler için bilgi toplamaya çalışmışlardır. Örneğin Temmuz ayında, Fransız General Gouraud’nun Asya tarafındaki Türk topçuları tarafından açılan ateşle yaralanması sonucunda Asya sahillerine 5 tane Rum gönderilmiştir. Bu Rumlar bütün gün Truva harabeleri civarında saklandıktan sonra Türk toplarının yerlerini keşfetmeye çalışmış fakat hiçbir bilgi elde edemediği geri dönmüşlerdir. (Günlükte belirtilene göre Rumlara bu iş için adam başı 5 pound verilmiştir. Türk toplarıyla ilgili işe yarar bilgi getirilirse vadedilen ücret 100 pounddur ve bunun yarısı İngilizler yarısı Fransızlar tarafından verilecektir) Mackenzie, a.g.e, s.208-209.

Aynı şekilde, bir diğer istihbarat subayı Geedes de Fransızların getirdiği Giritlilerin bilgi toplamak için Saroz bölgesinden karaya çıkarıldığını anılarında yazmaktadır.

⁵³ TNA, W.O. 95/4276, 9 CORPS, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 June-Sept., 1 September 1915.

⁵⁴ Burhan Sayılır, “Çanakkale Savaşları Sırasında Casusluk Olayları ve Türklerin Casusluk Olaylarına Karşı Aldıkları Tedbirler”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ağustos 2006, Yıl:4, Sayı:8, s.100-101.

rağmen İngilizlerin Çanakkale civarındaki adalarda ve anakarada bulunan casuslarını etkili şekilde kullandığı görülmektedir. Azınlıkların casusluk faaliyetleriyle ilgili pek çok belge Osmanlı arşivlerinde de mevcuttur.

Diğer yandan, istihbarat raporları incelendiğinde İngilizlerin sadece daha önce bölgede yaşamış veya yaşayan gayrimüslimlerden faydalanmadığı, Türklerden de bilgi aldığı, hatta ve hatta Türk ordusunun içine kadar sızdığı görülmektedir. Akdeniz Seferi Kuvvetleri genel karargâhının Mart ayındaki istihbarat günlüklerinde son derece çarpıcı şekilde bir Türk kurmay subayının İngilizlere içeriden bilgi sızdırdığı aktarılmaktadır. Bu kurmay subay, 3 Mart 1915 tarihinde filoya karşılık vermek için sadece 15cm çapında toplarının olduğunu bildirdikten sonra, 5 Mart'ta daha büyük çapta topların geldiğini İngilizlere bildirmiştir. Türk subay bilgi vermeye daha sonraki günlerde de devam etmiş ve bu sefer Boğaz'daki merkez tabyaların durumunu anlatmıştır. Daha sonra bazı top mevzilerinin yerleri ile ilgili bilgiler vermiştir. İstihbarat günlüğüne göre bu bilgiler Türk subayından aracı bir muhbir vasıtasıyla alınarak Atina'daki merkez ofise bildirilmiş, oradan da Kahire'deki İngiliz garnizonuna ulaştırılmıştır.⁵⁵ Bu kurmay subayın kimliğine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Yine 8 Ağustos 1915 tarihli istihbarat bülteninde ise denizci bir Türk subayının muhbire verdiği bilgilerden rapor hazırlanmıştır. Bu denizci subayın belirttiğine göre Türklerin Midilli'nin Sigir köyünde, Limni adasının Mondros civarında ve Gökçeada'da gizli sinyal ve haberleşme istasyonları vardır.⁵⁶ 13 Ağustos 1915 tarihli bir raporda da Sofya'dan kaçan bir Türk askeri doktorun bir Türk Albaydan aldığı bazı bilgiler verilmiştir. Yine pek çok belgede "Türk ajandan alınan bilgiye göre" ifadeleri göze çarpmaktadır. Dolayısıyla kurmay subay derecesinden başlayarak çeşitli kademelerde İngilizlere bilgi sızdıran Türk asker ve sivillerin olduğu çok açık şekilde görülmektedir.

İstihbarat raporlarının en dikkat çekici konularından biri de Çanakkale bölgesindeki Türk birliklerinin mevcudiyeti, sayısı ve

⁵⁵ TNA, W.O. 157/647, General Headquarters: Intelligence Summaries, General Staff 1915 Mar. 6-July 31, 21 March 1915.

⁵⁶ TNA, W.O. 157/648, General Headquarters: Intelligence Summaries, General Staff 1915 Aug., 8 August 1915.

savunma hatlarına dair toplanan bilgilerdir. Tahmin edileceği üzere, bu bilgiler İngilizler açısından hayati derecede önem arz etmekteydi ve mümkün olduğu kadar gerçeğe yakın bilgiler temin edilmeliydi. Nisan 1915'te hazırlanan bir istihbarat bülteninde sadece Gelibolu Yarımadası'nda değil çeşitli bölgelerdeki Türk birlikleri ile ilgili bir tablo hazırlanmıştır:

	Gelibolu Yarımadası	Çanakkale Anadolu Kıyıları	Marmara Denizi'nin Kuzeyi	İstanbul
1.Kolordu İstanbul	Bir Tümen	Bir Tümen		Yedek Kolordu
2.Kolordu Edirne	Bir Tümen		Keşan'da Yedek Birlikler	
3. Kolordu Gelibolu	İki Tümen	Bir Tümen aktif Bir Tümen yedek	Bir Tümen (Yedek)	
4. Kolordu İzmir		Üç Tümen		
5. Kolordu Ankara	Bir Tümen	Bir Tümen		
6. Kolordu Halep	İki Tümen			Bir Tümen
Toplam	Yedi Tümen=70.000 Asker	Yedi Tümen=70.000 Asker	Dört Tümen=40.000 Asker	Dört Tümen=40.000 Asker

Tablo:2 Hazırlanan İstihbarat Raporlarına göre 25 Şubat-23 Mart arasında Türk Kolorduları⁵⁷

Tablonun altına maddeler halinde çeşitli bilgiler de sıralanmıştır. Bu maddelerde, her bir Türk tümenin toplam 10.000 askerden oluştuğu, Gelibolu'ya sevk edilen bütün asker, top ve mühimmatın deniz yoluyla gönderildiği ve 23 Mart itibarıyla 48.000 askerin Asya yakasına, 10.000 askerin de Avrupa yakasına çıkarıldığı gibi bilgiler verilmektedir. 29. Tümen'in Nisan ayı istihbarat günlüklerine EK-1 olarak giren ve beş sayfadan oluşan bu bülten, en ayrıntılı askeri istihbarat raporlarından

⁵⁷ TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, April 1915, Appendix-1.

biridir ve Gelibolu Yarımadası'ndaki Türk yığınağı ile ilgili son derece önemli bilgiler içerir. Raporun üç ve dördüncü sayfalarında yarımadadaki birlikler, makineli tüfekler, toplar ve mühimmat ile ilgili rakamsal bilgiler verildikten sonra, Maydos'ta [Eceabat] 15.000 asker, 20 makineli tüfek, 4 top bataryası, Bolayır'da ise 20.000 asker olduğu rapor edilmiştir.⁵⁸ 2 numaralı bültende ise Çanakkale'nin Asya yakasında bulunan Türk birlikleri, siperler, yollar ve toplar hakkında bilgi verilmiştir. Bunun yanı sıra Çanakkale'ye yakın olması sebebiyle birlik sevk edilebilecek yerler olan Edremit Körfezi ve İzmir bölgesindeki kuvvetler ile ilgili de bilgiler rapora girmiştir.⁵⁹

Çanakkale'deki Türk savunması ile ilgili en önemli raporlardan biri de 1 Nisan 1915 tarihli dört numaralı istihbarat bültenidir. İki sayfadan oluşan bu bültende 10 başlık altında Türk savunması incelenmiştir. Örneğin, "Türk Askerleri" konulu başlıkta Gelibolu Yarımadası'na konuşlandırılan toplam asker sayısı, 80.000 olarak verildikten sonra, bunların Türk ordusundaki en seçme askerler oldukları, Almanlar tarafından eğitildikleri, mavzer tüfekleriyle donatıldığı ve ordu içinde 6.000 Alman olduğu belirtilmiştir.

Raporlara bakıldığında (özellikle 1 Nisan tarihli rapor) asker sayısının gerçekte olanın yaklaşık iki katı olarak hesaplandığını görmekteyiz. 18 Mart'ta İtilaf Devletleri filosunun Çanakkale Boğazı'nı geçememesi sonrasında muhtemel kara çıkarmaları için hazırlık yapan Başkumandanlık Karargâhı, merkezi Gelibolu'da olmak üzere 5. Ordu Komutanlığının kurulmasına karar vermiştir. 5. Ordu Komutanı olarak atanan Liman von Sanders, bölgeye geldikten sonra bütün savunma tertibatını değiştirmiş, kafasındaki plan doğrultusunda Gelibolu Yarımadası'nın savunmasını 3. Kolordu Komutanlığına vermiştir. Bu kolordunun komutanı ise Esat Paşa'dır. 3. Kolordu, 9. Tümen, 19. Tümen, 7. Tümen ile birlikte Bursa Seyyar Jandarma Taburu, Gelibolu Seyyar Jandarma Taburu, Kolordu Süvari Bölüğü ve Bolayır Ağır Topçu Taburundan oluşturulmuştur.⁶⁰ Dolayısıyla 3. Kolordunun Nisan ayı

⁵⁸ TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, April 1915, Appendix-1.

⁵⁹ TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, April 1915, Appendix-2.

⁶⁰ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, C.V, Kitap I, Ankara 2012, s.203-204.

başında toplam muharip asker sayısı İngilizlerin tespit ettiği gibi 80.000 asker değil, bunun yarısı kadar kuvvete denk gelmektedir. 25 Nisan çıkarmalarına gelindiğinde ise Türk ordusu kuzeyde Saroz'dan güneyde Anadolu tarafında Beşigelere kadar 150 km kıyı şeridini toplam altı tümenle savunmaya çalışmıştır (Gelibolu'da toplam dört tümen).⁶¹ Yani 1 Nisan tarihli istihbarat bülteninde belirtildiğinin aksine, Gelibolu Yarımadası'nda değil 1 Nisan, çıkarmalar başladıktan sonra Mayıs başına kadar bile 80.000 Türk askeri olmamıştır.

Raporun devamında Gelibolu'da konuşlanan Türk ordusunun yapısı, kullanılan askeri teçhizat ve yedek kuvvetlerle ilgili de istihbarat çalışması yapılmış ve bunlar başlıklar halinde verilmiştir. Buna göre Türk ordusundaki tümenlerin bütün sınıflar dahil toplam mevcudu 10.000 kişi olarak saptanmıştır. Bu doğru saptamanın yanında "Makineli Tüfekler" başlığı altında Çanakkale'deki Türk alaylarında en fazla dört adet makineli tüfek vardır denmiştir ki bu da kesinlikle doğru bir bilgidir. Alman Askeri Islah Heyetinin ülkeye gelmesinden sonra 1914 yılında ordunun yeniden organize edilmesi esnasında her piyade alayının üçer taburdan, taburların ise dört bölükten oluşmasına karar verilmiş ve her alaya dörder tüfekli bir makineli tüfek bölümü verilmesi esas alınmıştır.⁶² "Topçular" başlığında ise bölgenin Alman toplarıyla korunduğu belirtilmiştir. Verilen bilgiye göre bölgede 46 Alman Howitzer topu bulunmaktadır fakat bunların en fazla 10 tanesi 5.9 kalibreliktir. Raporda topların kalibrelerinin düşük olduğu ifade edilmiştir. Bu anlamda bölgede bulunan topların yaklaşık on adedinin 5.9 kalibrelik olduğuna dikkat çekilmiştir. Başlığın sonunda Gelibolu'da top cephanesinin az olduğu da özellikle vurgulanmıştır. Şunu belirtmek gerekir ki Çanakkale Muharebeleri boyunca piyade cephanesi ülke içindeki askeri fabrikalardan rahatlıkla temin edilirken, topçu cephanesinin ikmali her daim büyük bir sorun olmuştur.⁶³ Bu sebeple özellikle muharebelerin yoğunlaştığı günlerde Türk topçusu yaşanan mühimmat sıkıntısından dolayı düşmana yeterince karşılık verememiştir.

⁶¹ a.g.e, c.II, s.7.

⁶² *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, s. 221.

⁶³ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, C.I, s.242.

Türk ordusunun mevcudiyeti ve yapısı hakkında verilen çeşitli bilgilerin yanında Gelibolu Yarımadası üzerindeki yolların durumu, ulaştırma imkânları, su kaynakları ve bölgede yaşayan halkın durumu ile ilgili de bilgiler sıralanmıştır. Bölgedeki yolların durumu hakkında İngilizler önemle durmuş ve bilgi toplamaya çalışmıştır. Bunun sebebi, ordunun karaya çıkmasının akabinde ağırlıklarıyla süratli şekilde hangi yollardan ne derece hızlı yürüyebileceği sorusudur. Kendi tespitlerine göre yarımada da mevcut yollar kırmızı kildir ve ıslak-yağışlı havalarda son derece yumuşak ve vıcık hale gelmektedir. Yağmur sezonunun 15 Nisan civarlarında bittiği tespit edilmiştir. Yollar son zamanlarda geliştirilerek bazı kısımları beton ile yapılmıştır. Savaş başlamadan önce Maydos-Kirte yolunda 5.000 işçi çalıştırılarak iki at arabasının geçeceği genişlikte yapıldığı gözlemlenmiştir. Ulaştırma imkânlarının son derece kısıtlı olduğu belirtildikten sonra ulaşım aracı olarak kağnılar, eşekler ve develerin kullanıldığı bilgisi verilmektedir.

Gelibolu'daki yolların ve ulaşım imkânlarının son derece kısıtlı olması Türk komutanlarını da düşündürmekteydi. İstanbul veya diğer merkezlerden Çanakkale'ye ana ulaşım ve ikmal yolu deniz yolu olsa da (raporda belirtildiği gibi) Gelibolu Yarımadası'nda bir noktadan başka bir noktaya kuvvet kaydırmak için kara yolu kullanılmaktaydı ve yollar büyük ölçüde yetersizdi. 25 Nisan çıkarmalarından önce bir takım iyileştirmeler yapılsa da karadan ulaşım daima sınırlı ölçüde ve zorlukla sağlandı.⁶⁴ Nitekim Liman von Sanders göreve geldikten sonra yol ve ulaştırma konusunda karşı karşıya kaldığı sorunları anılarında anlatmaktadır: "Yarımadayı boydan boya kat eden yollar hemen hiç yoktu. Ekseriyetle yük hayvanlarının tekli koldan geçebileceği patikalar ve keçi yolları vardı ama buralardan sahra topçusu bile geçemezdi."⁶⁵

Eldeki imkânlar çerçevesinde bir takım çalışmalar yapıldı fakat yol ve ulaşım konusunda savaş boyunca istenilen gelişme sağlanamadı. Nakliye olanakları ihtiyacı karşılamaktan o kadar uzaktı ki askerler bir noktadan bir noktaya intikal ederken çok uzun ve yorucu yürüyüşler yapmak zorunda kalıyordu. 25 Nisan çıkarmalarında son derece kritik saatler yaşanırken, mevcut yolların ve eldeki ulaşım araçlarının yetersizliği sebebiyle 33. Alay 24 saatte; 64. Alay ise tam 30 saatte

⁶⁴ a.g.e, s.243.

⁶⁵ Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, Çev: Eşref Bengi Özbilen, İstanbul 2018, s.91.

Arıburnu'na yetişebilmişti.⁶⁶ 6 Ağustos Anafartalar çıkarmasında da Bolayır-Saroz bölgesinden Anafartalar'a intikal eden birlikler cephede son derece kritik dakikalar yaşanırken, herhangi bir ulaşım aracı olmadığı için 40 kilometrelik yolu yürüyerek aşmaya çalışmış ve yüzlerce asker bu zorlu yürüyüşte yollarda kalmıştır.⁶⁷ Genç subaylardan İsmail Hakkı, bu zorlu yürüyüşü anılarında ayrıntılarıyla anlatmaktadır: “Asker uzun yol yürüdüğünden ve yeter derecede uyuyamadığından çabuk yoruluyor. Sürüklenir gibi gidiyorlar. Gittikçe mevcudumuz eksiliyor. Yürüyüş intizamı bozulmuş, adeta silahını kapan cepheye koşuyormuş gibi başıbozuk bir hal almıştı.” dedikten sonra alayın dörtte üçünden fazlasının yollarda kaldığını belirtmektedir.⁶⁸

Yollar ve ulaşım başlıklarından sonra yarımada bulunan su kaynakları irdelenmiş ve köylerdeki su kuyuları ile derelerin durumu hakkında bilgiler verilmiştir. Bir diğer başlık ise bölgede yaşayan yerel halkla ilgilidir. İstihbarata göre bölgedeki köylerde yaşayan Rumlar zorla göç ettirilerek bunların yerine bazı köylere Müslüman halk yerleştirilmiştir. Yarımada'nın en güneyindeki köyler ise tamamen boşaltılmış durumdadır. İstihbarat bülteninin sonundaki tespit ise ilginçtir: “Eğer şu an bu köylerde birileri varsa bunlar Almanlar hesabına çalışan casuslardır”⁶⁹ denmektedir.

İlk 9 madde özetle bu şekilde sıralandıktan sonra onuncu maddede “*Türk savunması*” başlığı altında çarpıcı tespitler yapılmıştır. İlk cümlede şöyle denmektedir: “Türklerin saldırımızı Bolayır berzahından beklediği çok açık. Çıkarmayı karşılamak için bütün hazırlıklarını buna göre yapmışlar” İngilizlerin yaptığı gözlemler ve aldığı istihbarat bilgilerine göre Türklerin Gelibolu Yarımadası'ndaki savunma ağırlığının Bolayır-Saros bölgesi olduğunu net şekilde tespit ettikleri görülmektedir. Bu noktada Türk savunma tertibatı üzerinde kısaca durmakta fayda var.

⁶⁶ Kıbil, a.g.e, s.133.

⁶⁷ a.g.e, s.307.

⁶⁸ İsmail Hakkı Sunata, *Gelibolu'dan Kafkaslara Birinci Dünya Savaşı Anıları*m, Haz.: Kansu Şarman, İstanbul 2003, s.127.

⁶⁹ TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, April 1915, Appendix-4.

5. Ordu Komutanı Liman von Sanders, bölgeye gelip komutayı ele aldıktan sonra Türk komutanların aldığı savunma tertibatını tamamen değiştirerek yarımada bulunan dört tümenden ikisini (5. ve 7. Tümenler) Saroz-Bolayır'a konuşlandırmıştır. Diğer iki tümenden biri ihtiyat kuvveti olarak (19.Tümen) geriye Bigalı Köyü'ne, diğeri ise (9. Tümen) Arıburnu'ndan Seddülbahir'e kadar son derece geniş bir bölgeyi savunması için yarımada'nın en güneyine yerleştirilmiştir.⁷⁰ Yani Türk savunmasının kuvvet ağırlığı İngilizlerin de doğru şekilde tespit ettiği gibi Bolayır bölgesindedir. Ayrıca Liman von Sanders gelmeden önce Türk komutanların uyguladığı savunma prensibi, yani kıyıların kuvvetli birliklerle tutularak düşmanı karaya çıkarken imha etme anlayışı terk edilmiş, yeni plan gereği kıyıları zayıf tutularak geride güçlü ihtiyatlar bulundurma prensibine geçilmiştir. Nitekim bu hatalı savunma dizilişi sebebiyle 25 Nisan'da Arıburnu ve Seddülbahir'de çıkarmaları karşılayan her Türk birliği karşısındaki düşmana oranla sayısal olarak oldukça zayıf kalmış ve son derece buhranlı saatler yaşanmıştır. Dolayısıyla şu tespiti kolayca yapabiliriz; 25 Nisan sabahı İngilizler, Türk savunmasının nerelerde güçlü nerelerde zayıf olduğunu önceden bilmekteydiler. İstihbarat raporlarına göre, çıkarma başlamadan önce en kritik unsur olan Türk savunma tertibatını doğru şekilde tespit etmiş olan İngilizler, ellerindeki taktik üstünlüğü muharebeler başladıktan sonra avantaja çevirmemiş ve başarısız olmuşlardır.

Raporun on birinci ve son maddesinde ise “Mukavemet” başlığında Türk ordusundan beklenen direniş şu cümlelerle aktarılmıştır:

“Genel görüşe göre Türkler saldırımıza enerjik bir direnişle karşı koyacaklar. Ama yarımada'ya sağlam olarak yerleştirdiğimizde bu direnişin çözüleceği ve Alman efendilerinin aleyhine dönebilecekleri düşünülmektedir. Ortalama Türk, İngiliz milletine her zaman sempati duymuştur ve çoğunun Mısır'ın Britanya yönetimi altında sahip olduğu refaha kıskançlıkla baktığı bilinmektedir”

Liman von Sanders, çıkarmayı Bolayır bölgesinde beklese de İngilizlerin planı bu değildi. Akdeniz Seferi Kuvvetler Komutanı Ian Hamilton'ın ana hedefi en kestirme yoldan Boğaz'a ulaşmaktı ve bu hedef için en önemli noktanın Kilitbahir Platosu yani yarımada'nın

⁷⁰ Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, C.II, s.7-8.

güneyi olduğunu kavramıştı. Bunun için donanmanın ezici ateş gücüne de güveniyordu.⁷¹ Yani çıkarmanın her aşamasında donanmanın desteği hayati öneme sahipti. “Seddülbahir’e çıkarma Olanakları” başlığında bu bölgenin Alçıtepe’ye kadar denizden rahatlıkla görülebildiği, hem dost hem düşman birliklerin her hareketinin gözlemlenebileceği belirtilmiştir. Seddülbahir hem Boğaz’ın en dar yerine yakındı hem de gerekli donanma desteğini sağlamak için avantajlı bir konuma sahipti. Dolayısıyla çıkarma yapılması planlanan sahillerle ilgili ayrıntılı gözlem ve istihbarat çalışmalarına ihtiyaç vardı. 14 Nisan’da Arıburnu ve Seddülbahir arasındaki kilit bölgelerde havadan ve denizden keşif çalışmaları yapıldı. Kapsamlı bir hava keşfi yapılamadığı için, son çare olarak denizden yapılacak gözlem çok önem kazanmıştı.⁷² Denizden yapılan gözleme 29. Tümen Komutanı General Hunter-Weston, kurmayları ve Anzak karargâhından bazı subaylar da katıldılar. 29. Tümen savaş günlüğünde bu gözlem sırasında yaşananlar şöyle aktarılmıştır:

“Gemi Tekke Burnu, Seddülbahir ve Morto Koyu Eski Hisarlık burnuna kadar dolaştı. Bu esnada hiç düşman askeri görülmedi. Alçıtepe’nin kuzey çıkıntısı, Kirte ve daha güneyindeki bazı kamplardan duman yükseliyordu. Yarımada’nın güney ucunda yoğun siper ve engeller gözlemlendi. Bu siper ve engeller özellikle Karacaoğlan Tepesi, Aytepe ve Harapkaletepe civarında yoğunlaşmıştı”⁷³

14 Nisan’da yapılan gözlemler Anzak Kolordusunun savaş günlüğüne ise şöyle not edilmiştir:

“Queen Bolayır’dan aşağı doğru Ece Limanı’ndan yakın geçerek Seddülbahir’e indi. Kabatepe kuzeyindeki çıkarma noktaları dikkatlice incelendi. Düşman siperleri ve top mevzileri tespit edildi. Edinilen bilgiler Queen’deki istihbarat subayından alınan bilgiler ile de bağdaştırıldı. Bu esnada hiç adam [Türk] görülmedi ve görünüşe göre karada hiçbir faaliyet yoktu. Seçilen sahil mükemmel gözüküyordu. Ele

⁷¹ Kıbil, a.g.e, s.18.

⁷² Chasseaud-Doyle, a.g.e., s.126-127.

⁷³ TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, 14 April 1915.

geçirmemiz gereken ve öncelikli hedefimiz olan asıl büyük tepenin (Sarıbayır) sirtları tespit edildi. Bu sürede hiç ateş edilmedi”⁷⁴

18 Nisan’da 29. Tümen kurmayları Seddülbahir’de denizden bir kez daha keşif yaptılar. Denizden yapılan bu keşif çalışmaları yapılacak çıkarma için paha biçilemez derecede önemliydi. Daha sonra gelen hava gözlem raporlarıyla bilgiler birleştirilecekti. 20 Nisan’da Türk savunma hatlarını gösteren son harita güncellenerek basılı hale getirildi. Haritada, Türk ateş siperleri, irtibat siperleri (zik-zak olarak yapılan) top hendekleri ve kaç adet top olduğu, yürüyüş yolları, tabyalar kısaca sahilleri çevreleyen tepelerden Alçıtepe’ye kadar her türlü savunma unsuru gösterilmekteydi.⁷⁵

14 Nisan’da Seddülbahir, 18 Nisan’da Arıburnu’ndaki Türk savunması yapılan gözlemlere dayalı olarak ve hava fotoğrafları ile desteklenerek harita olarak basıldı.⁷⁶ Genel karargâh tarafından hazırlanan bu haritalar, hava fotoğrafları ile sık aralıklarla güncellenerek İngilizlere önemli taktik istihbarat sağlamıştır. Havadan çekilen fotoğraflar o dönemde çok yeni kullanılmaya başlandığı için bu fotoğraflar ilk başta sadece genel karargâhta değerlendiriliyordu fakat savaşın ilerleyen dönemlerinde 29. Tümen gibi daha alt birliklere de Türk savunma pozisyonlarını gösteren fotoğraflar verilmiştir. İngilizler havadan yapılan keşif çalışmalarına gün geçtikçe daha çok önem vererek hava fotoğrafları çekme konusunda ustalaşmışlar ve bu gözlemleri istihbarat raporlarına daha çok girmeye başlamıştır.

Yine çıkarmalar başlamadan önce *“Gelibolu Yarımadası Kabatepe ve Seddülbahir Arası Çıkarma Olanakları”⁷⁷* başlıklı altı sayfa ve 16 maddeden oluşan istihbarat raporu ile *“Gelibolu Yarımadası’nın Batı Kısmında Kabatepe’den Bolayır Hattına Çıkarma Olanakları ve Diğer*

⁷⁴ TNA, W.O. 95/4280, 1 ANZAC, Headquarters Branches and Services: General Staff 1915 Feb.-May, 14 April 1915.

⁷⁵ TNA, W.O. 157/668, Anzac Corps: Intelligence Summaries, April 1915., W.O. 157/678, New Zealand and Australia Division: Intelligence Summaries, April 1915.

⁷⁶ TNA, W.O. 301/499, Gallipoli Peninsula: Sketch plan showing results of Air Reconnaissance to 14 Apr 1915. W.O. 301/500, Gallipoli Peninsula: Sketch plan showing results of Air Reconnaissance to 18 April 1915.

⁷⁷ TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, April 1915, Appendix-6.

*önemli Unsurlar*⁷⁸ başlıklı üç sayfadan oluşan toplam dokuz sayfalık ayrıntılı raporlar hazırlanmıştır. Bu iki raporda arazi ve kıyı şeridi hakkında genel görüşler ve açıklamalar, karaya çıkacak birlikleri koruyacak gemilerin alması gereken pozisyonlar için tavsiyeler ve süvari ile topçuların nasıl kullanılacağına dair fikirler öne çıkmıştır. 25 Nisan 1915'te çıkacakları sahiller için yaptıkları istihbarat çalışmaları bu raporlarda daha ayrıntılı görülmektedir. Hiçbir ayrıntı gözden kaçırılmamaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak, her ne kadar Akdeniz Seferi Kuvvetleri Komutanı Ian Hamilton'ın önünde çıkarma hazırlıkları için çok fazla süre olmasa da, savaştan sonra şikâyet etmesinin aksine, Gelibolu Yarımadası'nın coğrafi özellikleri, Türk savunma tertibatı ve Türk ordusunun durumu hakkında kısa sürede gerçekten faydalı istihbarat bilgileri toplanmış ve bunlar raporlanarak kendisine sunulmuştur. Yine Hamilton'ın belirttiğinin aksine, bölgenin haritaları da kendisinde ve karargâhında mevcuttur.⁷⁹ 25 Nisan çıkarmalarından önce Yarımada'nın güneyinde uçaklar ile çok sayıda başarılı gözlem ve keşif uçuşu gerçekleştirilmiş, kritik bölgeler ve Türk savunmasına dair her şey listelenerek bütün birliklerin karargâhlarına gönderilmiştir. 29. Tümen, Kraliyet Deniz Tümeni ve Anzak Kolordusuna Türk savunmalarının nerede bulunduğu dair haritalar grafikler ile desteklenerek basılı olarak verilmiştir. Bu birliklerin harp günlüklerinde onlarca hava istihbarat raporu ve haritası vardır.⁸⁰

Muharebeler Başladıktan Sonra Yapılan İstihbarat Çalışmaları

25 Nisan çıkarmalarından sonra muharebeler devam edip savaş uzadıkça istihbarat raporlarının içeriğinin de değiştiği görülmektedir. Mayıs ayından itibaren hazırlanan raporlar daha çok Türk savunmasının niteliği, hangi birliklerin yarımadanın neresinde konuşlandığı, Türk ordusunun moral-motivasyonu ve cephede gelişen günlük hadiselerle ilgili ilgilidir. Her tümen cephesindeki Türklerle ilgili hadiseleri günlük olarak "Hareketler-İşler-Genel" başlıkları altında

⁷⁸ TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, April 1915, Appendix-7.

⁷⁹ Gelibolu'da kullanılan haritaların ayrıntılarına bakmak için bkz: TNA, W.O. /153., TNA, W.O. /301.

⁸⁰ Hugh Dolan, *Gallipoli Air War*, Sydney 2013, s.60-61.

raporlayarak bağlı olduğu kolordu komutanlığına göndermiş ve gelen bu bilgiler kolordu tarafından günlük istihbarat özeti olarak raporlanmıştır.

Mesela, 29. Tümenin 19 Mayıs 1915 tarihli istihbarat bülteninde Çanakkale'deki Türk askerlerinin bitkin ve tükenmekte olduğu ve yerlerine taze kuvvetler gelmedikçe hatlarını tutamayacakları söylendikten sonra, bölgeye İstanbul, Edirne ve Suriye'den takviyeler getirildiği belirtilmiştir. Bu raporun ardından *"Yarımadanın güney kesimindeki Türk kuvvetlerinin moral vb. ile ilgili genel notlar (düşmanla temas eden birimlerden elde edilen)"* başlığıyla verilen ve 6 maddeden oluşan bir başka rapor daha hazırlanmıştır. Bu maddelerde özet olarak, genel kanağe göre Türklerin çok iyi savaştığı ve morallerinin iyi olduğu, ellerinde çok miktarda makineli tüfek bulunduğu ve bunları iyi kullandıkları, çok iyi keskin nişancıları olduğu ve Türkler temiz savaşa da Almanların savaş hilelerini Türklere öğrettikleri belirtilmiştir.⁸¹ Tarihi belirtilmemiş fakat Haziran ayında hazırlanmış bir başka raporda; *"Türk Ordusunun Pozisyonu ve Savaş Hakkında Düşünceleri"* başlığı altında 5 maddede enteresan tespitler yapılmıştır. Rapora kaynak olarak esir alınan Türklere elde edilen bilgiler ve diğer güvenilir kaynaklar gösterilmiştir. Tespitlerin bazıları şöyledir:

"Artık daha net görülüyor ki Türk ordusu savaştan bıkmış durumdadır. Eğer güven içinde teslim olmaları sağlanabilirse çok geniş sayıda kişi bunu yapabilir. Bunun birkaç sebebi var: Zayıf sayısı oldukça fazla boyutta. Gelen takviyeler daha çok evine bir an önce dönmek isteyen köylüler. Türk askerleri büyük yokluk ve zorluklara katlanmakta. Levazım kötü. Ele geçirilen belgeler gösteriyor ki, Tabur komutanları, levazım subaylarının pek çok kez yeterli verim sağlamadaki başarısızlığı nedeniyle mahkemede yargılanması talebinde bulundular. Türklerin 3 yıl içinde bu üçüncü savaşı. Ayrıca, bu son savaşı Almanların başlatmasının yanında, kazanılsa bile Türkiye'ye faydasının ne olacağı bilinmediği için ve Türklerin çoğu İngiltere'yi en iyi dost olarak bildikleri için bu savaşı gereksiz görüyorlar."

⁸¹ TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, 19 May 1915.

Türk askerlerinin hangi zorluklarla mücadele ettiği sıralanıp moralinin iyi olmadığı belirtildikten sonra Türk ordusunun nasıl hala iyi savaştığı ile ilgili tespitler ise şu şekildedir:

“Peki, Türklerin savaşma azmi gerçekten kırıldıysa neden hala iyi savaşıyorlar? Bunun cevabı gayet basit: Askerler ya savaşıyorlar ya da kendi makineli tüfekleri tarafından arkadan vurulacaklar. Türklerle savaşan Almanlar, yüzbaşı rütbesine kadar olan askerler üzerinde yaşatma ve öldürme gücüne sahip. Gerçekte Türk askerleri iki arada bir derede kalmış olarak savaşmakta. Şu ana kadar ele geçirilen esirlerin ifadelerine göre biraz daha ilerleyebilirsek Türkleri kaçarken görebiliriz. Türk, doğası gereği işler iyi gittiğinde siperde dönüşümlü olarak sigara içmekten ve ateş etmekten memnundur ama gerçekten korkar ve kaçarsa, kendi makineli tüfeklerinin tehdidini bile unuttur. Hatırlasa bile risk alıp kaçır. Eğer bir kez kuyruğu aşağı inerse, tekrar kalkması uzun zaman alacaktır. Bütün belirtiler son bir iyi vuruşla Türkleri yere sereceğimizi göstermektedir.”⁸²

Bu raporlar İngilizlerin Türkler hakkında düşüncelerini göstermesi bakımından önemlidir. Savaş süresince Türk askerleri ile ilgili bu ve buna benzer pek çok rapor hazırlandığı görülmektedir. Cephe ile ilgili raporlarda dikkat çeken bir başka nokta, cereyan eden taarruzlar sonrası Türk kayıplarıyla alakalıdır. Hemen her taarruz sonrası tahmini Türk zayıyatı listelenmiştir.

Yapılan keşif ve gözlemler ile Türk birliklerinin hareketleri yakından takip edilmiştir. Anzak Kolordusu Komutanı General Birdwood, 20 Mayıs 1915 tarihli raporunda, Türklerin 19 Mayıs 1915'te yaptığı taarruzdan önce havadan ve denizden yapılan keşif ve istihbarat çalışmalarından bahsetmektedir. Bu keşif çalışmaları sayesinde Türklerin Arıburnu'na büyük miktarda asker yığıldığı istihbaratının alındığını belirtmiştir. Gelen bu istihbarat bilgilerinden sonra bütün Anzak askerlerinin alarma geçirildiğini ve Türk saldırısının başarılı şekilde az zayıyatla püskürtüldüğünü, Türklerin en az 30.000 askerle taarruza kalktığını ve en az 3.000 tanesinin ölü olarak ara bölgede yattığının tespit edildiğini aktarır.⁸³ İngiliz resmi tarihi, uçaklarla yapılan

⁸² TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, Tarih belirtilmemiş.

⁸³ TNA, W.O. 95/4280, 1 ANZAC, Headquarters Branches and Services: General Staff 1915 Feb.-May, May 1915, Appendix-37.

keşif sayesinde Arıburnu doğusunda büyük Türk birliklerinin toplandığını ve Akbaş Limanı'na önemli kuvvetlerin çıkarıldığının bilindiğini belirtmektedir.⁸⁴ 18 Mayıs'ta Anzak karargâhına gönderilen bir hava gözlem raporunda da kıyıya çok sayıda deniz taşıtının yanaşarak yaklaşık bir tümen boyutunda asker çıkardığı ve gece taarruzuna karşı birliklerin alarma geçirilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁸⁵ Gerçekten de 11 Mayıs'ta İstanbul'dan gemilerle Çanakkale'ye doğru yola çıkarılan 2. Tümen, yıpranmamış ve tam mevcutlu olarak 14 Mayıs'ta Akbaş Limanı'na çıkarılmış ve buradan yaya olarak Arıburnu doğusundaki sırtlara yanaştırılmıştır.⁸⁶

Görüldüğü gibi bütün savaş boyunca Arıburnu'nda gerçekleştirilen en büyük Türk taarruzu olan ve 42.000 askerin katıldığı 19 Mayıs taarruzu, düşmanın yaptığı gözlem ve istihbarat çalışmaları sayesinde önceden sezilmiş ve buna karşı hazırlık yapılmıştır. Akşam saat 22.30'da bütün Anzak kolordusu alarma geçirilerek Türk taarruzu beklenmeye başlamıştır ve sabaha karşı 03.00'ten sonra taarruz başlamıştır. Kötü planlanan ve kötü yönetilen 19 Mayıs taarruzunda Türk birlikleri birkaç saat içinde son derece dar bir arazide 10.000 zayıt vermiştir. General Birdwood'un tespit ettiği gibi bunun 3.000 tanesi şehittir. Taze kuvvet olarak İstanbul'dan getirilen 2. Tümenin zayıtı korkunçtur. 03.00'te başlayan taarruz sonrası saatler 05.20'yi gösterdiğinde tümenin taarruz gücü tamamen kırılmış ve henüz gün doğmadan iki saat içinde tümenin yarısı zayıt verilmiştir.⁸⁷ Buna karşılık Anzak zayıtı, 160 ölü 468 yaralı olmak üzere toplam 628 kişidir.⁸⁸ Türk ordusu bu felaketten sonra Arıburnu'nda savaşın sonuna kadar bir daha büyük çapta bir taarruza kalkmamış ve savunmada kalmıştır. Doğru şekilde yapılan istihbarat ve gözlem çalışmalarının önemi bu acı hadisede net olarak anlaşılmaktadır.

Diğer yandan bazı Türk komutanlar hakkında çeşitli bilgiler de raporlanmıştır. Örneğin, daha önce Esat Paşa ile teması olan bir

⁸⁴ Aspinall Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Gelibolu Askeri Harekâtı*, Haz.: Metin Martı, İstanbul 2005, C.II, s.28.

⁸⁵ TNA, W.O. 95/4280, 1 ANZAC, Headquarters Branches and Services: General Staff 1915 Feb.-May, May 1915, Appendix-36.

⁸⁶ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, C.II, s.119.

⁸⁷ Kibîl, a.g.e, 191.

⁸⁸ a.g.e, s.196-197.

gazetecinin aktardıklarına dayanarak Kuzey Grubu Komutanı (Arıburnu) Esat Paşa ile ilgili bir rapor hazırlanmıştır. Bu rapordaki ifadelerin bir kısmı şöyledir:

“3. Kolordu Komutanı olan Esat Paşa, Yanya’nın eski ailelerinden birine mensuptur ve diğer bölge Müslümanları gibi iyi Yunanca bilir. İyi eğitilidir. Fransızca ve Almanca’yı akıcı konuşur. Aktif, iyi görünüşlü, saygıdeğer en iyi Türk subayı tipidir. Balkan Savaşı sırasında Yanya’yı Yunanlılara karşı aylarca savunmuş, bütün imkânlar tükenince teslim olmuştur. Atina’da bir müddet esir kaldıktan sonra kolordu komutanlığına atanmış ve Enver Paşa Savaş Bakanı olduktan sonra görevinde kalmayı başarmış birkaç generalden biridir. Politikayı sevmez ama kardeşi Vehip, İttihat ve Terakki’nin aktif elemanlarından biridir”⁸⁹

İngilizler, Çanakkale’deki istihbarat çalışmaları dahilinde muharebenin çeşitli aşamalarında oldukça fazla sayıda Türk birliğinin operasyon emirlerini de ele geçirmişlerdir. 9. Tümen Komutanı Albay Halil Sami Bey’in 7 Nisan 1915 tarihli tümen emri, 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal Bey’in 23 Mart tarihli tümen emri, 26. Alay Komutanı Yarbay Hafız Kadri Bey’in 25 Nisan çıkarma günü verdiği emirler gibi çok sayıda Türk operasyon emirleri istihbarat bültenlerine girmiştir.⁹⁰

Diğer yandan şehit olan veya esir düşen Türk komutanların günlükleri de faydalı bilgiler içerdiği için istihbarat raporlarında yer bulmuştur. Bunlardan en dikkat çeken Arıburnu’nda 28 Nisan günü göğsüne isabet eden bir kurşunla şehit olan 33. Alay komutanı Yarbay Ahmet Şevki Bey’in yerine tayin edilen 1. Tabur komutanı Binbaşı Faik Bey’in günlüğüdür. Faik Bey, 28 Nisan’da alay komutanlığını devraldıktan 2 gün sonra kendisi de şehit olmuş ve anlaşılan o ki cesedi ilk önce Avustralyalılar tarafından bulunduktan sonra üstü aranmış ve günlüğü alınmıştır. Siper hatlarının tam oturmadığı, karşılıklı dalgalanmaların yaşandığı bu ilk günlerde, Avustralyalılar muhtemelen cesedi gömecek kadar zaman bulamamış ve daha sonra bölgeye gelen Türkler cesedi bulup Eceabat yakınlarındaki Balkan Savaşı Mezarlığına

⁸⁹ TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, May 1915, Appendix-14.

⁹⁰ TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, 26 May 1915.

gömmüşlerdir. Faik Bey'in günlüğü 30 Nisan'a kadar Arıburnu muharebeleri hakkında önemli bilgiler içerir. Bu günlükten elde edilen bilgiler analiz edilerek istihbarat bültenine girmiştir. Bugün bu günlük, içinde tümen emirleri ve bazı krokiler olduğu halde 29. Tümen istihbarat raporlarında görülmektedir.⁹¹ Bunun yanında bir diğer dikkat çekici günlük, 16. Tümen 47. Alay'dan ismi belirtilmeyen bir subayın günlüğüdür. 6 Ağustos'ta Kanlısirt'ta ele geçirilen bir Türk siperinin içinde bulunmuş ve bu günlük İngilizceye çevrilerek raporlanmıştır.⁹²

İstihbarat Raporlarında Propaganda Unsuru

İstihbarat bültenlerine konu olan bir başka önemli unsur da iki taraf askerlerinin özellikle siperlerin yakın olduğu bölgelerde birbirlerine propaganda amaçlı attığı bildiriler ve mektuplardır. I. Dünya Savaşı'nın bütün cephelerinde savaşan ordular propaganda silahını yoğun şekilde kullanmıştır. Bundaki amaç karşıdaki ordunun savunma ve taarruz gücünü zayıflatarak muharebeden vazgeçirmeye çalışmaktır.⁹³

İngilizler, muharebe ettikleri ülkelere karşı etkili bir propaganda yürütmek için 2 Eylül 1914'te Wellington House'da özel bir Savaş Propaganda Bürosu (War Propaganda Bureau) kurmuşlardır.⁹⁴ Psikolojik harbin en temel unsurlarından olan beyannameler ise propaganda bu şubeleri tarafından hazırlanmış ve çok sayıda bastırılmıştır. Beyannameler, çok farklı şekillerde ve farklı vasıtalarla karşı cephelere yerleşim merkezlerine ulaştırılmıştır.⁹⁵ Nadiren bu şubeler dışında hazırlanan bildiriler ve mektuplar da olmuştur ki bunun örneğine Çanakkale'de daha sık rastlandığı söylenebilir. Bunlar daha çok ön hatta bulunan birlikler tarafından el yazısıyla yazılmaktaydı. Örneğin 42. Tümen'in 28 Eylül 1915 tarihli istihbarat bülteninde

⁹¹ TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, Intelligence Bulletin, Appendix-1.

⁹² TNA, W.O. 157/648, General Headquarters: Intelligence Summaries, General Staff 1915 Aug., Appendix 6.

⁹³ Hamit Pehlivanlı, "Çanakkale Muharebeleri Sırasında Müttefiklerin Propagandası ve Karşı Propaganda", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: VII / Temmuz 1991 / Sayı: 21, s.537.

⁹⁴ Zekeriya Türkmen, "Psikolojik Harekât Açısından Çanakkale Muharebelerine Dair Bir Değerlendirme", *15.Askeri Tariz Sempozyumu*, Ankara 2017, s.334.

⁹⁵ Sadık Sarısamam, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Cephelelerinde Beyannamelerle Psikolojik Harp*, Ankara 1999, s.7.

İngilizlere firar eden bir Türk askerinin, Zığındere bölgesindeki Türk siperlerine mektup atılmasına izin verildiği belirtilmekte ve bu hadise istihbarat bülteninde şu satırlarla anlatılmaktadır:

“Türk esirin mayın çukurundan arkadaşlarını çağırmasına ve tarafımızca iyi muamele edildiğine dair tanıklık eden bir mektubu atmasına izin verildi. Bundaki amaç başka Türklerin de bize firar etmesini tetiklemektir. Kısa bir süre sonra çukurun kuzey kenarında sürünen 2 Türk görüldü ancak içeri girmediler. Çukurdaki firari Türk ve 2 subayımıza ateş edilmedi.”⁹⁶

Çanakkale Savaşının, başından sonuna kadar her iki ordu da karşı tarafın moralini bozmak için çok sayıda çeşitli beyanname hazırlamıştır. İngilizler çoğunlukla Türk askerlerini ilticaya davet etmiş ve çeşitli ifadelerle savaşın anlamsızlığını empoze etmeye çalışmıştır.⁹⁷ Örneğin bir bölümü Times gazetesi sayfalarından, bir bölümü de propaganda şubesi tarafından hazırlanan bir beyannamenin iç sayfalarında *“Osmanlı Zabitanına açık mektup”* başlıklı bir yazı kalemlenmiştir.⁹⁸ Yine bir başka propaganda beyannamesinde de subayların onayından geçen çeşitli fotoğraflar kullanılmıştır. Türkçe ve Arapça alt yazıyla Türk siperlerine atılan bazı fotoğraflar şunlardır: “Büyük İngiliz topları, Bol İngiliz cephanesi, Alman hava sahası üzerinde uçup bomba bırakan bir İngiliz tayyaresi, İngiliz askerleri İngiliz taraftarı Mısırlı mücahitlerle birlikte”⁹⁹

Diğer yandan propaganda yapmak için sadece yazılı beyannameler kullanılmamış, siperlerin birbirine yakın olduğu yerlerde sözlü propaganda da yapılmıştır. İngiliz birliklerinde iyi derecede Türkçe konuşabilen ve yazabilen istihbarat subayları vardı. Ağustos ayında Anafartalar’a (Suvla) çıkarma yapan 9. Kolorduya ait 11. Tümen’de Üsteğmen A. Lander, iyi derecede Türkçe konuşup okuyabiliyorken Rumca ve Almanca da biliyordu. 10. Tümen subaylarından Üsteğmen C.A. Hooper, Türkçe, Farsça, Arapça ve Almanca bilirken, 13. Tümen istihbarat subaylarından Üsteğmen G.D.V. Gout ise Türkçe, Rumca ve

⁹⁶ TNA, W.O. 95/4313, 42 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 May-Dec., 28 September 1915.

⁹⁷ Sarısamam, a.g.e, s.80.

⁹⁸ a.g.e, s.5.

⁹⁹ a.g.e, s.14.

Arapça konuşabilmekteydi.¹⁰⁰ Türkleri iyi tanıyan ve çok iyi seviyede Türkçe konuşan İngiliz istihbarat subayı Aubrey Herbert, anılarında Türklere yakın olan siperlere giderek propaganda konuşmaları yapması için emir aldığını açıkça belirtir. Kendi ifadesine göre, konuşmalarında öne çıkan iki önemli unsur vardır. 1- Türk esirlerin son derece iyi şartlar altında yaşadıkları. 2-İngilizlerin Türklerle bir sorunu olmadığı, asıl düşmanlarının Almanlar olduğu. Aubrey Herbert, anılarında yaptığı konuşmaları şöyle anlatmaktadır:

“Siperlerde Türklere karşı karşıya yaptığım konuşmalarda genelde hep aynı şeyi söyledim; biz esir alıyorduk ve onlara iyi davranıyorduk. Temel sorun bizimle Almanlar arasındaydı, İngilizler ile Türklere arasında değildi; Türklere, Kırım’da bizim dostumuz idiler. Bir Türk atasözünü alıntılıyarak sözlerimi tamamlıyordum: “Eski dost düşman olmaz” Hatlarımız Türk hatlarına çok yakındı, megafonla veya onsuz anlaşılır biçimde konuşabiliyordum.”¹⁰¹

Yine kendisinin aktardıklarına göre bu konuşmalar Türkler üzerinde çok fazla etkili olmamaktaydı ve her seferinde çok sert cevap veriyorlardı. Konuşmasının hemen ardından bulunduğu siper Türkler tarafından yoğun şekilde bombalanıyordu. Sadece Aubrey Herbert değil, diğer istihbarat subayları da savaş süresince pek çok kez ileri hatta giderek Türklere karşı propaganda konuşmaları yaptı. İstihbarat raporlarına giren konuşmalar arasında en çarpıcı olanlardan biri de 12 Ekim tarihinde Arıburnu’nda yaşanmıştır. Daha önce aynı bölgeden İngilizlere firar eden Süleyman isimli bir Türk’ü de yanına alarak Yükseksirt’ta Türk siperlerine en yakın noktaya giden istihbarat subayı Üsteğmen Woods, burada Türk askerleriyle son derece enteresan diyaloglar içine girmiştir. Bu hadise bütün ayrıntılarıyla raporlanmıştır. Bu enteresan olayın önemli kısımları şöyle aktarılmaktadır:

“Dün elime megafon alarak Süleyman ve Addison ile Türk siperlerinden birkaç metre uzaktaki (bu noktanın Türklere en yakın yer olduğunu düşünüyorum) bomba çukurunun içine girdik. Süleyman, kendi aralarında konuşmalarını duyduğumuz Türklere bağırdı. Sadece “aj, ai” [belgenin orijinalinde böyle yazılmış] diye

¹⁰⁰ TNA, W.O. 95/4276, 9 CORPS, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 June-Sept., 20 July 1915.

¹⁰¹ Aubrey Herbert Henry Morgenthau *Çanakkale Devler Ülkesinde Devler Savaşı*, , Çev: Seyfi Say, İstanbul 2007, s.53-54.

cevap verdiler. Türkler siperdeki diğer arkadaşlarına da haber verdiler. Söylediğimiz her bir kelimeyi rahatlıkla duyabiliyorlardı. Daha sonra sabah saat 07.00'de bir grup Türk, elleri başları üzerinde (bizim tarafa gelmek isterlerse böyle yapmalarını söylemiştik) siper duvarında gözüktü. Bizimkiler onlarla konuşmadı fakat sigara ile sığır eti konservesi attılar. Konserveyi alabilmek için Türkler arasında müthiş bir karışıklık çıktı. Bir konserve Türk siperlerinin içine değil önüne düştü ve bir Türk siperinden çıkarak bu konserveyi aldı. Bunun üzerine Addison ve Calaghan bomba çukuruna giderek Türklere bağıldılar: "Eğer siperlerinize gelirsem sonra geriye dönmeme izin verir misiniz?" Türkler şöyle karşılık verdi: "Biz erkeğiz ve sana söz veriyoruz" Daha sonra başlarını bomba çukurundan kaldırdılar ve Türk siperlerinden başı ve omzu gözükken bir Türk gördüler. Addison kendisini gelmesi için davet ederek; "eğer gelirsen sana iyi bakılacak ve mutlu olacaksın. İngilizler ve Türkler her zaman arkadaştır" dedi. Türk: "Biz burada mutluyuz" diye cevap verdi. Addison, Türk askerine ne demesi gerektiğini söyleyen bir Türk subayını fark edince bu işe bir son verdi."¹⁰²

Üsteğmen Woods, 20 Ekim'de Kurmay Yüzbaşı Deedes'e¹⁰³ verdiği raporda Anzak siperlerinden Türklerle propaganda amaçlı nasıl en sağlıklı şekilde iletişim kurulabileceği ve onları firar etmeye nasıl ikna edilebileceği konusunda çeşitli önerilerde bulunuyordu:

"Bombasirtı'ndaki Türkler iki günden beri omuzlarına kadar siper duvarından çıkarak bize dostluk emareleri gösteriyorlar ve bir Türk subayı siperden geçerken kafamızı eğmemiz gerektiğini işaret ediyorlar. Bunun muhtemel sebebi, daha önce sizin gönderdiğinizin

¹⁰² TNA, W.O. 95/4283, 1 ANZAC, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Oct.-Nov., 12 October 1915.

¹⁰³ Sir Wyndham Deedes: Gelibolu'da İstihbarat subayı olarak Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle görev yapan Deedes, 1910-1911'de Libya'da Türk Jandarmasında görev yapan İngiliz subaylarından ve daha sonra Türk Dahiliye Nezaretinin bir parçası olarak Anadolu'da görev yaptı. Gelibolu'dan sonra Arap İsyanı başlarken Kahire'de danışman subay olarak bulunuyordu. Tarihi bir gün olan 11 Aralık 1917'de General Allenby ile Kudüs'e girdi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği bünyesinde çalıştı ve 1919'da Filistin'de Herbert Samuel'in atında Genel Sekreter olarak görev yaptı. 1910 yılından itibaren Türklerle birlikte, 1915'ten sonra ise Türklere karşı görev yapan Deedes, Türkleri, Anadolu ve Orta Doğu'yu iyi tanıyordu ve çok iyi derecede Türkçe biliyordu.. Ayrıntılı bilgi için bkz: John Presland, *Deedes Bey-A Study of Sir Wyndham Deedes 1883-1923*, London 1942.

mektupları Yüksesirt ve sonra Bombasirtı'ndaki Türk siperlerine atmamız olabilir. Aslında bize firar eden Süleyman'ı buraya getirip siper duvarından Türklere göstererek onu konuşturmayı düşündüm ama bu kendisi için çok riskliydi. Türklerin arasından bir fanatik, bize firar etmiş ve diğerlerinin de firar etmesini öğütleyen birini görünce onu vurmak isteyebilirdi. Diğer alternatif ise siper duvarından bağırarak Türkleri davet etmekte ama kişisel olarak bunun da doğru olmadığını düşünüyorum. Karşımızdaki Türklere arkadaşça ilişki kurduk ve bağırarak Türk subaylarının dikkatini çekip şüphelenmelerini istemiyorum. Bence yapılacak en iyi şey mektubu bir konserve kutusuyla Türk siperlerine atmaktır. Böylece onlara direk ulaşabiliriz. Mektupta bize nasıl gelmeleri gerektiğini, (silahsız ve elleri yukarda olacak şekilde) onlara göz kulak olarak yardım edebileceğimizi ve istedikleri zaman gelebileceklerini söyleyebiliriz. Bize firar etmelerini daha cazip hale getirmeliyiz. Alman askerlerinin Türkiye'ye gelecekleri ve bir daha geri dönmeyecekleri, bunun Türkiye'nin sonu olduğu argümanı fayda sağlayabilir. Bu konularda bana katılıyorsanız etki yaratabilecek 1 veya 2 mektubu Türkçe olarak bana gönderebilir misiniz?"¹⁰⁴

Türkler de İngilizler gibi karşı tarafın askerlerini etkilemek için aynı propaganda silahını sıklıkla kullanmıştır. Yüksesirt ve Bombatepe bölgelerinde Anzak siperlerine atılan Türk propaganda notları, 17 Ekim tarihli istihbarat bülteninde yer almaktadır. Bu notlar son derece çarpıcı ifadeler barındırırken, bazı kısımları ise sert söylemlerden oluşmaktadır:

"Uygurluk maskesi altında yaşayan domuz İngilizlere: Türkler aç veya çıplak değil. Midelerimiz her zaman dolu ve halimizden memnunuz. Aç bile olsak onurumuz tüfeğimizin ucundaki süngüye bağlı durumdadır. Sizin toplarınız ve silahlarınız, Türklerin cesareti ve süngüsü var. Eğer yemek veya sigara sıkıntınız varsa bize haber verin. Biz size bunları veririz. Ellerinizdeki bütün mühimmatla neyi başarmaya çalıştığınız mühim değil. Bizim süngülerimizi ve düşüncelerimizi yenemezsiniz. Evet, burada İngilizlerin onur ve medeniyetten ne kadar uzak olduklarını bilmeyen tek bir Türk askeri yok. Eğer gerçekten onurlu bir ulus olduğunuzu söylüyorsanız, askeri görevinizi yerine getirmeye çalışın ve yaptığınız şeyi yapmayın"

¹⁰⁴ TNA, W.O. 95/4283, 1 ANZAC, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Oct.-Nov., 20 October 1915.

Bu nottaki sert ifadelerle bakılırsa, Anzakların savaş kurallarına aykırı bir davranış içine girdikleri ve bir hadise yaşandığı özellikle son cümlelerden anlaşılıyor. Bombatepe'ye atılan ikinci not ise daha uzun yazılmış. İçinde yer alan önemli kısımlarda şu cümleler yer almakta:

“Bize asilce yazdığınız ilanı gerektiği gibi aldık. Yazdıklarınıza bakılırsa tamamen aptal olmalısınız. Şuna emin olabilirsiniz ki böyle aşağılık ve aptalca teklifler yaparak sadece kendinizi kandırabilirsiniz. Emin olun bugüne kadar avantajlı olan taraf hep bizdik. Boğaz'ı ele geçirmek için karaya çıkardığınız bütün kuvvetler bizim taarruzlarımız sayesinde geriye atıldı. Ama siz zavallılar, ölen arkadaşlarınız gibi aynı ölümcül sona katlanmak zorunda kalacaksınız. Eğer hayatınızı kurtarmak isterseniz, bize katılın.”¹⁰⁵

Türklerin Seddülbahir'de İngiliz siperlerine attığı bir başka notta ise;

“Biz ülkemizi ve dinimizi korumak için savaşıyoruz. Biz Türkler adam öldürmeyi sevmeyiz, ama ülkemizi işgale gelenlerin kanını içeriz. Boş yere kanınızı dökmeyin ve gelin teslim olun. Elimizdeki esirler iyi durumda ve bize teşekkür ediyorlar. Sizi yarımadadan göndermeye kararlıyız. Zaman bunu gösterecek. Bir Türk asla dinlenmez, elinde tüfeği vardır ve elleri asla kırılmaz”¹⁰⁶

İfadeleri yer almaktadır. Şüphesiz bu mektuplar, Türk subayları tarafından kaleme alınmıştır. Diğer yandan İngilizlerin “Türkler aldıkları esirleri öldürüyor” propagandasına karşı hem bunun yalan olduğunu bildirmek hem de İngiliz askerlerin savaşma azmini kırmak için 100 nüshadan oluşan bildiri, 12 Mayıs 1915'te uçaklarla İngiliz siperlerine atılmıştır. “Ey İngiliz, Avustralyalı, Yeni Zelandalı, Fransız ve Hintliler” diye başlayan bu beyannamede Türklerin esirlere yaptığı iddia edilen kötü muamele yalanlanmakta “bizdeki esirlerin rahat ve huzuru pek mükemmeldir” denilmektedir.¹⁰⁷

Aslında her iki tarafta çarpışan askerler de hem kendi orduları hem de düşman ordu tarafından yapılan propagandaya maruz kalmaktaydılar. Kendi ordusundaki subaylar, askerlerin savaşma azmini

¹⁰⁵ TNA, W.O. 95/4305, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 July-1916 Feb., October 1915, Appendix-14.

¹⁰⁶ TNA, W.O. 95/4313, 42 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 May-Dec., September 1915, Appendix-3.

¹⁰⁷ Pehlivanlı, a.g.m, s.548.

arttırmak, uzayan savaşın yarattığı kötü siper hayatı şartlarından bıkan askerlerin karşı tarafa kaçmaması ve asla teslim olmamasını sağlamak için, esirlere ve firarilere son derece kötü davranıldığını, hatta öldürdüklerini empoze etmeye çalışıyordu. Karşı ordu ise bu propagandaya karşı propaganda ile cevap vererek, esirlerin çok iyi şartlarda yaşadıklarını, yaralarının tedavi edildiğini ve mutlu olduklarını oldukça abartılı ifadelerle, sanki savaşın o kötü şartları hiç yokmuşçasına anlatıyordu. Şüphesiz bütün bu ifadeler oldukça abartılıydı ve hiçbir şekilde gerçekleri yansıtmıyordu. Bu propagandaya verilebilecek en güzel örneklerden biri İngiliz 9. Kolordusunun harp günlüklerinde görülmektedir. 29 Eylül tarihinde, Genel Karargâh istihbarat biriminden 9.Kolordu Komutanlığına gönderilen emirde, ele geçirilen bir Türk esirin yazdığı iddia edilen mektubun 100 kopyasının gönderileceği ve bunların bir fırsatının bulunarak Türk siperlerine atılması istenmiştir. Mektupta esir düşen Türklerin durumunun iyi ve mutlu oldukları yazılıdır. Emrin devamında, amacın Alman ve Türk subayların İngilizlerin aleyhine yaptıkları; “İngilizler esir aldıkları askerlere kötü davranıyor” algısının yıkılmak istendiği belirtilmiştir.¹⁰⁸

Bugün bu mektubun Türk siperlerine atılan eski Türkçe hali (metnin sonunda ekler kısmında görülebilir) ve İngilizce tercümesi 9. Kolordunun harp günlüklerinde bulunmaktadır. “Silah arkadaşlarıma” hitabıyla başlayan “Bir Osmanlı esiri” imzasıyla sona eren mektubun dikkat çeken kısımları ise şöyledir:

“Esir düştükten sonra tedavi sürecim bize anlatılanları tam tersi olduğu için size şu cümleleri kurmayı kendime görev biliyorum. Yakalandıktan sonra beni alan subaylar bana iyi davrandılar ve herkes bana hediyeler verdi, sigara ikram ettiler. Yolda subaylar ve askerler bana silah arkadaşları gibi davrandılar ve beni mutlu etmek için her şeyi yaptılar. Daha sonra Gökçeada’ya getirildim ve diğer esir düşen arkadaşların arasına katıldım. Hepsine yeni iç çamaşırları ve üniformalar vermişlerdi. Her çadırda yalnızca 5 adamımız kalıyor ve adam başı 3 battaniyemiz var. Büyük miktarda savaş malzemesi depoları var. Her bir esire günde 50 dirhem şeker, 20 dirhem çay, 75 dirhem pirinç, 60 dirhem patates, 75 dirhem sebze ve 150 dirhem yemek düşüyor. Ayrıca ekmek, bisküvi ve her iki günde bir paket sigara

¹⁰⁸ TNA, W.O. 95/4276, 9 CORPS, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 June - Sept., 29 September 1915, no: 34.

*veriliyor. Buradaki arkadaşların hepsi tek kelimeyle çok mutlu. Hepimiz sizin seri şekilde firar etmeniz için dua ediyoruz.*¹⁰⁹

İngilizler savaş boyunca Türk siperlerine teslim olmalarına dair pek çok beyanname atmışlardır. 28 Temmuz 1915'te Kumkale bölgesine havadan attıkları notlarda, Türk esirlerinin Nil nehri kenarında gayet muntazam bir bahçede ikamet ettikleri ve her birinin ayrı yatağı olduğu, çeşit çeşit yemekler yedikleri yazmaktadır. Hiç şüphesiz gerçekler böyle değildir. İngilizler, esirlere iyi muamele ettiklerini ve bunların kıymet itibarıyla İngiliz askerlerinden aşağı olmadığını göstermeye çalışmışlardır. İngilizlere sığınanların bolca yeme içme imkânına sahip olacaklarını, hatta esirlere maaş ödendiğini kaydetmektedirler. Zorluklar içinde her türlü imkândan yoksun savaştığına inandıkları Türk askerlerini bu şekilde ikna etmeye veya kandırmaya çalışmışlardır. Bir Türk esirin ilk yakalandığı andan itibaren kampa getirilmesine kadar olan süreçte başından geçenler ve kamp yaşantısını resmeden fotoğraflar da propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır.¹¹⁰ Fotoğraflarda rahat ve huzur içinde sigara ve nargile içen, saz ve tef çalan, tespih çeken Türk askerleri, adeta her türlü denetimden yoksun ve serbestçe yaşadığı izlenimi verilmeye çalışılmıştır.¹¹¹ Arıburnu'nda 57. Alay siperlerine atılan bir notta ise şöyle yazılmıştır:

“Ey Türk kardeşlerimiz! İngilizlerin aldıkları esirlere kötü muamele ettikleri ve hatta kestikleri hakkında çıkarılan rivayetler Almanların yalanlarıdır. Esir düştükleri zamanda aç, çıplak, perişan olan Osmanlı askerlerine İngiliz Hükümeti tarafından fevkalade iyi bakılmıştır. Mezkûr yalanlara kulak vermeyip esir düşmüş arkadaşlarınızın refahına siz de iştirak ediniz”¹¹²

23 Aralık 1915 tarihinde Seddülbahir'e atılan bir beyanname de isimleri ve alayları belirtilen 18 esir Türk askerinin imza, mühür ve parmak izinin altında İngiliz ve Fransızların ellerindeki esirleri mükemmel şekilde yedirip içirdikleri, hasta ve yaralıların ise özenle

¹⁰⁹ TNA, W.O. 95/4276, 9 CORPS, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 June - Sept., September 1915.

¹¹⁰ Sarısamam, a.g.e, s.14.

¹¹¹ a.g.e, s.15.

¹¹² Pehlivanlı, a.g.m, s.538.

tedavi edildiği kaydedilmektedir.¹¹³ 27 Mayıs 1915'te Arıburnu'ndaki siperlere atılan ve esir Türk askerlerinin ağzından yazılan bir başka notta ise şu ifadeler yer almaktadır: "İngilizler bizi iyice yedirip temiz su verdikten başka tütün ve diğer isteklerimizi karşıladılar. Yaralı olanlarımız hekimler tarafından tedavi edildi. Hatta çalıştırdıkları neferlere dahi emeklerine mukabil ücret veriliyor."¹¹⁴

Bu bildirilerin ve mektupların diğer tarafı ne kadar etkilediği veya ne derece başarı sağlandığını tespit etmek kolay değil. Fakat attıkları mektup ve bildirilerin Türkler üzerinde etkili olup olmadığı İngilizler tarafından sorgulanmıştır. Türk esirlerin ifadelerinden öğrendiğimize göre, İngilizler uçaktan atılan bildirileri ve kaçak mektuplarını (Daha önce belirtildiği gibi İngilizlere firar eden Türk askerlerinin ağzından yazılan propaganda mektupları uçakla, veya yakın olan Türk siperlerine elle atılıyordu. Bazen de İngiliz devriyeleri geceleri Türk siperlerinin kenarlarına bu mektupları gizlice bırakıyorlardı)¹¹⁵ görüp görmediklerini esirlere sormuşlardır.

9. İngiliz Kolordusunun 15 Ekim 1915 tarihli bir emrinde esir ve kaçaklara sorulması gereken önemli sorular 34 madde halinde sıralanırken bu soruların ilk maddesi Türk firari veya esirlerin ağzından yazılan ve Türk siperlerine atılan mektupları görüp görmedikleriyle alakalıdır.¹¹⁶ Örneğin 33. Alay'dan İsmail oğlu Sadık ifadesinde sorulan soru üzerine, uçaktan bazı kâğıtların atıldığını fakat kendisinin bunları görmediğini, kaçak mektuplarından haberi olmadığını ve birliğinde düşmana teslim olmak isteyen herhangi bir askerin bulunmadığını belirtmiştir.¹¹⁷ Bir başka esir ifadesinde ise daha enteresan bilgiler mevcut. 127. Alay'dan Kalfas isminde bir Rum askeri, kaçak mektuplarını görmediğini ama subayların siperlere gelerek İngilizlerin uçaklardan mektuplar attıklarını ve bu mektuplarda Türklere savaş

¹¹³ Sarısamam, a.g.e, s.84.

¹¹⁴ Pehlivanlı, a.g.m, s.539.

¹¹⁵ TNA, W.O. 95/4277, 9 CORPS, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Oct.-Nov., 8 October 1915.

¹¹⁶ TNA, W.O. 95/4277, 9 CORPS, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Oct.-Nov., 15 October 1915.

¹¹⁷ TNA, W.O. 95/4305, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 July-1916 Feb., 12 October 1915.

açtıkları için özür dilediklerini ve hastane gemilerine ateş açılmaması için yalvardıklarını söylediğini belirtmiştir.¹¹⁸

Türk askerlerinin büyük çoğunluğu okuma yazma bilmediği için bu mektupların askerler üzerindeki etkisi tartışmalıdır. Son örnekte görüldüğü gibi, askerler İngiliz uçaklarından atılan bu metinleri okuyamadıklarından, Türk subayları İngilizlerin kendi metinlerini karşı propaganda aracı olarak kullanmışlardır. Diğer yandan, bazı esir-kaçak ifadelerinden öğrendiğimiz kadarıyla (subayların bütün çabalarına rağmen) Türk askerlerinin bahsedilen kaçak mektuplarından haberdar oldukları ve etkilendikleri görülmektedir. Örneğin 5 Aralık 1915'te Anafartalar'da İngilizlere firar eden 34. Alaydan Er İbrahim oğlu Osman, neden İngilizlere sığındığı ile ilgili soruya, arkadaşlarından İngilizlerin esirlere iyi davrandıklarını duyduğunu ve Türk-Alman subaylarının zorbalıklarından bıktığını ifade etmiştir.¹¹⁹ Yine 8 Aralık'ta İngilizlere firar eden 34. Alaydan Muhammed oğlu Abdullah da ifadesinde, askerlerin kendi aralarında İngilizlerin esirlere iyi davrandığı ve savaşmaktan yoruldukları için teslim olmak istediklerini konuştuklarını belirtmiştir.¹²⁰ Anzak Kolordusu günlüğünde de 1. Avustralya tümeni bölgesinden Türk siperlerine kaçak mektubunun kopyalarının atıldığı ve bir müddet sonra Türk siperlerinden teslim olma belirtileri gözükteği not edilmiş fakat teslim olup olunmadığına dair bir bilgi verilmemiştir.¹²¹ 17 Ekim tarihinde buna benzer bir başka hadise Kanlısirt'ta yaşanmış ve kaçak mektuplarının atılmasından sonra bir Türk'ün siperlere yakın bir noktada konuştuğu tespit edilerek bölgeye tercüman gönderilmiş fakat ne dediği bir türlü anlaşılamamıştır. 6 Ekim'de Bombatepe'de siperlerine atılan kaçak mektuplarını alan Türkler, kaçak mektubuyla birlikte yazdıkları cevap

¹¹⁸ TNA, W.O. 95/4305, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 July-1916 Feb., 23 October 1915.

¹¹⁹ TNA, W.O. 95/4278, 9 CORPS, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Dec., 5 December 1915. Esir ifadelerine bakıldığında (bu örnekte olduğu gibi) erlerin çoğunun subayların kendilerine kötü davrandıklarını belirtmeleri de dikkat çeken bir diğer önemli husustur.

¹²⁰ TNA, W.O. 95/4278, 9 CORPS, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Dec., 8 December 1915.

¹²¹ TNA, W.O. 95/4283, 1 ANZAC, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Oct.-Nov., 1 October 1915.

kâğıdını Avustralyalıların siperlerine geriye atmıştır.¹²² Sonuç olarak, bu eylemler karşılıklı olarak neredeyse her gün yaşanmaya devam etmiştir.

İngiliz birliklerinin istihbarat raporlarına giren bir başka propaganda unsuru ise, Akdeniz Seferi Kuvvetleri baskı biriminin kendi askerleri için günlük olarak çıkarttığı “*Yarımada Gazetesi*”dir. Kendi askerlerinin morallerini yükseltmek ve savaşma azimlerini arttırmak için çıkarılan bu gazete ile haberler Arıburnu ve Seddülbahir’deki askerlere ulaştırılmıştır. Gazetenin sayfalarına bakıldığında sadece Gelibolu’daki muharebeler ile ilgili değil, savaşın genel gidişatı ile ilgili dünyanın her yerinden çeşitli haberler verildiği görülmektedir. 16 Mayıs 1915 tarihli baskının ilk sayfasında, “*İtalya ve Savaş, Fransa’daki Operasyonlar, Rusların Denizlerde Aktiviteleri, Yunanistan’ın Tavrı*” gibi çeşitli başlıklar yer almaktadır.¹²³ Günlük olarak çıkan bu gazetede Gelibolu’da yaşanan enteresan olaylara da yer verilmiş ve Türklerle ilgili çarpıcı saptamalar yapılmıştır. 17 Mayıs 1915 tarihli baskıda “*Ağaç gibi yürüyen Türkler*” başlığının altında şunlar yazmaktadır:

“Üstündeki ekipmanları kendisini Noel ağaçları gibi gösteren askerleri duymuştuk ama Türkler bunun daha iyisini yapmış. Avustralyalıların raporlarına göre tam olarak bir ağaca benzeyen bir Türk keskin nişancısı ele geçirilmiş. Bütün vücuduna fundalıklardan öbek öbek çalı çırpı sıkıştırmış. Hatta söylenene göre tüfeğini ve yüzünü bile yeşile boyamış. Onu yakalayan askerlerin belirttiğine göre, vadiden aşağı yürürken iki üç el kurşun vızıltısı duymuşlar ve dönüp baktıklarında küçük bir çalının hareket ettiğini görmüşler. Ağaç adam yakalandığında üstünde biraz Avustralya parası ve künyeler çıkmış. Üstünden çıkanlar ile alakalı genel fikir, öldürdüğü adam başına ödüllendirildiği ve ödülünü almadan önce bu künyeleri vermek zorunda olduğuydu”

Aynı sayfanın sonunda ise “*Müttefiklere Müslüman Desteği*” başlığında İngilizler ile iş birliği yapan Araplar övülmüştür. Arapların

¹²² TNA, W.O. 95/4283, 1 ANZAC, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Oct.-Nov., 6 October 1915.

¹²³ TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, 16 May 1915, No:4.

Türkler kadar saf olmadıkları, Almanların anlattığı İslam'ı koruma ve yüceltme masallarını yemedikleri ve Almanların Müslümanları müttefiklere karşı kutsal savaşa çağırma çabasının yüz kızartıcı şekilde başarısız olduğundan bahsedilmektedir.¹²⁴ 19 Mayıs tarihli bültende ise Arıburnu'nda gerçekleştirilen büyük Türk taarruzundan ayrıntılarıyla bahsedilirken, "Türkler ilerlemek için büyük cesaret ve kararlılık gösterecekler de kitleler halinde tüfeklerimiz tarafından biçildiler" denmektedir.¹²⁵ Bültenler içinde çok çeşitli bilgiler yer alırken, İngiltere'den Fransa'ya her gün 400.000 mektup ve 50.000 paket yollandığı, Çanakkale ve Mısır'a ise her hafta 250.000 mektup ve 5.000 koli geldiği gibi enteresan bilgiler de verilmiştir.¹²⁶ Kendi askerlerinin moral motivasyonunu arttırmak için propaganda amaçlı sürekli iyi haberlerin verildiği bu gazete, askerlerin dış dünyadan haber alabildikleri yegâne unsurdur. 22 Mayıs tarihli Yarımada Gazetesinin arkasına ufak bir not yazarak ailesine yollayan Avustralyalı bir asker, biraz da şaşkınlıkla "Kötü haberleri almıyoruz. Bilgi alabildiğimiz tek kaynak bu gazete" diye yazacaktı.¹²⁷

Askerler arasında bu propaganda gazeteleri ve sayfalarının ne derece etki yaptığı tartışmalıdır. Zira istihbarat subaylarından Compton Mackenzie kendisinden ertesi gün taarruza kalkacak askerler için bir propaganda sayfası yazması istendiğinde, "*Türklerde durumlar nasıl?*" başlığını attıktan sonra içeri farklı hikâyelerle süslemiştir. Propaganda amaçlı hikâyelerden en enteresanı ise şöyledir: "Gelibolu'da 20 Türk subayı ileri hatta gitmeyi reddetmiş ve bunlar tutuklanarak İstanbul'a gönderilmişlerdir. Sokaklarda elleri kelepçeli olarak yürütülürken içlerinden biri geçmekte olan askerlere: "gitmeyin, orası cehennem" diye bağırarak, derhal susturulduktan sonra vurulmuştur" Bunun gibi gerçek olmayan hikâyeler sıralandıktan sonra bu sayfalar çoğaltılarak askerlere dağıtılmıştır. Mackenzie günlüğünde bu yazıyı nasıl yazdığını

¹²⁴ TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, 17 May 1915, No:5.

¹²⁵ TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, 19 May 1915, No:7.

¹²⁶ TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, 22 May 1915, No:10.

¹²⁷ Peter Little, *Men of Gallipoli*, England 1988, s.157.

aktarıırken en sonda şöyle demektedir: “herhangi bir askerimizin bu saçmalıkları okuyarak taarruz için cesaretlendiğine inanmak çok zor”¹²⁸

Esir İfadeleri

İngilizlerin cephe ile ilgili en önemli istihbarat kaynaklarından biri de hiç şüphesiz ele geçirilen esirlerin ifadeleridir. Türklerin karşısında savaşan her birliğin istihbarat günlüklerinde onlarca hatta yüzlerce esir ifadesi mevcuttur. Esir düşenlerin yanında, bilerek ve isteyerek İngilizlere teslim olan kaçakların ifadelerini de raporlarda görmekteyiz. İngilizler ele geçirdikleri Türk askerlerinin ifadelerinin başına “*Esir ifadesi*” diye başlık atarken, kendilerine sığınan askerlere “*Kaçak ifadesi*” diye başlık atmışlar ve bu iki grubu birbirinden ayırmışlardır.

Bilindiği gibi Türk ordusunda I. Dünya Savaşı’nın sonuna doğru, arka arkaya gelen felaketler ve merkeze uzak cephelerde yaşanan iâşe sıkıntısı dolayısıyla esir ve kaçak sayısı çok ciddi oranlarda artmıştır. Çanakkale Muharebeleri’nde ise durum daha farklıdır. Gerek bölgenin merkeze yakın olması, gerek muharebelerin henüz savaşın ilk döneminde cereyan etmesi, gerekse muharebelerin hareketli değil de siper savaşı karakteristiğinde olması sebebiyle özellikle firar konusunda (25 Nisan ve sonraki birkaç günde Arıburnu’nda yaşanan bazı toplu firar hadiseleri haricinde) diğer cephelerin aksine önemli bir sıkıntı yaşanmadığını görmekteyiz. Esir ve kaçak askerler konusu başlı başına ayrı bir çalışma konusu olmakla birlikte, esir düşen veya İngilizlere firar eden askerlerin istihbarat raporlarına giren ifadeleri ve verdikleri bilgileri kısaca inceleyeceğiz.

İngilizler esir ifadelerini özenle ve belli bir sistematığe göre almışlardır. Birlik komutanı esir aldığı askeri nerede, ne zaman ve nasıl teslim aldığı ile ilgili kısa bir not tutarak bunları daha geriye göndermekle yükümlüdür. Tümen karargâhında esirlere bir seri numarası ve rehber verildikten ve buradaki sorgudan sonra mümkün olan en kısa sürede yarımada’dan alınarak Gökçeada’daki esir kampına götürülmekteydiler. Bu konuda 9. Kolordunun 2 Ağustos 1915 tarihli emrinde, esirlerin nasıl Gökçeada’ya götürüleceği ile ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Yine bu emre göre her esirin ifadesi ayrı ayrı rapor edilecek ve daha sonra faydalı bilgilerden bir rapor hazırlanarak

¹²⁸ Mackenzie, a.g.e, s.197.

birliklere dağıtılacaktır.¹²⁹ İyi derecede Türkçesiyle muharebeler boyunca pek çok Türk esirini sorgulayan Aubrey Herbet bu sistematığı anılarında şu ifadelerle anlatmaktadır:

“Türk kaçaklar ve esirler defalarca sorgudan geçiriliyordu. En önce Türk’ü ele geçiren bölge subayı faaliyete geçiyordu ve takdir görecektir şekilde, istihbaratın yapacağı keşifleri erken davranıp önceden haber vermeye çok hevesli oluyorlardı. Sonra, bunun şerefi konusunda çok şiddetli kıskançlık gösteren Başkumandanlık Karargâhı devreye giriyordu ve bunun ardından da bitkin durumdaki Türklerin son sorgulamasını yapmak için alabildiğine hırçın bir şekilde bekleyen Tümen Karargâhı işe başlıyordu.”¹³⁰

9. Kolordunun 30 Temmuz 1915 tarihli *“Türk esirlerin ve evrakların incelenmesi ile ilgili notlar”* başlıklı bildiriye ise şimdiye kadar elde edilen tecrübelerden subay ve erlerin nasıl sorgulanması gerektiğine dair çeşitli tavsiyeler verilmiştir. Bu belgede subaylar hakkında *“Bağlı oldukları alaylar haricinde bilgi vermeye gönüllü değiller”* dendiğinden sonra, yine de subayların birkaç gün dinlendirildikten sonra konuşma konusundaki isteksizliklerinin geçebileceği vurgulanmıştır.¹³¹ Sıradan erlerin kendi çevrelerindeki birlikler hakkında makul denilebilecek bilgilere sahip olduğu ve rahatça konuştuğu gözlemlenmiştir. Astsubaylar hakkında yapılan değerlendirme ise son derece enteresandır: *“Güvenilir bilgi vermesi en muhtemel olan grup astsubaylardır çünkü hem üstleri tarafından işe yarar derecede bilgilendirilmişlerdir, hem de subaylar kadar onurlu ve izzet-i nefis sahibi olmadıkları için sorulan sorulara karşı gelmemektedirler.”* Erlerin genellikle sıradan çiftçiler oldukları ve ele geçirildiklerinde muhtemelen kötü muamele görmelerinden dolayı korkarak belirsiz ve yanlış ifadeler verdikleri fakat belli bir müddet geçtikten, karınları doyurulup sigara ikram edildikten ve rahatladıktan sonra sorulan soruları cevaplamakta istekli olduklarına dair tespitler yapılmıştır. Türk

¹²⁹ TNA, W.O. 95/4276, 9 CORPS, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 June-Sept., 2 August 1915.

¹³⁰ Herbert, a.g.e, s.138.

¹³¹ Yüzbaşı Deedes, Türk subaylarının savaştan bıkmaları, Almanların varlığından rahatsız olmaları ve Alman savaş taktiklerinin kendilerine ağır zayıyata mal olması gibi sebeplerle sorgu esnasında işe yarar bilgi vermekten çekinmediklerini belirtmektedir. Deedes, a.g.e, s.181.

ordusundaki Hristiyan askerler için ise ordu hakkında en az bilgiye sahip olanlar bunlardır dendiikten sonra, “çok az bilgiye vakıf olmalarına rağmen bilgi uydurma kapasiteleri bitip tükenmez” denmektedir.¹³²

Esir ifadelerine baktığımızda çok çeşitli bilgiler verildiğini görmekteyiz. Sorulan sorular temelde aynı olmakla birlikte verilen cevaplar çok farklıydı. İngilizler hazırladıkları soru kitapçığında esirin memleketini, yaşını ve bağlı olduğu birlik numaralarını (bölükten orduya kadar) soruyordu. Esirlerin verdiği bilgiler ile birlik numaraları tespit ediliyor ve düzenli aralıklarla yarımada hangi Türk birliğinin nerede olduğu, ne zaman bölgeye geldiği, yanındaki komşu alayların numaraları ve toplam Türk kuvveti ile ilgili toplanan bilgilerden çeşitli tablolar oluşturularak bunlar cephedeki İngiliz birliklerine istihbarat olarak dağıtılıyordu. Örneğin, 29. Tümen’in 28 Mayıs tarihli istihbarat günlüğünde esir ifadelerine göre; Türk alaylarının tam mevcutlu fakat eğitimlerinin yetersiz, toplarının az olduğu, ordunun büyük bölümünün Kafkasya’da Ruslarla savaşmak için gönderildiği ve yarımada bulunan birliklerin yedek kuvvetler veya yeni oluşturulan birliklerden oluştuğu rapor edilmiştir.¹³³

1 Haziran 1915 tarihli bir başka istihbarat raporunda ise, 30 Mayıs 1915’e kadar yarımada olduğu belirlenen birlikler başlığı altında, hem Seddülbahir hem de Arıburnu bölgelerinde ön hatta veya yedekte bekleyen Türk alaylarının listesi tablo halinde hazırlanmıştır.¹³⁴ Yarımadaındaki Türk alaylarının listesi düzenli aralıklarla güncellenmiştir. Bu bilgiler esirlerden alındığı için Gelibolu’ya hangi Türk birliğinin geldiği ve bu birliklerin pozisyonları genelde doğru şekilde raporlanmıştır. Örneğin, 9. Kolordunun 9 Temmuz 1915 tarihli emrinde, ele geçirilen Türk esir ve kaçaklar sorgulanırken iki maddede şu bilgilerin temin edilmesi istenmektedir. Bu iki madde: 1-Triyandafil Çiftliğinin nerede olduğu, ne için kullanıldığı ve civarındaki irtibat

¹³² TNA, W.O. 95/4276, 9 CORPS, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 June - Sept., 29 July 1915.

¹³³ TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, 28 May 1915.

¹³⁴ TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, 1 June 1915.

siperleri 2- Boyun noktasından Zığındere'ye inen yolun kesiştiği noktadaki kuyu civarında Türk pozisyonları ve bu kuyu etrafında olduğu söylenen mühimmat deposu hakkında bilgiler. Emrin sonunda ise esirler sorgulanırken mutlaka bağlı olduğu alayın pozisyonu ve komşu birlikler hakkında bilgi toplanması talep edilmiştir.¹³⁵

Esirlerden öğrenilmeye çalışılan en önemli bilgilerden biri de Türk top mevzileri ve makineli tüfek yuvalarının yerlerinin tespiti ile alakalıdır. 11. Tümen 126. Alay'a ait bir Türk askerinin verdiği ayrıntılı bilgilere dayanarak Kirte gerisinde Saritepe'de bulunan dağ topları ve başka ağır toplardan oluşan Türk topçularının mevzileri, atış menzili ve hatta cephaneliğinin nerede olduğuna kadar ayrıntılı bir kroki çizilmiş ve rapor edilmiştir. Raporun altına ise, Ege denizine yakın olan bu top mevzileri için "denizden açılacak tarama ateşi bu mevziler üstünde güçlü etki edebilir" notu düşülmüştür.¹³⁶ Bir başka raporda ise esirler ve diğer belgelerden elde edilen bilgilere göre Türk birliklerinin siperde nasıl konuşlandığı hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Buna göre siperde bekleyen Türklerin dizilişi şu şekildedir: "Bir taburun iki bölüğü siperlerde 3 gün ve 3 gece bulunduktan sonra diğer iki bölükle yer değiştirmekte, yedekler 500 yard¹³⁷ geride beklemekte ve yer değiştirme işlemi karanlıkta yapılmaktadır. Gece vakti ise ön siperlere fazla asker getirilmemekte, adamlar 4 kişilik gruplara ayrılmakta ve gündüzleri bu dört kişiden ikisi hattı gözlerken ikisi dinlenmektedir. Gece karanlık çöktükten sonra dinlenmek ve uyumak yasaktır"¹³⁸

9. Kolordunun 4 Eylül 1915 tarihli emrinde ise esirler içinde zeki olan Türklere "levazım ve ulaşım ile ilgili sorulması gereken sorular" başlığıyla 7 soru sorulması tavsiye edilmiştir. Bu sorular daha çok, tümenlerin ikmal depolarının yerleri ve hacmi, yarımadaadaki büyük levazım depolarının (belgede bu maddenin yanına "büyük ağıllar" diye parantez içinde Türkçe olarak not düşülmüş) nerelerde olduğu, Bolayır'dan ön hatlara kadar malzemeler taşınırken hangi yolların

¹³⁵ TNA, W.O. 95/4276, 9 CORPS, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 June-Sept., 9 July 1915.

¹³⁶ TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, 1 June 1915.

¹³⁷ 1 yard= 0,9144 metre

¹³⁸ TNA, W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, 25 May 1915.

kullanıldığı ve bu malzemelerin hangi havyanlar vasıtasıyla getirilerek bölük ve taburlara kadar dağıtıldığı ile ilgili sorulardır. Bu belgenin sonuna düşülen notta ise şöyle yazmaktadır: “son zamanlarda genel karargâhta sorgulanan esirlerin bazılarında ilgili konular hakkında oldukça doğru bilgiler edinilmiştir.”¹³⁹

Esir veya kaçak askerin rütbesine ve verdiği bilgilere göre başka sorular da sorulduğu görülmektedir. Sorulan sorularda bir başka dikkat çeken ayrıntı ise İngilizlerin Türk ordusunda görevli Alman subayların varlığı ve hangi mevkilerde buldukları ile ilgili bilgi toplamaya çalıştığıdır.

Ele geçirilen esir ve kaçakların çok çeşitli bilgiler verdiği belirtilmişti. Raporlarda esir düşen her Türk askerinin yaşadığı farklı tecrübelere binaen yemek, cephane, donanım, eğitim, ast-üst ilişkisi, moral-motivasyon ve savaşma azmi konusunda birbirine zıt ifadeler göze çarpmaktadır. Bazı esirler açlıktan şikâyet ederken, çoğunluk yemek konusunda bir sıkıntı yaşanmadığını belirtmektedir.

Bu noktada, günümüzde de sıklıkla tartışılan Çanakkale’de Türk ordusunun aç savaştığı iddiasının gerçeği yansıtmadığını belirtmek gerekmektedir. Esir ifadelerine bakıldığında da bu kanının doğru olmadığı net olarak görülmektedir. Örneğin, Anafartalar’da İngilizlere firar eden 23. Alay’dan Zileli iki Ermeni kardeş, Türk ordusunda yemek sıkıntısı olmadığını belirtmişlerdir. Bu iki kardeşin ifadelerinde şu cümleler yer almaktadır: “yeterli derecede yemek var. Yiyecekler ekmek veya bisküvi, zeytin, peynir ve yağdan oluşmaktadır. Siperlerdeki askerlere düzenli olarak her 24 saatte bir saat 01.30’da çorba verilmektedir.”¹⁴⁰ Yine 126. Alay’dan bir onbaşı, yemek sorunu olmadığını her gece sıcak yemek yediklerini, bazen de sıcak kahvaltı yaptıklarını belirtmiştir.¹⁴¹ 29 Ağustos’ta İngilizlere firar eden 1. Tümen 70. Alay’dan Mustafa oğlu Hasan ise ifadesinde bol yemek olduğunu ve

¹³⁹ TNA, W.O. 95/4276, 9 CORPS, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 June-Sept., 4 September 1915.

¹⁴⁰ TNA, W.O 95/4305, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 July-1916 Feb., 6 October 1915.

¹⁴¹ TNA, W.O. 95/4305, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 July-1916 Feb., 15 October 1915.

genellikle fasulye ile ekmek çıktığını belirtmiştir.¹⁴² 17. Alay 2. Taburun yedek subaylarından Burhaneddin Efendi de günlüğüne her sabah çay içildiğini, yemeklerin düzenli olarak verildiğini ve zeytin ile kuru üzümün bol olduğunu yazmaktadır.¹⁴³ 72. Alay'dan Er Hasan Sadullah ise daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. İfadesinde, sabah erken saatlerde çorba, öğlen peynir, zeytin ve kuru üzüm, akşamları ise bulgur ile birlikte fasulye veya bezelye, bazen de bu sebzelerin haşlamalarını yediklerini belirtmiştir.¹⁴⁴ Bunun gibi onlarca ifadeden örnekleri çoğaltmak mümkün. Tekrar belirtmek gerekirse, karşılıklı büyük taarruzların yaşandığı günlerde en ön siperlere yemek ulaştırma sıkıntısı haricinde, Çanakkale'de iâşe bakımından büyük sorunlar yaşanmamıştır. Ambarlarda askere birkaç hafta yetecek kadar gıda maddesi depolanmıştır.¹⁴⁵ İngiliz istihbarat raporlarında da Türk ordusunun yemek konusunda sıkıntı yaşadığı veya aç halde savaştığına dair herhangi bir tespit görülmemektedir.

İngilizlerin esirlere ısrarla sorduğu bir başka soru da, Türklerin cephede zehirli gaz kullanma hazırlığı içinde olup olmadıkları ile ilgilidir. İncelenen esir ifadelerin tamamında askerler gaz kullanımı ile ilgili bilgilerinin olmadığını ve bu konu hakkında hiçbir şey duymadıklarını, Türk tarafında böyle bir hazırlığın olmadığını belirtmişlerdir.

İstihbarat raporlarının esir ve kaçaklar ile ilgili kısımlarına bakıldığında, en çok göze çarpan unsurlardan biri kaçak askerlerin sayısının fazlalığıdır. Örneğin bir Rum askerin verdiği bilgiye dayandırılan istihbarat raporunda, 24 Türk subay ve askerin firar nedeniyle Uzunköprü'de 4 Alman subay tarafından vurularak öldürüldüğü, daha sonra başka bir Türk komutanının bu 4 Alman'ı öldürdüğü gibi bilgiler de yer almaktadır.¹⁴⁶ Ancak şu ana kadar ortaya

¹⁴² TNA, W.O. 95/4313, 42 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 May-Dec., August 1915, Appendix-1.

¹⁴³ TNA, W.O. 95/4283, 1 ANZAC, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Oct.-Nov., October 1915, Appendix-11

¹⁴⁴ TNA, W.O. 95/4283, 1 ANZAC, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Oct.-Nov., 28 November 1915.

¹⁴⁵ Lokman Erdemir, *Çanakkale Savaşı Siyasi, Askeri ve Sosyal Yönleri*, İstanbul 2009, s. 241.

¹⁴⁶ Jeffery, a.g.e., s.141.

çıkan bilgi ve belgeler ışığında Çanakkale Muharebeleri esnasında böyle bir hadisenin hiçbir zaman yaşanmadığını söylemek gerekir. 124. Alay'dan firar eden İbrahim oğlu Salih ifadesinde; birliğinde savaştan bıkip kaçmak isteyen çok sayıda asker olduğunu fakat firar tehlikesine karşı subaylar ve astsubayların siperlerde sık sık denetim yaptığından bahsetmektedir.¹⁴⁷ Diğer yandan 9. Kolordunun 31 Ağustos tarihli bültenine göre, 19. Alaydan esir düşen bir Türk, her gün 50 firarının kaçmaya çalışırken Bolayır hattında yakalanıp birliklerine geri gönderildiğini, kendisinin de bunu denediğini fakat başaramadığını belirtmiştir. Türk askerinin bu ifadesinin yanına parantez içinde "Yakalandıktan sonra vurulmadığına göre Türkler asker sıkıntısı çekiyor olmalı" ifadesi not olarak düşülmüştür.¹⁴⁸ Fakat daha önce de belirtildiği gibi, Çanakkale Muharebelerinde dikkat çekecek kadar büyük miktarda bir firar hadisesi yaşanmadığını belirtmek gerekir.

Bilindiği gibi Müslüman olmayan azınlık askerlerine çok güvenilmediğinden bunların karşı tarafa kaçmalarını önlemek için çeşitli tedbirler alınmış ve bu askerlerden daha çok geri hizmette faydalanılmıştır. Firar eden askerlerin daha çok Türk olmayan, Ermeni-Rum azınlıktan olduğu düşünülse de raporlara baktığımızda karşı tarafa firar eden Türk askerlerinin sayısının fazla olduğu görülmektedir. Kaçaklarla ilgili incelenen belgeler arasında en dikkat çeken, o dönem Arıburnu bölgesinde bulunan 5. Tümen'den Binbaşı Hacı Ali Bey adında bir subaydır. 8 Mayıs 1915 tarihli istihbarat raporunda bu subayın firar ettikten sonra Türk birlikleri ile ilgili verdiği bilgiler raporlanmıştır.¹⁴⁹

Kaçak subaylar arasında Arap subayların da sayısının az olmadığını belirtmek gerekir. 12. Tümen 34. Alay'dan Şerif el Faruki isminde bir Arap Üsteğmen, Anafartalar'da İngilizlere firar ettikten sonra bütün Anafartalar bölgesindeki Türk birlikleri, bu birliklerin başındaki Türk komutanlarının isimleri, savunma pozisyonları ve hatta topçu birlikleri ve top mevzilerine kadar son derece ayrıntılı ve işe yarar bilgiler

¹⁴⁷ TNA, W.O. 95/4313, 42 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 May-Dec., December 1915, Appendix-1.

¹⁴⁸ TNA, W.O. 95/4276, 9 CORPS, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 June-Sept., 31 August 1915.

¹⁴⁹ TNA, W.O. 157/648, General Headquarters: Intelligence Summaries, General Staff 1915 Aug., 8 August 1915.

vermiştir. Sadece Çanakkale'deki birliklerin değil, Türk ordusunun kritik görevlerinde bulunan 11 Türk kurmay subayın isimlerini de vermiştir. Bu Arap subayın ifadesinde en çok göze çarpan bilgi ise Türk ordusu içinde gizli bir Arap organizasyonunun varlığından bahsetmesidir.¹⁵⁰ Verdiği bilgilere göre örgütün lideri Aziz Mısri'dir. Üsteğmen Faruki örgütün amacının İngilizlere firar ettikten sonra Şam'a dönmek ve burada Türklere karşı devrim başlatmak olduğunu belirtir. Kendisi de peygamber soyundan geldiğini iddia ederek Mekke'ye geçmek istediğini söyler.¹⁵¹

Sonuç

Çanakkale Muharebeleri'nin İngilizler adına başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Başkomutan Ian Hamilton ciddi şekilde eleştirilmiştir. Savaş Bakanlığının gerekli tüm hazırlıkları yapmadan Gelibolu'daki çıkarmalara başladığı konuşulmuştur. Gelibolu coğrafyasının yeterli derecede bilinmediği, çıkarma koyları ve arkasında uzanan arazideki zorlukların analiz edilmediği, hazırlanan haritaların son derece yetersiz olduğu gibi olumsuzluklar sıklıkla tarihçiler tarafından dile getirilmiştir. Hamilton da savaştan sonra ellerinde bölge hakkında yeterince bilgi olmadığını, haritaların ise yetersiz olduğunu belirtmiştir. Hamilton'ın söylemleri tam olarak doğruyu yansıtmamaktadır. Belki de savaşı kaybetmenin vermiş olduğu ruh hali içinde kendi başarısızlığının üstünü örtme ve çeşitli bahaneler üretme çabası içine girdiği düşünülebilir. Zira her ne kadar Hamilton'ın önünde çıkarmalara hazırlanmak için çok kısa bir süre olsa da, bu kısa sürede karargâhına azımsanmayacak derecede istihbarat bilgi akışı sağlanmıştır. Çıkarmalar yapıldıktan sonra da istihbarat akışı her aşamada devam etmiştir. Muharebeler başlamadan önce çok sayıda harita hazırlanmış ve bu haritalar stratejik, coğrafi ve taktik bilgilerle desteklenmiştir. 25 Nisan'da ordu başarılı bir şekilde karaya çıkıp Alçıtepe ve Kilitbahir Platosu'nu ele geçirdikten sonra Boğaz'a inip yolu

¹⁵⁰ Firari Arap Üsteğmenin bahsettiği bu gizli örgütün adı "Fetat el-Arap" idi. İngilizlerle temasta olan örgütün asıl amacı, Osmanlı Devleti'ne isyan ederek Halifeliğin tekrar Araplara geçmesini sağlamak ve bağımsız bir Arap devleti kurmaktır. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: İsmail Köse, *Arap İsyanı*, İstanbul 2018.

¹⁵¹ TNA, W.O. 157/648, General Headquarters: Intelligence Summaries, General Staff 1915 Aug., 21 August 1915.

donanmaya açabilse muhtemelen bu harita ve yetersiz istihbarat konusunun hiçbir zaman gündeme gelmeyeceği çok açıktır.

Daha önce de belirtildiği gibi İngilizler on dokuzuncu yüzyılın başından beri, dünyanın en stratejik noktalarından biri olan Çanakkale Boğazı hakkında önemli çalışmalar yapmış ve stratejik bilgiler edinmişlerdir. 1799, 1854 ve hatta 1876'da da İngiliz askeri heyetleri bölgedeydi. 1909-1914'e kadar Osmanlı Bahriyesinde görev yapan Amiral Limpus delegasyonu da kritik bilgilere sahipti. Dolayısıyla Gelibolu Yarımadası ve Çanakkale Boğazı bölgesinin başlıca coğrafi özelliklerinin ve savunma mekanizmalarının İngilizler tarafından bilinmediği, 1915 çıkarmalarından önce ellerinde yanlış haritalar olduğu bilgisi gerçeklerle örtüşmemektedir.

İstihbarat faaliyetleri başladıktan sonra haber alma merkezinin tek bir bölgeye odaklanmadığı ve İstanbul'dan Suriye'ye, Mezopotamya'dan Anadolu'nun çeşitli şehirlerine kadar pek çok yerden bilgi akışı sağlandığı görülmektedir. Uzun yıllardır Osmanlı coğrafyasını iyi bilen ve buralarda aktif olan İngilizlerin istihbarat toplamak için casus bulmakta zorlandıkları söylenemez. Zira savaşın başından beri İstanbul, Çanakkale, Ege Adaları ve İzmir gibi bölgelerde yaşayan azınlık unsurları İngilizler ile işbirliği içerisindeydi. Raporların içeriğine baktığımızda, bilgi kaynağı olarak, ya daha önce bu bölgelerde yaşayan gayrimüslim azınlıkların ya da Avrupalı gezginlerin kullanıldığı açıktır. Diğer yandan Mezopotamya, Suriye ve Filistin gibi bölgelerde de Araplar İngilizlere son derece önemli bilgiler aktarmışlardır. Çalışmanın içinde belgeleriyle belirtildiği gibi, Türk ajanlardan alınan bilgiler de azımsanmayacak derecededir. İngilizler Türk subaylarından bile bilgi almışlardır. İngilizler I. Dünya Savaşının ilerleyen yıllarında Türkler ve Türk ordusu hakkında istihbarat toplamaya devam etmişlerdir. Hatta Milli Mücadele yıllarında mücadelenin kalbi Ankara'dan dahi casusları vasıtasıyla tutarlı istihbarat bilgi akışı sağlamışlardır.

Osmanlı Devleti, İngilizlerin istihbarat faaliyetlerine karşı koymak için çeşitli önlemler olsa da bilgi akışını tamamen engelleyememiştir. Özellikle İstanbul kaynaklı istihbarat bilgileri savaş boyunca kesintisiz şekilde aktarılmıştır. Askeri istihbarat bültenlerinde, İstanbul'daki halkın gündelik yaşamı, yaşanan askeri hareketlilik ve buraya

gönderilen yaralıların sayısı hakkında her aşamada çok ayrıntılı bilgiler yer almıştır. Diğer taraftan İngilizler, nasıl Çanakkale bölgesinde yaşamış Rumlardan veya Suriye ile Irak'taki Araplardan istihbarat bilgileri topluyorsa, Türkler de Ege'deki adalarda yaşayan yerel halktan ve Mısır'da olan casuslarından düzenli olarak istihbarat bilgisi temin ediyordu. İngilizlerin Mısır'dan Çanakkale önlerine kadar olan bütün hareketleri takip ediliyordu.

Çanakkale'de muharebeler başladıktan sonra ise istihbarat bültenleri daha çok hava, deniz ve karadan yapılan gözlem ve keşiflere göre hazırlanmıştır. Bu keşif çalışmalarında daha çok Türk hatlarının ve top mevzilerinin yerleri ile Gelibolu'ya hangi miktarda Türk birliğinin getirildiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Her birlik, kendi karşısındaki Türk birliğinin hareketlerini gözleyip günlük olarak raporlar hazırlamakla sorumludur. Yapılan istihbarat çalışmaları neticesinde Türk siperlerinin son derece ayrıntılı krokileri çizilerek bunlar birliklere belli aralıklarla dağıtılmıştır.

Esir ve kaçakların ifadeleri ise istihbarat bültenlerinde önemli bir yer tutmaktaydı. Bu sayede her aşamada Türk ordusunun moral vaziyetiyle ilgili analizler yapılıyor, Türklerin hangi şartlarda savaştığı ve teçhizatları hakkında bilgi toplanıyordu. Yine Gelibolu'da hangi Türk birliklerinin bulunduğu ve bu birliklerin organizasyonu ile ilgili temel bilgiler esir ifadeleri sayesinde öğrenilmekteydi.

Bütün bu istihbarat çalışmalarına rağmen İngilizlerin neden başarılı olamadığı sorusu akıllara gelebilir. Unutulmamalıdır ki bir muharebede başarı sadece gerçeğe en yakın istihbarat bilgilerini toplamakla gelmez. Başarı, toplanılan istihbaratın doğru şekilde analiz edilmesinin yanında iyi bir planlama ve doğru strateji arasındaki etkileşime bağlıdır. Tekrar etmek gerekirse Hamilton'ın kendi belirttiği gibi, elinde çıkarma yapılacak bölgeler hakkında haritalar olmadığı, yeterli istihbarat sağlanmadığı ve bunun sonucu iyi planlama yapılamadığı hakkında var olan genel kanı gerçeği yansıtmamaktadır. İstihbarat raporlarında görülmektedir ki, hem taktik, hem coğrafi konular hakkında isabetli raporlar hazırlanmıştır. 25 Nisan çıkarmalarından önce Türk ordusunun ağırlıklı Bolayır'a kaydırıldığı, yarımadanın güneyindeki sahillerin zayıf kuvvetlerle tutulduğu, 6 Ağustos Anafartalar (Suvla) çıkarmasında ise çok az sayıda Türkün bölgede olduğu ve Türklerin çıkarmayı yine

Bolayır tarafından beklediği son derece isabetli bir şekilde tespit edilmiş¹⁵² ve bu bilgiler çıkarmalar başlamadan önce genel karargâha rapor edilmiştir. Çıkarmalar başladıktan sonra buralarda istihbarat raporlarının aksini gösteren, Hamilton'ın planlarını suya düşürecek sürprizler ile karşılaşılmamıştır. İngilizler adına harekâtın başarısız geçmesinin sebebi çıkarmaların başlangıcından itibaren, her aşamada yapılan taktik yanlışlar ve organizasyon bozukluklarıdır dersek yanlış olmayız. Hamilton'ın kendi başarısızlığını örtmek için çeşitli bahanelerin arkasına sığındığı çok açıktır. Diğer yandan Türk komuta kademesi de muharebeler boyunca çok ciddi stratejik hatalar yapmış, fakat İngilizler bu hataları değerlendirememiştir.

1914 sonundan itibaren Çanakkale Boğaz'ı önünde başlayan askeri hareketlilik Türklerin dikkatini çekmiş ve İngilizler Gelibolu'ya sürpriz bir çıkarma yapma şansını daha en başta kaçırmışlardır. Bütün dünyanın gözü Çanakkale'ye çevrilmişken ve neredeyse Türklerin gözü önünde haftalarca süren çıkarma hazırlıklarına girişilmişken başarı şansı daha da düşürülmüştür. Hamilton, her şeye rağmen, 25 Nisan'da ve 6 Ağustos'ta Türklere karşı taktik üstünlüğü (Türk savunma stratejisinin yanlışlığından dolayı) ele geçirmiş ama daha ilk andan itibaren yaşanan organizasyon bozuklukları ve emir komutada yaşanan kargaşa İtilaf Devletlerinin savaşı kaybetmesine yol açmıştır. Başta Mustafa Kemal olmak üzere Türk komutan ve askerlerinin kararlı direnişi de İngilizleri durduran en önemli unsurlardan biridir.

Bu noktada, özellikle Mustafa Kemal'in Çanakkale Muharebeleri'ne olan etkisi üzerinde önemle durulması gerekmektedir. Muharebelerin gidişatını tam üç kez son derece kritik şekilde değiştiren Mustafa Kemal Bey, 25 Nisan günü Arıburnu'na çıkan Anzak kuvvetlerine, ihtiyat tümeninin komutanı olmasına rağmen, üstlerinden emir almadan tamamen kendi inisiyatifiyle tam zamanında müdahale etmiş ve daha ilk gün cephenin çökmesini engellemiştir. Ağustos ayına gelindiğinde ise sorumluluktan kaçmayarak Conkbayırı ve Anafartalar'daki bütün kuvvetlerin emrine verilmesi gerektiğini belirtmiş ve Anafartalar Grup Kumandanı olduktan sonra, Anafartalar'a çıkan İngiliz Kolordusunu 9 Ağustos'ta kesin olarak mağlup etmiştir. 10

¹⁵² İngiliz istihbaratı Anafartalar'daki Türk gücünü 4.000 kişi olarak hesaplamıştır. Presland, a.g.e, s.205. Gerçekte ise bölgede 3.000 Türk askeri mevcuttu.

Ağustos tarihinde ise bütün bölgenin kilidi olan Conkbayırı'nın bir bölümünü ele geçiren düşman kuvvetlerini bizzat yönettiği süngü taarruzu ile tepeden atmayı başarmıştır. Özellikle 10 Ağustos Conkbayırı Taarruzu Çanakkale Muharebeleri içinde bir doruk noktasıdır. Mustafa Kemal'in taktik dehasının en önemli örneklerinden biridir. Her iki orduda da Mustafa Kemal kadar muharebelerin gidişatına etki eden başka bir komutan olmamıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

The National Archives

W.O. 157/647, General Headquarters: Intelligence Summaries, General Staff 1915 Mar. 6-July 31, 21 March 1915.

W.O. 157/648, General Headquarters: Intelligence Summaries, General Staff 1915 Aug., 8 August 1915, 21 August 1915.

W.O. 157/648, General Headquarters: Intelligence Summaries, General Staff 1915 Aug., Appendix 6.

W.O. 157/668, Anzac Corps: Intelligence Summaries, April 1915.

W.O.157/678, New Zealand and Australia Division: Intelligence Summaries, April 1915.

W.O. 301/499, Gallipoli Peninsula: Sketch plan showing results of Air Reconnaissance to 14 Apr 1915.

W.O. 301/500, Gallipoli Peninsula: Sketch plan showing results of Air Reconnaissance to 18 Apr 1915.

W.O. 95/4263, General Headquarters: Branches and Services, General Staff 1915 Feb. - Apr., March 1915, Appendix-10.

W.O. 95/4276, 9 CORPS, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 June - Sept., 2 August 1915, 31 August 1915.

W.O. 95/4276, 9 CORPS, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 June - Sept., 9 July 1915, 20 July 1915, 24 July 1915, 29 July 1915.

W.O. 95/4276, 9 CORPS, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 June - Sept., 1 September 1915, 4 September 1915.

W.O. 95/4277, 9 CORPS, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Oct. - Nov. 8 October 1915, 15 October 1915.

W.O. 95/4278, 9 CORPS, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Dec., 5 December 1915, 8 December 1915.

W.O. 95/4280, 1 ANZAC, Headquarters Branches and Services: General Staff 1915 Feb.-May., May 1915, Appendix-36-37.

W.O. 95/4280, 1 ANZAC, Headquarters Branches and Services: General Staff 1915 Feb.-May., 14 April 1915.

W.O. 95/4283, 1 ANZAC, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Oct.-Nov., 1 October 1915, 6 October 1915, 12 October 1915, 20 October 1915.

W.O. 95/4283, 1 ANZAC, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Oct.-Nov., October 1915, Appendix-11.

W.O. 95/4283, 1 ANZAC, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Oct.-Nov., 28 November 1915.

W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan. – June, 14 April 1915.

W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, April 1915, Appendix-1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9.

W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, May 1915, Appendix-14, 15, 23, 30, 32, 34.

W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, 16 May 1915, No:4.

W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, 17 May 1915, No:5

W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, 19 May 1915, 19 May 1915, No:7, 22 May 1915, No:10, 23 May 1915, 25 May 1915, 26 May 1915, 28 May 1915, 29 May 1915.

W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, 1 June 1915.

W.O. 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, Miscellaneous Intelligence Bulletin, Appendix-1, 34.

W.O. 95/4305, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 July-1916 Feb., February 1915, Appendix-2, 3, 4, 6, 7.

W.O. 95/4305, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 July-1916 Feb., 6 October 1915, 12 October 1915, 15 October 1915, 23 October 1915,

W.O. 95/4305, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 July-1916 Feb., October 1915, Appendix-14.

W.O. 95/4313, 42 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 May-Dec., August 1915, Appendix-1.

W.O. 95/4313, 42 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 May-Dec., 28 September 1915.

W.O. 95/4313, 42 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 May-Dec., December 1915, Appendix-1.

Kitap ve Makaleler

ALBAYRAK, Muzaffer -Vahdettin Engin, *Kut'ül Amare Zaferi 1916*, İstanbul 2017.

AŞAR, Servet, “Çanakkale Savaşında İstihbarat ve Propaganda”, <http://canakkalesavaslari.comu.edu.tr/viewer>, Son Erişim Tarihi: 01.12.2019.

ATABEY, Figen, *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi*, Ankara 2014.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, C.V, Kitap I-II-III, Ankara 2012.

BÜYÜKTUĞRUL, Afif, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, C.III, İstanbul 1983.

CALLWELL, Charles Edward, *Experiences of a Dug-Out 1914-1918*, London 1920.

CHASSEAUD, Peter-DOYLE, Peter, *Grasping Gallipoli, Terrain, Maps and Failure at the Dardanelles 1915*, England 2005.

DOLAN, Hugh, *Gallipoli Air War*, Sydney 2013.

ELDEM, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi*, Ankara,1994.

ERDEMİR, Lokman, *I. Dünya Harbi'nin İstanbul'da Sosyal Hayata Etkisi, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti*, İstanbul 2015.

ERDEMİR, Lokman, *Çanakkale Savaşı Siyasi, Askeri ve Sosyal Yönleri*, İstanbul 2009.

GÖZCÜ, Alev, “I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32 (2016-Bahar), s.133-169.

HERBERT, Aubrey-Henry Morgenthau, *Çanakkale Devler Ülkesinde Devler Savaşı*, Çev:Seyfi Say, İstanbul 2007.

JEFFERY, Keith *MI6-The History of the Secret Intelligence Service 1909-1919*, England 2010.

KARATAŞER, Büşra, “Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Döneminde İstanbul'un İlaşesi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Haziran 2014, s.97-114.

KIBIL, Mehmet, *Çıkarmadan Tahliye Arıburnu-Anafartalar Muharebeleri*, İstanbul 2017.

KOÇAK, Kamil, “Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)”, *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 2008-II, s.141-183.

KON, Kadir, “Almanya'nın İslam Stratejisi Mimarlarından Max Von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu”, *Tarih Dergisi*, Sayı 53, (2011/1), s.211-252.

LITTLE, Peter, *Men of Gallipoli*, England 1988.

MACKENZIE, Compton, *Gallipoli Memories*, New York 1930.

OGLANDER, Aspinall, *Büyük Harbin Tarihi Gelibolu Askeri Harekâtı*, C. I-II, Haz.: Metin Martı, İstanbul 2005.

ÖZBAY, Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri I-II*, İstanbul 1976.

PEHLİVANLI, Hamit, "Çanakkale Muharebeleri Sırasında Müttefiklerin Propagandası ve Karşı Propaganda", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: VII / Temmuz 1991 / Sayı: 21, s.535-552.

PRESLAND, John, *Deedes Bey-A Study of Sir Wyndham Deedes 1883-1923*, London 1942.

ROBERTSON, William, *Soldiers and Statesmen 1914-1918*, Vol. 1, London 1926.

SANDERS, Liman von, *Türkiye'de Beş Yıl*, Çev: Eşref Bengi Özbilen, İstanbul 2018.

SARISAMAN, Sadık, *I. Dünya Savaşı'nda Türk Cephelelerinde Beyannamelerle Psikolojik Harp*, Ankara 1999.

SAYILIR, Burhan, *Çanakkale Savaşları Sırasında Casusluk Olayları ve Türklerin Casusluk Olaylarına Karşı Aldıkları Tedbirler*, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Ağustos 2006, Yıl:4, Sayı:8, s.100-108.

SELÇUK, Mustafa, *Çanakkale Seferberliği, Savaş, Eğitim, Cephe Gerisi*, İstanbul 2016.

SUNATA, İsmail Hakkı, *Gelibolu'dan Kafkaslara Birinci Dünya Savaşı Anılarım*, Haz.: Kansu Şarman, İstanbul 2003.

STEEL, Nigel-Peter Hart, *Gelibolu Yenilginin Destanı*, Çev:Mehmet Harmancı, İstanbul 2005.

ŞAHİN, Feyza Kurnaz, "İngiliz Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı Yıllarında Afyonkarahisar Üsera Garnizonu'ndaki İngiliz Esirler", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2016, s.1255-1307.

ŞAHİN, Feyza Kurnaz, "I. Dünya Savaşı Yıllarında İki Felemenk Temsilcinin Afyonkarahisar Üsera Garnizonu Hakkındaki İzlenimleri: Dirk Johannes Van Bommel ve Dr. Emile Ernest Menten Raporları", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl: 14, Bahar: 2016, Sayı: 20, s.35-63.

TÜRKMEN, Zekeriya, "Psikolojik Harekât Açısından Çanakkale Muharebelerine Dair Bir Değerlendirme", *15.Askerî Tariz Sempozyumu*, Ankara 2017, s.325-347.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, C.III, Kısım: 6, Kitap: 1, Ankara 1971.

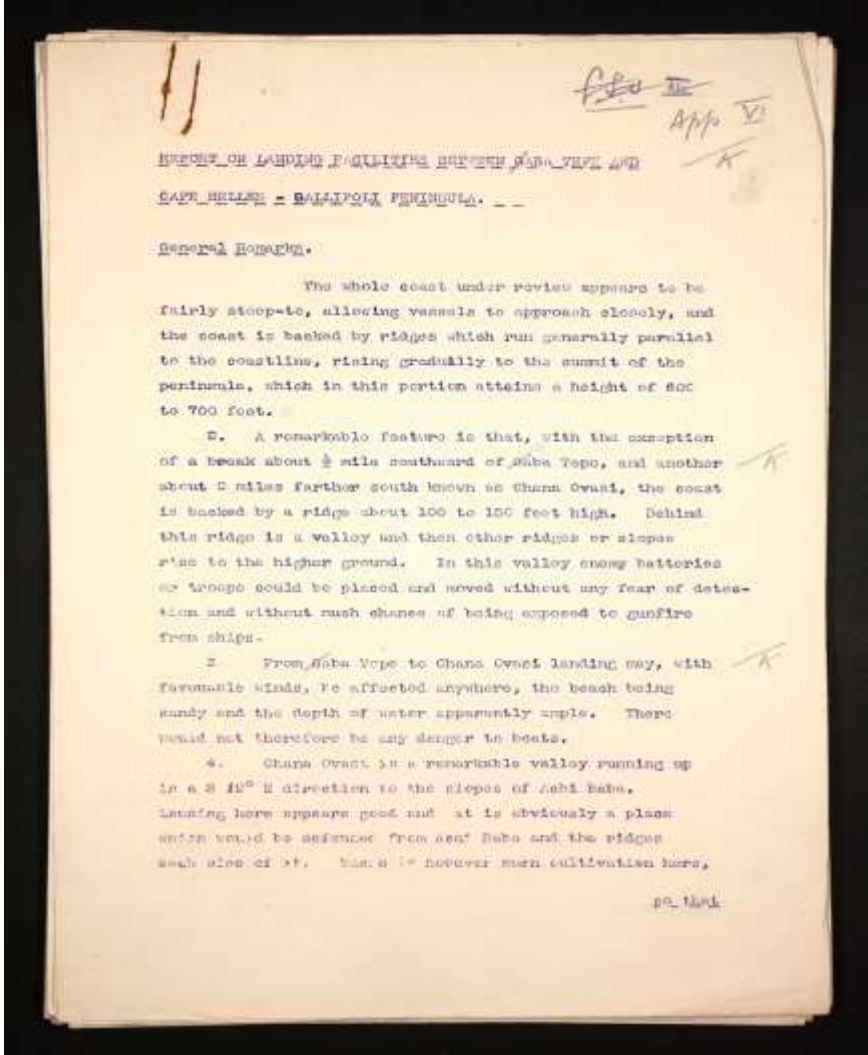
WITMANN, William, *Travels in Turkey, Asia-Minor, Syria and Across the Desert into Egypt during the Years 1799, 1800 and 1801*, London 1803.

YEŞİL, Fatih, "İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasî ve Askerî Anatomisi", *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedide III. Selim ve Dönemi*, Ed. Seyfi Kenan, İstanbul 2010.

YILMAZ, Sait, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları 1914-1918*, Ankara 2017.

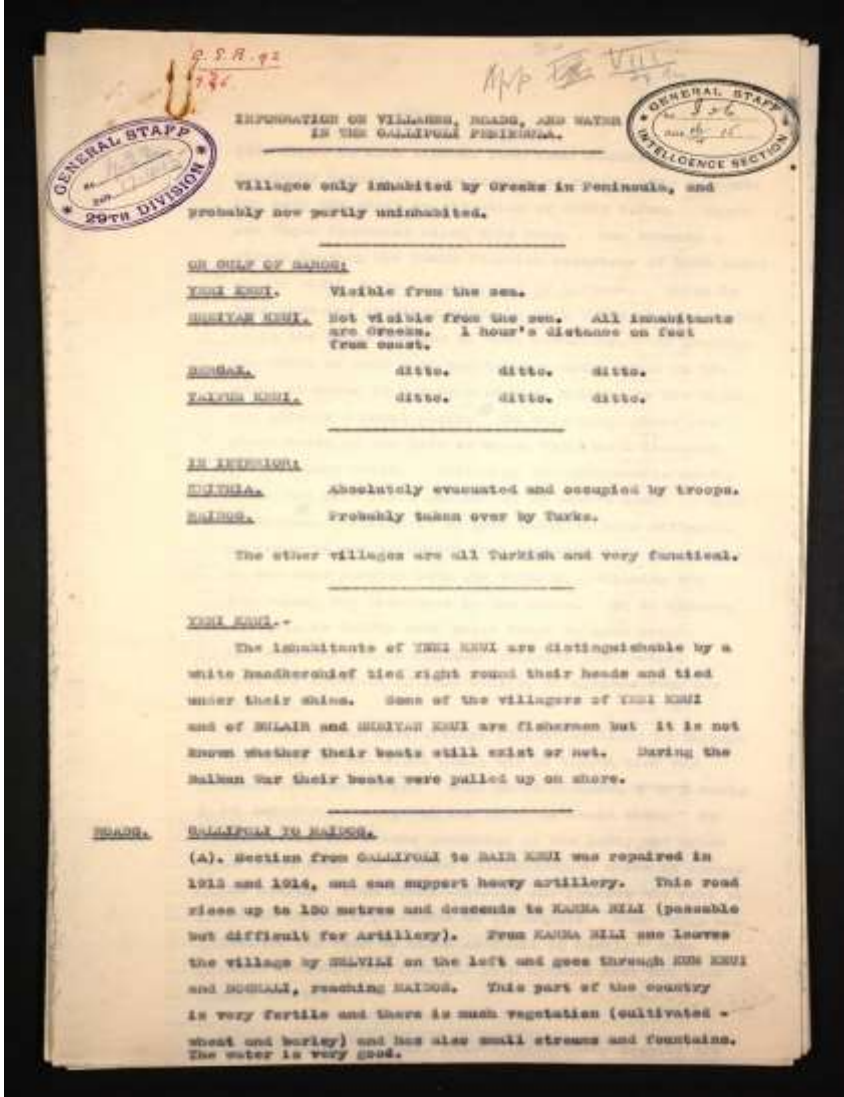
Ekler

Ek 1: "Kabatepe ve Seddülbahir Arasındaki Bölgeye Çıkarma Olanakları" Başlıklı 6 Sayfalık İstihbarat Raporunun İlk Sayfası

Kaynak: TNA, W.O. 95/4304, April 1915, Appendix-6.

**EK 2: Gelibolu Yarımadası'nda Köyler, Yollar ve Su Kaynakları
Hakkında Hazırlanan İstihbarat Raporunun İlk Sayfası**

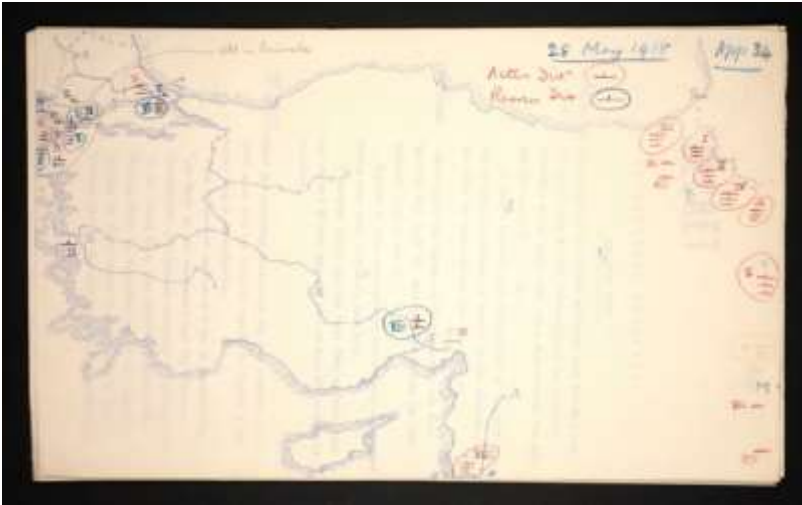
Kaynak: TNA, W.O. 95/4304, April 1915, Appendix-8.

EK 3: 23 Mayıs 1915 Tarihli Gelibolu'da Esirlerden Alınan Bilgilerle Tespit Edilen Türk Tümen ve Alaylarının Listelendiği İstihbarat Raporu

Name	No.	Location	Remarks
1st Regt.	100
2nd Regt.	200
3rd Regt.	300
1st Bn.	101
2nd Bn.	201
3rd Bn.	301
4th Bn.	401
5th Bn.	501
6th Bn.	601
7th Bn.	701
8th Bn.	801
9th Bn.	901
10th Bn.	1001
11th Bn.	1101
12th Bn.	1201
13th Bn.	1301
14th Bn.	1401
15th Bn.	1501
16th Bn.	1601
17th Bn.	1701
18th Bn.	1801
19th Bn.	1901
20th Bn.	2001
21st Bn.	2101
22nd Bn.	2201
23rd Bn.	2301
24th Bn.	2401
25th Bn.	2501
26th Bn.	2601
27th Bn.	2701
28th Bn.	2801
29th Bn.	2901
30th Bn.	3001
31st Bn.	3101
32nd Bn.	3201
33rd Bn.	3301
34th Bn.	3401
35th Bn.	3501
36th Bn.	3601
37th Bn.	3701
38th Bn.	3801
39th Bn.	3901
40th Bn.	4001
41st Bn.	4101
42nd Bn.	4201
43rd Bn.	4301
44th Bn.	4401
45th Bn.	4501
46th Bn.	4601
47th Bn.	4701
48th Bn.	4801
49th Bn.	4901
50th Bn.	5001

Kaynak: W.O. 95/4304, 23 May 1915.

EK 4: 28 Mayıs 1915 Tarihli Türk Aktif ve Yedek Tümenlerinin Coğrafya Üzerinde Dizilimini Gösteren Harita

Kaynak: TNA, W.O. 95/4304, Appendix-34.

EK 5: Daha Önce Alçitepe’de Oturan Bir Rum Göçmenin Verdiği Bilgilerin Yanı Sıra, Çeşitli İstihbarat Bilgilerinin Yer Aldığı 29 Mayıs 1915 Tarihli İstihbarat Raporu

Kaynak: TNA, W.O. 95/4304, 29 May 1915.

EK 6: Yapılan Gözlem-Keşif ve Türk Esir İfadelerine Göre Çizilen Seddülbahir’deki Türk Siperlerinin Bir Kısımının (16 Ekim 1915) Ayrıntılı Krokisi

Kaynak: W.O. 95/4313, Appendix-4.

EK 7: İstanbul ve İzmir'de İhtiyaç Duyulan Malzemelerin Savaş Devam Ederken Artan Fiyatları (Mayıs 1915)

believed to be ready in cases for despatch. The Staff of this Bank, it is said "are in readiness to leave at a moment's notice"

"Gold continues to arrive in CONSTANTINOPLE, and it is said that the Germans have to supply the Turks with "25 million marks per month"

The latter report should be accepted with reserve.

PROVISIONS ISTANBUL. PRICES IN FRANCS.

Wheat per oka.	Francs 1.20	Rice per oka	Francs 1.00
Bread45	Cheese 2.40
Eggs each.	.. .05	Petroleum ROBE	
Sugar per oka.	.. 1.40	Candles each	.. .40
Coffee 2.50	Lemons25
Onions80	Oranges30
Potatoes 1.20	Flour per bag.	.. 50.

Vegetables dearer than usual.

NOTE 1 Oka =2.50 lbs.

PROVISIONS CONSTANTINOPLE

PRICES IN FRANCS.

Bread per loaf	Francs	.50
Maccaroni per oka	..	.90
Beef	2.20 & 2.40
Lamb	3.00 & 3.20
Rice	1.20
Sugar90
Coffee	2.50 & 4
Petroleum per tin.	..	7.20 & 7.60
Onions per oka	..	1.20
Salt80
Beans	1.20
Cheese	2.20, 2.50 & 4.20
Oil	2.40 & 2.60

Marsyasian, İspanda M. satıng.

Kaynak: TNA, W.O. 95/4304, May 1915, Appendix-30.

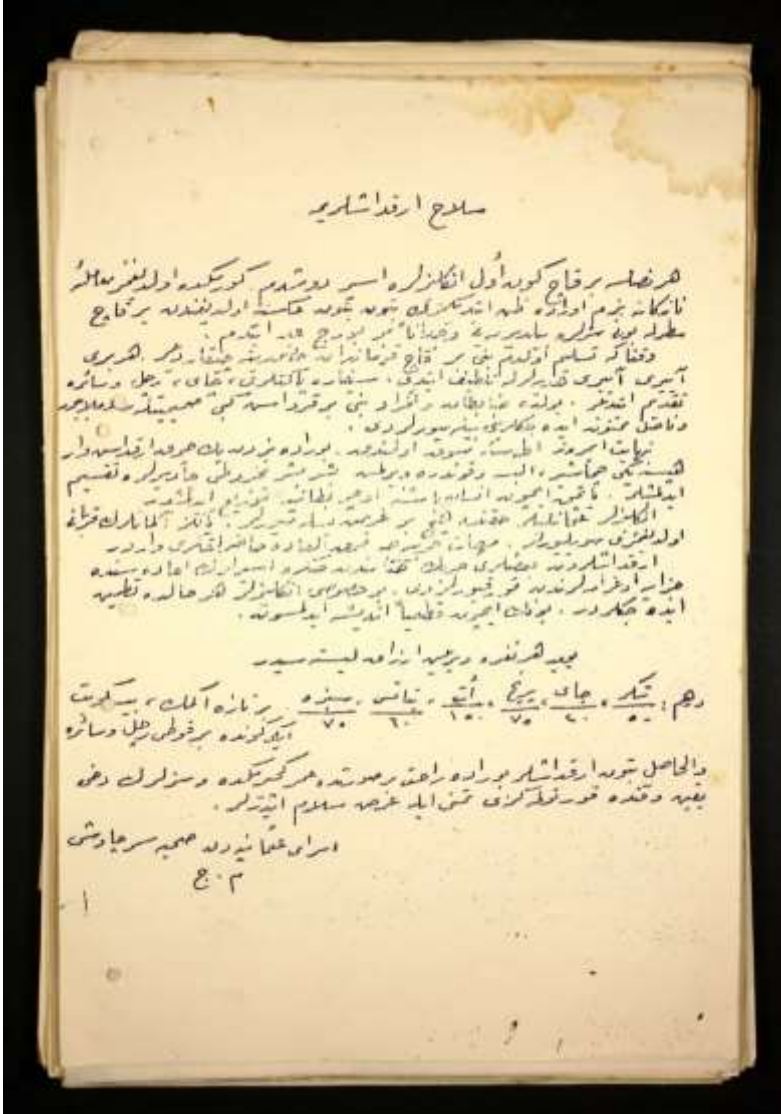
EK 8: 22 Mayıs 1915 Tarihli "Yarımada Gazetesi"

Kaynak: TNA, W.O. 95/4304, 22 Mayıs 1915, No:10.

EK-9: Bir Türk Esirin Ağzından Yazılan ve Türk Siperlerine Atılan Propaganda Mektubu

Kaynak: W.O. 95/4276, September 1915.

L'Organisation de l'Institut Africain du Cancer (radium) en Algérie

Yamina Medjahed*

(ORCID ID : 0000-0002-3593-4087)

Makale Gönderim Tarihi

13.02.2020

Makale Kabul Tarihi

06.03.2020

Résumé

La question du cancer est devenue un objet de recherche pour les sciences humaines et sociales. Son objectif est avant tout de dresser un état des lieux de la recherche sur l'histoire du cancer. Loin de circonscrire la réflexion aux domaines médicaux et biologiques, il inclut les dimensions politiques, sociales et culturelles. Cette collaboration a ainsi permis d'étudier le cancer sous des aspects très divers : représentations de la maladie de l'Algérie Ottomane du XVIIIe siècle jusqu'aux années 1950.

La lutte contre le cancer en Algérie s'impose avec la même impérieuse nécessité que dans la Métropole et les autres territoires Français d'Afrique du Nord.

Les ravages que cause le cancer en Algérie sont en effet de même ordre que ceux dont il accable les autres pays méditerranéens.

Mots clés : Lutte contre le cancer, Institut Africain du Radium (Cancer) en Algérie, Anatomie Pathologie, Histophysiologie, Chimie biologique, Radiothérapie, Curiethérapie.

The Organization of the African Cancer Institute (radium) in Algeria

Summary

The issue of cancer became a research topic for the humanities and social sciences. Its goal is primarily to establish an inventory of research on the cancer history. Far from confining reflection to the medical and biological realms, it includes the political, social and cultural dimensions. This

* Maitre de conférences (Lecturer), Université d'Oran-1, Faculté des Sciences Humaines Spécialité "Histoire", Algérie, medmina68@gmail.com.

collaboration made it possible to study cancer under very different aspects: representations of the disease from the mid-eighteenth century to the 1950s.

The fight against cancer in Algeria is imperative with the same imperative need as in the Metropolis and the other French territories of North Africa.

The ravages caused by cancer in Algeria are in fact of the same order as those of which it overwhelms the other Mediterranean countries.

Keywords: Fight against cancer, African Radium Institute (Cancer) in Algeria, Anatomy Pathology, Histophysiology, Biological Chemistry, Radiotherapy, Brachytherapy.

Introduction:

Le cancer était initialement considéré comme une maladie injuste, cruelle, hideuse et fataliste mais pas comme un fléau. De son côté, le patient cancéreux, livré à la solitude et au rejet de la société, c'était vu reléguer dans une sorte de ghetto sans mesure d'accueil institutionnel ⁽¹⁾.

C'est le médecin anglais Howard qui entreprit d'aider médicalement et socialement le sort des cancéreux de son pays et créer le premier hôpital pour patients atteints de cancer en 1792⁽²⁾.

Alors que certains pays européens et anglo-saxons ne se sont engagés dans la lutte contre le cancer, que très tardivement - au Canada (Disposer de Radium 1902 avant la 1ère guerre mondiale) ⁽³⁾, - aux États-Unis (New York) 1926, - en Angleterre et en Allemagne ⁽⁴⁾.

¹ Romain, DUFOUR, *Le ressenti de la prise en charge globale des patients atteints de Cancer par les Médecins Généralistes Ruraux : L'exemple du département de la Meuse à l'époque des plans Cancer*, Thèse de Doctorat en Médecine Septembre 2012. UNIVERSITÉ DE LORRAINE FACULTÉ DE MÉDECINE DE NANCY 2012 N° 4060

² Romain, DUFOUR, OP.CIT.

³ Charles Hayter, *L'organisation de la lutte contre le cancer au Canada (1914-1950)* Colloque international organisé par le laboratoire FRAMESPA (Université Toulouse II-Le Mirail), l'Institut Claudius Regaud et le Centre d'Études d'Histoire de la Médecine. Toulouse : Université Toulouse II-Le Mirail, 20-22 janvier 2011.

⁴ Jean-Pierre Armand, Jean-Marc Olivier, Pierre Cohen, *Histoire du cancer (1750-1950)* ouverture du colloque, Colloque international organisé par le laboratoire FRAMESPA (Université Toulouse II-Le Mirail), Institut Claudius Regaud, 20-22 janvier 2011.

Dans ces pays et dans toutes leurs universités, il existe un département de röntgentherapie⁽⁵⁾. A la suite de la découverte des rayons X en 1895 par Röntgen et des radiations émises par le radium et les corps radioactifs par Henri Becquerel et les Curie en 1896⁽⁶⁾.

La France accumulait un retard sur les plans sociopolitiques, institutionnels et équipementiers.

L'année 1890 représentait le tournant de la lutte car le cancer devenait omniprésent. Il était présent dans la presse, les enquêtes et les observations se multipliaient à son sujet. Les statistiques exposaient une sur incidence et surmortalité liées au cancer. Devant ces données et cette croissance du cancer dans la vie des français, la première, mais éphémère, «Ligue contre le cancer» voyait le jour en 1892.

La première moitié du 20ème siècle verrait l'apparition d'une prise de conscience collective : L'ouvrage d'éducation et de prévention contre le cancer du Docteur Child et les brochures étaient destinés à la formation des médecins mais détournés vers le grand public et la médiatisation du cancer.

Cela amena de nombreuses personnes du monde scientifique à réfléchir sur cette pathologie. Le monde politique attendit encore une vingtaine d'années avant de répondre à la demande des associations.

La première guerre mondiale est venue stopper et ternir cette avancée. La plupart des hommes médecins furent envoyés au front tandis que les femmes médecins s'occupèrent d'une formation médicale et paramédicale itinérante.

Problematiche Principale

⁵ Le docteur Stéphane Leduc et les premières guérisons de cancer par radiothérapie à Nantes et en France, Société française de radiothérapie oncologique (SFRO). Publié par Elsevier Masson SAS, le 22 avril 2014. www.sciencedirect.com.

⁶ Emmanuel, Drouin (Ligue Nationale Contre le Cancer Angers), Francis, Larra (Institut de Cancérologie de l'Ouest), François, Régis Bataille (Institut de Cancérologie de l'Ouest), Revue de la Société Française d'Histoire des Hôpitaux- N°152 -11/2014, 90 de lutte contre le cancer, Rapport d'activité 2014 (ICO), La naissance des centres de lutte contre le cancer et de leur triple mission, soins/enseignement/recherche, dans les années 20, à travers celle du CLCC d'Angers, Paul Papin.

Comment a débuté le Centre de cancérologie en Algérie et quelles sont les perspectives d'avenir à travers la mise en place d'un Institut africain du Cancer (Radium) sur le territoire Algérien ?

Pourquoi l'Algérie a-t-elle été choisie d'être le principal centre de lutte contre le cancer en Afrique ?

كيف وأين بدأت المحاولات الأولى لمحاربة داء السرطان في العالم ، كيف كانت بداية مركز السرطان بالجزائر و ماهي الآفاق المستقبلية المرجوة من خلال إنشاء مركز السرطان الإفريقي على أرض الجزائر؟

لماذا اختيرت الجزائر لتكون المركز الرئيسي لمحاربة داء السرطان في إفريقيا ؟

Les Antécédents en Algérie

La lutte contre le cancer s'impose en Algérie avec la même impérieuse nécessité que dans la Métropole et les autres territoires Français d'Afrique du Nord. Les ravages que cause le cancer en Algérie sont en effet de même ordre que ceux dont il accable les autres pays Méditerranéens ⁽⁷⁾.

C'est en 1928, soit quelques années à peine après le premier rapport sur la question (rapport du docteur Gauducheau⁽⁸⁾, premier directeur d'un centre anticancéreux) qu'est énoncé pour la première fois le principe de la création du centre anticancéreux d'Alger⁽⁹⁾.

Alger figurait au programme de prévention et de soin, au même titre que les 14 capitales provinciales de la France métropolitaine. Après des tentatives limitées dont les débuts sont de quelques années antérieures à la création de la Direction de la Santé Publique au

⁷ A.N.O.M, GGA/U1, rapport sur l'organisation de la lutte contre le cancer en Algérie, 1952.

⁸ Le docteur René, Gauducheau, premier directeur du centre de lutte contre le cancer de Nantes, né le 25 décembre 1881, dut beaucoup au docteur Leduc dont l'enseignement fut en grande partie responsable de son orientation médicale vers les sciences physiques et la radiologie.

⁹ Larbi, ABID, La pratique Médicale en Algérie (de la période coloniale à nos jours), Edition ANEP.147 www.santetropicale.com/santemag/algerie/poivue28.htm, La lutte anticancéreuse en Algérie, Par le professeur Larbi Abid 18 août 2005.

Gouvernement Général (1932), l'administration étudia en 1939 un projet d'Organisation d'un « Institut de Cancérologie » comptant des Laboratoires et des Lits d'Hospitalisation. Ce n'est que le 23 Octobre 1941 que fut signé un contrat entre le Gouvernement Général de l'Algérie et l'Université d'Alger. Un arrêté du Gouverneur Général de même date portait l'organisation dudit Institut sur le même modèle que les Instituts Métropolitains. (A.N.O.M).

Le texte fondateur est l'Arrêté du 23 Octobre 1941 portant règlement intérieur de l'Institut Algérien du Cancer, qui fait suite au contrat entre le Gouvernement de l'Algérie et l'Université d'Alger au sujet du fonctionnement de cet Organisme.

Le Centre Anticancéreux d'Alger a été installé par le professeur Costantini⁽¹⁰⁾ dans les locaux de la clinique A de l'hôpital Mustapha⁽¹¹⁾.

¹⁰ Professeur Henri Costantini : Il occupe la Clinique chirurgicale

- Interne à Alger en 1906, 6 ans avant le professeur Henri Duboucher, 2 ans après le Professeur Lombard, il est Professeur d'anatomie du rigoureux Professeur Trolard.
- Il part à Paris, élève de Lecène et d'Edouard Quénu, et revient Professeur à Alger en 1920, succédant à son maître Eugène Vincent en 1924, qui dirigeait les vieilles salles Lisfranc et Larrey. Il a alors 40 ans.
- D'allure colossale il nous impressionnait tous, ayant au fond de lui, opérateur rapide, la certitude inébranlable d'un prodigieux mérite, Corse à la flamme ardente, respecté de tous.
- Le premier il donna en 1925 le système pavillonnaire à l'hôpital de Mustapha, transformant les deux salles de Vincent en un ensemble à quatre étages, avec ses deux parties, Eugène Vincent et Dupuytren. Il sera suivi par Georges Aubry en 1932, puis la plupart des patrons.
- Il a démissionné en avril 1944 en raison de sa position anti-juive, jugé et révoqué, le Conseil d'Etat annulant sa révocation.
- Il sera le maître d'Etienne Curtillet, d'Henri Liaras, de René Bourgeon, suivis de Louis Sirot, Paul Butori, Pierre Pantin, Jean Houël, André Leca.
- Il est mort accidentellement en août 1951, en Métropole, par une chute, près d'une mare. Il a été professeur pendant 31 ans.

¹¹ Hôpital Mustapha :

- A ses débuts en 1854, il s'agit en fait d'un hôpital de type militaire constitué de baraquements, sur un terrain 8 hectares : Avec 20 000 planches envoyées de Palma, on monta dans les jardins de la villa Mustapha Pacha située à une demi-lieue de la ville des baraquements pour recevoir malades et blessés (H. Klein).

Les buts du centre Algérien anticancéreux sont non seulement de soigner les cancéreux qui sont hospitalisés mais aussi d'aider les grands hôpitaux d'Algérie à traiter leurs cancéreux et d'organiser la lutte contre le cancer au niveau local⁽¹²⁾.

Le contrat entre le Gouvernement Général de l'Algérie et l'Université d'Alger, pour l'organisation d'un Institut Algérien du Cancer (I.A.C), précise les objectifs et les missions qui lui sont assignés :

1. Recherches Scientifiques.
2. Enseignement et Propagande.
3. Consultation et Soins.
4. Action Sociale.

Un bilan en avril 1945.

Le rapport de 19 Avril 1945 présenté ici dresse un bilan critique de l'état de l'Institut au terme de la guerre et propose des « projets d'avenir » qui s'inscrivent dans le droit fil de l'ordonnance du 1er octobre 1945.

1)-Recherche Scientifique : Quatre services existent dans le bâtiment de la clinique chirurgicale de l'Hôpital Mustapha .

- **Service anatomie Pathologie (12 Pièces)** (examen des biopsies et pièces anatomique envoyées par le service clinique de l'Institut ainsi que par les hôpitaux et les praticiens de l'Algérie

-
- Le 21 mai 1855 les médecins civils ouvrent des cours aux étudiants et, le 18 janvier 1859, les cours officiels sont inaugurés dans la cadre de la nouvelle École de médecine d'Alger créée en 1857.
 - Développement ultérieurs :

C'est après 1877 que sont édifiés les 14 pavillons en dur sur les plans de l'architecte Jules Voinot. Les premiers services ouverts sont ceux de pédiatrie en 1883 et d'obstétrique en 1884.

Décidés en 1920, les agrandissements, exigés par l'accroissement démographique et les exigences de soins, vont faire que le nombre de pavillons va doubler en 1930 pour atteindre la trentaine. Poursuivis en 1944, ils n'ont jamais cessé, y compris après l'indépendance du pays.

¹² A.N.O.M/GGA/ U n° 1. Henri Costantini, lettre adressé au Gouverneur Général, Alger 01 Mars 1936.

« recherche concernant l'anatomie pathologique humaine et comparée du cancer ».

- **Service d'Histophysiologie (9 Pièces)** (Rôle examens biologiques relatifs au diagnostic du cancer et la contribution scientifique à l'étude du cancer en Algérie et recherches expérimentales).
- **Service de chimie biologique (15 Pièces)** (rôles examens chimique relatifs au diagnostic du cancer et à la conduite du traitement des cancéreux, « recherche expérimentales »).
- **Service de Microbiologie (4 Pièces)** : l'arrêté du 23/10/1941 ne le mentionnait pas.

Cependant deux services ont été ajoutés :

- **Service clinique son rôle** : fonctionnement des consultations et Le dépistage, l'examen, l'hospitalisation et le traitement des maladies.
- **Service physique son rôle** : le fonctionnement des services de radiothérapie et de curiethérapie.

2)- Enseignement et Propagande : 19 Avril 1945.

Enseignement

- cours de cancérologie pour les étudiants en médecine.
- Cours de perfectionnement pour les Docteurs en médecine.
- Il délivra un diplôme de cancérologie.

Propagande : Des mesures susceptibles d'éclairer le public sur la nécessité d'une surveillance médicale pour prévenir le cancer, pour le traiter à temps et pour limiter ses dégâts sous la forme de : Conférences, Radio, Articles dans les journaux, Brochures, de tracts, d'affiches, etc.

3)- Consultation et Soins (Traitement)

La consultation

- A été jusqu'ici régulièrement pratiquée par le Professeur Costantini. (Il sera cependant utile de réunir les différents cliniciens, chirurgiens, Spécialistes : afin d'élargir cette consultation et harmoniser les efforts de tous les cliniciens intéressés par la question).

Soin (Traitement) : Chirurgie, Radiothérapie, Curiethérapie.

Chirurgie : Les interventions sont pratiquées à la clinique chirurgicale qui abrite les laboratoires de l'Institut et accessoirement au service central d'électroradiologie.

Le Service de Radiothérapie :

- Sous équipé, ne suffit pas à la demande.
- Etude de la possibilité de doubler la capacité d'accueil de malades traités par la mise en marche d'un deuxième appareil.

La Curiethérapie

- Le Gramme de Radium 13 que possède l'Institut ne sera utilisé exclusivement sur place dans la clinique chirurgicale et que sous la responsabilité et la surveillance du Curie thérapeute.

Radium

- Sera mobilisé et appliqué dans les différents services de l'Hôpital de Mustapha.

4)- Service Social

- Un service social, demandé par les statuts, est à créer de toutes pièces.

¹³ Le radium a été découvert par Pierre et Marie Curie en 1898. C'est une période d'émulation scientifique : Röntgen découvre par hasard les rayons X en 1895. Henri Becquerel s'intéresse à ce phénomène et découvre que les sels d'uranium émettent des rayons différents des rayons X. Ils sont appelés rayons uraniques. Le radium est un élément de la famille de alcalino-terreux. Il en existe 25 isotopes mais seuls quatre sont présents dans la nature. Par ailleurs, le plus abondant est le 226 Ra qui se caractérise par une période de 1600 ans environ.

- Il devra procurer aux malades atteints de cancer toute l'aide médicale et matérielle qu'ils méritent de recevoir et dont pourront éventuellement avoir besoin les familles du malade.
- Ce service compte « des médecins, chirurgiens, infirmiers visiteurs, assistantes sociales ».

Du fait des événements de la seconde guerre mondiale (1939-1945), le fonctionnement du nouvel Institut connut diverses perturbations, mais il a pu continuer à assurer le traitement des malades cancéreux. Par dépit, il limita son activité à la région algéroise et aux malades qui fréquentent l'Hôpital Mustapha, car la subvention du Gouvernement Général, prévue dans le contrat du 23 octobre 1941, s'avère insuffisante en raison des fluctuations monétaires et de la hausse des prix .⁽¹⁴⁾

La réorganisation des centres anticancéreux :

A la fin de la deuxième guerre mondiale, le gouvernement provisoire de De Gaulle signa l'ordonnance fixant aux centres de lutte contre le cancer un rôle de dépistage, de traitement, de surveillance des résultats des traitements, de recherche sur l'étiologie, la prophylaxie, la thérapeutique et d'enseignement de la cancérologie⁽¹⁵⁾.

C'est une ordonnance du 1er octobre 1945 qui va donner le statut d'établissement privé aux centres anticancéreux qui vont très vite atteindre la vingtaine.

Selon cette ordonnance, les centres anticancéreux ont pour missions:

- Le dépistage, l'examen, l'hospitalisation et le traitement des malades.
- La surveillance prolongée des résultats thérapeutiques, l'établissement et la tenue à jour des dossiers médicaux, l'organisation d'une action médico-légale .

¹⁴ A.N.O.M, GGA/U1, rapport sur l'organisation de la lutte contre le cancer en Algérie, 1952.

¹⁵ République française. *Ordonnances*°45-2221 du 1 octobre 1945 relative à l'organisation des centres de lutte contre le cancer. JORF du 3 octobre 1945. P. 6192

- Les recherches sur l'étiologie, la prophylaxie et la thérapeutique du cancer (المسببات، الوقاية والعلاج).

Pour l'Algérie, ce n'est qu'en 1947 que le professeur Montpellier, chef de service d'anatomie pathologique et d'oncologie humaine, obtint la possibilité d'asseoir la lutte anticancéreuse selon des bases géographiques. Il créa alors l'organisation appelée RALAC : Réseau Algérien de Lutte Anticancéreuse de même que naissait la Société de Carcinologie. La publication d'un Bulletin Cancérologique organe officiel du RALAC et de la société de carcinologie fut également décidée. Le premier numéro de ce bulletin paraît en janvier 1948⁽¹⁶⁾. En 1949, une ligue Algérienne de lutte contre le cancer était constituée sous la présidence de madame Charles-Vallin. En 1950, le Centre Algérien de Lutte Contre le Cancer quitte les locaux de la clinique universitaire pour s'installer dans les bâtiments de la place Pierre et Marie Curie, la direction ayant été confiée au professeur Montpellier le 9 novembre 1949.

En 1955, M. Montpellier crée les centres anticancéreux d'Oran et Constantine. En 1956, la première pierre du centre Anticancéreux Pierre et Marie Curie (CPMC) est posée avenue Batandier. Le professeur J. BREHANT, chirurgien des hôpitaux, après le départ à la retraite du professeur Montpellier prend la direction du CPMC (et la chefferie de service de chirurgie) au mois de mars 1958⁽¹⁷⁾. En 1959, le CPMC comprenait les services suivants :

- Chirurgie générale : Pr. J. Bréhant assisté de Leca et Schemla
- Radiothérapie : Dr M. Le Genissel assisté de M. Touati
- Radio diagnostic : Pr. F. Pinet
- Médecine : Dr R. Le Got assisté de J. Messerschmitt
- ORL : Pr. J. Ch. Giraud assisté J. Sitbon

¹⁶ Larbi ABID, La pratique médicale en Algérie (de la période coloniale à nos jours), Edition ANEP.147 www.santetropicale.com/santemag/algerie/poivue28.htm, La lutte anti cancéreuse en Algérie.

¹⁷ Ibid.

- Gynécologie : Pr. M. Bonafos assisté de J. Perret –Bory et P. Lavernhe.

Les chiffres des tumeurs malignes diagnostiquées au laboratoire d'anatomie pathologique et d'oncologie humaine et comparée de la faculté mixte de médecine et de pharmacie durant les 20 années de 1937 à 1946.

Tableau 1 : Tumeurs malignes diagnostiqués au Laboratoire d'anatomie pathologie et d'oncologie humaine en Algérie total 4.548.

Année	Tumeurs malignes
1937	442
1938	157
1939	477
1940	142
1941	382
1942	411
1943	293
1944	842
1945	615
1946	787

A.N.O.M, GGA, U1, 1952

Ces chiffres ne donnent qu'une faible idée de l'importance du fléau.

Conclusion

Cette histoire démontre que la triple fonction des CLCC, soins/enseignement/recherche, est donc intrinsèque à leur création, dès les années "20", vingt ans avant les ordonnances de 1945 officialisant les CLCC avec cette triple fonction, et plus d'un quart de siècle avant la naissance des CHU avec les ordonnances de 1958.

Le Centre anti cancéreux d'Alger est devenu plus qu'indispensable. Installé initialement dans un modeste pavillon de l'Hôpital de Mustapha, il devient après plusieurs années de réflexion un Centre anti cancéreux similaire à ceux de la Métropole ; il semble que l'étape des réalisations a connu un succès total. En fait, après une période confuse d'essais et de tentatives, au total fort peu productives, la lutte contre le Cancer, le dépistage et la recherche scientifique va pouvoir s'engager vraiment, en Algérie, une première d'efficacité et de succès.

Bibliographie

A.N.O.M, GGA/U1, rapport sur l'organisation de la lutte contre le cancer en Algérie, 1952.

A.N.O.M, GGA/U1, rapport sur l'organisation de la lutte contre le cancer en Algérie, 1952.

A.N.O.M/GGA/ U n° 1. Henri Costantini, lettre adressé au Gouverneur Général, Alger 01 Mars 1936.

Charles Hayter, L'organisation de la lutte contre le cancer au Canada (1914-1950) Colloque international organisé par le laboratoire FRAMESPA (Université Toulouse II-Le Mirail), l'Institut Claudius Regaud et le Centre d'Études d'Histoire de la Médecine. Toulouse : Université Toulouse II-Le Mirail, 20-22 janvier 2011.

Emmanuel, Drouin (Ligue Nationale Contre le Cancer Angers), Francis, Larra (Institut de Cancérologie de l'Ouest), François, Régis Bataille (Institut de Cancérologie de l'Ouest), Revue de la Société Française d'Histoire des Hôpitaux- N°152 -11/2014,90 de lutte contre le cancer, Rapport d'activité 2014 (ICO), La naissance des centres de lutte contre le cancer et de leur triple mission, soins/enseignement/recherche, dans les années 20, à travers celle du CLCC d'Angers, Paul Papin.

Jean-Pierre Armand, Jean-Marc Olivier, Pierre Cohen, Histoire du cancer (1750-1950) ouverture du colloque, Colloque international organisé par le laboratoire FRAMESPA (Université Toulouse II-Le Mirail), Institut Claudius Regaud, 20-22 janvier 2011.

Larbi ABID, La pratique médicale en Algérie (de la période coloniale à nos jours), Edition ANEP.147

Larbi, ABID, La pratique Médicale en Algérie (de la période coloniale à nos jours), Edition ANEP.147 www.santetropicale.com/santemag/algerie/poivue28.htm, La lutte anticancéreuse en Algérie, Par le professeur Larbi Abid 18 août 2005.

Le docteur René, Gauducheau, premier directeur du centre de lutte contre le cancer de Nantes, né le 25 décembre 1881, dut beaucoup au docteur Leduc dont l'enseignement fut en grande partie responsable de son orientation médicale vers les sciences physiques et la radiologie.

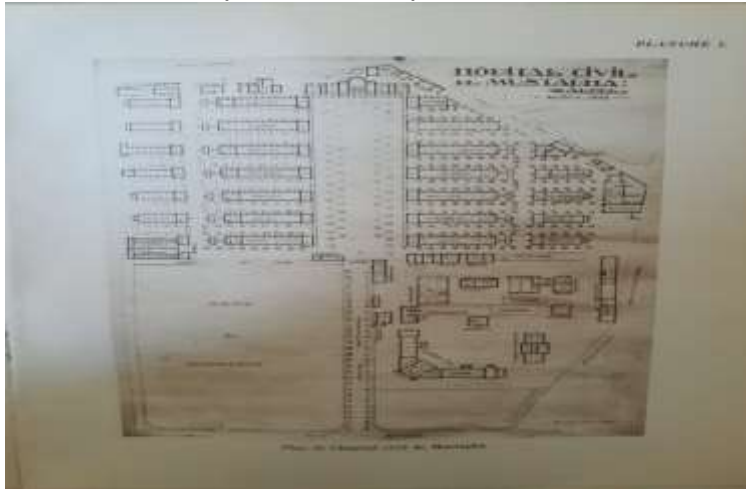
Le docteur Stéphane L, éducatrice et les premières guérisons de cancer par radiothérapie à Nantes et en France, Société française de radiothérapie oncologique (SFRO). Publié par Elsevier Masson SAS, le 22 avril 2014. www.sciencedirect.com.

République française. *Ordonnance n°45-2221 du 1 octobre 1945 relative à l'organisation des centres de lutte contre le cancer*. JORF du 3 octobre 1945. P. 6192

Romain, DUFOUR, *Le ressenti de la prise en charge globale des patients atteints de Cancer par les Médecins Généralistes Ruraux : L'exemple du département de la Meuse à l'époque des plans Cancer*, Thèse de Doctorat en Médecine Septembre 2012. UNIVERSITÉ DE LORRAINE FACULTÉ DE MÉDECINE DE NANCY 2012 N° 4060

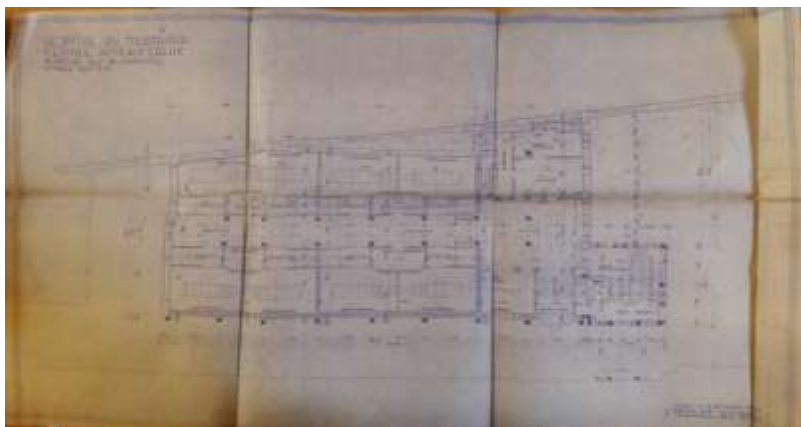
www.santetropicale.com/santemag/algerie/poivue28.htm, La lutte anticancéreuse en Algérie.

Annexe1: Plan de l'Hôpital Civil de Mustapha

Dr. Lucien , Dr. Raynaud, Dr. Henri Soulié, Paul Picard
Hygiène et Pathologie Nord Africaine- Assistance Médicale.

Annexe 2: Centre Anti cancéreux Plan d'urez-de-chaussée

ANOM, GGA Série U Assistance et Hygiène- BoiteU1

Annexe3 : CENTRE ANTICANCEREUX CONSTRUCTION D'UN PAVILLON A L'EMPLACEMENT DU PAVILLON BERTRAND

- Ce pavillon comprend un sous-sol, un rez-de-chaussée, un premier étage de plain-pied avec la rue Broussais, et un 2e étage. Il communique à l'aide d'une passerelle avec le Pavillon Dupuytren.
- **Le sous-sol comprend:** les générateurs du groupe Radiothérapie, 2 box pour la Télécuriethérapie, et diverses dépendances.
 - Le rez-de-chaussée comprend 8 box de Radiothérapie.
 - Le premier étage comprend les Consultations.
 - Le deuxième étage comprend deux salles de malades et les dépendances nécessaires.

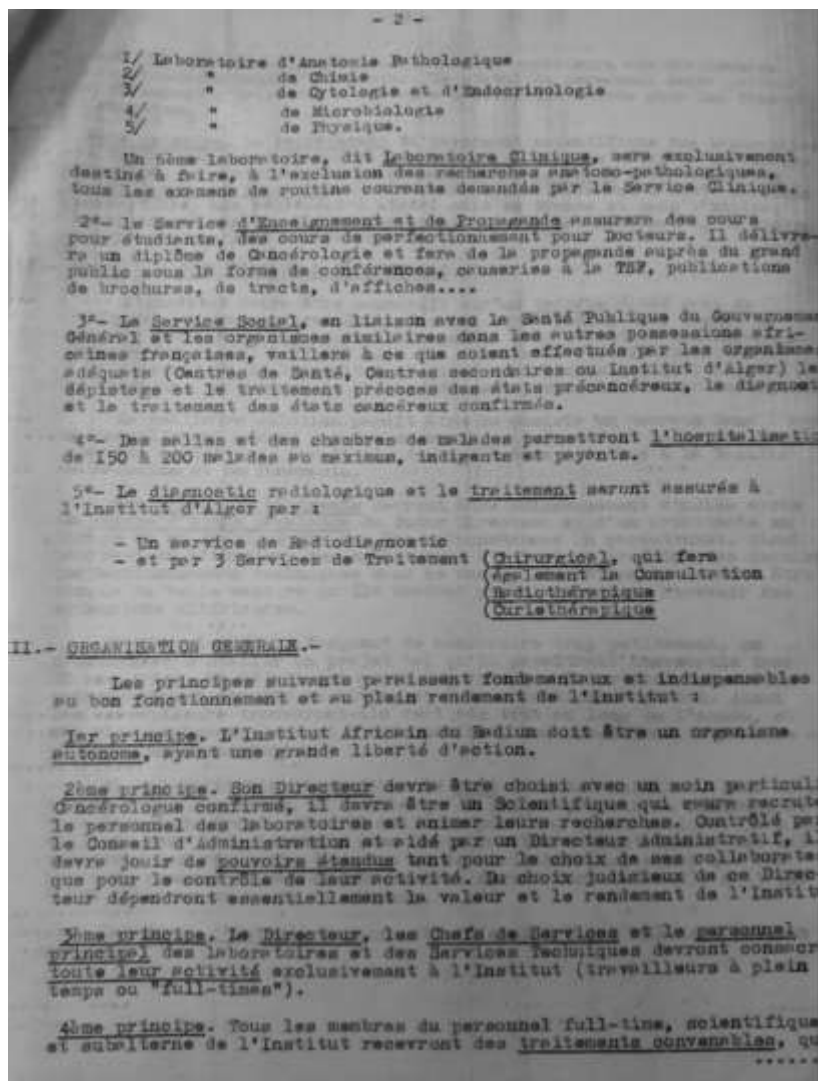
Plan fait par l'Architecte

XAVIER SALVADOR

LE 19 Décembre 1936

Dr. Lucien , Dr. Raynaud, Dr. Henri Soulié, Paul Picard
Hygiène et Pathologie Nord Africaine- Assistance Médicale.

Annexe4 : Les principes généraux de l'Organisation d'un futur « Institut Africain du Radium ».

- 3 -

pour l'époque actuelle seraient nettement supérieurs aux traitements correspondants dans l'Université. Le statut du personnel devra prévoir un versement & la retraite analogues à celui qui existe pour les fonctionnaires.

Sous principe. Le recrutement du personnel scientifique des laboratoires et des autres services techniques sera fait dans le souci de servir les fonctions et non point les personnes. Aussi le choix devra-t-il être aussi large que possible. Il s'étendra indistinctement à toute personne susceptible, non seulement à Alger, mais en France et dans l'Empire, exceptionnellement à l'étranger aussi si cela est nécessaire, de convenir aux places que l'on voudra pourvoir.

IV. - TERRAIN - CONSTRUCTIONS & FINANCEMENT.

L'Institut devra être construit sur un terrain situé près de l'hôpital et des services de la Faculté correspondant aux siens. Ce terrain devra être acheté assez largement pour permettre des agrandissements futurs (20 à 25.000 m²). (Le terrain de 740 m² actuellement à la disposition de l'Institut et situé dans l'enceinte de l'hôpital de Mustapha, en bordure de la rue Broussais, est notoirement insuffisant.)

La meilleure solution paraît être de choisir un terrain dans l'espace actuellement occupé par des coursives, situé au-delà de la rue Marguerite et qui est, paraît-il, destiné à être attribué à la Faculté de Médecine et de Pharmacie.

Les plans des bâtiments devront être soigneusement étudiés après un voyage d'étude préalable du futur Directeur et d'un architecte en Europe et en Amérique dès que les circonstances le permettront. Ainsi pourra-t-on s'inspirer des expériences d'autrui et profiter des derniers perfectionnements techniques dans le monde. Les bâtiments devront être conçus de telle manière qu'ils devront pouvoir aisément recevoir des extensions ultérieures.

Evitant le défaut fréquent de construire trop petitement, on s'efforcera d'établir un projet tel qu'il permettrait convenablement dans 20 ans d'ici. Un détail qui a son importance : l'Institut devra être convenablement chauffé en hiver, et "air-conditionné" en été. Ainsi les travailleurs trouveront-ils réalisés tout au long de l'année, et non plus seulement pendant 6 mois environ, les conditions favorables à un excellent rendement.

Il est difficile d'apprécier le coût d'un tel Institut. Dans le cas où l'on veut de fixer les idées, il semble qu'il faille prévoir au minimum, au taux actuel du franc, 50 à 70 millions pour les constructions, 50 à 80 millions pour l'équipement, (les installations et instruments des laboratoires, les appareils de radio et de curiethérapie, ainsi que les quelques grammes de Radium nécessaires seront fort coûteux); soit 110 à 130 millions en tout, au minimum.

Les frais d'entretien pourraient s'élever à 7 à 8 millions environ par an.

- 4 -

Le financement de ces dépenses pourrait être fait par les gouvernements de l'Algérie et des diverses possessions françaises africaines intéressées.

CONCLUSIONS.-

Tel est le projet, approuvé par le Conseil Scientifique de l'Institut Algérien du Cancer, que j'ai l'honneur de présenter au Conseil de Surveillance et de Perfectionnement.

C'est un grand projet, qui exigera un gros effort des pouvoirs publics et surtout des hommes qui l'entreprendront, en première ligne du Directeur de l'Institut. Si le futur Directeur n'est pas soigneusement choisi, s'il n'a pas une valeur suffisante de chef et d'animateur, s'il n'a pas la liberté d'action et l'autorité nécessaires, et si ce Directeur, ainsi que son personnel technique ne sont pas des full-time, j'ai la conviction personnelle que mieux vaudra abandonner ce projet et éviter ainsi un gaspillage inutile d'argent et de bonnes volontés. Il faudrait alors se contenter de la formule modeste adoptée par nombre de Centres anticancéreux, abandonner toute idée de recherche, c'est-à-dire de vrai progrès dans le problème du cancer, et se borner à faire du diagnostic et du traitement avec des moyens réduits et dans le cadre limité de l'Algérie.

Cependant, le fléau du Cancer, qui annuellement tue peut-être 50.000 personnes en Afrique Française et 8 millions d'être humains dans le monde, c'est-à-dire plus que la tuberculose et beaucoup plus, on en mal en, que les guerres les plus sauvages, paraît exiger autre chose que ce timide effort.

Alger, 4 Août 1944.

Signé : BENOIT.

A.N.O.M, GGA/U1

Yıldız Sarayı'nın Yağmalandığı İddiası, Mütareke Dönemindeki Yağma Davası ve Neticesi*

Hasan Ali Polat* – Osman Akandere*

(ORCID ID: 0000-0001-6658-932X - 0000-0001-7875-4214)

Makale Gönderim Tarihi

09.02.2020

Makale Kabul Tarihi

06.03.2020

Özet

II. Meşrutiyet döneminin en mühim hadiselerinden biri olan 31 Mart Vak'ası, Hareket Ordusu'nun Selanik'ten İstanbul'a yürüyüşü, şehri ve Yıldız Sarayı'nı kontrol altına almasıyla tamamen bastırıldı. Akabinde Sultan II. Abdülhamid, hadise ile "ilişkilendirilerek" tahttan indirilip Selanik'e sürgün edildi.

Mondros Mütarekesinin imzalanması sonrasında ise Hareket Ordusu'nun Yıldız Sarayı'nı yağmaladığı yönünde iddialar gündeme getirilmeye başlandı. Nitekim İttihâd ve Terakki Cemiyeti muhalifleri, İttihâdçıları ve Hareket Ordusu mensuplarını, Yıldız'ı yağmalamak, Saray'daki para ve değerli eşyalara el koymakla itham etti. Aslında 1909 sonrasında kısık seslerle dile getirilen bu ithamlar, İttihâdçılardan iktidarı bırakmak zorunda kaldıkları Ekim 1918'den itibaren daha gür bir şekilde ifade edilmeye başlandı. Neticede Mütareke döneminde, her kötülüğün müsebbibi olarak değerlendirilen İttihâdçılara yönelik muhakemeler başlatıldı. Bu süreçte İttihâdçılara yöneltilen suçlamalardan biri de 1909 Yıldız yağması iddiaları idi. Nemrut Mustafa Paşa riyasetindeki I. Divân-ı Harb-i Örfî tarafından gerçekleştirilen muhakeme neticesinde Ayan azası Ferik Hüseyin Hüsnü, Galip ve Rıza Paşaların da dâhil olduğu pek çok şahıs "yağmagerlik" yaptıkları gerekçesiyle askerlik mesleğinden ihraç edilerek çeşitli cezalara çarptırıldı.

* Bu çalışma, 22-24 Ekim 2018 tarihleri arasında düzenlenen "Vefatının 100. Yılında Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi Uluslararası Kongresi"nde sunulan aynı başlıklı bildirinin üzerinde çalışılmış ve genişletilmiş hâlidir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, halipolat@erbakan.edu.tr.

* Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, A. Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, oakandere@erbakan.edu.tr.

Bu çalışmada; arşiv kaynakları, gazete ve hatıralar ışığında, Abdülhamid'in hal'i sonrasında Yıldız Sarayı'na yönelik yağma iddialarının boyutlarının ele alınmasına çalışılacaktır. İlaveten, Mütareke dönemindeki yağma iddiaları üzerine gerçekleştirilen muhakeme ve cezalandırmalar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yıldız Sarayı yağması, İttihâdçılar, Hareket Ordusu, I. Divân-ı Harb-i Örfî, II. Abdülhamid.

The Claim that Yıldız Palace Was Looted, the Looting Case in the Armistice Period and its Result

Abstract

One of the most important events of the 2nd Constitutional period, the March 31 Incident, was completely suppressed after the Movement Army took control of the city and the Yıldız Palace after walking from Istanbul to Thessaloniki. Subsequently, Sultan Abdulhamid II was "related" to the incident and was exiled to Thessaloniki.

When it came to the Armistice period, the Movement Army has been allegedly raided by the Yıldız Palace in the process of taking it under control. Opponents of the Committee of Union and Progress have accused members of the Union and Movement Army of looting the Yıldız Palace, seizing money and valuables in it. These accusations, perhaps which were voiced after the end of 1909, was highlighted since October 1918, when the Unionists were forced to abandon their power. Because after the Union and Progress left the power, the Unionists began to be regarded as a relentless "enemy" of the state and the nation.. Thus, during the Armistice period, the judgments against the Unionists, which were considered to be responsible of every evil, were initiated. One of the accusations against the Unionist in this process was the allegations of 1909 Yıldız Palace Looting. Thus, the claims of looting became the subject of litigation. In the consequence of the judgment carried out by the 1st Customary Court Martial in the chairmanship of Nemrut Mustafa Pasha, and many people including Landed Proprietor member Ferik Hüseyin Hüsnü, Galip and Riza Pashas were expelled from the military profession on the grounds of "looting" and they have been sentenced to various kinds of punishment.

In this study, in the light of archive resources, newspapers and memories, the dimensions of the claims of Yıldız Palace looting after the dethronement of Abdulhamid will be discussed. In addition, it will focus on the judgments and punishment over the allegations of looting during the Armistice period.

Keywords: Yıldız Palace Looting, Unionists, Movement Army, 1st Customary Court Martial, Abdulhamid II.

Giriş

Yıldız Sarayı¹, II. Abdülhamid döneminde saltanat merkezi mevkiine yükseldi ve Sultan'ın tahttan hal'ine değin bu mevkiini muhafaza ederek devletin yönetildiği yegâne merkez oldu; Sultan'ın şahsiyle özdeş hâle geldi. Zira devlete ait bütün işler Yıldız'dan görülmekteydi. Çünkü Abdülhamid, Bâbiâli'nin gücünü kırmayı ve idareyi -1890'ların ortasından itibaren- bütünüyle Saray'a taşımayı başarmıştı.² Ancak Sultan'ın meşrutî idareyi yeniden ilân etmek zorunda kalması, kendisinin kurduğu düzenin büyük yara almasına sebep oldu. İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin ciddî bir güç olarak ortaya çıkışı, Saray'ın gücünü kıran mühim bir gelişme oldu; Abdülhamid güç kaybederken, İttihâd ve Terakki Cemiyeti ile Bâbiâli güç devşirdi. Bir diğer güç odağı olarak da matbuat ortaya çıktı.

II. Meşrutiyet'in ilânı "hürriyet", "adalet", "eşitlik" ve "kardeşlik"i sağlayacak sihirli bir değnek olarak telakki edilmekteydi, fakat öyle olmadı; meşrutî idare öncesinden süregelen sıkıntılara kalıcı bir çözüm getirilemedi. Ayrıca bu dönemde, mektepli zabitlerin tavırları, talebe-i 'ulûm meselesi, matbuattaki sert tartışmalar, siyasî çatışmalar, siyasî cinayetler ve Cemiyet-Bâbiâli çekişmesi, ortamın iyice gerilmesine sebep olduğu gibi böylesi aşırı siyasîleşmiş bir ortamda ülke hızla 31 Mart Vak'ası'na doğru yürüdü.³ Nitekim bu vak'a meşrutî idare açısından çok büyük bir travmadır.

31 Mart 1325'te [13 Nisan 1909] ortaya çıkan ve meşrutî idareyi hedef alan bu ayaklanma, Selanik'ten gelen Hareket Ordusu tarafından bastırıldı. Mahmut Şevket Paşa, Ayastefanos'a kadar gelen ordunun başına geçti ve 23 Nisan'da İstanbul'u ele geçirme emrini verdi. Yer yer

¹ Yıldız Sarayı'nda, III. Selim döneminde annesi Mihrişah Sultan adına yapılan bir kasır ile başlayan inşa faaliyetleri Sultan Abdülaziz döneminde inşa ettirilen Büyük Mabeyn Köşkü, Çit Kasrı, Malta ve Çadır köşkleri ile devam etti ve II. Abdülhamid döneminde nihai şekline geldi. Yıldız Sarayı hakkında tafsilat için bkz. Bülent Bilgin, "Yıldız Sarayı", *DİA*, c. 43 (2013), s. 541-544.

² Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, 4. bs., İstanbul 2012, s. 165-170; François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, İletişim Yayınları, 2. bs., İstanbul 2012, s. 202.

³ 31 Mart Vak'ası'nın sebepleri hakkında bkz. Zekeriya Türkmen, "31 Mart Olayından Sonra Yıldız Evrakı Tetkik Komisyonu'nun Kuruluşu, Faaliyetleri ve Yıldız Sarayı'nın Araştırılması", *Osmanlı*, c. 2, (1999), s. 430.

gerçekleşen çatışmalar neticesinde İstanbul, 25 Nisan’da Hareket Ordusu’nun kontrolüne geçti⁴; aynı gün Mahmut Şevket Paşa tarafından İdâre-i Örfiyye ilân edildi.⁵ Akabinde 31 Mart Vak’ası’nda dahli olanlara yönelik takibat ve tevkifâta girişildi. Teşkil olunan Divân-ı Harb-i Örfiler hadisede dahli olduğu iddiasıyla pek çok kişiyi cezalandırdı.⁶

31 Mart Vak’ası sebebiyle Hareket Ordusu’nun İstanbul’u ele geçirme harekâtının bir parçası olarak Yıldız Sarayı da aynı gün [25 Nisan] mukavemetsiz bir şekilde II. Fırka Kumandanı Mirliva Şevket Turgut Paşa tarafından kontrol altına alındı. Yıldız harekâtına gönüllü birlikler de iştirak ettiler; Sandanski reisliğindeki meşhur Bulgar çetesi de Yıldız harekâtında yer almaktaydı.⁷ Düzensiz, disiplinden uzak gönüllü birliklerin, Hareket Ordusu mensubu olarak Yıldız harekâtına katılması birtakım istenilmeyen durumların ortaya çıkışına zemin hazırlar nitelikteydi.

Hareket Ordusu, Yıldız’a hâkim olunca Abdülhamid’in sadık bendeleri birer birer tevkif edilerek idam, kürek ve sürgün gibi çeşitli cezalara çarptırıldı. Saray kontrol altına alınınca, II. Abdülhamid’in tahtına yönelik harekete geçildi. Sultan Abdülhamid’in “saltanattan feragat etmesi ya da hal’ edilmesi seçeneklerinden hangisi münasip görülürse ona göre davranılmasının caiz olduğu” yönündeki fetvâ⁸ mucibince 27 Nisan 1909 tarihinde Meclis-i Umûmî-i Millî tarafından oybirliğiyle hal’ edildi. Meclis tarafından hazırlanan kararnamede, Abdülhamid’in, fetvâ mucibince hal’ edildiği ve yerine Mehmet

⁴ “Hareket Ordusu’nun Payitaht’a Dühûlü”, *Musavver Muhît*, 18 Nisan 1325 [1 Mayıs 1909], c. 2, Nu: 2-24, s. 33-37; Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İrfan Yayınları, 2. bs., İstanbul 1999, 83-87.

⁵ “İdâre-i Örfiyye Beyânâmesi”, *Takvim-i Vekayi*, 13 Nisan 1325 [26 Nisan 1909], Nu: 192, s. 1.

⁶ 31 Mart Vak’ası akabinde idareten ya da mahkemeler tarafından gerçekleştirilen cezalandırmalar hakkında tafsilat için bkz. Hasan Ali Polat, *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasî Sürgünler (1908-1918)*, Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2018, s. 184-203.

⁷ Türkmen, a.g.e., s. 120-121; Mustafa Turan, *Elli Beş Yıldır Esrarı Milletten Gizli Kalmış Olan Taşkışlada 31 Mart*, Çelikkilt Matbası, İstanbul 1964, s. 75.

⁸ “Sûret-i Fetevâ-yı Şerîfe”, *Takvim-i Vekayi*, 15 Nisan 1325 [28 Nisan 1909], Nu: 194, s. 1; “Taraf-ı Meşihat-ı Celîle’den Verilen Fetevâ-yı Şerîfe’nin Sûretidir”, *Sabah*, 15 Nisan 1325 [28 Nisan 1909], Nu: 7036, s. 1.

Reşat'ın tahta çıkmasının kabul edildiği belirtildi.⁹ II. Abdülhamid, İstanbul'da ikameti mahzurlu görüldüğü için hal'in ertesi günü [28 Nisan] Selanik'e gönderildi ve Alatini Köşkü'nde ikamete mecbur edildi.¹⁰ Abdülhamid'in hal'i ile Yıldız Sarayı da iktidarın/saltanatın merkezi olma mevkiini kaybetti. Saltanat merkezi Dolmabahçe Sarayı'na taşındı.¹¹ Ayrıca Hazine-i Hassa da Maliye'ye devredildi.¹²

Yıldız Sarayı'nda "Taharriyat" için Komisyon Teşkili, Komisyonun Çalışmaları ve Yıldız'daki Değerli Eşyalar Üzerine İddialar

Sultan Abdülhamid'in hal'i ve Selanik'e gönderilmesinin ertesi günü, Yıldız Sarayı'ndaki bütün eşya ve evrakların tespiti, tefriki ve sayımı için Şehremini Hazım Bey riyasetinde bir komisyon teşkil edildi. Komisyon azaları şu isimlerden mürekkepti: Meclis-i Emanet azasından Tevfik ve Miralay Muhyiddin Beyler, Sekizinci Belediye Dairesi Reisi Şevket Bey, Onuncu Süvari Alayı Kumandanı Kaymakam Cevdet Bey ve Erkân-ı Harbiye Binbaşısı İsmail Hakkı Bey.¹³ *Sabah* gazetesinin bir haberinde,

⁹ "Meclis-i 'Umûmi-i Millî Karâr-nâmesidir", *Takvim-i Vekayi*, 15 Nisan 1325 [28 Nisan 1909], Nu: 194, s. 1; "Meclis-i 'Umûmi-i Millî Karâr-nâmesidir", *Sabah*, 15 Nisan 1325 [28 Nisan 1909], Nu: 7036, s. 1.

¹⁰ "Bir Levha-i 'ibret: Abdülhamid Selanik'de", *Osmanlı*, 16 Nisan 1325 [29 Nisan 1909], Nu: 42, s. 1; "Abdülhamid'in Selanik'e İ'zâmı", *Servet-i Fünûn*, 16 Nisan 1325 [29 Nisan 1909], Nu: 277, s. 4; "Abdülhamid'in Seyâhati", *Hilal*, 15 Nisan 1325 [28 Nisan 1909], Nu: 4, s. 4.

¹¹ Saltanat merkezinin taşınmasıyla birlikte Yıldız'daki makam-ı saltanata mahsus bazı eşyaların da Dolmabahçe'ye nakli kararlaştırıldı. Sadaret'ten Hareket Ordusu Kumandanlığı'na bu hususta yazılan bir yazı için bkz. *BOA*, *BEO.*, 3539/265410 [16 Nisan 1325 tarihli belge].

¹² *Musavver Muhît*'in bir haberinde Hazine-i Hassa'nın Maliye'ye devri hakkında şöyle denilmektedir: "Haber aldığımızı göre Hazîne-i Hâssa'nın idâresi Mâliye Nezâreti'ne devr ve rabt edilmiştir. Şu hâlde esâsen milletin mâlî olan emlâk ve arâzi-i hamîdî şimdiden sonra emlâk ve arâzi-i mîriye ve milliyeden ma'dûd olacak ve bûdcenin noksânı mühim bir telâfi görecektir." Bkz. "Hazîne-i Hâssa Mâliye'ye Geçmiş", *Musavver Muhît*, 23 Nisan 1325 [6 Mayıs 1909], c. 2, Nu: 3-25, s. 68.

¹³ "Yıldız Ne Olacak?", *Sabah*, 16 Nisan 1325 [29 Nisan 1909], Nu: 7037, s.1. s. 2; Komisyonun reisi haricindeki azaları, Yıldız'daki evrakı tetkike nezaretle vazifeli mebusların Meclis-i Mebusan'a sundukları mazbatada geçmektedir. Bkz. *MM ZC*, D. I, C. 3, içt. 1, 66. inikad, [21 Nisan 1325], s. 206; Daha sonra Yıldız Sarayı'nın muhafaza ve idaresi için Şehremini Hazım Bey'in riyasetinde teşekkül eden komisyona ise Müze Müdür Muavini Halil, Mekteb-i Mülkiye Müdürü Celal ve Cenab Şahabettin Beyler azâ tayin olunmuşlardır. Bkz. "Yıldız Sarayı", *Servet-i Fünûn*, 10 Mayıs 1325 [23 Mayıs 1909], Nu: 298, s. 3; Ayrıca evrak işleri için, bahçe ve dairelerin tanzimi ve hayvanatın

Hazım Bey riyasetindeki bu komisyonun, Saray’da sirkat ve suiistimale fırsat vermemek için mevcut eşyaları sayarak teslim edip mühürleyecekleri belirtilmektedir.¹⁴

Yıldız Sarayı’nda bu komisyon marifetiyle “taharriyat” [aramalar/araştırmalar] yapıldı. Sıkı güvenlik önlemlerinin alındığı¹⁵ bu taharriyat çalışması, dönemin matbuatında da geniş bir şekilde yer aldı. Matbuata yansıdığı kadarıyla Yıldız’da tespit edilen ve muhafaza altına alınan para ve değerli eşyaya dönük bazı bilgiler aşağıdadır:

Tespit edilerek Harbiye Nezareti’ne götürülen nakit, mücevher ve ziynet eşyaları:

- 450.000 lira.
- Gâyet kıymetli büyük incilerden müteşekkil yetmiş dört bin lirâ kıymetinde bir tespit.
 - Yekûnu henüz malum olmayan 90.000 kadar banknot
 - İki kasa içerisinde tespit edilen ve henüz sayılmayan, büyük bir yekûn teşkil edeceği belirtilen liralara
 - Her gözü müteaddit gözlere taksîm edilen beş gözlü küçük bir çekmece içerisinde zuhur eden elmas, yakut, zebced vesâire. (Bunlara bazı zevât tarafından iki buçuk milyon lira kıymet tahmin edilmiştir.)
 - Gâyet kıymetli ve murassa’ bir baston ile pırlantalı, yakutlu ağızlıklar. (Adet ve kıymetleri henüz malum değildir.)
 - On iki çanta içerisinde tahminî 120.000 lira, bunlardan başka binek ve araba atı olarak iki yüz elli at ve Abdülhamid’in üç muhtelif

tefriki ve muhafazası ve sair için de komisyonlar teşkil edilmiştir. Bu heyetler için bkz. “Yıldız’daki Komisyonlar”, *Tanin*, 24 Mayıs 1325 [6 Haziran 1909], Nu: 273, s. 2; “Yıldız’daki Komisyonlar”, *Musavver Muhît*, 28 Mayıs 1325 [10 Haziran 1909], c. 2, Nu: 8-30, s. 243-244.

¹⁴ “Yıldız Ne Olacak?”, *Sabah*, 16 Nisan 1325 [29 Nisan 1909], Nu: 7037, s. 1.

¹⁵ Nitekim bir gazete haberinde güvenlik önlemleri hakkında şöyle denilmektedir: “...Yıldız’da taharriyat icrâ edildiğinden bütün Yıldız sıkı bir muhafaza altında bulundurulmaktadır.” Bkz. “Yıldız Sarayı’nda Taharriyat”, *Musavver Muhît*, 30 Nisan 1325 [13 Mayıs 1909], c. 2, Nu: 4-26, s. 102; Sedat Kumbaracılar da “Hareket Ordusu’nu sevk ve idare edenler, Yıldız’ın muhafazası için büyük gayret sarf etmişlerdir. Yıldız Sarayı abluka altına alınmış, giriş kapıları tutulmuş, giren çıkarlar aramaya tâbi tutulmuşlardı.” demektedir. Bkz. Sedat Kumbaracılar, “31 Mart Vak’ası ve Yıldız Sarayı Yağması”, *Hayat Tarih Mecmuası*, sy. 4 (Mayıs 1972), s. 74.

vaziyette imal edilmiş heykelleri ve henüz açılmamış kasa ve sandıkları vardır.¹⁶

Gazetelere yansıdığı çerçevede, Yıldız Sarayı'nda pek çok altın, gümüş, mücevher, elmas, pırlanta, değerli tablolar ve asar-ı nefise-i sanat tespit edildi.¹⁷ Örneğin Abdülhamid'in Selanik'e gönderilmesinin hemen akabinde, Nadir Ağa delaletiyle aramalar yapıldı ve bu aramalarda, marangozhanede, Sultan'a ait bir sandık ve bir de küçük çanta tespit edildi. Sandıkta, beşi bir yerde olmak üzere tahminen 500.000 Osmanlı kaimesi, küçük çanta içerisinde ise beşi bir yerde olmak üzere tahminen 25.000 altın mevcuttu. Yıldız'da bulunan değerli eşyalar Harbiye Nezareti veznesine teslim edildi.¹⁸ 7 Mayıs 1909 tarihli bir gazete haberine göre, ilgili tarihe kadar tespit edilen paranın miktarı 700.000 lira civarındadır. Yine Müze'de tespit edilen kitapların yanında, çini takımları, zümrüt, yakut ve elmaslarla süslenmiş kılıç ve silahlar ile hükümdarlar tarafından takdim edilen hediyeler milyonlarca lira kıymetindedir.¹⁹ Yıldız'daki köşklere birinde, Hicaz Sâbık Valisi

¹⁶ "Yıldız Sarayı'nda Taharriyât", *Hakem*, 25 Nisan 1325 [8 Nisan 1909], Nu: 19, s. 1-2; Bazı farklılıklarla birlikte benzer bir haber için bkz. "Yıldız Sarayı'nda Taharriyât", *Musavver Muhîr*, 30 Nisan 1325 [13 Mayıs 1909], c. 2, Nu: 4-26, s. 102; Bir çantada 166.000 lira, bir odada çanta içerisinde 300.000 lira banknot ile pek çok mücevher tespit edildi ve bunlar Harbiye Nezareti'ne götürüldü. Bkz. "Yıldız'da Bulunan Paralar", *Servet-i Fünûn*, 21 Nisan 1325 [4 Mayıs 1909], Nu: 282, s.2; Marangozhanede 600.000 lira civarında para bulunduğu ve Harbiye Nezareti'ne götürüldüğü belirtilmektedir. Ayrıca bu 600.000 liranın Meclis-i Mebusan tarafından Ordu-yı Hümâyûn ihtiyaçlarında kullanılmasının kararlaştırıldığı bilgisine de yer verilmektedir. Bkz. "Yıldız Etrâfında", *Siper-i Saika-i Hürriyet*, 24 Nisan 1325 [7 Mayıs 1909], Nu: 27-51, s. 1-2. Buradaki paralar ayrı ayrı değil belki birbirlerinin farklı gazetelerde tekrarı şeklinde ele alınabilir. Çünkü Harbiye Nezareti'ne gönderildiği belirtilen para hususunda bilgi ihtiva eden haberler, bazı farklılıklarla beraber birbirleriyle örtüşmektedir.

¹⁷ Gazetelere yansıyan "pek çok elmas tespit edildi" yönündeki değerlendirmeler Hüseyin Cahit Yalçın tarafından abartılı bulunmaktadır. Yalçın'ın bu husustaki değerlendirmesi şu şekildedir: "Kasalardan çıkan elmaslar üzerine gazetelerin ilk günlerde pek abartmalı haberler vermiş olduklarını görüyordum. Yetmiş dört bin altınlık bir inci tespihten söz etmişlerdi. Oysa saklanan beş inci tespihten hiçbiri uzaktan bile bu değere yaklaşmazdı. Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. bs., İstanbul 2000, s. 194.

¹⁸ "Hâkân-ı Mağfûra 'Aid Servet Ne Olmuş?', *İkdâm*, 22 Nisan 1335 [22 Nisan 1919], Nu: 7974, s. 1.

¹⁹ "Yıldız Etrâfında", *Siper-i Saika-i Hürriyet*, 24 Nisan 1325 [7 Mayıs 1909], Nu: 27-51, s. 1-2; Yıldız'da zühür eden mücevherler daha sonra Bank-ı Osmanî'de muhafaza altına

Ratib Efendi tarafından gönderilmiş olan sanatkârane imal edilmiş bir fener bulunmuş olup fildişinden mamul bu fener ağaç şeklindedir. Dallarının üzerine ise altından yapılmış sarmaşıklar sarılmıştır ve beş-altı bin lira olduğu tahmin edilmektedir.²⁰ *Tanin* gazetesinin 19 Mayıs 1909 tarihli haberine göre Abdülhamid'in serveti banknot olarak 5.000.000 lira civarındadır. Ecnebî bankalarındaki serveti de vesikalara

alınmıştır. Bu mücevherlerin bir kısmı Hazine'ye bir kısmı da Hakan'a aittir. Hazine'ye ait olan mücevherat tefrik edildikten sonra kalan mücevherlerin müzayedesini gündeme gelmiş ve müzayede için Avrupa ve Amerika mağazalarına müracaat ile Bank-ı Osmanî tarafından münasip görülecek bir yerde teşhiri Hareket Ordusu Kumandanlığı tarafından muvafık görülmüştür. Bkz. "Yıldız'da Zuhûr Eden Mücevherât", *İttihâd*, 30 Haziran 1325 [13 Temmuz 1909], Nu: 49, s. 3; Yıldız taharriyatından bir gerdanlık ile taç da tespit edilmiştir. Maliye Nezareti'nde muhafaza edilen bu taç ve gerdanlık bir süre sonra Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ve Dâhiliye Nazırı Talat Bey ve devlet yetkilileri nezaretinde açılarak Kapalıçarşı esnasından Mişon Montiyân'a değer biçirilmiş ve 290 kat olan bu taç ve gerdanlığın 1775 lira kıymetinde olduğu anlaşılmıştır. Maliye Nezareti bu taç ve gerdanlığın satışından elde edilecek gelirin Kandilli'de kurulacak İnas Sultanî Mektebi'ne verilmesini teklif etmiş, teklif hükûmet ve Sultan Mehmet Reşat tarafından da kabul edilmiştir. Nitekim taç ve gerdanlık elden çıkarılmıştır. Bkz. Türkmen, a.g.m., s. 434; Nitekim Yıldız'da elde edilen mücevherat içerisinde tarihî ve millî kıymeti haiz olanlar tefrik edilmiş ve kalan mücevherlerin hükûmetin mesuliyetinde satılmak üzere Donanma-yı Osmanî İaen-i Milliyye Cemiyeti'ne verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu mücevherlerden 128 parçası 6.085.500 kuruş kıymetindedir. Mücevherlere Mösyö Robert Lenzeler tarafından kıymet biçilmiş, Lenzeler ile Maliye Nazırı Nail Bey arasında anlaşma yapılmıştı. Buna göre Lenzeler % 3 pay alacaktı. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "II. Sultan Abdülhamid'in Hal'i ve Ölümüne Dair Bazı Vesikalara", *Belleten*, c. X/sy. 40 (Ekim 1946), s. 715-716; Yine Yıldız Komisyonu'nda memur olan Erkân-ı Harp Binbaşısı Aziz Samî'ye dayanılarak ve Genelkurmay Arşivi kaynak gösterilerek verilen bir bilgiye göre Yıldız komisyonu tarafından bankaya tevdi edilen 128 parça mücevherat ile 456 kalem mücevherattan ve 14 kalem murassa nişanlardan bahsedilmektedir. Bkz. Tarık Balioğlu, "Bir Facianın Anatomisi", *Tarih ve Düşünce Dergisi*, sy. 21 (Ağustos 2001), s. 21; Yine aynı makalede hadiseden bir yıl sonra (1910'da) Osmanlı Devleti'nin malî buhranına çözüm olması bağlamında Abdülhamid'in mücevherlerinin satışa çıkarılmasının teklif ve kabul edildiği belirtilmekte ve malî buhranın az da olsa önüne geçmek gayesiyle bu mücevherlerin satılarak hazineye verildiğinden bahsedilmektedir. Bkz. a.g.m., s. 32.

²⁰ "Nazarrübâ Bir Fener", *Musavver Muhîr*, 7 Mayıs 1325 [20 Mayıs 1909], c. 2, Nu: 5-27, s. 149; Yıldız Tedkik Komisyonu rasathaneyi de ziyaret etmiş ve burada son derece kıymetli bir teleskop ile alet, edavat ve bir kütüphane olduğu görülmüştür. "Yıldız Rasathanesi", *Siper-i Saika-i Hürriyet*, 27 Nisan 1325 [10 Mayıs 1909], Nu: 30-54, s. 2; Yine nadide birçok mücevher bulunmuştur. Yıldız'daki bütün eşyalar, Yıldız'a ait istimbot ve sandallar Şehremaneti'ne teslim edilmiştir. Bkz. "Yıldız Sarayı", *Musavver Muhîr*, 7 Mayıs 1325 [20 Mayıs 1909], c. 2, Nu: 5-27, s. 148-149.

göre 10.000.000 Osmanlı lirasıdır.²¹ Yine *Tanin*'in “Yıldız'da. Çamaşır sepetinde pırlanta ve mücevherât” başlıklı haberinde, Saray'ın her tarafında, jurnallerle mücevherattan başka bir şey bulunmadığı belirtilmekte²², haberin başlığı ve içeriği ile de hem Saray'daki değerli eşyaların çokluğu vurgulanmakta hem de Abdülhamid zımnen kötülenmektedir.

Yıldız Sarayı'ndaki taharriyat çalışmaları devam ederken, 19 Nisan 1325 tarihinde Mahmut Şevket Paşa imzalı bir telgraf ile Meclis-i Mebusan'dan, tetkik heyetinin çalışmaları esnasında bilfiil müdahale etmeyerek nezaret etmek üzere bir heyet talebinde bulunuldu. Aynı şekilde incelemeler esnasında tespit edilen ve Harbiye Nezareti'ne getirilen para ve değerli eşyaların sayım işlemi için de bilfiil müdahale etmeden nezaret etmek üzere bir heyet teşkili talebinde bulunuldu.²³ Bu talep üzerine Meclis-i Mebusan, kur'a yöntemiyle Yıldız Sarayı'ndaki evrakın tespit, tefrik ve tetkikine nezaret etmek üzere Menteşe Mebusu Halil [Menteşe], Trablusgarp Mebusu Ferhat ve Kastamonu Mebusu Şükrü Beyleri; Harbiye Nezareti'nde veznedede muhafaza edilen para ve değerli eşyaların sayımına nezaret etmek üzere de Halep Mebusu Ali Cenânî, Trabzon Mebusu İmadeddin ve İzzet Efendileri

²¹ “Abdülhamid'in Serveti”, *Tanin*, 6 Mayıs 1325 [19 Mayıs 1909], Nu: 255, s. 2-3; Gazetenin bir başka haberinde Yıldız taharriyatında 1.600.000 liranın elde edildiği ve Maliye Nezareti'nin, bu paranın hazineye gönderilmesini Harbiye Nezareti'nden talep edildiği belirtilmektedir. Bkz. “Abdülhamid'in Metrûkât-ı Nakdiyesi”, *Tanin*, 9 Haziran 1325 [22 Haziran 1909], Nu: 289, s. 4.

²² “Yıldız'da”, *Tanin*, 28 Mayıs 1325 [10 Haziran 1909], Nu: 277, s. 3.

²³ Mahmut Şevket Paşa imzasıyla Meclis-i Mebusan Riyaseti'ne çekilen telgrafta şöyle denilmektedir: “...Esnayı tetkikatta bilfiil müdahale etmeyerek, yalnız nezarete bulunmak üzere Meclisi Mebusandan da üç zatın hazır bulundurulması münasip görüldüğünden tarafı âlilerinden de karini tensip buyurulduğu takdirde ol veçhile icrayı icâbına ve kararı vakiin inhasına himmet buyurulması rica olunur. 19 Nisan 1325”. Yıldız'da bavullar ve çantalarda tespit edilip Harbiye Nezareti'ne getirilen ve veznedede muhafaza edilen para ve değerli eşyanın sayımına nezaret etmek için de bir heyet tespiti talebinde bulunuldu; Mahmut Şevket Paşa imzalı bu talepte şöyle denilmektedir: “Yıldız Sarayında esnayı taharriyatta birtakım el çantalarıyla bavullar derununda elde edilip, orada kalması caiz görülmeyen bir hayli akçe, Harbiye Nezaretine getirilerek veznedede muhafaza altına konulmuş olduğundan, bunların muhteviyatının esnayı tadadında bilfiil müdahale etmeyerek, yalnız nezarete bulunmak üzere, Meclisi Mebusan âzasından münasip birkaç zatın icrayı memuriyeti manutu reyî âlîi dâverîleridir efendim. 19 Nisan 1325.” Paşa'nın telgrafları için bkz. *MM ZC, D. I, C. 3, İçt. 1, 64. inikad*, [19 Nisan 1325], s. 148.

görevlendirdi.²⁴ Meclis-i Mebusan tarafından sayım ve tetkik için heyetler belirlenince, onların da nezaretinde sayım ve tetkik işlemleri gerçekleştirildi. Harbiye Nezareti'ndeki para ve değerli eşyaların sayımına nezaret etmekle memur mebuslar, vazifelerini ifa ederlerken hazırladıkları raporları aralıklarla Meclis-i Mebusan Riyaseti'ne takdim ettiler. Bu raporda; Yıldız'da bulunan evrak-ı nakdiye ve nukûd sandıklarının mühürlenerek özel komisyon marifeti ve Meclis-i Mebusan heyeti nezaretiyle Harbiye Nezareti'ne teslim edildiği belirtilmektedir. Ayrıca çanta, valiz ve sair içerisindeki değerli mücevheratın ise iki büyük kasa içerisine konularak kilitlendiği, anahtarlarının Şehremini'ne bırakıldığı ve mühürlendiği belirtilmektedir.²⁵ 21 Nisan 1325 tarihli mazbatada, Yıldız'da Daire-i Mahsusa'da on üç kasadan ikisinin açıldığı ve bu kasalardan takriben 90.000 lira kadar altın ve gümüş zuhur ettiği bilgisine yer verilmektedir. 22 Nisan 1325 tarihli mazbatada, dört kasanın çilingir marifetiyle açıldığı ve bu kasalarda 24.000 lira ve takriben 8.000 kuruşluk sîm Mecidi; Selanik'te ikamet eden Abdülhamid'e gönderilmek üzere olan eşya arasında da bazı senet ve istikraz tahvilleri ve bir miktar sîm Mecidi bulunduğu belirtilmekte, bu meblağdan yüz lirasının masraflar için Şehremini Hazım Bey'e verildiği, kalanın ise Harbiye Nezareti veznesine gönderildiği vurgulanmaktadır. 23 Nisan 1325 tarihli mazbatada ise Yıldız'da Müze civarında iki kasanın açıldığı ve bu kasalardan birinde altı adet Rumeli Şimendifer tahvili, Sultan Abdülaziz'in mührü ve bazı senet ve evrakların tespiti edildiği, ayrıca bir

²⁴ "Yıldız'daki Paralar", *Servet-i Fünûn*, 20 Nisan 1325 [3 Mayıs 1909], Nu: 281, s. 3-4; Mahmut Şevket Paşa'nın teklifi Meclis-i Mebusan'da görüşülürken Selanik Mebusu Rahmi Bey, Divân-ı Harp heyeti ya da Ordu Kumandanlığınca yapılacak işlemlere Meclis-i Mebusan tarafından heyet tahsis edilmesine gerek olmadığını belirterek şöyle demiştir: "...Bizim Orduya ve Ordunun tayin ettiği zabitanaya itimadımız vardır. Orada sırf bir nazır olarak bulunmakta mana yoktur." İstanbul Mebusu Hallacyan Efendi ise Rahmi Bey'in teklifini münasip bulmamış ve "vükelâ-yı milletin de o işlerden malumat alması lâzımdır" demiştir. Netice itibarıyla kur'a yöntemiyle iki heyet teşkil edilmiştir. Bkz. *MM ZC*, D. I, C. 3, İçt. 1, 64. inikad, [19 Nisan 1325], s. 148-149; Ayrıca Gümülçine Mebusu Fehmi Bey ve arkadaşları Abdülhamid'in şahsı ve evlatlarının taht-ı tasarrufunda olan menkul ve gayr-i menkul bütün emval ve emlakı ile Divân-ı Harb-i Örfî tarafından irticaiyyundan oldukları sabit görülen eşhasın emval ve emlaklarının Maarif'e istirdadını talep etmişler fakat bu talep meclis tarafından nazarı itibara alınmamıştır. Bkz. *MM ZC*, D. I, C. 3, İçt. 1, 64. inikad, [19 Nisan 1325], s. 160.

²⁵ *MM ZC*, D. I, C. 3, İçt. 1, 66. inikad, [21 Nisan 1325], s. 206-207.

çanta derununda da on dört adet beheri 500 rublelik Rus evrak-ı nakdiyesi ve sair bulunan para ve evrakın mühürlenerek Harbiye Nezareti'ne teslim edildiği ifade edilmektedir.²⁶ Gazetelere yansıdığı kadarıyla Yıldız'daki taharriyat ve sayım işlemleri epey sürdü. Nitekim 3 Haziran 1909'daki bir haberde; Yıldız'da tespit edilen paraların, sayım işlemi için Osmanlı Bankası'na gönderildiği belirtilmekte, sayım esnasında on iki kişilik bir komisyonun hazır bulunacağı ve komisyon azâsından ikisinin zabıt, birinin de ilmiyeden olduğu ifade edilmektedir.²⁷ Yine Yıldız'da tespit edilen evrakın tetkiki de önemli bir mesele idi. Nitekim bir gazete haberinde bu hususta şöyle denilmektedir: "Abdülhamid otuz üç seneden beri kendisine verilen evrâkı hattâ en 'âdîsine kadar muhâfaza etmiş. Evrâkı mezkûre için cesîm câmlı dolablar mevcûd olub dolabların derûnunda takım takım evrâk numro sırasıyla istif edilmiştir. Verilen ma'lûmâta göre elli kâtib ancak bu evrâkı bir senede tedkîk edebilir imiş."²⁸ Bu derece çok olan evrakın tetkiki için Mülkiye, Harbiye, Hareket Ordusu, Divân-ı Harbi-Örfî ve Sevkiyattan heyetler teşkil edildi.²⁹ Neticede teşkil edilen heyet, evrakı tetkik çalışmaları gerçekleştirdi fakat elde edilen evrakın önemli bir kısmı jurnallerden mürekkepti. Nihayetinde bu jurnaller, Küçük Sait Paşa'nın "yayınlanması halinde sıkıntılar çıkarabileceği ihtimali" üzerinde durması neticesinde, Hareket Ordusu ve İttihâd ve Terakki

²⁶ *MM ZC*, D. I, C. 3, İçt. 1, 68. inikad, [25 Nisan 1325], s. 272-273; Yine 4 Mayıs'ta Nadir Ağa, Saray'ın gizli bölmelerinde kasalar olduğunu itiraf etmiş ve bu kasalar içerisinde 584 adet mücevher, 14 murassa nişan ve şehzadelerle sultanlara ait 25 parça mücevher tespit edilmiştir. Bkz. Türkmen, a.g.m., s. 433; Yıldız'da tespit edilen paraları sayımı mevzuu yer yer gazetelerde gündeme geldi. Örneğin *Siper-i Saika-i Hürriyet*, Yıldız'daki paraların bugün [23 Mayıs 1909] özel komisyon marifetiyle sayılacağını haber vermiştir. Bkz. "Yıldız'daki Paralar", *Siper-i Saika-i Hürriyet*, 10 Mayıs 1325 [23 Mayıs 1909], Nu: 43-67, s. 2.

²⁷ "Yıldız'da Bulunan Paralar", *İttihâd*, 21 Mayıs 1325 [3 Haziran 1909], Nu: 9, s. 2; Meclis-i Mebusan'ın Yıldız komisyonuna nezaret etmesi için oluşturduğu heyetin 18 Haziran 1325 tarihli meclise sunduğu mazbatada, Abdülhamid'den 480.000 küsur lira nakit elde edildiği ve sayımın Bank-ı Osmanî'de yapıldığı belirtilmektedir. Bkz. *MM ZC*, D. I, C. 5, İçt. 1, 107. inikad, [24 Haziran 1325], s. 213.

²⁸ "Yıldız Sarayı'nda Taharriyat", *Musavver Muhît*, 30 Nisan 1325 [13 Mayıs 1909], c. 2, Nu: 4-26, s. 102.

²⁹ Bu heyetler için bkz. Türkmen, a.g.m., s. 434-435.

Cemiyeti'nin kararıyla Harbiye Nezareti bahçesinde yakılmak suretiyle imha edildi.³⁰

Yıldız'da tespit edilen hazinenin neye sarf edileceği mevzuu da zihinleri meşgul eden mühim bir sual olarak gözükmektedir ve bir mebusun "Yıldız'da bulunan hazinenin ne olacağı" sualine Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'nın verdiği cevap şöyledir:

"Efendim, Hepsi millete 'âiddir. Mücevherât ile âsâr-ı 'atîka hükûmete teslîm olunacak, bunları istediği gibi tasarruf etmekte hükûmet serbest olacaktır. Nukûda gelince tamâmiyle orduya râci'dir. Askerî anbârlarımız bomboşdur, bunları iyiden iyiye doldurmak lâzım; bir ihtiyât akçesi de hıfz etmeli ki her tesâdüfe karşı hâzır bulunmuş olalım."

Meb'ûs Efendinin bir hareket-i tasdikkârîsi üzerine kumândân paşa sözüne şöyle nihâyet vermiştir.

"Bu 'umûm milletin mazhar-ı tasvîbi olacak güzel bir tedbîr değil mi?"³¹

Sultan'ın, taharriyat neticesinde tespit edilen bankalardaki servetinin geri alınmasına yönelik de çalışmalar başlatıldı. Örneğin Muvazene-i Maliye Encümeni, Sultan ve evlatlarının ecnebî bankalarında tespit edilen nakit, eshâm ve tahvillerinin taht-ı hacze alındığının ilgili müesseselere seri bir şekilde bildirilmesi yönünde Meclis-i Mebusan Riyaseti'ne bir takrir sundu.³² Takrir üzerine söz alan Saruhan Mebusu Şekip Bey, bu hususa "bir şekli kanuni vermezsek bankalar vermezler, hatta birçok yerlerde görülmüştür ki, bankalar kendi iktidarı malilerini temin etmek, ahalinin kendilerine rağbet göstermesini temin için usulü dairesinde icra edilmiş olan hacizleri bile pek kabul etmek istemiyorlar. Evet efendim, hususile ecnebi bankaları hiç buna muvafakat etmeyeceklerdir" dedi. Akabinde söz alan Hallaçyan Efendi de "bu mesele hakkında Hukuku Düvele müracaat edeceğiz. Hukuku düvel kavaidinde görüyoruz ki, bir hükümdarın namına muharrer olan mebalîğ yalnız o hükümdarın malı addolunmaz, milletin de malı addolunur. Binaenaleyh, milletin vekili olan bu Meclis

³⁰ Türkmen, a.g.m., s. 434.

³¹ "Yıldız Hazâini Ne Olacak?", *Siper-i Saika-i Hürriyet*, 28 Nisan 1325 [11 Mayıs 1909], Nu: 31-55, s. 3.

³² *MM ZC*, D. I, C. 3, İçt. 1, 66. inikad, [21 Nisan 1325], s. 207-208.

bir karar ittihaz edinceye kadar o paranın mahfuz kalmasını talep ederse, hukuku düvel kavaidinde görüyorsunuz ki, her zaman buna itaat edilmiştir.” demektedir. Neticede Meclis-i Mebusan, bu meselede kuvve-i icraiyenin [yürütme gücünün] gerekli adımları atmasını kabul etti.³³ Fakat Abdülhamid'e ait meblağın nasıl geri alınacağı mevzuu sonrasında da gündemde oldu. Nitekim *La Türki*'den naklen *Tanin* gazetesinde çıkan bir haberde, bankalardaki paraların nasıl geri alınacağı üzerinde durulmakta ve şöyle denilmektedir: “-*Bu paralar nasıl istirdâd edilecek? - Vakti geldiği zamân bu o kadar güç bir şey olmayacaktır. Abdülhamid hayâtını bırakmak şartıyla hey şey'ini fedâya hâzır olan adamlardan biridir.*”³⁴

Buradan Sultan'a verilecek can güvencesi karşılığında, servetinin elde edilmeye çalışılacağı anlaşılmaktadır. Abdülhamid'e böyle bakılırken ve onun malvarlığını devlete bırakmayacağı değerlendirilerek, *Hilal* gazetesindeki bir haber Sultan'ın bu meselelerdeki tavrına dönük bir ipucu olarak değerlendirilebilir. *Hilal* gazetesinin haberine göre Sultan, yatak odasının anahtarlarını kendisini Selanik'e götürmekle vazifeli Paris Ataşemiliteri Binbaşı Fethi Bey'e teslim ederek şöyle demiştir: “Oğlum, benim saraydakilerden kimseye emniyetim yokdur. Sen iyi bir çocuğa benziyorsun, bu anahtarları alın. Şu kadar senedir dişimden tırnağımdan artdırdığım yatak odamdadır. Sana emânet ediyorum!”³⁵

Abdülhamid'in bankalardaki mevduatını elde edebilmek gayesiyle kendisiyle görüşmeler de yapıldı. Çünkü ecnebî bankaları, mahkemedен sadır olan bir ilam olmadığı sürece Sultan'a ait mevduatı hükûmete devredemeyeceklerini bildirmişlerdi. Neticede Abdülhamid'den bankalardaki varlığını hükûmete bıraktığına dair imzalı evrak alınması lüzumu doğmuştu; Abdülhamid, ya bu evraki imzalayarak bankadaki varlığını hükûmete bırakacaktı ya da muhakeme edilmek suretiyle mal varlığına el konulacak; bunun sonucunda da ecnebî bankalarına müracaat edilecekti.³⁶ Ecnebî

³³ *MM ZC*, D. I, C. 3, içt. 1, 66. inikad, [21 Nisan 1325], s. 208-210.

³⁴ “Abdülhamid'in Serveti”, *Tanin*, 7 Mayıs 1325 [20 Mayıs 1909], Nu: 256, s. 3.

³⁵ “Abdülhamid'in Anahtarları”, *Hilal*, 19 Nisan 1325 [2 Mayıs 1909], Nu: 7, s. 3.

³⁶ “Abdülhamid'in Serveti”, *Siper-i Saika-i Hürriyet*, 3 Mayıs 1325 [16 Mayıs 1909], Nu: 36-60, s. 3.

bankaları, Sultan'ın imzasını havî istirdadnâmeler karşılığında ilgili paraların verileceğini bildirmişlerdi.³⁷ Nihayetinde Abdülhamid'e, ecnebî bankalarındaki 1.080.000 lirayı bulan servetini millete bırakması talebinde bulunuldu. Hatta bir rivayete göre; bu teklifi yapan şahsa Sultan Abdülhamid, "ne için bu fedâkârlığı talep etdiklerini" sorduğunda karşılık olarak kendisine "bu parayı terk etmekden mümâna'at ettiği [engel olduğu] takdîrde mebâliğ-i mezkûreyi usûl-i idâre-i hâzıra 'aleyhine sarf etmek fikrinde bulunduğu şübhelerini uyandıracığı" cevabı verildi. Bu cevabın akabinde Sultan, kendisine ne verileceğini sordu; muhatabının, "ne istediği" yönündeki karşılığı üzerine talebini şu şekilde ifade beyan eyledi: "Çocuklarımın te'mîn-i istikbâlini ve hürriyet-i şahsiyemin i'âdesini talep ederim." Abdülhamid'in bu talebi, "ne kendisini ne de ma'îyyetindekilerden hiç birinin serbest bırakılmayacağı" şeklinde karşılık buldu. Netice itibariyle Abdülhamid, bir gün sonra ecnebî bankalarındaki 1.080.000 liranın hükûmete verilmesini tasdik eden dört adet mektubu ilgili şahsa verdi.³⁸ Ayrıca diğer bir gazetede haberde de Sultan'ın muhafazasına memur Fethi Bey ile bir mülakattan bahsedilmekte, Sultan'ın kendisi ve evlatlarının temin-i hayatı yönündeki talebi üzerine Fethi Bey'in, bu durumun ancak Sultan'ın takip edeceği yola bağlı olacağını belirttiği ifade edilmektedir. Yine Sultan'ın, Osmanlı, Alman ve Kredilyone [Crédit-Lyonneais] bankalarına açık mektup gönderdiği belirtilmektedir.³⁹ Sultan'ın 18 Mayıs 1909'da imzaladığı ve muhtelif

³⁷ İki banka müstesna olmak üzere ecnebî bankalarının bu kararda olduklarına dair haber için bkz. "Bankalardaki Mevdû'ât", *Musavver Muhît*, 14 Mayıs 1325 [27 Mayıs 1325], c. 3, Nu: 6-28, s. 189.

³⁸ Ancak Sultan'ın talebine verilen cevabın devamında "...ileride bunun yapılabilip yapılamayacağını tedkîk edileceği ve kendisinin bizzât mes'ele-i mezkûrenin hallini teshîl edebileceği" denildi. *Osmanişer Loyd* gazetesinden nakledilen bu bilgiler için bkz. "Abdülhamid Servetinin Bir Kısmını Nasıl Terk Etdi", *Siper-i Saika-i Hürriyet*, 18 Mayıs 1325 [31 Mayıs 1909], Nu: 51-75, s. 3; "Abdülhamid'den Paralar Nasıl Alındı?", *Tanin*, 18 Mayıs 1325 [31 Mayıs 1909], Nu: 267, s. 3; Sultan'ın ilgili paranın hükûmete verilmesi yönünde Türkçe mektuplar yazdığı haberi için bkz. "Bankalardaki Mevdû'ât", *Musavver Muhît*, 14 Mayıs 1325 [27 Mayıs 1909], c. 3, Nu: 6-28, s. 189; Sultan'ın bankalardaki parayı terk ettiğine dair vesika imzaladığı hususunda ayrıca bkz. "Abdülhamid Servetini Terk Ediyor", *Tanin*, 8 Mayıs 1325 [21 Mayıs 1909], Nu: 257, s. 3.

³⁹ "Abdülhamid'in Serveti", *İttihâd*, 17 Mayıs 1325 [30 Mayıs 1909], Nu: 5, s. 2; Sultan'ın ecnebî bankalarındaki mevduatı yönünde çalışmalar yapılırken bu süreçten

bankalardaki hazineye terk ettiği parasının miktarı ise Osmanlı Bankası'nda 52.970 Osmanlı lirası, Berlin'deki Doçbank'taki [Deutsche Bank] 4.187.902 mark ve 150.000 Osmanlı lirası, Berlin'de Rayhtes Bankası'nda 9.537.033 mark ve 152.500 İngiliz lirası, Anadolu Demiryolu Şirketi'nde 236.400 marktır.⁴⁰ Abdülhamid'in Doçbank'taki hesabını hükûmete terk ettiğine dair çeki imza etmesi üzerine banka direktörü Mösyö Nef, maiyetinde birçok Alman sivil polis bulunduğu halde parayı İstanbul'a getirdi; Cisir-i Mustafa Paşa'ya kadar Alman polislerinin getirdiği para, burada Osmanlı askerine teslim edildi ve askerinin nezaretinde Osmanlı Bankası'na yatırıldı.⁴¹

Yıldız Sarayı'nın işleriyle meşgul olan komisyonun bir meselesi de saraydaki hayvanatın durumunun ne olacağıdır. Nitekim Yıldız Sarayı'ndaki hayvanat müzayedeye sunularak değerinin altında bir baha ile komisyon tarafından satıldı. Mevzuu ile ilgili *İttihâd* gazetesinin bir haberinde evvela, "Bir hükümdâr-ı mahlû'un hâl-i hayâtında eşyâsının satılmasını görmesi kadar müessir bir şey olamaz. Bu öyle bir cezâ-yı ma'nevî ve ilâhîdir ki dünyâda hak ve 'adlin er geç

istifade etmek isteyen şahısların da ortaya çıktığı görülmektedir. *Noya Fraye Presse* [Neue Freie Presse] dayanılarak verilen bir habere göre bir Amerikalı, Sultan'ın Amerika'daki bankalarda evrak-ı nakdiyesinin olduğunu hükûmete bir mektup ile ihbar etmektedir. İlgili şahıs elde edilecek meblağın yüzde onunun kendisine verilmesini talep etmekte; bunun için de hükûmetle mukavele yapmak için İstanbul'a gelmeye hazır olduğunu belirtmektedir. Hükûmet, bu hususu görüşmek üzere Amerika sefarethanisini memur eylemiştir. Bkz. "Abdülhamid'in Emvâli", *İttihâd*, 29 Haziran 1325 [12 Temmuz 1909], Nu: 48, s. 3.

⁴⁰ "Hâkân-ı Sâbık ve Bankalar", *Siper-i Saika-i Hürriyet*, 20 Mayıs 1325 [2 Haziran 1909], Nu: 53-77, s. 3; Uzunçarşılı'nın verdiği bilgiye göre Abdülhamid'in, Osmanlı Bankası'nda 13.700 küsur Osmanlı altını, Doçbank'ta 16.493 Anadolu Şimendifer tahvilatı, 98 Bonne de Joissance ve 3.000 Selanik limanı hisse senedi, Kredilyone'de ise 52.431 Osmanlı altını bulunmaktaydı. Bkz. Uzunçarşılı, a.g.m., s. 712-713; Sultan II. Abdülhamid'in bankalardaki mevduatı ile ilgili bir gazete haberi için bkz. "Hâkân-ı Mağfûr Abdülhamid Hân'ın Serveti", *İkdâm*, 11 Temmuz 1335 [11 Temmuz 1919], Nu: 8052, s. 1; "Hâkân-ı Mağfûra 'Aid Servet Ne Olmuş?", *İkdâm*, 22 Nisan 1335 [22 Nisan 1919], Nu: 7974, s. 1.

⁴¹ "Abdülhamid'in Serveti", *İttihâd*, 18 Haziran 1325 [1 Temmuz 1909], Nu: 37, s. 2; "Abdülhamid'den Alınan Paralar", *Tanin*, 18 Haziran 1325 [1 Temmuz 1909], Nu: 298, s. 2; *İttihâd* gazetesinin iki gün sonraki haberinde 14 çantada getirilen evrak-ı nakdiyenin Selanik'e gönderileceği ve Sultan'ın nezaretinde açılacağı bilgisine yer verilmektedir. Bkz. "Abdülhamid'in Serveti", *İttihâd*, 20 Haziran 1325 [3 Temmuz 1909], Nu: 39, s. 2.

nâ'il-i muzafferiyet olmasını te'mîn edecek bir kuvve-i ma'nevîyenin mevcûdiyetini isbât için tâm zamânında yetişir." denilmekte, ardından da kuşlar, kedi ve köpek gibi idare ve iaşeleri müşkil "lüzumsuz" şeylerin satıldığı belirtilmektedir. Kanarya kuşları ve Ankara kedileri ikişer-üçer lira gibi "ehemmiyetsiz" bir meblağ karşılığında satıldı. Haberde, bir vatandaşın, kırk liraya bir çift papağan satın aldığı, bu papağarlardan birinin "Hamidiye Marşı terennüm etmekte", diğlerinin ise mütemadiyen "Padişahım Çok Yaşa!" diye bağırıldığı da ifade edilmektedir. Ayrıca beheri elli lira kıymetinde olan kuş kafeslerinin de beşer, onar liraya satıldığı ilave edilmektedir.⁴²

Yıldız Sarayı'nda taharriyat yürütülürken matbuatta Sarayı'nın müze olması gerektiği yönünde haberler yapıldı. Sarayı'nın müthiş bir zenginliği havî olduğu belirtilen yazılardan birinde şöyle denilmektedir: "Milletin Yıldız Sarayı üzerinde büyük bir hakk-ı sarihi vardır... Hanedân-ı Saltanat'a 'âid mücevherât, ancak zât-ı hazret-i pâdişâhîlerine takdîme şâyân bahâda ağır yükde hafif âsâr-ı 'atıka, hiçbir müzenin dahâ henüz elde edemediği bir esliha-i 'atıka salonu, hayvânât koleksiyonu, halı deposu, İngiltere, Amerika seyyâhlarının duyub da göremeden gitdikleri bütün bu âsâr-ı nefise hep orada..."⁴³ Yine bir diğeri haberde de Yıldız Sarayı'nın büyük bir "millet bahçesi" ittihaz edileceğinin işitildiği belirtilmekte ve bu durum memnuniyet verici bir gelişme olarak takdim edilmektedir.⁴⁴ Ayrıca duhûliye [giriş ücreti] alınması mukabilinde Yıldız'ın ziyarete açılması gündeme getirilmektedir.⁴⁵ Netice itibariyle Yıldız ziyarete açıldı; nitekim 1

⁴² "Abdülhamid'in Metrûkâtı", *İttihâd*, 17 Haziran 1325 [30 Haziran 1909], Nu: 36, s. 3; "Abdülhamid'in Mezâdî", *Tanin*, 17 Haziran 1325 [30 Haziran 1909], Nu: 297, s. 3.

⁴³ "Yıldız Sarayı", *Hilal*, 16 Nisan 1325 [29 Nisan 1325], Nu: 5, s. 3.

⁴⁴ "Yıldız Sarayı Ne Olacak", *Osmanlı*, 16 Nisan 1325 [29 Nisan 1325], Nu: 42, s.2; "Yıldız – Millet Bağçesi", *Musavver Muhît*, 23 Nisan 1325 [6 Mayıs 1909], c. 2, Nu: 3-25, s. 68.

⁴⁵ "Yıldız Ne Olacak?", *Sabah*, 16 Nisan 1325 [29 Nisan 1325], Nu: 7037, s.1. s. 2; Yine *Servet-i Fünûn*'daki bir haberde, vaktiyle Topkapı'dan ve diğeri yerlerden kıymetli asar-ı atıka, eşyalar ve sairenin Yıldız Sarayı'na nakledildiği belirtilmekte ve bu kıymetli asar-ı atıka, nadire-i Osmanî ve ecnebî eşyalardan mürekkep Yıldız'da üç müze bulunduğu bilgisi verilmektedir. İleride bir milli müze teşkil olunmak üzere Yıldız'daki bu değerli eşyaların muhafazası için şimdilik "Muhâfaza-i Âsâr-ı Millîye" idaresi teşkil edileceğinin istihbar edildiği vurgulanmaktadır. Bkz. "Muhâfaza-i Âsâr-ı Millîye İdâresi", *Servet-i Fünun*, 15 Nisan 1325 [28 Nisan 1909], Nu: 276, s. 4; Yıldız'ın umuma açılması hakkında bir yazıda şöyle denilmektedir: "Yıldız'ın 'Umûmâ Güşâdı. Abdülhamid'in dâ'iresi ve müze gibi kıymetli âsâr-ı târihiye gerek efrâd-ı milletin nazargâh-ı 'ibretine

Temmuz 1909 tarihinde meclise sunulan bir mazbatada, on iki gün içerisinde 90.000 kuruş duhûliye geliri elde edildiği belirtilmektedir.⁴⁶

Yıldız Sarayı'na yönelik araştırmalar sürerken Abdülhamid'in Saray'dan para ve değerli eşya kaçırma teşebbüsünde bulunduğu yönünde şahsını hedef alan iddialar da ortaya atıldı. Saray'da, Taşoda'daki kasalardan birinin açıldığı ve içerisindeki elmasların adı bir çanta içerisinde gelişigüzel yerleştirildiğinin tespit edilmesi üzerine bu manzaradan hareketle ordunun Saray'a geldiği esnada Abdülhamid'in kendine tedarikte bulunmaya çalıştığı iddia edildi.⁴⁷ Yine *Tanin*

ve gerekse Avrupa müverrihinin enzâr-ı tedkîkine karîben güşâd edilecek ve her bir dâ'ire için birer duhûliye alınacak imiş. Yıldız'ın bağçesi kilometrelerce imtidâd [uzayıp gider] eder ormanlardan ve mükemmel sûrette tertîb edilmiş bağ ve bağçelerden, birçok hayvânât bağçelerinden mürekkebirdir". Bkz. "Yıldız'ın 'Umûma Güşâdı", *Siper-i Saika-i Hürriyet*, 24 Nisan 1325 [7 Mayıs 1909], Nu: 27-51, s. 2; 16 Haziran 1909 tarihli ve Çarşamba gününe ait bir haberde de Yıldız'ın önümüzdeki Cuma günü açılacağı belirtilmekte, seyir ve temaşa için otomobilden on beş, arabadan on ve içerisindeki beher nüfustan beş, atlılardan yedi buçuk kuruş duhûliye ücreti alınacağı ifade edilmektedir. Çarşamba günleri duhûliye ücretinin iki katı olacağı, Salı günleri ise aynı duhûliye ücreti ile Yıldız'ın kadınların ziyaretine tahsis edileceği ilave edilmektedir. Kucaktaki çocukların duhûliyeden müstesna oldukları, bundan başka herkesin ücrete tabi olduğu vurgulanmaktadır. Habere göre; bahçe her gün güneşin doğuşundan batışına kadar açık olacaktır. Büyük parkta bulunan havuzdaki istimbotlarla gezmek beş kuruştur. Ziyaretçiler, kayak ve sandal ile üç kuruş mukabilinde yirmi beş dakika gezdirileceklerdir. Bkz. "Yıldız Bağçesi", *İttihâd*, 3 Haziran 1325 [16 Haziran 1909], Nu: 22, s. 4; Yıldız'ın umuma açılacağı, duhûliye [giriş] ücreti ile Yıldız'ın ihtiyaçlarının görülmesinin kısmen mümkün olabileceği hatta Yıldız'ın tamiratına aylık 4.000 lira gerektiği yönünde bir haber için bkz. "Yıldız'a", *Siper-i Saika-i Hürriyet*, 27 Nisan 1325 [10 Mayıs 1909], Nu: 30-54, s. 1; Bir başka haberde de Yıldız'ın yeniden tezyini hususu üzerinde durulmakta ve Saray'ın yeni dönemde kullanımına dair bilgi verilmektedir. Buna göre Büyük Mabeyn ecnebî misafirlere tahsis olunacak; Çit köşkü misafirin maiyetine mahsus bulunacak; Abdülhamid'in dairesi, tiyatrosu, Küçük Mabeyn ve Müze ve sair binalar duhûliyeye mukabil umuma açılacak; Abdülhamid'in emriyle hazineden alınan on-on bir bin adet kıymetli eşya iade olunacak; Yıldız'ın her tarafını gösterecek rehberler neşredilecek; Memalik-i Osmaniye'nin bir mücesses haritası inşa ettirilerek Abdülhamid tarafından kaybedilen toprakların siyah ile gösterilecek ve bu harita Abdülhamid'in dairesi üzerinde teşhir edilecek; Yıldız kapısının önünde Hareket Ordusu adına bir abide yapılacaktır; Yıldız hasılatının yüzde beşi mazi ve müstakbel mücahidin-i hürriyet ailelerine tahsis edilecek. Bkz. "Yıldız", *Siper-i Saika-i Hürriyet*, 27 Haziran 1325 [10 Temmuz 1909], Nu: 114-89, s. 3.

⁴⁶ *MM ZC*, D. I, C. 5, İçt. 1, 107. inikad, [24 Haziran 1325], s. 2013.

⁴⁷ "Yıldız Sarayı'nda Taharriyât", *Musavver Muhît*, 30 Nisan 1325 [13 Mayıs 1909], c. 2, Nu: 4-26, s. 102; Osman Selim Kocahanoğlu'nun eserinde de, Yıldız'da bir salonda

gazetesinin bir haberinde Abdülhamid'in muhtelif bankalardaki parasını millete terk ettiğine dair vesikayı imzaladığı belirtildikten sonra Selanik'e nakledilirken yanında götürdüğü çantada çok değerli taşlar ve büyük meblağda çekler olduğu ifade edilmekte, bu taşlar ve çeklerin istirdadının tabii olduğu vurgulanmaktadır.⁴⁸ Sultan'ın ecnebî bankalarındaki varlığının hükûmete iadesi hususunda pürüz çıkınca, *Siper-i Saika-i Hürriyet* gazetesi, Abdülhamid'in "aşırıldığı" büyük meblağların iadesi hususunda kendisine müracaattan başka çare olmadığı yolunda bir haber yaptı.⁴⁹ *La Türki*'den nakledilerek *Siper-i Saika-i Hürriyet* ve *Servet-i Fünûn* gazetelerinde, Londra borsası ve şehir mahfillerinde Abdülhamid'in hal' edilmeden evvel Yıldız'dan büyük miktarda mücevher ve değerli taşlar kaçırdığı, kaçırılan eşyanın değerinin ise yaklaşık 2.000.000 İngiliz lirası olduğu iddia edilmektedir.⁵⁰ Sultan'ın malvarlığını devlet ve millettten kaçırmaya

bavul ve sandıklarda bulunan bazı mücevheratın Abdülhamid'in Çırağan Sarayı'nda ikametine müsaade edileceği beklentisiyle bizzat kendisinin hazır ettiği Seccadecibaşı İzzet Bey'in ifadesine dayanılarak iddia edilmektedir. Bkz. Osman Selim Kocahanoğlu, *31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamid*, Temel Yayınları, İstanbul 2009, s. 478.

⁴⁸ "Abdülhamid Servetini Terk Ediyor", *Tanin*, 8 Mayıs 1325 [21 Mayıs 1909], Nu: 257, s. 3; Daha sonra yine *Tanin* gazetesindeki bir haberde Abdülhamid'in servetinden beş milyon liranın daha elde edildiği belirtilmekte ve şöyle denilmektedir: "Garibi şu ki bu beş milyon lirânın bulunduğu yer, Yıldız değildir. Hâkân-ı Mahlû' buradan ayrılırken bütün banka defterleriyle eshâm ve tahvîlâtını –mutlaka taharriyâtda bulunacakların gözünü boyamak için- olduğu gibi bırakmış yalnız (Şitadbank) nâm Alman bankası üzerine çekilmiş beş milyon lirâlîk bir çeki yanına almıştır. Selanik'de ma'iyeti efradından biri vâsıtasıyla bu para hakkında banka ile muhâbere etmeğe muvaffak olmuştur. Banka idâresi ileride müşkilât zuhûrundan ihtirâzen Almanya hükûmetine ihbâr-ı keyfiyet etmiş, Almanya'da Osmanlılara bir cemîle göstermek maksadıyla vukû'ı hâli Bâbiâli'ye bildirmiştir. Bunun üzerine paranın istirdâdı için hükûmet-i Osmâniyece tedâbir-i lâzimeye tevessül edilmiştir." Bkz. "Hâkân-ı Mahlû'un Gizli Defînesinden Beş Milyon Lirâ Daha", *Tanin*, 13 Haziran 1325 [26 Haziran 1909], Nu: 293, s. 3.

⁴⁹ "Abdülhamid'in Serveti", *Siper-i Saika-i Hürriyet*, 3 Mayıs 1325 [16 Mayıs 1909], Nu: 36-60, s. 3.

⁵⁰ "Abdülhamid'in Mücevherâtı", *Siper-i Saika-i Hürriyet*, 7 Mayıs 1325 [20 Mayıs 1909], Nu: 40-64, s. 2; *Servet-i Fünûn*'un iddiasına göre bu kaçırma işlemini İngiliz Polis Memuru Mösyö Henry Simondres gerçekleştirmiştir. Bu kişi daha önceden Fas Emiri ve Portekiz kralına ait birçok değerli emvali de Paris ve Londra'ya nakletmiştir. Hatta Abdülhamid'in mücevherlerini kaçırdığına yönelik kendisine bir sual yöneltilince Simondres'in, "Bir şey söyleyemem. Rivâyât-ı vâkr'ayı ne te'yîd, ne de tekzîb

çalıştığı yönündeki bu tür iddialar, dönemin konjonktürüne uygun düşmektedir. Çünkü Sultan Abdülhamid, hal' edildiği ve "kötü adam" ilân edildiği için artık kendisi hakkında olup olmadık iddialar ortaya atmak "sıradan" bir hadise olarak telakki edilmektedir. Sultan kendisi hakkındaki iddiaları kabul etmese de dönemin konjonktürü onu suçlu görmeye yetmektedir; matbuat da buna hazır vaziyettedir.

31 Mart Vak'ası sonrasında, ilk dönemde, Abdülhamid'e yönelik saldırıların ardı arkası kesilmemektedir. Örneğin Abdülhamid'in gizlenme ve saklanma ihtiyacı hissettiği yönünde şöyle bir iddiaya yer verilmektedir: "Garibdir ki Abdülhamid'in yatdığı bir odadaki karyola en 'âdî hastahânelerde kullanılan karyolalardan imiş. Anlaşıldığına göre Abdülhamid kendini saklamak ve gizlemek için böyle bir karyolayı hâb-gâh [yatak odası] ittihâz etmiş."⁵¹ Yatak odasında Fransızca'dan çeviri *Ölüm Tuzağı* ve *Bir Caninin Son Günü* isimlerinde iki roman bulunduğu belirtilmekte ve bu romanlardan hareketle Sultan hakkında şöyle denilmektedir: "Eşyâ arasında bulunan romanlar Hâkân-ı Mahlû'un tab'-ı hûnhârına en büyük bir delîl teşkil eder."⁵² Oysa Abdülhamid, saltanatı sırasında, kan dökmekten ve idamdan hoşlanmayan tabiatıyla öne çıkan ve idam cezası yerine kürek, kalebent ve sürgün gibi cezaları tercih eden bir Sultan'dı.

Abdülhamid'i suçlamanın cazip olduğu hal'i sonrası dönemde, matbuatta, onun saltanatı boyunca milleti soymak için gayret gösterdiği vurgusu yapılmakta, devlet merkezi Yıldız'a aktarılan gelirlerin, Sultan'ın şahsî serveti olduğu iddiasına yer verilmektedir: "Abdülhamid 1880 senesinden i'tibâren devleti soymaya başlamıştır. Halk nazarında kendisini mes'ûl göstermemek maksadıyla bir tâkım yardaklar vâsıtasıyla entrika çevirmeğe başladı. Bu sâyede etrâfındaki adamların bu me'mûrların iğfâlâtına kapılmış olduğunu göstermeğe muvaffak oldu. Artık o târîhden sonra servet-i milliyeye tecâvüzâtı seneden seneye artırdı." İlaveten her malî teşebbüsten büyük miktarda

edebilirim." dediği rivayet edilmektedir. Bkz. "Abdülhamid'in Mücevherâtı", *Servet-i Fünûn*, 6 Mayıs 1325 [19 Mayıs 1909], Nu: 295, s. 3.

⁵¹ "Yıldız Sarayı'nda Taharriyât", *Musavver Muhît*, 30 Nisan 1325 [13 Mayıs 1909], c. 2, Nu: 4-26, s. 102.

⁵² "Yıldız Etrâfında", *Siper-i Saika-i Hürriyet*, 24 Nisan 1325 [7 Mayıs 1909], Nu: 27-51, s. 1-2.

paralar ahzettığı; Bağdat, Basra, Suriye ve Beyrut vilayetlerinin gelirlerinin bir kısmının Sultan'a gittiği; gümrük gelirlerinden senevi 300.000 liranın doğrudan padişaha aktarıldığı iddia olunmaktadır. Neticede de şöyle denilmektedir: "Tâm otuz sene müddet Devlet-i Osmâniye'nin mâliyesi Abdülhamid'in isrâfâtına hedef oldu. O zamânlarda Yıldız'ın ta'kîb eylediği kâ'ide memleketden mümkün olduğu kadar fazla para çekmek, ahâliyi Yıldız'a esîr eylemek, bî-çâreleri nân-pâraya muhtâc etmek mâddesi idi."⁵³ *Tanin* gazetesinin, bazı gelirlerin Yıldız'a aktarılmasını, Sultan'ın şahsî servet peyda etme arzusu olarak takdim etmesi tutarlı gözükmemektedir. Elbette Sultan'ın şahsî serveti vardır; fakat Yıldız Sarayı'ndaki bütün para ve değerli eşyaları Sultan'ın şahsı için topladığını iddia edebilmek mümkün değildir. Ancak 31 Mart sonrası konjonktürde hal'in toplum nezdindeki -kısmen var olan- olumsuz imajını yıkmak adına doğru olmayan bilgilerin matbuat yoluyla yayıldığı, yukarıda bahsedilen türden hakaret, iftira ve mesnetsiz ithamlarla, toplumun; Sultan'ın hal'inin gerekliliğine(!) iknaya çalışıldığı söylenebilir.

Görüldüğü üzere 31 Mart Vakası sonrasında Hareket Ordusu tarafından Yıldız ele geçirildikten sonra derhal bir özel komisyon teşkil edilmiş ve Şehremini Hazım Bey riyasetindeki bu komisyon Yıldız'da hummalı bir çalışma yürütmüştür. Ayrıca Yıldız'ın güvenliğinin sağlanmasına, sirkat ve suiistimale meydan verilmemesine gayret gösterilmiştir. Hatta Mahmut Şevket Paşa'nın arzusu mucibince Meclis-i Mebusan tarafından, para ve evrakların sayım ve tetkikine nezaret etmek üzere iki heyet de teşkil edilmiş, özel komisyon ve bu heyetler Yıldız'da elde edilen para ve değerli eşyaları itinalı bir şekilde mühürlemek suretiyle Harbiye Nezareti'ne teslim etmişlerdir. Hatta yukarıda da bahsedildiği üzere masraflar için komisyona verilen yüz lirayı dahi kayıt altına almışlardır.⁵⁴ İlaveten Yıldız Müzesi'nde bulunan

⁵³ "Abdülhamid'in Serveti Nereden Geliyor", *Tanin*, 10 Mayıs 1325 [23 Mayıs 1909], Nu: 259, s. 2; Ayrıca Sultan'ın irtikâbına maktul Ferik Fehim Paşa'nın aracılık ettiği vurgusu yapılmakta ve bu hususta 14 Eylül 1318 [27 Eylül 1902] tarihi bir vesikaya yer verilmektedir. Bkz. "Abdülhamid'in Menâbi'-i Servetinden", *Siper-i Saika-i Hürriyet*, 12 Mayıs 1325 [25 Mayıs 1909], Nu: 45-69, s. 2.

⁵⁴ Bu hususta bir değerlendirme için bkz. Kocahanoğlu, a.g.e., s. 477-478; Sedat Kumbarcılar'ın makalesinde Hazine-i Hümâyûn kâtiplerinden Mehmet İzzet Kumbasar'ın Milli Eğitim Bakanlığı'na yazdığı bir yazıdan bahsedilmekte ve bu yazıya

eşyaların elden geldiğince dikkatli bir şekilde kayıt altına alınmasına çalışılmıştır. Osmanlı Arşivi'ndeki "Yıldız Müzehânesinde Bulunan Eşyâlara 'Âid Kırmızı Kaplı Defter" başlıklı 1326 senesine ait 195 sayfalık defter müzehanedeki eşyaların kayıt altına alındığının göstergesidir.⁵⁵ Yıldız meselesi çerçevesinde vurgulanması gereken önemli bir husus da Hareket Ordusu Yıldız'a girdiğinde birtakım olumsuz gelişmelerin olduğu ve olabileceğidir. Yani başıboş gönüllü birlikler, çeteciler ya da ordu mensuplarından bazı şahıslar Saray'dan bazı değerli eşyaları irtikâp etmiş olabilirler; bu mümkündür.⁵⁶ Nitekim 25 Nisan 1909'da ilân edilen İdâre-i Örfiyye mucibince teşkil olunan Divân-ı Harb-i Örfiler, bu hususta da cezalandırma yöntemine başvurmuşlardır. Örneğin Hareket Ordusu'nun Yıldız'ı ele geçirdiği esnada, buradan biri altın diğeri gümüş işlemeli iki tüfek çaldığı tespit edilen 81. Alayın 2. Taburunun 3. Bölük mülazım-ı sanilerinden Osman Efendi, Askerî Ceza Kanunnamesi'nin 165. maddesine tevfikan II. Divân-ı Harb-i Örfî tarafından 5 Temmuz 1909 tarihinde askerlikten

dayanılarak Mehmet İzzet Bey'in Yıldız'daki eşyanın "yağma"dan kurtarılmasına katkı sağladığı belirtilmektedir. Yine Hafız-ı kütüp Sabri Bey'in gayretleriyle de kütüphanenin korunduğu ifade edilmektedir. Bkz. Kumbaracılar, a.g.m., s. 74; Yıldız kütüphanesinin tasfiyesi hakkında tafsilat için bkz. Murat Candemir, *Yıldız'da Kaos ve Tasfiye*, İlgî Kültür Sanat Yayınları, 1. bs., İstanbul 2007, s. 139-177.

⁵⁵ Kayıt altına alınan eşyalar arasında vazo, kâse, fincan, ibrik, tabak, sürahi, madeni para, madalyon, mühür, tablo ve resimler, çini, kitap, kılıç, hançer, bıçak, dürbün, farklı markalardan ateşli silahlar ve saire bulunmaktadır. Osmanlı Arşivi'ndeki bu defter için bkz. *BOA., Y. EE. d.*, 322 [1326], s. 3-195; Bu defter M. Hanefi Kutluoğlu ve Murat Candemir tarafından tanıtılarak transkript edilmiştir. İlgili defterin tanıtımı ve transkripti için bkz. M. Hanefi Kutluoğlu-Candemir, Murat, *Bir Cihan Devletinin Tasfiyesi, Yıldız Sarayı Müzesi Tasfiye Komisyonu*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2010, s. 15-259; Yine Yıldız'da zuhur eden tabak, sürahi, tepsi, sehpa, sigara takımı ve sair eşyalarla ilgili Sadaret Tahrirat Kalemi'nden Maliye Nezaretî'ne yazılan bir yazıda bu eşyaların Maliye Nezaretî'ne, Hazine-i Hümayun'a, Saray-ı Hümayunlara ve Mefruşat İdaresine terk olunacakların tefrik kılındığı belirtilmekte ve eşyalar on yedi varak bir defterde gösterilmektedir. Bkz. *BOA., BEO.*, 3839/287921 [15 Kanun-ı Evvel 1326 ve "Yıldız Sarayı'ndaki Müzede Bulunan Eşyâya Aiddir" başlıklı on yedi varak]; Yıldız Sarayı'nın tasfiyesi süreci ve buradaki eşyaların içerikleri ile nerelere dağıtıldıkları hakkında tafsilat için ayrıca bkz. Candemir, a.g.e., s. 41-135.

⁵⁶ Nitekim Sedat Kumbaracılar da "Hareket Ordusu daha ziyade bir gönüllü birlik ordusu idi. Manastır, Üsküp, Selanik, Debre, Gümölcine hattâ Girit ve sair yerlerden toplanmışlardı. İçlerinde yağmaya sapacaklar da bulunabilirdi." demektedir. Bkz. Kumbaracılar, a.g.m., s. 74.

ihraç ve bir sene kalebentlikle cezalandırıldı ve bu karar 13 Temmuz 1909 tarihli *İrade-i Seniyye* ile tasdik edildi.⁵⁷

Sonuç olarak Yıldız'dan herhangi bir para ya da değerli eşyanın çalınmadığını iddia edebilmek de mümkün değildir. Yalnız şu söylenebilir; Yıldız müdahalesinin amacı Saray'ı yağma etmek değildir. Ancak kat'î delil olmasa da Yıldız müdahalesinin yarattığı kaos ortamından istifade ile asker ya da gönüllü birliklerden bazı neferlerin sirket ve suiistimallerinden söz edilebilir.

Mütareke Dönemindeki Yıldız Yağması İddiaları ve Cezalandırmalar

Cihan Harbi'ni yöneten İttihâd ve Terakki hükûmetinin Ekim 1918'de iktidarı bırakması/bırakmak zorunda kalması üzerine Cemiyet'in 1908'den bu yana takip ettiği siyasetten memnun olmayanlar, İttihâdçuların gadrine uğrayanlar karşı saldırıya geçtiler. Çünkü Mondros Mütarekesi [30 Ekim 1918] sonrasındaki siyasî durum İttihâdçuların aleyhine idi. EVELA Sultan Mehmet Vahideddin'in İttihâdçılara bakışı olumsuzdu. İkincisi her kötü hadisenin müsebbibi olarak İttihâdçuları görenlere gün doğmuştu. Nitekim 1919'a geldiğinde İttihâdçı karşıtlığıyla meşhur Damat Ferit Paşa Hükûmeti teşkil olunacak ve İttihâdçılar ağır baskılara, muhakeme ve cezalandırmalara maruz kalacaklardır. İttihâdçılara yönelik baskıların temelinde Mütareke döneminin en ağır ithâmının *İttihâdçılık* hâlini alması gelmektedir.⁵⁸ Çünkü belli gruplar nezdinde İttihâdçılara yönelik büyük bir öfke mevcuttur. Örneğin İttihâdçı Sait Halim Paşa hükûmeti döneminde Sinop'a sürgün edilmiş olan Refii Cevat Bey, İttihâdçuların, Mütareke döneminde ne derece kötü olarak değerlendirildiklerini şöyle ifade etmekteydi: "...İttihâdcılık öyle bir hâle geldi ki artık İttihâdcının babası evlâdından, kardeşi birâderinden, karısı kocasından utanmağa başladı."⁵⁹

⁵⁷ BOA., İ. AS., 87/40 [22 Haziran 1325, 27 Haziran 1325 ve 29/30 Haziran 1325 tarihli belgeler]; BOA., ZB., 414/104 [13 Temmuz 1325 ve 19 Temmuz 1325 tarihli belgeler].

⁵⁸ Nitekim Yahya Kemal, Mütareke döneminin en ağır ithâmının *İttihâdçılık* olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Yahya Kemal, *Siyasî ve Edebî Portreler*, 3. bs., İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1986, s. 87.

⁵⁹ Refii Cevat, "Turancılar ve Türkler Amma Hakikî Türkler...", *Alemdar*, 20 Eylül 1335 [20 Eylül 1919], Nu: 278-1578, s. 1.

Mütareke döneminde İttihâdçılar pek çok ithâma maruz kaldılar; onlara yöneltilen ithâmlardan biri de 31 Mart Vak'ası akabinde Yıldız Sarayı'nın İttihâdçılar ve Hareket Ordusu mensupları tarafından yağmalandığı iddiasıdır. Bu iddia ile ilgili 1909-1918 yılları arasındaki dönemde derin bir sessizliğin hâkim olduğu görülmektedir. Ancak ne zaman ki İttihâdçılar iktidardan düştüler; işte o zaman pek çok iddianın yanında Yıldız yağması iddiası da gündeme getirildi. Mütareke dönemi matbuatında mevzu hakkında yazılar, haberler çıktı. Örneğin 12 Nisan 1919'da *İkdâm*'da çıkan bir haberde, 31 Mart Vak'ası akabinde Yıldız Sarayı'ndan çok değerli mücevherler "çalın" İttihâd ve Terakki reislerinden mücevher ve nakit paraların istirdadı yönünde çalışmaların başlatıldığı, yağma hakkında pek çok delil elde edildiği, yağmaya iştirak edenlerden pek çoğunun isimlerinin de tespit edildiği belirtilmekteydi⁶⁰. Bir diğer haberde de Abdülhamid'in Selanik'e gönderildiği esnada yanında götürmek istediği bir çanta içinde bulunan 900.000 liralık mücevher, nakit ve tahvilatın, Hareket Ordusu Kumandanlığı yapan Hüseyin Hüsnü Paşa ve sâbık Taşlıca Kumandanı Ali Rıza Paşa tarafından Sultan'dan zorla alındığı ve Yıldız Tahliye Heyeti tarafından Hareket Ordusu'na teslim edildiği ifade edilmektedir. Ayrıca bu mücevher ve nakit paranın Hareket Ordusu erkânı arasında taksim edildiğinin mütevatir bir şekilde duyulduğu ve kısmen muhteviyatı tespit olunan bu paranın alan şahıslardan tazmin edileceği de ilave edilmektedir.⁶¹ Bir gün sonrada Yıldız'da "yağma" edilen mücevheratın muhteviyatına yönelik "bu taksîmatın sûret-i icrâsında[n] ma'lûmatdâr olan bir zât" kaynak gösterilerek haber verilmekte ve kimlerin neleri "gasp ettiği" hakkında birtakım bilgiler verilmektedir. Bu bilgiler ışığında Hareket Ordusu ve İttihâdçıların gasp ettikleri değerli eşyalar şunlardır: Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa, müteaddit pantantif, taç, yüzük ve bir altın mangal; Hüseyin Hüsnü Paşa, murassa' tütün tabakası ve gerdanlık; Hareket Ordusu Erkân-ı Harbiye Reisi Mirliva Ali Rıza Paşa, müteaddit küpe ve yüzük; Hareket Ordusu kumandanlarından Reji Nazırı Hasan İzzet Bey, halılar, seccadeler, kravat iğneleri ve bir de taç; Enver Paşa, Cemal Paşa ve Damat İsmail Hakkı Bey, çok kıymetli eşya, mobilyalar, vazolar, çeşitli şekillerde

⁶⁰ "Yıldız Yağmâgerleri", *İkdâm*, 12 Nisan 1335 [12 Nisan 1919], Nu: 7964, s. 2.

⁶¹ Hâkân-ı Mağfûr Abdülhamid Hâna 'Aid Bir Çanta", *İkdâm*, 16 Nisan 1335 [16 Nisan 1919], Nu: 7968, s. 1.

pırlantalar ve zümrüt huliyyât [altın, gümüş, elmas vb. süs eşyası, mücevher]; Ahmet Rıza Bey, kıymetli yemek takımları, murassa' saat ve kıymetli muhtelif eşya; sâbık Bursa Valisi İsmail Hakkı Bey, iki bin lira kıymetinde zümrüt bir yüzük; Emniyet-i Umumiye Müdürü ve sâbık Hicaz Valisi Galip Paşa, çeşitli cinste murassa' kadın müzeyyenatı; İsmail Hakkı Bey'in biraderi Cafer Tayyar ve Hamdi Beyler, inci küpeler, pırlanta yüzük ve kıymetli revolverler; Ordu kumandanlarından Mustafa Kemal Paşa, elmas ve incili gerdanlık; Miralay Aziz Samih Bey, üç bin lira kıymetinde bir taş; Yakup Cemil Bey, mühim miktarda tahvilat; sâbık Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey, zümrüt kabzalı hançer; Çerkes Kemal Bey, müteaddit ve kıymetli huliyyât; Hüseyin Cahit Bey, murassa' hokka takımı ve iki murassa' saat; Cavit Bey ile Karasu Efendi, mühim ve muhtelif miktarda kıymetli elmas; sâbık Bolu Mebusu Habib Bey, muhtelif tahvilat; Vehip Paşa, hisse senetleri ve kravat iğneleri. İddiaya göre bunlardan başka, kayıt altına alınmayan pek çok kıymetli eşya da fedailer tarafından gasp edildi⁶². *İkdâm* gazetesinin bir gün sonraki haberinde ise Abdülhamid'in mührünün de kendisinden alındığı ve bu mühürle bazı muameleler yapıldığı ifade edilmekte, Sultan Abdülhamid'in muhafızlığı vazifesinde bulunan Miralay Rasim Bey'in, bu mesele hakkında malumatına başvurulmak üzere Heyet-i Tahkikiye tarafından resmî olarak davet edildiği belirtilmektedir.⁶³ Gazetelerde çıkan Yıldız yağması ile ilgili haberler, Harbiye Nazırı Müşir Şakir Paşa ile bir mülakat gerçekleştiren *Sabah* gazetesi muharriri tarafından Paşa'ya sual olarak tevcih edildi. Muharririn "Gazetelerden biri Hâkân-ı Mağfûr Abdülhamid Hân'ın birçok zî-kıymet eşya ve nukûdu muhtevî bulunan el çantasının esnâ-yı hal'de Yıldız Tahliye Hey'eti tarafından Hareket Ordusu'na teslim edildiğini yazıyor. Bunlar hakkında tahkîkât-ı resmiye başlandı mı Paşa hazretleri?" sualine Paşa, "Evet, bunlar hakkında 'amîk tahkîkâta başlandı, îcâb edenlere bu husûsda lâzım gelen şeyler soruldu. Şimdi cevâb bekliyoruz. Ümîd ediyorum ki bu mes'ele yakında hallolunacak ve bir netîceye iktirân edecektir" şeklinde cevap verdi⁶⁴. Aradan birkaç

⁶² "Yıldız Sarayı'ndan Yağma Olunan Mücevherât Müfredâtı", *İkdâm*, 17 Nisan 1335 [17 Nisan 1919], Nu: 7969, s. 1.

⁶³ "Yıldız Sarayı Mes'elesi", *İkdâm*, 18 Nisan 1335 [18 Nisan 1919], Nu: 7970, s. 1.

⁶⁴ "Harbiye Nâzirıyla Mülâkât", *Sabah*, 19 Nisan 1335 [19 Nisan 1919], Nu: 10570, s. 1-2.

gün geçtikten sonra Harbiye Nazırı Müşir Şakir Paşa, Moniteur Oriental gazetesi muharririne verdiği beyanatta, Yıldız'dan aşırıldığı iddia edilen çantanın içeriği hakkında şöyle demektedir: “Yıldız'dan Aşırılan Çanta: İçerisinde bir milyon lira kıymetinde mücevherât olduğu hâlde Yıldız'dan aşırıldığı rivâyet edilen merhûm ve mağfûr cennet-mekân Abdülhamid Hân hazretlerine 'aid çanta hakkında tahkîkâta devâm edilmektedir. O zamânlar Yıldız'da müştekil bulunmuş olan hey'et-i mahsûsa a'zâsını bundan beş gün evvel da'vet eyledik. Maalesef henüz bize bir cevâb i'tâ etmedikleri vechile dücâr-ı teeħhür oluyor.” Bu hususta bir “tevkîfât olacak mı?” yönündeki suale ise “Tevkîfâtın icrâsı için elde vesâik bulunması îcâb eder. Tahkîkâtımızdan henüz kat'î ve sarîh bir sûretde mes'ûliyet tebeyyün edememiştir” şekilde cevap verdi⁶⁵.

Gazetelerde “yağma” üzerine haberler artarken İttihâdçı karşıtlığıyla meşhur *Alemdar* gazetesinin sermuharriri Refii Cevat Bey de Yıldız yağması meselesini mevzu edinen bir makale yazdı. Bu makalede “Dünyâda her vâki' olan şey bir gün olup meydâna çıkmasa kimse cürüm-kâr olmazdı” denilerek “yağma” iddiaları gerçek olarak değerlendirilmekte, paşaların ve beylerin hediye ya da hatıra diyerek pek çok kıymetli eşyayı aldıkları belirtilmektedir. İlaveten de “Buna ister hediye, ister hâtıra, ister yâdigâr densin. Biz asıl ismini söyleyeceğiz: yağmâgerlik!” denilmektedir. Makalede, Hareket Ordusu'nun müze yapmaya layık Yıldız Sarayı'nı yağmaladığı ifadesi sonrasında da Ahmet Rıza Bey'e bazı sualler tevcih edilmektedir. Ahmet Rıza Bey'e; Heyet Yıldız'a girdiğinde beraberinde Ahmet Rıza Bey'in de olup olmadığı, Yıldız'dan hatıra mahiyetinde ne aldığı, II. Abdülhamid'in altından mamul yemek takımının ne olduğu gibi sualler yöneltildi⁶⁶.

⁶⁵ “Harbiye Nâzırı Şakir Paşa'nın Beyânâtı”, *İkdâm*, 25 Nisan 1335 [25 Nisan 1919], Nu: 7977, s. 1; “Harbiye Nâzırının Beyânâtı”, *Alemdar*, 25 Nisan 1335 [25 Nisan 1919], Nu: 124-1434, s. 1.

⁶⁶ Refii Cevat, “Yıldız Yağması Hakkında”, *Alemdar*, 21 Nisan 1335 [21 Nisan 1919], Nu: 120-1430, s. 1; Refii Cevat Bey'in diğer bir makalesinde de Yıldız yağması iddiasına yer verilmektedir. Bu makalede, *Tan* gazetesinin İttihâdçıları, Kuvâ-yı Milliyecileri metheden Kamil Paşa ve Damat Ferit Paşa'yı yeren bir makalesine *Debâ* (Journal des Débats) gazetesinin cevabını gündeme getirmekte *Debâ*'nın *Tan*'ı eleştiren cevabı yazısını “Fransa efkâr-ı 'umûmiyye-i hakîkiyyesine tercümân olan (Debâ)nın makâlesi

Gerek *İkdâm* gazetesinin gerekse de *Alemdar* gazetesi sermuharriri Refii Cevat Bey'in iddiaları muhatapları tarafından tekzip edildi. Evvela Ahmet Rıza Bey ve Hasan İzzet Paşa, *İkdâm* gazetesinin iddiasını tekzip ederek yağma ile alakalarının olmadığını gazeteye bildirdiler.⁶⁷ Ahmet Rıza Bey, ilaveten, *Alemdar* gazetesi sermuharriri Refii Cevat Bey'in "yağma" iddialarıyla ilgili suallerine cevap olarak bir yazı gönderdi.

Bu yazıda, Yıldız yağması hakkındaki iddiaları daha önce *İkdâm* gazetesinde tekzip ettiğini belirttikten sonra Yıldız'a giden heyetle beraber bulunmadığını, o vakit mebuslarla birlikte Ayastefanos'ta bulunduğunu, Yıldız'dan hatıra olarak bir şey almadığını, altından yemek takımını da bilmediğini ifade etti⁶⁸.

yalnız Fransa'ya değil bütün 'âlem-i medeniyyete haklı ve dolgun bir hitâbdır" ifadeleriyle takdir etmektedir. Refii Cevat Bey, İttihâdçılarını kinayeli bir dille eleştirirken Yıldız yağmasını da gündeme getirmekte ve kinayeli bir dille eleştirisini sürdürmektedir. Bu husustaki ifadeleri şöyledir: "Hareket Ordusu ile İstanbul'a gelerek binlerce Türkü kurşunla, iple i'dâm eden bu pašalar mı idi? Yıldız'ı yağmâ ederek haysiyet-i saltanatı baltalayan kimler idi? Otuz üç sene bu devleti kiyâset ve siyâsetle idâre eden bir halîfeyi nefyederek kuru tahtalar üzerinde yatıran kimlerdi?" Bkz. Refii Cevat, "Debânın Makâlesi", *Alemdar*, 2 Mart 1336 [2 Mart 1920], Nu: 441-2741, s. 1.

⁶⁷ "Yıldız Sarayı Mes'elesi", *İkdâm*, 18 Nisan 1335 [18 Nisan 1919], Nu: 7970, s. 1.

⁶⁸ "Yıldız Yağmâsı Hakkında", *Alemdar*, 25 Nisan 1335 [25 Nisan 1919], Nu: 124-1434, s. 1; Nitekim Ahmet Rıza Bey, 14 Şubat 1919 tarihli Meclis-i Ayan içtimainda da kendisi hakkında bazı iddiaların gündeme getirildiğini belirtmektedir. Meclis-i Ayan'ın 14 Şubat tarihli içtimainı bakıldığında Refii Cevat'ın bazı iddialarına orada cevap verildiği görülmektedir. Örneğin Ahmet Rıza Bey, "Sultan Abdülhamit Hazretleri, ilân-ı Meşrutiyeti müteakip bana, konak, at, araba gibi şeyler ihсан buyurmak istediler. Müsaadelerini rica ettim, almadım" demektir. Bu ifade Refii Cevat'ın Ahmet Rıza Bey hakkındaki "Abdülhamid'den hediye olarak bazı eşyaları aldığı iddia etmektedir" yolundaki ifadelerine bir cevap gibidir. Ahmet Rıza Bey, Maçka konağından ayrılırken eşyaları beraberinde götürdüğü iddialarına da şu şekilde cevap vermektedir: Maarif sâbık nâzırı "Şükrü Bey, bir şey daha isnat ediyor. Maçka'daki konaktan çıkarken, eşya alıp götürdüğümü söylüyor. Hamd olsun ki, milletin hatta ecnebilerin bile, hakkımda hüsn-ü teveccühünü çekemeyerek siyasî nüfuzumu kırmak isteyenler, o mahut eşya meselesinden başka, aleyhimde söyleyecek bir şey bulamıyorlar. ... İlân-ı Meşrutiyeti müteakip, Sultan Abdülhamit, bana, hususî bir mektup almak üzere Adile Sultan Sarayını bahş ettiği gibi, bu zât-ı şahaneyede, Maçka'daki konağı ihсан buyurmuştu. Konağın senetleri benim üzerime yapılacaktı, ben kabul etmedim." Adile Sultan Saray'ını da kız mektebi yapmak için aldığı belirtmekte, hatta bunun için bir cemiyet kurulduğunu, Saray'ın tamir edildiğini fakat Balkan ve Cihan harpleri yüzünden mektebin açılmasının mümkün olmadığını ifade etmektedir. Ahmet Rıza Bey Maçka'dan eşya aşırıldığı iddialarına da şu şekilde cevap vermektedir: "Maçka'dan

Yukarıda *İkdâm* ve *Alemdar* gibi gazetelerin Yıldız'da "yağma" iddiaları hakkında Mütareke dönemindeki haberlerinden örnekler yer verildi. İlaveten, bazı hatırat türü eserlerde de yağma iddiası gündeme getirilmektedir. Örneğin yağma iddiasıyla ilgili olarak 31 Mart Vak'ası'nın tanıklarından Mustafa Turan'ın eserinde çok uç bir anlatıya yer verilmekte ve "...İttihat ve Terakki Cemiyeti de Yıldız Sarayındaki hazineyi yağma etmek istiyor, bunun için bir ihtilâl lâzım, o da 31 Mart. ... Hadiseyi tertip edenler, Cemiyetin idarecilerine yurdun kalkınması için bir hayli paraya ihtiyaç muhtaç olduğunu, bunun temini için de Cemiyete cazip bir yol gösterdiler. Yıldız Sarayında Sultan Hamid'in elinde senelerin biriktirdiği hazine vardı... Bu hazineden başka Viyana bankalarında Padişahın bir 700.000 altını da vardı, bunlar ne güne duruyordu. Bu cazip teklif Cemiyetin işine gelir gibi idi. Birçok müzakerelerden sonra şu karara varıldı: Meşrutiyetin ilânında olduğu gibi, askerî bir isyan tertip edilecek, fırsattan istifade Yıldız'daki servete el konulacak Padişahın Viyana bankalarındaki altınlarına da zorla muvafakatı alınıp, bunlarla memleketin muhtaç bulunduğu askerî, idarî

çıkarken eşya aşırımsım. Ailem Maçka Konağına çıplak girmemişti. Büyük dedem Sultan Selim-i Salisin ser kâtibi idi. Dedem ve pederim pek büyük mevkilerde bulunmuşlardı. Devri sabıkta gördüğümüz zulme rağmen yine elimizde sekiz on araba eşya kalmıştı. Bunlara dört sene Mebusan Riyasetinde iken satın aldığım şeylerle tarafı Şahaneden ihsan buyurulan iki oda takımı da munzam olmuştu. Fazla eşyaya zaten ihtiyacımız yoktu." Nihayetinde Ahmet Rıza Bey, geçmişte tevessül etmediği işlere devri-meşrutiyette tevessül etmesinin mümkün olmadığını belirterek iddiaları kat'î surette reddetmekte ve şöyle demektedir: "Gurbette zaruret içinde yaşadığım zamanlar bana defaatla gönderilen ve bu eşya kıymetinden bin kat ziyade olan paraları kabul etmediğim halde, vatanıma avdetimden ve Mebusan Riyaseti gibi bir mevkii âliye geçtikten sonra iki üç oda eşyasına tenezzül etmeyeceğimi düşünemeyen veyahut bu kadarlık bir Atıyyei Şahaneyi bana çok gören adamları selamet ve saadeti uğrunda mal ve canımı vakfetmiş olduğum bir milletin efradı meyânında görmek benim için büyük bir hüzdür." Bkz. *MA ZC*, D. 3, C. 1, İçt. 4, 26. inikad, [14 Şubat 1334], s. 389-390; Ahmet Rıza Bey, 11 Eylül 1920'de Sultan Vahideddin'e de bir arıza göndererek hakkındaki Yıldız yağması iddialarına üzülüğünü, bu iddiaların iftiradan ibaret olduğunu ifade etmiştir. Arızasının sonunda da şöyle demiştir: "Bu çirkin ve haysiyetşikenane muameleden vatana, saltanata bir fayda gelse kahrolurum, şikâyet etmem, lâkin bir fayda değil, bilâkis mazarrat geleceğini biliyorum. Emval ve hukuku milletin gasp ve yağma ve Edirne'de Sultan Selim camiinde Venizelosun devamı âfiyet ve muvaffakiyetine dua edildiği, ashabı hamiyetin kan ağladığı bir sırada izzeti nefsi milliyi cerihadar eden menafii hasise ve ağrazı şahsiye ile uğraşılmasına müsaade buyurulmamasını istirham eylerim efendimiz." Bkz. Halûk Y. Şehsuvaroğlu, "Tarihten Safyalar/Yıldız Yağması", *Akşam*, 22 Şubat 1950, Nu: 11266, s. 5.

tensikat yapılip memleket gülistanlık olacak” denilmektedir.⁶⁹ İstanbul ele geçirilip vaziyet durulunca “Enver ve arkadaşı Bulgar Komite Reisi Sandaneski[nin] maiyetleriyle evvelden” kararlaştırdıkları gibi Yıldız’ın yağmasına koştukları da iddialar arasındadır.⁷⁰ Yıldız kuşatmasında Enver Bey vazife almıştır; ancak bu durumu “yağma için bu görevi aldı”, “yağmayı önceden kararlaştırdılar” veyahut “sarayı yağmaladılar” şeklinde aktarmak doğru değildir. Mustafa Turan, İttihâdçıların, Yıldız’ı yağmalamak için 31 Mart Vak’ası’nı çıkardıklarını, Enver Bey ve İttihâdçılarının bu işi önceden kararlaştırdıklarını iddia etmektedir ki bu bakış açısı -eserine verdiği isimle- “elli beş yıldır esrarı milletten gizli kalmış olan 31 Mart”ın hakikatini ortaya koyma iddiasında olan hatırat sahibinin iddialarının ne derece mesnetsiz olduğunun göstergesidir. Bu ifadelerden yola çıkarak ilgili eserin mehzaz olarak telakki edilmesinin de mümkün olmadığı yargısına varılabilir.

Yağma iddiasını gündeme taşıyan isimlerden biri de Hüsamettin Ertürk’tür; nitekim Ertürk, yeni devrin Yıldız yağması ile açıldığını belirtmekte ve şöyle demektedir: “Abdülhamid, bu 33 senelik saltanatında her taraftan kendisine hediye olarak gönderilen binlerce mücevherleri, altın, gümüş takımlarını, pırlanta, yakut, zümrüd, nefes ve daha binbir renk ve çeşitte gözleri kamaştıran büyük bir serveti, Yıldız sarayında, büyük bir dikkat ve itina ile saklamıştı.” Ertürk’ün eserinde Abdülhamid’in Debrelî Zünnun’a, “ne yazık ki, İttihatçılar, bu büyük hazineden hiç olmazsa Meclisi Mebusanı haberdar edeceklerdi, onu da yapmadılar, ve bu muazzam servetin üzerine bir perdeyi nisyan örttüler!” dediği rivayet edilmektedir.⁷¹ Esasında burada aktarılan Meclis-i Mebusan’ın hiçbir şeyden haberdar edilmediği malumatı sahih değildir. Zira taharriyat ve sayım esnasında Meclis tarafından kur’a ile tespit edilen bir heyetin de vazife aldığı bilinmektedir. O yüzdendir ki

⁶⁹ Turan, a.g.e., s. 57-58; Yine eserde, “Bulgar çete reisi Sandaski efradını toplayıp Enver Beyle beraber Yıldız Sarayını bastılar. Osmanlı hanedanının 600 seneden beri saltanat sürdüğü bir tarihi hiçe sayarak Abdülhamid’in sarayını Bulgar eşkıyalarına yağma ettirdi” denilmektedir. Cevher Ağa’nın hazinelerin yerlerini söylemediği için öldürüldüğü, Nadir Ağa’nın ise Cevher Ağa’nın cesedi gösterilmek suretiyle tehdide maruz kaldığı ve dayanamayıp gizli hazinenin yerini söylediği de Turan’ın iddiaları arasındadır. Bkz. a.g.e., s. 75.

⁷⁰ Turan, a.g.e., s. 79.

⁷¹ Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, yazar: Samih Nafiz Tansu, Ararat Yayınları, 3. bs., İstanbul 1969, s. 77-78.

Abdülhamid'e atfedilen ifadeler pek doğru gibi gözükmemektedir. Ertürk, hatıratında, sadece mücevheratın değil "sarayın kadife ipek perdeleri, göz kamaştırıcı avizeleri, Herekede hususî surette imâl edilmiş halıları, sedef tablaları, oyma işlemeli kapıları, altın vazo ve gümüş şamdan ve mangalları, ceviz ve maun ağacından imal edilmiş koltuk ve kanapeleri, kuştüyünden yatak, yorgan ve yastıkları, gümüş mutfak takımları, kaşık ve çatal koleksiyonları, memlekete yeni bir devir getirdiklerini iddia eden hareket ordusu haricindeki fedai çeteler tarafından taksime uğratıl"diğini da iddia etmektedir.⁷² Yağma iddiasını gündeme getirenlerden birisi de II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan'dır. Ayşe Osmanoğlu, hatıralarında, Selanik'e gelişlerinin on birinci günü Fethi Bey'in Abid Efendi'nin ablası Mâhienvar Kalfa ile Hazinedar Dilbeste Kalfa'yı da Selanik'e getirdiğini belirttiikten sonra Mâhienvar Kalfa ve Dilbeste Kalfa ile kendisi arasında geçen bir konuşmaya yer vermektedir. Hatıratında bu konuşma hakkında şunları ifade etmektedir: "Bizden sonra sarayda neler olduğunu merakla sorduk. Babamın dairesi çoktan hiçlere karışmıştı. Yükte hafif pahada ağır ne varsa yağma edilmişti. Geceleri sabahlara kadar sandıklar, eşyalar saraydan çıkarılıyordu."⁷³

İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin önemli isimlerinden Hüseyin Cahit Bey de yağma iddialarıyla ilgili *Siyasal Anılar*'ında birtakım bilgiler vermektedir. Anılarında, Hüseyin Hilmi Paşa ve Cavit Bey ile beraber Yıldız Sarayı'na gerçekleştirdiği bir ziyareti ele aldığı kısımlarda II. Abdülhamid'in yazı odasındaki kamış kalemlerden birini Hüseyin Hilmi Paşa'nın da izniyle hatıra olarak aldığı belirtilmektedir. Ayrıca Yıldız iddiaları hakkında da şunları ifade etmektedir:

"Yıldız şimdi Hareket Ordusu'nun koruması altındaydı. Ordu İstanbul'a girince Yıldız Sarayı'nın yağmalandığı konusundaki söylentiler ağızdan ağıza dolaştı ve bütün bu söylentiler sonrada İttihat ve Terakki için hep birer suç diye yazıldı. Yıldız Sarayı'nda böyle bir yağma olayı yaratılmışsa, o tarihte resmî görev sahibi herkes İttihat ve Terakki'ye bağlı sayıldığı için belki de pamuk ipliğiyle Cemiyet'e bağlı beşinci, onuncu derecedeki kişilerin bunda ilgileri olmak gerekir. Ama İttihat ve Terakki'yi az çok temsil edebilecek sivil

⁷² Ertürk, a.g.e., s. 78.

⁷³ Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, Timaş Yayınları, 9. bs., İstanbul 2016, s. 166.

ve askerlerden hiçbirinin böyle bir yağmadan ne haberleri olabilirdi, ne de yağmaya katılabilirlerdi.

Hareket Ordusu'nda pek sıkı bir disiplin vardı. Bunu İstanbul'da yerli ve yabancı herkes görmüş ve gönül borcuyla karşılamıştır. Onun için Yıldız'da bir çapulculuk sahnesi olabileceğini akıl almaz. Olsa olsa, belki tek tük, sıradan hırsızlık girişimleri görülmüş olabilir. Herhalde bunun da pek kısa bir zamana sıkışmış olacağı kesindir. Çünkü sarayın ele geçirilişinden on gün geçmeden biz Yıldız'ı gezdik. Büyük bir düzen ve dikkat göze çarpıyordu. Ortada çapulculuğa işaret olabilecek en ufak bir iz bile göze çarpmıyordu. Birçok eşya, olduğu gibi, odalarda duruyordu.”⁷⁴

Görüldüğü üzere 31 Mart Vak'ası akabinde Yıldız Sarayı'nın yağmalandığı konusunda farklı görüşler mevcuttur ve yağma iddiaları gerek Mütareke dönemi matbuatında, gerekse de sonrasındaki hatıralarda gündeme getirilmektedir. Nitekim bu mevzuu iddia olarak kalmadı; konjonktürün de fevkalade müsait olmasının bir neticesi olarak, Damat Ferit Paşa Hükûmeti döneminde, Yıldız Sarayı'nı yağmaladığı iddiasıyla pek çok kişi tevkif edildi. Mevkuf olan şahıslar; Ayandan Asitaneli Ferik Hüsnü Paşa bin Şahin, Cihangirli Ferik Şevket Turgut Paşa bin Mehmet Nuri, Bağdatlı Topçu ferikliğinden mütekait Hasan Rıza Paşa bin Mehmet Nail, Trabzonlu Ferik Galip Paşa bin Osman, Erkan-ı Harbiye miralaylığından mütekait Kemahlı Aziz Samih Bey bin Şaban, Süvari Miralay Asitaneli Cevdet Bey bin Fevzi, İstihkâm binbaşılığından mütekait Priştineli Hamdi Bey bin Emin, Tabib kaymakamlığından mütekait Asitaneli Muhyiddin Bey bin Nuri, Kaymakam Asitaneli Ali Bey bin Sadeddin ve sâbık Bolu Mebusu Bolulu Habib bin Ahmet Hamdi Beylerdir.⁷⁵ Mevkuflardan birisi de “yağma”nın yapıldığı esnada Yıldız komisyonu reisi ve şehremini olan Ebubekir Hazım Bey'dir.⁷⁶ Mevkuf olmayan fakat davada muhakeme

⁷⁴ Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 190-191.

⁷⁵ BOA., *İ. DÜİT.*, 177/32 [7 Eylül 1336 tarihli Divân-ı Harb-i Örfî Karârı].

⁷⁶ “Yıldız Yağmâsı”, *Alemdar*, 18 Temmuz 1336 [16 Temmuz 1920], Nu: 573-2873, s. 1; “Yıldız Yağmâsı”, *Vakit*, 18 Temmuz 1336 [18 Temmuz 1920], Nu: 939, s. 2; “Yıldız Yağmâsı”, *Peyâm-ı Sabah*, 18 Temmuz 1336 [18 Temmuz 1920], Nu: 11016, s. 3; Ebubekir Hazım Bey, hatıralarında 24 Mayıs 1920 tarihinde tevkif edildiğini belirtmekte ve “Yıldız sorunu, hükümetçe İkinci Abdülhamit'in mallarına resmen el konulmaktan

edilen şahıslar ise sâbık Şehremini İbradılı Tevfik bin Hilmi, sâbık Şehremaneti Muavini Asitaneli Sezai bey bin Hüseyin, Mekteb-i Askeriye Müdür-i Umumisi Asitaneli Mirliva Pertev Paşa bin Mustafa, Onbeşinci Kolordu Kumandanlığı'ndan açıkta Mirliva Ali Rıza Paşa bin Süleyman Paşa, Müze-i Hümayun Müdürü Asitaneli Halil bin İbrahim Ethem, Mahmut Şevket Paşa'nın biraderi Bağdatlı Halit Süleyman Bey, Maliye Nezareti Satış Komisyonu azası Asitaneli İrfan bin Ahmet Ziya, Harem-i Hümayun bekçilerinden Safranbolulu Hüsnü Efendi bin Hacı Ahmet, sâbık Maarif Nazırı Asitaneli Said Bey bin Aziz, sâbık Şûrâ-yı Devlet azâsı ve sâbık Donanma Cemiyeti azâsı Asitaneli Reşit Bey bin Cemil Paşa, Düyûn-ı Hümayûn beylikçiliğinden mütekait Asitaneli Nasır Bey bin Süleyman Nazım, sâbık Başmabeynci ve Meclis-i İdare azâsı Asitaneli Uşşakizade Halit Ziya bin Halit, Harbiye Nezareti Serveznedarı Mehmet Efendi bin Abdurrahman, sâbık İstabl-ı Amire Müdürü Asitaneli Miralay Şeref Bey bin Mehmet, Ayan'dan Ahmet Rıza Bey, sâbık Paris ve Viyana Başşehbenderi Selanikli Hüsnü Bey, sâbık Trabzon Mebusu Hoca İmadeddin Efendi ve sâbık Trabzon Mebusu Hoca İzzet Bey'dir. Maznunlardan bazıları ise firarî durumundadır. Bunlar; mirlivalıktan mütekait Asitaneli Hasan İzzet Paşa bin Ali Muhsin Paşa,

ibaret bir işlemken, bundan dolayı on iki yıl sonra beni tutuklamak, gerçekten bir zulüm garibesidir; fakat kimden kime yakınmalı?" demektedir. Bkz. Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı*, Gürer Yayınları, 1. bs., İstanbul 2009, s. 23, 27; Hazım Bey, tevkif edildikten sonra Divân-ı Harb-i Örfî'de Miralay Niyazi Bey tarafından sorgulandığını ifade etmektedir. Kendisine "Sen büyük bir memur olduğun halde, Sultan Abdülhamit'in ve şehzadelerin mallarını niçin zapt ettin ve ettirdin?" sorusu yöneltilmiş, bu suale Hazım Bey'in cevabı şu şekilde olmuştur: "Ben kimsenin malını zapt etmedim ve ettirmedim; Selanik'ten gelip, Sultan Abdülhamit gibi kudretli bir padişah fetva ve Genel Meclis kararıyla tahtından indirerek Selanik'e süren bir ordunun komutanı olan Mahmut Şevket Paşa'nın isteği, Babiâli'nin onayı, Mebusan ve Âyan meclislerinin uygun görmesi ve yeni padişahın kabul ve iradesi üzerine mülki ve askeri memurlardan kurulan komisyonun, o sırada şehremini ve İstanbul valisi olmam nedeniyle bana verilen başkanlığını geri çeviremezdim. Trabzon Mebusu İmadettin ve İzzet Efendilerle Halep Mebusu Ali Cenani Bey'in komisyonda bulundurulmasıyla, bu işleme Mebusan Meclisi de fiilen katılmıştır. Meşrutî bir ülkede bir yasa için gereken merasim ve koşullar tümüyle yerine getirilerek kararlaştırılan bu işlem, Sultan Abdülhamit'in para ve mallarına resmi bir el koyma işlemidir. Komisyon bir araçtır; bu için esasından dolayı bir sorumlu aranıyorsa bu sorumlu, zamanın hükümeti, Mebusan ve Âyanı ve padişahıdır. Eğer komisyon görevinde bir yolsuzluk yapmışsa, komisyon üyesinden ve benden değil, yasal yetkilimiz olan Dâhiliye Nazırlığı'ndan sorulmalıdır." Bkz. a.g.e., s. 29-30.

sâbık İmalat-ı Harbiye Müdürü Miralay Selahattin Adil Bey bin Adil Paşa, sâbık Harbiye Nazırı Enver Paşa ve sâbık Maliye Nazırı Cavid Bey'dir. Yine maznunlardan bazıları ise vefat etmiştir. Bu isimler; Mahmut Şevket Paşa, sâbık Bahriye Nazırı Arif Paşa, Ayan'dan Sami Paşa, Damat İsmail Hakkı Paşa, Resneli Niyazi Bey ve Beşiktaş Belediye Müdürü Şevket Cenânî Bey'dir.⁷⁷

Tevkif edilen zanlılar vicahen diğerleri ise gıyaben I. Divân-ı Harbi Örfî tarafından muhakeme edildiler. 17 Temmuz 1920'de, Nemrut Mustafa Paşa riyasetindeki I. Divân-ı Harbi Örfî, Yıldız yağması muhakemesiyle meşgul olarak mevkuf olan zanlıları şahitlerle yüzleştirdi. Bu yüzleştirmede Ferik Hasan Rıza Paşa, sâbık Dâhiliye Nâzırı Hazım Bey, Aziz Samih Bey ve Ayan'dan Hüseyin Hüsnü Paşa hazır bulundu. Ayrıca öğleden önce ve sonra pek çok kişinin bilgisine başvuruldu.⁷⁸ 25 Temmuz 1920'de I. Divân-ı Harbi Örfî, sâbık Dâhiliye Nazırı Ebubekir Hazım Bey'in muhakemesi ile meşgul oldu ve bir gün sonra da Hazım Bey'in muhakemesi tamamlandı.⁷⁹ Ayrıca bütün zanlılar, takip eden günlerde peyderpey muhakeme edildiler.⁸⁰ Netice

⁷⁷ Ayrıca maznun bazı isimlerin hüviyetleri tespit edilememiştir. Bunlar Çerkes Kemal, Mahmut ve Sadık Beylerdir. Bkz. *BOA.*, *İ. DÜİT.*, 177/32 [7 Eylül 1336 tarihli dokuz sayfalık belge].

⁷⁸ "Yıldız Yağması", *Alemdar*, 18 Temmuz 1336 [16 Temmuz 1920], Nu: 573-2873, s. 1; "Yıldız Yağması", *Peyâm-ı Sabah*, 18 Temmuz 1336 [18 Temmuz 1920], Nu: 11016, s. 3.

⁷⁹ "Dîvân-ı Harbde", *Dersaadet*, 26 Temmuz 1336 [26 Temmuz 1920], Nu: 19, s. 3; "Hazım Bey'in Muhâkemesi", *Alemdar*, 27 Temmuz 1336 [27 Temmuz 1920], Nu: 581-2881, s. 1; Hazım Bey, hatıralarında muhakemesi esnasında "mücevherler ve nakit para kime teslim edildi?" sualine şöyle cevap verdiğini ifade etmektedir: "Önceden ayrıntılarıyla söylediğim gibi komisyonca, askeri ümeranın ve Mahmut Şevket Paşa'nın huzurunda bütün hazır bulunanların imzaladığı alındı tutanağı karşılığında ve konuldukları sandık ve çantalar mühürlü olarak Harbiye Nazırlığı veznedarına teslim edildi." İlaveten, kendisine yöneltilen "Her gün büyük bir çanta sizinle birlikte saraya gider, gelirmiş diyorlar" ithamına ise "Komisyon evrakına özel adi bir çantadan başka bir çanta yoktur. Bu da hep sarayda kalıp dışarı çıkarılmamıştır" şeklinde cevap vermiştir. Bkz. Tepeyran, a.g.e., s. 53-54; Hazım Bey, kendisinin tevkifi hakkında "yağma" iddiası ortaya konulsa da esasında Kuvâ-yı Milliye'ye verdiği destek sebebiyle Divân-ı Harbi Örfî'de muhakeme edildiğini ifade etmektedir. Hazım Bey'in tevkifi ve muhakemesi hakkındaki anlatıları için bkz. a.g.e., s. 23-151.

⁸⁰ "Yıldız Yağması", *Dersaadet*, 27 Temmuz 1336 [27 Temmuz 1920], Nu: 20, s. 3; "Dîvân-ı Harbde", *Dersaadet*, 26 Temmuz 1336 [26 Temmuz 1920], Nu: 19, s. 3; Yine *Alemdar* gazetesinin Hazım Bey başlıklı haberinde de isticvap edilen şahısların isimleri verilmektedir. Bkz. "Hazım Bey'in Muhâkemesi", *Alemdar*, 27 Temmuz 1336 [27

itibariyle I. Divân-ı Harb-i Örfî, 26/27 Temmuz 1920 tarihinde bir karar vererek Yıldız yağması maddesinden dolayı maznun olan Ferik Galip, Şevket Turgut, Mirliva Pertev, Ali Rıza ve Hasan İzzet Paşalar ile sâbık Şehremîni Tevfik, Doktor Muhyiddin, Süvari Miralayı Cevdet, sâbık Ayıntap Mebusu Ali Cenani ve sâbık Trabzon Mebusu İmadeddin, sâbık Trabzon Mebusu İzzet, Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriye Komisyonu azâsı Sezai, sâbık Paris Şehbenderi Hüsnü ve Hesâbât-ı Atika Teftiş Komisyonu Reisi Kaymakam Ali Beylerin muhakemelerinin mevkufen icrasını kararlaştırdı. İlaveten, mevkuf bulunan Ayan'dan Hüseyin Hüsnü ve sâbık Hudeyde Mebusu Hasan Rıza Paşalar ile sâbık Dâhiliye Nazırı Hazım, İstihkâm binbaşılığında mütekait tüccardan Hamdi, Miralaylıktan mütekait tüccardan Aziz Samih ve Malta'da mevkuf bulunan sâbık Sofya Sefiri ve Dâhiliye Nazırı Fethi ile mevkuf olmayan Ayan'dan Ahmet Rıza Beylere ait ve önceden vefat etmiş olan Mahmut Şevket, sâbık Bahriye Nazırı Arif ve Ayan'dan Sami Paşalarla, sâbık Beşiktaş Belediyesi Müdürü Şevket Cenani Beyden veresesine intikal eden bilcümle emval-i menkule ve gayr-i menkulelerle bankalardaki mevduatlarının taht-ı hacze alınmasına ve cümlesinin ve bu yağma maddesinden maznun olup sair cürümleri sebebiyle idama mahkûm edilen ve malları haczedilen firari Enver Paşa'nın ise ceza ve haciz işlemlerinin takip edilmesine, bu işlemlerin gerçekleşmemesi halinde ise icabına bakılarak hemen haciz muamelesi için Defter-i Hakani Emaneti ve bankalara gerekli tebligatın yapılmasına ittifakla karar verdi.⁸¹ Yine I. Divân-ı Harb-i Örfî, sâbık Dâhiliye Nazırı Hazım Bey

Temmuz 1920], Nu: 581-2881, s. 1; *Vakit* gazetesi de tahkikatın devam ettiğini yeni pek çok kişinin isticvabına müracaat edildiğini haber vermektedir. Bkz. "Yıldız Yağması", *Vakit*, 27 Temmuz 1336 [27 Temmuz 1920], Nu: 947, s. 2; Divân-ı Harb-i Örfî'de "yağma" iddiası çerçevesinde isticvap edilen şahıslar için ayrıca bkz. "Dîvân-ı Harbde", *Dersaadet*, 29 Temmuz 1336 [29 Temmuz 1920], Nu: 22, s. 3; "Dîvân-ı Harb-i Örfî'de", *Vakit*, 29 Temmuz 1336 [29 Temmuz 1920], Nu: 949, s. 3; "Dîvân-ı Harb-i Örfî Haberleri", *Alemdar*, 29 Temmuz 1336 [29 Temmuz 1920], Nu: 583-2883, s. 3.

⁸¹ "Yıldız Yağması Hakkında Dîvân-ı Harbin Kararı", *Dersaadet*, 1 Ağustos 1336 [1 Ağustos 1920], Nu: 25, s. 3; "Dîvân-ı Harb Mukarrerâtı", *Alemdar*, 1 Ağustos 1336 [1 Ağustos 1920], Nu: 586-2886, s. 3; "Yıldız Yağmâgerlerine 'Âid Emvâlin Haczi", *İkdâm*, 1 Ağustos 1336 [1 Ağustos 1920], Nu: 8418, s. 2; Müteveffa Şevket Cenani Bey'in eşi Nazire Hanım haczin ref'ini talep etmiştir. Bkz. *BOA.*, *BEO.*, 4655/349093 [27 Eylül 1336 tarihli belge]; Şevket Cenani Bey'in veresesine intikal eden mallarla ilgili haciz hakkında Divân-ı Harb-i Örfî reisinin Sadaret'i bilgilendirdiği de görülmektedir. Bu yazı için bkz. *BOA.*, *BEO.*, 4655/349093 [16 Teşrin-i Evvel 1336 tarihli belge].

hakkında da Kuvâ-yı Milliye'nin mürettip ve müşevviklerinden olduğu ve Yıldız yağmasında zî-medhal olduğu gerekçesiyle idam kararı verdi.⁸² I. Divân-ı Harb-i Örfî, Yıldız yağması davasında nihâî kararını 7 Eylül 1920 tarihinde verdi. Bu Divân-ı Harb-i Örfî kararında, evvela 31 Mart Vak'ası ve Yıldız "yağması" hakkında mütalaaya yer verildi; Yıldız ele geçirilirken saraydakilerin buradan uzaklaştırıldığı, Şevket Turgut Paşa'nın Saray-ı Hümayun'da sergi dairesinde, firari Enver'in Başkitabet dairesinde, Selahattin Adil Bey'in taburuyla birlikte Yıldız kapısı cihetinde, Kaymakam Ali Bey'in taburuna mensup bir müfrezenin ise kapının iç tarafında buldukları belirtilerek, Harem-i Hümayun ve Saray'ın yaveran daireleri, matbah ve kiler, müstemilat ve sairenin perdeler, kanepelerin yüzlerine varıncaya kadar kapı, pencere ve çekmeceler kırılmak suretiyle bütün eşya ve birçok kıymetli hayvanatın yağmalandığı ifade edildi. Sarayda kasa, dolap ve sandıklarda ele geçirilen para ve mücevherlerin sayılmadan Harbiye Nezareti'ne götürüldüğü, Şehzade Abid Efendi'ye ait sandıkların kırıldığı hisse senetleri ve tahvillerin ise alındığı ilave edildi. Ayrıca bazı isimlerin suçlarını ikrarı, bazısının başkalarını suçlaması ve yeminli şahitlerin ifadeleri neticesinde vicdanî kanaatin hâsıl olduğu belirtilmekte ve Askerî Ceza Kanunu'nun 171. maddesine tevfikan cezalandırma işleminin yapıldığı ifade edilmektedir. Bahse konu 171. maddede "yağmâ ve tahrîb cinâyâtı vukû'unda cem'iyet içinde bir veyâ birkaç önyak veyâ birkaç rütbeli efrâd-ı askeriye bulunur ise idâm cezâsı yalnız önyak olanlar ile en büyük rütbeliler haklarında hükm olunur mâ'adâ müttehimler bir seneden on seneye kadar kürek ile cezâ kılınırlar fakat medâr-ı tahfîf-i cezâ olacak esbâbın vücûdu

⁸² "Hazım Bey Muhâkemesi Neticesi", *Alemdar*, 10 Ağustos 1336 [10 Ağustos 1920], Nu: 595-2895, s. 3; "Birinci Dîvân-ı Harb-i Örfî'nin Karârı", *Dersaadet*, 10 Ağustos 1336 [10 Ağustos 1920], Nu: 34, s. 3; "Hazım Bey Hakkında İ'dâm Karârı", *İkdâm*, 10 Ağustos 1336 [10 Ağustos 1920], Nu: 8427, s. 2; Hazım Bey, hatıralarında, kendisi hakkında idam cezası verildiğini belirttiikten sonra Şevket Turgut Paşa'nın on yıl küreğe daha sonra da Paşa'nın cezasının beş ay hapse indirilmesine garabet olarak bakmaktadır. Yıldız'ın yağmalandığını reddetmektedir fakat Divân-ı Harb-i Örfî'nin "Yıldız'ı asker yağma etmiş" dedikten sonra askerlerin sorumlusunu bu şekilde düşük bir cezaya mahkûm etmesini mantık hatası olarak değerlendirmektedir. Yani kendisini "bu askerın yağmacılığını önleyeceği ve alıkoyacağı yerde bunları yağmalatmakla uğraşmış... diye idama" mahkûm edenlerin askerlerin sorumlusu Şevket Turgut Paşa'ya bahsedilen şekilde ceza vermelerine "söylenecek bir söz bulamıyorum!" diyerek eleştirmektedir. Bkz. Tepeyran, a.g.e., s. 145.

takdîrinde i'dâm cezâsı muvakkat kürek cezasına ve muvakkat kürek cezâsı muvakkat kal'abend cezasına ve muvakkat kal'abendlik cezâsı altı mâhdan bir seneye kadar habs cezasına tenzîl ve işbu habs cezâsı ile berâber ümerâ ve zâbitân haklarında silk-i askerîden tard cezâsı dahî hükm olunur ve küçük zâbitan ve onbaşılar ve neferât habse bedel iki mâhdan bir seneye kadar prangabend edilir” denilmektedir ve I. Divân-ı Harb-i Örfî bu maddeye tevfikan idama bedel suç işlediğine kanaat getirdiği Ferik Hüseyin Hüsnü, Şevket Turgut, Galip, Hasan Rıza, Hasan İzzet Paşalarla Selahattin Adil Beyin onar sene küreğe konulmalarına karar verdi. Yine Cevdet ve Ali Beylerin beşer sene kürek, Muhyiddin ve Tevfik Beylerin tahdit kılınan üçer sene kürek cezalarında indirimde giderek beşer ve üçer sene kalebent olmalarına ve cümlesinin haiz oldukları nişan ve madalyaların istirdadiyla Tevfik Bey haricindekilerin askerlik mesleğinden ihraçlarını kararlaştırdı. Tevfik Bey'in de bir daha devlet hizmetinde istihdam olunmamasına, Enver Paşa'nın önceden idama ve Cavit Bey'in ise on beş sene küreğe mahkûm edildiği için tekraren ceza tayinine mahal olmadığına karar verdi. Ayrıca I. Divân-ı Harb-i Örfî, Aziz Samih Bey'in başka cürümlerden muhakemesinin devam etmesi sebebiyle cezasının muhakeme sonucuna göre verilmesini; Ahmet Rıza ve sâbık Paris Şehbenderi Hüsnü Beylerin Avrupa'da bulunmaları, Fethi, Ali Cenani ve Hüseyin Kadri Beylerin ise Malta'da mevkuf olmaları hasebiyle bu kişilerin muhakemelerinin tefrikinin münasip buldu. Müze Müdürü Halil ve tüccardan Halit Süleyman, Maliye Nezareti Satış Komisyonu azasından İrfan ve sâbık Maarif Nazırı Said ve Şûrâ-yı Devlet azâlığından mütekait Reşit ve sâbık Başmabeynci Halit Ziya Beyler ile sâbık Bolu Mebusu Habib ve Harbiye Nezareti Veznedarı Mehmet Efendilerin zikredilen cürmde dâhil ve iştirakleri anlaşılmadığından beraatlarını kararlaştırdı. Yine bu Divân-ı Harb-i Örfî'de Mahmut Şevket, sâbık Bahriye Nazırı Arif, Ayan'dan Sami ve Damat İsmail Hakkı Paşalar ile Şevket Cenani, Resneli Niyazi, sâbık Trabzon mebusları İmadeddin ve İzzet Beylerin meselede dâhil ve iştirakleri anlaşılmış ise de vefat etmeleri sebebiyle haklarındaki hukûk-ı umûmiye davasının sükûtuna karar verildi.⁸³

⁸³ Yağma iddiasıyla muhakeme edilenlere verilen cezaların bütün için bkz. BOA., İ. DÜİT., 177/32 [7 Eylül 1336 tarihli Divân-ı Harb-i Örfî Kararı].

I. Divân-ı Harb-i Örfî zanlılar hakkında mahkûmiyet kararı verince Ferik Hüseyin Hüsnü Paşa, sâbık Hicaz Valisi ve Kumandanı Mirliva Galip Paşa ve diğer bazı zanlılar, Dersaadet Adliye İstinaf Müddei-i Umumiliği, Adliye Nezareti ve Dâhiliye Nezareti'ne dilekçe ile başvurmak suretiyle haklarında verilen kararın Kanun-ı Sani 1328 ve Kanun-ı Evvel 1324 tarihli Afv-ı Umûmî'lerin yüce hükümlerine mugayir olduğunu, iddia olunan hadise ile ilgili mürûr-ı zamana [zamanaşımına] dikkat edilmediğini, cürmün âdi cürüm olarak değerlendirildiğini, âdi cürmün ise Divân-ı Harb-i Örfî'ye ait bir mesele olmadığını ve mağduriyetlerinin Meclis-i Vükelâ'da değerlendirilerek adalet ve hakkaniyet çerçevesinde muamele edilmesini talep ettiler⁸⁴.

⁸⁴ İlgili dilekçe şu şekildedir: “Mecâlis-i teşrî'ye nâ-mevcûd, matbû'ât sâkit [sessiz], Dîvân-ı Harb-i Örfî ise bî'r-i [kuyudaki] Yusuf gibi sâmit ve ebkem duvarlar arasında muhât ve mahsûr olarak muhâkemâtın mahfî [gizli] cereyân etmekte olduğu şu sırada şikâyet-i ma'sûmîn için müstakîmen mercî ve müştekâ ancak ve ancak Meclis-i 'Âlî-i Vükelâ kalır. Mütেকaddim ma'rûzât-ı 'âcizânemizse de 'arz edildiği üzere 31 Mart 1325 Hareket-i İhtilâliesine ve bunun neticesi olarak vukû'a gelen tebeddül-i saltanatın mûcib olduğu emvâl sultanîye cânib-i hükûmetden vaz'-ı yed mu'âmelesine kadar tahaddüs eden bütün vekâyî-i siyâsiyyeye merbût bulunan bî'l-cümle Yıldız mesâili hakkında icrâ-yı muhâkeme edilmesi bî'l-hâssa Kânûn-ı Sâni 328 ve Kânûn-ı Evvel 324 'afv-ı 'umûmî kânûnlarının ahkâm-ı münîfesine mugâyir ve muhâlîf olduğu gibi mürûr-ı zamân mâdde-i kânûniyesini de fesh ve pâmâl edecek [ezecek] bir mâhiyetde bulunduğunu iddî'âda musırrız [ısrarcıyız]. Birinci Dîvân-ı Harb-i Örfî bir hatâ-yı ictihâdî zuhûl [dalgalınlıkla unutmâ] neticesi olarak mürûr-ı zamân mâdde-i kânûniyesini cürme isnâd ediyor ve mücrim addettiği bizlerin taht-ı muhâkemeye alındığımız Temmuz 336 târihini nazar-ı i'tibâra almayarak tedkîk-i seyiat komisyonuna bu bâbda Mart 335 târihinde mürâca'at ve ihbârât vâki' olmuş bulunmasını bizler için dahî mebde'-i muhâkeme 'ad ve i'tibâr eyliyor. Sâniyen cürm-i mefrûzun [hayalî suçun] siyâsî olmadığı hakkındaki ictihâdda hatâdır. Ma'lûm-ı sâmi-i nezâretpenâhîleridir ki cürm yâ 'âdî veyâ siyâsî olur. Bu iki nev'in bir üçüncüsü 'ilm-i hukûkda mukayyed değildir. Binâen 'aleyh cürm-i mefrûz siyâsî ise ma'füvvdür [müstesnadır]. 'Âdî ise Dîvân-ı Harb-i Örfî'ye 'âid değildir. Farz-ı muhâl olarak Dîvân-ı Harbce askerî cürm denmesi gibi herhângi bir üçüncü şekl tasavvur edilse dahî yine kânûnen Örfî Dîvân-ı Harbin salâhiyeti hâricine çıkar. Esâsât-ı hukûkiyyeye müsteniden serd edilib muhâmî [avukat, himaye eden] cem'iyeti gibi ecille-i 'ulemâ-yı hukûkun taht-ı kabûl ve tasdîkinde bulunan bâlâdaki ma'rûzât-ı 'âcizânemizin lütfen lâyık olduğu ehemmiyetle telakkî ve mes'elenin Meclis-i 'Âlî-i Vükelâca müzâkere edilerek esâsât-ı 'adâlet ve hakkâniyete tatbîk olunması emr-i ehemmine bezl-i 'inâyet buyurulmasını son çâre-i hakîkat ve selâmet olmak üzere istirhâm ederiz. Olbâbda emr-i fermân hazret-i menlehü'l-emrindir.” BOA., İ. DÜİT., 177/32 [9 Eylül 1336 ve 12 Eylül 1336 tarihli belgeler]; Mirliva Galip Paşa, 22 Eylül 1920'de Meclis-i Ayan Riyaset-i Celilesi'ne de bir dilekçe ile

Divân-ı Harb-i Örfî tarafından muhakeme edilerek cezalandırılan şahısların bu dilekçesi Dâhiliye Nezareti tarafından “münderecâtı şâyân-ı dikkat göröl” düğünden 11 Eylül 1336 tarihinde Sadaret'e tevdi edildi. Yine Adliye Nezareti de kendisine takdim edilen dilekçeyi Sadaret'e gönderdi.⁸⁵ Takip eden günlerde Divân-ı Harb-i Örfî tarafından cezalandırılan şahısların cezalarında değişikliğe gidildi. Sultan Mehmet Vahideddin'in tasdiğiyle Hüseyin Hüsnü, Hasan Rıza ve Galip Paşaların cezası beşer sene kalebentliğe tahvil edildi. İlaveten, askerlik mesleğinden ihraçları ile nişan ve madalyalarının nez'i [kaldırılması] kararlaştırıldı. Şevket Turgut ve Hasan İzzet Paşalarla Miralay Cevdet ve Kaymakam Ali Beylerin ise meselede fiil ve hareketlerinin sadece askerin başında bulunmak olması hasebiyle yağmada iştirakleri olmadığından nişan, rütbe ve madalyaları uhdelerinde kalarak tevkif tarihlerinden itibaren beşer ay hapislerine, diğer zanlılar hakkında ise I. Divân-ı Harb-i Örfî'nin verdiği hükümlerin icrasına karar verildi.⁸⁶

Sadrazam Damat Ferit Paşa 17 Ekim 1920'de sıhhatini gerekçe göstererek istifa ettikten⁸⁷ ve yerine Tevfik Paşa riyasetinde yeni bir hükûmet teşkil olunduktan⁸⁸ sonra Yıldız yağması davası mahkûmları mağduriyet vurgusu yaparak birtakım başvurularda bulundular. Nitekim Tevfik Paşa Hükûmeti döneminde I. Divân-ı Harb-i Örfî'de değişikliğe gidilerek reisi Nemrut Mustafa Paşa'nın vazifesinden alınması ve hatta mesnetsiz ve haksız kararlar verdiği iddiasıyla muhakeme edilmesi devrin [konjonktürün] yeniden değiştiğinin bir

başvurmuş ve dilekçesinde Divân-ı Harb-i Örfî'nin salahiyeti olmadığını ve bu divânın Kanun-ı Esasî'ye mugayir bir şekilde teşekkül ettiğini, mesele hakkındaki mürûr-ı zamanı ve saireyi vurgulayarak hakkındaki kararların keenlemeyekûn ad edilmesini ve kararların tesirinin def ve ref'ini istirham etmiştir. Bkz. *BOA., İ. DÜİT., 177/32* [22 Eylül 1336 tarihli belge].

⁸⁵ *BOA., İ. DÜİT., 177/32* [11 Eylül 1336 ve 15 Eylül 1336 tarihli belgeler].

⁸⁶ *BOA., BEO., 4655/349093* [27 Eylül 1336 tarihli belge]; *BOA., İ. DÜİT., 177/32* [26 Eylül 1336 tarihli belge].

⁸⁷ “Tebliğ-i Resmî”, *İkdâm*, 18 Teşrin-i Evvel 1336 [18 Ekim 1920], Nu: 8483, s. 1.

⁸⁸ “Yeni Kabîne Dün Teşekkül Etdi”, *İkdâm*, 22 Teşrin-i Evvel 1336 [22 Ekim 1920], Nu: 8487, s. 1.

göstergesidir⁸⁹. Tevfik Paşa Hükûmeti döneminde Hüseyin Hüsnü Paşa ve diğer bazı zanlılar Şûrâ-yı Devlet Riyaset-i Celîlesi'ne başvurmak suretiyle mağduriyetlerini ifade ederek “emr-i muhakememizin ‘adl ve kânûn dâ’iresinde ve bir merci-i sahîh-i kânûnîde icrâsı ve vesâili istikmâl buyurularak mu’âmelât-ı hükûmetde muntazır olan selâmet ve ‘adâletin te’min buyurulmasını istirhâm” ettiler.⁹⁰ Yine *Vakit*

⁸⁹ Tevfik Paşa Hükûmeti'nin Divân-ı Harb-i Örfî muhakemelerine yaklaşımı hakkında bir değerlendirme için bkz. Nurten Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 471-475.

⁹⁰ Hüseyin Hüsnü Paşa ve arkadaşlarının Şûrâ-yı Devlet Riyâset-i Celîlesi'ne takdim ettikleri dilekçe şu şekildedir: “‘Arz-ı ‘âcizânemizdir. 31 Mart 1325 hâdise-i ma'lûmesi üzerine vukû'bulan tebeddül-i saltanat sırasında gûyâ Yıldız Sarây-ı Hümâyûn'unun yağmâ edildiği mes'ele-i bu kere ihdâs olunarak mes'ele-i mezkûrede zî-medhal olduğumuzun sübûtundan bi'l-bahs evvelâ i' dâmımıza ve fakat işde esbâb-ı muhaffife-i takdîriye [hafifletici takdir] bulunduğu beyânıyla i'dâma bedel onar sene küreğe konmamıza dâ'ir bir numrolu Dîvân-ı Harb-i Örfî'den sâdir olan hükmü hâvî mazbata lede'l-'arz [arzedildiği zaman] onar sene kürek cezasının beşer sene kal'abendliğe tahvîl buyurulduğunu işitmekle berâber henüz tarafımıza usûlen tefhîm olunmaması ile kâbiliyet-i icrâiyeyi hâiz olmayan ve bi'l-vücûh mugâyir-i 'adl ve hakk bulunan hükm-i mezkûrun temyîzen tedkik etdirilmesini istirhâm eylediğimiz hâlde tefhîm ile tekemmül etmeyen hükm bu kere de mevki-i tenfize [hükmü yürütme mevkiine] konulmak sûretiyle ma'nen ve maddeten mahvımız iltizâm olunmuşdur. Hâlbuki tarafımızdan 11 Teşrin-i Evvel 1336 târîhiyle Harbiye Nezâret-i Celîlesine takdîm kılınan istid'âda esbâb-ı tafsilîsi muharrer olacağı üzere 23 Nisan 1336 târîhli karârname ile müteşekkil Dîvân-ı Harb-i Örfî'nin Kânûn-ı Esâsî nokta-i nazarınca bir mevki-i kânûniyesi olmayıp çünkü mezkûr karârnamede tasrîh [açıktan açığa bildirme] ve ta'dâd olduğu [sayılıp döküldüğü] vechile vazîfe ve salâhiyeti (ba'zı mevâdd-ı mahsûsayı) ru'yete inhisâr ve tahsîs ederek askerî cezâ kânûnnâmesi mantığınca mücâz [caiz görülmüş] olan mehâkim mu'îne-i [yardımcı] askeriyeye hâricinde fevk'al-'âde bir şekl iktisâb etmiş ve bu kabîl fevk'al-'âde mahkeme teşkîli ise Kânûn-ı Esâsî'nin 79'uncu maddesiyle sûret-i kat'iyede memnû' olduğu gibi Dîvân-ı Harb-i mezbûrun mevki-i tenfize konulan hükm-i mezbûrun bir mâhiyet-i kânûniyesi olmamakla berâber esâsen yağmâ nâmı verilen mes'ele-i muhayyele o vakit ser-kârda [işbaşında] bulunan hükûmetin karârı ve meclis-i millînin kavlen ve fi'len inzimâm-ı muvâfakat ve müşâreketi [ortaklığı] üzerine şerefsâdir olan İrâde-i Seniyye mücibince Yıldız Sarây-ı Hümâyûn'unda mevcûd zî-kıymet emvâle hükûmetce vaz'-ı yed mu'âmelesinden 'ibâret olduğu hâlde buna yağmâ rengi verilerek ve şahidlerle aslâ muvâcehe ve gıyâbımızda cereyân eden tahkîkât mâhiyeti edilmeyerek icrâ olunan muhâkememizde fi'lin farz-ı muhâl olarak sübûtu takdîrinde bile pek sarîh olan mürûr-ı zamân vukû'u ve 'afv-ı 'âlî-i 'umûmî kânunları sudûruyla hükûk-ı 'umûmiye da'vâları sâkit ve mücrimiyet zâ'il olmuş iken bu cihetler de nazara alınmayarak mugâyir-i kânûn bir tarzda sebk eden muhâkeme ve mahkûmiyetimiz bi'l-vesîle 31 Mart 1325 hâdisesini ve Hareket Ordusu maksad-ı mâhiyetini ve Fetevâ-yı Şerîfe lühûkunu(?) [ulaşma] ve Meclis-i

gazetesindeki bir haberde Yıldız mahkûmlarının, verdikleri istid'a ile hükûmetten temyiz ve tekrar muhakeme talebinde buldukları belirtilmektedir.⁹¹ Netice itibariyle davanın temyiz edilmesine karar verildi.

Yıldız yağması davası temyiz edilirken mahkûm olanların önemli bir sorunu da temyiz sürecinde mazuliyet ve tekaüt maaşlarını alıp alamayacağı meselesi oldu. Nitekim Maliye Nezareti Sadaret'e yazdığı bir yazı ile Divân-ı Harb-i Örfî tarafından gıyaben ve vicahen mahkûm edilen şahısların mazuliyet ve tekaüt maaşlarının ihtiyaten mevkuf tutulmakta olduğunu belirterek davanın Temyiz-i Divân-ı Askerîce yeniden tetkikine salahiyet verilmesi üzerine bu maaşların tevkifine devam edilmesi mi yoksa ilgili şahıslara verilmesi mi gerektiğini Sadaret'ten sordu.⁹² Mevzuu Meclis-i Vükelâ'nın gündemine alınarak 20 Kasım 1920'de görüşüldü ve Meclis-i Vükelâ, "hükm-i vâki' henüz kesb-i kat'iyet etmemiş olduğundan" ilgili şahısların maaşlarının ödenmesine devam edilmesini ve durumun Maliye ve Harbiye nezaretlerine tebliğ edilmesini kararlaştırdı.⁹³ Sadaret-i Uzma Mektubî Kalemi de Meclis-i Vükelâ kararını Maliye ve Harbiye nezaretlerine tebliğ etti.⁹⁴ Meclis-i Vükelâ'nın bu kararı üzerine Ayan'dan Hüseyin Hüsnü Paşa, maaşlarının ödenmesi talebinde bulundu. Meclis-i Ayan, Sadaret'ten ilgili kararın gönderilmesini talep edince Sadaret'ten Heyet-i Ayan Riyaset-i Celîlesi'ne maaşların ödenmesi yönünde bir yazı

Millî'nin karârıyla vukû'bulan tebeddül-i saltanat keyfiyeti ma'kûsen [zıddına olarak] tasvîr ve maksadının ta'kîb olduğunu müş'ir [haber vermiş] bulunduğundan Kânûn-ı Esâsî ahkâmının muhâfazası ile emr-i muhakememizin 'adl ve kânûn dâ'iresinde ve bir merci'-i sahîh-i kânûnîde icrâsı ve vesâilî istikmâl buyurularak mu'âmelât-ı hükûmetde muntazır olan selâmet ve 'adâletin te'mîn buyurulmasını istihâm eyleriz. Olbâbda emr-i fermân hazret-i menlehül'-emrindir. 23 Teşrin-i Evvel 1336." Bkz. *BOA.*, *BEO.*, 4655/349093 [23 Teşrin-i Evvel 1336 tarihli belge].

⁹¹ "Yıldız İşî", *Vakit*, 23 Teşrin-i Evvel 1336 [23 Ekim 1920], Nu: 1032, s. 1.

⁹² *BOA.*, *BEO.*, 4664/349761 [15 Teşrin-i Sani 1336 tarihli belge].

⁹³ *BOA.*, *MV.*, 220/217 [20 Teşrin-i Sani 1336 tarihli belge].

⁹⁴ *BOA.*, *BEO.*, 4664/349761 [20 Teşrin-i Sani 1336 tarihli belge]; Benzer bir yazı Dâhiliye Nezareti'ne de gönderilmiştir. Bkz. *BOA.*, *BEO.*, 4665/349865 [29 Teşrin-i Sani 1336 tarihli belge].

gönderildi.⁹⁵ Böylelikle Meclis-i Vükelâ kararı gereğince zanlıların maaşlarının ödenmesi sağlanmış oldu.

I. Divân-ı Harb-i Örfî'nin Yıldız yağması ile ilgili kararı temyiz edildikten sonra dava Neşet Paşa riyasetindeki Meclis-i Temyîz-i Askerî tarafından yeniden değerlendirildi. Müddei-i Umûmî Muavini Hüsamettin Bey, bir tebliğ ile “mevzû’-ı bahs olunan cerâ’imden siyâsî olan kısmı mazhar-ı ‘afv-ı ‘âlî olması ve ‘âdî olan kısmının mürûr-ı zamâna tâbî’ bulunması cihetiyle da’vânın sükûtu lâzım geldiğini beyân” eyledi. Akabinde cümle mahkûmların davâ vekili olan İhsan Bey, “hükmdede münderiç mevâddı şerh ederek vazîfe-i salâhiyet, ‘afv-ı ‘âlî ve mürûr-ı zamân cihetlerinden müvekkili hakkındaki karârın ref’ini talep etdi”. Temyizde Yıldız Sarayı’ndaki değerli eşyaların durumu hakkında da bilgi verildi. Davâ Vekili İhsan Bey, “Yıldız Sarayı’ndan âsâr-ı ‘atîkaya müte’allik eşyânın müzeyeye, kitâbların Ma’ârif Nezâreti’ne ve mücevherât ve paraya ‘âid olan akşamın da Mâliye Nezâreti’ne teslîm edilmiş olduğunu söyleyerek kitâblar hakkında bî’l-hâssa Ma’ârif Nâzırı Said Bey’in şahâdeti olduğunu ve Şehzâde Abid Efendi’ye ‘âid çantanın da âhiren Mâliye Nezâreti’nde bulunduğunu beyân” etti.⁹⁶ Mirliva Neşet Paşa riyasetindeki Meclis-i Temyîz-i Askerî, Yıldız yağması hakkındaki tetkikini 2 Aralık 1920’de tamamladı ve yağma hakkındaki I. Divân-ı Harb-i Örfî’nin verdiği kararı, mürûr-ı zaman, afv-ı âlî ve cürüm teşkil etmemesi gibi gerekçelerle nakzederek tutuklu şahısların tahliyesine karar verdi. Meclis-i Temyîz-i Askerî, I. Divân-ı Harb-i Örfî’nin sâbık Dâhiliye Nazırı Hazım Bey hakkındaki 9 Ağustos 1920 tarihli idam kararını da nakzettii; Hazım Bey de tahliye edildi.⁹⁷ Meclis-i Temyîz-i Askerî, I. Divân-ı Harb-i Örfî’nin

⁹⁵ BOA., BEO., 4666/349949 [6 Kanun-ı Evvel 1336 ve 11 Kanun-ı Evvel 1336 tarihli belgeler].

⁹⁶ “Yıldız Yağmâsı Da’vâsının Temyîzi”, *Vakit*, 24 Teşrin-i Sani 1336 [24 Kasım 1920], Nu: 1064, s. 1.

⁹⁷ “Yıldız Yağmâsı Karârı Nakz Olundu”, *Vakit*, 3 Kanun-ı Evvel 1336 [3 Aralık 1920], Nu: 1071, s. 1; “Yıldız Da’vâsı Nakz Edildi”, *İkdâm*, 3 Kanun-ı Evvel 1336 [3 Aralık 1920], Nu: 8527, s. 2; “Yıldız Yağmâsı”, *Peyâm-ı Sabah*, 3 Kanun-ı Evvel 1336 [3 Aralık 1920], Nu: 11147, s. 2; *Vakit* gazetesinin 2 Aralık 1920 tarihli haberinde Yıldız yağması davasının temyizi tetkikatının bugün hitam bulması ümit edilmektedir denilmektedir. Nitekim 2 Aralık’ta hitam bulmuştur. Bkz. “Yıldız Yağmâsı Tedkîkâtı”, *Vakit*, 2 Kanun-ı Evvel 1336 [2 Aralık 1920], Nu: 1070, s. 1; Yıldız yağması davası hakkındaki I. Divân-ı Harb-i Örfî’nin nakzini gerektirecek hususlar hakkında evrâk tevdi edilmeksizin muhakeme, şahitlere

verdiği bu kararı bozarak davanın tekrar görülmesi için Divân-ı Harb-i Örfî'ye gönderdi. Netice itibariyle Yıldız yağması mahkûmları I. Divân-ı Harb-i Örfî tarafından tekrar muhakeme edildiler ve 6 Ocak 1921 tarihinde son bulan muhakeme sonucunda mürûr-ı zaman ilkesi dikkate alınarak bütün zanlıların beraatına karar verildi.⁹⁸ Böylelikle Yıldız yağması davası bütünüyle kapanmış oldu.

Sonuç

31 Mart Vak'ası üzerine Hareket Ordusu İstanbul'a gelince Yıldız Sarayı'nı da ele geçirmiştir. Sultan II. Abdülhamid hal' edildikten sonra Yıldız Sarayı'nda Ebubekir Hazım Bey'in riyasetinde Meclis-i Mebusan'ın da denetiminde taharriyat çalışmaları başlatılmış; buradaki para, mücevher, senet, tahvilat ve değerli eşyaların kayıt altına alınmasına çalışılmıştır. Elbette Yıldız Sarayı'nın ele geçirilmesi ve sonrasında Hareket Ordusu içerisindeki başıbozuk gönüllü birliklerin veyahut askerlerden bazılarının kısmî suiistimallerinden söz edilebilir. Örneğin dönemin Divân-ı Harb-i Örfîsi, Mülazım-ı Sani Osman Efendi'yi biri altın biri gümüş işlemeli iki tüfek çaldığı için 1909'da muhakeme ederek askerlik mesleğinden ihraç ve bir sene kalebentlikle cezalandırmıştır. Lakin Hareket Ordusu'nun mensuplarını neredeyse bir bütün olarak eşi benzeri görülmemiş bir yağmaya sebep olmakla itham etmek tutarlı gözükmemektedir. Aynı şekilde 31 Mart Vak'ası akabinde Sultan Abdülhamid hal'i üzerine O'na atfedilen bazı iddialar da tutarsızdır. Yıldız'dan para ve mücevher kaçırma girişimlerinde

yemin ettirilmemesi, delil ve sebeplerin gerekçesinin olmaması, vefat eden şahısların hakkında hukuk-ı umumiye davasından düşmeleri, mürûr-ı zaman ve hükümlerin tebliğ edilmemesi ve sair gerekçeler sunulmaktadır. Bkz. "Yıldız Yağması Mes'elesi", *Alemdar*, 8 Kanun-ı Evvel 1336 [8 Aralık 1920], Nu: 711-3011, s. 2; "Esbâb-ı Nakz", *İkdâm*, 8 Kanun-ı Evvel 1336 [8 Aralık 1920], Nu: 8531, s. 1; "Yıldız Yağması Mazbata-i Hükmiyesi", *Peyâm-ı Sabah*, 8 Kanun-ı Evvel 1336 [8 Aralık 1920], Nu: 11152, s. 3; "Yıldız Yağması", *Vakit*, 8 Kanun-ı Evvel 1336 [8 Aralık 1920], Nu: 1076, s. 2.

⁹⁸ "Yıldız Yağması: Bütün Maznûnlar Berâat Etdi", *Vakit*, 8 Kanun-ı Sani 1337 [8 Ocak 1921], Nu: 1107, s. 2; "Yıldız Yağması Maznûnları", *Alemdar*, 9 Kanun-ı Sani 1337 [9 Ocak 1921], Nu: 741-3041, s. 1; Bütün zanlıların beraat ettiği Yıldız yağması davası 14 Ocak tarihli gazetelerde de mevzubahis olmuştur. Kararın gerekçesinin mürûr-ı zaman olduğu belirtilmektedir. İlgili gazete haberleri için bkz. "Yıldız Yağması", *Alemdar*, 14 Kanun-ı Sani 1337 [14 Ocak 1921], Nu: 746-3046, s. 1; "Yıldız Yağması Hakkında", *İkdâm*, 14 Kanun-ı Sani 1337 [14 Ocak 1921], Nu: 8564, s. 3; "Divân-ı Temyiz-i Askerîde", *Peyâm-ı Sabah*, 14 Kanun-ı Sani 1337 [14 Ocak 1921], Nu: 11189, s. 2.

bulunduğu ve bu girişimlerin son anda engellendiği gibi iddialar yersizdir. Sultan belki cüz'î olarak tedarik maksadıyla yanına bir şeyler almak istemiş olabilir; lakin tam hal'î sürecinde Yıldız'daki para ve mücevherleri Avrupa bankalarına aktarma girişiminde bulunduğu iddiasının gazetelerde yer alması dönemin konjonktüründe normal görülse de –çünkü Abdülhamid hal' edilmiş, onun hakkında muzır neşriyat yapmanın bir yaptırımını neredeyse yok gibidir- Sultan'ın Selanik'teki hayatı sürecine de bakıldığında gerçek dışı gözükmektedir.

İkinci husus Mütareke dönemine gelindiğinde İttihâdçılara yönelik “yağma” iddialarının matbuatta yer alması ve İttihâdçılar hakkında yürütülen “Yıldız yağması” davasıdır. Evvela belirtmek icap eder ki İttihâdçılarının her kötülüğün yegâne sorumlusu gibi görüldüğü bir dönemde gerçekleştirilen “yağma muhakemesi” eldeki veriler ışığında sağlam delilleri ihtiva eder bir mahiyet arz etmemektedir. Dava suçlu tespitini değil, adeta intikam almayı amaçlar gibi gözükmektedir; dolayısıyla dava siyasî bir hüviyet kazandırılmış gibidir. Nemrut Mustafa Paşa riyasetindeki I. Divân-ı Harb-i Örfî tarafından yürütülen Yıldız yağması davası Damat Ferit Paşa Hükûmeti dönemine tesadüf etmektedir. Damat Ferit Paşa'nın da İttihâdçılara bakışı malumdur. Zaten davâ da Damat Ferit Paşa Hükûmeti döneminde başlamış ve sonuçlanmış; Damat Ferit Paşa istifa ettikten sonra farklı bir hâl almıştır. 21 Ekim 1920'de Tefik Paşa Hükûmeti kurulduktan sonra evvelâ Nemrut Mustafa riyasetindeki I. Divân-ı Harb-i Örfî'nin verdiği Yıldız yağması kararı temyiz edilmiş; I. Divân-ı Harb-i Örfî'de tekrar gerçekleştirilen muhakeme neticesinde de 6 Ocak 1921 tarihi itibarıyla bütün zanlılar beraat etmişlerdir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
Belgeleri(BOA)

Bâbîâli Evrâk Odası Evrâkı (BEO.)

Yıldız Esas Evrakı Defteri (BOA., Y. EE. d.)

İradeler –Askerî (İ. AS.)

Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB.)
 İradeler- Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ. DÜİT.)
 Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)

Gazeteler

Takvim-i Vekayi
 Musavver Muhît
 Sabah
 Osmanlı
 Servet-i Fünûn
 Hilal
 Hakem
 Siper-i Saika-i Hürriyet
 İkdâm
 İttihâd
 Tanin
 Alemdar
 Vakıt
 Peyâm-ı Sabah
 Dersaadet

Zabıt Cerideleri

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 1, TBMM B.evi, Ankara 1982.
Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 5, İçtima Senesi 1, TBMM B.evi, Ankara (y.t.y).
Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 4, TBMM B.evi, Ankara 1990.

Kitap ve Makaleler

Akyıldız, Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, 4. bs., İstanbul 2012.
 Balioğlu, Tarık, "Bir Facianın Anatomisi", *Tarih ve Düşünce Dergisi*, sy. 21 (Ağustos 2001), ss. 18-34.
 Bilgin, Bülent, "Yıldız Sarayı", *DİA*, c. 43, (İstanbul 2013), ss. 541-544.
 Candemir, Murat, *Yıldız'da Kaos ve Tasfiye*, İlgî Kültür Sanat Yayınları, 1. bs., İstanbul 2007.

Çetin, Nurten, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

Ertürk, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası*, yazar: Samih Nafiz Tansu, Ararat Yayınları, 3. bs., İstanbul 1969.

Georgeon, François, *Sultan Abdülhamid*, İletişim Yayınları, 2. bs., İstanbul 2012.

Kocahanoğlu, Osman Selim, *31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamid*, Temel Yayınları, İstanbul 2009.

Kumbaracılar, Sedat, "31 Mart Vak'ası ve Yıldız Sarayı Yağması", *Hayat Tarih Mecmuası*, sy. 4 (Mayıs 1972), ss. 70-77.

Kutluoğlu, M. Hanefi-Candemir, Murat, *Bir Cihan Devletinin Tasfiyesi, Yıldız Sarayı Müzesi Tasfiye Komisyonu*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2010.

Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid*, Timaş Yayınları, 9. bs., İstanbul 2016.

Polat, Hasan Ali, *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasî Sürgünler (1908-1918)*, Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2018.

Refii Cevad, "Debânın Makâlesi", *Alemdar*, 2 Mart 1336 [2 Mart 1920], Nu: 441-2741, s. 1.

_____, "Turancılar ve Türkler Amma Hakikî Türkler...", *Alemdar*, 20 Eylül 1335 [20 Eylül 1919], Nu: 278-1578, s. 1.

_____, "Yıldız Yağması Hakkında", *Alemdar*, 21 Nisan 1335 [21 Nisan 1919], Nu: 120-1430, s. 1.

Şehsuvaroğlu, Halûk Y., "Tarihten Safyalar/Yıldız Yağması", *Akşam*, 22 Şubat 1950, Nu: 11266, s. 5.

Tepeyran, Ebubekir Hazım, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı*, Güner Yayınları, 1. bs., İstanbul 2009.

Turan, Mustafa, *Elli Beş Yıldır Esrarı Milletten Gizli Kalmış Olan Taşkıslada 31 Mart*, Çelikkilt Matbaası, İstanbul 1964.

Türkmen, Zekeriya, "31 Mart Olayından Sonra Yıldız Evrakı Tetkik Komisyonu'nun Kuruluşu, Faaliyetleri ve Yıldız Sarayı'nın Araştırılması", *Osmanlı*, c. 2, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 430-440.

_____, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İrfan Yay., 2. bs., İstanbul 1999.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "II. Sultan Abdülhamid'in Hal'i ve Ölümüne Dair Bazı Vesikalar", *Belleten*, c. X/sy. 40 (Ekim 1946), ss. 705-748.

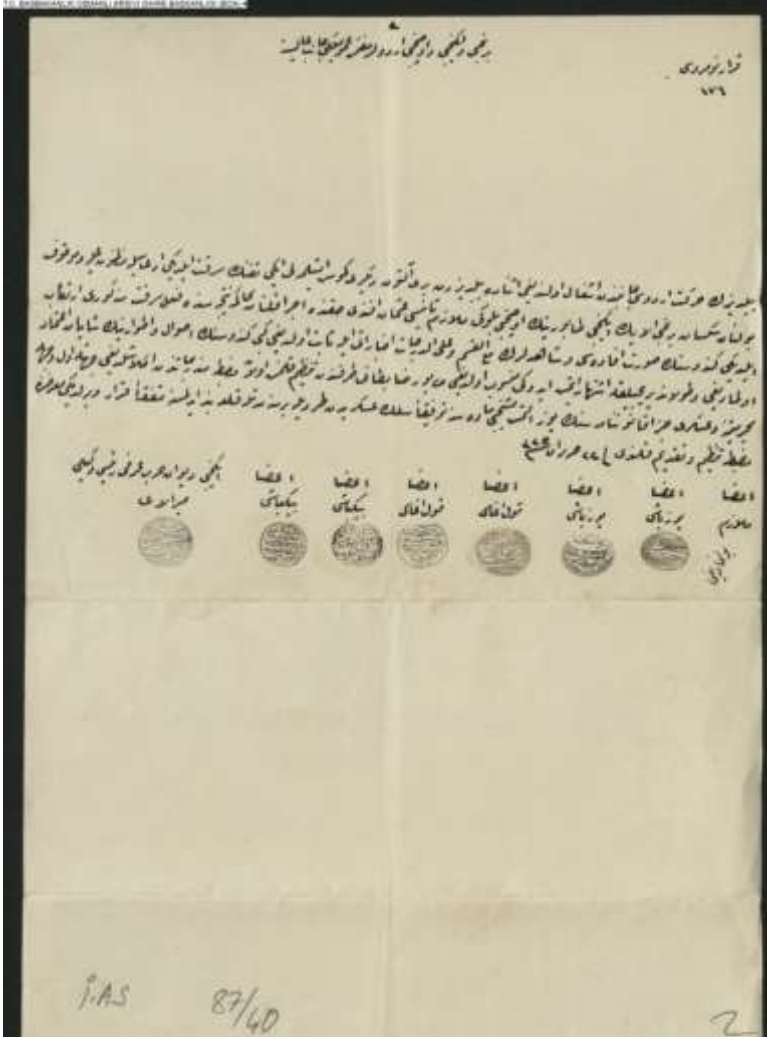
Yahya Kemal, *Siyasî ve Edebî Portreler*, 3. bs., İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1986.

Yalçın, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. bs., İstanbul 2000.

EKLER

EK-1

Yıldız Sarayı'ndan biri altın diğeri gümüş işlemeli iki tüfek çalmaktan suçlu bulunan Mülazım-ı Sani Osman Efendi hakkındaki Divân-ı Harb-i Örfî kararı. BOA., İ. AS., 87/40 [23 Haziran 1325 tarihli belge].

EK-2

Yıldız Yağması muhakemesini gerçekleştiren I. Divân-ı Harb-i Örfî
Heyeti

Dersaadet, 27 Temmuz 1336 [27 Temmuz 1920], Nu: 20, s. 1.

EK-3

Nemrut Mustafa Paşa riyasetindeki I. Divân-ı Harb-i Örfî'nin Yıldız yağması davasıyla ilgili kararının ilk iki sahifesi. *BOA., İ. DÜİT., 177/32* [7 Eylül 1336 tarihli belge].

EK-4

Hüseyin Hüsnü Paşa ve arkadaşlarının I. Divân-ı Harb-i Örfî kararı üzerine Dâhiliye Nezaretî'ne taktim ettikleri mağduriyetlerini belirtir dilekçe. BOA., İ. DÜİT., 177/32 [9 Eylül 1336 tarihli belge].

EK-5

I. Divân-ı Harb-i Örfî tarafından tecziye edilen şahıslara verilen cezalarda indirimle gidildiğini gösterir belge. BOA., İ. DÜİT., 177/32 [26 Eylül 1336 tarihli belge].

EK-6

Yıldız Yağması tetkikatı hakkında haber veren ve maznunların resimlerini havî gazete yazısı. *Vakit*, 2 Kanun-ı Evvel 1336 [2 Aralık 1920], Nu: 1070, s. 1.

« ییلدیز یاغماسی » تدقیقاتی

تدقیقاتک بوکون اکمال ایدلسی امید اولوشمقدهدر

« ییلدیز یاغماسی » مسئلهسندن دولای نوبت و مختلف مدائره حبه محکوم ایدیلن ذوات حقدمه کی مضبوط حکمیه تک تدقیقاتی هنوز ختام بولامشدر . دین مجلس غیر عسکری نفیشت باشانک و یاسنی آلتنده طویلانہرق مضبوط تک تدقیق ایلہ مشغول اولمشدر . تدقیقاتک آقشاه ایدر اکمال مأمول ایلکن «سین قاطنک بکدن تدقیق لازم کلد بکنندن بو خصوصده برقرار ایشاد ایدلمه مشدر . تدقیقاتک بوکون اکمال و برقرار اعطاسی امید ایدلنکدهدر .

مجلس غیر عسکری تدقیقاتی نتیجه سنده اِحاسل ایشدیکی قاضیه دائر تشبیهی به قدر هیچ بر وجهله اِحساس وای ایشامش ايسهده مدعی عمومی معاوندکننک علی وجهله نفیض قراری اعطا ایدلجنکه احتیال و برانکدهدر .

معلومندرکه بومسئلهدن دولای موقوف بولوتان ذوات اچمه مهم بریکونه بالغ اولمقدهدر . بومیانده سابق داخله نظری حازم بک ، اهبادن حسین حسنی پاشا و سابق قوماندانلردن غالب و حسین رضا پاشا بولوتندهدر . بودرت ذانک حیسنهانده جکدر دکاری بورسسی درج ایدیوروز .

« ییلدیز یاغماسی » محکوملردن

حسین رضا پاشا ، حازم بک ، حسین حسنی ، غالب پاشا

İran'ın Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler

Mohammad Rigiderakhshan*

(ORCID ID: 0000-0003-1495-6284)

Makale Gönderim Tarihi

10.01.2020

Makale Kabul Tarihi

18.02.2020

Özet

Bu çalışmada İran'ın dış politika belirleme sürecinde etkili olan İranlılık, İslam, İran'ın jeopolitiği ve Şii Hilali ve devrim ihracı kimlikleri inşacılık teorisi üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır. İranlılık kimliğinin geçmişten bu yana İran için ifade ettiği anlamsal değişimlerle birlikte güncel politikadaki etkisi tespit edilerek, İran'ın üzerinde bulunduğu jeopolitik konum ve bu konumun doğurduğu stratejik yönelimler özellikle Şii Hilali üzerinden tartışılacaktır. Bununla birlikte devrim ardı süreçte İran'ın izlemeye başladığı politikalar özellikle İslam kimliği ile ilişkisi üzerinde durularak irdelenecektir. Söz konusu süreçte devrim ihracı noktasında izlenen politikalar ve bu politikaların sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel boyutları incelenecektir. Literatür taraması neticesinde sözü edilen kimliklere ilişkin çeşitli yaklaşımlar sıralanarak İran'ın dış politikasına ilişkin bütüncül bir çerçeve çizilecektir. Ayrıca İran'ın dış politika kimliklerinin oluşmasına kaynaklık oluşturan iç dinamiklerin neler olduğu üzerinde de durulacaktır. Özellikle devrim ardı süreçte etkinlik kazanan kimliklerin devrim öncesi süreçte etkili olan kimliklerle karşılaştırılması yapılarak İran'ın dış politikasının anlamlandırılması aşamasında sözü edilen kimliklerin etkisinin tahlil edilebilmesi mümkün hale gelecektir.

Anahtar Kelimeler: İran'ın Dış Politikası, İranlılık, İslam, Kimlik

Factors Forming Iran's Foreign Policy Identity

Abstract

In this study, I have tried to explain the Iranian identity, Islam, Iran's geopolitics, Shiite Crescent and the exporters of revolution which are influential in Iran's foreign policy determination process through the theory of

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih ABD, rigi.derakhshan@gmail.com.

construction. With the semantic changes that Iranian identity has been gone through since the past, its impact on current politics will be determined, the geopolitical position of Iran and its strategic orientations will be discussed especially with the Shiite Crescent. In addition, the policies that Iran has started to follow in the post-revolution period will be discussed with an emphasis on its relationship with the Islamic identity. The policies followed in the process of exporting the revolution and the socio-economic and socio-cultural dimensions of these policies will be discussed as well. As a result of the literature review, a holistic framework of Iran's foreign policy will be drawn by ordering various approaches regarding these identities. This study will also focus on the internal dynamics of Iran's foreign policy identities. It will be possible to analyze the impact of these identities during the process of making Iran's foreign policy meaningful, especially by comparing the identities that have been active in the post-revolution process with those that are effective in the pre-revolutionary process.

Keywords: Iran's Foreign Policy, Iranian, Islam, Identity

Giriş

İran'ın dış politikası İslam, İranlılık, Şiilik gibi belli kimlikler üzerine inşa edilmiş, dönemlere göre ise kimlikler arası geçişin mümkün olduğu bir özelliğe sahiptir. Bu kimlikler üzerinden temellendirilen dış politikayı inşacılık teorisi ile açıklamak mümkündür. İnşacılık teorisi, ülkelerin dış politikada belirleyici olan faktörün kimlikler olduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla ülke çıkarları dış politikada belirleyici olan kimlikler üzerinden temellendirilerek, bu kimlikler ile doğrudan bağlantılı olarak şekillenmektedir.

İnşacılık teorisine göre kimlikler ülkelerin kendi iç dinamiklerinde yer alan ayrımlar üzerinden var edilmektedir. Ayrımlar ben/öteki olarak ya da dost/düşman şeklinde şekillendirilebilmektedir. Bu ayrımlar üzerinden oluşturulan kimlikler, inşacılara göre sosyokültürel yapıyı oluşturmaktadır. Buradan hareketle öteki inşa edilmeden kimlikten söz edilemeyecektir. Ayrımlar üzerinden bir kimliklendirme söz konusu olabilmektedir¹. Bu yaklaşımdan yola çıkılarak İran'ın ulusal kimliğinin

¹ Kenneth Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, çev., Osman S. Binatlı, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2015, s.56.

kökenlerinin neler olduğu, inşacılık teorisinin üzerinde durduğu iç yapıdaki faktörler üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

İran'ın dış politikası 1990'lardan önceki süreçte ortaya konulan çalışmaların aksine yeni nesil araştırmacılar tarafından iç dinamikler göz önünde bulundurulurken yorumlanmaya çalışılmaktadır. Yeni yaklaşım ile ileri sürülen temel argüman, İran'ın yalnızca dış etkenler üzerinden anlamlandırılmayacağı, dış politikanın iç dinamikler üzerinden şekillendiği yönündedir. Dolayısıyla İran'ın sahip olduğu dış politika kimliklerinin çeşitli iç dinamiklerden beslendiği ileri sürülebilmektedir².

Dış politikayı besleyen kimliklerin temelinde ise İran'ın tarihi, jeopolitiği, İslam dini ve devrim söylemleri yatmaktadır. Çalışma kapsamında sıralanan iç dinamikler üzerinden şekillendirilen dış politika kimlikleri incelenmiştir.

Bu çalışmada İran'ın dış politikasına yön veren İranlılık kimliği, İslam/Şia kimliği, jeopolitik ve Şii Hilali kimliği ile devrim ihracı ve söylemleri gibi faktörlerin tarihsel arka planları ortaya konularak, İran'ın devrimden sonraki süreçte kurulan İran İslam Cumhuriyeti devletinin dış politikasındaki etki güçleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. İran'ın Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler

İran'da "İslam Cumhuriyeti" hüviyeti kazanıldıktan sonra, İran'ın dış politikasındaki norm ve değerlerde İslam kimliğinin belirleyici olduğu görülmektedir. İran'ın dış politikasında amaçları, fayda ve stratejilerinin belirlenmesindeki temel faktör İslam kimliği olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam kimliğinin öngördüğü, İslam birliğinin kurulmasıdır. İran ise devrim ardı süreçte bu idealin gerçekleşmesine zemin hazırlayacak bir dış politika benimsemiştir³.

İran'ın izlediği dış politika, İslam devrimi ideolojisinde, İslam Cumhuriyeti'nin stratejik kararlarında kendini göstermektedir. Kahramanpur, İran'ın dış politikasını oluşturan unsurları siyasal Şii İslam, Velayet'e Fakih devrimin benimsenmesi, anti-emperyalizm gibi faktörler

² Seyyed Jalal Dehghani-Vahid Nouri, "Siyasete Harici Cumhuri İslami İran der Devrane Usulgerayi", *İmam Sadık Üniversitesi Dergisi*, Tahran, 2012, s.69.

³ Nesrin Museffa-Hoseyn Novruzi, *Negayi Be Siyaset Harici Cumhuri İslami İran*, İran Dışişleri Bakanlığı, Tahran, 2010, s.21-23

üzerinden temellendirmiştir⁴. Firuzabadi, İran'ın dış politika kimliğini İran'ın tarihi, jeopolitiği ve İran İslam Devrimi gibi değişkenler üzerinden ortaya koymaktadır⁵. Gerges'a göre ise, İran'ın dış politikası İran'da milliyetçilik yaklaşımı ile Şii İslam anlayışının bir araya getirilerek oluşturulmuştur. Zira İran'da liderlerin söylemlerinde de İranlılık kimliğinin temelini oluşturan milliyetçi bir bakış açısını görmek mümkündür⁶.

1.1. İranlılık Kimliği

İran'ın dış politikasına yön veren kimliklerden biri olan İranlılık kimliğinin tarihsel arka planına bakıldığında "İran", "İranşehr" ve "İranlılık" kavramlarının nasıl anlamlandırıldığı üzerine eğilmek gerekmektedir. Buradan hareketle "İran" sözcüğünün İran krallık dönemine işaret ettiğini belirtmekte fayda görülmektedir. İran krallıklarının hükümlerini ifade eden "İranşehr" kavramı Sasani dönemine değin dayandırılır iken, "İranlılık" ise bir kan bağından hareketle ifade edilmiş bir tanımlama olarak değil; üzerinde yaşanan topraklar ile bağlantılı olarak geliştirilen kavramdır⁷.

7 bin yıllık bir geçmişe sahip olan İran medeniyeti, Akhemeneshi* İmparatorluğu (M.Ö. 550) döneminde en güçlü dönemini yaşamış ve aynı zamanda en geniş sınırlara da ulaşmıştır. Kurosh'un (Kiros) hükümdarlığında imparatorluğun sınırları kuzeyde Kafkas Dağlarına ve Hazar Denizi'ne; güneyde Arabistan ve Umman Denizi'ne kadar; Doğu'da Sind Nehri ve Hindikuş Dağlarına; Batı'da ise Dardanel** Boğazı'ndan Akdeniz'e ve Kuzey Afrika'ya kadar olan bölgeleri kapsayacak kadar genişlenmiştir⁸.

⁴ Rehman Gehremanpur, *Hoviyet ve Siyasete Kharici Der İran ve Khavermiyane*, Entesharate Rozene, Tahran, 2015, s.164.

⁵ Seyyed Jalal Dehghani-Vahid Nouri, a.g.m., s.70.

⁶ Fawaz Gerges, *Amerika ve İslam-e Siyasi*, Mutalahat'e Rabordi, Tahran, 2005, s.357.

⁷ Ahmed Eshref, *Hoviyete İrani Ez Devrane Bastan Ta Payane Pehlevi*, Çev. Hamid Ahmedi, Neşr'e Ney, Tahran, 2017, s.147.

* Achaemenids

** Bugünkü Çanakkale Boğazı

⁸ Seyyed Celal Deghani Firuzabadi-Vahid Nouri, *Siyaset Khariciye Cumhuriye İslami İran Der Dorane Usulgareayi*, İmam Sadık Üniversitesi Yayınları, Tahran, 2012, s.75

İran kimliği, Sasani İmparatorluğu döneminden (224-657) önceki süreçlerde siyasal yönü olmayan bir kimlik özelliğine sahip olmuştur. Fakat Sasani İmparatorluğu ve Zerdüştlüğün etkisi ile İran kimliği giderek siyasal tarafı ağır basan bir kimliğe dönüşmüştür⁹. Tarihsel-dinsel ve tarihsel-siyasal bağlam içerisinde bir dönüşüme uğrayan İran kimliği Sasani İmparatorluğu döneminde (kültürel ve tarihsel özellikleri bünyesinde barındıran bir kimliktir.

Krallık kurumunu ve Farsça dili üzerinde temellendirilen İran kimliğini yazar ve düşünürlerce farklı biçimlerde dillendirilmiştir. Abdulkerim Suruş İran kimliğinde İranlılık kültürünü, İslami kültürü ve moderniteyi İran kimliğinin belirleyici faktörleri olarak ifade ederken¹⁰; Mutteheri, İran kimliğini oluşturan unsurların İran ve İslam olduğunu ifade etmiştir. Shahrukh Meskub, Farsça dilinin ve İran tarihinin İran kimliğini oluşturan asıl unsurlar olduğunu belirtirken; Hamid Ahmedi ise İran'ın milli kimliğinin krallık tarihi mirası, Fars dili ve edebiyatı, İran'ın dinlerinden olan Zerdüştlük ve Şii İslam olduğuna dikkat çekmektedir¹¹. Nikkie Keddie'ye göre İran kimliği; İran plato coğrafyası, Farsça dili ve Şii mezhebi üzerine temellendirilmiştir¹².

Çeşitli unsurlar üzerine inşa edildiği belirtilen İranlılık kimliğine yönelik yaklaşımlar kimliğin asli unsuru olan İran kültürünün sürekliliği bağlamında değerlendirilebilir. Bu kültürel süreklilik, içerisinde gelişen edebiyat akımının şair ve yazarları* aracılığıyla günümüze değin uzanabilmektedir¹³.

İranlılık, İran'ın geçmişteki egemenlik kapsamı ve gücü bağlamında anlaşılabilir kılınmaktadır. Zira bu güç ve kapsamın bugünün milliyetçiliğinin anlaşılması adına gerekli zemini oluşturabilmektedir. 20. Yüzyıl İran edebiyatında sıklıkla işaret edilen tarihsel güç ve kapsama

⁹ Ahmed Eshref, *a.g.e.*, s.50-56.

¹⁰ Ferheng Recai, *Mushkeleye Hoviyete İraniye Emruz*, Neş're Ney, Tahran, 2003, s.48-71.

¹¹ Hamid Ahmedi, *İran; Huviyet, Milliyet, Kovmiyet*, Muesseseye Tegigat ve Toseyeye Ulume İnsani, Tahran, 2005, s.83-84.

¹² Nikkie Keddie, *İran Dorane Gacar ve Beramedene Rıza Khan*, Gognus, Tahran, 2002.

* İbni Mugeffe, Rudeki, Ferdovsi, Fekhruddin, Eshed Gorgani, Khakhani, Nizami Gencevi, Hafız vd.

¹³ Ahmed Negibzade, *Tesire Ferhenge Milli Ber Siyasete Kharici Cumhuriye İslamiye İran*, Vezarete Kharici, Tahran, 2006, s.114.

göndermelerde bulunduğu tespit edilmektedir. Basın yayın organlarına bakıldığında da milliyetçiliğin önemli bir göstergesi olarak petrolün ulusallaştırılmasının önerildiği Musaddık dönemine (1951-1953) değin kesintisiz bir biçimde İran'ın geçmişteki başarılarına atıfta bulunduğu görülmektedir¹⁴.

Dolayısıyla İranlılık kimliği tarihselliği ve güncelde karşılaşılan siyasi edebiyattaki konumu itibarıyla milliyetçiliğin farklı zeminlerde tartışılması gerektiği sonucunu ortaya koymaktadır. İran milliyetçiliğine temel oluşturan faktörleri Cottam; tarihsel farkındalık**, kültürel farkındalık*, ırksal farkındalık** ve dilsel farkındalık*** şeklinde ifade etmiştir¹⁵. İran'ın kendini özellikle Araplardan ve diğer topluluklardan ayırmak için tarih ve dil eksenli arkaik kültürüne sarıldığı görülmektedir.

Safevi döneminde (1501-1736) İran'da Şiileştirme üzerinden yürütülen bir kimliklendirme ile İran tarihinin yeniden canlandırılması amaçlanmış ve bu farklılıkların ön plana çıkarılma gayetiyle ise İran diğer Müslümanlardan farklı kılınmıştır. Bu farklılıkların tehditleri de beraberinde getirdiği görülmüştür. Batı'da Osmanlı, Doğu'da ise Özbekler İran için tehdit olmaya başlamışlardır. Ale Buyeh Hanedanlığı temelli Şiilik anlayışı ile Arap İslam etkisi kırılmıştır. Ale Buyeh Hanedanlığının çöküşüyle birlikte ise Selçuklu etkisi dönüşüm sürecine üstün gelmiştir¹⁶.

¹⁴ Richard W. Cottam, *Nasyonalizm Der İran*, çev. Ahmed Tedeyyun, Entesarat'e Kevir, Tahran, 2017, s.21-22.

** Nadir Şah'ın Hindistan'ı fethi, Şahname'de mitleşen pehlivanları İranlıların tamamının biliyor olması. Yani tarihi bilgiye sahip olma durumudur.

* İran'da Fars edebiyatı sadece bu alanla ilgilenen kesim tarafından değil tüm halk tarafından bilinmektedir. Hafız'ın, Sadi'nin, Ferdovsi'nin, Mevlana'nın, Nizami ve Hayyam'ın eserleri İran'ın neredeyse her bölgesinde bilinmektedir.

** İranlı tarihçiler Hint-Avrupa ari ırkından olduklarını ileri sürmektedirler. Rıza Şah (1925-1944) döneminde ari ırkın önem ve etkililiğini İran'ın dış politikasında kendini göstermiştir. Bunun etkisiyle 2. Dünya Savaşı döneminde Hitler ile yakın ilişkiler geliştirilmiştir. Hatta 1936'da Alman devleti İranlıların ari ırktan olduklarını kabinelerinde kabul etmişlerdir (Şirazi, 2016).

*** İran'da yerel lehçeler ve diller olsa da İran'da ortak dil Farsça'dır. Konuşulan diğer diller Kürtçe, Beluççe gibi diller Antik Pers halkının konuştuğu dilden türemiştir.

¹⁵ Richard W. Cottam, *Nasyonalizm Der İran*, s.21-28.

¹⁶ Muhammed Semih, *Neberde Gudret Der İran (Çera ve Çigune Ruhaniyet Berende Şod)*, Neş're Ney, Tahran, 2018, s.51-54.

18. yüzyılda Avrupa'da ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte nasyonal sınırlar ve bu sınırlar içerisinde yaşayan halk unsurları devletler için birincil önem taşımaya başlamışlardır. Ulus devlet ile ulusçuluk/nasyonalizm arasında doğrudan bir bağ söz konusudur¹⁷. Fakat nasyonalizm daha sonra doğrudan "milliyetçilik" kavramı şeklinde kullanılıp, İran'a ilk olarak Kacar döneminde (1795-1925) seyahatnameler¹⁸ vasıtasıyla girmiştir.

Avrupa'da giderek yaygınlaşan bu yeni ulus devlet şekli ve yeni rejim modellerinin içeriklerine söz konusu seyahatnamelerde rastlanmaktadır. Modern devletler ve yeni devlet ideolojisinin nasıl kurulabileceğini sözü edilen süreçte Mirza Melkom Khan'ın yazılarında sıklıkla tartıştığı görülmektedir. Mirza Abdurrehim *Ahmed* adlı eserinde millet kavramını dil ve ulusal tarih üzerinden inşa ettiği bir yaklaşım ile tanımlarken; Mirza Fethali Akhuzade ve Mirza Aga Khane Kirmani gibi aydınlar ise ulus devlet düşüncesini nasyonalizm¹⁹ şeklinde ifade etmeye başlamışlardır²⁰. Ayrıca Eski Yunan tarih kaynaklarından²¹ Farsça'ya çok sayıda çeviri yapılmış ve bu çevirilerin tesiriyle İranlılar eski Med ve Akhamaneshi dönemlerindeki gücünü yeniden gündeme getirmeye başlamışlardır. Böylelikle nasyonalizm ciddi bir görünürlük kazanmaya başlamıştır²².

Nasyonalizm İran'da Meşrutiyet devrimi sürecinde (1905-1911) yayılmış ve Pehlevi döneminde (1925-1978) ise resmi bir milliyetçilik varlık kazanmıştır. Meşrutiyet devriminde etkili aydınların iki temel amacı görünürlük kazanmıştır; bunların ilki bağımsızlığı ve gelişmeye

¹⁷ Muhammed Ali Ekberi, *Tebarşinasi Hoviyete Cedide İrani (Esre Gacariye ve Pehleviye Evvel)*, Entesharate Elmi ve Ferhengi, Tahran, 2015, s.58.

¹⁸ Mirza Khusro'nun Seyehatnamesi, Mirza Abdulteyf Khane Shushteri'nin Raporları

¹⁹ Aynı dönemde dinsel kesim halkın egemenliği kavramını dinsel, gelenek ve inanca karşı buldukları nedeniyle aynı tarih, dil ve siyasal mekanı paylaşan insanlar üzerinden geliştirilen nasyonalizmin karşılığını aynı siyasal mekan üzerinde aynı dini paylaşan insanları anlamlandıran milliyetçilik kavramını geliştirmişlerdir. (Alexander Mattel, *Dayretul Muarif Nasyonalizm*, çev. Kamuran Fani, Nurullah Muradi, 3. Cilt, İran Dış İşleri Bakanlığı Kütüphanesi, Tahran, 2004 s.1005.)

²⁰ Muhammed Ali Ekberi, a.g.e., s.59-74.

²¹ Herodot, Xenophon ve Plutarkhos'un eserleri çevrilmeye başlanmıştır.

²² Hamid Ahmedi, "Din ve Milliyet Der İran: Hemyari ya Keshmekesh?" *İran: Huviyet, Milliyet, Kovmiyet* içinde, Muessese'ye Tegigat ve Tose Ulume İnsani, Tahran, 2004, s.67.

zemin oluşturacak modern bir ulus-devlet, diğeri ise siyaset ve ülke yönetimine müdahale gücüne sahip bir halkın vatandaşlığı fikridir. Bu yaklaşımlar ile birlikte Meşrutiyet devrimine nasyonalist bir karakter kazandırmıştır²³.

Nasyonalist politikaların etkisiyle merkezden bir yönetimin takip edildiği Pehlevi döneminde, ülkenin diğer tüm bölgelerinde Farsça dil eğitimi verilmeye başlanmış ve inşa edilen demiryolları ile merkez-çevre irtibatı güçlendirilmiştir. Atılan bu adımların sonucunda merkezle bağı güçlenen İranlılarda tarih ve kültür bilinci üst seviyelere çıkarılmıştır. Böylelikle Pehlevi döneminde İran'ın milli kimliği, İslam kimliğinin adeta önüne geçirilmiştir²⁴. Pehlevi rejimi, İran'ın ulusal kimliğini ideoloji haline getirerek kendi rejimine meşru zemin hazırlamayı amaçlamıştır.

İranlılık kimliği çerçevesinde devam ettirilen dış politikada geçmişte İran'ın sahip olduğu toprak bütünlüğünü sağlaması ve İran'ın eski gücüne erişerek bölgede yeniden lider pozisyonuna gelmek üzerinde durulan öncelikli hususlardandır. Bunun gerçekleşmesinin imkânı ise Fars koalisyonunun²⁵ oluşturulmasıyla ilişkili olduğu ileri sürüldüğü görülmektedir²⁶.

Her ne kadar belirtildiği üzere İranlılık kimliğinin bileşenlerinin arka planına ilişkin İran'da köklü bir alt yapı olsa bile, Ayetullah Humeyni döneminden (1979-1989) başlanarak siyasal bir İslamcılığın takip edildiği bir dış politika izlenmeye başlanmıştır. İran-İrak Savaşı'nın devam ettiği süreçte ise motivasyonu arttırıcı milli argümanların kullanıldığı görülmektedir. Ayetullah Hamaney'in 1989'da dini liderlik konumuna gelmesiyle birlikte ise Şii siyasal İslamcılığın İran milliyetçiliği ile harmanlandığı bir dış politika belirginlik kazanmaya başlamıştır²⁷.

²³ Ahmed Eshref, *Hoviyete İrani Ez Dohrane Bastan Ta Payane Pehlevi*, s.197-205.

²⁴ Hosein Beshiriye, "İdeolojiye Siyasi ve Huviyete İctumayı Der İran", *Din ve Milliyet Der İran: Hemyari ya Keshmekesh?* içinde, yazan Hamid Ahmedi, Muessese'ye Tegigat ve Tose Ulume İnsani, Tahran, 2004, s. 119-124.

²⁵ Eski Horasan'dan Buhara ve Semerkand'a kadar uzanan topraklardaki Fars dilinin hakim olduğu bölgeler bir koalisyonun oluşturulması fikri.

²⁶ Ruhullah İslami, "Olguye Siyaset Khariciye İran Ez Meşrute Ta Ber Amedene Rıza Shah", *Feslnameye Tarikhe Revabite Kharici*, Tahran, 2013, s.23-71.

²⁷ Rasmus Christian Elling, *Minorities in Iran: Nationalism and Ethnicity after Khomeini*, Palgrave Macmillan, New York, 2013, s.80.

1.2. İran'ın Jeopolitiği

İran, geçmişten bugüne değin coğrafi sınırlarını doğal korumaya kaynaklık edecek unsurlar ile oluşturmuştur. İran için bu korumayı kimi zaman dağ sıraları kimi zaman nehirler kimi zaman ise güçlü ve sığ ormanlar sağlamıştır. İran sınırları belli bir coğrafya ile tanımlanıyor olsa bile kültürel olarak bu sınırların ötesinde bir etkiye sahip ülkedir. Fiziki sınırlarını aşan İran geniş kültürel bir havza oluşturmayı başarabilmiştir²⁸.

İran coğrafi olarak Fars Körfezi güvenliği ve hem petrol kaynağına sahip ülkeler hem de petrol tüketicisi olan ülkeler için kritik bir bölgede yer almaktadır. İran, İngiltere'nin 1970'lerde bölgeden çekilişiyile birlikte güç sahibi olmuş ve böylelikle bölge ülkelerini içine alan bir iş birliği teşkilatı kurulmasını önermiştir. Fakat bu çağrıya karşılık Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Teşkilatı diğer Körfez ülkelerini içine alacak şekilde kurulmuş ve İran bu teşkilatlanmanın dışında bırakılmıştır. Dolayısıyla bu durum İran açısından ciddi bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır²⁹.

İran'ın jeopolitik olarak önemine zemin hazırlayan bir diğer durum ise Hürmüz Boğazı'dır. Zira dünya doğal kaynaklarının boğazı niteliği taşıyan hem ekonomik olarak hem de güvenlik bakımından kritik öneme sahip olan Hürmüz Boğazı, İran'ın denetiminde bulunmaktadır³⁰.

Yeraltı kaynaklarının merkezinde ve bu yer altı kaynakların transferinin sağlandığı noktada bulunan İran için bu yer altı kaynakları jeopolitik açıdan önemli bir değişkendir. Bu kaynaklar ile İran kendi ulusal çıkarlarını gerçekleştirmede ciddi bir güç elde edebilmektedir³¹. İran sahip olduğu doğalgaz kaynakları bakımından Rusya'dan sonra dünyada ikinci büyük rezervlere sahiptir³². İran'ın sahip olduğu bu yeraltı kaynakları jeopolitik açıdan İran'ın ulusal güvenliğini hem ülke

²⁸ Ahmed Negibzade, *Tesire Ferhenge Milli Ber Siyaset Khariciye İran*, Vezaret Kharici (Dışişleri Bakanlığı), Tahran, 2009, s.64.

²⁹ Piruz Müctehidzade, *Demokrasi ve Hoviyete İrani*, Kevir, Tahran, 2008, s.39-49.

³⁰ Abed Golkeremi, ve vd. "Teb'ine Jeopolitik Siyaset Khariciye Cumhuri İslami İran Ba Tehkid Ber Gabiliyethaye Jeoekonomik", *Neşre'ye Tegigate Karbordiyeye Ulume Cogafyayi*, Tahran, 2019, s.37-77.

³¹ Gallis Paul, *Nato and Energy Security*, CRS Report For Congress, 2007, s.2-6.

³² Abed Golkeremi, ve vd., a.g.m., s.37-77.

içinde hem de ülke dışında etkileyebilmektedir. Bu bağlamda İran'ın dış politikasında olumlu ve olumsuz gelişmeler meydana gelebilmektedir³³.

İran 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başında, İngiltere ve Rusya arasında tampon bölge görevi görmüştür. İran hem 1. Dünya Savaşı hem de 2. Dünya Savaşı sürecinde jeopolitik öneminden dolayı işgallere maruz kaldığı dönemler yaşamıştır. Sovyetlerin Komünizmi yayma politikasının önünü kesmek için ise Batı ile birlikte hareket ederek adeta Sovyetler önünde bir set olma görevi üstlenmiştir. Amerika'nın Vietnam'daki başarısızlığı neticesinde ise bölgede bir politika değişikliğine gidilerek İran'a bölgenin jandarması rolü biçilmiştir. Bu iş birliği ise İran İslam Devrimi ile birlikte son bulmuş ve Amerika bölgede İran, Çin, Rusya ve Hindistan gibi ülkelerin iş birliğinin önüne geçmeyi strateji olarak benimsemiştir³⁴.

Küreselleşme karşısında kapalı bir ekonomiye sahip olan İran, sahip olduğu jeopolitik gücünü kullanamamaktadır. Ayrıca doğalgaz ve petrol sanayisine uygulanan ambargo nedeniyle de İran sahip olduğu yeraltı kaynaklarından tam olarak faydalanamamaktadır. İran'ın sahip olduğu bu güç özellikle Amerika tarafından dünya ekonomisindeki dengeler açısından ciddi bir tehdit olarak görülmektedir³⁵. Öte yandan İran'a yabancı sermaye girişi ve İran'ın Amerikan doları ile ticaret yapması engellenerek İran'ın bölgede ve uluslararası arenadaki gücü kısıtlanmaya çalışılmıştır³⁶.

1.2.1. Şii Hilali

İran İslam Devrimi'nden sonra kurulan İran İslam Cumhuriyeti, İslami özelliklerin belirleyici olduğu bir dış politika takip etmesi nedeniyle Müslüman ülkelerle olan ilişkilerini devrim ardı süreçte ön planda tutmuştur. Bu birleştirici güç olamama durumundan durumu üstesinden gelmek amacıyla Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)

³³ Seyyid Muhammed Kazım Seccadpur, "Jeopolitik ve Siyaset Khariyce İran", *Encumene Jeopolitike İran*, Tahran, 2006, s.124-125.

³⁴ Mustafa Melekutiyân, "Mukaddemeye Ber Cografyaye Siyasi ve Ehemmiyete Stratejike İran", *Daneşkedeye Hugug ve Ulum'e Siyasi*, 2005, s.203-221.

³⁵ Behmen Rebi'iniya ve vd., "Siyasete Emniyete Enerjiye Amrika ve Jeopolitike Enerjiye İran", *Daneşgahe Azad Vahide Sehrriza*, 2018, s.1-26.

³⁶ Mahmud Seriyulkalem, "Nizame Beynulemil ve Jeopolitike Cedide Khavermiyane", *Pejoeşnameye Ulume Siyasi*, 2017, s.101-139.

desteklenmiş ve İsrail elçiliği kapatılmıştır. Ayrıca İslami anlayışlarda birlik sağlamak ve İslami coğrafyanın İslam birliğine ulaşabilmesi için çaba sar edilmiştir. Zira İslami anlayışa göre tüm farklılıkları bir arada tutan güç İslam birliğidir³⁷. Ulus devletlerin kuruluşu, millileşme gibi unsurlardan dolayı birbirlerinden uzak kalan Müslüman ülkelerin bir araya gelmelerini öngören bir dış politika İran'ın dış siyasetinden kendini göstermektedir. İran İslam coğrafyası ve uluslararası alanda İslami inanişaya dair yaklaşımları ideolojileştirme çabası içerisinde olmuştur³⁸.

Bu yüzden İran'ın jeopolitiği söz konusu olduğunda dikkat çekilmesi gereken önemli unsurlardan bir diğeri ise Şii jeopolitiği olmuştur. Şii jeopolitiği aynı zamanda bölgesel güç dengelerinin mevcut halini muhafaza etmek için de egemen jeopolitiğin yapısal söylemi şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Bölgedeki Şiilerin etkili bir aktör olmalarına zemin hazırlayan faktör Ortadoğu'da sahip oldukları jeopolitik ve jeostratejik güçtür. Dünya petrol rezervlerinin %75'inin yer aldığı bölgenin tam merkezinden yer alan Şiiler³⁹, tarihsel süreç içerisinde halihazırda sahip oldukları güce daha önce sahip olmamışlardır.

Şiiler bugün İran ve Irak'ta yönetimi ellerinde tutmaktadırlar ve Afganistan ile Lübnan'da ise yönetime ortak olma gücüne sahiptirler. Ayrıca Şiilerin Irak tecrübesi dini kimliklerini politik olarak da ortaya koymalarına yol açmış ve siyasallaşmalarını doğuran sonuçlar belirlemiştir. Demografik güç politik güce dönüştürülmüş ve her ne kadar pan-Şiilik ya da Şii Hilali'ne uygun zemin oluşturulsa bile Şiilerin ortak bir lidere sahip olamamalarından kaynaklı Şiiler arasında bir birliktelikten söz edilmemektedir⁴⁰. Benzer şekilde yönetsel olarak da bir birliktelik söz konusu olamadığından Ortadoğu'nun yeni jeopolitiğinin inşasında

³⁷ Hadi Nekheyi, *Tevafukh ve Tezaume Menafeye Milli ve Mesaleye Eslami (Berresiyeye Tedbigiye Siyasete Kharici Devlethaye Milli ve Eslami)*, Vezarete Kharici, Tahran, 1998, s.177.

³⁸ Dariush İkhvane Zencani, *Cehani Şoden ve Siyasete Kharici*, Entesharate Vezarete Kharici, Tahran, 2005, s.171.

³⁹ Berzin Zergami ve vd., "Jeopolitike Şie ya Hilale Şie (Mebani, Hedaf, Ruyikerd'a)", *Pejoeşhaye Cografiyeye İnsani*, 2014, s. 197-214.

⁴⁰ Micheal Broning, "Don't Fear the Shiites", *International Studies* (4), 2008, s.60-75.

Şii Hilali'nin ya da Şii topluluklarının birliğinin oluşturulması ihtimal dahilinde görünmemektedir.

Öte yandan her ne kadar Suriye'de nüfusun %15'i Şii Alevilerden oluşsa bile bu oran Şii Hilali'nin bir parçası olarak algılanmaktadır. Ayrıca Suriye devletinin ise yalnızca kendi menfaatini gözetiyor olması, geçmişte İsrail ile gizli müzakerelerde bulunması da durumu etkileyen diğer faktörlerdendir. Irak ve Lübnan Şiilerine bakıldığında ise her iki ülkedeki Şiiler de Sünniler ile birlikte yaşadıkları ve kendi ülkelerinin toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini öncelikleri için Şii Hilali'nin gerçekleşmesini savunduklarını söyleyemeyiz. Bahreyn Şiileri ise rejimin kısıtlamaları sebebiyle siyasi alanda etkinliğe sahip olamamaktadırlar⁴¹. Bu tablonun yanında ayrıca Şiilerin kendi aralarındaki radikal, muhafazakâr, ılımlı ve seküler olmak gibi farklılıklar nedeniyle ve Batı ile ilişkiler hususunda kendi aralarındaki ihtilaflardan dolayı da bir bütünlüğün sağlanması mümkün görünmemektedir⁴².

İran her ne kadar Şii mezhebinin merkezi konumunda görünse de liderlik edebileceği bir Şii mezhebinin oluşturulmasının gerçekliği görünmemektedir. Velayet-i Fakih konusundaki farklı yaklaşımlar da İran'ın mevcut rejiminin sahip olduğu özelliklerde bir yönetim biçimini mümkün kılamamaktadır. Bu nedenlerin yanında milliyetçilik ve siyasal ayrılıklar da Şii Hilali'ne engel teşkil eden sebepler arasındadır⁴³.

Ayrıca İran her ne kadar ciddi bir askeri güce sahip olsa bile Şii Hilali'nin gerçekleştirmeye ilişkin atacağı her adım ABD'nin menfaatlerinin aleyhine olacağı için İran'ın etkisinde kırılmalara neden olacaktır. Zira Irak, Yemen ve Suriye gibi ülkelerin iç işlerine yönelik İran'ın askeri bir müdahalede bulunamaması da bundan dolayıdır. İran'ın bölgedeki Şiileri birlik altına toplamak istemesi, İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasında Şii Hilali'ne tekabül etse de bu

⁴¹ Mehdi Cavdani Muggedem, "Jeopolitike Novin Teşeyyu Der Khavermiyane ve Siyasete Khariciye Cumhuri İslami İran", *FesNameye Jeopolitik*, 2012, s.29-62.

⁴² Mahmud Taghizade Daveri, "Şia ve Mezayebe Diger; Berresiyeye Ozehaye Cografyayi Teamuli ve Çaleşi", *FesNameye Şia Şenasi*, 2007, s.165-200.

⁴³ Maximilian Terhalle, "Are the Shia Rising?", *Middle East Policy Council* (14), 2007, s.69-83.

yaklaşım aslında Şiiilikteki direnişin jeopolitiğinin muhafaza edilmesi anlamına da gelmektedir.

1.3. İran'ın Dış Politikasında Dinsel Kimlik: İslam / Şia

İran'da din ve devlet arasındaki yakın ilişkinin temelleri Pers İmparatorluğu'na dayandırılmaktadır. İran'da toplumsal düzeyde din ile siyaset-devlet arasındaki yakın ilişkinin olumlu anlamda karşılık bulması da yine tarihi tecrübe ile ilişkilidir. İran'da İslam'ın hakimiyetinden önce Zerdüştlük'te de yine egemenliğin kaynağı Tanrı'dan alınan bir meşruiyet şeklinde konumlandırılmıştır. Benzer durum Akhameş İmparatorluğu döneminde de Daryuş'un gücünün kaynağı olarak Auramezda'yı yani Tanrı'yı göstermesi de duruma önemli bir örneklik teşkil etmektedir⁴⁴.

İran'da mezhepleşme dönemi her ne kadar Abbasiler dönemi ile birlikte başlamış olsa da mezhepsel coğrafyada önemli değişiklikler Safevi dönemi ile birlikte görülmeye başlamıştır. Ve Şiiilik bu dönemde benimsenmeye başlanarak adeta bir sembole, kültürel kimliğe dönüşmeye başlamıştır⁴⁵.

Bu dönemde (1501-1736) İran'ın kültür ve tarihini yansıtan değerler reddedilmeden İslami bir forma büründürülmeye çalışılmıştır. Örneğin Nevruz gibi önemli bir kültürel öge İslami arka plana dayandırılmıştır. Hz. Hüseyin'in son Sasani kralının kızı ile evlenmesinin bayramı şeklinde ifade edilmiştir⁴⁶. Safevilerin izlediği bu Şiileşme politikası aslında İranlıların kendilerini diğer topluluklardan özellikle de Araplardan ayırmak için öncelikleri bir politika olmuştur⁴⁷. Safevi döneminde özellikle öncelenen Şiiilik, İslam'ın Raşidin hulefası dönemindeki 'Alevilik' ve 'Benihaşemilik' Şialığından farklı bir bağlamda geliştirilmiş ve bu dinsel-kültürel temellere dayalı anlayış, Pehlevi dönemine (1925-1979) kadar ki süreçte de etkinliğini korumuştur.

⁴⁴ Ahmed Negibzade, *Tesire Ferhenge Milli Ber Siyaset Khariciye İran*, s.93.

⁴⁵ Muhammed Ali Ekberi, *Tebarşinasi Hoviyete Cedide İrani (Esre Gacariye ve Pehleviye Evvel)*, Enteşarate Elmi ve Ferhengi, Tahran, 2015, s.20-21.

⁴⁶ Ahmed Eshref, *Hoviyete İrani Ez Devrane Bastan Ta Payane Pehlevi*, s.147.

⁴⁷ İbrahim Moteggi-Zohre Pustinçi, *Olgu ve Revend Der Siyasete Kharici İran*, Daneşgahe Mofid, Qum, 2012, s.172.

Safevilerden önce Sasaniler döneminde (224-654) ise Zerdüştlük iktidarın egemenliğine meşruiyet kazandırmak noktasında başvurulan önemli için dayanaklar arasında olmuştur⁴⁸. Osmanlı ve Özbeklerin Gürkani İmparatorluğunun Safevi üzerindeki etkisi kırmak için Şiilik resmi mezhep olarak kabul edilerek aslında politik bir tutum sergilenmiştir. Bu süreçte özellikle Belucilerin ve Kürtlerin Sünni olarak kalmaları İran'ın sınır güvenliğinin korunması amacıyla desteklenmiştir.

İran'da devrim ardı süreç göz önünde bulundurulduğunda siyaset ve dinin birbirinden ayrı olarak konumlandırılmadan inşa edilen yeni rejimin yani İran İslam Cumhuriyeti'nin siyasal bir İslami bakış açısı ile birlikte gerçekleştirilen devrimin ürünü olması da bu anlayışın bir ürünüdür. Dolayısıyla hükümet, İslami fıkıh temelleri üzerinde kurulmalı ve bu kurallar çerçevesinde yönetilmelidir.

Devrimin hemen ardından üniversitelerin belli bir süre ile kapatılıp yerine yeni eğitim sisteminin inşa edilerek yürürlüğe konulması da bu yönetim anlayışının bir sonucudur. İslami bir anlayış çerçevesinde oluşturulan müfredatlarla genç neslin yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Rejim İslam dışı yaklaşımlara ilk öğretim ve lise düzeyindeki eğitim materyallerinde yer vermemiştir. Öncelikli olarak İslami emir ve yasakların öğretilmesi hedeflenmiştir. Bu eğitim sistemine yalnızca Şiiler değil Sünni gruplar da tabiidirler. Hatta radyo televizyon üst kurulu, çeşitli sivil toplum kuruluşları, örgütler de benzer anlayış çerçevesinden inşa edilmiştir⁴⁹. Dolayısıyla devletin ideolojik aygıtlarının İslami bir anlayış çerçevesinde yeniden düzenlendiği bir toplumsal yapı karşımıza çıkmaktadır.

İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasına yön veren bu hususta söz sahibi olan hem teoride hem de pratikte sürecin sahibi İran Anayasası'nın 57. ve 110. maddelerinde belirttiği üzere Veliye Fakih'tir. Veliye Fakih'e bağlı diğer kurumlar dış politikanın şekillenmesi noktasında öneme sahiptirler. Bu kurumlara örnek olarak Sazmane Tebligat İslami, Sazmane Ferheng ve İrtibatate İslami, Sazmane Hac ve Ziyaret, Mecmeye Dar'ul Tegribe Mezahibe İslami, Camiyet'ul Mustafa,

⁴⁸ Ahmed Negibzade, *Tesire Ferhenge Milli Ber Siyaset Khariciye İran*, s.93-167.

⁴⁹ Rahman Gehremanpur, *Huviyet ve Siyasete Harici Der İran ve Havermiyane*, Rozene Yayınevi, Tahran, 2015, s.168-179.

Mecmeye Caniye Ehle Beyt, Kometeye Emdade İmam Khumeyni⁵⁰ gibi kurumları sıralayabiliriz⁵¹.

İran İslam Devrimi'nden sonra kurulan yeni rejimin dış politikası İslam birliği üzerine inşa edilmiştir. İran komşu ve diğer ülkeleri ulus devlet anlayışı üzerinden tanımlamak yerine dar'ül İslam ve dar'ül harb olarak bir ayırım yapmaktadır⁵². İran'ın bu ayırımı dış politikasında benimsediği İslam birliği ilkesi üzerinden de anlamlandırılmaktadır. İran'ın devrim ihracı anlayışının temelinde de bu yaklaşım söz konusudur⁵³ (Muşırzade, 2006). İran'ın dış politika ilkelerinden olan bu yaklaşım, İran'ı uluslararası sistemin karşısında konumlandırmakta ve İran'ın politikalarını daha geleneksel bir forma büründürmektedir⁵⁴.

İran İslam Devrimi'nden sonra İslam kimliğinin milli kimlik karşısında konumlandırıldığı görülmektedir⁵⁵. Zira devrim öncesi süreçte ulusal/nasyonal bir dış politika kimliği taşıyan İran'da "İslam Cumhuriyeti" hüviyetini kazanılmasıyla birlikte ulusal kimlik İslami bir kimliğe dönüştürülmeye başlanmıştır. İran'ın hem iç politikasının hem de dış politikasının İslami anlayış üzerinden şekillenmesi aşamasında 'dindar aydınlar' etkili olmuşlardır⁵⁶. Pehlevi döneminde İran'ın tarihine dayandırılarak yükselen milliyetçilik devrime giden süreçte etkisini kaybetmeye başlamıştır. Özellikle Ali Şeriatî'nin ortaya koyduğu söylemlerin etkisi ile din, toplum nezdinde daha etkili bir öge haline getirilmiştir⁵⁷.

⁵⁰ Kometeye Emdade İmam Khumeyni sadece Müslüman ülkelere değil tüm ihtiyaç sahiplerine yardım amaçlı olarak kurulmuştur.

⁵¹ Rahman Gehremanpur, *a.g.e.*, s.230-232.

⁵² İslam düşünce ve topluluğunun hâkim olduğu Dar'ül İslam toprakları ve Müslüman olmayanların hâkim oldukları Dar'ül Harp topraklarıdır. Bu bakış açısından hareketle Dar'ül Harp bir savaş alanıdır ve başarı elde edilene kadar da mücadeleye devam edilmelidir.

⁵³ Humeyra Muşırzade, "Tehlile Siyasete Kharici Cumhuriye Eslami İran Ez Menzere Sazeangari", *Negayi Be Siyasete Khariciye Cumhuri Eslami İran* içinde, yazan Nesrin Museffa ve Hosein Nevrozi, Entesharate Vezarete Kharici, Tahran, 2006, s.13-25.

⁵⁴ Hosein Kerimiferd, "Tehlile Siyaset Khariciye Cumhuriye Eslami İran Ber Esase Muellifiaye Hoviyete Milli", *Fesnameye Tegigate Siyasi ve Beynulmilet*, 2009, s.155-190.

⁵⁵ Piruz Müctehidzade, *Demokrasi ve Hoviyete İrani*, s.127.

⁵⁶ Ahmed Negibzade, *Tesire Ferhenge Milli Ber Siyaset Khariciye İran*, s.114.

⁵⁷ Abdulkarim Suruş, *Ferbe Ter Ez İdeoloji*, Muessese Ferhengi Sırat, Tahran, 1998, s.119.

İran'ın dış politikasının sahip olduğu özellikler, devrime giden süreçte de etkili olan Eb'ü Ala Mevdudi, Reşid Rıza ve Seyyid Kutup gibi isimlerin görüşlerinin etkisinde şekillenmiştir⁵⁸. Michel Foucault da devrimin geleneksel İslami düşüncelerin siyasette etkin kılınması için gerçekleştirildiğini ifade etmiş devrimin bundan ötürü maddi ve manevi unsurların birlikte göz önünde bulundurulmasına özen gösterildiğini belirtmiştir⁵⁹.

1.3.1. Devrim İhracı

İran İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte İran'ın dış politika kimliğinde köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Böylelikle devrim ideallerimden ve Şii İslam düşüncesinden beslenen bir dış politika izlenmeye başlanmıştır. İdealist bir yaklaşım ile oluşturulan dış politika, realist bir uluslararası sistem ile karşı karşıya kalmıştır⁶⁰. İran İslam Devrimi sonrasında bölgedeki İslami Hareketlerde benzer bir devrimin kendi ülkelerinde de gerçekleşmesi imkânı üzerinde durulmuş ve devrim İslami Hareketler için bir model olarak görülmeye başlanmıştır⁶¹.

Abrahamian'ın tezini Graham Fuller ve Ruhullah Ramazani'ye göre bölgedeki siyasal değişimlerde devrimin rolü son derece büyüktür. Zira bölgede söz sahibi olmak isteyen İran, özellikle devrim ihracı politikasını izlemiştir. Devrim ihracı politikası yalnızca İran içerisindeki radikal gruplar tarafından desteklenmemiş aynı zamanda ılımlı gruplar da devrimin ihraç edilmesi gerektiği fikrini savunmuşlardır. Devrim ihracı sadece siyasal ideolojik bir yaklaşımdan dolayı değil; "Ne Doğu Ne Batı" politikasının da bir gerekliliği şeklinde belirlemektedir⁶². Bu politikanın bir sonucu olarak İran Körfez ülkelerinde, Lübnan'da, Azerbaycan ve Türkmenistan'da etkili bir güç haline gelmiştir. Esposito, İran'ın bu

⁵⁸ Hamid Ahmedi, *İran; Huviyet, Milliyet, Kovmiyet*, s.83-84.

⁵⁹ Michel Foucault, *İraniya Çe Royayi Der Ser Darend?*, Çev., Hosein Mesumi Hemedani, Hermes, Tahran, 1999, s.28-42.

⁶⁰ Ali Rıza Ezgendi, *Siyasete Khariciye Cumhuriye İslami İran*, Qumes, Tahran, 2016, s.10-11.

⁶¹ Ervand Abrahamian, *Khomeinism: Essays on Islamic Republic Of Iran*, University of California Press, California, 1993, s.85.

⁶² İbrahim Moteggi- Zohre Pustinci, a.g.e., s.43.

ülkelerdeki faaliyetleri ile İslam'ı etkin kılmayı amaçladığını ileri sürmüştür⁶³.

İran'ın özellikle devrimin gerçekleştiği ilk yıllarda izlediği devrim ihracı politika Batı ve emperyalizm karşıtlığının ürünü olarak da ifade edilmiştir. Devrim ardı süreçte İran'ın iç siyasetinde etkin olan gruplara göre de bu yaklaşım ortak zemin teşkil etmiştir⁶⁴. Ayetullah Humeyni ise İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasının İslam'ı dünya ülkeleri üzerindeki etki alanını genişletmek olduğunu ifade etmiş ve Siyonizm, kapitalizm ve komünizm propagandası yapan devletleri yerle bir ederek İslam'ı dünyada hâkim kılacaklarını belirtmiştir⁶⁵.

Ayetullah Humeyni ayrıca devrim ihracındaki asıl gayenin küresel güçler karşısında mücadele alanı oluşturmak olduğu belirtmiş⁶⁶ ve cihad anlayışında olduğu gibi tüm dünyayı kapsamı içine alacak bir yaklaşım çizmiştir. Negibzade ise, İran devrim ihracının Şii inancına göre Mehdi'nin tüm dünya üzerinde İslam'ı hâkim kılacağı düşüncesi üzerine temellendirildiği ileri sürmüştür⁶⁷.

Devrimi ihraç etmekte ki gaye yeni toprakları İran sınırlarına dahil etmek değil; farklı bölge ve ülkelerde devrim ve devrim ardı süreçte kurulan yeni rejimin ideolojisini hâkim kılmak şeklinde de ifade edilmiştir⁶⁸. İran'ın Anayasasına bakıldığında İran'ın dış politikasıyla ilgili maddelerden 8 tanesi yalnızca devrim ihracı konusu ile ilgilidir⁶⁹. Anayasada yer verilen bu maddeler göz önünde bulundurulduğunda İran'ın dış politikasında devrim ihracının belirleyiciliğinin gücü de ortaya çıkmaktadır.

⁶³ John Esposito, *Engelabe İran ve Bastabe Caniyan*, Çev. Mohsen Mudirshaneçi, Merkeze Bazşenasiye İslam Ve İran, Tahran, , 2004, s.55-56.

⁶⁴ Mecid Edibzade, *Zeban, Gofte-man ve Siyasete Kharici*, Neş're Ekhteran, Tahran, 2009, s.145.

⁶⁵ Ruhullah Khumeyni, *Sehife'ye Nur*, Neşre Asare İmam Khumeyni, Tahran, 1999, s.238.

⁶⁶ A. K. Ramazani, "Khumayni's Islam in Iran's Foreign Policy", *Islam and Foreign Policy* içinde, yazar Adeed Dawisha, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, s.72.

⁶⁷ Ahmed Negibzade, *a.g.e.*, s.233.

⁶⁸ Muhammed Rıza Dehshiri, "Derungerayi ve Berungerayi Der Siyasete Kharici Ez Didgahe İmam Khumeyni", *Felsnameye Pejoyishi Daneşgahe İmam Sadık*, 1999. s.7-32.

⁶⁹ Ali Rıza Ezgendi, *a.g.e.*, s.63-67.

Devrim öncesi süreçte İran bölgede Amerika'nın jandarması rolünde iken devrimin ardından ise kendi ideolojisinin savunucusu olarak etkinlik göstermeye başlamıştır. İran'ın bu politikasının bir sonucu olarak ise Amerika bölgede yeni ittifaklar kurmaya başlamıştır. Müctehidzade, Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Teşkilatı da İran'ın bölgedeki nüfuzunu kırmak için oluşturulduğunu iler sürmüştü ve İran'ın ise buna karşı dış politikasında devrimi ihraç etme yolunu seçtiğini ifade etmiştir⁷⁰.

İran-İrak Savaşı'nın ardından ise İran, devrim ihraç söylemlerini giderek bir kenara bırakmaya başlamış ve Ayetullah Humeyni'nin vefatından sonra ise idealist bir dış politikanın yerine realist bir dış politika izlenmeye başlanmıştır. Komşular ile sorunsuz bir dış politika hedeflenmiş ve devrim ihracı gündemleştirilmemiştir⁷¹.

Sonuç

İran'ın dış politikası incelendiğinde ön plana çıkan dört temel kimlik söz konusudur. Bunlar; İranlılık kimliği, İslam/Şia kimliği, Devrim ihraç kimliği, İran'ın jeopolitiği ve Şii Hilali kimliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

İran'ın dış politikasında etkili olan bu dört değişkenden biri olan İranlılık kimliği ile İran ari ırkın ittifakı ile bir bütünlük kazanabileceği ileri sürülmektedir. Yani İran aynı dili konuştuğu, benzer kültür ve tarihi paylaştığı ülke ve milletler ile birlikte hareket etmeyi anlamlı bulmaktadır. İranlılık kimliği Tacikistan, Afganistan, Azerbaycan, Türkmenistan gibi ülkeler ile geçmişte güçlü imparatorluk dönemindeki etkiye yeniden sahip olmayı gerekli göstermektedir.

İslam kimliğine göre İran'ın dış politikası tahlil edildiğinde İran'ın İslami ülkeler ile bir birlikteliği amaçlamaktadır. İslam kimliği ile hedeflenen İslam birliğinin sağlanmasıdır. İslam kimliği İran İslam Devrimi'nden sonra diğer kimliklerden daha fazla görünürlük kazanmaya başlamıştır. Devrim ihracı kimliği ile de devrim ardı süreçte

⁷⁰ Piruz Müctehidzade, a.g.e., s.144.

⁷¹ Alim Shah, *Tegire Paradeyme Siyasete Kharici İnan Der Dorane Khatemi*, Çev. Nadirpur Akhundi, Merkeze Pejoşhaye Meclise Şuraye İslami, Tahrán, 2001, s.61.

kurulan yeni rejimin diğer Müslüman ülkeler üzerinde etkili kılınması amaçlanmıştır.

İran'ın jeopolitiği göz önünde bulundurulduğunda ise İran'ın bölgede söz sahibi olmak için kullanılan bir kimlik olduğu anlaşılmaktadır. Bu kimlik özellikle İkinci Pehlevi döneminde (Muhammed Rıza Şah) İran'ın bölgenin jandarması olarak konumlanmasıyla etkili olmaya başlamıştır. Devrimden sonra jeopolitik güç devrim ihracı kimliği ile bütünleştirilerek İran'ın bölge ülkeleri için rol model olması yönünde bir dış politika izlendiği görülmektedir. Bu kimliklerden her biri belli dönemlerde daha fazla görünürlük kazanıp, İran'ın dış politikasında etkili olmuşlardır. Dolayısıyla İran'ın dış politikası ele alınırken bu kimlikler göz önünde bulunularak alınan kararlar, geliştirilen politikalar anlamlandırılabilir.

Kaynakça

- Abrahamian, E. (1993). *Khomeinism: Essays on Islamic Republic Of Iran*. California: Berkely: University of California Press.
- Ahmedi, H. (2003). Huviyeti İrani Bonyadha, Çaleşha ve Rişeha. *Pejoeşe Ferhengi*(6), 52-55.
- Ahmedi, H. (2004). Din ve Milliyet Der İran: Hemyari ya Keshmekesh? H. Ahmedi içinde, *İran: Huviyet, Milliyet, Kovmiyet* (s. 67). Tahran : Muessese'ye Tegigat ve Tose Ulume İnsani .
- Ahmedi, H. (2005). *İran; Huviyet, Milliyet, Kovmiyet*. Tahran: Muessese'ye Tegigat ve Toseyeye Ulume İnsani.
- Beshiriye, H. (2004). İdeolojiye Siyasi ve Huviyete İctumayi Der İran. H. Ahmedi içinde, *Din ve Milliyet Der İran: Hemyari ya Keshmekesh?* (s. 119-124). Tahran: Muessese'ye Tegigat ve Tose Ulume İnsani.
- Cottam, R. W. (2017). *Nasyonalizm Der İran*. (A. Tedeyyun, Çev.) Tahran : Entesharat'e Kevir.
- Daryae, T. (2018). İraniyet Der Dorane Bastan. *Mecelle'ye Ferhengi ve Huneriye Buhara*, 99-108.
- Daveri, M. T. (2007). Şia ve Mezayebe Diger; Berresiyeye Ozehayeye Cografiyayi Teamuli ve Çaleşi. *Feslname'ye Şia Şenasi*, 165-200.
- Dehghani, S. J., & Nouri, V. (2012). *Siyasete Harici Cumhuri İslami İran der Devrane Usulgerayi*. Tahran: İmam Sadık Üniversitesi.
- Dehshiri, M. R. (1999). Derungerayi ve Berungerayi Der Siyasete Kharici Ez Didgahe İmam Khumeyni. *Feslname'ye Pejoyishi Daneşgahe İmam Sadık*, 7-32.
- Edibzade, M. (2009). *Zeban, Gofteman ve Siyasete Kharici*. Tahran: Neş're Ekhteran.

Ekberi, M. A. (2015). *Tebarşinasi Hoviyete Cedide İrani (Esre Gacariye ve Pehleviye Evvel)*. Tahran: Entesharate Elmi ve Ferhengi.

Elling, R. C. (2013). *Minorities in Iran: Nationalism and Ethnicity after Khomeini*. New York: Palgrave Macmillan US.

Eshref, A. (2017). *Hoviyete İrani Ez Devrane Bastan Ta Payane Pehlevi*. (H. Ahmedi, Çev.) Tahran: Ney.

Esposito, J. (2004). *Engelabe İnan ve Bastabe Caniyan*. (M. Mudirshaneçi, Çev.) Tahran: Merkeze Bazşenasiye İslam Ve İnan.

Ezgendi, A. R. (2016). *Siyasete Khariciye Cumhuriye İslami İnan*. Tahran: Qumes.

Firuzabadi, S. C., & Nuri, V. (2012). *Siyaset Khariciye Cumhuriye İslami İnan Der Dorane Usulgareayi*. Tahran: Daneshgahe İmam Sadık.

Foucault, M. (1999). *İraniya Çe Royayi Der Ser Darend?* (H. M. Hemedani, Çev.) Tahran: Hermes.

Gehremanpur, R. (2015). *Hoviyet ve Siyasete Kharici Der İnan ve Khavermiyane*. Tahran: Entesharate Rozene.

Gerges, F. (2005). *Amerika ve İslam-e Siyasi*. Tahran: Mutalahat'e Rabordi.

Golkeremi, A., & vd. (2019). Teb'ine Jeopolitik Siyaset Khariciye Cumhuri İslami İnan Ba Tehkid Ber Gabiliyethaye Jeoekonomik. *Neşre'ye Tegigate Karbordiye Ulume Cogafyayi*, 37-77.

İslami, R. (2013). Olguye Siyaset Khariciye İnan Ez Meşrute Ta Ber Amedene Rıza Shah. *Fesnameye Tarikhe Revabite Kharici*, 23-71.

Gehremanpur, R. (2015). *Huviyet ve Siyasete Harici Der İnan ve Havermiyane*. Tahran: Rozene Yayınevi.

Keddie, N. (2002). *İnan Dorane Gacar ve Beramedene Rıza Khan*. Tahran: Gognus.

Kerimiferd, H. (2009). Tehlile Siyaset Khariciye Cumhuriye Eslami İnan Ber Esase Muellifiaye Hoviyete Milli. *Fesnameye Tegigate Siyasi ve Beynulfelil*, 155-190.

Khumeyni, R. (1999). *Sehife'ye Nur*. Tahran: Neşre Asare İmam Khumeyni.

Müctehidzade, P. (2008). *Demokrasi ve Hoviyete İrani*. Tahran: Kevir.

Müctehidzade, P. (2011). *Keshverha ve Merza Der Mentegeye Jeopolitike Khalice Fars*. Tahran: Vezarete Kharici.

Melekutiyan, M. (2005). Mukaddemeye Ber Cografyaye Siyasi ve Ehemmiyete Stratejike İnan. *Daneşkedeye Hugug ve Ulum Siyasi*, 203-221.

Moteggi, İ., & Pustinçi, Z. (2012). *Olgu ve Revend Der Siyasete Kharici İnan*. Qum: Daneşgahe Mofid.

Muşirzade, H. (2006). Tehlile Siyasete Kharici Cumhuriye Eslami İnan Ez Menzere Sazeengari. N. Museffa, & H. Nevrozi içinde, *Negayi Be Siyasete Khariciye Cumhuri Eslami İnan*. Tahran: Entesharate Vezarete Kharici.

- Muggeddem, M. C. (2012). Jeopolitike Novin Teşeyyu Der Khavermiyane ve Siyasete Khariciye Cumhuri İslami İran . *Fesnameye Jeopolitik*, 29-62.
- Museffa, N., & Novruzi, H. (2010). *Negayi Be Siyaset Harici Cumhuri İslami İran*. Tahran: İran Dışişleri Bakanlığı.
- Mutteki, İ., & Kazimi, H. (2007). Sazengari, Huviyet, Zeban ve Siyasete Hariciye İran. *Feslameye Siyaset*, 209-237.
- Negibzade, A. (2006). *Tesire Ferhenge Milli Ber Siyasete Kharici Cumhuriye İslamiye İran*. Tahran: Vezarete Kharici.
- Negibzade, A. (2009). *Tesire Ferhenge Milli Ber Siyaset Khariciye İran*. Tahran: Vezaret Kharici.
- Nekheyi, H. (1998). *Tevafukh ve Tezaume Menafeye Milli ve Mesaleye Eslami (Berresiye Tedbigiye Siyasete Kharici Devlethaye Milli ve Eslami)*. Tahran: Vezarete Kharici.
- Paul, G. (2007). *Nato and Energy Security*. CRS Report For Congress.
- Ramazani, A. K. (1985). Khumayni's Islam in Iran's Foreign Policy. A. Dawisha içinde, *Islam and Foreign Policy* (s. 72). Cambridge: Cambridge University Press.
- Rebi'iniya, B., & vd. (2018). Siyasete Emniyete Enerjiye Amerika ve Jeopolitike Enerjiye İran. *Daneşgahe Azad Vahide Sehrriza*, 1-26.
- Recai, F. (2003). *Mushkeleye Hoviyete İraniye Emruz* . Tahran: Neş're Ney.
- Seccadpur, S. M. (2006). *Jeopolitik ve Siyaset Khariyice İran*. Tahran: Encumene Jeopolitike İran.
- Semihi, M. (2018). *Neberde Gudret Der İran (Çera ve Çigune Ruhaniyet Berende Şod)*. Tahran : Neş're Ney.
- Seriyulkalem, M. (2017). Nizame Beynülmelel ve Jeopolitike Cedide Khavermiyane. *Pejoeshnameye Ulume Siyasi*, 101-139.
- Shah, A. (2001). *Tegire Paradeyme Siyasete Kharici İran Der Dorane Khatemi*. (N. Akhundi, Çev.) Tahran: Merkeze Pejoeshhaye Meclise Şuraye İslami.
- Suruş, A. (1998). *Ferbe Ter Ez İdeoloji*. Tahran: Muessese Ferhengi Sırat.
- Terhalle, M. (2007). Are the Shia Rising? *Middle East Policy Council*(14), 69-83.
- Waltz, K. (2015). *Uluslararası Politika Teorisi*. (O. S. Binatlı, Çev.) Ankara : Phoenix Yayınevi.
- Zareyi, B., & Pilten, F. (2019). *Berresiye Evamel Vagegerayi İran Ez Menzere Cografiyeye Siyasi ve Jeopolitik*. Tahran: Pejoeshhaye Cografiyeye Ensani.
- Zencani, D. İ. (2005). *Cehani Şoden ve Siyasete Kharici*. Tahran: Entesharate Vezarete Kharici.
- Zergami, B., & vd. (2014). Jeopolitike Şie ya Hilale Şie (Mebani, Hedaf, Ruyikerd'a). *Pejoeshhaye Cografiyeye İnsani*, 197-214.

Ankara Vilayetinde Yolsuzluk ve Kaçakçılık Üzerine Bazı Tespitler (1908-1918)*

Erciment Sarıay*

(ORCID ID: 0000-0002-0570-8441)

Makale Gönderim Tarihi

16.12.2019

Makale Kabul Tarihi

30.01.2020

Özet

Tarihsel süreç içinde her devlette olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de bazı yolsuzluk olaylarına şahit olunmuştur. Devlet her daim yolsuzluğun önüne geçebilmek için bazı yasal düzenlemeler yapmıştır. Özellikle Tanzimat ve Meşrutiyet sürecinde yapılan düzenlemeler yolsuzluğun önlenmesi açısından son derece önemlidir. Ancak yapılan bu düzenlemeler yolsuzluk, rüşvet, zimmete para geçirme, irtikâp gibi kamusal ve toplumsal ahlaki zedeleyen olayları engelleyememiştir.

Kamu düzenine zarar veren bir başka olgu da kaçakçılıktır. Kaçakçılık ülke genelinde her ne kadar kıyı kesimlerde yoğun olarak görülse de iç kesimler de bundan etkilenmiştir. Anadolu ulaşım ağı içerisinde önemli bir konuma sahip olan Ankara vilayeti, kaçakçılığın geçiş güzergâhlarından biri olmuştur. Bu minvalde, çok yaygın olmamakla birlikte vilayette, kaçakçılık, özellikle de bütün kaçakçılığına ilişkin vakalara şahit olunmuştur. Bununla birlikte Ankara'nın, incelenen dönemde, kaçak tütünün pazarlanması ve tüketilmesi açısından da bir pazar konumunda olduğu söylenebilir.

Ekonomik, sosyal ve ahlaki çürümenin bir sonucu olan yolsuzluk ve kaçakçılık olgusu, Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde hem merkezde hem de taşrada kamu düzeninin sağlıklı şekilde işleminin önündeki önemli sorunlardandır. Bu sorunlar zaman zaman Ankara vilayetinde de görülmüş ve toplumsal huzuru olumsuz yönde etkilemiştir. Yolsuzluk ve kaçakçılık vakalarının Ankara vilayetine yansımalarının ele alındığı bu çalışmanın kuramsal

* Bu makale, "II. Meşrutiyet Döneminde Ankara Vilayetinde Asayiş, Suç ve Ceza" isimli yayınlanmamış doktora tezinde yer alan, yolsuzluk ve kaçakçılık başlıklı konunun yeniden gözden geçirilmesi suretiyle üretilmiştir.

* Dr. Aksaray Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, ercumentsariay@gmail.com.

çerçevesi, yolsuzluk, rüşvet, zimmetine para geçirme, kaçakçılık (özellikle tütün kaçakçılığı) kavramları üzerine inşa edilmiştir. Çalışmanın temel amacı, incelenen dönemde Ankara vilayetinde meydana gelen yolsuzluk ve kaçakçılık vakalarını, merkezi hükümet ile yerel yönetimin bu konudaki tutumunu ve toplumun bundan nasıl etkilendiğini arşiv belgeleri ışığında ortaya koyabilmektir.

Çalışmada, Ankara, Aydın ve Trabzon vilayetlerinde yaşanan kaçakçılık faaliyetleri ana hatlarıyla karşılaştırılarak konu hakkında genel bir fikir edinilmesi amaçlanmıştır. Ancak, yolsuzluk konusunda Aydın ve Trabzon vilayetleriyle ilgili yeterli veriye ulaşılamadığından bir karşılaştırma yapılamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Ankara vilayeti, Kamu görevlileri, Yolsuzluk, Kaçakçılık, Tütün kaçakçılığı.

Some Findings on Corruption and Smuggling in Ankara Province

Abstract

In the historical process, as in every state, some corruption incidents have been witnessed in the Ottoman Empire. The state has always made some legal arrangements to prevent corruption. In particular, the regulations made during the Tanzimat and Constitutional Monarchy periods are extremely important in terms of preventing corruption. However, these regulations could not prevent the incidents that damage public and social morality such as corruption, bribery, malversation, and perpetration.

Another fact that harms the public order is smuggling. Although smuggling is common in coastal areas throughout the country, upcountry areas also affected by this. Ankara province, which has an important position within the Anatolian transportation network, has become one of the transition routes of smuggling. In this respect, in the province, although not very common, cases of smuggling have been witnessed, especially tobacco smuggling. However, it can be said that Ankara is also a market in terms of marketing and consumption of smuggled tobacco in the examined period. The fact of corruption and smuggling, which is a result of economic, social and moral decay, is one of the important problems for maintaining a healthy public order both in the center and in the rural during the dissolution process of the Ottoman Empire. These problems have been also seen occasionally in Ankara province and affected social peace negatively. The theoretical framework of this study, which examines the reflections of corruption and smuggling cases on Ankara province, has been built on the concepts of corruption, bribery, malversation, smuggling (especially tobacco smuggling). The main purpose of this study is to

reveal the incidents of corruption and smuggling in the province of Ankara, the attitudes of the central government and the local government on this issue and how the society is affected in the light of archive documents.

This study evaluates the smuggling activities in Ankara, Aydın, and Trabzon provinces in general. However, no comparison was made for the corruptions in Aydın and Trabzon provinces as there wasn't sufficient data.

Keywords: Ankara province, Public officials, Corruption, Smuggling, Tobacco smuggling.

Giriş

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Devleti'nin son yıllarına damgasını vurmuş siyasi bir örgüttür. 1908-1913 yılları arasında devlet organlarını kısmen denetimi altına alan bu örgüt, 1913'ten sonra devletin bütün organlarına hâkim olmuş, 1918'e kadar da bu hâkimiyetini sürdürmüştür. Bu süreçte devleti ve toplumu hemen her alanda dönüştürmeye çalışan İttihat ve Terakki, II. Abdülhamit döneminin siyasi ve iktisadi anlayışına karşın yenilikçi bir yol izlemiştir. Özellikle iktisadi alandaki anlayış değişikliği ve uygulamalar bunun açık bir göstergesidir.

1908 sonrasında Osmanlı yönetimini nüfuzu altına alan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktisat politikasında, 1914'e kadar liberal ve tarıma öncelik veren bir anlayış ön planda olmuştur. Bununla birlikte, cemiyet içinde korumacılık ve sanayileşmeye önem verilmesi gerektiğini savunanlar da yer almıştır. Ancak, kapitülasyonlar ve uluslararası ticari sözleşmeler tek taraflı karar almayı zorlaştırdığı için, I. Dünya Savaşı başlayana kadar iktisat politikasında istenilen değişiklikler uygulanamamıştır. Savaşın başlamasıyla birlikte İttihat ve Terakki yönetimi iç ve dış gelişmelere bağlı olarak kendi iktisat politikası olan "Milli İktisat" politikasını yürütme imkânına kavuşmuştur.¹

Savaş, Osmanlı düzenini sarsarken, cephelerdeki gelişmelerden çok cephe gerisinde yaşananlar ön plana çıkmıştır. Neticede şartların da zorlamasıyla savaş ekonomisinin sebep olduğu bir yapısal değişim

¹ Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, 8. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.164.

ortaya çıkmıştır. Osmanlı ekonomisinin savaş esnasında dışarıyla bağlantısının kesilmesi devleti kendi imkânlarıyla yetinmek mecburiyetinde bırakmıştır. Özellikle seferberlikle birlikte ordunun ihtiyaçları ön plana çıkmış, mal ve hizmetlerin büyük çoğunluğu bu yönde kullanılmaya başlanmıştır.²

Osmanlı'nın savaş sırasında denizden kuşatılması ve dışarıyla bağlantısının kesilmesi ithalat yollarını tıkamıştır. Bu durum Anadolu'yu, genel işe ve ordunun ihtiyaçlarının karşılanması açısından vazgeçilmez bir konuma getirmiştir. Ancak, Anadolu'daki nüfusun önemli bir kısmının silahlı hale alınmış olması ve savaşın getirdiği belirsizlikler nedeniyle üretim düşmüş, üreticiyi pazara yönelik üretim yapmaktan alıkoymuştur. Bunun yanı sıra savaşın yol açtığı kaos, taşıma sisteminin yetersizliği, işgücü açığı ve piyasalardaki dalgalanmalar tarımsal üretimi olumsuz etkilemiştir. Bu durumda hükümet, ordunun ve sivil halkın işesini karşılamak için çiftçiyi ve köylüyü destekleyecek önlemler almaya çalışmıştır.³ Bu minvalde köylüye ucuz kredi verilmiş, tohum yardımı yapılmış, köylünün ürününe yüksek fiyatlar verilmiştir.

Savaş döneminde devlet, ekonominin hemen her alanını, özellikle de tarım ürünlerinin üretim, fiyat, dağıtım aşamalarını kontrol altında tutmaya büyük çaba göstermiştir. Örneğin, başkentin ve ordunun hububat ve un ihtiyacını karşılamak için Anadolu demiryolunun daha etkin bir biçimde kullanılması için, İşe Nezareti'nin öncülüğünde vagon ticaretine başlanmıştır. Öte yandan piyasa da kıtlığı çekilen malların ithalatı ve dağıtımı için de tekeller oluşturulmuştur.⁴ Amaç daha öncesinde gayrimüslim tüccarların elinde bulunan ticari faaliyetlerin Türklerin eline geçmesini sağlamaktır. Böylece devlet eliyle milli burjuvazinin oluşturulması anlamında ilk adım atılmış, ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için yapılan mal alımlarında Müslüman tüccara ayrıcalık tanınmıştır. Ancak bu ayrıcalıktan yararlanan bazı tüccarlar elindeki malı piyasaya sürmeyerek yüksek kazanç elde etmişlerdir. Bu da fiyatların artmasına neden olmuş, kentlerde ve kırsal kesimde yaşayan halkın alım gücü düşmüştür.

² Zafer Toprak, *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi*, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016, s.33.

³ Toprak, a.g.e., s.114-115.

⁴ Pamuk, a.g.e., 169-170.

Savaş ortamında yaşanan mal darlığı ve aç gözlülük gibi etkenlere bağlı olarak yağmacılık, vurgunculuk, karaborsacılık yapıp haksız kazanç sağlayan zengin bir grup türemiştir. Merkezi hükümet bu gibi durumları önlemek için geç de olsa 1917’de “İhtikârın Men’i Hakkında Kanun-u Mavakkat”ı çıkarmıştır. Kanunda savaşın bahane edilerek mal istif edilmesi, fiyatların aşırı kâr amacıyla yükseltilmesi gibi fiiller, ihtikar yani spekülasyon olarak değerlendirilmiş, bu gibi fiillerin suç sayılacağı, faillerinin ise üç aydan üç yıla kadar hapis ve 100 liradan 5000 liraya kadar para cezasına çarptırılacakları belirtilmiştir.⁵ Kanunun uygulamaya konulmasıyla olumlu bazı sonuçlar elde edilmiş ise de yolsuzluk olgusu kapsamında değerlendirebileceğimiz, ihtikâr, vurgunculuk, rüşvet, zimmete para geçirme gibi vakalar hem başkentte hem de Anadolu’da var olmaya devam etmiştir.

Ankara Vilayetinin İdari, Ekonomik ve Demografik Yapısı

22 Ocak 1871’de çıkarılan “İdare-i Umumiye Vilayet Nizamnâmesi” vilayet, sancak, kaza, nahiye ve köylerin yönetimini detaylı olarak ortaya koymuş, yöneticilerin görev ve yükümlülüklerini ayrı ayrı açıklamıştır.⁶ Söz konusu nizamnâmeye göre, Ankara vilayeti, Ankara, Yozgat, Kayseri ve Kırşehir sancaklarından meydana gelmiştir.⁷ II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde ise Ankara vilayetinde 5 sancak ve 24 kaza yer almıştır. Bu sancak ve kazalar şunlardır: Ankara sancağı ve bağlı kazalar (Ayaş, Yabanabad, Beypazarı, Sivrihisar, Bala, Mihaliççık, Nallıhan, Haymana ve Kalecik), Çorum sancağı ve bağlı kazalar (İskilip, Sungurlu ve Osmancık), Kayseri sancağı ve bağlı kazalar (Develi ve İncesu), Kırşehir sancağı ve bağlı kazalar (Avanos, Keskin ve Mecidiye), Yozgat sancağı ve bağlı kazalar (Akdağmadeni ve Boğazlıyan).⁸ Ancak 1914’te Kayseri sancağı

⁵ Toprak, a.g.e., s.220-221.

⁶ Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Yerel Yönetim Metinleri: 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri” *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 5, Sayı 25, 1996, s.89-99.

⁷ *Ankara Vilayet Salnamesi*, 1288 (1872), 139-178. Ancak bu idari taksimat şartlara göre değişiklik göstermiş, bazı kazalar nahiyeye bazı nahiyeler de kaza statüsüne dönüştürülmüştür. Bu süreçte Yozgat’a bağlı bir kaza olan Çorum, önce sancak statüsüne yükseltilmiş, daha sonra da Ankara’ya bağlanmıştır. İskilip, Osmancık, Sungurlu kazaları da Çorum sancağına dâhil edilmiştir. *Ankara Vilayet Salnamesi*, 1318 (1900), 130-274.

⁸ *Devlet Salnamesi*, 60. Sene, R.1328/1912, 555-564.

müstakil bir liva haline getirilerek vilayetten ayrılmıştır.⁹ Bunun yanı sıra, bazı nahiyeler kazaya dönüştürülürken, bazı kazalar da vilayetten ayrılmıştır. Örneğin 1915 yılında Mihalıççık ve Sivrihisar kazaları, müstakil liva haline getirilen Eskişehir'e bağlanmış, Çorum sancağına bağlı Mecidözü nahiyesi de kaza yapılmıştır.¹⁰

Ankara vilayetinde meydana gelen idari birimlerdeki değişikliklerde, bölgenin asayiş ve emniyeti başta olmak üzere, ulaşım olanaklarının, gayrimüslimlerle ilgili tedirginliklerin, iç göçlerin, demografik hareketliliğin, ekonomik nedenlerin, etkili vergi toplayabilmenin, yönetimden kaynaklanan zorunlulukların belirleyici etkenler olduğu söylenebilir.

Vilayetin ekonomik yapısına bakıldığında, Vilayetin merkez sancağı olan Ankara, XVI. ve XVII. yüzyılda kendi ihtiyaçlarını karşılayabilen bir ekonomiye sahip olmanın yanı sıra, yakın ve uzak çevresiyle de ticari ilişkiler kurabilmiş bir şehirdir. Dolayısıyla Ankara, kendi imkânları çerçevesinde uluslararası ticarete dâhil olabilmıştır.¹¹ Bu ticarete, tiftik yününden dokunan sof ve şallar önemli bir rol oynamıştır.¹² Ankara ekonomisinde tarımsal faaliyetler de yer almış, ancak tarım üretiminin geleneksel metotlarla yapılması, ekilebilir alanların sadece yüzde sekizinin kullanılması harcanan emeğin karşılığını verememiştir.

XIX. yüzyılda, Ankara ekonomisinde bir daralma söz konusudur. Bunun temel nedeni İngiltere'nin dokuma alanındaki egemenliğinin Ankara tekstilini tehdit etmesidir.¹³ Bilhassa İngilizlerin tiftik keçisini Güney Afrika'da yetiştirmeye başlamaları, Ankara tiftiğine büyük zarar

⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti İdare Evrakı (DH. İD), 212/1, 26 Cemazeyilevvel 1332/22 Nisan 1914.

¹⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezâreti İdare-i Umumiye Evrakı (DH.İUM), 45/1, 16 Cemazeyilevvel 1333/1 Nisan 1915.

¹¹ Mehmet Tunçer, *Ankara (Angora Şehri Merkez Gelişimi (14-20. Yüzyıl)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, 33.

¹² Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kent ve Kentliler*, 5. Basım, Neyir Berktaş (çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, 178; Taş, a.g.e., s.60-64; Tuncer, a.g.e., s.35-36;

¹³ Sevgi Aktüre, 1830'dan 1930'a Ankara'da Günlük Yaşam, *Tarih İçinde Ankara II*, Yıldırım Yavuz (der.), ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara 2001, s.36-37.

vermiştir.¹⁴ XX. yüzyılın başlarında ise Ankara, iktisadi açıdan oldukça zor günler geçirmiştir. Bu duruma yakından tanıklık eden *Tanin Gazetesi* muhabiri Ahmet Şerif, Ankara'nın büyük bir köye benzediğini, sokakların tenha ve cansız olduğunu belirterek, Ankara için oldukça karamsar bir tablo çizmiştir. Ankara'ya bağlı kazaların da merkezden pek farklı olmadığı, yol ve köprülerin bakımsız, sokakların dar, dükkânların küçük olduğu Ahmet Şerif'in gözlemlerinden anlaşılmaktadır.¹⁵

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı yönetimi ağırlıklı olarak savaş ekonomisine ve devletçiliğe yönelmiştir. Savaş şartları içinde İstanbul'un iyesi için alınan tedbirler, Ankara ticaretini de bir miktar canlandırmıştır.¹⁶ Harp sırasında şirketlerin ticari faaliyetleriyle birlikte tarım ve hayvancılık da Ankara'nın önemli ekonomik faaliyetleri içinde yer almıştır. Ancak savaşın bütün ülkede olduğu gibi Ankara'da da iktisadi yapıyı olumsuz etkilediğini söylemek mümkündür.¹⁷ Örneğin, savaş sırasında Ankara'da sürgünde bulunan Refik Halit Karay'a göre, Ankara, ağaçsız, bahçesiz, yolsuz, bakımsız ve cansız bir kenttir.¹⁸ Öte yandan 1916'da yaşanan büyük yangın Ankara'ya büyük zarar vermiş, savaşın sıkıntılarını yaşayan halkı daha zor bir duruma düşürmüştür.¹⁹

Bu dönemde, Ankara vilayetine bağlı diğer sancakların iktisadi yapıları Ankara sancağından çok farklı değildir. Örneğin Yozgat sancağı

¹⁴ Yusuf Güler, *Ankara Vilayetinde İdari Yapının Yöredeki Sosyo-Ekonomik Yapıya Olan Etkileri (1880-1919)*, yayınlanmamış Doktora Tezi, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Samsun 2007, s.200-206.

¹⁵ Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, Cilt I, Mehmet Çetin Börekçi (Haz.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s.69-70.

¹⁶ Vehbi Koç hatıralarında ticaretin canlanmasına ilişkin şunları söylemiştir: "*Birinci Dünya Savaşı'nda Karadeniz tamamen kapalı Ruslar mayın dökmüşler, bu bölgeye ulaşım Ankara üstünden karadan yapılırdı. Samsun'a gidecek bir mal Haydarpaşa'dan trenle Ankara'ya gelir, Ankara'dan araba, at, deve sırtında giderdi. Samsun, Trabzon ve bütün Karadeniz bölgesinin ürünü tütün ve fındıklarda arabayla veya hayvan sırtında Ankara'ya gelir buradan trenle İstanbul'a gönderilirdi. İsveçli Hochstrasser firmasının Türkiye'deki işlerini İkiyon adında bir Ermeni tüccar yaparmış. Babamı bu Ermeni tüccara önermişler. Hoochstrasser firmasının Samsun ve Trabzon'dan gelen fındık ve tütünlerini Ankara'da teslim alır, vagon bulur, İstanbul'a yollardık*". Vehbi Koç, *Hayat Hikâyem*, İstanbul: Apa Ofset, 1974, s.24; Pamuk, a.g.e., s.163-174.

¹⁷ Aktüre, a.g.m., s.55.

¹⁸ Refik Halit Karay, *Delî*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1939, s.32-46.

¹⁹ Ali Birinci, *Refik Halit Karay: Ankara*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2009, s.66-79. Yangına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Karay, a.g.e., s.46-51.

coğrafi yapısı gereği genelde göçebe hayatının yaşandığı bir bölgedir. Buna rağmen kentte küçük ölçekli sanayi ve ticaret ekonomik faaliyetler arasında yer almıştır.²⁰ İncelenen dönemde Ankara vilayetine tabi Çorum sancağı ise kısmen canlı bir ticari hayata sahiptir. Bu bağlamda şehrin kendi kendine yeterli bir ekonomiye sahip olduğu söylenebilir. Çorum ve çevresinde yapılan tarımsal faaliyetler çerçevesinde, bölgede buğday, arpa, darı, yulaf, nohut, mercimek gibi tarımsal ürünler yetiştirilmiştir.²¹ Vilayete bağlı diğer bir sancak olan Kırşehir’de, ticari ve ekonomik faaliyette bulunan pek çok esnaf, sanatkâr ve tüccar büyük ölçüde geleneksel Ahilik kurumuna bağlı kalmıştır. Tarım, hayvancılık ve halıcılık da ekonomik faaliyetler arasında yer bulmuştur.²²

Vilayetin demografik yapısına gelince, XIX. yüzyılın sonlarında, Ankara vilayetinin toplam nüfusu 763.262 Müslüman, 34.995 Rum, 67.790 Ermeni, 415 Yahudi, 6.330 Katolik ve 2.240 Protestan olmak üzere 875.000 civarındadır.²³ 1897’de ise vilayetin toplam nüfusu 1.018.727’dir.²⁴ 1906’da Ankara vilayetinin genel nüfus toplamı 1.157.131’dir. 1914’te Ankara vilayetinin toplam nüfusu 953.817’dir. Bu nüfusun 877.285’i Müslüman, 20.226’sı Rum, 44.507’si Ermeni, 1.026’sı Yahudi, 7.069’u Ermeni Katolik, 2.381’i Protestan’dır.²⁵ Nüfus sayımlarına bakıldığında vilayetin demografik yapısında birtakım değişiklikler olmuştur. Savaşlar, kıtlıklar, salgın hastalıklar, asayiş sorunları ve ekonomik sıkıntılar bu değişikliklerin başlıca nedenlerindedir.

Ankara Vilayetinde Yaşanan Yolsuzluklar

Tarihin her döneminde görülen yolsuzluk, özellikle devlet teşkilatlarının oluşumuyla birlikte ortaya çıkmıştır. Yolsuzluk, devletlerin, sosyal, ekonomik, hukuki şartlarına göre artış ya da azalış

²⁰ Taha Niyazi Karaca, *Ermeni Sorununun Gelişim Sürecinde Yozgat’ta Türk Ermeni İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s.31.

²¹ M. Mahfuz Söylemez, “Vilayet Salnâmelerine Göre Osmanlı’nın Son Döneminde Çorum”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12, 2007/2, 33-35.

²² İlhan Şahin, “Kırşehir”, *DİA*, Cilt 25, İstanbul 2002, s.483.

²³ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.332.

²⁴ Tevfik Güran, *Osmanlı Devleti’nin İlk İstatistik Yıllığı 1897 Tarihi İstatistiksel Dizisi*, Cilt 5, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1997, s.24. Bu nüfus içinde 37.000 Rum, 74.000 Ermeni bulunmaktadır.

²⁵ Karpat, *a.g.e.*, s.336.

gösterebilmiştir. Yolsuzluk, genel anlamda kamu gücünün kişisel menfaatler doğrultusunda kötüye kullanılmasıdır.²⁶ Yolsuzluğun en çok bilinen türleri ise rüşvet, zimmete para geçirme, görevi kötüye kullanma, irtikâp ve adam kayırmadır.²⁷ Yolsuzluğun, bütün bu kavramlarla az veya çok ilişkisi olmakla birlikte, hepsini kapsayıcı mahiyette olduğunu söylemek mümkündür. Yolsuzluk, her ne kadar evrensel bir olgu olarak görülse de, devletlerin siyasi, kültürel, hukuki değerlerine göre farklılıklar gösterebilir.²⁸

Tarihsel süreç içinde her devlette olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de yolsuzluk olayları görülmüştür. Devlet, süreç içinde yolsuzluğun önüne geçebilmek için bazı yasal düzenlemeler yapmıştır. Bu konuda, özellikle Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde önemli adımlar atılmıştır. Ancak, atılan bu adımların etkisi sınırlı kalmış, yolsuzluk, rüşvet, zimmete para geçirme, irtikâp gibi kamusal ve toplumsal ahlakı zedeleyen olaylar tam olarak önlenememiştir.

Adliye Teşkilatında Yolsuzluklar

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra adliye teşkilatının ıslahına yönelik önemli adımlardan biri olan 1908-1909 tensikat düzenlemesi,²⁹ ehliyet sahibi ve eğitilmiş kişilerin teşkilata alınmasını, medrese kökenli adli

²⁶ Kemal Özsemerci, *Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzluklar, Nedenleri, Zararları ve Çözüm Önerileri*, Sayıştay Başkanlığı, 2003, 4-6; TEPAV, *Yolsuzlukla Mücadele*, 2. Basım, Matsa Basımevi, Ankara, 2006, s.23.

²⁷ Cengiz Kırılı, *Yolsuzluğun İcadı*, Verita Yayınları, İstanbul, 2015, s.9.

²⁸ *Rüşvet*, en genel manada, yetkili bir kişiye, bir başkası tarafından toplumun usul ve kaidelerine aykırı bir şekilde çıkar vaad edilerek ya da sağlanılarak bir işin yaptırılmasıdır. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No. 252, Ankara, 1969, s.1.

İrtikâp, haraç veya yiyicilik olarak bilinen bu kavramın rüşvetten farkı, hizmet alan tarafın ikna ya da baskıyla memura bir bedel ödemeye zorlanmasıdır. TEPAV, *a.g.e.*, s.28.

Zimmet, memurun mal veya para gibi kamu kaynağını kanuna aykırı bir biçimde kişisel çıkarı için kullanmasıdır. *Türk Hukuk Lugatı*, 3. Basım, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1991, s.371; Özsemerci, *a.g.e.*, s.20.

²⁹ Tensikat: Devlet dairelerindeki memur sayısının azaltılması ve maaşlarının yeniden düzenlenmesidir. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi Cilt 1, Kısım 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara 1991, s.90; İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Abdülhamid Dönemi memur kadroları büyük ölçüde tasfiye edilmiştir. Aykut Kansu, 1909 Devrimi, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s.155. Erkan Tural, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye ve Mezahip Nezareti'nde Bürokratik Reform", AÜHF, C 57, Sayı 2, Yıl 2008, s.229. makale aralığı: 223-252.

personel yerine yeni kanunlara uyum sağlayabilecek personelin getirilmesini, müfettişlerin görev ve yetkilerinin yeniden düzenlenmesini öngörmüştür.³⁰ Bu düzenlemeye paralel ülkedeki adliye teşkilatları gözden geçirilmiş, istinaf ve bidayet mahkemeleri ile merkez teşkilatı arasındaki bağların güçlendirilmesi için müfettişlik kurumunun daha işlevsel hale getirilmesine çalışılmıştır.³¹ Bu çerçevede imkânlar ölçüsünde kimi yerlerde istinaf ve bidayet mahkemeleri açılmış, bu mahkemelere yapılan atamalarda personelin eğitilmiş olmasına dikkat edilmiştir.³² Diğer yandan adliye teşkilatında çalışan personelin maaşlarını iyileştirmeye yönelik bazı adımlar atılmıştır. Ancak merkezde çalışan personele, taşrada çalışan personelden daha fazla maaş verilmesinin taşradaki adliyelerde rüşvet ve yolsuzluklara zemin hazırladığı, Meclis-i Mebusan'daki toplantılarda sık sık gündeme gelmiştir.³³

Hukuk bürokrasisinin öncülüğünde adli sistemde yapılmak istenen değişiklikler, ihtiyaçları karşılamaktan uzak kalmıştır. Çünkü mali yetersizliklerden dolayı kısa sürede nitelikli personel yetiştirilememiş, taşra teşkilatları tam olarak oluşturulamamış, personelin özlük hakları iyileştirilememiş ve adalete güven tam olarak sağlanamamıştır.³⁴ 4 Haziran 1911'de adliye teşkilatına dair geniş kapsamlı bir nizamnamenin hazırlanarak uygulamaya konulması, taşra teşkilatlarının sorunlarını tam olarak çözememiştir. Bu sorunların başında ise yolsuzluk, rüşvet ve suiistimal gibi vakalar gelmektedir.³⁵

Ele alınan dönemde ülkenin her yerinde olduğu gibi Ankara vilayetinin adli kurumlarında da rüşvet, suiistimal, yolsuzluk gibi vakalara rastlanmıştır. Örneğin, Ankara'ya vilayetine bağlı Kırşehir sancağı adliyesinde bazı memurlar görevlerini suiistimal etmişlerdir. Şikâyetlerin artması üzerine, Dâhiliye Nezareti Ankara valiliğine gönderdiği yazıda, konu hakkında tahkikat yapılmasını ve neticesinin

³⁰ MMZC, Cilt 1, İçtima 87, 25 Mayıs 1325/6 Haziran 1909; s.153-166. Tural, a.g.m., s.232; Düstur, II. Tertib, Cilt II, s.33; Tanin, Sayı 441, 11 Teşrinisani 1325/24 Kasım 1909.

³¹ Tural, a.g.m., s.233.

³² Tanin, Sayı 361, 21 Ağustos 1325/3 Eylül 1909.

³³ MMZC, Cilt 2, İçtima 100, 17 Mayıs 1326/30 Mayıs 1910, 574-593.

³⁴ MMZC, Cilt 2, İçtima 73, 30 Mart 1327/11 Nisan 1911, s.42-52.

³⁵ Düstur, II. Tertib, Cilt III, s.467-479.

bildirilmesini istemiştir.³⁶ Rüşvet alınmasıyla ilgili olarak Ankara valiliğinden Dâhiliye Nezâreti'ne yazılan bir yazıda, Avanos kazası halkının Adliye'de rüşvetsiz iş gördümediği ve Kaymakamın buna göz yumduğu ifade edilmiştir. *Azadamard* isimli gazetede bu hususla ilgili çıkan bir yazıda ise Avanos kazası mahkemesinde görevli müddeiumumi muavini Hacı ve müstantik Mustafa Bey'in kanun dairesinde hareket etmedikleri ve mahkeme işlemlerinde usulsüzlük yaptıkları, bunun yanı sıra ceza reisi Salih Bey'in görev sırasında diğer görevlilere hakaret ettiği ifade edilmiştir. 14 Mart'ta Dâhiliye Nezâreti'nden Adliye Nezâretine gönderilen yazıda Avanos Nizamiye Mahkemesi'nde işlerin düzenli yürümediği ve rüşvetsiz iş yapılmadığına yer verilmiştir.³⁷ Bu tür vakalara yalnızca Adliye mahkemelerinde değil, Şer'iyeh Mahkemelerinde de tesadüf olunmuştur. Örneğin, Ankara'nın Hacı Musa Mahallesi Camisi imamı Bahri ve aynı mahalleden Abdülkerim Efendi ile Esderzâde Mehmed Efendi, vakıf malına bakma davasında mahkeme başkâtibi Hacı Mehmed Efendi'nin kusurlu olduğunu iddia etmişlerdir. Yapılan inceleme sonucunda Hacı Mehmed Efendi, Ceza Kanunu'nun yüz ikinci maddesi gereğince bir aylık maaş kesimiyle cezalandırılmıştır.³⁸ Şüphesiz ki bu misallere bakarak adli teşkilatta suiistimal ve rüşvet olaylarının çok yaygın olduğunu söyleyerek bir genelleme yapmak doğru değildir. Bütün zorluklara rağmen görevlerini fedakârlıkla sürdüren mahkeme görevlilerini de unutmamak gerekir.

Zimmete Para Geçirme, Rüşvet ve Usulsüz İhale Vakaları

1908'den itibaren Osmanlı bürokrasisinde büyük bir değişim yaşanmıştır. Büyük küçük bütün memurları yakından ilgilendiren değişim sonucunda II. Abdülhamit döneminin kadroları büyük ölçüde tasfiye edilmiştir. Tasfiye sürecinde 1908-1909 tensikat düzenlemesinin önemli bir yeri vardır.³⁹ Düzenlemeyle tasfiye edilen memur kadrolarının yerine peyderpey yenileri atanmıştır. Bununla birlikte tasfiyeler özellikle taşra bürokrasisinde bazı sıkıntılara yol açmıştır.

³⁶ BOA, DH. MÜ. 23/70, 11 Şevval 1327/26 Ekim 1909.

³⁷ Başbakanlık Osmanlık Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Mütenevvia Kısmı Evrakı (DH. MTV.), 19/12, 26 Rebiülevvel 1329/27 Mart 1911.

³⁸ BOA, DH. MTV. 21/77, 9 Recep 1329/6 Temmuz 1911.

³⁹ Tensikat düzenlemesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Carter V. Findley, Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform: Babiâli, 1789-1922, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s.343-348.

Boşalan kadrolar kısa sürede doldurulamadığı gibi, memur maaşları da düzenli olarak ödenememiştir. Öte yandan tasfiye edilen memurların bir kısmı da mağdur edildiklerine dair şikâyetlerde bulunmuşlardır.⁴⁰ Bu arada Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşları memurların sıkıntılarını daha da artırmıştır. Osmanlı hükümeti sıkıntıların giderilmesi için memurların emeklilik, maaş ve sosyal yardım gibi haklarını yeniden düzenlemiştir. Düzenlemenin ardından memurlara bir miktar yiyecek yardımı yapılmıştır. Yardımlardan daha çok başkentteki memurlar yararlanırken, taşradaki memurları ise bundan çok az istifade etmiştir.⁴¹

Büyük savaşla birlikte temel tüketim ürünlerinin fiyatlarının sürekli yükselmesi, buna karşın maaşların sabit kalması zaten düşük ücretle çalışan memurların geçinmelerini daha da zorlaştırmıştır.⁴² Bu durumda memurların bir kısmı ticaret yaparak, diğer bir kısmı da hukuk dışı yollara başvurarak geçimini temin etmeye çalışmıştır. Yolsuzluk, rüşvet ve zimmete para geçirme gibi yasa dışı fiillerin hem başkentte hem de taşrada yaşanması bunun bir sonucudur. Bu türden yasa dışı faaliyetlerde bulunanların büyük çoğunluğunun kamu görevlisi oldukları arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Bu gibi faaliyetlerle ilgili olarak farklı bölgelere dair birçok kayıt bulunmakla birlikte konumuzun sınırlarını aşmamak adına aşağıda Ankara vilayetinde yaşanan ve kamu görevlilerinin karıştıkları vakalardan bazı örnekler üzerinde durulmuştur. 3 Ağustos 1911 tarihinde Maliye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne yazılan bir yazıdan sandık emininin vazifesi esnasında zimmetine para geçirdiği ve Keskin kazası mal müdürü Zeki Bey'in de buna göz yumduğu iddia edilmiştir. Zeki Bey hakkında soruşturma açılmış ise de dosyası Şûrâ-yı Devlet'te incelenerek hakkında beraat kararı verilmiştir.⁴³ Zimmete para geçirme konusundaki başka bir soruşturmada, Ankara'nın Zir nahiyesi eski tahsildarı Matosyan Bagos Efendi, soruşturma neticesinde suçlu bulunarak Ceza Kanunu'nun doksanıncı maddesi gereğince üç ay müddetle hapis cezasına

⁴⁰ Tanin muhabiri Ahmet Şerif, taşrada görev yapan memurların tensikat düzenlenmesinden büyük endişe duyduklarına, tensikatın zaman zaman yanlış uygulandığına, namuslu ve yetenekli bazı memurların mağdur edildiğine şahit olmuştur. Ahmet Şerif, a.g.e., s.78.

⁴¹ Findley, a.g.e., s.379-385.

⁴² Pamuk, a.g.e., s.172.

⁴³ BOA, DH. MTV. 21/85, 12 Şaban 1329/7 Ağustos 1911.

çarpıtılmış, ayrıca zimmetine geçirdiği paranın kefillerinden alınmasına karar verilmiştir. Ankara Vilayet Meclisi'nin aldığı bu karar, Şurâ-yı Devlet İstinaf Mahkemesi tarafından bozularak, hapis cezası kaldırılmış, Bagos Efendi'nin itirafı gereği bin yedi yüz seksen kuruşun mahkeme masraflarıyla birlikte hazineye ödemesine karar verilmiştir.⁴⁴

Ankara vilayeti Kırşehir sancağı Keskin kazası Sandık Emini Yasef Efendi'nin, zimmetine para geçirdiği iddiasıyla hakkında tahkikat yapılmış, Vilayet Meclisi'nce mahkûmiyetine karar verilmiştir. Yasef Efendi karara itiraz ederek temyize götürmüştür. Ancak Şurâ-yı Devlet Vilayet Meclisi'nin kararını onaylamıştır.⁴⁵ Zimmetine para geçirme iddiasıyla yargılananların genellikle tahsildarlar ve sandık eminleri oldukları belgelerden anlaşılmaktadır.⁴⁶ Ankara vilayetinde tahsildarların, sandık eminlerinin yanı sıra diğer kamu görevlilerinin de yolsuzluklarına şahit olunmuştur. Yabanabad kazası reji memurlarından Zekeriya Sırrı Efendi reji idaresi hâsılatından zimmetine para geçirmiş ve suçlu bulunmuştur. Şurâ-yı Devlet, bu kişinin temyiz başvurusunu reddetmiştir.⁴⁷ Kırşehir posta memurlarından Mehmet Nuri Efendi, havale ve emanette biriken paradan zimmetine para geçirmekle suçlanmıştır. Ankara Vilayet Meclisi konuyu görüşerek Mehmet Nuri Efendi'nin memuriyetten uzaklaştırılmasına, üç ay süreyle hapsine ve zimmetine geçirdiği iki bin kuruşu iade etmesine karar vermiştir. Mehmet Nuri Efendi karara itiraz ederek temyize başvurmuştur. Şurâ-yı Devlet Temyiz İdaresi, başvuruyu inceleyerek Ankara Vilayet Meclisi'nin kararını onaylamıştır. Ancak görevden uzaklaştırma cezasının süresi belirtilmediğinden kararın bu kısmını bozmuştur.⁴⁸ Yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı gibi, genellikle parayla ilişkili olarak görev yapan memurların rüşvet ve zimmete para geçirme gibi suçlara karıştıkları görülmektedir. Bunun temel sebebi para kaynaklarına ve kullanımına yakın olan bu kişilerin gösterdikleri zafiyettir.

⁴⁴ BOA, DH. MTV. 21/12, 3 Zilkade 1329/26 Ekim 1911.

⁴⁵ BOA, DH. MTV. 21/70, 24 Safer 1330/13 Şubat 1912.

⁴⁶ BOA, DH. MTV. 36/13, 23 Rebiülahir 1330/12 Nisan 1912; BOA, DH. MTV. 36/42, 17 Cemazeyilahir 1330/12 Nisan 1912; BOA, DH. MTV. 49/15, 11 Zilkade 1330/13 Ekim 1912; BOA, DH. MTV. 20/18, 2 Ramazan 1331/5 Ağustos 1913.

⁴⁷ BOA, DH. MTV. 21/73, 26 Safer 1330/15 Şubat 1912.

⁴⁸ BOA, DH. MTV. 49/30, 1 Zilhicce 1330/23 Ekim 1912.

II. Meşrutiyet dönemine değin aşarın tahsil edilmesinde emanet usulü, ihale usulü ve tahmis usulü gibi üç temel metot uygulanmıştır. Meşrutiyet'in ilanından sonra ise başlangıçta tahmis usulü benimsenmiş ise de çeşitli nedenlerle bu usul tam olarak uygulanamamıştır.⁴⁹ Dolayısıyla aşarın tahsilinde ağırlıklı olarak ihale usulünün uygulanmasına devam edilmiş, usulün merkezinde ise yine mültezimler yer almıştır. Aşarın toplanması ve teslimi sürecinde mültezimlerle resmi görevliler arasında yasal çerçevede sürdürülmesi gereken ilişkiler zaman zaman suiistimal edilmiştir. Aşar ihaleleri kanun ve nizamnamelere uygun olarak yapılmamış, kişisel çıkarlar ön plana çıkmış, devlet ve halk bundan zarar görmüştür. Bu tür suiistimallere özellikle kırsal alanda yapılan aşar ihalelerinde sıklıkla tesadüf edilmiştir. Örneğin Ankara sancağına tabi Keskin kazası ve köylerinde aşar ihalesinde yolsuzluklar yapıldığı yapılan tahkikat neticesinde anlaşılmış ve ihale iptal edilmiştir.⁵⁰ Aşarın tahsiliyle ilgili bir başka vakada ise, Ankara Duyun-ı Umumiye İdaresi Aşar Kalemî kayıt memurlarından Mustafa Efendi, aşar mültezimlerinden Kasap Tevfik Efendi'nin Duyun-ı Umumiye sandığına teslim ettiği paradan beş bin kuruşu zimmetine geçirmiştir. Yapılan soruşturma neticesinde Mustafa Efendi ve kefilinin bu parayı iade etmesi istenmiştir.⁵¹

İncelenen dönemde Ankara vilayetine tabi bazı sancakların mutasarrıfları ve belediye başkanları da yasadışı yollara başvurarak usulsüzlüklere ve yolsuzluklara bulaşmışlardır. Örneğin Yozgat Mutasarrıfı Ömer Mümtaz Efendi'nin hırsızlığı kanıtlanmış belediye azası Manyusi Efendi'yi koruyup kolladığı yine bir Ermeni olan Çalkıyan Efendi'nin şikâyet dilekçesinden anlaşılmıştır.⁵² Mihalıççık kazası kaymakam vekili Haykazon Efendi ise rüşvet aldığı iddiası Şûrâ-yı Devlet'in ilgili encümeni tarafından tahkik edilmiş, davasının görülmesi için dosyası Adliye Nezâretî'ne gönderilmiştir.⁵³ Diğer bir usulsüzlük

⁴⁹ Ergül Ballı, "İttihat ve Terakî'nin Tarım ve Toprak Politikası: Aydın Vilayeti Örneği", İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu Bildiriler Cilt III, 25 Kasım 2014, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s.133.

⁵⁰ BOA, DH. İD. 181/1, 5 Cemazeyilevvel 1331/12 Nisan 1913.

⁵¹ BOA, DH. MTV. 62/7, 22 Şaban 1331/27 Temmuz 1913.

⁵² BOA, DH. MTV. 18/90, 16 Zilkade 1331/17 Ekim 1913.

⁵³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 4200/314996, 25 Şaban 1331/30 Temmuz 1913.

olayını müfettiş Ali Seyit Bey ortaya çıkarmıştır. Ankara mülkiye müfettişi olan Ali Seyit Bey, Kırşehir belediyesini teftiş etmiş, belediyedeki usulsüzlükleri tespit ederek, hazırladığı raporu Dâhiliye Nezâreti'ne göndermiştir. Raporda, gelir ve giderlerin deftere kaydedilmediği, makbuzların adi kâğıtlara yazıldığı, sandık eminine ait kefalet senedi bulunmadığı, hesaplarda açık bulunduğu belirtilerek, belediye reisi ve kâtibinin soruşturulmaları gerektiği ifade edilmiştir. Buna mukabil Ankara valisi, Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği yazıda, konunun araştırılacağını ve neticesinin en kısa sürede bildirileceğini belirtmiştir.⁵⁴ Çorum belediyesini teftiş eden vilayet mülkiye müfettişi Arif Bey de hazırladığı raporda benzer yolsuzluklara dikkat çekmiştir.⁵⁵

Vurgunculuk

I. Dünya Savaşı'nın çıkması, hem cephede hem de cephe gerisinde önemli ölçüde bir iâşe sorununa yol açmıştır. Savaş esnasında, Çanakkale Boğazı'nın kapatılarak Akdeniz'le bağlantının kesilmesi, Rusya'nın savaşa girmesi ve Romanya'dan ithal edilen un fiyatlarının artması, önce İstanbul'da, daha sonra da bütün ülkede un sıkıntısının yaşanmasına sebep olmuştur. Diğer yandan seferberlikten dolayı Anadolu demiryolu hatlarında asker sevkiyatı yapıldığı için bir süre bu hatlardan da İstanbul'a buğday ve un sevk edilememiştir. Dolayısıyla durum daha da güçleşmiştir. Sorunu gidermek için İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul murahhası Kemal Bey'in başkanlığında "Heyet-i Mahsusa-i Ticari" adıyla bir kurul oluşturularak iâşe işleri bu kurul tarafından üstlenilmiştir. Böylece Anadolu'daki tahıl merkezleriyle hızlı ve etkili bir bağlantı kurulmuştur. İlk olarak İstanbul'a günde 20 vagon üzerinden 3600 vagon buğday sevki için Konya tüccarıyla anlaşılmış, ardından buna benzer bir anlaşma Ankara tüccarıyla da yapılmıştır.⁵⁶ Savaş boyunca buğdayın yanı sıra birçok ürün vagonlarla Ankara ve Konya vilayetinden İstanbul'a taşınmıştır. Ancak, vagonların İttihat ve Terakki'ye yakın tüccarlara tahsis edilmesi ve tüccarların vagon ticareti esnasında fiyatları manipüle etmeleri bazı suiistimallere yol açmış,⁵⁷ bazı

⁵⁴ BOA, DH. İD. 218/53, 15 Zilhicce 1332/4 Kasım 1914.

⁵⁵ BOA, DH. İD. 218/30, 1 Cemazeyilevvel 1333/17 Mart 1915.

⁵⁶ Toprak, a.g.e., s.171-175.

⁵⁷ Bu konuda Ali Haydar Mithat şunları söylüyordu: "Şeker, gaz, kahve, yağ, pirinç, buğday gibi ihtiyacı zaruriye eşyası, ihtikâr yüzünden, görülmemiş fiyatlara fırlamış

bölgelerde muhtekirler (vurguncular) ve stokçular türemiştir.⁵⁸ Örneğin, dönemin Ankara valisine Enver Paşa tarafından vagon ticareti için bir vagon tahsis edilmiştir. Ancak vali bey bu ticareti kendi çıkarlarına alet ederek haksız kazanç sağlamıştır. Konuyla ilgili olarak Ali Haydar Mithat Bey'in hatıralarında yer alan şu ifadeler oldukça dikkat çekicidir: "Bir gün, Sipahi Kulübünde, Enver Paşa'ya rast geldiğim sırada kendisine dedim ki: Bu memleket, bir hayat memmat mücadelesine atılmış bulunuyor. Halkın zararına, şunun bunun vagon ticareti yapmasına nasıl müsamaha gösteriyorsunuz? Enver Paşa, açık ve samimi bir ifade ile bana şu cevabı verdi: Ben, istisnai olarak, yalnız bir tek adam hakkında böyle bir müsaade verdim. O zaman, işin böyle olacağını kestirememiştim. Ankara Valisi ahabımdır. Çok borçlanmış olduğumu ileri sürerek, 1.000 lira kadar bir para kazanmak üzere, benden bir vagon istedi. Ben de, Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa'ya, bu zata bir vagon vermesini söyledim. Ne bilirdim ki, vagonu başka birine satıp 9.000 lira alacak ve bu istisnai müsaade, birçok kirli suiistimallere kapı açacaktır. Fakat artık şimdi kat'i kararlar almış bulunuyorum. Bundan sonra kimseye vagon verilmeyecektir".⁵⁹

Hükümet seferberlik esnasında ordunun ihtiyacı olan hayvan, araç ve mal temini konusunda bazı sınırlamalar getirmiştir. Ancak hayvanların sayımı ve teslimi esnasında bazı yolsuzlukların yaşandığı yapılan teftişlerden anlaşılmıştır. Ankara mülkiye müfettişleri tarafından yapılan teftişlerde, Ankara merkez kaza ile Haymana, Beypazarı ve Mucur kazalarında bu türden yolsuzlukların yaşandığı tespit edilmiştir.⁶⁰

Savaş sırasında yaşanan fiyat spekülasyonlarından bunalan halk bu durumdan şikâyetçi olmuştur. Bunun üzerine Dâhiliye Nezâreti, Ankara

bulunuyordu. Mahdut nakliye imkânlarının halkın lehine kullanılması lâzım gelirken, şunun bunun zenginleşmesi için bir vasıta haline ifrağ edilmişti. Birçokları büyük bir hırsla vagon ve koli ticaretine, zaruri ihtiyaç eşyasına ait ihtikârlara atılmış bulunuyordu. Halkın açlığı ve sağlığı pahasına kazanılan paraların büyük bir kısmı rezilane şekilde sarf ediliyor, rastgele israf olunuyordu". Ali Haydar Mithat, *Hatıralarım 1872-1946*, İstanbul: Akçit Yayın, 1946, 313.

⁵⁸ Kanuna göre, stokçuluk yapan esnaf veya tüccara beş liradan yüz liraya kadar para cezası, bir haftadan üç aya kadar hapis cezası ya da her ikisinin birlikte verilmesi öngörülmüştür. *Takvim-i Vekayi*, Sayı 2919, 19 Haziran 1333/19 Haziran 1917.

⁵⁹ Ali Haydar Mithat, *a.g.e.*, s.313.

⁶⁰ BOA, DH. İ. UM. 83/1, 18 Rebiülevvel 1333/3 Şubat 1915.

vilayetine çektiği telgrafta fiyatların usulüne uygun olarak belirlenmesini ve halkın mağdur edilmemesini istemiştir.⁶¹ Yine bu çerçevede bazı ordu mensuplarının cebri mubayaa ile elde ettikleri malları kendi namlarına sattıkları tespit edilmiş ve vilayetlerin bu gibi durumlarda dikkatli olmaları gerektiği bildirilmiştir.⁶²

Ankara Vilayetinde Kaçakçılık

Kaçakçılık, resmi gümrük uygulamalarından kaçarak devlete maddi zarar vermenin yanı sıra, toplumsal ve siyasal yapıyı olumsuz etkileyen bir eylemdir. Kaçakçılık, kanunlarla yasaklanmış bir faaliyettir ve suç olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda kaçakçılığın, fiilen katli, yaralama, adam kaçırma, vb. suçlarla bağlantılı olduğu, toplumda emniyet ve asayişin zedelenmesine sebebiyet verdiğini söylemek mümkündür. Kaçakçılar, her ne kadar toplumsal hayatta kötü bir imaja sahip olsalar da, bazı dönemlerde devletlerin kimi uygulamalarından dolayı toplumda kendilerine destek olacak birilerini kolaylıkla bulabilmişlerdir. Örneğin, Osmanlı Devleti'nde Duyun-ı Umumiye ve ardından kurulan Reji İdaresi'nin uygulamalarına tepki gösterenler kaçakçıları koruyup kollamışlardır.

Kaçakçılığın ekonomik ve toplumsal yapıya verdiği zararın yanı sıra, siyasi ve askeri alana da sirayet ettiği söylenebilir.⁶³ Osmanlı Devleti'nde meydana gelen Ermeni, Rum, Sırp, Bulgar ve diğer ayrılıkçı faaliyetlerde bazı büyük devletlerin bu toplumlara zaman zaman kaçak yollardan silah temin ettikleri bir gerçektir.⁶⁴ Bu gibi durumlarda Osmanlı Devleti ile bu devletler siyasi ve askeri bakımdan karşı karşıya gelmişlerdir.

Bir başka açıdan kaçakçılık; bir emtianın yasalara veya kanunlara aykırı olarak gizli bir şekilde bir ülkeye, coğrafyaya ya da bir devletin sınırları içerisine sokmak veyahut çıkarmak olarak da tanımlanabilir. Bu

⁶¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemli Evrakı (DH. ŞFR.), 56/297, 26 Zilkade 1333/7 Ekim 1915.

⁶² BOA, DH. ŞFR. 79/159, 5 Zilhicce 1335/23 Eylül 1917.

⁶³ Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, *Aydın Sancağı 1845-1914 (Sosyal, Ekonomik, İdari, Kültürel Durum)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İzmir 2006, s.178-179.

⁶⁴ Kubilay Hamzaoğlu, *Trabzon Vilayeti'nde Kaçakçılık (1855-1908)*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Samsun 2019, s.62-63.

işi yapan şahıs ve zümrelere ise kaçakçı denilmiştir. Kaçakçılığın, ekonomik ve ticari değere sahip bir emtianın vergilendirilmesiyle başladığını söylemek mümkündür. Keza vergi kaçırarak kâr amacı gütmek kaçakçıların temel amaçlarından biridir.⁶⁵ Bununla birlikte bir ürün üzerindeki çeşitli yasaklamaların kaçak ürün ve kaçakçılığın oluşmasına katkı sağladığı söylenebilir. Toplumsal hayatta bir suç unsuru olan kaçakçılık, katli, yaralama, adam kaçırma, tecavüz vb. eylemlerle emniyet ve güven duygusunun zarar görmesine neden olmuştur.

Öte yandan kamu düzenine ve güvenliğine zarar veren kaçakçılık, ülke genelinde her ne kadar kıyı kesimlerinde yoğun olarak görülse de iç kesimlerde bundan etkilenmiştir. Ankara vilayeti Anadolu ulaşım ağı içerisinde önemli bir konuma sahip olduğu için kaçakçıların geçiş güzergâhı olarak kullandıkları alanlar içinde görülebilir. Her ne kadar kaçakçılığın, (köle, tütün, silah, tuz, maden vb.) farklı türleri bulunsa da Ankara vilayetinde yapılan kaçakçılığın büyük ölçekte olmasa da tütün mamulü üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir. Ankara ve çevresi daha çok kaçak tütünün pazarlanması ve tüketilmesi açısından bir pazar yeri konumunda olmuştur. Yine de çok yaygın olmamakla birlikte Ankara vilayetinde de tütün kaçakçılığına rastlanmıştır.

Tütün Kaçakçılığı

Tütün, anavatanı olan Amerika'dan, coğrafi keşifler sonucunda Akdeniz yoluyla Anadolu'ya girmiş ve kısa sürede ticari bir meta olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁶⁶ Zaman içinde tütün, Anadolu'da, iç piyasada tüketilmesinin yanı sıra bir ihraç ürünü olarak da pazarlanmaya başlanmıştır. Bu süreçte tütün ticaretiyle uğraşan bir tüccar sınıfı ortaya çıkmıştır.⁶⁷

Tütün kullanımı ve ticaretinin artmasıyla, devletler bir taraftan bu ürünün üretim, pazarlama ve kullanımını kontrol etmeye çalışmışlar diğer taraftan da ürüne yüksek vergiler koymuşlardır. Buna rağmen

⁶⁵ Yapucu, a.g.t., s.174.

⁶⁶ Oktay Gökdemir, *Aydın Vilayetinde Tütün Rejisi*, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1994, s.2.

⁶⁷ İç Anadolu'da ilk tütün üretiminin Ankara, Haymana ve Çankırı'da yapıldığı görülmektedir. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005, s.15-37.

tütün kullanımı azalmadığı gibi tütün kaçakçılığı da mühim bir mesele olarak ortaya çıkmıştır.⁶⁸ Tütün üretiminde ve ticaretinde ortaya çıkan kaçakçılığın temel nedeni büyük ölçüde tütüne getirilen yasaklamalardır.⁶⁹ Kaçakçılığın diğer bir nedeni ise 1883'te kurulan ve tütün de tekel oluşturan reji yönetiminin tütün üreticileri üzerindeki baskısı ve düşük ücret politikalarıdır.⁷⁰ Buna karşın tütün üreticisi çareyi kaçakçılık yapmakta bulmuştur. İncelenen dönemde hükümet, tütün kaçakçılığını önlemek için çeşitli önlemler almış ise de kaçakçılığın önüne tam olarak geçilememiştir.

Tütün kaçakçılığı yapanlar arasında serseriler, çeteler, üreticiler, tüccarlar, devlet memurları ve güvenlik güçleri yer almıştır.⁷¹ Hatta Ayaş kazasına bağlı Güdül nahiyesi ahalisinin tamamının bu işle meşgul olduğu belgelerden anlaşılmıştır.⁷² Görüldüğü üzere her meslek ve sınıftan geniş bir insan kitlesi tütün kaçakçılığıyla meşgul olmuştur. Öte yandan ekonomik sıkıntılar, reji baskısı ve güvenlik zafiyetleri kaçakçılık faaliyetlerini arttırmıştır. Ülkenin her yerinde olduğu gibi Ankara vilayetinde de tütün kaçakçılığının artması üzerine bazı tedbirler alınmıştır.⁷³ Kaçakçıların yakalanması, reji kolcularıyla jandarmanın iş birliği yapması, komşu vilayetlerle birlikte hareket edilmesi, ağır para cezası verilmesi, kolcu sayısının arttırılması ve silahlandırılması bu

⁶⁸ Halim Demiryürek, *Ertuğrul Sancağı (1900-1918)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, Bilecik, 2015, s.78.

⁶⁹ Yılmaz, a.g.t., s.127-134.

⁷⁰ Mehmet Akpınar, "Reji Uygulamalarına Bir Tepki: Tütün Kaçakçılığı", *Türkler*, Cilt 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.305-313.

⁷¹ BOA, BEO. 3081/231027, 8 Cemazeyilevvel 1325/19 Haziran 1908; BOA, Y.MTV. 310/181, 8 Cemazeyilevvel 1326/8 Haziran 1908; BOA, DH. MKT. 2732/5, 15 Muharrem 1327/6 Şubat 1909; BOA, DH. İD. 94/19, 20 Rebiülahir 1329/20 Nisan 1911; BOA, DH. İD. 94/68, 25 Cemazeyilahir 1330/11 Haziran 1912; BOA, DH. İD. 94/16, 18 Zilkade 1330/29 Ekim 1912.

⁷² "Ayaş kazasına tabi Güdül nahiyesi ahalisinin heman umumiyetle öteden beri meslek ittihaz itdıkları tütün kaçakçılığı...". BOA, DH. İD. 94/19, 20 Rebiülahir 1329/20 Nisan 1911.

⁷³ "Ankara Reji Nezâreti'nden alınan bir tariratta idare-i inhisariye ile hazine-i celile hazirine olarak oralarca tütün kaçakçılığının fevkalade tevs' itdiği...". Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH. MKT.), 2677/11, 13 Zilkade 1326/7 Aralık 1908.

tedbirlerden bazılarıdır.⁷⁴ Bunun yanı sıra kaçak tütünlerden alınan nakit para cezasından güvenlik güçlerine de pay verilmesi önerilmiş, ancak bu öneri kanuna aykırı bulunarak kabul edilmemiştir.⁷⁵

Tütün kaçakçılarının takibi esnasında meydana gelen çatışmalar birçok can kaybı ve yaralanmalara sebep olmuştur.⁷⁶ Çatışmalar genellikle kaçakçılar ile Reji kolcuları ve jandarmalar arasında yaşanmıştır.⁷⁷ Ankara geçiş güzergâhında olduğu için güneyden ve kuzeyden gelen kaçak tütünler doğal olarak buradan taşınmıştır. Ankara valisi Ebubekir Bey, Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği yazıda, kaçak tütünlerin Ankara'ya ait olmadığını, Düzce ve Hendek'ten getirildiğini belirtmiştir. Ebubekir Bey, kaçakçıların kalabalık ve silahlı olduklarını, buna karşın jandarmanın bunlarla mücadelede etkisiz kaldığını, bilhassa Kastamonu ve İzmit vilayetlerinin bu konuda gerekli tedbirleri almalarının şart olduğunu ifade etmiştir.⁷⁸

⁷⁴ BOA, BEO. 3081/231027, 8 Cemazeyilevvel 1325/19 Haziran 1908; BOA, Y. MTV. 310/181, 8 Cemazeyilevvel 1326/8 Haziran 1908; BOA, DH. İD. 94/19, 20 Rebiülahir 1329/20 Nisan 1911; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Emniyet Şubesi (DH. EUM. EMN), 80/15, 19 Recep 1332/13 Haziran 1914; BOA, DH. EUM. EMN. 87/46, 24 Şaban 1332/18 Temmuz 1914.

⁷⁵ BOA, DH. İD. 95/42, 11 Rebiülevvel 1330/29 Şubat 1912.

⁷⁶ BOA, DH. MKT. 1266/53, 3 Cemazeyilahir 1328/12 Haziran 1910; BOA, DH. EUM. EMN. 5/55, 14 Cemazeyilahir 1330/31 Mayıs 1912.

⁷⁷ BOA, DH. İD. 94/68, 25 Cemazeyilahir 1330/11 Haziran 1912; BOA, DH. İD. 94/16, 18 Zilkade 1330/29 Ekim 1912.

⁷⁸ "...vilayet dâhilinde sarf ve istihal idilen kaçak tütünler mahsulat-ı mahalliyyeden olmayub kısmı küllisi Düzce kazasıyla Hendek nahiyesinden gelmekte ve kaçakçılığı sanat ittihaz iden Düzceli Arslan Beyle Kavak Mahmud ve Nuri ve Şahin ve kolcu başlıktan muhric Âdem Beylerin tahtı riyasetinde müteşekkil ve cümlesi martini tüfenkleriyle müsellaah elli altmış kadar eşhas-ı şerire tarafından mühtecem'en götürülmekte ve her biri de mevcudu pek az olan jandarmadan bunlara mukabeleye kafi kuvvet tedarikide müşkil olmakda bulunduğundan mahallerince malum olan bu mesellü meşhur kaçakçıların hükümeti mahalliyece kefalet-i kuvveye rabitayla beraberine hal ve hareketleri mahallerince nazarı dikkatten tutulmayarak gerek bunların ve gerek sair eşhasın kaçak tütünle bu taraflara müteveccihen hareketlerinden buraca vaktiyle haberdar olarak bir müfreze-i mahsusa bi-tertib icab iden mevaki'e sevk olunmak üzere derhal telgrafla malumat itası hususunun Kastamonu vilayetiyle İzmid mutasarrıflığına emrû ihtar buyurulmasının lüzumu arz ve izbarı ifade kılınmış ve şu suret-i kaçakçılığın men'ine bir dereceye kadar hizmet ideceği tabii bulunmuş olmakla ol vechle ibka-yı muktezası...". BOA, DH. MKT. 2732/5, 15 Muharrem 1327/6 Şubat 1909.

Güvenlik güçleri tütün kaçakçılarını yakalayıp ellerindeki tütüne ve silahlara el koymuşlar ise de, bir süre sonra bu kişiler yine silahlanarak kaçakçılığa devam etmişlerdir. Bunun sebebi kaçakçılığa yönelik ceza-i müeyyidelerin yetersiz kalması ve kaçakçıların kısa sürede serbest bırakılmasıdır. Birçoğu silahlı dolaşan tütün kaçakçıları, silahları büyük ölçüde silah kaçakçılarından temin etmişler, yeri geldiğinde kendileri de silah kaçakçılığına ortak olmuşlardır. Silah kaçakçıları da tütün kaçakçıları gibi kaçak silahları gizlice Karadeniz ve Akdeniz sahillerinden iç kesimlere doğru taşıyarak daha önce anlaştıkları araçlara ulaştırmışlardır. Ankara vilayeti silah kaçakçılığının yoğun olarak yaşandığı bir bölge olmamasına rağmen bu hususta belgelerde bazı örneklerle rastlanmıştır.⁷⁹

31 Aralık 1911 tarihli belgede Amerikan bandıralı Virjinya vapuru personelinden bir kişi, Kasap Mahmut ve Dükkâncı Kamil'e satışı yasak olan Martini ve Revolver markalı silahları satmak istemiştir. Ancak Mahmut ve Kâmil gemiye binip silahlar hakkında konuşurlarken o sırada orada bulunan polis memuru İsmail'i fark edince silahları Ayaş kazasına götürmeye cesaret edememişlerdir.⁸⁰ Bu kaçakçılık girişimi biraz da şans eseri önlenmiştir. Burada dikkati çeken husus Amerikan gemisinde silah kaçakçılığının yapıyor olmasıdır.

Karadeniz üzerinden de zaman zaman Amerikan, İngiliz ve Rus silahlarının kaçak yollarla yurda sokulduğu ve Rumlar aracılığıyla iç bölgelerdeki eşkiyalara satıldığı anlaşılmaktadır.⁸¹ Ankara vilayetindeki kaçakçılığa dair vali Reşit Bey'in her ne kadar erken bir tarihe ait olsa da 1908'deki yazısı oldukça aydınlatıcıdır. Vali Reşit Bey, kaçakçıların bir kısmının Akdeniz havalisinden gelip Bursa, Konya, Kayseri ve Sivas'a, bir kısmının da Karadeniz sahilinden aldıkları silahlarla Kastamonu'yu geçip Yozgat ve Çorum'a ulaştıklarını belirtmiştir. Reşit Bey'e göre kaçakçılığın stratejik noktaları, Ereğli, Zonguldak, Ayvalık gibi yerlerdir. Reşit Bey, kaçakçılığın gerçek anlamda önlenmesi için öncelikle kıyı kesimlerinde ciddi önlemlerin alınması gerektiğini savunmuştur. Çünkü

⁷⁹ BOA, DH. İD. 94/19, 20 Rebiülahir 1329/20 Nisan 1911.

⁸⁰ BOA, DH. İD. 94/35, 10 Muharrem 1330/31 Aralık 1911.

⁸¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdiriyeti Altıncı Şube (DH. EUM. 6. Şb), 37/49, 12 Şaban 1336/23 Mayıs 1918.

kaçak silahlar iskele ve limanlardan iç kesimlere dağıtılmaktadır.⁸² Vali Bey'e göre kaçakçıların çoğunluğu Erzurum ve Sivas çevresinden Kürt, Çerkez ve Ermeni gruplarından oluşmaktadır. Özellikle Ermenilerin bu konuda mahir olduklarını ve Müslümanları da bu yönde teşvik ettiklerini söyleyen Reşit Bey, tütün kaçakçılarının da ekseriyetle silah kaçakçılığı yaptıklarını ifade etmiştir. Vali Bey, kaçakçılığın önlenmesi için kaçakçılarla mücadele eden kolcuların görevlerini güvenlik güçlerine devretmelerini önermiştir. Ayrıca kaçakçılara verilen cezaların yetersiz olduğunu ve kanunda gerekli değişikliklerin yapılması gerektiğini vurgulamıştır.⁸³ Vali Reşid Bey'in tespitlerinin oldukça gerçekçi olduğu söylenebilir. Keza kendisinden sonra da kaçakçılık sorunu benzer bir süreç izlemiştir.

Ankara, Aydın ve Trabzon Vilayetlerinde Yaşanan Kaçakçılık Olaylarına Dair Bir Karşılaştırma

İncelenen dönemde, Ankara, Orta Anadolu'nun, Aydın, Batı Anadolu'nun, Trabzon ise Kuzey Anadolu'nun merkezi konumunda bulunan vilayetlerdir. Dolayısıyla bu vilayetlerde yapılan kaçakçılığın birbiriyle karşılaştırılması, Anadolu coğrafyasında yapılan kaçakçılık faaliyetlerinin niteliği, türü ve yetkililerin tutumuna dair bir değerlendirmeye imkân verecektir.⁸⁴

Kaçakçılığın nedenleri bakımından bir karşılaştırma yapıldığında şunlar söylenebilir: Ankara vilayetinde yapılan kaçakçılığın özellikle de tütün kaçakçılığının temel nedeni, çeşitli yasaklamalar, yüksek vergiler, Reji idaresinin baskısı ve ekonomik sıkıntılardır. Trabzon vilayetinde yapılan kaçakçılığın nedenleri arasında, vergi kaçırmak suretiyle kâr elde etmek, bazı ürünlere konulan yasaklamalar, köylü, esnaf ve tüccarın karşılaştığı ekonomik sıkıntılar yer almıştır. Karadeniz bölgesindeki kaçakçılık faaliyetlerinde dikkat çeken husus, tütün üretim ve ticaretinin artmasıyla beraber bu meta üzerinde meydana gelen yasadışı

⁸² Örneğin, yabancı bir vapur kumpanyasının İnebolu, Samsun, Giresun, Trabzon iskelelerine uğrayarak kaçak silahları Anadolu'ya sevk ve ihraç edeceği ihbarı üzerine güvenlik birimleri harekete geçerek vapuru alıkoymuşlardır. Yapılan tahkikat neticesinde vapurdaki kaçak silahlara el konulmuştur. Hamzaoğlu, a.g.t., s.96.

⁸³ BOA, Y. MTV. 310/181, 8 Cemazeyilevvel 1326/8 Haziran 1908.

⁸⁴ Tütün kaçakçılığı her üç vilayetin de ortak sorunu olduğu için karşılaştırma ağırlıklı olarak bu olgu üzerinden yapılmıştır.

faaliyetlerdir. Tütünün Reji İdaresine geçişi bu faaliyetleri daha da arttırmıştır.⁸⁵ Aydın vilayetinde yapılan kaçakçılığın nedenleri ise, Ege havzasının kaçakçılığa müsait olması, yerli ve yabancı tüccarın devletin vergi denetiminden kaçmak istemesi, gemilerin resmi gümrük hangarlarının haricinde gözden uzak bölgelerde yüklenip boşaltılmasıdır. Bunun yanı sıra ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar da kaçakçılığa ortam hazırlamıştır. Düşük ücretle çalışan sivil ve asker memurların bir kısmı da mali sıkıntılardan kurtulmak için çeşitli suiistimallere ve kaçakçılığa bulaşmışlardır.⁸⁶ Kaçakçılık faaliyetinin genellikle eşkiya çeteleri, üreticiler, tüccarlar, memurlar ve güvenlik güçleri gibi geniş bir kesim tarafından yapıldığını yukarıda söylenmişti. Dolayısıyla kaçakçıların niteliklerine bakıldığında, her üç vilayet için de ortak özellikler taşıdıkları söylenebilir.

Üç vilayeti, yapılan kaçakçılığın türleri açısından karşılaştırdığımızda, Ankara vilayetinde, tütün kaçakçılığının yanı sıra seyrek te olsa silah kaçakçılığı, Trabzon vilayetinde, tütün, tuz, maden ve silah kaçakçılığı,⁸⁷ Aydın vilayetinde ise, tütün, ecza-yı nariye denilen patlayıcı maddeler, silah, çam kabuğu ve kereste kaçakçılığının⁸⁸ yapıldığını söylemek mümkündür.

Kaçakçılığı önlemek için her üç vilayette de bazı tedbirler alınmıştır. Ankara vilayetinde, kaçakçılığın önlenmesi için, reji kolcularıyla jandarmanın iş birliği yapması, komşu vilayetlerle birlikte hareket edilmesi, kaçakçılık suçuna ağır para cezası verilmesi, kolcu sayısının arttırılması ve silahlandırılması üzerinde durulurken, Trabzon vilayetinde, bölgenin kendine has özellikleri göz önüne alınarak bazı tedbirler alınmıştır. Karadeniz sahilinin belirli bölgelerine karakollar yapılması, sahilde donanımlı istimbotlar gezdirilmesi, gemi reislerinin kefalete bağlanması, bölgede yeterli sayıda kolluk kuvveti istihdam edilmesi, gerektiğinde Reji kolcularının silahlandırılması bunların belli başlılarıdır.⁸⁹ Aydın vilayetinde ise kaçakçılığı önleme için alınan tedbirler, Trabzon vilayetinde alınan tedbirlerle benzerlik

⁸⁵ Hamzaoğlu, a.g.t., s.4-5.

⁸⁶ Yapucu, a.g.t. s.174-175.

⁸⁷ Bkz. Hamzaoğlu, a.g.t., s.35-63.

⁸⁸ Yapucu, a.g.t., s.175.

⁸⁹ Hamzaoğlu, a.g.t, s.65-68.

göstermektedir. Ancak silah kaçakçılığına karşı diğer vilayetlere nazaran daha sert tedbirler alınmıştır.⁹⁰

Kaçakçıların faaliyetlerine gelince, bunlar, her türlü yasak emtianın alım ve satımını yapmışlardır. Ancak tütün, diğer emtialara nispetle en çok kaçakçılığı yapılan ürün olmuştur. Tütünün yanı sıra silah kaçakçılığı da zaman ve şartlara göre rağbet görmüştür. Kaçakçılar, Ankara ve çevresini daha çok bir geçiş güzergâhı olarak kullanmışlardır. Ancak kaçak tütünün bölgede pazarlanmasını da sağlamışlardır. Ayrıca silah kaçakçılığı yapanların da Ankara vilayetinin değişik bölgelerini kullandıkları da bir vakiadır. Kaçakçılar faaliyetlerini yürütürken, sık sık Reji kolcularıyla ve güvenlik güçleriyle karşı karşıya gelmişlerdir. Bu karşılaşmalar bazen yaralama ve ölümlerle sonuçlanan olaylara yol açmıştır. Ancak, bu tip olaylara Trabzon ve Aydın vilayetlerine nazaran Ankara vilayetinde daha az rastlanmıştır. Bunun temel nedeni kaçakçılığın bu vilayetlerde daha yoğun bir şekilde yapılıyor olmasıdır.

Osmanlı ülkesinin Anadolu coğrafyasını büyük ölçüde yansıtan bu üç vilayette yaşanan kaçakçılık faaliyetleri farklı açılardan değerlendirildiğinde, birbirine benzer yönleri olduğu gibi, bazı farklılıklara da tesadüf edilmektedir. Üç vilayetin, coğrafi, ekonomik ve sosyal açıdan birbirinden farklı olması, kaçakçılığın farklı tezahürlerini de beraberinde getirmiştir. Örneğin Karadeniz bölgesinde, tütün, tuz, silah, kereste kaçakçılığı ön plana çıkarken, Ege bölgesinde, başta tütün ve silah olmak üzere çeşitli malların kaçak yollardan ticaretinin yapıldığı görülmüştür. Ankara merkezli Orta Anadolu'da ise tütün kaçakçılığı ön plana çıkmıştır.

Karadeniz ve Ege'de kaçakçılığın yoğunlaştığı dönemlerde Ankara ve çevresi kaçak emtiayı diğer bölgelere geçirmek için kullanılmıştır. Karadeniz ve Ege'de kaçakçılıkla uğraşanların, Ankara vilayetinde kaçakçılık yapanlardan daha farklı kimliklere sahip oldukları söylenebilir. Karadeniz ve Ege'de Müslüman halkın yanı sıra Rum ve Ermeni vatandaşlar kaçakçılık faaliyetlerinde ön planda yer alırlarken, Ankara ve çevresinde ağırlıklı olarak Müslüman halk bu tür faaliyetlere karışmıştır. Kaçakçıların zaman zaman eşkiya çeteleriyle işbirliği yaptıkları ve yerel

⁹⁰ Yapucu, a.g.t, s.178-179.

yönetimleri baskı altına aldıkları, hatta bazı durumlarda bu yöneticilerle işbirliği yaptıkları söylenebilir.

Kaçakçılığın arttığı dönemlerde, vergi gelirlerinin azalmasına paralel, kamu düzeni de sarsılmıştır. Bu gibi durumlarda, Karadeniz ve Batı Anadolu bölgeleri, Ankara ve çevresine nazaran daha olumsuz etkilenmiştir. Kaçakçılık faaliyetleri esnasında yaşanan çatışmalar birçok insanın yaralanmasına ve ölmesine yol açmıştır.

Merkezi hükümet ve yerel yönetim, kaçakçılığı önlemek için kanuni düzenlemelerin yanı sıra, kaçakçılık yapılan bölgelerin niteliğine göre pratik önlemler almıştır. Ancak, ekonomik ve sosyal sıkıntıların bir türlü giderilememesi, kaçakçılığı önlemek için atılan adımları akim bırakmıştır.

Sonuç

Osmanlı'nın son döneminde ülkenin değişik bölgelerinde görülen ve sosyal, ekonomik, kültürel, ahlaki yozlaşmanın bir sonucu olan yolsuzluk (rüşvet, zimmetine para geçirme, suiistimal vs.) olaylarına Ankara vilayeti dâhilinde de rastlanmıştır. Vilayette en sık görülen yolsuzluk türünün zimmete para geçirme ve rüşvet vakaları olduğu anlaşılmıştır. Bu tür vakalara karışanların büyük çoğunluğunun kamu personeli oldukları tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra yüksek rütbedeki bazı kamu görevlilerinin de yolsuzluğa bulaştıklarına şahit olunmuştur.

Ankara vilayetinde yolsuzlukların yanı sıra kaçakçılık olayları da kamu düzenini olumsuz etkilemiştir. Vilayette diğer kaçakçılık türlerinden ziyade ekseriyetle tütün kaçakçılığı yapılmıştır. Ancak yapılan kaçakçılığın büyük boyutlarda olduğu söylenemez. Tütün üretiminde ve ticaretinde ortaya çıkan kaçakçılığın temel nedeni tütüne getirilen yasaklamalar ve yüksek vergilerdir. Kaçakçılığın bir diğer nedeni ise tütün de tekel oluşturan, rejî yönetiminin tütün üreticileri üzerindeki baskısı ve düşük ücret politikasıdır. İncelenen dönemde merkezi hükümet, tütün kaçakçılığını önlemek için bir takım düzenlemeler yapmıştır. Yerel yöneticiler ellerindeki imkânlar çerçevesinde bunları yerine getirmeye çalışmışlardır. Merkezi hükümetin ve yerel yönetimin tütün kaçakçılığını önlemeye yönelik aldıkları tedbirler sorunu tam olarak çözmemiş, kaçakçılık daha sonraki yıllarda da devam etmiştir.

Osmanlı ülkesinin Anadolu coğrafyasını büyük ölçüde yansıtan Ankara, Aydın ve Trabzon vilayetlerinde (Orta Anadolu, Ege ve Karadeniz) yaşanan kaçakçılık faaliyetleri farklı açılardan karşılaştırıldığında, birbirine benzer yönlerin olduğu gibi, bazı farklılıkların da olduğu anlaşılmıştır. Örneğin Karadeniz bölgesinde, tütün, tuz, silah, kereste kaçakçılığı ön plana çıkarken, Ege bölgesinde, başta tütün ve silah olmak üzere çeşitli malların kaçak yollardan ticaretinin yapıldığı görülmüştür. Ankara merkezli Orta Anadolu'da ise tütün kaçakçılığı ön plana çıkmıştır.

Savaş gibi olağanüstü dönemlerde, Karadeniz ve Ege'de silah kaçakçılığı yoğunlaşırken, Ankara ve çevresi kaçak emtiayı diğer bölgelere geçirmek için kullanılmıştır. Karadeniz ve Ege'de Müslüman halkın yanı sıra Rum ve Ermeni vatandaşlar kaçakçılık faaliyetlerinde ön planda yer alırlarken, Ankara ve çevresinde ağırlıklı olarak Müslüman halk bu tür faaliyetlere karışmıştır. Kaçakçılar, eşkiya çeteleriyle işbirliği yapmanın yanı sıra, yerel yöneticileri baskı altına almışlar, bazı durumlarda da bu yöneticilerle işbirliği yapmışlardır.

Kaçakçılık, bir yandan ülke ekonomisine zarar verirken, diğer yandan da asayiş bozmuştur. Kaçakçılık faaliyetleri esnasında yaşanan çatışmalarda birçok insan yaralanmış veya ölmüştür. Merkezi hükümet ve yerel yönetim, kaçakçılığı önlemek için kanuni düzenlemelerin yanı sıra, kaçakçılık yapılan bölgelerin niteliğine göre pratik önlemler almıştır. Ancak, bu önlemler kısmen başarılı olmuştur.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, DH. İD. 181/1.

BOA, DH. İD. 212/1.

BOA, DH. İD. 218/53.

BOA, DH. İD. 218/30.

BOA, DH. İD. 94/19.

BOA, DH. İD. 94/68.

BOA, DH. İD. 94/16.

BOA, DH. İD. 95/42.
BOA, DH. İD. 94/19.
BOA, DH. İD. 94/19.
BOA, DH. İD. 94/68.
BOA, DH. İD. 94/16.
BOA, DH. İD. 94/19.
BOA, DH. İD. 94/35.
BOA, DH. MTV. 19/12.
BOA, DH. MTV. 21/77.
BOA, DH. MTV. 21/85.
BOA, DH. MTV. 21/12.
BOA, DH. MTV. 21/70.
BOA, DH. MTV. 36/13.
BOA, DH. MTV. 36/42.
BOA, DH. MTV. 49/15.
BOA, DH. MTV. 20/18.
BOA, DH. MTV. 21/73.
BOA, DH. MTV. 49/30.
BOA, DH. MTV. 62/7.
BOA, DH. MTV. 18/90.
BOA, DH. MKT. 2732/5.
BOA, DH. MKT. 1266/53.
BOA, DH. MKT. 2677/11.
BOA, DH. MKT. 2732/5.
BOA, DH. EUM. EMN. 80/15.
BOA, DH. EUM. EMN. 87/46.
BOA, DH. EUM. EMN. 5/55.
BOA, BEO, 4200/314996.
BOA, BEO. 3081/231027.
BOA, BEO. 3081/231027.
BOA, Y. MTV. 310/181.
BOA, Y. MTV. 310/181.
BOA, DH. MUİ. 23/70.
BOA, DH. İ.UM. 45/1.
BOA, DH. İ. UM. 83/1.
BOA, DH. ŞFR. 56/297.
BOA, DH. ŞFR. 79/159.
BOA. DH. EUM. 6. Şb. 37/49.

Resmi Yayınlar

Takvim-i Vekayi, 1333 (1917).

Ankara Vilayet Salnamesi, 1288 (1872).
Ankara Vilayet Salnamesi, 1318 (1900).
Ankara Vilayet Salnamesi, 1325 (1907).
Devlet Salnamesi, 60. Sene, 1328 (1912).
Düstur, II. Tertib, Cilt II.
Düstur, II. Tertib, Cilt III.

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri

MMZC, Cilt 1, İçtima 87, 1909.
 MMZC, Cilt 2, İçtima 100, 1910.
 MMZC, Cilt 2, İçtima 73, 1911.

Gazeteler

Tanin, Sayı 361, 21 Ağustos 1325/3 Eylül 1909.
 Tanin, Sayı 441, 11 Teşrinisani 1325/24 Kasım 1909.

Araştırma Eserleri

Ahmet Şerif, *ANADOLU'DA TANİN*, Cilt I, Mehmet Çetin Börekçi (Haz.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999. Akpınar, Mehmet, "Reji Uygulamalarına Bir Tepki: Tütün Kaçakçılığı", *Türkler*, Cilt 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 305-313.

AKTÜRE, Sevgi, "1830'dan 1930'a Ankara'da Günlük Yaşam", *Tarih İçinde Ankara II*, Yıldırım Yavuz (der.), ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara 2001, 35-67.

Ali Haydar Mithat, *Hatıralarım 1872-1946*, Akçit Yayın, İstanbul 1946.

BALLI, Ergül, "İttihat ve Terakki'nin Tarım ve Toprak Politikası: Aydın Vilayeti Örneği", *İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu Bildiriler Cilt III*, 25 Kasım 2014, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s.129-162.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 10, 1955, 1-26.

BAYUR, Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi* Cilt 1, Kısım 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

BİRİNCİ, Ali, *Refik Halit Karay: Ankara*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2009.

ÇADIRCI, Musa, "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerine Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 1, 1980, 109-132.

DEMİRYÜREK, Halim, *Ertuğrul Sancağı (1900-1918)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, Bilecik, 2015.

ESİN, Taylan, Zeliha Etöz, *1916 Ankara Yangını: Felaketin Mantiği*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı'da Kent ve Kentliler*, 5. Basım, Neyir Berktaş (çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

FİNDLEY, Carter V., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform: Babîli, 1789-1922*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

GÖKDEMİR, Oktay, *Aydın Vilayetinde Tütün Rejisi*, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1994.

GÜLER, Yusuf, *Ankara Vilayetinde İdari Yapının Yöredeki Sosyo-Ekonomik Yapıya Olan Etkileri (1880-1919)*, Basılmamış Doktora Tezi, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Samsun 2007.

GÜRAN, Tevfik, *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897 Tarihi İstatistiksel Dizisi*, Cilt 5, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1997.

HAMZAOĞLU, Kubilay, *Trabzon Vilayeti'nde Kaçakçılık (1855-1908)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Samsun 2019.

KANSU, Aykut, 1909 Devrimi, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

KARACA, Taha Niyazi, *Ermeni Sorununun Gelişim Sürecinde Yozgat'ta Türk Ermeni İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, II. Baskı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1997.

KARAY, Refik Halit, *Deli*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1939.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

KIRLI, Cengiz, *Yolsuzluğun İcadı*, Verita Yayınları, İstanbul, 2015.

KOÇ, Vehbi, *Hayat Hikâyem*, Apa Ofset, İstanbul 1974.

KOÇ, Yunus, "Yozgat", *DİA*, Cilt: 43, Ankara 2013, 559-564.

MMZC, Devre 1, Cilt 2, İctima 2, 7 Kanunuevvel 1325/20 Aralık 1909.

MUMCU, Ahmet, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No. 252, Ankara, 1969.

ÖZDEMİR, Rifat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.

ÖZSEMERCI, Kemal, *Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzluklar, Nedenleri, Zararları ve Çözüm Önerileri*, Sayıştay Başkanlığı, Ankara, 2003.

PAMUK, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, 8. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet, "Yerel Yönetim Metinleri: 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri" *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 5, Sayı 25, 1996, s.89-99.

Söylemez, M. Mahfuz, "Vilayet Salnâmelerine Göre Osmanlı'nın Son Döneminde Çorum", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12, 2007/2, 33-35.

Şahin, İlhan, "Çorum", *DİA*, Cilt 8, İstanbul 1993. 373-376.

Şahin, İlhan, "Kırşehir", *DİA*, Cilt 25, İstanbul 2002. 481-485.

TEPAV, *Yolsuzlukla Mücadele*, 2. Basım, Matsa Basımevi, Ankara, 2006.

TEXIER, Charles, *Küçük Asya*, Cilt II, Çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri, Ankara 2002.

TOPRAK, Zafer, *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi*, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016.

TUNÇER, Mehmet, *Ankara (Angora Şehri Merkez Gelişimi (14-20. Yüzyıl))*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Tural, Erkan, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye ve Mezahip Nezareti'nde Bürokratik Reform", AÜHFD, C 57, Sayı 2, Yıl 2008, s.223-252.

TÜRK HUKUK LUGATI, 3. Basım, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1991.

YAPUCU, Olcay Pullukçuoğlu, *Aydın Sancağı 1845-1914 (Sosyal, Ekonomik, İdari, Kültürel Durum)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İzmir 2006.

YILMAZ, Fehmi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2005.

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman İttifakının İran'a Yönelik Stratejileri ve Faaliyetleri Üzerine Bazı Tespitler

Ramazan Sonat*

(ORCID ID: 0000-0002-7189-5783)

Makale Gönderim Tarihi

09.01.2020

Makale Kabul Tarihi

14.02.2020

Özet

Bu çalışma, Türk ve Alman tarafının Birinci Dünya Savaşı'nda İran'da gerçekleştirdiği iş birliğinin boyutunu analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın ana odak noktasını tarafların savaşa yönelik beklentilerinin İran'da yürütülen müşterek harekâtı ne şekilde etkilediği oluşturmaktadır. Bu kapsamda çalışma iki önemli soruya cevap aramaktadır. İran'a yönelik müşterek harekâtın kontrolünü hangi tarafın daha fazla üstlendiği meselesi çalışmanın cevap aradığı ilk soruyu teşkil etmektedir. İran'da yürütülen müşterek harekâtın son bulmasında hangi tarafın aksiyonlarının kilit rol oynadığı konusu ise çalışmanın cevap aradığı bir diğer soruyu oluşturmaktadır. Çalışma bu iki soruya cevaplar ararken taraflar adına müşterek harekâtın yürütülmesinde ön plana çıkan bazı isimlerin görüşlerinden istifade etmiştir. Bu isimlerin görüşlerini analiz ederek ve bu görüşleri birtakım arşiv malzemesi ile destekleyerek müşterek harekâtın ortaya çıkışında ve uygulanışında ne gibi aksaklıkların meydana geldiğini açığa kavuşturmaya çalışmıştır. Ayrıca çalışma sonuç kısmında müşterek harekâtın etkinliği üzerine genel bir değerlendirme ile meseleyi nihayete kavuşturmayı arzu etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, İran, Müşterek Harekât, Türk, Alman.

* Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Kadırlı Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, ramazansonat@hotmail.com.

Some Findings on the Strategies and Activities of the Turkish-German Alliance Towards Iran During the First World War

Abstract

This study aims to analyze the extent of cooperation between the Turk and German sides in Iran during the First World War. The main focus of the study is on how the parties' expectations for war affect the joint operation in Iran. In this context, the study is looking for answers to two important questions. First, which side has taken more control of the joint action against Iran. Second, which side's actions led to the end of the joint operation in Iran. While seeking answers to these two questions, the study benefited from the views of some of the prominent names in the conduct of joint operation on behalf of the parties. The study analyzed the views of these names and supporting these views with the release of archives material, tried to find out what kind of problems have occurred in the emergence and implementation of the joint operation. Moreover, a general assessment of the effectiveness of the joint action in the conclusion part of the study has sought to bring the issue to an end.

Keywords: First World War, Iran, Joint Operation, Turk, German.

Giriş

Türk-Alman ittifakının Birinci Dünya Savaşı sırasında yoğunlaştığı, üzerine birtakım stratejiler ve faaliyetler tatbik etmeye çalıştığı en önemli alanlardan birisi kuşkusuz İran olmuştur. İran'ın jeopolitik ve jeostratejik konumu, sahip olduğu insan gücü, onu elinde tutana sunduğu avantajlar ittifakın bu alana yönelmesini sağlayan en önemli etkenler olarak belirmiştir. Fakat savaş sırasında tarafların İran'a yönelik beklentilerinin değişkenlik göstermesi bu bağlamda birbirlerine duydukları itimatsızlık zaman zaman ittifakın sahadaki harekât kabiliyetini zayıflatmış ve ittifak olgusunun her iki tarafta sert bir şekilde tartışılmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim bu durum aynı tarafta yer alan ancak farklı beklentilere sahip olan iki devletin nasıl bir konsept üzerinden tek bir alana yoğunlaşacağı sorunsalının ortaya çıkmasıyla neticelenmiştir. Bu çalışma temel olarak, Türk ve Alman tarafının İran konusundaki farklı beklentilerini açığa çıkararak bu beklentilerin iki müttefik devletin İran coğrafyasındaki operasyonel gücüne ne şekilde sirayet ettiğini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda çalışma

özellikle tarafları temsil eden konsolosluk çalışanları ve askerî görevlilerin beyanatlarına başvurarak İran konusunda müttefiklerin nasıl bir ayrışma yaşadığını gözler önüne sermeyi hedeflemektedir. Yaşanan ayrışmanın müttefiklerin genel savaş anlayışına etki edip etmediği, etki etmiş ise bunun hangi boyutta olduğu çalışmanın odaklandığı bir diğer konuyu teşkil etmektedir. Ayrıca çalışma yukarıda dile getirilen sorulara cevaplar arayan diğer telif tetkik eserleri konu edinerek bu bağlamda onları çeşitli açılardan kritik ederek de İran'daki Türk-Alman ortaklığını daha düşünsel bir zemine oturtmayı hedeflemektedir. Bu sebepten ötürü çalışmada yalnızca gerekli görülen noktalar arşiv malzemesi ile desteklenmiştir. Bu durum da çalışmanın genel anlamda derleme türünün bir örneğini temsil ettiği gerçeğini okuyucunun hiçbir zaman göz ardı etmemesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır.

İran'a Yönelik Türk-Alman İttifak Planının Ortaya Çıkışı ve Uygulanışı Üzerine Bazı Mütalaalar

Osmanlı Devletinin 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile imzaladığı ittifak antlaşması¹, II. Abdülhamit döneminden itibaren bilhassa askerî açıdan gelişim gösteren Türk-Alman ilişkilerini² farklı bir boyuta taşımıştır. Bu tarihe kadar birbirleri ile askerî anlamda sürekli etkileşim halinde olan fakat bunu ortak bir operasyonel harekete taşıyamayan bu iki devlet artık yek vücut haline gelmiş ve ortak bir operasyonel faaliyet icra etme noktasında irade ortaya koymuşlardır. Bu ittifakın temel gayesini ise Türk-Alman çıkarlarını korumak ve olabildiğince genişletmek prensibi oluşturmuştur. Nitekim bu bağlamda Osmanlı Ordusu'nun ittifakın faaliyet alanları çerçevesinde Almanların gözetimi altında seferberlik sürecinde yeniden dizayn edilmesi ile de önemli bir adım atılmıştır³.

¹Bu konuda bkz: Veli Yılmaz, "I nci Dünya Harbi ve 2 Ağustos 1914 Tarihli Türk-Alman İttifak Antlaşması", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 3, S. 9, (1992), s. 121-131; Carl Mühlman, *İmparatorluğun Sonu 1914*, Çev., Kadir Kon, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 167-168.

²Bu konuda bkz: Yavuz Özgüldür, "Yüzbaşı Helmut Von Moltke'den Müşir Liman Von Sanders'e Osmanlı Ordusunda Alman Askeri Heyetleri", *OTAM*, S. 4, (1993), s. 297-307; M. Nail Alkan, "Hayranlık, Dostluk ve Çıkar Üçgeninde Türk-Alman İlişkileri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 34, (Nisan 2015), s. 42-43.

³ Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı*

Seferberlik sürecinin ortaya çıkması ile birlikte bir yandan ordu birlikleri reforme edilirken diğer yandan Türk-Alman ittifakının faaliyet sahaları yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştır. Almanların bilhassa İngiltere ve Rusya'yı Mısır ile Kafkasya'da sıkıştırma isteklerinden⁴ ötürü ordu birliklerinin ağırlıklı olarak bu iki alana doğru kaydırılma fikri Osmanlı Genelkurmayında önemli ölçüde benimsenmiştir. Fakat Mısır ve Kafkasya ile karşılaştırıldığında daha düşük seviyede muharebe alanları olarak düşünülen Irak⁵ ve İran gibi noktalara yönelik Türk-Alman planının ne olacağı konusu belirsizliğini korumaya devam etmiştir. Özellikle İran'a yönelik tatbik edilecek strateji konusunda Türk ve Alman tarafı farklı görüşlere/kaygılara sahip olmayı sürdürmüştür⁶.

Tarafların İran konusunda ayrışmalarında onların savaşa yönelik beklentilerinin farklılık göstermesi ve buna bağlı olarak birbirlerine duydukları güvensizlik büyük bir rol oynamıştır. Taraflar arasındaki ayrışmayı belirgin bir şekilde göstermesi bakımından; Osmanlı Devletinin -yönetimi elinde bulunduran İttihat ve Terakkinin- içerisinde İran'ın da yer aldığı Afganistan, Hindistan ve Türkistan'ı kapsayan geniş alana yönelik Pantürkist emelleri ve bu doğrultuda izlediği politika karşısında Almanya, benimsenecek Panislamizm siyasetinin müttefiklerin genel savaş beklentilerine daha uygun olacağını

Ordusu, Çev., Mehmet Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 62-75.

⁴ Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 108; von Kress, *Son Haçlı Seferi Kuma Gömülen İmparatorluk*, Çev., Tahir Balaban, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 17; Cemal Paşa, *Hatıralar*, Yay., Hz., Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 164; Mühlman, *İmparatorluğun Sonu*, s. 109, 145.

⁵Ağırlıklı olarak Alman etkisi altında bulunan Osmanlı Genelkurmayı, Irak coğrafyasını düşük seviyede muharebe alanı olarak tanımlamış ve bu alanda yer alan ordu birliklerini öncelikli muharebe alanı olarak gördüğü diğer noktalara sevk etmiştir. Nitekim bu durum da İngilizlerin Irak'ta yerleşik bir pozisyon almalarına ciddi katkı sağlamıştır. Bu konuda hazırlanan bir çalışma için bkz: Ramazan Sonat, "Bir Cephe İki Önemli Askerî Hata: Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı Sırasında Bağdat'ı Nasıl Kaybetti Sorusu Üzerine Düşünsel Bir Analiz", *History Studies*, 11/5, (Ekim 2019), s. 1731-1751.

⁶Touraj Atabaki, "I. Dünya Savaşı, Büyük Devletler Arasındaki Çekişmeler ve İran'da Siyasal Toplumun Doğuşu", *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 2-3; Mansoureh Ettehadiyeh, "İran Geçici Hükümeti", *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 10.

düşünmüştür⁷. Nitekim 1914-1916 yılları arasında Alman Genelkurmay Başkanı olarak görev yapan Erich von Falkenhayn'in⁸ şu sözleri bu durumu doğrulaması açısından oldukça önemlidir⁹: *“Yine aynı zamanda Kafkasya, İran, Afganistan ve Hint’te büyük çapta propagandaya da önem verilmişti. Bunun esası halifenin ilan ettiği “cihad-ı mukaddes” idi. Gerçi Türkiye kaynaklarının zaafı ve Alman kaynaklarını bu kadar uzak sahalarda kullanımın imkânsızlığı hasebiyle bu teşebbüslerden ancak sınırlı sonuç beklenirse de hiç olmazsa İngiltere’nin tahrik ve faaliyeti ile bir gün bu teşebbüslere aksi taraftan bizim mâruz olmamızın önünü almış olmak için buna teşebbüs zait addedilmemişti”*

Tarafların İran konusunda ortak bir düşünce sahibi olmamaları onların bu ülkeye yönelik ortak bir plan dahilinde operasyonel faaliyet icra etmelerini engellemiştir. Henüz Osmanlı Devleti fiili anlamda savaşa dahil edilmeden önce bile 1914 yılının Ağustos ayı içerisinde Türk ve Alman tarafı birbirlerinden asıl maksatlarını gizleyerek İran konusunda ortak birtakım adımlar atmaya başlamışlardır. Bu bağlamda taraflar nitelikli elemanlarını tek bir çatı altında birleştirip onları Afganistan, İran ve Hindistan üzerinde kullanarak sahadaki harekât kabiliyetlerini arttırmayı hedeflemişlerdir. Osmanlı Genelkurmayı bu iş

⁷Touraj Atabaki, “Doğu’ya Yöneliş: İran’da Osmanlı İstihbarat Servisinin Faaliyetleri”, *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 30-31; Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü*, Ter., Kemal Turan, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014, s. 88-90; Touraj Atabaki, “Pantürkizm ve İran Milliyetçiliği”, *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 128; Ettehadiyyeh, “İran Geçici”, s. 10.

⁸Erich von Falkenhayn, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya*, Çev., Kurmay Yarbay Bursalı Mehmet Nihat, Yay., Hz., Faruk Yılmaz, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 27.

⁹Falkenhayn, *Birinci Dünya*, s. 59.

için başını Rauf Bey'in¹⁰ çektiği ve içerisinde Ömer Fevzi Bey¹¹ ile Tefvik Efendi¹² gibi önemli isimlerin yer aldığı sivil ve askerlerden oluşan özel bir heyet teşkil etmiştir. Almanlar ise bu heyete çok güvendikleri Oskar

¹⁰Rauf Bey'in bu iş için seçilmesinde Enver Paşa'nın onun şahsına duyduğu güven oldukça etkili olmuştur. Nitekim Rauf Bey de anılarında bu durumun üzerinde önemle durmuştur. Fakat aynı Rauf Bey bu iş için pek gönüllü olmadığını anılarında şu cümleler ile açıklamıştır: *"Artık bütün işlere hâkim bir durumda bulunduğu derhal sezilen Enver Paşa'yı, Harbiye Nezaretindeki makamında ziyaret ettim. İngiltere'de bulunduğu sırada, hal ve vaziyetin gidişi dolayısıyla kendileri en yüksek makamları işgal ederken beni ve durumumu düşünmekte kusur etmediklerini belirtmek isteyen pek samimî bir ifade ile: "-Rauf Bey, ne yapalım işte böyle oldu. Bu vazifede bize düştü. Yoksa Zatişahanenin, coğrafi durumu itibariyle ehemmiyeti aşikâr olan Afganistan ile münasebet tesis etmek ve Afgan ordusunu ıslah eylemek gibi bir vazife ile Afganistan Emrine göndermek üzere olduğu heyetin başında gitmeyi tercih ederdim" dedikten sonra gözlerimin içine bakarak düpe düz: "Sen gider misin?" teklifinde bulundu. Hatır ve hayalimden dahi geçirmedığım, bu beklenmedik teklif karşısında şaşkırdım ve elimde olmadan gülümseyerek, dilimin ucuna şu kelimeler geldi: "-Afganistan denen yerin adından başka nesini biliyoruz Paşam? ... Şu anda oranın haritadaki yerini bile gözümün önüne getiremem. Nereden, ne ile, nasıl gidilir, hangi yolların ucundadır, meçhulüm... Müsaadenizle, Amerika tarihiyle mi gitsem acaba?..."* Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasî Hatıralarım 1*, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 17.

¹¹Osmanlı Devletinin son dönemlerinde kritik görevler ifâ etmiş bir subay olarak ön plana çıkmaktadır. Ömer Fevzi Bey, bulunduğu görevler sırasında gerçekleştirdiği aksiyonlar ile son dönem Osmanlı subaylarının gayrinizami harp doktrinini nasıl içselleştirdiğine güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu konuda bkz: Yüzbaşı Ömer Fevzi Bey, *Osmanlı Gayrinizami Harp Doktrini*, Yay., Hz., Ali Güneş, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.

¹²İsrafil Kurtcephe ve Mustafa Balcıoğlu tarafından ATASE Arşivlerine dayanılarak hazırlanan çalışmada Yüzbaşı Tefvik Efendi'nin heyete yaver olarak katıldığı ifade edilmektedir. İsrafil Kurtcephe-Mustafa Balcıoğlu, *"Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi -Rauf Bey Müfrezesi-*", *OTAM*, S. 3, (1992), s. 250.

von Niedermayer¹³ ve Wilhelm Wassmuss¹⁴ gibi üst düzey isimlerin bulunduğu yaklaşık on beş yirmi kişi ile katkı sağlamışlardır¹⁵. Ünlü İngiliz gazeteci Peter Hopkirk'in meşhur *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun* kitabında ifade edildiği üzere Hem Oskar von Niedermayer hem de Wilhelm Wassmuss "Almanya'nın 'Lawrence'ları' ya da İngiliz subayının deyişiyle 'Karanlık Melekleri' olacaktı. Aldıkları emir, cihad bayrağı altında şiddet ve karışıklık yaratmak, Doğu halklarını İngilizlerin ve müttefiklerinin aleyhine çevirmektir¹⁶"

Heyetin teşekkülü ve arkasından birkaç kabile şeklinde hareketinden sonra Almanlar ile Türkler arasında görüş ayrılıkları derinleşmeye başlamıştır. Yol sırasında Türk ve Alman subayları arasında yaşanan kişisel sıkıntılar haricinde ortaya çıkan görüş ayrılığının temelinde tarafların Doğu da yürütülen operasyonel faaliyetlere yüklediği anlamın değişkenlik göstermesi önemli bir rol oynamıştır. Bu kapsamda

¹³ Heyette yer alan üst düzey isimlerden biri olan Niedermayer, bazı kaynaklarda Almanya'nın Lawrence olarak geçmektedir. Arapça ve Farsçanın yanında birçok dili akıcı bir şekilde konuşabilen Niedermayer çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. Kendisi, Birinci Dünya Savaşı henüz başlamadan önce birtakım bilimsel çalışmalar adı altında İran ve Kafkasya coğrafyasında Alman istihbaratı için önemli bilgiler toplamıştır. Nitekim savaşın ortaya çıkmasının ardından bölgeyi çok iyi bilmesi sebebi ile Almanya tarafından Afganistan'a ulaşmak maksadı ile Rauf Bey'in başkanlık ettiği heyete dahil edilmiştir. Sean McMeekin, *The Berlin-Baghdad Express: The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts 2010, s. 212-218; Thomas L. Hughes, "The German Mission to Afghanistan, 1915-1916", *German Studies Review*, Vol., 25, No., 3, (October 2002), s. 455-456; Hans-Ulrich Seidt, "From Palestine to the Caucasus-Oskar Niedermayer and Germany's Middle Eastern Strategy in 1918", *German Studies Review*, Vol., 24, No., 1, (February 2001), s. 1-2; Hans Guhr, *Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuz*, Çev., Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 134.

¹⁴ Heyetin bir diğer önemli ismidir. Onun heyete seçilmesinde Niedermayer gibi daha önce İran coğrafyasında bulunmuş olması oldukça etkili olmuştur. McMeekin, *The Berlin-Baghdad*, s. 215-217; Hughes, "The German Mission", s. 451, 455.

¹⁵ Orhan Koloğlu, *Curnalçilikten Teşkilatı Mahsus'a'ya*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2017, s. 109-110; Vahdet Keleşylmaz, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Afganistan'a Yönelik Girişimleri", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara 2012, s. 1832-1833; K. Tuncer Çağlayan, "Afganistan'da Bir Türk-Alman Heyetinin Faaliyetlerine Karşı İngiltere'nin Politikaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVII, S. 50, (Temmuz 2001), s. 410; Kurtcephe-Balcıoğlu, "Romantik Bir Türk-Alman Projesi", s. 249-252.

¹⁶ Peter Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, Çev., Mehmet Harmancı, Bilgin Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 41.

Almanların İran'ı mı yoksa Afganistan'ı mı hedeflediklerinin tam anlamı ile belli olmaması Türklerin ise Panislamizm politikasını İran ve Kafkasya coğrafyasına yönelik fetih anlayışları için bir paravan olarak kullanmalarından¹⁷ ötürü oluşturulan heyet henüz birkaç ay geçmeden Aralık 1914 tarihinde tamamen dağılmıştır. Ayrıca heyetin dağılmasında İngilizlerin Basra Körfezi üzerinden Bağdat istikametine doğru hareket etmeleri karşısında Türklerin ilgili heyeti bu alanda kullanmak istemeleri ve Almanların Doğu'ya yönelik teşebbüslerinde Türkleri yalnızca bir araç olarak görme politikaları da etkili olmuştur. Netice itibarıyla heyetin başkanlığını üstlenen Rauf Bey kendi ekibi ile birlikte Güney İran üzerinde yer alan aşiretler üzerine birtakım faaliyetler icra etmek amacıyla bu alana doğru giderken Almanlar da Afganistan'a doğru hareket etmeye başlamışlardır¹⁸.

Rauf Bey'in ekibi ile birlikte Güney İran'da pozisyon alması müttefiklerin İran konusunda yaşadıkları ayrışmanın daha fazla derinleşmesine sebebiyet vermiştir. Bilhassa 1915 yılının bahar aylarından itibaren taraflar İran'da yer alan elemanları vasıtası ile birbirlerinin faaliyetlerini engelleme yarışı içerisine girmişlerdir. Almanlar, İran'ın jeopolitik, jeostratejik vb. konumunun kendilerine sağlayacağı avantajları düşünerek bu ülkeye tek başına hâkim olmak istemişlerdir. Bu bağlamda da İran Hükümetini ve sahadaki yerel

¹⁷ Nitekim bu kapsamda Türk tarafı Rauf Bey heyetinin dışında Kafkasya, İran ve Afganistan'a farklı heyetler ve elemanlar göndererek bu alanlarda yer alan unsurları kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Bu konuda yapılan bazı çalışmalar için bkz: Sadık Sarısan, "Ömer Naci Bey Müfrezesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu Dergisi*, S. 16, (1995), s. 501-513; Çağdaş Yüksel, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Teşkilat-ı Mahsusa*, (Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Denizli 2019, s. 69-vd; Barış Metin, *Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2007, s. 68-71; Rıdvan Ayaydın, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İran'da Cihad-ı Ekber Faaliyetleri*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2016, s. 141-163; Sadık Sarısan, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında İran Elçiliğimiz İle İrtibatlı Bazı Teşkilat-ı Mahsusa Faaliyetleri", *OTAM*, S. 7, (1996), s. 209-217.

¹⁸ Ettehadiyyeh, "İran Geçici", s. 10; Atabaki, "Doğu'ya Yöneliş", s. 30-36; Atabaki, "Pantürkizm ve İran", s. 128; Kurtcephe-Balcioğlu, "Romantik Bir Türk-Alman Projesi", s. 256-257; Hughes, "The German Mission", s. 456-vd; Keleşyılmaz, "I. Dünya Savaşı'nda", s. 1833-1835; Çağlayan, "Afganistan'da Bir Türk-Alman", s. 410-411; Koloğlu, *Curnalcilikten*, s. 110-111.

unsurları kendi saflarına çekerek¹⁹ Rauf Bey'in faaliyetlerini sonlandırmaya çalışmışlardır. Özellikle bu bağlamda amaçlarına ulaşabilmek için Kelhor ve Sencabi gibi önemli Kürt aşiretleri ile İran'da uzun bir süredir yer alan İsveçli subayları²⁰ kullanmışlardır. Bunun için Almanya'nın Tahran Büyükelçisi Prens Reuss, Avusturya'nın Tahran Büyükelçisi Logoteti ve Alman Askerî Ataşesi Kont Kaunitz gibi isimler²¹ sahada faal bir şekilde hareket etmişlerdir. Ayrıca sahada bulunan veyahut sahadan haber alan bazı Alman subaylar da Rauf Bey'den duydukları rahatsızlıkları²² sık sık Osmanlı Genelkurmayına bildirmeye başlamışlardır. Türkler ise Almanların itirazlarına rağmen kendi emelleri çerçevesinde Rauf Bey'in İran coğrafyası üzerindeki faaliyetlerini genişletmesine ilk etapta pek fazla ses çıkarmamışlardır. Fakat İran'daki durumun giderek Rauf Bey'in aleyhine devam etmesinden ötürü daha fazla bu baskılara katlanılamayacağını anlaşılmaya üzerine heyetin Eylül 1915 tarihinde lağvına karar verilmiştir. Türk tarafı bu süreçte Rauf Bey aracılığı ile İran'da istediği amaca ulaşamadığı gibi Almanların

¹⁹Burada şunu ifade etmek gerekir ki Alman tarafının İran Hükümetini kendi yanına almaya çalıştığı süreçte Türk tarafı da müttefikinden gizli gizli İran Hükümeti ile bir ittifak anlaşması yapmaya çalışmıştır. Bu konu bkz: Ö. Kürşat Karacagil, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devletinin İran'la İttifak Kurma Arayışları", *OTAM*, 36, (Güz 2014), s. 101-106.

²⁰1910 yılında demokratlar tarafından kurulan İran Devlet Jandarma Teşkilatının eğitimi için gelen bu subayların bir kısmı savaş başladığında ülkelerine dönse de kalanlar savaş sırasında Osmanlı Devleti, Rusya ve Almanya üçgeninde İran'da etkin bir profil çizmişlerdir. Bu konuda bkz: Stephanie Cronin, "İran Milliyetçiliği ve Devlet Jandarması", *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 45-60.

²¹Bu isimler sahada faal bir şekilde hareket ederlerken bazen birbirleri ile anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Hatta Almanya'nın bu genç ve tecrübesiz isimleri böylesine önemli bir coğrafyada görevlendirmesi birtakım eleştirilerin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Pomiankowski, *Osmanlı*, s. 141-142.

²²Rauf Bey de Almanlardan ciddi anlamda rahatsızlık duymuştur. Nitekim Rauf Bey'in anılarında dile getirdiği şu sözler iki müttefik devletin İran'da nasıl bir ayrışma yaşadığını göstermesi açısından oldukça önemlidir: "Bu esnada müttefikimiz Almanların İran'daki durumları ise pek acıptı. Almanlar burada yalnız kendi menfaatlerini gözönünde bulundurarak, bizi ellerinde âlet gibi kullanmaktan başka bir şey düşünmediklerini her halleriyle hissettiriyorlardı. Nitekim Kirind'te bulunduğum sırada İranlı aşiretlerin hücumuna uğrayarak vuruşmağa başladığımız zaman, yanımdan defetmiş olduğum mâhut Fon Van Muss ile Tahran'daki Ateşemiliteri Von Kaniç'i de karşımızda, çarpıştığımız bu aşiretlerin arasında gördük. Bundan da anlaşılıyordu ki Almanlar, İran'la aramızı açarak, onlara da bize de ayrı ayrı hükmetmek maksadını gütmektedirler" Orbay, *Cehennem Değirmeni*, s. 21-22.

faaliyetleri neticesinde de İran Hükümeti ve ahali nezdinde²³ ciddi bir itibar kaybına uğramıştır²⁴.

İran'daki Türk-Alman uyuşmazlığı tarafların bütün bu girişimlerine rağmen azalmak bir yana artarak devam etmiştir. Almanlar, Rauf Bey'in İran'daki misyonunun tamamlanması ile ortaya çıkan boşluğu artık tamamen kendilerinin doldurması gerektiğine inanmışlardır. Türkler ise İran'daki güçlerini muhafaza edebilmek için Almanların bu isteğine güçleri ölçüsünde karşı koymaya çalışmışlardır. Hatta taraflar belirli bir süreden sonra müttefiklik prensibini bir kenara bırakarak İran'da yer alan temsilcileri aracılığı ile birbirlerini suçlamaya başlamışlardır. Örneğin Osmanlı Devletinin Tahran Sefiri Asım Bey sık sık İstanbul'a gönderdiği telgraflar ile gerekli mercileri bilgilendirerek meselenin önemini ortaya koymaya çalışmıştır. Asım Bey 23 Kasım 1915 tarihinde Hariciye Nezaretine gönderdiği telgrafta, Rusların İran'ın çeşitli noktalarında yer alan kuvvetlerini toplayarak Tahran üzerine yürümeye başladıklarını ve bu durumun ortaya çıkmasında Almanların büyük payı olduğunu ifade etmiştir. Asım Bey'e göre birçok uyarıya rağmen Almanların Türklerden bağımsız bir şekilde hazır olmayan İran Hükümetini müttefik devletler tarafına çekmek istemesi²⁵ bu bağlamda

²³Her ne kadar Rauf Bey'in İran'daki faaliyetlerine dair çok az bilgi ihtiva etse de *İran İmparatorluğu Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Belgeleri* isimli çalışmada Türk tarafının İran'daki teşebbüslerinin bilhassa Ocak 1915 tarihinden itibaren sık sık bu ülkenin resmi makamları tarafından İstanbul'a protesto edildiği ifade edilmektedir. *İran İmparatorluğu Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Belgeleri İran'ın Tarafsızlığı*, Çev., Bilge Bulut, Pencere Yayınları, İstanbul 2009, s. 153-158, 202-203, 207-213.

²⁴Sean McMeekin, *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*, Çev., Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 218-219; Sezen Kılıç, "Alman Deniz Ataşesi Humann'ın Mektuplarında Enver Paşa", *Bilig*, S. 77, (Bahar 2016), s. 117-118; Rafael de Nogales, *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)*, Çev., Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2008, s. 164-165; Mustafa Arıkan, "Harb-i Umûmî'de Osmanlı Devleti'nin İran Cephesi'nde Yaşadığı Bazı İstihbarat Zaafırları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 53, (2013), s. 8-9; Koloğlu, *Curnacilikten*, s. 112-113; Kurtcephe-Balcıoğlu, "Romantik Bir Türk-Alman Projesi", s. 260-268; Ettehadiyyeh, "İran Geçici", s. 11-15.

²⁵Almanlar, amaçlarına ulaşabilmek için bir taraftan İran'da yer alan ajanları vasıtası ile bilgi toplamışlar diğer taraftan da hükümet üyelerini ekonomik açıdan kuşatarak Tahran'da kendi kontrollerinde bir darbe teşebbüsünde bulunmuşlardır. Bu konuda bkz: Alexander Will, "Birinci Dünya Savaşı'nda Alman-Osmanlı İlişkileri Bağlamında Cihad Propagandası, Bunun Etkileri ve Getirdiği Sorunlar", *Mehmet Âkif, 100 Yıl Sonra Berlinde*, Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı Mehmet Âkif Ersoy Araştırmaları Merkezi

İran'da yer alan jandarma birlikleri, Kazaklar ve birtakım yerel unsurlara para dağıtmaları Rusları kuşkulandırarak onların Tahran üzerine hareket etmelerine sebep olmuştur. Asım Bey, Hariciye Nezaretine gönderdiği 28 Kasım 1915 tarihli bir başka yazıda ise Almanların Türklerden bağımsız bir şekilde İran'da hareket etmelerinin kendilerine neye mal olduğunu daha geniş bir şekilde izah etmiştir. O, Rus kuvvetlerinin Tahran istikametine doğru hareket etmeleri sebebiyle İran Şahı ve hükümet üyelerini Kum Şehri'ne geri çekilmeye iknaya çalıştığı sırada dahi Tahran Alman sefiri dahil hemen hemen hiçbir Alman konsolosluk görevlisinin kendisine destek vermediğini bilakis Almanların bu sıkıntılı süreçte İran'da başına buyruk hareket etmelerinin kendilerine büyük zarar verdiğinden önemle bahsetmiştir²⁶.

Asım Bey dışında Osmanlı Devleti adına İran'da çeşitli vazifeler ifa eden bazı isimlerin aynı süreçte İstanbul'a gönderdiği raporlar müttefiklerin bu ülkede yaşadığı ayrışmayı net bir şekilde ortaya koymuştur. Bu kapsamda Afganistan'a gitmek üzere İran'a hareket eden İzmir Mebusu Ubeydullah Efendi'nin ²⁷ 9 Ekim 1915 tarihinde Hemedan'da kaleme aldığı telgrafta Rus ve İngilizlere karşı ayaklanmaya teşvik etmek maksadıyla Almanlar tarafından İran aşiretlerine para dağıtıldığı fakat bu dağıtımın Osmanlı Devleti eliyle gerçekleşmemesi nedeniyle nihai hedefe bir türlü ulaşamadığından bahsedilmiştir²⁸.

İran'da yaşanan Türk-Alman anlaşmazlığı ülkenin tamamen Rus hakimiyeti altına girmesine aracılık etmiştir. Aralık 1915 tarihine gelindiğinde Rusların ilerleyişlerine daha fazla direnilemeyeceğini anlayan içerisinde milletvekili, gazeteci ve elçilik çalışanlarını kapsayan geniş bir kitle başkent Tahran'dan ayrılmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu kitle ilk etapta Kum Şehri'ne yerleşse de Rusların aralıksız ilerleyişleri

Yayınları, Ankara 2015, s. 187; Pomiankowski, *Osmanlı*, s. 141-142.

²⁶Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti, Siyasî Kısım, 2338/94. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. HR. SYS.) olarak kısaltılmıştır. BOA. HR. SYS., 2338/95.

²⁷Cihad-ı Ekber'i Afganistan'a ve onun ötesine yaymak maksadıyla İstanbul tarafından özel olarak görevlendirilmiştir. Fakat Afganistan'a seyahati sırasında bilhassa İran'daki durumun Türk-Alman ittifakı aleyhinde gelişmesi nedeniyle bu ülke içerisinde farklı noktalar hareket ederek müttefikler adına bilgi toplamıştır. BOA. HR. SYS., 2338/75; BOA. HR. SYS., 2341/9; BOA. HR. SYS., 2449/2; BOA. HR. SYS., 2977/61.

²⁸BOA. HR. SYS., 2338/81.

karşısında sırasıyla İsfahan, Kirmanşah ve Kasr-ı Şirin'e hareket etmek mecburiyetinde kalmış ve nihayetinde daha güvenli bir nokta olması sebebiyle Mayıs 1916 tarihinde geçici olarak Bağdat'a yerleştirilmiştir. Böylece İran'a yönelik Türk-Alman ittifakının ilk evresi başarısızlıkla sonuçlanmıştır²⁹.

İran'a yönelik Türk-Alman ittifak planının başarısız olması tarafların hem kendilerini hem de birbirlerini eleştiriye tâbi tutmalarının önünü açmıştır. Taraflar birbirlerine ve kendilerine; ittifak planının ortaya çıkışında kimin daha fazla rol üstlendiği, kimin bu planın tatbik edilmesinde daha fazla çaba sarf ettiği ve kimin plandan bağımsız bir şekilde hareket ettiği şeklinde sorular yöneltilmişlerdir. Şüphesiz bu soruları Almanya tarafında en fazla dile getirenlerden birisi Liman von Sanders olmuştur. Liman Paşa, anılarında genelde Doğu özelde İran'a yönelik tatbik edilen müttefik politikasını geniş bir şekilde değerlendirmiş ve kendisi gibi önemli bir kişinin bu politikanın oluşumuna dahil edilmemesini şu sözler ile eleştiriye tâbi tutmuştur³⁰.

“1914/15 kışının başlangıcında ilk özel Alman askerî heyetleri İstanbul'a varmıştı. Bunlardan birisi Afganistan'a ve diğeri de Şattü'l-Arap'ın denize döküldüğü bölgeye tahsis edilmişlerdi. Sonradan bunlara ilave olarak İran için özel bir heyet de geldi. Bunların hepsi ortaklaşa çok geniş fakat açık olmayan plânlarla geldiler ve büyük miktarda paraya sahiptiler. Bunların gönderilmesine Berlin'deki Hariciye Nezareti tarafından sebebiyet verilmiş olduğundan, Almanya Sefareti'ne ve dolayısıyla ataşemilitere bağlı bulunuyorlardı. Bu heyetler tamamıyla subaylardan oluşmasına rağmen, başkanlığım altındaki eski askerî heyetin bu konuda ne fikri alınmış ne de heyet bunların gönderilmesi hakkında herhangi bir şekilde bilgilendirilmişti.

Bunların gönderilmesi daha başlangıçta bir hata gibi görünüyordu. Benden sorulmuş olsaydı gönderilmemelerini önemle tavsiye ederdim. Daha önce bu memleketlerde bir kerecik olsun seyahat etmiş olan sınırlı

²⁹Ramazan Sonat, “Tahran Sefiri Asım Bey'in Raporları Doğrultusunda Birinci Dünya Savaşı Sırasında İran'daki Rus Askerî Varlığı Üzerine Bir İnceleme”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, Vol., 5, Issue., 13, (November 2018), s. 186; Ettehadiyyeh, “İran Geçici”, s. 12-16; Cronin, “İran Milliyetçiliği”, s. 56-60; Koloğlu, *Curnalcilikten*, s. 113; McMeekin, *Rusya'nın Rolü*, s. 224-227.

³⁰Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, Çev., Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Yay., Hz., Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013, s. 66-67.

sayıda bazı şahsiyetler bile buralarda harp için kıymetli işler göremezlerdi. Çünkü başarı, bu heyetlerle birlikte aynı zamanda askerî kuvvet gönderilmesine de bağlıydı. Fakat bunun için gerekli birlikleri ancak Türkiye verebilirdi. Ancak bu yardımın Türkiye'den talep edilmesi hâlinde kendi istifadesi hiçbir şekilde Alman menfaatlerine uymayan Türkiye'ye bağımlı olmamız gerekecekti. Bundan başka daha kendi memleketlerinin savunması meşguliyeti kendilerine yeten Türklerin dikkati, hiçbir başarı vaat etmeyen ve açık olmayan hayalî istikametlere yönlendirilmiş olacaktı. İşte nitekim bütün bu fedakârlıklara rağmen bu heyetlerden bu sebeple bile olsa kıymetli bir sonuç alınamadı"

Liman Paşa'nın düşüncelerinin bir benzerini Türk tarafında benimseyen Ahmet İzzet Paşa anılarında Enver Paşa'yı suçlamıştır. Ahmet İzzet Paşa'nın ordu birliklerinin genel savaş planlamasını değerlendirirken sarf ettiği *"Enver Paşa, İran ve Turan'ı birleştirerek Timur ve Cengiz saltanatını diriltmek hülyasına düşmüş, Cemal Paşa ise aşırı alçakgönüllülüğü ile Mısır Sultanlığı'yla yetinmişti"*³¹ şeklindeki sözleri Osmanlı Genelkurmayı içerisinde savaş hedeflerinin belirlenmesi konusunda³² çok ciddi görüş ayrılıklarının olduğunu gözler önüne sermektedir.

Bu görüş ayrılığını paylaşan bir diğer önemli isim Kazım Karabekir Paşa olmuştur. Kazım Karabekir Paşa da anılarında seferberlik planları hazırlanırken Enver Paşa'nın İran konusundaki arzusunu tatbik edebilmek için kendisini bir şekilde Tahran üzerine göndermeye çalıştığını şu temsili sözler ile açıklamıştır³³:

"Pergelimle haritadan ölçerken, Enver Paşa söze başladı:

³¹Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım, İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri*, Yay., Hz., Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar, C. 1, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 214.

³²Bu konuya burada ayrı bir parantez açmak gerekir. Osmanlı Genelkurmayının ağırlıklı olarak Alman etkisi altında bulunması karargâh da görevli Türk subaylarının seferberliğin ilanı ile birlikte birtakım görevler adı altında İstanbul'dan uzaklaştırılmalarının önünü açmıştır. Nitekim Kazım Karabekir Paşa anılarında, kendisi ve Hafız Hakkı Paşa gibi birçok Türk subayının bu durumdan duydukları şikâyetten bahsetmiştir. Bu konuda bkz: Kâzım Karabekir, *I. Dünya Savaşı Anıları*, Yay., Hz., Ziver Öktem, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s. 382-395; Yine Cemal Paşa'nın Suriye'ye tayin edilmesi, Enver Paşa'nın önemli Türk subaylarını İstanbul'dan uzaklaştırmasına ve kendi iktidarını muhafaza edebilmesine olanak sağlamıştır. Paşa, *Hatıralar*, s. 164-165.

³³Karabekir, *I. Dünya*, s. 394-395.

-Bırak onu! Ne kadar zamanda giderse gitsin! Kafkas cephesiyle hepimiz meşgul bulunuyoruz. Sen şu Tahran'a bir kumandan bul! En karanlık ve tehlikeli günlerde birbirimizi tanıyarak itimat kazanmış bir kimse olmalı, düşün bakalım. Cemal Paşa Mısır'a, Hakkı Erzurum'a, Halil Tebriz'e gidiyor. Ben diyorum ki benim en güvendiğim bir arkadaşım da Tahran'a gitsin! Anladın mı şimdi kimi göndermek istiyorum!

Elimden pergeli haritanın üstüne bıraktım ve hazır ol vaziyeti alarak bir selam verdim.

Enver – Bravo Kâzım! İşte ben bu iş için senden başkasına güvenemedim. Açıkça söylemekten de çekindim. Şimdi sen hazırlan! Fakat pek mahrem tut, kimseye açma''

Türk-Alman ittifakının genel anlamda Doğu'ya özelde İran'a yönelik faaliyetlerinin o günkü şartlarda bir karşılığının olup olmadığı tarafların en fazla üzerinde durduğu konulardan birisi olmuştur. Nitekim savaş sırasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun İstanbul'daki elçilik binasında askerî ataşe olarak yer alan ve Alman diplomasisini yakından takip eden General J. Pomiankowski'nin³⁴ şu değerlendirmeleri müttefik devletlerin konu ile ilgili yaşadığı kafa karışıklığını göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir³⁵:

“Harbin başlamasından hemen sonra, güya Orta Asya'yı iyi bilen birçok kimse, İstanbul'a akın etmeye başladığı zaman, Alman diplomasisinin amaçları içine sokulan esrar perdesini kısmen de olsa kaldırmıştım. Edindiğim bilgilere göre, bir yandan gelecekteki Bağdat demiryolunu herhangi bir saldırıya karşı korumak, diğer taraftan Rusları ve İngilizleri İran'dan atmak için kuvvetli bir Alman-İran ordusu teşkil edilmek istenmişti. Bir başka Alman doğu planı ise, Türkiye-İran-Afganistan arasında bir ittifakın kurulmasını ve Irak'tan başlayarak İran üzerinden Kabil'e giden yol üstündeki şehir ve kasabaların birbirleriyle rabitasını öngörmekteydi. Bu yolla Afganistan'a silah ve cephaneye sevkıyatı sağlanacak ve buradan Hindistan'a rahatça taarruz edilecekti.

Bu planın kimin kafasından çıktığını, ciddiye alınıp alınmadığını ve ayrıca tatbik edilip edilmediğini bilmiyordum. Bana kalırsa, bu fikir çok

³⁴Pomiankowski, *Osmanlı*, s. 11.

³⁵Pomiankowski, *Osmanlı*, s. 50.

saçma idi. Üstelik ne coğrafi şartlar ile Müslüman ülkelerin karşılıklı politik münasebetleri, ne de Almanya'nın gücü düşünülmüştü''

Türk-Alman İttifakını İran'da Yeniden Tesis Etme Girişimleri: Müttefiklerin İran'da Son Müşterek Harekât Denemesi

İran'a yönelik Türk-Alman ittifak planının ilk evresinin başarısızlıkla sonuçlanması tarafları yeni arayışlara itmiştir. Her ne kadar taraflar farklı muharebe alanlarında birtakım meşguliyetlere sahip olsalar da İran'dan bir türlü kopamamışlardır. Bu sebepten de İran konusunda yeniden avantajlı konuma geçebilmek için kendi aralarında çok üst düzey bir ismi buraya göndermeyi ve bütün işleri onun uhdesine bırakmayı planlamaya başlamışlardır. Nitekim hem Osmanlı Ordusu'nda uzun yıllar görev yapmış olması hem de Osmanlı devlet mekanizmasını çok iyi tanınması sebebiyle Colmar von der Goltz tarafların zihninde bu iş için biçilmiş bir kaftan olarak belirlemiştir³⁶.

Esasında Goltz Paşa'yı İran konusunda görevlendirme fikri, henüz Rus birlikleri Tahran'ı işgal etmeden önce yani 1915 sonbaharında ortaya çıkmıştır. Müttefikler, İran'a yönelik teşebbüslerini belirli bir düzen ve sistem içerisinde icra edebilmek için güçlü bir figür arayışı içerisine girmişler ve Goltz Paşa'nın da onayı ile onu Ekim 1915 tarihinde bu işin başına geçirmeye karar vermişlerdir. Nitekim bu kapsamda sık sık Enver Paşa, Bronsart Paşa gibi Türk ve Alman subaylarla görüşen Goltz Paşa kendisine tevdi edilen görevi layığı ile getirebileceğine inandırılmıştır. Böylece Goltz Paşa'nın yeni görev tanımı İran kuvvetlerinin Rusya ve İngiltere tarafından kullanılmasını engellemek ve İran'ı Türk-Alman ittifakının koridoru haline getirmek olarak belirlenmiştir. Bunun için de Goltz Paşa'ya para, silah ve cephaneden insan kaynağına kadar her türlü imkân sunulmuştur³⁷.

Goltz Paşa'nın geniş yetkiler ile Kasım 1915 tarihinde Bağdat'a hareket etmesi bir dizi karışıklığı beraberinde getirmiştir. Zira onun çok geniş yetkiler ile donatılması bu bağlamda sivil ve asker birçok önemli ismi kendisine bağlı hale getirmesi birtakım itirazların ortaya çıkmasına

³⁶ Colmar von der Goltz, *Yirminci Yüzyıl Başlarında Osmanlı-Alman İlişkileri "Goltz Paşa'nın Hâtıratı"*, Yay., Hz., Faruk Yılmaz, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 118; Pomiankowski, *Osmanlı*, s. 143-144.

³⁷Goltz, *"Goltz Paşa'nın Hâtıratı"*, s. 118-125.

neden olmuştur. Örneğin Tahran Sefiri Asım Bey 9 Aralık 1915 tarihinde İstanbul'a gönderdiği telgrafta ülke sınırları dışında görev yapan şahsının başka hiçbir memurdan emir alamayacağını belirtmiştir. Bunun üzerine 12 Aralık 1915 tarihinde karışıklığı gidermek için İstanbul'dan Tahran'a gönderilen telgrafta, Asım Bey'e Goltz Paşa'nın emri altında olmadığı belirtilmiş ve kendisinin Goltz Paşa'ya görevini yürütebilmesi için gerekli yardımlarda bulunmasının önemli olduğu ifade edilmiştir³⁸.

Goltz Paşa'nın Bağdat'a vardığı süreçte müttefiklerin aralarında yaşadıkları uyuşmazlıklar neticesinde İran'da yürütülen müşterek harekât çökme noktasına gelmiş ve Ruslar Kut'ta sıkışan İngiliz birliklerini kurtarabilmek amacıyla Bağdat istikametine doğru hareket etmeye başlamışlardır. Bu sebepten Goltz Paşa, Bağdat'a varır varmaz İran konusunda müttefiklerin nasıl bir plan dahilinde hareket etmeleri gerektiğini analiz etmeye başlamıştır. Nihayetinde ilk etapta Kirmanşah'a doğru hareket ederek İran'daki vaziyeti bizatihi kendi görmüştür. Sonrasında Batı İran'a doğru daha önce gönderdiği Türk birliklerine ek olarak çok güvendiği Albay Bopp'u İran Cephe Komutanı olarak tayin ederek ocak ayının ilk günlerinde Bağdat'a geri dönmüştür³⁹.

Goltz Paşa'nın İran Cephe Komutanlığına bir Türk subay yerine bir Alman subayını ataması taraflar arasında var olan gerilimi ve güvensizliği daha fazla arttırmıştır. Her ne kadar Goltz Paşa bu tercihi Türk tarafının İran konusunda takip ettiği politikanın Alman hedef ve arzuları ile uyumlu olmaması bu bağlamda Ömer Fevzi Bey⁴⁰ gibi sahada aktif Türk elemanlarının Alman çıkarlarını baltalaması ile açıklasa bile bu durum müttefikler arasında krize neden olmuştur. Bilhassa Türk subayları arasında kendilerinin ikinci plana atıldığı fikri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yüzden de onlar bazen Goltz Paşa'nın emirlerine uyma noktasında⁴¹ gereken hassasiyeti göstermemişlerdir. Ayrıca İran Cephe

³⁸BOA. HR. SYS., 2339/10; Goltz, "Goltz Paşa'nın Hâtirâtı", s. 126-134; Pomiankowski, *Osmanlı*, s. 144.

³⁹Goltz, "Goltz Paşa'nın Hâtirâtı", s. 140-143; Pomiankowski, *Osmanlı*, s. 145.

⁴⁰Fevzi Bey de Almanların İran'da Osmanlı Devleti aleyhinde ciddi bir propaganda gerçekleştirdiklerini ve onların en az İngilizler ve Ruslar kadar kendilerinin karşısında olduklarını önemle vurgulamıştır. Arıkan, "Harb-i Umûmî'de", s. 13.

⁴¹Rafael de Nogales anılarında, Halil Paşa ile Goltz Paşa arasında yaşanan gerginliğinin boyutunu Bağdat'ın geçici valisi Şefik Bey üzerinden şu temsili sözler ile açıklamıştır:

Komutanı olarak atanan Albay Bopp'un Ocak-Şubat 1916 tarihlerinde gerçekleştirdiği aksiyonlar ile Rusları durdurmak bir yana onların İran'da daha fazla alan kazanmasına sebep olması ile müttefikler İran konusunda birbirleriyle tekrar karşı karşıya kalmışlardır⁴².

Müttefiklerin sahadaki uyuşmazlıkları buna bağlı olarak İran'da avantajlı bir konum elde edememeleri büyük umutlar bağlanan Goltz Paşa'nın tartışılmaya açılmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Türk tarafı zaman zaman açık zaman zaman gizli muhalefeti ile Alman tarafı ise Goltz Paşa'nın arzusu dışında sahadaki Alman subay ve konsolosluk görevlilerini değiştirmesi ile onun sahadaki etkinliğinin kaybolmasına neden olmuşlardır. Böylece Türk-Alman ittifakını yeniden tesis etme girişimi de bir anlamda sürüncemede kalmıştır⁴³.

Tarafların İran konusunda yaşadıkları anlaşmazlıklar devam ederken Goltz Paşa'nın nisan ayı içerisinde ani ölümü dengelerin alt üst olmasına neden olmuştur. Goltz Paşa ile birlikte İran'da daha dengeli ve sistemli bir politika tatbik etmek isteyen taraflar onun ölümü sonrasında yeniden birbirlerinden tamamen bağımsız bir şekilde hareket etmeye başlamışlardır⁴⁴.

Goltz Paşa'nın ölümü ile birlikte sahadaki hakimiyet tamamen Türk tarafına geçmiştir. Türk tarafını temsil eden Halil Paşa 1916 yılının bahar aylarından itibaren İran konusunda tam yetkili konumuna geçmiştir. Nitekim mayıs ayı içerisinde Enver Paşa'nın geniş bir heyet ile Bağdat'a yaptığı ziyaret bu durumun daha da pekişmesine neden olmuştur. Fakat Almanlar ise aynı süreçte artık müttefiklerin İran'da daha fazla mesai harcamamaları gerektiğini ifade etmeye başlamışlardır. Bu kapsamda Halil Paşa'nın kurmay başkanı von Gleich Almanya'nın İran meselesi ile uğraşmak yerine enerjisini daha doğru noktalara harcaması gerektiğini savunmuştur. Ancak Goltz Paşa'nın ölümü ile sahaya tamamen egemen

"Şefik Bey, Trablus Garp savaşında, Halil Bey Teğmen ya da yüzbaşıyken sırdışıymış. Efendisinin koruması altında şırmarmıştı. Hatta mareşalin emirlerini dinlememişti. "Ben yalnız şefim Halil Paşa'dan emir alırım" demişti. Düşünün, eğer bu yanıtı nezaket sahibi Von Der Goltz yerine, Liman Von Sanders'e söyleseydi, başına neler gelirdi" Nogales, *Osmanlı Ordusunda*, s. 165.

⁴²Goltz, "Goltz Paşa'nın Hâtirâtı", s. 142-152; Pomiankowski, *Osmanlı*, s. 182.

⁴³Goltz, "Goltz Paşa'nın Hâtirâtı", s. 153-160.

⁴⁴Goltz, "Goltz Paşa'nın Hâtirâtı", s. 171-172; Pomiankowski, *Osmanlı*, s. 183.

olan Türk tarafı bu eleştirileri bertaraf ederek İran'da yeniden avantajlı bir konum elde edebilmek için bu ülkeye bir askeri güç gönderilmesi konusunda karar kılmıştır. Nihayetinde Bağdat'ta 6'ncı Ordu bünyesinde yer alan 13'ncü Kolordu, birçok Alman subay ve erini himayesine alarak 1916 yazında İran'da Ruslara karşı ciddi başarılar elde etmiştir⁴⁵.

13'ncü Kolordu her ne kadar bünyesine birçok Alman subay ve erini alarak İran içerisine ilerlese de fiili anlamda Türk-Alman ittifakı Goltz Paşa'nın ölümünden sonra sona ermiştir. Alman tarafının Goltz Paşa'nın yerini önce von Gleich daha sonra General Gressmann ile doldurmak istemesi buna karşılık Türk tarafının bunu kabul etmemesi tarafların bu süreçten sonra İran'da müşterek bir şekilde değil bağımsız bir şekilde hareket etmelerinin önünü açmıştır⁴⁶.

Türk-Alman ittifakının fiili anlamda sonuçlanması bu bağlamda tarafların İran'da birbirlerinden bağımsız bir şekilde hareket etmesi rekabeti beraberinde getirmiştir. Bu rekabet neticesinde ortaya çıkan bazı sonuçlar da ilerleyen süreçte tarafların birbirlerini suçlamasına ve birbirlerinin faaliyetlerini engellemeye çalışmasına sebebiyet vermiştir. Bu kapsamda Hudud Emniyet Müfettişliğinden Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine gönderilen 11 Ocak 1917 tarihli telgrafta; merkezi Bağdat'ta olmasına rağmen Irak ve İran'da faaliyet gösteren Wankhause isimli Alman şirketin Irak'ın tamamında ticaret ve sanayiye hâkim olabilmek için yüklü miktarda İran sim parasını dolaşıma soktuğu, bu dolaşım sebebiyle Osmanlı evrak-ı nakdiyesinin ciddi anlamda değer kaybettiği ve bu sebepten şirketin lağvı veya İran sim parasının Irak'ta kullanılmasının engellenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Nitekim Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti de vakit kaybetmeden gerekenin yapılması için bu yazıyı Başkumandanlık Vekaleti Celilesine göndermiştir⁴⁷.

Sonuç

⁴⁵Sanders, *Türkiye'de*, s. 164-169; Pomiankowski, *Osmanlı*, s. 183-185.

⁴⁶Pomiankowski, *Osmanlı*, s. 207.

⁴⁷Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, 5. Şube, 32/32. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (*BOA. DH. EUM. ŞB.*) olarak kısaltılmıştır.

İran, Türk ve Alman tarafının Birinci Dünya Savaşı sırasında ihtilafa düştüğü en önemli alanlardan birisi olmuştur. Tarafların genel anlamda savaştan beklentileri, özel olarak içerisine İran'ı da alan Doğu'ya yönelik arzuları, Türk-Alman ittifakının bu ülkedeki faaliyetlerinin değişkenlik içermesine sebebiyet vermiş ve İran'da güçlü bir ittifak politikasının tatbik edilebilmesini olanaksız kılmıştır. Şüphesiz bu durum da Türk ve Alman tarafının İran'da etkisiz kalmasına ve bu ülkenin ağırlıklı olarak Rusların istekleri neticesinde şekillendirilmesine aracılık etmiştir.

Türk ve Alman tarafının sahadaki uyuşmazlığı, alanı kaplama noktasındaki yetersizlikleri ise savaşın her iki taraf açısından genel bir özeti şeklinde tezahür etmiştir. Zira bu uyuşmazlık ve bu uyuşmazlığın sebep olduğu handikaplar iki müttefik devletin yalnızca bir alana yoğunlaşmadığını değil aynı zamanda genel harp amaçları açısından ortak bir zeminde buluşmadığını da ortaya koymuştur. Pek tabii ki bu durum büyük umutlarla girdikleri harpte müttefiklerin aynı kaderi kendi hazırladıkları farklı senaryolar ile tecrübe etmeleriyle sonuçlanmıştır.

Kaynakça

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)⁴⁸

Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, 5. Şube Belgeleri (DH.EUM.5.ŞB.)
Hariciye Nezareti Siyasî Kısım (HR.SYS.)

Kaynak Eserler, Araştırma ve İncelemeler

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım, İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri*, Yay., Hz., Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar, C. 1, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

Alkan, M. Nail, "Hayranlık, Dostluk ve Çıkar Üçgeninde Türk-Alman İlişkileri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 34, Nisan 2015, s. 35-48.

Arıkan, Mustafa, "Harb-i Umûmî'de Osmanlı Devleti'nin İran Cephesi'nde Yaşadığı Bazı İstihbarat Zaafları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 53, 2013, s. 1-16.

Atabaki, Touraj, "I. Dünya Savaşı, Büyük Devletler Arasındaki Çekişmeler ve İran'da Siyasal Toplumun Doğuşu", *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş*

⁴⁸Arşiv belgelerinin numaraları metin içerisinde verilmiştir.

Alanı, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 1-7.

Atabaki, Touraj, “Doğu’ya Yöneliş: İran’da Osmanlı İstihbarat Servisinin Faaliyetleri”, *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 29-43.

Atabaki, Touraj, “Pantürkizm ve İran Milliyetçiliği”, *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 125-140.

Ayaydın, Rıdvan, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin İran’da Cihad-ı Ekber Faaliyetleri*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2016.

Cemal Paşa, *Hatıralar*, Yay., Hz., Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

Cronin, Stephanie, “İran Milliyetçiliği ve Devlet Jandarması”, *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 45-69.

Çağlayan, K. Tuncer, “Afganistan’da Bir Türk-Alman Heyetinin Faaliyetlerine Karşı İngiltere’nin Politikaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVII, S. 50, Temmuz 2001, s. 409-428.

Çolak, Mustafa, *Alman İmparatorluğu’nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

Erickson, Edward J., *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu*, Çev., Mehmet Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.

Ettehadiyyeh, Mansoureh, “İran Geçici Hükümeti”, *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 9-28.

Falkenhayn, Erich von, *Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya*, Çev., Kurmay Yarbay Bursalı Mehmet Nihat, Yay., Hz., Faruk Yılmaz, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.

Goltz, Colmar von der, *Yirminci Yüzyıl Başlarında Osmanlı-Alman İlişkileri “Goltz Paşa’nın Hâtirâtı”*, Yay., Hz., Faruk Yılmaz, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.

Guhr, Hans, *Anadolu’dan Filistin’e Türklerle Omuz Omuza*, Çev., Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

Hopkirk, Peter, *İstanbul’un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, Çev., Mehmet Harmancı, Bilgin Yayıncılık, İstanbul 1995.

Hughes, Thomas L., “The German Mission to Afghanistan, 1915-1916”, *German Studies Review*, Vol., 25, No., 3, October 2002, s. 447-476.

İran İmparatorluğu Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Belgeleri İran’ın Tarafsızlığı, Çev., Bilge Bulut, Pencere Yayınları, İstanbul 2009.

Karabekir, Kâzım, *I. Dünya Savaşı Anıları*, Yay., Hz., Ziver Öktem, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

Karacagil, Ö. Kürşat, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devletinin İran'la İttifak Kurma Arayışları", *OTAM*, 36, Güz 2014, s. 95-116.

Keleşyılmaz, Vahdet, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Afganistan'a Yönelik Girişimleri", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara 2012, s. 1831-1844.

Kılıç, Sezen, "Alman Deniz Ataşesi Humann'ın Mektuplarında Enver Paşa", *Bilig*, S. 77, Bahar 2016, s. 109-130.

Koloğlu, Orhan, *Curnalcilikten Teşkilatı Mahsusa'ya*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2017.

Kress, von, *Son Haçlı Seferi Kuma Gömülen İmparatorluk*, Çev., Tahir Balaban, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

Kurtcephe, İsrail-Balcıoğlu, Mustafa, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi -Rauf Bey Müfrezesi-", *OTAM*, S. 3, 1992, s. 247-269.

Mcmeekin, Sean, *The Berlin-Baghdad Express: The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, 2010.

Mcmeekin, Sean, *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*, Çev., Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.

Metin, Barış, *Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasî Nüfuz Mücadeleleri*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2007.

Mühlman, Carl, *İmparatorluğun Sonu 1914*, Çev., Kadir Kon, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.

Nogales, Rafael de, *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)*, Çev., Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2008.

Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni Siyasî Hatıralarım 1*, Emre Yayınları, İstanbul 1993.

Özgüldür, Yavuz, "Yüzbaşı Helmut Von Moltke'den Müşir Liman Von Sanders'e Osmanlı Ordusunda Alman Askeri Heyetleri", *OTAM*, S. 4, 1993, s. 297-307.

Pomiankowski, Joseph, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü*, Ter., Kemal Turan, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014.

Sanders, Liman von, *Türkiye'de Beş Sene*, Çev., Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Yay., Hz., Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013.

Sarısamam, Sadık, "Ömer Naci Bey Müfrezesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu Dergisi*, S. 16, 1995, s. 501-513.

Sarısamam, Sadık, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında İnan Elçiliğimiz İle İrtibatlı Bazı Teşkilat-ı Mahsusa Faaliyetleri", *OTAM*, S. 7, 1996, s. 209-217.

Seidt, Hans-Ulrich, "From Palestine to the Caucasus-Oskar Niedermayer and Germany's Middle Eastern Strategy in 1918", *German Studies Review*, Vol., 24, No., 1, February 2001, s. 1-18.

Sonat, Ramazan, "Tahran Sefiri Asım Bey'in Raporları Doğrultusunda Birinci Dünya Savaşı Sırasında İnan'daki Rus Askerî Varlığı Üzerine Bir İnceleme", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, Vol., 5, Issue.,13, November 2018, s. 179-191.

Sonat, Ramazan, "Bir Cephe İki Önemli Askerî Hata: Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı Sırasında Bağdat'ı Nasıl Kaybetti Sorusu Üzerine Düşünsel Bir Analiz", *History Studies*, 11/5, (Ekim 2019), s. 1731-1751.

Will, Alexander, "Birinci Dünya Savaşı'nda Alman-Osmanlı İlişkileri Bağlamında Cihad Propagandası, Bunun Etkileri ve Getirdiği Sorunlar", *Mehmet Âkif, 100 Yıl Sonra Berlinde*, Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı Mehmet Âkif Ersoy Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 180-190.

Yılmaz, Veli, "I nci Dünya Harbi ve 2 Ağustos 1914 Tarihli Türk-Alman İttifak Antlaşması", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 3, S. 9, 1992, s. 121-131.

Yüksel, Çağdaş, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Teşkilat-ı Mahsusa*, (Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Denizli 2019.

Yüzbaşı Ömer Fevzi Bey, *Osmanlı Gayrinizami Harp Doktrini*, Yay., Hz., Ali Güneş, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.

Некоторые Суждения О Научных И Культурных Достижениях В "Золотом Веке" Истории Исламской Цивилизации

Vesile Şemşek / Шемшек Весиле*

(ORCID ID/ ОРЦИД: 0000-0002-9800-4557)

Makale Gönderim Tarihi

10.02.2020

Makale Kabul Tarihi

04.03.2020

Резюме

Исламская цивилизация развивалась, принимая некоторые аспекты цивилизаций, отличных от своих, а также влияла на некоторые из них в различных аспектах. Он взял людей или общества, принадлежащие к разным цивилизациям, в свой круг веры. Эти новые мусульмане объединили свою древнюю культуру с исламскими ценностями и создали свою оригинальную местную культуру. Таким образом, культуры, о которых идет речь, также сформировали богатство исламской цивилизации в одном аспекте. Действительно, он привел людей, живущих в Азии, Африке и Европе, к своей вере. Теперь они являются одними из декадентов исламской цивилизации. С другой стороны, Ислам также прямо или косвенно повлиял на некоторые цивилизации и культуры в различных областях. Исламская цивилизация оказала влияние на другие общества в социальной и научной областях. Наука, техника, литература, искусство, архитектура, образ жизни, экономика и т. д. некоторые ценности в областях были приняты другими членами цивилизации и культуры. Научные и культурные исследования в исламском мире сделали исламскую цивилизацию более продвинутой, чем в средневековом западном мире. VIII-XIII. это был процесс взаимодействия, который продолжался около пятисот декадентских веков.

*Dr. Öğretim Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Bölümü, vsemsek@gmail.com.

доктор Преподаватель, Университет Кастамону, Факультет Теологии, История Ислама Отдел, vsemsek@gmail.com.

Цель этого исследования состоит в том, чтобы показать влияние Исламской цивилизации на другие цивилизации, в частности, что европейцы, которые были довольно отсталыми в Средние века, пытались извлечь выгоду из достижений, которые они видели в исламском мире, и передать свои различные элементы в свою страну. Кроме того, переосмысление этих передач заключается в том, чтобы в конечном итоге рассказать о том, что в Европе появились реформы и Ренессанс, которые породили западную цивилизацию по сей день.

Ключевые слова: Запад, Ислам, цивилизация, история, общество.

İslam Medeniyet Tarihinin "Altın Çağ"ında Yapılan İlimi ve Kültürel Naailiyetler Üzerine Bazı Görüşler

Özet

İslam Medeniyeti, kendi dışındaki medeniyetlerin kimi yönlerini alarak geliştirdiği gibi, kimilerini de çeşitli yönlerden etkilemiştir. Farklı medeniyetlere mensup insanları veya toplumları kendi inanç dairesine almıştır. Bu yeni Müslümanlar eski kültürlerini İslam değerleri ile birleştirip özgün yerel kültürlerini ortaya koymuşlardır. Böylece, söz konusu kültürler bir yönüyle de İslam medeniyetini zenginliğini oluşturmuştur. Nitekim, Asya, Afrika ve Avrupa'da yaşayan insanları kendi inancına katmıştır. Bunlar artık İslam medeniyetinin ana unsurları arasına girmişlerdir. Diğer bir taraftan, İslam kimi medeniyet ve kültürleri de doğrudan veya dolaylı olarak çeşitli alanlarda etkilemiştir. İslam medeniyeti, diğer toplumlara sosyal ve fen alanlarında etkili olmuştur. Bilim, teknoloji, edebiyat, sanat, mimari, yaşam tarzı, ekonomi vb. alanlardaki bazı değerleri diğer medeniyet ve kültür mensupları tarafından benimsenmiştir. İslam dünyasındaki ilmi ve kültürel çalışmalar İslam Medeniyetini Orta Çağ Batı dünyasından daha ileri bir hale getirmişti. VIII - XIII. yüzyıllar arası yaklaşık beş yüz boyunca devam eden bir etkileşim süreci olmuştur.

Bu çalışmanın amacı, İslam Medeniyetinin diğer medeniyetlere etkisi, özellikle, Orta Çağda oldukça geri durumda bulunan Avrupalıların, İslam dünyasında gördükleri ilerlemelerden yararlanmaya ve çeşitli unsurlarını ülkelerine aktarmaya çalıştıklarını ortaya koymaktır. Ayrıca, bu aktarımların yeniden yorumlama sonunda Avrupa'da, bu günkü Batı medeniyetini doğuran, Reform ve Rönesans ortaya çıktığını anlatmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Batı, İslam, medeniyet, tarih, toplum

Some Considerations on Scientific and Cultural Achievements at the "Golden Age" of Islamic Civilization History

Abstract

The Islamic civilization developed by accepting some aspects of civilizations other than its own, and also influenced some of them in various aspects. He took people or societies belonging to different civilizations into his circle of faith. These new Muslims combined their ancient culture with Islamic values and created their original local culture. Thus, the cultures in question have also shaped the wealth of Islamic civilization in one aspect. Indeed, he led people living in Asia, Africa, and Europe to his faith. Now they are among the decadents of Islamic civilization. On the other hand, Islam has also directly or indirectly influenced certain civilizations and cultures in various fields. Islamic civilization has influenced other societies in the social and scientific fields. Science, technology, literature, art, architecture, lifestyle, economy, and so on. some values in the fields have been adopted by other members of civilization and culture. Scientific and cultural research in the Islamic world has made Islamic civilization more advanced than in the medieval Western world. VIII-XIII. it was a process of interaction that lasted for about five hundred decadent centuries.

The purpose of this study is to show the influence of Islamic civilization on other civilizations, in particular that Europeans, who were quite backward in the Middle ages, tried to capitalize on the achievements they saw in the Islamic world and transfer their various elements to their country. In addition, the reinterpretation of these programs is to eventually tell that in Europe there were reforms and the Renaissance that gave rise to Western civilization to this day.

Keywords: West, Islam, civilization, history, society.

ВВЕДЕНИЕ

Средневековая арабская цивилизация, в частности, VIII.- IX. он известен как Эпоха научного Возрождения мусульман, где наука и мышление достигли своего века на протяжении веков. А также VIII-XI века были большие достижение в области науки и мысли в этот период, известный как золотой век мусульман. (Бозкурт, 2018, 195).Как сегодня, так и раньше во всем мире было проведено много исследований, которые привели к свету продуктов исламской цивилизации с ее серьезными

исследованиями. Так же, как некоторые из этих работ касаются только одной области, некоторые из них касаются "исламской цивилизации" в целом. Мы не можем подробно рассмотреть все эти исследования и их продукты по состоянию на 10 мест и наших позиций. Но чтобы дать представление, мы кратко рассмотрим информацию, которую один из исследований дал о конкретном поле. Возраст цветения - X. в течение столетия исламская цивилизация проникла во весь исламский мир, от Гималаев до Пиренеев, от Черного моря до Аденского залива. Багдад располагался на территории Сирии и Ирака, в то время как на территории бывшего восточного государства наступали аньяне. Этот город, деконструированный всеми торговыми путями Передней Азии, стал центром собраний движений между народами. Ослепленный своими дворцовыми "дебдебами", очаровывая народные общины и привлекая сокровища в обеих частях мира, Багдад, город Харуна Рашида, вырос как самый большой и великолепный город в государстве. В эпоху блеска в Багдаде проживало два миллиона человек. Город был великолепен, украшен роскошными дворцами. Вокруг были виллы, красивые объекты и зоопарки. Конечно, вдохновение для получения и оценки богатства вытекало отсюда, эти вдохновения постоянно накладывали новые обязанности на художественный интеллект. Сунны Пророка и Коран в качестве объяснения привели к формированию и развитию исламской цивилизации.¹

В области идей самым сильным амилом на начальном этапе была администрация и амбиции халифов, которые знали, что иностранные культуры владеют культурами идей. Систематическая и постепенная переводческая деятельность, включающая все отрасли науки, значительно улучшилась. Благодаря этому значительно улучшилась деятельность по сбору иностранных артефактов. Деятельность по сбору иностранных артефактов была продвинута Аббасидами богатыми средствами. Расходуя бесчисленные монеты или, в основном, дипломатическими средствами, они получали оригинальные рукописи. Большинство из них рассматривали греческие

¹ Байрактар, Мехмет, История Исламской Мысли, 5

произведения. Они также отдали предпочтение персидской и индийской литературе. Труды по медицине, математике, астрономии и географии нашли сотрудников для их текемм.

Затем развивалась философия и, конечно же, науки. Исламская культура служила спасению древнего греческого культурного сокровища от отрицания (разрушения). Мусульмане собирали и сохраняли древние знания о Хелене на протяжении веков. Даже по сей день переводы арабов по-прежнему имеют большое значение, частично дополняя тексты тенкиди, частично дополняя некоторые важные недостатки в древней литературе. Таким образом, за короткий промежуток времени он пришел к более широкому и другому вопросу. Мусульманские люди не просто переводили иностранную информацию. Напротив, они создали для них новое знание. В этот период они практически без границ распространились на три континента, что является единственной мощью исламской цивилизации, которая не может сравниться с способностью человеческого понимания в Великом Исламском государстве. В дополнение к Багдаду, Кундишапур, Каир, Кайраван и Фес были центрами исламской культуры в то время. Эта эпоха была достигнута в Багдаде с точки зрения культуры, а также в Испании, смешанной с различными народами, захваченными арабами в 711 году. Спустя столетие, по сравнению с шаркой, на берегах Кадалкувира, Евфрата и Тигресте, параллельно в некотором роде, исламская культура совершала ход развития, чтобы перейти к достижению Родины. Стремящиеся правители Омейядов (755-1031), которые взяли пример своих предков, с замечательным усердием, продолжая свое влияние в течение длительного времени, продвигали материальное благополучие страны, а также своим интеллектуальным усердием и работой, в частности, под руководством Третьего Абдуррахмана (912-961), открыли подлинный золотой век. Куртуба, Багдад на Западе, город халифов, Махал, который проявляет наибольшую склонность к высшему образованию и изобразительному искусству, центр научных усилий, где собраны богатые сокровища книг, стал высшей школой для тысяч людей, стремящихся учиться. Вслед за куртубой, Севиль, Гирната, Тулейтула, Валансия и Мурсия стали центрами исламской культуры и цивилизации. Испания пережила

эпоху теракки и развития, когда все Халифы, которые пришли и ушли без исключения, находились под палочкой правления, больше не могли. Мусульмане извлекли выгоду из этих цивилизаций и способствовали рождению исламской цивилизации.²

Результаты работы этой эпохи огромны. Ни одна область культуры не осталась без внимания. Литература, которая не может быть полностью ослеплена, взяла на себя всю науку и искусство. Знаменитые арабские медресе и академии в куртубе, Севилье и Толедо привлекли учеников многих западных стран. В Толедо, который является центром арабской науки, а также крупнейшей библиотекой Европы, в 1130 году была создана школа перевода. Там пять епископов под покровительством Рэймонда начали переводить произведения самых известных мусульманских верующих с арабского на арабский, с арабского на латинский. Исследования 12, 13 и 14. это продолжалось и на протяжении веков. Все сторонники Запада в эту эпоху, в этой лакрице, позже папа 2. Герберт из Ориллака, названный в честь Сильвестра, Западный Аделард, Леонард из Пизы, основатель западной математики, великий Альберт, Роджер Бэкон, Мишель Скотт, Даниэль Морли, Альфонс, Сент-Томас, Герман дер Дойч, Дунс Скотт, Вильхельм из Оккама и Арнольд из Вильнев обучались и обучались в этих культурных и научных центрах.

Средневековая арабская цивилизация, в частности, VIII.- IX. он известен как Эпоха научного Возрождения мусульман», где наука и мышление достигли своего пика на протяжении веков.³ Герхард крамоновский в одиночку перевел 71 научную работу в Толедо. Уважаемый историк цивилизации Сигрид Хунке (Аллахс Сонн Убер Дем Абендланд) в своей работе "Солнце Аллаха над Западом" 11 говорит, что Герхард из Кремоны перевел более 80 важных работ за двадцать лет пребывания в Толедо. Таким образом, европейские народы, в результате контакта с исламской культурой, достигли обновления, которое они оставались под

² Сарычам, И, Эршахин С. *История Исламской Цивилизации*, 55.

³ Бозкурт, Н. *Аббасиды*, 195.

влиянием на протяжении веков. Арабское табабет завоевал большую репутацию на Западе, медицинские работы великих исламских врачей и ученых стали основой для развития медицины во многих университетах Европы. 11. до века в Западном табабете не зря искали какой-либо успех. 12. после того, как первые знания о медицине были изучены у испанских арабов. в течение столетия было только одно знание.

Первые ученые и преподаватели новых университетов были бывшими учениками арабских ученых. Генрих 3. Для облегчения инквизиции медицины во Франции в 1587 году в колледже Ройяль в Париже он основал кафедру арабского языка. Салермо, центр сбора медицины в Италии в Средние века, был основан и организован по примеру великих арабских школ. Ризес, подлинное имя которого было Эр-Рази, был крупнейшим Исламским клиницистом. Он написал более двухсот двадцати работ. Латинской декретной медицинской энциклопедии, переведенной с арабского языка на латынь, и 17. издавался на Западе до середины века. Первое исследование цветка и Кори принадлежит ему. "Эта оригинальная монография по праву считается шедевром медицинской литературы во всем мире", - говорит историк медицины Макс Нойбургер. Карл Судхоф признает, что Рази был одним из величайших врачей всех времен в истории медицины. Сигрид Хунке придерживается того же мнения.

Настоящим именем самого известного врача средневековья (Авиценны) был Ибн Сина. Его называли "Шах врачей". Он был гением, обладая чудесными энциклопедическими знаниями. Его величайшая работа, "Аль-закон", "законы медицины", была изучена во всех медицинских школах Европы в течение шести столетий. Мы обязаны ему полным объяснением радужной оболочки, вставкой, состоянием глазных яблок. Он также сделал имя в геологии. Из-за его осторожности в отношении образования гор Гаррисон называет его "отцом геологии".

На месте операции ситуация такая же. Абулькасис, азахра, рядом с Куртубой, чье настоящее имя-Абуль-ноябрь, является крупнейшим мусульманским хирургом. Его работа послужила

основой для развития хирургии в Европе. Нет никаких сомнений в том, что исламские хирурги в этот период значительно превосходят своих европейских коллег. Именно он находит и развивает кетгут (кетгут) шов, который объясняет связывание артериальных сосудов. Средневековая Европа, также в стоматологическом лечении, полностью обязана Исламскому табаету. Мусульмане разработали арабский протез в лучшем виде в Средние века. Вскоре после периода первых халифов, границы расширяющегося исламского мира стали включать в себя множество иностранных культурных центров. Общаясь с местными культурами, мыслями и религиями, которые сохранили свое присутствие в этом регионе, мусульмане стремились признать культуры народов, находящиеся под их властью.⁴ Именно благодаря мусульманам ветеринар табает пережил самые яркие эпохи в своей истории с восьмого века до XIII. века. Запад благодарен Исламским врачам за то, что они пришли в организм фармацевта, и за его особую профессию.Терапевт узнал химию и, прежде всего, неожиданные к тому времени манеры сурьмы, ртути и препаратов железа от западных мусульман. Исламские врачи обогатили аптеку многочисленными новыми препаратами. Они впервые использовали сахар в сиропе и в медицине. Исламский кодекс и коллекция лекарств содержат более двухсот новых лекарств, большая часть которых по-прежнему используется сегодня. Медицина обязана мусульманам многими лекарствами, включая Кассию, Сенну, манну, равенди, муттеркорн, тамаринд, корень волка, Анбер, индийский кенвири, камфору, сандаловое дерево и алкоголь.⁵

Основы современной химической науки по сегодняшний день были замечены тоже в исламской цивилизации. Известно, что первым среди мусульман был Халид, сын халифа Езида бин Муавия, который видел сбор химии деконструкции.⁶

Мусульманские химики также сделали замечательные открытия. Сульфатная кислота, нитратная кислота, нитрат серебра,

⁴ Бозкурт, 219.

⁵ Климович Л. *Ислам в царской России*, 63.

⁶ Сарычам, 224.

агуарегия, сублимация, красный оксид ртути, щелочь, аммиачная соль и сахар были экспортированы ими. Как мы обязаны мусульманам открытиями ректификации, связывания извести, кристаллизации, разложения и фиксации, фармации и промышленности химии, в частности, с получением металлов, лучевой и красильной промышленности. Иль-эликсир, алкоголь, алколаид, салмяк, Кампфер, сода, алаун и многие другие символы в химии напоминают нам о великих достижениях мусульман в области химии. Халид узнал эту науку от греческого священника Мариана в Александрии и перевел ее на арабский язык.⁷

Здесь мы рассмотрим вопрос немного шире, чтобы дать представление читателю, а также сделать сравнение, в то время как слово было открыто из больниц. И в этом случае мы будем использовать больше западных писателей. Поскольку в исламском мире Наука и поклонение считались двумя элементами, которые не были разделены друг от друга, медицинская наука и работа с больницами были воплощены в качестве заповеди. Халиф Омейядов валид б. Абдул-Малик (86-96 / 705-715), хиджра 88 (м. 707) в истории Дамаска была создана первая полностью организованная больница до медицины, в том числе мечеть, в различных научных учреждениях. Еще во времена Омейядов в Фустате была открыта больница под названием Зукакуль-канадец, которая ухаживала за прокаженными. Несмотря на все эти события, самая яркая эпоха исламских больниц произошла в более поздний период Аббасидов. Эти события также привели к некоторым медицинским открытиям в исламском мире. Действительно, поиск кровообращения, открытие лекарств от микробов и некоторых других заболеваний можно назвать одним из первых, кто приходит на ум. деканат В отличие от этого, в западном мире того времени было очень нечестно лечиться любыми лекарствами, использовать не что иное, как духовные лекарства, особенно делать что-то своими руками, как врач, и использовать хирургические инструменты. Христианин, который болен или ранен, сначала исповедует все свои грехи, затем ест

⁷ Сарычам, И, Эршахин С. 225.

священный хлеб, который называется плотью Иисуса, а затем полагается на Бога. На Западе-общезития, где принимают больных, XII. он был основан спустя столетие. Таким образом, произошло из-за. Однако врача не было. По мнению церкви, уход за больными предназначен не для блага, а только для облегчения страданий. Это была одна из первых больниц, и, по словам тех, кто был в свое время, лучшим был Отель-Дье (гостиница Бога) в Париже. В этой больнице лежала солома на кирпичном полу. Пациенты лежали друг на друге на этих соломинках.⁸ Они были выстроены так, что голова одного подошла к ногам другого. У стариков лежали дети и даже мужчины и женщины. Они лежали бок о бок с теми, у кого были инфекционные заболевания, и теми, у кого был только легкий дискомфорт. Кто - то с туберкулезом кашлял, а кто-то с кожным заболеванием царапал их кожу и кровоточил. Одним из лучших достижений мусульман является организация больниц. Медицинский историк Нойбургер говорит, что в исламских странах психические пациенты лечились с осторожностью и любовью, а на Западе их долгое время называли злодеями. Следует отметить, что первая психиатрическая больница в Европе была введена государством в Багдаде в 1410 году, ровно за 700 лет до ее учреждения религиозной общиной в Испании, в 765 году. При лечении пациентов не проводилось мусульманское немусульманское разделение.⁹

В исламском мире наибольший стимул для развития таких наук, как астрономия и математика, связан с определением времени выполнения молитв. В этом отношении требовались математика, астрономия и, в частности, сферическая геометрия. Действительно, работа по наблюдению за полумесяцем в начале месяца Рамадан и его праздник была одной из самых важных операций мусульманских математиков и астрономов. Также для решения таких конкретных задач требовалось применение гораздо более сложной сферической геометрии. Одним из них было определение направления, в котором находится Мекка (для

⁸ Мавлютов, Р.Р. *Ислам*, 23.

⁹ Сарычам, 237.

определения киблы) из любой части мира, а другим было определение времени молитвы, совершаемой пять раз в день, в соответствии с движением солнца.¹⁶ чтобы иметь возможность делать точные расчеты по этим предметам, необходимо было найти их неизвестные, двигаясь от известных углов и сторон треугольников на небесной сфере. Из-за того, что метод Птолемея не был полезен, мусульманские математики и астрономы нуждались в более простых тригонометрических методах. В результате этого IX. в течение столетия было описано шесть тригонометрических функций, которые также используются сегодня. Это были синус, Косинус, касательная, котангенантная, секущая и косекантная функции. Во времена Птолемея ничего из этого не было известно. Пять из этих шести функций строго исламского происхождения, и можно сказать, что только функция синуса была взята у индейцев. В противном случае судить кого-то, кто живет в другом фрагменте истории и имеет разные социальные структуры, исходя из наших собственных обстоятельств, не является правильным и не может считаться научным методом.¹⁰

Заключение

Понятие цивилизации соответствует значению, выраженному термином "цивилизация" в западной мысли, в поздние времена Османской империи, его начали использовать в начале XX. века. На турецком языке он относится к тому же значению, что и понятие "цивилизация", полученное в связи с уйгурами, которые впервые вступили в жизнь. В арабском языке это понятие происходит от того же корня, что и слова "Умран", используемые для процветания и счастья, социально-политической ситуации и реконструкции структуры. Другое слово, "Хадаре / хадарат", означает быть городским, быть цивилизованным.¹¹ В самом общем смысле культура - это слово, которое наиболее тесно и непосредственно связано с понятием цивилизации, которое используется для выражения суммы материальных и духовных культурных элементов, которые люди передают из поколения в

¹⁰ Азимли, М. *Сур*, 222.

¹¹ Шекер, М. Гендж, С. *История И Цивилизация Ислама*, Стамбул.

поколение. Культура - это материальные и духовные элементы, такие как язык, религия, мысль, обычаи, традиции и произведения искусства в общественной жизни. Исламская цивилизация, которая доминировала на протяжении веков в обширной географии, внесла значительный вклад в историю человечества, а также пролил свет на классический период и последующие эпохи своим опытом. Границы Исламской цивилизации постоянно форсировали двери западного мира после Омейядов, а после того, как турки приняли ислам, это стало еще более распространенным явлением. Особенно после завоевания Анатолии, будь то с крестовыми походами или с притоками мусульманских турецких рейдеров, исламская цивилизация столкнулась с западной цивилизацией. Помимо работы исламских философов, таких как Фараби, Ибн Сина, Газали, а также работы Аристотеля, переведенные на арабский язык, переведенные на латинский язык, западный мир был вынужден заниматься другими науками. Даже в университетах XII. с конца века предметы медицинских курсов, Ибн Сина под названием "Закон", были дублированы на медицинских трактатах Ибн Рушда. Римляне и византийцы, их наследники, объединили Восточный и Западный мир вокруг Средиземного моря и создали "средиземноморскую цивилизацию", которая была посредником в переходе восточной культуры на Запад. С появлением ислама западный мир должен был получить и передать восточную культуру через исламскую цивилизацию. Мусульмане сыграли важную роль в передаче древней восточной цивилизации и древних наук на Запад. Мусульмане, которые изучали науки, происходящие на Дальнем Востоке, внесли значительный вклад в эти науки и передали их на Запад. Дело в том, что в конце Средневековья и в эпоху Возрождения греческая философия была изучена на основе того, что было в руках арабов, а не прямых переводов и переводов на Западе. Логика, физика и метафизика Аристотеля изучались либо на основе подержанных переводов с арабского языка, либо на основе произведений Ибн Сина.

В конце этого исследования, русская декомпозиция заключается в том, чтобы рассказать русскоязычным народам об историческом развитии, накоплении и актуальном значении

исламской цивилизации, а также разоблачить ее влияние на другие цивилизации и раскрыть ее положение между мировыми цивилизациями. В то же время было предпринято попытка рассказать о том, какие исламские ценности и явления и события в истории ислама следуют за процессом развития в области цивилизации, и о важности его роли в восприятии современной мировой цивилизации.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Альгюль, Н, Шекер, М, Шаваш, Р, (2018), История И Цивилизация Ислама, Анкара.
- Азимли, М. (2018). *Сиер*, Анкара.
- Байрактар, М. (2014), История Исламской Мысли, Эскишехир.
- Бозкурт, Н. (2018). *Аббасиды*, Анкара.
- Климович Л. (1936). *Ислам в царской России*, Москва.
- Крымский, А.Е. (1912). *История Арабов И. Арабская литература*, Москва.
- Куликова, А. М. (1986). *Востоковедения В. Русские Законодательные акты XVII - 1917 века*, Москва.
- Кузнецова, Н.А. (1971). *Востоковедение, Большая Советская Энциклопедия*, Томь, XIV, Москва.
- Манзур, П. (1990). *Ислам и Запад, Очерки, (AGV; Y. Комерт, И. Остановились,)* Стамбул.
- Мавлютов, Р.Р. (1974). *Ислам*, Москва.
- Мазитов, В.А. (1981). *Историй Изучения Ислам в казане в XIX века, Ислам V народов Восток*, Москва.
- Хасан, И. Х.(1985). Политическая Религиозная Культурная Социальная Исламская История, Стамбул.
- Табери, М. (1326 / 1948). *История Аль-умам и Аль-Мулук*, Каир.
- Уатт, У. М. (1986). *Мухаммад в Мекке*,(перевод: Р. Аяс, А. Юксел), Анкара.
- Сарычам, И, Эршахин С. (2011). *История Исламской Цивилизации*, Анкара
- Сезгин, Ф. (2010). *Беседы По Истории Науки, Публикации Тимаша*. Стамбул.
- Шекер, М.Гендж С, (2018), История И Цивилизация Ислама, Стамбул.

BIBLIOGRAPHY

- Algül, N, Şeker, M, Savaş, R, (2018), Islamic history and civilization, Ankara.

- Azimli, M. (2018). Sier, Ankara.
- Bayraktar, M. (2014), History Of Islamic Thought, Eskişehir.
- Bozkurt, N. (2018). The Abbasids, Ankara.
- Klimovich L. (1936). Islam v of tsarist Russia, Moscow.
- Krymsky, A. E. (1912). History of Arabova I. Arab literature, Moscow.
- Kulikova, A. M. (1986). Russian Legislative acts of the XVII-1917 centuries, Moscow.
- Kuznetsova, N. A. (1971). Oriental studies, the Great Soviet encyclopedia, vol. XIV, Moscow.
- Manzur, P. (1990). Islam and the West, Essays, (AGV; Y. Komert, I. Stopped,) Istanbul.
- Mavlyutov, R. R. (1974). Islam, Moscow.
- Mazitov, V. A. (1981). Histories of Islam V Kazan v XIX century, Islam V peoples of the East, Moscow.
- Hasan, I. H.(1985). Political Religious Cultural Social Islamic History, Istanbul.
- Taberi, M. (1326 / 1948). History of al-umam and al-Muluk, Cairo.
- Pratt, W. M. (1986). Muhammad in Mecca, (translation: R. Ayas, A. Yuksel), Ankara.
- The Buzzards, And Ersahin S. (2011). History Of Islamic Civilization, Ankara
- Sezgin, F. (2010). Talks On The History Of Science, Publishing Timesa. Istanbul.
- Sheker, M, Genj S, (2018), Islamic History and Civilization, İstanbul.

KAYNAKÇA

- Algül, H, Şeker, M, Savaş, R, (2018), İslam Tarihi ve Medeniyeti, Ankara.
- Azimli, M. (2018). Siyer, Ankara.
- Bayraktar, M. (2014), islam Düşünce Tarihi, Eskişehir.
- Bozkurt, N. (2018). Abbasiler, Ankara.
- Klimovich L. (1936). Çarlık Rusya'sında İslam, Moskova.
- Kırım, A. E. (1912). Arap Edebiyatı, Moskova.
- Kulikova, A. M. (1986). Rus Yasama Eylemlerinde Oryantalizm, XVII-1917, Moskova.
- Kuznetsova, N. A. (1971). Oryantalizm, Büyük Sovyet Ansiklopedisi, Tom, XIV, Moskova.
- Manzur, P. (1990). İslam ve Batı, denemeler, (AGV; Y. Comert, I. durdu) İstanbul.
- Mavlutov, R. R. (1974). İslam, Moskova.

Mazitov, V. A. (1981). Hikayeler okudu İslam v Kazan V XIX yüzyıl, İslam veDoğu halkları, Moskova

Hasan, I. H. (1985). Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi, İstanbul.

Taberi, M. (1326 / 1948). El-umam ve El-Muluk, Kahire.

Watt, W. M. (1986). Mekke'de Muhammed, (çeviri: R. Ayas, A. Yüksel), Ankara.

Sarıcam, İ, Ersahin S. (2011). İslam Medeniyetinin Tarihi, Ankara

Sezgin, F. (2010). Bilim Tarihi Üzerine Konuşmalar, Timaş Yayınları. İstanbul.

Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Galatasaray Tevkifhanesi

Ahmet Bulut Tamgözü*

(ORCID ID: 0000-0002-8943-6227)

Makale Gönderim Tarihi

21.12.2019

Makale Kabul Tarihi

24.02.2020

Özet

Sanayi Devrimi ile emek gücüne olan ihtiyacın artması modern devleti harekete geçirmiş ve nüfusu kontrol etmek için kuşatıcı bir kontrol mekanizması olmaya yönlendirmiştir. Sokaklardan ülkenin en ücra köşelerine kadar topluma saçılmayı amaçlayan bu aygıt; sokakları, hapishaneleri, fabrikaları ve okulları bir laboratuvar, insanları da veri olarak kullanmıştır. Bu durum bireyin işkence gibi yöntemlerle cezalandırılması anlayışının da değişmesine sebep olmuştur. Böylece birey; zindan gibi işlevsiz kurumlarda tutulmayacak, hapishane gibi modern, programlı ve işgücü potansiyelinin değerlendirilebileceği bir şekilde cezalandırılacaktır. Tanzimat dönemi de bu bağlamda Osmanlı Devleti için önemli dönüşümlerin yaşandığı bir süreci işaret eder. Bu sürecin önemli gelişmelerinden biri de XIX. yüzyıl itibarıyla devletin ceza mekanizmasını, çıkardığı kanunlarla hukuki olarak desteklemesi, ardından modern mahkemeleri ve savcılık kurumunu tesis etmesi olmuştur. Bununla birlikte devletin klasik çağlardan beri suçluları cezalandırmak için kullandığı zindanlar, işkence odaları da dönüşerek yerini modern hapishane ve tevkifhanelere bırakmıştır. Bu çalışmada ise Osmanlı Devleti'ndeki hapishanelerin ve hukuki reformların, klasik çağlardan modern çağlara doğru uzanan değişim sürecine kısaca değinilecektir. Çalışmanın esas noktası ise 1919 yılında Beyoğlu Galatasaray Tevkifhanesinin durumu, firar vakaları ve Mekteb-i Sultani ile oluşan organik komşuluk bağının yarattığı sorunlar olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Galatasaray Lisesi, Beyoğlu Hapishanesi, Firar, İstiklal Caddesi, Tevkifhane

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, buluttamgorgu@yahoo.com.

Galatasaray Prison in the Last Days of Ottoman Empire

Abstract

After Industrial revolution, labor power has been increased dramatically and the governments have worked on the population issue. Places peopled in the whole country was like the laboratory for them to access data related to people and their circumstances, to comprehend the nature of human behaviors. Therefore, the progress caused a paradigm shift for most particularly administrative mentality. In the meantime, factories, prisons, schools fabricated the political discourse for capital and governments with the new political- administrative tendency. In Western Europe, as one of these institutions, prisons as well as the punishment system applied there were reversed and restructured for controlling the population. In the Tanzimat Era, Ottoman bureaucracy like many other countries applied the prison reformation. Subsequently, dungeons with working on torture were overturned to modern prison in Ottoman Empire. The modern prison and punishment system of Western Europe have similarly been tried to copy to the empire. This study aims to explain how to work the prisons in the pre-modern period and the transformations during the Tanzimat Era in the Ottoman Empire. Thereafter, it focuses on the history of Beyoğlu Prison which is located nearby Galatasaray High School. Depending on the Ottoman Archives, in 1919, the prison break narratives in the prison and the vivid neighborhood with the school will be discussed as well.

Keywords: Galatasaray High School, Beyoğlu Prison, Prison Break, İstiklal Street, Dungeon

Zindan, Tevkifhane ve Modern Hapishane

Zindan, asırlar boyunca hem bir ceza infaz hem de cezanın infazının gerçekleştirilmesine kadar geçen sürede tutuklulara ev sahipliği yapan bir mekân olarak kullanılmıştır. Rutubetli, güneşin girmedığı ve çoğu zaman sağlıklı olan bu yapılarda yüzyıllar boyunca işkenceler nedeniyle çılgınlık yükselmiş, ölümler yaşanmıştır.¹ Bahsedilen kasvetli atmosferin misafirleri, sadece yönetilenler değil çoğu zaman yönetenler olmuştur. Yöneticilerin zindanlarda kısa süreli

¹ Zindanlardaki kötü koşullarla ilgili olarak bkz. Samira Kortantamer, "Memlûkler'de Hapishaneler", *Hapishaneler Kitabı*, 2010, s. 93-101.

tutukluluklarının ardından salıverildikleri ve zaman zaman da idam edildikleri²; yönetilenlerin ise çeşitli yerlere sürgüne gönderildiği³, cezirebent, kalebent olarak çalıştırıldıkları görülmektedir.⁴

Modern hapishanelerin tesisi ile alakalı sistematik çalışmalar 18. yüzyılın sonunda Batı Avrupa’da, Sanayi Devrimi’nin şehirlerde yaratmış olduğu etkilerle paralellik arz etmektedir. Artan nüfus, sınıflar arası gerilim gibi hususlar suç unsurlarının artmasına sebebiyet vermiştir. Bu durum, yeniden şekillenen şehirlerin güvenli ve sistemli yönetiminde modern hapishaneleri gerekli kılmıştır. Bedene yönelik işkencenin yapılageldiği sağlıksız binalar olan zindanların yerine; sistemli, temiz ve sağlıklı şartlar altında cezalandırmanın yapıldığı modern hapishaneler işleme sokulmaya başlanmıştır.⁵ Osmanlı Devleti’nde ise modern hapishanenin tesisine ancak Tanzimat döneminden sonra başlanabilmıştır.

Tanzimat Fermanı ise Osmanlı Devleti’nin idari, hukuki, sosyal vb. birçok yönden değişmesine sebep olmuştur. 1840 yılında düzenlenen ceza kanununda, vezir ile çobanın ve tüm uyrukların eşitliği vurgulanmıştır.⁶ Hâlihazırda klasik dönemde yargıçlık görevinin yanı sıra yürüttüğü idari ve mali görevlerini II. Mahmut dönemi reformlarıyla birlikte çeşitli nezaretlere bırakan kadılık kurumu, özellikle Tanzimat’tan sonra da nizamiye mahkemelerinin kurulmasıyla

² Necdet Öztürk, “Osmanlılarda Hapis Olayları (1300- 1512)”, *Hapishaneler Kitabı*, İstanbul, 2010, s. 127.

³ Ali Eftal Özkul, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs’ta Kalebentler ve Cezirebentler”, *Hapishaneler Kitabı*, İstanbul, 2010, s. 130- 143: Kıbrıs sürgün için kullanılan en yoğun bölgelerden biriydi çünkü hem zor ve kötü hava şartları nedeniyle mahkûmların cezalandırılması için idealdi hem de ada olması nedeniyle kaçma imkânı çok zayıftı.

⁴ Fatmagül Demirel, “Osmanlı Adliye Teşkilatında Yaşanan Sorunların Hapishanelere Yansıması (1876- 1909)”, *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza, Der: Levy, N., Toumarkine, A.*, İstanbul, 2007, s. 190- 200.

⁵ Avrupa’da modern hapishanelerin kurulması ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Gültekin Yıldız, *Mapushane Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839- 1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 55- 66; Mitchel P. Roth, *Göze Göz Suç ve Cezanın Küresel Tarihi*, Can Yayınları, İstanbul, 2017, s. 172- 233.

⁶ Gülnihal Bozkurt, “Tanzimat ve Hukuk”, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 1994, s. 271- 285.

gittikçe etkisini yitiren bir karar merci haline gelmiştir.⁷ Buna ek olarak ilk ceza kanunu her suç için verilmesi gereken cezayı belirlemeyi hedeflemiş, böylelikle kadılık kurumunun kendi ilkeleri doğrultusunda davaları sonuçlandırma hakkı daraltılmıştır. 1851 yılında çıkarılan kanunda ise suçlar; uyrukların şeref ve haysiyetlerine, mallarına karşı işlenen suçlar olarak tasnif edilmiştir. 1858 yılındaki ceza kanunuysa, 1810 Fransız Ceza Kanununun doğrudan bir çevirisi ile hazırlanmıştır. Daha önceki kanunlardan farkı ise bireysel hakların korunması⁸ ve kamu düzenine aykırı işlenen suçların, şikâyet olmasa dahi devletçe cezalandırılmasıdır.⁹ Modern ceza mahkemeleri ve Savcılık Kurumu da ayrıca düzenlemiştir.¹⁰ Tüm bu önemli adımlar kısa sürede atılmış ve böylelikle Osmanlı Devleti'nin geleneksel hukuki kurumları değişim sürecine girmiştir.

Osmanlı Devleti'nde modern hapishanelerin kurulması ya da *zindandan* farklı bir işleyişin uygulanması ise yine hukuksal çerçevenin dönüşümü ya da suçlunun tanımıyla ilişkilidir. Avrupa'da Sanayi Devrimi ile emek gücüne olan ihtiyaç artmış ve bu nüfus kapital olarak değerlendirilmiştir. Modern devlet ise bu ihtiyaç doğrultusunda, nüfusu kontrol etmek istemiş bunun için çeşitli yöntemler geliştirmiştir. Kapitalizm özellikle işgücü ve üretim bağlamında devamlılığını sürdürebileceği kendi formlarını üreten mekânları gerekli kılmış; hapishaneler, fabrikalar, okullar bu doğrultuda benzer işlev ve formları üretmeyi amaçlayarak iktidarı-kapitali besleyen önemli politik mekânlar haline gelmiştir.¹¹ İktidarın kılcal bir şekilde tüm alanlara,

⁷ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, İstanbul, 2018, s. 91.

⁸ Kent F. Schull, *Prisons in the Late Ottoman Empire Microcosms of Modernity*, Edinburgh, 2014, s. 27.

⁹ Kent F. Schull, "Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistemik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza, Der: Levy, N., Toumarkine, A.*, İstanbul, 2007, s. 218- 219.

¹⁰ Gülnihal Bozkurt, *a.g.m.* s. 273- 274.

¹¹ Hasan Şen, "Osmanlı'da Hapishane Mefhumu" *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza, Der: Levy, N., Toumarkine, A.*, İstanbul, 2007, s. 207; Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s. 245- 257; Konu ile ilgili ayrıca bknz. Michel Foucault, *İktidarın Gözü Seçme Yazılar 4*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 84- 106.

mekânlara yayılma ve toplumu kontrol etme arzusunu doyurabilecek Comteçu-pozitivist sosyal bilim anlayışı ise hapishaneleri laboratuvar, insanları ise veri olarak görmüş ve bu çalışma sistemiyle de ölçülebilir bilimsel sonuçlara vardıklarını savunmuşlardır.¹²

Bu doğrultuda bir çalışma sistemi ve zindandan hapishaneye geçiş konusunda durum tespiti, İngiliz büyükelçi Canning'in bizzat çalışmasıyla başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu topraklarında faaliyet gösteren konsoloslara 30'ar soruluk anketlerin cevaplarıyla birlikte İstanbul'a gönderilmesini isteyen Canning, gelen anketlerden sonra detaylı bir rapor hazırlamıştır.¹³ Hazırladığı raporlara göre; istenilen düzeyde ve kalitede bir hapishanenin bulunmadığından bahsetmesinin yanı sıra, tam donanımlı bir hapishanenin hangi özelliklere sahip olması gerektiğini maddeleştirerek açıklamış ve İstanbul'da açılacak olan hapishanenin tüm ülkede emsal bir nitelikte olması gerektiğinin altını çizmiştir.¹⁴ Bu çalışmalar sonucunda eski Osmanlı ceza sisteminde suçun tespitine veya itirafına kadar tutukluluk ve işkencenin mekânı olan zindan, yerini yeni hapishanenin çalışma tarzına, suçlunun daha programlı ve sistemli bir şekilde tutulup cezasının dönüştürülmesiyle sonuçlanacak sürece devretmiştir.¹⁵

Modern hapishaneye geçiş ya da bir başka deyişle ilk Osmanlı Umumi Hapishanesi inşa çalışması, 1870 tarihinde, daha sonra Sultanahmet'te bulunan Mehterhane olarak anılmaya devam edecek bölgede başlamıştır.¹⁶ 1879 yılında Sultanın emriyle hapishanelerin mevcut durumunun tespiti için bir müfettiş görevlendirilmiş ve teftişin sonunda düzenlenen raporda ise hapishanenin iç idaresindeki sıkıntılar, eksiklikler için alternatifler üretilmesi gerektiği belirtilmiş ve 1880 yılında bir nizamname çıkartılmıştır.¹⁷ Altı bölüm doksan yedi maddeden oluşan bu nizamname, hapishanelerle ilgili olarak önemli

¹² Yıldız, *a.g.e.*, s. 427; Ayrıca bkz. Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın*, Metis Yayınları, İstanbul, 2012.

¹³ Schull, *a.g.e.*, s. 26: Türkiye'deki hapishanelerin gelişimi için memorandum olarak isimlendirilen bu rapor Sultan Abdülmecid'e sunulmuştur.

¹⁴ Yıldız, *a.g.e.*, s. 110- 112.

¹⁵ Şen, *a.g.m.*, s. 207- 208.

¹⁶ Yıldız, *a.g.e.*, s. 384.

¹⁷ Yıldız, *a.g.e.*, s. 380- 386.

bir bürokratik reform getirmesinin yanı sıra hapishanenin işleyişine dair temel bir çerçeve sunmaktadır. Tevkifhane ve hapishane ayrımının yapıldığı, müdür ve gardiyanlık gibi çalışanların belirlendiği, yiyecek-içecek, mahkûmların çalışma durumları vb. birçok konuda bilgiler içeren nizamname, Cumhuriyet döneminde de yürürlükte kalmıştır.¹⁸ Ancak bu nizamnamenin hemen işleme sokulamadığı 1881 yılında yapılan bir teftişten anlaşılmaktadır. İstenilen alternatiflerin üretilmemesinin en önemli nedenlerinden biri ise Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin Osmanlı ekonomisine vurduğu darbedir.¹⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarı ise hapishaneler konusunda dönüm noktasını işaret etmektedir. Dâhiliye Nezareti bünyesinde başarılı çalışmalar yapan yeni iktidar,²⁰ 1880 tarihli nizamnameyi pratiğe dönüştürmeye çalışmıştır. Bu konuyla ilgili olarak Dâhiliye Nezaretinde *Hapishaneler İdare-i Umumiye Müdüriyeti* oluşturarak tüm imparatorlukta hapishaneleri tek bir merkeze bağlamayı hedeflemiştir. 1909- 1911 yılları arasında merkezi bir ceza politikası uygulanmaya çalışılmış, hapishane bina mimarisinin tek tip olması hususu önemszenmiştir.²¹ Yine de II. Abdülhamid döneminde nasıl Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin ekonomik baskısı olduysa, İttihat ve Terakki için de Trablusgarp Savaşı²², Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşının yaratmış olduğu ekonomik problemler, hapishaneler konusunda istenilen başarının sağlanmasında bir gecikmeye sebep olmuştur.²³ Yine de bu sürede hiçbir şey yapılmamış değildir. Almanya'dan Paul Pollitz isimli bir uzman getirilmiş, hapishanelerle ilgili olarak imparatorluğun her köşesinden önemli bilgiler merkezde toplanmaya çalışılmıştır. Schull'a göre İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1917 gibi Dünya Savaşı'nın en yoğun yaşandığı bir tarihte hapishaneler ve mahkûmlar hakkında böylesine detaylı bilgiler toplayarak, modern,

¹⁸ Yıldız, *a.g.e.*, s. 380- 386.

¹⁹ Yıldız, *a.g.e.*, s. 378- 380.

²⁰ Schull, *a.g.m.*, s. 234.

²¹ Demiryürek, *a.g.e.*, s. 25- 30.

²² Kurtuluş Demirkol, *II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2012, s. 97.

²³ Yasemin Saner Gönen, "Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza, Der: Levy, N., Toumarkine, A.*, İstanbul, 2007, s. 176; Demiryürek, *a.g.e.*, s. 25- 30.

medeni bir toplum ve ulus yaratmak için bu verileri kullanmak istemiştir.²⁴ Dâhiliye Nezaretinin çalışmaları sadece hapisaneler, bir başka deyişle içeridekiler olmamış, aynı zamanda Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti gibi kurumlarla dışarıdaki serserilerin, başıboşların da takibi yapılmaya çalışılmıştır.²⁵ Özetle nüfus ile ilgili önemli mesai harcayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, İstanbul'un en karanlık sokaklarından, imparatorluğun sınır boylarına kadar erişim sağlamaya uğraşmış ve nüfusu kontrol etmeye çalışmıştır.²⁶ Tutuklu ve mahkûmlar da nüfusun bir parçası olarak bu verilerin bir bölümünü oluşturmuştur.

Beyoğlu- Galatasaray Tevkifhanesi

Osmanlı İstanbul'u ile neredeyse yaşıt, eski ve kullanıma uygun olmayan zindanlar yerine ilk modern anlamdaki hapisane inşası çalışmaları 1870'ten sonra Sultanahmet Meydanı'nda bulunan Mehterhane'de başlatılmıştır.²⁷ Eski binaların yenilenmesinin yanı sıra hukuki düzenlemelerle de hapisane ve tevkifhanelerdeki çalışma sistemi yeni bir çerçeveye oturtulmaya çalışılmıştır. Bu açıdan 1880 tarihinde yürürlüğe giren nizamname ciddi bir önem arz etmektedir. Hapishaneler hakkında detaylı bir işleyiş biçimi sunan bu nizamnameye göre; her vilayet, liva ve kazada tevkifhane bulundurulması gerekmektedir. Ek olarak tevkifhane ve hapisane ayrımı yapılmış; tevkifhanelerde sorgulanmakta ve yargılanmakta olan kimselerin, hapishanelerde ise mahkûmların tutulması gerektiğinin altı çizilmiştir.²⁸ Bu yetkin, teferruatlı olan nizamname II. Abdülhamid döneminde yürürlüğe girmiş olsa da meyvelerinin toplanması ancak İttihat ve Terakki iktidarıyla mümkün olabilmiş, Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşlarının yaratmış olduğu ekonomik sıkıntılar bu hususta ilerleyişi engellemiştir.²⁹

Beyoğlu Tevkifhanesinin kuruluş tarihi tam olarak tespit edilememektedir. Yine de her vilayet merkezi ve livaya tevkifhane

²⁴ Schull, *a.g.m.*, s. 236.

²⁵ Schull, *a.g.m.*, s. 230.

²⁶ Schull, *a.g.m.*, s. 230.

²⁷ Yıldız, *a.g.e.*, s. 268- 269.

²⁸ Saner Gönen, *a.g.m.*, s. 174.

²⁹ Demirkol, *a.g.e.*, ss. 216- 218.

açılmasını vurgulayan bu nizamname doğrultusunda, binanın 1880 yılından sonra kullanılmaya başlandığı tahmin edilebilir.³⁰ Beyoğlu Tevkifhanesi ya da bazı belgelerde Galatasaray Tevkifhanesi olarak geçen bu bina, Yeni Çarşı Sokağı ile Cadde-i Kebir'in kesiştiği yerde konumlanmaktadır.³¹ Haritadan³² da görüleceği üzere, Beyoğlu'ndaki tüm karakollar üzerinde söz sahibi olan Beyoğlu Mutasarrıflığı bulunmaktadır.³³ Mutasarrıflığın bölgedeki suçluların takibi ve yakalanması konusunda önemli bir işlevi bulunmaktadır.³⁴ Bu doğrultuda aşağıda tartışılacak olan özellikle gardiyanların ihmali neticesinde Mekteb-i Sultani'ye atlanılarak yapılan firar hadiselerini engelleme konusunda bu mutasarrıflıktaki görevlilerin rolü büyüktür.

Cadde-i Kebir üzerinde Mekteb-i Sultani'ye komşu olan bu tevkifhane, içerisinde hamam ve yemekhanenin bulunmaması gibi hususlar düşünüldüğünde amacının dışında yapılmış olmalıdır.³⁵ Tevkifhanenin alt katında iki, üst katında üç koğuş bulunmaktadır. Bu odalar, güneşsiz, havasız ve rutubetlidir. Ayrıca kadınlar için de bir hücre mevcuttur.³⁶ Düvel-i Mütelif Fevkalade Komisyonunun 1919 yılında hapishaneye dair sunduğu raporlarda binanın çoğu yerinin kirli olduğu, döşeme tahtalarının silinip süpürülmeye, duvarlarının badana yapılmaya ihtiyacı olduğu vurgulanmaktadır.³⁷ Özellikle bodrum katındaki odaların yirmi dört saatten fazla kimsenin barınamayacak koşullarda olduğu ve bir günden fazla kimsenin burada hapsedilmemesi gerektiği ısrarla altı çizilen bir konu olmuştur.³⁸ 1921 yılında Amerikalıların tevkifhaneye yapmış oldukları ziyarette çeşitli

³⁰ Mümin Yıldıztaş, *Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997, s. 44- 45.

³¹ Noemy Levy-Aksu, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş 1879- 1909*, İstanbul, 2017, s. 380.

³² Ek-1, Levy-Aksu, *a.g.e.*, s. 381.

³³ Ek-2, Sultan II. Abdülhamid Dönemi Fotoğrafları, Beyoğlu Mutasarrıflığının fotoğrafı.

³⁴ Levy-Aksu, *a.g.e.*, s. 380.

³⁵ Yıldıztaş, *a.g.e.*, s. 44.

³⁶ Halim Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri (1913- 1914)*, Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2019, ss. 33- 34.

³⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emîriye ve Hapishâneler Müdüriyeti Belgeleri BOA. DH.MB. HPS. M, 38/ 105. 2, tarihi yok.

³⁸ BOA, DH.MB. HPS. M, 38/ 105/ 1, 22 Temmuz 1335 (22 Temmuz 1919).

olumlu gözlemlerin olması, bahsedilen raporlardan hareketle binaya dair çeşitli iyileştirilmeler yapıldığını göstermektedir.³⁹

Tutuklu ve Mahkumların Durumları: “İnmeyeceğim Ne Yapacaksın”⁴⁰

Mümin Yıldıztaş'ın 1997 yılında yazmış olduğu *Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri* isimli yüksek lisans tezinde vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda 1919 yılında Beyoğlu Tevkifhanesindeki tutukluların “hal”ini anlamak adına rakamlardan bahsetmek faydalı bir başlangıç olacaktır. Yılın başında sadece 66 erkeğin bulunduğu tevkifhanede, yıl boyunca 26'sı kadın toplam 648 suçlu tutulmuştur. Toplam tutuklulardan 212'si tahliye edilmiş, 241'i Hapishane-i Umumi'de mahkûm olmuş, 214'ü de Dersaadet Tevkifhanesine sevk edilmiştir.⁴¹ Bir yılda toplam 714 kişinin, ağır bir şekilde işleyen hukuk sistemi nedeniyle gereğinden fazla bekletildiği⁴² bu tevkifhanede ise yaşam koşullarının yukarıda da bahsedildiği üzere pek de iç açıcı olmadığı açık bir şekilde görülmektedir.

Tevkifhanenin 1919 yılında karşılaştığı en büyük sıkıntılardan bir diğeri ise sınırlı kapasitenin getirdiği izdiham sorunudur. Uzun süren davalar neticesinde gereğinden fazla süre tevkif edilen kimseler için,

³⁹ Yıldıztaş, *a.g.e.*, s. 44- 45: 1921 yılında Amerikalıların yaptıkları ziyaret: “Mahkumlar altı odada tutuluyor, hapishanenin kuramsal kapasitesi 50 kişi olmakla birlikte ziyaretimiz esnasında burada 59 hükümlü bulunmaktaydı her biri yaklaşık 4,5 m2 büyüklüğündeki iki odanın her birinde onar kişi mevcut, odalarda sadece çok küçük bir pencere var, pencere çok yüksekte ve burada ancak 69 cm2lik hafif bir ışık ve 30 cm2lik hava girebiliyor 15 metreye 2,40 metre büyüklüğünde ve bütün odaların en geniş olan bir başka odada yine aynı büyüklükteki iki pencere mevcut, burada ise 20 kişi yaşıyor. 6,30 metreye 4, 50 metre büyüklüğünde diğer bir odanın da yine iki penceresi var, ancak burada sadece 8 kişi bulunduğu için ışık ve hava oranı biraz daha iyi sayılabilir. En iyi durum da olan bölme, kadınlar için ayrılmış olan oda olup 9 metreye 3,90 metre büyüklüğündeki bu oda da binanın güneşli kısmına açılan dört pencere var.”

⁴⁰ Demiryürek, *a.g.e.*, s. 33- 34: Halim Demiryürek, 1913- 14 yılları arasında Galatasaray Tevkifhanesi ile ilgili olarak verdiği bilgilerde tevkifhanede sadece tutukluların bulunması gerekirken, mahkumların bulunduğu söz etmektedir. Ancak bu çalışmada faydalanan arşiv vesikalarında odak yapılan yıl 1919'dur. Yer yer firar vakalarında mahkûm kavramı kullanılsa da ağırlıklı olarak tutuklu olduğu görülmektedir.

⁴¹ Yıldıztaş, *a.g.e.*, s. 46- 47.

⁴² Yıldıztaş, *a.g.e.*, s. 74- 79.

bu odalar, *dört kişiden fazla sığmayacak derecede küçük bir mecrada on iki ve on beş günden beri yirmi altı kişinin* kalmak zorunda olduğu *tâkat-fersa* yani dayanılmaz yerlerdir. Bu bağlamda 1919 yılında Tepebaşı Bahçesinde sarhoşluk suçu işleyen bir adamın üç aydan beri Beyoğlu Tevkifhanesinde tutulması ve katil suçlamasıyla uzun süredir mahkemeye çıkarılmamış bir kadının varlığı, geç kalan yargı sürecini desteklemek adına örnek olarak gösterilebilir.⁴³ Yukarıda değinilen Amerikalıların 1921 yılındaki ziyaretleri sırasında hapishane kapasitesiyle ilgili olarak elli kişilik bir rakamdan söz ettikleri ancak 1919 yılında Dahiliye Nezaretine yazılan çeşitli yazılarda bahsettiği tutuklu rakamları yüz elliye yaklaşmış olup, üç katına ulaştığı bilgisi geçmektedir.⁴⁴ Bu doğrultuda bazen bu sayının iki katına çıktığını ve tutukluların *sıhhat ve nizamın* temini için İstanbul Merkez Tevkifhanesine gönderilmesi gerektiğine dair ihbarlar da yapılmaktadır.⁴⁵

Bir diğer önemli husus ise sağlık koşullarıdır. Dâhiliye Nezaretine İngiliz Fevkalade Komiserliğinden gelen bir takrirden, tutukluların bitlerden ve pirelerden şikâyet ettiği, çoğunun kaşınmakta olduğu ve sürekli kirli çamaşır ile yaşamak zorunda kalan tutukluların çamaşırını yenileriyle değiştiremediğinden bahsedilmektedir. Hamam ihtiyacı da bu tutukevi için büyük bir sorun teşkil etmektedir. Hapishane olarak tasarlanmamış bu binada hamamın olmaması nedeniyle, tutukluların bu ihtiyacını da ancak haftada iki kez bostan pazarına giderek halledemediğini yine bu takrirden öğrenmekteyiz fakat günde sadece on kişinin hamama gitmesine izin verilmesi nedeniyle bir mahkûmun ancak beş haftada bir hamam ihtiyacını karşılayabilmesi söz konusudur.⁴⁶ Ayrıca izdiham nedeniyle bina temizliğine de dikkat edilmeyen bu tevkifhanede kirli, dezenfekte edilmemiş abdesthaneleri, kadınlar ve erkekler ortak kullanmak zorunda kalmışlardır.⁴⁷ Düvel-i Mütelif Fevkalade Komisyonlarının "*Hapishanenin darlığı ve gayri sıhhiyeti dolayısıyla mevkufin ve mahkumin bu şerait dâhilinde orada üç*

⁴³ BOA, DH. MB. HPS. M, 38/ 105/ 2, Tarihi Yok.

⁴⁴ BOA, DH. MB. HPS. M, 38/ 74, 9 Temmuz 1335 (9 Temmuz 1919).

⁴⁵ BOA, DH. MB. HPS. M, 39/ 8, 4 Mayıs 1335 (4 Mayıs 1919).

⁴⁶ BOA, DH. MB. HPS. M, 38/ 105/ 2, tarih yok.

⁴⁷ BOA, DH. MB. HPS. M, 38/ 74, 9 Temmuz 1335 (9 Temmuz 1919).

*gün bile gayri insani bir muameledir.*⁴⁸ gibi bir yorum durumun vahametini gösterir niteliktedir.

Son olarak “inmeyeceğim ne yapacaksın” başlığının tercih edilmesinin nedeniyse, bu kötü koşullar altında yaşamak zorunda kalan bir mahkûmun (Beyoğlu Tevkifhanesinde mahkûm olduğundan emin olmamakla birlikte), kendi sesinin ve itiraz çılgılığının belgelere doğrudan yansımalarıdır.⁴⁹ 27 Temmuz 1919 yılına tarihlenen bu belgede, Lazkiyeli İbrahim namındaki bir şahsın hapisaneyeye ait minareye çıkarak etrafa mendil salladığını gören jandarma nöbetçi nazırın ısrarla yaptığı ihtarlara aldırış etmeyerek, ayrıca “inmeyeceğim ne yapacaksın” cevabını vermesinin ardından, nazır, anlaşılabilir korkutmak maksadıyla havaya bir kez ateş etmiş sonra bu hadise kapanmıştır. Birçok çıkarım yapılabilecek bu olayda ilk soru elbette Lazkiyeli İbrahim’in ne yapmak istediği olsa da ne yazık ki arşivde buna dair bir evrak tarafımızca bulunamamıştır. Bir mahkûm neden hapisane minaresinden etraftaki hanelere mendil sallarsa; bu belki bir meczubun hareketi, belki planlanan iyi bir kaçış planının parçası ya da tüm bahsedilen kötü koşulların sembolik bir fotoğrafıdır. Kesin bir sonuca varamasak bile yine de bu renkli öykü, aşağıda tartışılacak olan firar ve firarda gardiyanların eksikleri nedeniyle mahkûmların başına buyruk hareket edebildiklerini destekler bir örnektir.⁵⁰

Firar Vakalarında Müdür ve Gardiyanın Rolü

Tanzimat devri sıkı bir şekilde merkezileşmeye ve bu doğrultuda yeni bürokratik kurumların inşasıyla modern memuriyete doğru kırılmayı temsil eder.⁵¹ Hapishane ve tevkifhanelerde yaşanan firar hadiselerinde karşılaşılan en büyük sıkıntılardan biri de gardiyan ve müdürlerin bu krizlerde nasıl konumlandıklarıdır. Merkezi devletin veya bir başka deyişle modern devletin, toplumu *panoptik* bir biçimde kuşatma arzusu, nüfusun kontrol edilebilmesiyle ve ya toplumun bu aygıt tarafından sürekli görülebilir olduğu izlenimini vermesiyle doğru

⁴⁸ Yıldıztaş, *a.g.e.*, s. 44- 45.

⁴⁹ BOA, *DH. MB. HPS. M*, 38/ 121, 27 Temmuz 1335 (27 Temmuz 1919).

⁵⁰ BOA, *DH. MB. HPS. M*, 38/ 121, 27 Temmuz 1335 (27 Temmuz 1919).

⁵¹ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul, 2012, s. 23- 29.

orantılıdır.⁵² Bu tarz bir aygıt Osmanlı Devleti'nde teorik olarak uygulanmaya çalışılmışsa da pratik açıdan yetersiz kalmıştır.⁵³ Konu özelinde ise hapishanelerdeki sorunların başrol oyuncularını gardiyan ve müdürdür.

Bu doğrultuda meydana gelen açık ise hapishane ve tevkifhane sakinleri tarafından fırsata çevrilmiştir. İçerideki nüfusla yani tutuklularla devletin ilişkisini sağlayan gardiyanların; maddi zorluklar nedeniyle görevlerini ihmal etme, firara göz yumma vb. usulsüzlüklere meyilli olmaları merkezileşmeye, modern bir aygıt olmaya çalışan Osmanlı Devleti için önemli sorunlar teşkil etmektedir.⁵⁴ Gardiyanların bu şekilde hareket etmeleri ise, devletin gözetleme ve kontrol arzusu karşısında, tutuklular için kendi rejimlerini istedikleri gibi yaşayabildikleri ve hatta bunu dayatabildikleri soyut bir mekânla bizi karşı karşıya bırakmaktadır. Ebubekir Sofuoğlu'nun bugünkü koğuş ağalığına benzer bir vakayı örneklemesi bu açıdan tutukluların kendi hürriyet alanlarını koruduklarına delil olarak gösterilebilir.⁵⁵ Ek olarak Gültekin Yıldız'ın bahsetmiş olduğu İstanbul Hapishanesinde Esas adı Abdullah olan Arap Abdo lakaplı bir kabadayının, mahkûmiyeti sırasında gardiyanlara istediğini yaptırabilmesi örneği de kendi rejimlerini dayatmaları konusunu destekler niteliktedir.⁵⁶ Anlaşılan o ki para ve güce sahip olan kimseler dilediği gibi hareket edebilmektedir. Beyoğlu Tevkifhanesiyle ilgili olarak karşımıza çıkan belgelerde tespit ettiğimiz şikâyetlerden biri diğeri de görüşme saatlerinin her tutuklu için eşit bir şekilde sunulmamış olması ve bazı mahkûmlara toleranslar tanınması üzerinedir.⁵⁷ Bu durum da güce ve paraya bağlı bir eşitsizliği

⁵² Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s. 251- 254.

⁵³ Yıldız, *a.g.e.*, s. 439.

⁵⁴ Yıldıztaş, *a.g.e.*, s. 63; Memur maaşları ve yaşam standartlarıyla ilgili bkz. Carter V. Findley, *Ottoman Civil Officialdom: A Social History*, Princeton University Press, 1989, s. 293- 332.

⁵⁵ Ebubekir Sofuoğlu, "Osmanlı Hapishanelerinde Islah ve Firar Teşebbüsleri", *Hapishane Kitabı*, İstanbul, 2010, s. 168: Beyrut hapishanesinde yaşanan bir kavgadaki firar teşebbüsünün başarısızlığının ardından "iki ünlü kişi" tarafından başlatılan kavga neticesinde yaralama ve ölümler olmuştur.

⁵⁶ Yıldız, *a.g.e.*, s. 321- 322.

⁵⁷ BOA, DH. MB. HPS. M, 39/ 9, 6 Ağustos 1335 (6 Ağustos 1919). "Beyoğlu jandarma taburu kumandanlığından bu kerre alınan raporda son zamanlarda Galatasaray

işaret eder. Haliyle gardiyan ve müdürlerin bu bağlamda usulsüzlük yapmış oldukları da açık bir şekilde ortadadır.

Beyoğlu Tevkifhanesindeki firar hadiselerine bakıldığında ise tutukluların kaçmalarına sadece göz yuman gardiyanlar olduğu gibi kaçış planının parçası olan gardiyanlar da bulunmaktadır. 1919 yılı Ekim ayında yaşanan firarda pencerelerin kesilmesi için gerekli olan testereyi temin eden kişinin bizzat gardiyan olduğunun anlaşılması, firar sırasında gardiyanın doğrudan katılımını göstermektedir.⁵⁸ Bir diğer örnek ise 25 Temmuz 1919 tarihinde, görüş sırasında Ser gardiyanın doğrudan kapıcıya emir vermek suretiyle, hırsızlık suçundan tevkif edilmiş Hüseyin isimli bir kimsenin kaçışının sağlanmış olduğu müdür tarafından itiraf edilmiştir.⁵⁹

Muhakkak gardiyan ve müdürlerin başına buyruk hareket etmelerinin sebebi sadece ekonomik olarak açıklanamaz çünkü tutuklulardan bazıları; katil, mütecasir, cevval vb. her şeyi yapmaya meyilli olduğu için tutuklanmıştır. Dolayısıyla tevkifhane ve hapishanelerdeki görevlilerin korkmuş olmaları da özellikle Arap Abdo gibi “Sayılı Fırtınalar”ın İstanbul’daki faaliyetleri düşünüldüğünde göz önünde tutulması gereken bir konudur.⁶⁰ Bu doğrultuda gardiyanların maaşlarının hâlihazırda olan ihtiyaçlarını karşılayamayacak mertebede olduğu bürokrasi tarafından da bilinmekte ve maaşlarının arttırılması gerektiği bildirilmektedir. Aynı belgede yaşanan firar olaylarının bir diğer nedeninin de gardiyanların “... *mânen ve maddeten ehl-i muktedir...*” kimseler olmadığı biçiminde açıklanmaktadır.⁶¹

Tevkifhanesinde ziyaretleri için haftada bir iki gün tahsisi mutat temini-i intizam itibarıyla elzem iken bu hususa ehemmiyet atfedilmemekle beraber mevkıfları görüştürmek hususunda müsavat gözetilmediği, tevkifhanekatib ve gardiyanlarının birçok hususta müdüre malumat vermeden iş yapıp intizamı ihlal etmekte bulunduklar..”

⁵⁸ Yıldıztaş, a.g.e., s. 65.

⁵⁹ BOA, DH. MB. HPS. M, 38/ 119, 25 Temmuz 1335 (25 Temmuz 1919); BOA, DH. MB.HPS. M, 39/ 03, 28 Temmuz 1335 (28 Temmuz 1919).

⁶⁰ Bknz.: Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi, C. 1*, İstanbul, 1958, s. 29-30; Romanlar: Refi Cevad Ulunay, *Sayılı Fırtınalar*, İstanbul, 1973; Sermet Muhtar Alus, *Onikiler*, İstanbul, 1999.

⁶¹ BOA, DH. MB.HPS. M, 94/ 48/ 2, 15 Temmuz 1335 (15 Temmuz 1919).

Gardiyanların hademe mi memur mu oldukları ve bu doğrultuda maaş ve izin gibi konuların düzenlenmesinin de sorun teşkil ettiği göze çarpmaktadır.⁶² Ayrıca elbise ve tayinatın verilmemesi, yediği yemeklerin tutuklularla aynı olması gibi hususlar düşünüldüğünde tüm bunlara ek olarak gardiyanlığın, halihazırda pek revaçta bir iş olmadığını göstermektedir.⁶³ Bu doğrultuda yukarıda bahsedilen “korku” sorunu ve ekonomik koşullar firarlardaki gardiyanların rollerini belirleyen unsurlardandır.

6 Ağustos 1919 tarihinde Dersaadet Jandarma Kumandanlığından yazılan bir belgede Beyoğlu Tevkifhanesi için “... *ahlak ve seviye itibarıyla ve daha kâmil gardiyanlar...*” seçilmesi önerisi yapılmakla beraber⁶⁴, gardiyanların usulsüzlüklerinin sürekli kontrol edilebilmesi için müdürlerin geceleri de çalışmaları ve fazla mesai için para ödemesi yapılması gündeme gelmiştir. Bir başka belgede ise müdürden iki gecede bir, gerektiğinde her gece tetkikler ve teftişler yapması istenmektedir.⁶⁵ Tıpkı gardiyanların seçimi konusunda kullanılan *muktedir* kavramı, bir gereklilik olarak, sürekli açıklar veren ve firarlar sebebiyle zapt edilemeyen Beyoğlu Tevkifhanesinin müdürü için de kullanılmıştır.⁶⁶ Firar hadisesiyle ilgili bir başka belgede yine “...*heyet-i zabitanın emek sarf ederek ele geçirdiği eşhasın böyle kolaylıkla kurtulmalarına sebebiyet vermek zabitanın hayatını, memleketin asayişini ve ehemmiyetini hiçe saymak demektir...*” ifadesiyle tevkifhanenin *iki matuh (bunak) gardiyana teslim* edildiğinden dem vurulmaktadır.⁶⁷ Bu olay bir tevkifhanede neden müdüre ihtiyaç duyulduğunun cevabı niteliğindedir.

Mekteb-i Sultani ve Tevkifhane Komşuluğu

Beyoğlu Tevkifhanesi ve Mekteb-i Sultani komşuluğu, İstanbul’un işlek ve yoğun olan Cadde-i Kebiri’nin, geceleri de renkli ve polisiye kalmasına neden olmuş görünmektedir. İleride detaylı olarak

⁶² Demirkol, *a.g.e.*, ss. 182- 183.

⁶³ Demirkol, *a.g.e.*, ss. 70.

⁶⁴ BOA, *DH. MB. HPS. M*, 39/ 9, 6 Ağustos 1335 (6 Ağustos 1919).

⁶⁵ BOA, *DH. MB. HPS. M*, 38/ 118, 25 Temmuz 1335 (25 Temmuz 1919).

⁶⁶ BOA, *DH. MB. HPS. M*, 39/ 9, 6 Ağustos 1335 (6 Ağustos 1919).

⁶⁷ BOA, *DH. MB. HPS. M*, 38/ 102/ 1, Tarih Yok.

bahsedilecek olan firar hadiselerinde Mekteb-i Sultani bahçesi, tutuklular tarafından özgürlüğe ilk adım olarak kullanılmış olduğu için; okul, okul çalışanları ve öğrenciler de bu *prison break* öyküsünün bir parçası olmak zorunda kalmışlardır. Sık sık yaşanan firar hadiseleri nedeniyle bahçeye atlayan zabita memurları, silah sesleri ve hatta bahçeye atılan süprüntü ve çöpler öğrenciler için heyecan ve telaş nedeni olmuştur.⁶⁸ Yerli yersiz sürekli karakol penceresinden okula giren zabita memurları yetmezmiş gibi, bu yolu -yani karakol penceresini- okula geç kalan öğretmenlerin de kullandığını görmekteyiz.⁶⁹ Bu tuhaf “komşuluk” ilişkisinde “mahrem” olan alanın buharlaştığı, iki mekân arasındaki ana arter haline gelmiş pencerenin de, devletin olmayan imkânlarından olsa gerek, meşrulaştığı ya da görmezden gelindiği trajikomik bir süreç yaşanmıştır.

Konumu itibariyle okulla organik bağ kuran bu tevkifhanenin, ağır suçlulara da ev sahipliği yapması ve özellikle firar sırasında okul ve okuldakilerle doğrudan temasları, kullanılan silahlar vb. gibi koşullar öğrenciler için heyecan ve telaşa sebebiyet vermiştir. Ancak 22 Temmuz 1919 yılında Beyoğlu Tevkifhanesindeki tutuklulardan duvarcı Hikmet ve Jandarma nam Kemal’in barut atacağı ve dışarıdan yardım alarak bomba kullanacakları haberi, yaşanabilecek olayların her zaman masumane olamayacağını ve hatta bu tür patlayıcıların etkileri düşünüldüğünde ne tür vahim sonuçlar doğurabileceğini göstermesi açısından çok önemlidir.⁷⁰

Belgelerde doğrudan bir açıklamada bulunulmamış olsa da 1919 yılı, özellikle Temmuz ve Ağustos ayları boyunca sık sık yaşanan firar vakaları ve bunun okulla olan ilişkisine geçmeden önce, tespit edilen firarlardan farklı olarak ayrıca bir isyan girişimi de olmuştur. 1-2 Temmuz 1919 yılı gecesi gerçekleşen bu isyan girişimi, telefonla haber alınmasının ardından merkezdeki on beş nefer ve iki zabitanın olay mahalline gelerek müdahalesiyle bastırılmıştır.⁷¹

⁶⁸ BOA, DH. MB. HPS. M, 111/ 15/ 2, 7 Temmuz 1335 (7 Temmuz 1919).

⁶⁹ BOA, DH. MB. HPS. M, 111/ 15/ 4, 14 Temmuz 1335 (14 Temmuz 1919).

⁷⁰ BOA, DH. MB. HPS. M, 38/ 106, 22 Temmuz 1335 (22 Temmuz 1919).

⁷¹ BOA, DH. MB. HPS. M, 38/ 66, 2 Temmuz 1335 (2 Temmuz 1919).

Tevkifhanedeki firar vakalarının çoğu, Mekteb-i Sultani bahçesine atlanılarak gerçekleştirilmiştir. 22 Temmuz 1919 tarihinde tevkifhane aşçısının oğlu tarafından yardım edilen ve aşçının da yokluğunu fırsat bilen mahkumlar, mutfağın duvarını delerek Mekteb-i Sultani'nin bahçesine atlamışlardır.⁷² Polis merkezinin verdiği bilgiye göre gardiyanların kayıtsızlığı neticesinde gerçekleşen bu firar hadisesinde güvenlik güçlerinin hemen haber almasıyla tutuklular yakalanabilmiştir.⁷³ Başka bir evrakta bahsedilen firar hadisesi ise filmleri aratmayacak türdendir. 15 Temmuz 1919 gecesi Galatasaray Tevkifhanesinde çeşitli suçlulardan olan Yorgi, Lazari, Hristo ve birkaç Rum, akşam teneffüsü sırasında gardiyan odasının yanında kiler olarak kullanılan odanın kapısını kırarak içeri girip, akşam dokuz buçuğa kadar gizlenmişler ve daha sonra duvara bir delik açarak mektep bahçesine atlamak suretiyle firar etmişlerdir. Olay mahallindeki piyadeler tarafından görülen tutuklular ve zanlılardan sadece Hristo'nun başarılı olduğu görülmektedir.⁷⁴

9 Ağustos 1919 tarihli bir diğer firar olayı ise yine Mekteb-i Sultani bahçesine nazır olan pencerelerden biri kesilerek gerçekleşmiştir. Okul bahçesi tarafına bakan jandarma, aşırı yağmurdan kendisini korumaya çalıştığı bir sırada tutukluların kaçtığını gördükten sonra bir el ateş etmiş ve bunun sonucunda gardiyan ve polisler olay yerine gelerek müdahale etmişlerdir. Kaçmaya çalışan dokuz tutukludan sadece yedisinin yakalandığı bu vakada, iki tutuklu kaçmayı başarırken, birisi

⁷² BOA, DH. MB. HPS. M, 38/ 102. 3, 22 Temmuz 1335 (22 Temmuz 1919); BOA, DH. MB. HPS. M, 38/ 112, 22 Temmuz 1919 (22 Temmuz 1919).

⁷³ BOA, DH. MB. HPS. M, 38. 102/ 1.: Belge yaşanan firarlarla ilgili olarak geniş bilgiler vermektedir: "...Beyoğlu hapishanesinde hemen her hafta firar vukuatı eksik değildir. Çünkü koca bir hapishane bir iki mâtuh (bunak) gardiyanın eline terk edilmektedir cinayetle lüzum-ı muhakemelerine karar verilmiş yirmi otuz kişinin hapishane-i umumiyye icra-yı nakilleri suretiyle müddeiumumilikçe firar tehlikesine bir derece önüne geçmek istenmiş ise de hapishane-i umumiyye müdüriyeti bunların kabullerine dair emir telakki etmediğinden bahisle geriye iade eylemiştir. İşte bu akşamki firar tertibatını tehye idenler (?) bir itiraz ile iade edilmiş canilerdir. Heyet-i zabıta emek sarf ederek ve kurban vererek ele geçirdiği eşhasın böyle kolaylıkla kurtulmalarına sebebiyet vermek zabitanın hayatını, memleketin asayişini ve emniyetini hiçe saymak demektir..."

⁷⁴ BOA, DH. MB. HPS. M, 38/ 90/ 1, 15 Temmuz 1335 (15 Temmuz 1919).

de düştüğü için yaralanıp hastaneye kaldırılmıştır.⁷⁵ Bu firar vakasında dikkate değer bir başka konu ise yine jandarmanın ateş etmesine kadar olan sürede gardiyanların bu hadiseden haberinin olmamasıdır.

14 Temmuz 1919 tarihli bir başka belgede bahsedilen firar hadisesi gece saat dörtte gerçekleşmiştir. Tüfek seslerinin okul bahçesinden geldiğini iddia eden güvenlik güçleri, kapalı bulunan okul kapısını kırarak içeri girmiş, olayın duvarın delinmekte olduğunu hisseden jandarmanın ateş etmesi sebebiyle gerçekleştiğini öğrendikten sonra geri çekilmişlerdir. Yaşanılan bu sert müdahaleden iki gün önce de okuldakilerin yine duvarın delinmekte olduğunu ihbar etmeleri sonucunda silahlı jandarmalar, okul bahçesinde sabaha kadar nöbet tutmuşlardır. Tutukluların neredeyse her gün giriştikleri bu firar eylemleri nedeniyle, sürekli okul içinde ve etrafında silahlı güvenlik güçlerinin bulunması, silahların atılması, okulu rahatsız etmiştir.⁷⁶ Bu rahatsızlığın ardından okul müdüriyeti tarafından “...*talebenin selameti için masrafı mektepten tesviye edilmek üzere pencerelere demir parmaklık vaz'ı hakkındaki teklifin...*” bile bir çözüm olmadığı, okulun bu sorunlar üzerine elinden geleni yapmaya çalıştığını ancak tüm bunlara rağmen başarısız olduğunu görmekteyiz.⁷⁷

Sonuç

XIX. yüzyıl önemli bürokratik ve hukuki dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Ceza Kanunları, hapisaneler, meclisler, savcılık gibi yargı enstrümanlarının işleme sokulması, geleneksel devlet yapısından merkezi devlete geçişin, yani bir tür deri değiştirmenin göstergesidir. Balkan ve Birinci Dünya Harbi gibi iki büyük savaş, İstanbul'un işgali gibi siyasi dinamikler ve devletin ekonomik olarak zayıf olması gibi vakalar neticesinde hapisanelerle ilgili yapılan reformlar sağlıklı bir şekilde yürütülememiş ve istenilen başarı elde edilememiştir. 1919 yılı Beyoğlu Tevkifhanesinin fotoğrafı da tüm bu dönüşümlerin, pratikteki pürüzlerini gösterir türdendir. Örneğin bir yıl boyunca yaşanan izdihamın en büyük sebebi, ağır işleyen mahkeme sürecidir ve bu yüzden insanlar, sağlıksız koşullarda ve çok küçük odalarda gereğinden

⁷⁵ BOA, DH. MB. HPS. M, 39/ 21/ 1- 2, 9 Ağustos 1335 (9 Ağustos 1919).

⁷⁶ BOA, DH. MB. HPS. M, 111/ 15/ 4, 10 Temmuz 1335 (10 Temmuz 1919).

⁷⁷ BOA, DH. MB. HPS. M, 111/ 15/ 2, 7 Temmuz 1335 (7 Temmuz 1919).

uzun sürede beklemek zorunda kalmıştır. Gardiyanların ücretlerinin az olması, eğitimsizlik ve iyi çalışacak gardiyanların eksikliği de devletin bahsedilen problemlerin görünür nedenlerindedir.

Bir diğer konu ise Mekteb-i Sultani ve Beyoğlu Galatasaray Tevkifhanesinin organik komşuluğudur. Bir medeniyet belirtisi olarak da algılanan hapisaneler ve tevkifhaneler genellikle merkezi yerlerde konumlandırılmıştır. Ancak bahsedilen kurumlarda ağır suçluların tutuklu olarak bulunması, özellikle Beyoğlu Galatasaray Tevkifhanesinde bomba kullanma tehdidinin bile olduğu düşünüldüğünde, İstanbul'un en işlek caddelerinden olan Cadde-i Kebir'de bulunan sivillerin veya hemen yanında bulunan okul öğrencilerinin zarar görme ihtimalini tahmin etmek zor değildir.

Yukarıdaki örneklerden hareketle, gardiyanların ihmalleri neticesinde gerçekleşen firar vakalarında, tutukluların ve yer yer de mahkumların doğrudan okulu kullanmaları; okul, okul çalışanları ve öğrenciler için heyecan ve korku sebebi olmuştur. Okulda neredeyse her gün güvenlik güçlerinin bulunması, uzun bekleyişler, silah sesleri, 1919 yılının fotoğrafı için gayet olağandır. Okula bakan bir pencerenin korumasız olması sebebiyle okula giriş çıkışları alışkanlık haline getiren güvenlik görevlileri, mahkumlar ve tutuklular yetmezmiş gibi geç kalan hocaların bile okul girmek için bu pencereyi kullanmaları, gardiyanların ihmalleri de düşünülürse, *usulsüzlüğün sıradanlığını* göstermektedir. Bitirmeden önce, firarların engellenebilmesinde tevkifhanenin yanında bulunan Beyoğlu Mutasarrıflığının önemli görevler üstlendiğinin altı çizilmelidir. Mutasarrıflığın hazır bulunan güvenlik güçlerinin olay mahalline hızlıca intikal edebilmeleri sebebiyle çoğu firari yakalanabilmiş, okul çalışanlarının ve öğrencilerin yaşayabilecekleri kötü olayların önüne geçilebilmiştir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Mebânî-i Emîriye ve Hapishâneler Müdüriyeti Belgeleri

38/102-1-3; 38/119; 38/112; 38/ 90-1; 38/66; 38/106; 38/ 118; 38/105-1-2; 38/74; 38/121; 39/8; 39/9; 39/03-1; 94/48-2; 111/15-2-4; 39/21 1-2.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akyıldız, Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2012.

Alus, Sermet Muhtar, *Onikiler*, İstanbul 1999.

Bozkurt, Gülnihal, "Tanzimat ve Hukuk", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 1994, ss. 271- 285.

Demirel, Fatmagül, "Osmanlı Adliye Teşkilatında Yaşanan Sorunların Hapishanelere Yansımaları (1876- 1909)", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza, Der: Levy, N., Toumarkine, A.*, İstanbul 2010, ss. 190-200.

Demirkol, Kurtuluş, *II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2012.

Demiryürek, Halim, *Osmanlı Hapishaneleri (1913- 1914)*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2019.

Findley, Carter V., *Ottoman Civil Officialdom: A Social History*, Princeton, 1989.

Foucault, Michel, *Hapishanenin Doğuşu*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.

Foucault, Michel, *İktidarın Gözü Seçme Yazılar 4*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012.

Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin yeniden Yapılanması Üzerine Rapor*, İstanbul 2012.

Koçu, Reşat Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul 1958.

Kortantamer, Samira, "Memlüklerde Hapishaneler", *Hapishaneler Kitabı*, İstanbul 2010, ss. 93- 101.

Levy-Aksu, Noemi, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş 1879- 1909*, İstanbul 2017.

Ortaylı, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, İstanbul 2018.

Özkul, Ali Eftal, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta Kalebentler ve Cezirebentler", *Hapishaneler Kitabı*, İstanbul 2010, ss. 130- 143.

Öztürk, Necdet, "Osmanlılarda Hapis Olayları (1300- 1512)", *Hapishaneler Kitabı*, İstanbul 2010, ss. 101-130.

Roth, Mitchel P., *Göze Göz Suç ve Cezanın Küresel Tarihi*, Can Yayınları, İstanbul, 2017.

Schull, Kent, "Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistemik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane

Reformu Üzerine Etkileri”, *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza, Der: Levy, N., Toumarkine, A.*, İstanbul 2010, ss. 212-238.

Schull, F. Kent, *Prisons in the Late Ottoman Empire Microcosms of Modernity*, Edinburgh 2014.

Saner Gönen, Yasemin, “Osmanlı Hapishaneleri İyileştirme Girişimi, 1917 Yılı, *Hapishaneler Kitabı*, İstanbul 2010, ss. 173- 184.

Saner Gönen, Yasemin, “Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma”, *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza, Der: Levy, N., Toumarkine, A.*, İstanbul 2010, ss. 163- 190.

Sofuoğlu, Ebubekir, “Osmanlı Hapishanelerinde Islah ve Firar Teşebbüsleri”, *Hapishaneler Kitabı*, İstanbul 2010, ss. 163- 173.

Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları, İstanbul 2008.

Şen, Hasan, “Osmanlı'da Hapishane Mefhumu”, *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza, Der: Levy, N., Toumarkine, A.*, İstanbul 2010, ss. 200-212.

Ulunay, Refi' Cevad, *Sayılı Fırtınalar*, İstanbul 1973.

Yalçın, Ayça, *Cezaevlerinde Hükümlü Yaşama Hacimlerinin İç Mekân Düzenlemesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.

Yıldız, Gültekin, *Mapushane Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012.

Yıldıztaş, Mümin, *Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.

İnternet Kaynakları

Alus, Sermet Muhtar, “Eski Beyoğlu Mutasarrıflığı”, İstanbul Şehir Üniversitesi Online Erişim: 20. 04. 2019, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/1273/001500647006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>

EKLER

Ek-1: Galatasaray Mutasarrıflığı ve Hapishaneleri

Ek-2: Beyoğlu Mutasarrıflığı Binası

Kitap Tanıtımı/ Book Review

Osmanlı Devleti'nde Kölelik: Ticaret, Esaret, Yaşam, **ed. Zübeyde Güneş Yağcı, Fırat Yaşa, Dilek İnan,** **Tezkire Yayınları, İstanbul 2017.**

Aysel Çelebi*

(ORCID ID: 0000-0003-1996-7994)

Makale Gönderim Tarihi

04.02.2020

Makale Kabul Tarihi

11.02.2020

Editörlüğünü Zübeyde Güneş Yağcı, Fırat Yaşa ve Dilek İnan'ın yaptığı "Osmanlı Devleti'nde Kölelik" adlı kitap, köleliğin Osmanlı Devleti'nde uygulanış biçimlerini, diğer devletlere kıyasla Müslüman bir devletin kölelik müessesinde ortaya çıkan farklılıkları tahlil etmek için seçilmiştir. Editörler önsözde kitabın yazılış amacını; dünyanın bugünkü ekonomik yapısının oluşmasında emekleri yadsınamaz olan kölelerin tarihine "biz de katkıda bulunmaya karar verdik" ifadeleri ile belirtmişlerdir. Eser yerli ve yabancı tarihçilerin ele aldığı çalışmalarla Osmanlı Devleti'nde köleliği derinlemesine irdelemeyi amaçlamaktadır. Kitabın içinde önsöz, içindekiler ve indeks dışında on dört makale vardır.

Kitap, Ehud R. Toledano'nun "History, Racism, and Democracy: An Ottoman Enslavement Perspective" adlı çalışma ile başlamaktadır. Yazar ırkçılık ve demokrasi kavramlarını tarihi seyir içinde ele almıştır. 19. yüzyıl Ortadoğu ve Afrika'dan Anadolu'ya getirilen kölelerin durumlarını incelemiş, bir sömürü alanı olarak değerlendirdiği Afrika'da demokrasi ve ırkçılığa kölelik üzerinden bakmıştır. Alternatif tarih yazımında köle anlatılarının da yer edinmesi gerektiğini ima etmektedir.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, celebiaysel@yahoo.com.

Yücel Öztürk, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Köle Emeğinin Rolü ve Hacmi” adlı makale ile kitaba katkı sağlamıştır. Köleliği devlet ve toplum açısından irdeleyen yazar, köle istihdamının zanaat alanında da yaygın olduğuna dikkat çeker ve vasıflı köle kavramına değinir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti’nde köle emeğinin yanı sıra onların miktarlarını derinlemesine ele alır. Öztürk, Ortadoğu ve Karadeniz’ in kuzeyinden Osmanlı topraklarına getirilen kölelerin sayılarına dair literatürde var olan yanlışları düzeltecek yeni bilgiler sunar. Öyle ki Kırım’ da kullanılan kefevî akçe ve osmanî akçesini karıştırarak hesaplamalar yapılmıştır. Kefevis akçenin oranı daha düşük olduğu halde osmanî akçe ile yapılan işlem sonrası 1550-1650 yılları arasında yıllık 10.000 kölenin Anadolu’ ya getirildiği bilgisi yanlıştır. Böyle olduğu takdirde 10 yıllık bir süreç sonrası Anadolu, kölelerden oluşun bir imparatorluğa dönüşmelidir. Ancak doğru hesaplamalar yapıldığında mevcut rakamın 10.000 değil de 3.000 civarında olduğunu yazar, delilleri ile birlikte kanıtlar. Makale bu açıdan hayati değeri taşımaktadır.

Zübeyde Güneş Yağcı “İstanbul Esir Pazarı” adlı çalışmasında İstanbul’da çeşitli dönemlerde kullanılan esir pazarlarının kapsamlı analizini yapmıştır. İstanbul’un fethinden önce ve sonra İstanbul’un civardaki en büyük ve önemli köle pazarına sahip olduğunu vurgulamıştır. Esir pazarında köle satışı yapılırken kölelerin neler yaşadıkları, nasıl hissettikleri gibi konulara kaynakların suskunluğu nedeniyle değinilmemiş, daha çok esir pazarı ve köle tüccarları üzerinde durulmuştur.

“The Selling of Prisoners from the Baltic States to Turkish State by Greek Merchants and Ukrainian Cossacks (Early 18. Century)” isimli yazının sahibi Viacheslav Stanislavskiy’dir. Ukraynalı tarihçi Türklere köle olarak satılan Baltık Devletleri’ndeki hapisane mahkumlarını konu edinmiştir. 1708 yılında İsveçli mahkumlar Ukrayna’ya kaçırılmış ve oradan da İstanbul’a satılmıştır. Yazar bu süreçte kölelerin yaşantılarına odaklanmıştır.

Mikhail Kizilov, “Reports of Dominican Missionaries as a Source of Information about the Slave Trade in the Ottoman and Tatar Crimea in the 1660s” adlı makale ile kitaba katkı sağlamıştır. Katolik Kilisesi’ne bağlı olan Dominiken tarikatı üyeleri misyonerlik faaliyetleri yapmaktadırlar. Kizilov, gittikleri yerlerden raporlar hazırlayan tarikat

mensuplarının raporlarından yola çıkarak Kırım'da bulunan kölelere ve onların hayatlarına dair yeni bilgiler sunmaktadır. Yazar, Dominiken tarikatı mensuplarından Kırım'da köle olarak bulunanların ve misyonerlik faaliyetleri yapanların köleliğe dair verdiği bilgiler ile Kırım'da köle yaşantılarının analizini yapmaktadır.

Maria Pia Pedani'nin yazdığı "Erken Modern Dönemde Venedikli Köleler" isimli yazının çevirisini Dilek İnan yapmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda erken modern dönemde Venedikli köleleri detaylı şekilde tahlil eden yazar, makalesinde Venedik menşeiili kapıkullarını ayrı bir bölüm olarak ele almıştır. Yazarın Osmanlı haremdeki kadın kölelerden bahsederken Nurbanu Sultan'ın hayatına yer vermesi de onun Venedik'ten götürülen bir köle olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca İtalyan arşiv kayıtlarının kişilerin hayatlarına dair detaylı veriler içerdiğini ve kölelik araştırmalarında başvurulacak mühim kaynaklar olduğuna da dikkat çekmek gerekir.

Emine Dingaç "Osmanlı Devleti ve Eflak ve Boğdan'da Köleleşen Romanlar" makalesi ile pek çok toplumda 'ötelenmiş' olan Çingeneleri ve Çingenelerin köleleştirilmesini konu edinmektedir. Yazarın seçtiği konunun odak noktası yarı göçebe bir topluluk olan Çingenelerin esaret altındaki yaşamlarıdır. Ancak Dingaç, Eflak ve Boğdan'ın siyasi ve idari tarihini anlatıp Çingenelerden bahsetmeye başladığında makale aniden bitmektedir. Çingenelerin nasıl kölelik yaptıklarını, diğer kölelerden farklı yönlerini, yaşamlarından kesitleri çalışmasına konu edinmemiştir. Makalesinin sonunda ise yazar, bugünkü Romanya'daki Çingene nüfusunun oranını diğer Avrupa ülkelerindekilerle kıyaslayarak bu ülkede fazla olmasının sebebini bu topraklarda onların kabul görüp rahat yaşamalarıyla bağlantılı olduğu tespitinde bulunmaktadır.

"Akdeniz'de Korsanlık ve Osmanlı-Venedik İlişkilerinde Bir Esir Alma Krizi: Arap Emiri Kızı Zemre'nin Kaçırılışı" adlı çalışmanın sahibi Serap Mumcu'dur. Yazar, Doğu Akdeniz'de egemenliğin Osmanlı Devleti'ne ait olduğu erken modern dönemde korsanlık faaliyetlerinin Osmanlı ve Venedik arasında hangi sorunlara yol açtığını analiz etmektedir. Bu sorunlardan bir tanesi ise Arap Emiri'nin kızı Zemre'nin kaçırılma ve kurtarılma sürecidir. Yazar, araştırmasında esir alınma sürecinde Osmanlı topraklarında bulunan balyosa yazılan mektuplardan ve balyosun Venedik Doç'una yazdığı raporlar üzerinden Zemre'yi takip

etmiştir. Osmanlı sadrazamının araya girmesinin sonucunda bile Zemre'nin Venedik tarafından geri verilmemesi korsanlık faaliyetlerinin ve sonuçlarının ne denli önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Ümit Ekin “Seyahatnamelerin Işığında Osmanlı Toplumunda Köleler” adlı çalışmasında tarih yazımında toplumu betimleyen ve bilinmeyen yönlerini ortaya çıkaran seyahatnameler üzerinden Osmanlı toplumunda köleliği değerlendirmektedir. Yazar, Türklerin sosyal yaşantısından kölelere davranışlarına kadar çeşitli konularda yerli ve yabancı seyyahların gözünden yeni bilgiler sunmaktadır. 1585’te Osmanlı’da esir düşen ve yaklaşık üç yıl köle olarak bulunan Michael Heberer’in anıları ve gözlemleri oldukça ilginçtir. Makalede genel olarak kölelerin nasıl beslendiği, hangi kıyafetleri giyebildikleri, ibadetlerini nasıl yaptıkları/yapabildikleri gibi konulara yer vererek, onların Osmanlı toplumunda çok da iç açıcı durumda olmadıklarına vurgu yapmaktadır.

Fırat Yaşa tarafından yazılan makale “Efendi-Köle ilişkisi Bağlamında Şeyhülislam Fetvaları” Osmanlı Devleti’nde farklı dönemlerde yaşamış dört büyük şeyhülislam ve onların fetvaları üzerine odaklanmaktadır. Ebussuûd Efendi, Çatalcalı Ali Efendi, Feyzullah Efendi ve Yenişehirli Abdullah Efendi’nin fetva mecmualarında kölelerle ilgili soruları ve verilen cevapların dönemden döneme değiştiği/değişmediği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Köle’nin İslam hukukundaki yerinden ziyade efendi köle ilişkisini sorgulayan yazar, kölelerin Osmanlı toplumunda ne ifade ettiği, nasıl algılandığı, sözünün bir değerinin olup olmadığı ve kendilerine ne tür hakların verilip/verilmediği gibi sorulara fetvalar üzerinden cevap aramıştır.

Ahmet Köç “Vakfiyelere Göre Vakıflarda Köle İstihdamı” yazısını kaleme almıştır. Vakıflarda köle varlığı; vakıftan faydalanan köleler, vakfedilen köleler ve vakıf kurucusu olan köleler olmak üzere üç başlıkta incelenmiştir. Vakıfların kurucuları olan kölelerin devşirme kökenli olduğundan ve diğer kölelerden farklı olarak Osmanlı Devleti’ndeki devşirme kölelerin devlet kademelerinde yükselebilecek imkânından bahsedilmiştir. Yazar vakıfları kuran köleleri, kurulan vakıflarda çalıştırılan köleleri ve vakıflarda hangi işlerde çalıştırıldığını detaylı şekilde aktarmıştır.

Mustafa Akkaya ise “Osmanlı Dönemi Batı Anadolu’da Tarımsal İşgücünde Kullanılan Köleler” adlı çalışma ile kitaba katkı sağlamıştır. Yazar, kölelik kavramını tarihi süreç içinde ele alarak Batı Anadolu’da tarımsal işgücünde kullanılan Afrika kökenli kölelere odaklanmaktadır. Akkaya, Afrika’dan Osmanlı Devleti’ne getirilen kölelerin, 1846 yılında köleliğin Osmanlı topraklarında kaldırılmasından sonra Afro-Türkler’in neler yaptıkları sorusuna cevaplar aramıştır. Makalede yazarın Torbalı’da bulunan Tulum Çiftliği’nde yaşayan Afrika kökenli kölelerin torunlarından olan bir nenenin görüntüsüne de yer vermesi o dönemden hâlâ bölgede izler bulunduğuna işaret etmektedir.

Polonyalı tarihçi Natalia Krolikowska “Social Status, Living Conditions, and Religiosity of Slaves from the Lands of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the Crimean Khanate in the 17th Century” isimli makaleyi kaleme almıştır. Yazar, Kırım’da çok sayıda köle bulunduğundan ve Osmanlı Devleti’nin kölelerinin büyük bir bölümünün buradan temin ettiğine vurgu yapmaktadır. Kırım’da bulunan kölelerin yaşamlarını, Kırım kadı sicilleri, Lehçe ve İtalyanca arşiv vesikalarından yararlanarak araştırmasında tahlil etmiştir. Polonyalı olan esirlerin Kırım toplumdaki durumu da araştırmanın diğer bir odak noktasıdır.

Kitap, Zübeyde Güneş Yağcı ve Emre Ataş’ın birlikte hazırladığı “Osmanlı Devleti’nde Kaçak köleler: Abd-ı Abık” makalesi ile bitmektedir. Yazarlar, kaçak köleleri detaylı bir şekilde irdeleyerek kölelerin kaçmaya teşebbüs ettiklerinde genelde yakalandıklarını belirtmektedirler. Yağcı ve Ataş, yakalanan kişinin köle olduğunu yakalayan kişilerin nasıl anladıkları; onların kılık kıyafetinden veyahut fizikî özelliklerinden mi yoksa hâl ve hareketlerinden mi anladıkları gibi sorulara cevap vermemişlerdir. Daha çok firarîlerin yakalanması, beytü’l-mal eminliği ve kaçan kölenin sahibinin ödemesi gereken meblağlar üzerine yoğunlaşmışlardır.

Sonuç olarak kitapta yer alan makalelerin her biri köleliğin ayrı bir yönüne değinmektedir. Ancak yazarların azat edilme ve köle olmanın şartları gibi benzer konuları sürekli tekrar ettikleri de gözden kaçmamaktadır. Makaleler, Osmanlı toplumunda kölelik müessesesinin nasıl işlediğini ve onların varlıklarını çeşitli kaynaklardan ele alması bakımından mevcut çalışmalardan farklılık göstermektedir. Kadı

sicilleri, seyahatnameler ve fetva metinlerinin yanı sıra İtalyan, Rus, Leh arşivlerinden vesikalardan faydalanılması eserin değerini bir hayli artırmaktadır. Özellikle Yücel Öztürk tarafından kaleme alınan yazı, kölelik araştırmalarında sürekli yinelenen yanlışların düzeltilmesi açısından oldukça mühimdir. Tüm bunların yanı sıra kitapta dört tane İngilizce yazılmış makale bulunmaktadır. Türkçe olarak basılan ve Türkiye'deki okuru hedef alan bir editöryal çalışmada İngilizce yazılan makaleleri okuyucunun yabancı dil yeterlilik düzeyini dikkate almayarak Türkçe'ye çevirmemiş olmaları da önemli bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

Kitap Tanıtımı/ Book Review

İlyas Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015

Umut Yolsever*

(ORCID ID: 0000-0002-7035-4328)

Makale Gönderim Tarihi

31.12.2019

Makale Kabul Tarihi

10.02.2020

XIII. yüzyılın başına kadar siyasi bir birliğe sahip olmadan ayrı kabileler halinde yaşayan Moğollar ancak Cengiz Han ile beraber büyük bir güç kazanmış ve bütün dünyaya yayılmaya başlamışlardır. 1206'da Cengiz Han'ın başa geçmesi ve 1226'daki ölümüne kadar geçen sürede Moğollar, Kuzey Çin, Doğu Türkistan, Harezmi İmparatorluğu, İran toprakları üzerine seferler düzenleyerek buraları hakimiyetleri altına almışlardır. Cengiz Han'ın ölümünün ardından 1229'da kurulan kurultayda Cengiz'in oğlu Ögeday, Han seçilmiştir. Onun hanlığı döneminde Rusya topraklarına ve Doğu Avrupa'ya doğru büyük bir sefer düzenlenmiş daha sonra, zamanla Rusya topraklarında kalan Moğollar ve uzun yıllardır orada yaşayan Kıpçak ve İdil Bulgar Türkleri birleşerek 1502 yılına kadar varlığını sürdürecektir olan Altın Orda isimli bir devlet meydana getirmişlerdir.

Moğol-Türk Devleti olan Altın Orda Devleti 265 sene gibi uzun bir süre Rusya topraklarında hüküm sürmesine ve gelecekte kurulacak olan Rus Devletlerini her manada etkilemesine rağmen bugün Türkiye'de ne yazık ki çok az tarihçi tarafından araştırılmaktadır. Rusya'nın Ulyansk şehrinde doğan Tatar tarihçi İlyas Kemaloğlu, Moğolların Kafkasya Politikası, Avrasya Fatihleri Tatarlar, Rusya'nın Orta Asya Politikaları, gibi önemli eserler yazmasının yanı sıra birçok Rusça çalışmayı Türkçeye tercüme ederek, bölge araştırmaları için oldukça nadide eserleri Türk tarihçiliğine kazandırmıştır. Yine İlyas Kemaloğlu

*Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih A.B.D, Genel Türk Tarihi B.D., umutyolsever@mail.ru.

tarafından yazılan Altın Orda ve Rusya adlı eser, Moğol-Türk devleti olan Altın Orda Devletinin, Rusya üzerindeki sosyal yaşama, devlet düzenine, Rus hanedanlarına olan etkilerini anlatmaktadır.

Kısa bir önsöz ile başlayan eser, kaynak tanıtımı, beş bölüm, sonuç, kaynakça ve altı adet tablodan meydana gelmektedir.

Kaynak Tanıtımı bölümü (s. 21-56) yazar tarafından dönem çalışmaları yapmak isteyenler için önemli kaynakların anlatıldığı bir bölümdür. Altın Orda kaynakları, Rus kaynakları, Moğol kaynakları, Arapça ve Farsça kaynaklar, Ermeni kaynakları, nümizmatik kaynaklar, dönemin bizzat şahitleri olanlar tarafından yazılan seyahatnameler, edebi-araştırma eserler yazar tarafından sıralanmış ve her biri teker teker açıklanmıştır. O dönemi çalışmak isteyenler kendilerine hangi kaynakların lazım olduğunu bu bölümden bulabilirler.

Üç ara başlıktan oluşan birinci bölümün (s. 59-123) adı “Altın Orda ile Rus Knezlikleri Arasındaki İlişkiler”dir. Bu bölümde Moğolların Rusya topraklarına gelmeden önce Rus Knezliklerinin durumu, Cengiz Han’ın ortaya çıkışı ve Moğol seferleri, Ruslarla Moğolların ilk karşılaşmalarına kadar olan konular işlenmiştir. Birinci bölüme başlarken Slavların kökeni, ilk ortaya çıktıkları bölgeler ve Slavların yayılmaya başladıkları yerler anlatılmaktadır. Norman kökenli yöneticilerin Slavlar tarafından kendilerini yönetmesi için çağrıldığı ve düzenli bir veraset sistemi olmadığı, dolayısıyla zaman içinde her şehre Norman kökenli beylerin hakim olduğu ve her şehrin bağımsız birer devlet olduğu anlatılmaktadır. İkinci alt başlıkta Temuçin’in nasıl ortaya çıktığına, Cengiz Han olmaya giden süreç içerisinde yaşadığı zorluklara işaret edilmektedir. Temuçin’in, Cengiz Han olduktan sonra Moğolların birçok yere sefer düzenlediği ve bu seferlerin nerelere olduğu yazar tarafından bölüm içerisinde işlenmiştir. İlerleyen kısımlarda Cengiz’in torunu Batu komutasında Avrupa’ya büyük bir sefer düzenlediği bu seferin arkasından orada Altın Orda adında bir devletin kurularak bu ismin nasıl verildiği konuları gelmektedir. Ruslar ile Moğolların tarihte ilk defa Kalka nehrinde karşılaştıkları ve gerçekleşen savaşta Rusların nasıl ağır bir yenilgi aldıkları işlenmektedir. Bu karşılaşmadan sonra yukarıda da anlatıldığı gibi Batu komutasındaki Avrupa seferi sırasında Rus topraklarından geçildiği ve buralarda bulunan Knezliklerin fethedilerek bölgede bir devletin kurulduğu anlatılmaktadır. Kurulan

devletin başına geçen isimler ve bu isimler döneminin siyasi olayları, Rus Knezlikleri ile olan münasebetleri Kemaloğlu tarafından kronolojik bir biçimde ele alınmıştır.

Sekiz ara başlıktan oluşan ikinci bölümün (s. 128-170) başlığı “*Rus Knezliklerinin Altın Orda’ya Bağlılıklarının Göstergeleri*”dir. Bir önceki bölümde yazar Rus Knezliklerinin Moğollar tarafından hakimiyet altına alınmalarını işlemiş bu bölümde ise hakimiyet altına alınan Knezliklerin nasıl yönetildikleri, teşkilatlandırıldıkları anlatılmaktadır. Yazar, Knezlerin nasıl başa geçtiğini bu süreçte Hanların rolünü ve Hanlar ile olan ilişkilerini bunların yanı sıra Moğolların diğer dinlere karşı bakış açılarını okuyuculara sunmaktadır. Altın Orda Devletinin, Rus topraklarını yönetmek için nüfus sayımı yaptırdığı ve sayım sürecinde yaşananlar anlatıldığı gibi Ruslardan toplanan vergilerin isimleri de ayrı ayrı yazılmış, her birinin ne olduğu niçin ve ne zamanlarda toplandığı da anlatılmaktadır. Moğolların seferlerinden çok önce Ruslarda para basımının durduğu ve Altın Orda Devleti döneminde Rusların tekrar para bastıkları, bu paralarda ise Arapça yazılar olduğu konusuna vurgu yapılmaktadır.

Dört ara başlıktan oluşan üçüncü bölümün (s. 173-212) başlığı “*Altın Orda Devleti’nin Rusya Üzerindeki Siyasi Etkileri*”dir. Yazar bu bölümde onlarca yıldır tartışılan ve her bir dil bilimci ve tarihçi tarafından fikir sunulmasına rağmen kesin bir sonuca varılamayan “Tatar” kavramına değindiği gibi ufak bir Knezlik olan Moskova Knezliğinin nasıl büyük bir Devlete dönüştüğü, Ortodoks Rus toprakların Altın Orda Devleti tarafından Katoliklere karşı nasıl korunduğu ve Rus Kilisesinin güçlenmesi konuları işlenmiştir. Altın Orda Hanlarının, Knezlikler arasında rekabetler oluşturup birbirleriyle uğraştırdıkları böylece Knezlerin güçlenip Hanlara rakip olmalarını engellemek istedikleri, dolayısıyla bir süre Tver bir süre Ryazan bir süre de Moskova knezlerini “Büyük Knez” ilan ettiklerine işaret edilmektedir. Bu süreç içerisinde Moskova Knezliğinin başına akıllı kişilerin geçtiği, Hanlara pahalı hediyeler vererek onları oyalarken çevredeki ufak Knezlikleri hakimiyetleri altına aldıkları ve Altın Orda hakimiyetinden çok güçlü bir şekilde çıktıkları anlatılmaktadır. Rus topraklarının eğer Altın Orda hakimiyeti altında olmasa Katolikler tarafından işgal edileceği konularına yazar tarafından değinilmektedir.

Sekiz ara başlıktan oluşan dördüncü bölümün (s. 217-266) başlığı “Altın Orda’nın Rus Devlet Teşkilatı Üzerindeki Etkileri”dir. Bu bölüm esas olarak Moğol-Türklerin bağımsız olan Rus Devletine etkileri ve Rusya Devlet yönetiminde söz sahibi olan Moğol-Türkler konularını ele alır. Moğollardan önce Rus Knezliklerinde iktidarın hanedanın en yaşlısına geçtiği fakat Moğollar ile iktidarın ölen Knezin en büyük oğluna geçtiği ve böylece düzenli bir veraset sistemi ortaya çıktığı anlatılmaktadır. Yine bu bölümde Kemaloğlu tarafından verilen en ilginç bilgilerden biri ise taç meselesidir. Rusların taç geleneğinin kendilerine Bizans’tan miras kaldığını söyledikleri lakin Özbek Han’ın I. İvan’a gönderdiği tacın bu geleneğin Ruslara, Altın Orda’dan geçtiğinin en büyük kanıtı olduğu yazar tarafından ifade edilmektedir. Altın Orda Devletinin zayıflamaya başlaması ile beraber bir çok Tatar soylusunun Rus topraklarına göç ettiği ve buralarda yaşamaya başlayarak Rus Devletinin hizmetine girdikleri anlatılmaktadır. Rus Devleti hizmetine giren bu kişilerin soylu oldukları ve soyluluklarının orada devam ettiği, kendilerine Devlet yönetiminin en üst düzey yerlerinde görev verildiği hatta ülkede Çar ve Çariçe dahi oldukları vurgulanmaktadır. Yazar Altın Orda kökenli Çarların ve Çariçelerin isimlerini ve göreve geldikleri dönemleri kronolojik bir sırada işlemiştir.

Yedi ara başlıktan oluşan beşinci bölümün (s. 270-307) başlığı “Altın Orda’nın Rusya Üzerindeki Sosyo-Kültürel Etkileri”dir. Bu bölümde, adından da anlaşılacağı gibi Sosyo-Kültürel olaylar anlatılmaktadır. Moğolların Rusya’ya ilk girdikleri zaman şehirleri yakıp yıktıkları, nüfusun büyük bir kısmını katlettikleri fakat zaman geçtikçe bu şehirlerin bizzat Moğollar tarafından onarıldığı ifade edilmektedir. Japonya’dan Baltık denizine kadar olan toprakların tamamının Moğolların elinde olduğu ve bu sayede Rus tüccarların da rahat rahat ticaret yaptığı, Rusya topraklarına posta teşkilatının getirdiği ve bu teşkilatın Moğollardan sonra bile bu topraklarda kaldığı konuları işlenmektedir. Diploması, dil, edebiyat ve Moğol-Türk geleneklerinin Rusya’da etkili ve uzunca yıllar bu geleneklerin devam ettiği anlatılmaktadır.

İlyas Kemaloğlu eserinin sonuç bölümünde, Moğolların Rusya’ya yerleştikten sonra buralardan vergi almalarının yanı sıra askerde aldıklarını, Rusların bu askere almalar sayesinde ilk defa onluk, yüzlük,

binlik gibi askeri düzenle tanıştıklarını ve bu sistemi kendi ordularında da kullanmaya başladıklarını yazar. Bunların yanı sıra Knezlerin, Altın Orda Hanlarının yanına 1242-1430 yılları arasında 70 kez gittikleri, bu yolculukların sadece yarlık almak amacıyla olmadığı, Knezlerin birbirlerini Han'a şikayet etmek için de gittikleri anlatılmaktadır. Yine üç asır Altın Orda hakimiyetinde kalan Rusların, vergiden postaya, paradan kıyafete kadar Altın Orda'dan etkilendikleri sonuç bölümünde yer almaktadır.

Sonuç olarak Kemaloğlu eserinde, temel olarak birinci el kaynak olan Rus yıllıklarından yararlandığı gibi çeşitli dillerde yazılmış çok miktarda araştırma eserden de yararlanmışır. Çoğu Avrupalı ve Rus yazarın aksine Kemaloğlu, Moğol istilasını sadece yıkım olarak görmeyerek işgalin sebep olduğu iyi şeylere de yer vermiştir. Yazarın dilinin açıklığı ve akıcılığı eserin kalitesini arttırdığı gibi Altın Orda Hanlarının listesi, Knezliklere giden Altın Orda elçilerinin listesi, Orda'yı ziyaret eden Knezlerin listesi, Rusçada bulunan Türkçe, Moğolca, Arapça ve Farsça kelimelerin listesinin bulunması da esere ayrı bir önem kazandırmaktadır.